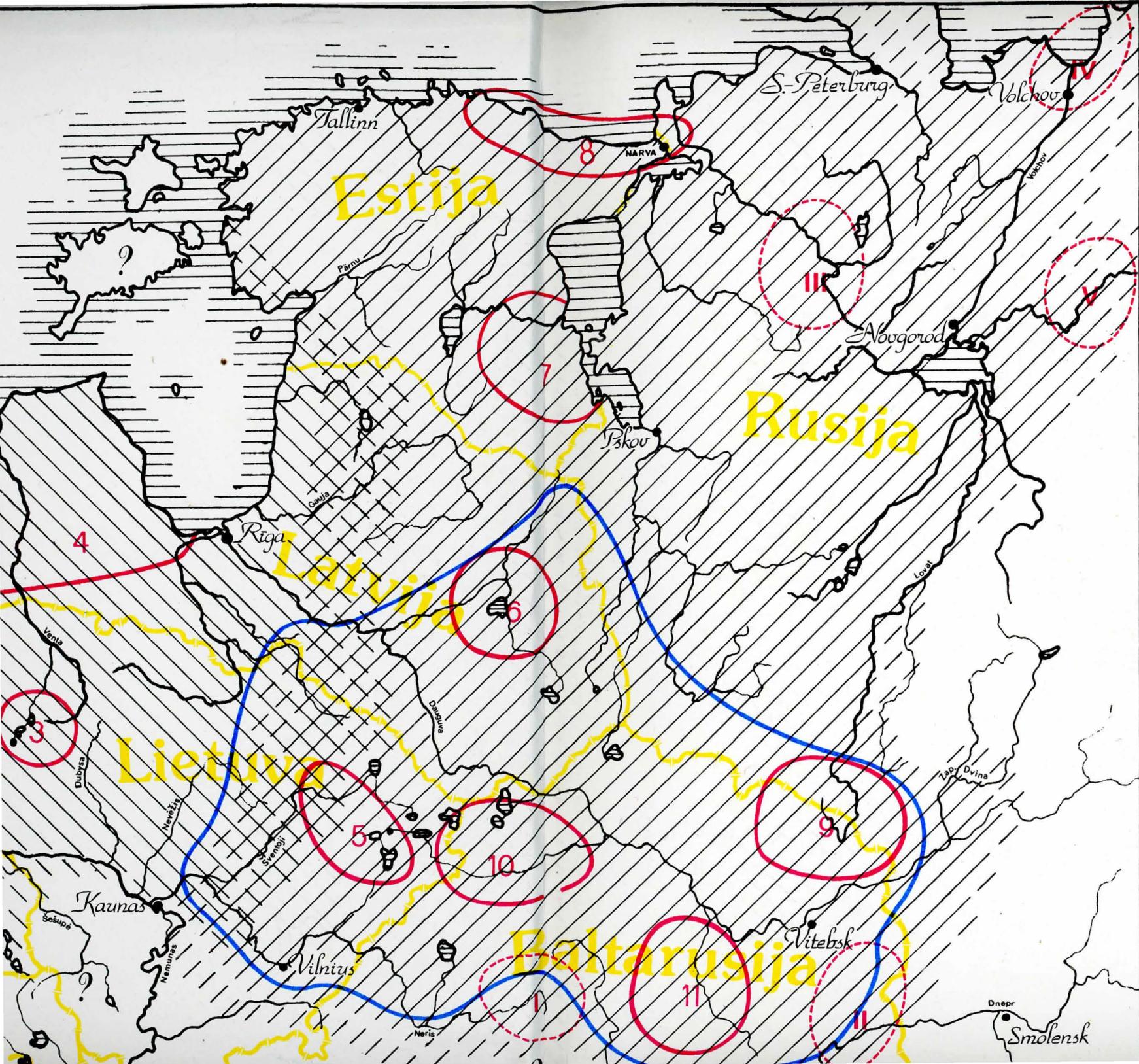




Algirdas Girininkas

BALTŲ KULTŪROS IŠTAKOS

Narvos kultūra V.
II tūkst. pr. Kr. apėmė tą pačią, kartais net platesnę teritoriją, istoriniuose šaltiniuose laikomą baltišką. II-I-ojo tūkst. pr. Kr. sandūroje Narvos kultūros tradicijas perėmė baltiškos brūkšniuotosios ir Dauguvos-Dnepro kultūros. Materialinės bei dvasinės kultūros raida šioje teritorijoje rodo baltus čia gyvenus nuo vėlyvojo mezolito iki pat istorinių laikų.



Sutartiniai ženklai:

- Šiaurės rytinės Narvos kultūros teritorija
- Pietvakarinės Narvos kultūros teritorija
- Vėlyvosios Narvos kultūros teritorija
- Narvos kultūros paminklų pagrindinės grupės
- Narvos kultūros paminklų periferinės grupės
- Dabartinės valstybės

Algirdas Girininkas

BALTŲ KULTŪROS IŠTAKOS

Skiriu Audronei

UDK 008 (091)
Gi329

Recenzentas *dr. A. Butrimas*

Redaktorė *A.V. Škiudaitė*
Dailininkas *A. Paplauskas*
Nuotraukos *F. Brūkšto*

ISBN 9986 - 420 - 00- 8

© Lietuvos kultūros paveldo
mokslinių centras

LIETUVOS KULTŪROS PAVELDO MOKSLINIS CENTRAS

Algirdas Girininkas

BALTŲ KULTŪROS IŠTAKOS



„SAVASTIS”

VILNIUS 1994

Turinys

Pratarmė	5
Rytų ir Pietų Pabaltijo mezolitas	6
Narvos kultūros ištakos	8
Narvos kultūros tyrinėjimų istorija	10
Narvos kultūra ir Rytų Pabaltijo neolito chronologija	14
Gamta. Gyvenviečių topografija	17
Narvos kultūros ypatumai šiaurės rytinėje ir pietvakarinėje srityse	19
ANKSTYVASIS NEOLITAS	
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I _{1a} laikotarpio paminklai	21
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I _{2a} laikotarpio paminklai	37
Narvos kultūros pietvakarinės srities I _{2a} laikotarpio paminklai	55
VIDURINYSIS NEOLITAS	
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II _{1a} laikotarpio paminklai	63
Narvos kultūros pietvakarinės srities II _{1a} laikotarpio paminklai	95
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II _{2a} laikotarpio paminklai	104
Narvos kultūros pietvakarinės srities II _{2a} laikotarpio paminklai	126
VĖLYVASIS NEOLITAS	
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III _{1a} laikotarpio paminklai	138
Narvos kultūros pietvakarinės srities III _{1a} laikotarpio paminklai	154
Pamarių kultūra	159
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III _{1b} laikotarpio paminklai	161
SENASIS ŽALVARIO AMŽIUS	
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities IV _{1a} laikotarpio paminklai	178
Narvos kultūros gyventojų ūkis	210
Narvos kultūros genčių dvasinis gyvenimas	223
Baltų kilmės klausimu	241
Sutrumpinimai	251
Literatūra	252
Origin of the Baltic culture. Summary	259
Notes on the plates	267

Pratarmė

Baltų kultūros kilmės ir raidos problema sudėtinga, bet aktuali. Baltų kultūros ištakos siekia paleolito pabaigą ir mezolito pradžią. Tai ilgas, jvairus ir sunkiausiai pasiduodantis tyrinėjimui istorijos laikotarpis, labai artimai susijęs su Šiaurės, Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos istorija. Baltų kultūros susidarymas nebuvo greitas ir staigus procesas, jis truko ne vieną tūkstantmetį. Tai ilgas raidos kelias, kuriame būta jvairiausių procesų. Jį galėtume lyginti su upc, į kurią išsiledavo didesni ar mažesni upeliai. Vienu metu ji tekėjo ramiai, lėtai, kitu - graužė ir plėtė vagą. Šios upės ištakos, gelmės ir kai kurie vingiai dar nežinomi.

Šiame darbe, remdamiesi naujausia archeologine medžiaga, mėginsime prisiliesti prie baltų kultūros proistorijos - neolito ir senojo žalvario amžiaus.

Dauguma archeologų, kalbininkų ir antropologų baltų kilmės ištakų ieško palyginus labai vėlyvame laikotarpyje - III tūkst. pr. Kr. paskutiniajame ketvirtiryje ir II tūkst. pr. Kr. pradžioje, t.y. nuo vėlyvojo neolito. Klasikinė indoeuropietiškos teorijos tezė, kad baltų protėviai, minėtu laikotarpiu įvardinti virvelinės keramikos kultūros žmonėmis, į Rytų Pabaltiją atėjo iš pietų ir pietvakarių, susimaišė su vietos gyventojais ir užgožė juos, yra taisytina. Naujausi archeologiniai tyrinėjimai kalba ką kitą: mes esame viciiniai - pole-dynmečiu atsikėlę gyventojai. Indoeuropietiškosios teorijos šalininkai victimių gyventojų nenori pastebėti, ignoruoja esamą archeologinę medžiagą ir svarbiausiu komponentu, susidarant brūkšniuotosios keramikos ir Vakarų baltų pilkapių kultūroms, nurodo virvelinės keramikos Pamarių kultūrą.

Naujausi archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad Rytų Pabaltijyje neolito laikotarpiu buvo labai ryškus ir savitas kultūros klodus. Tai vadinamoji Narvos kultūra, kurios šaknys siekia mezolitinę Kundos kultūrą ir kuri tris tūkstantmečius - visą neolito ir senojo žalvario amžiaus laikotarpi - buvo pagrindinė Rytų Pabaltijo kultūra. Jos bruožų dar pastebima ir viduriniojo bei vėlyvojo žalvario amžiaus brūkšniuotosios keramikos kultūroje. Šis fenomenas - tai baltų kultūros pamatas, iki šiol nuosekliai netyrinėtas. Narvos kultūra Rytų Pabaltijyje išskirta tik prieš du dešimtmecius. Šios kultūros tyrinėjimai svarbūs apibūdinant Rytų Pabaltijo genčių ūkį ir visuomeninius santykius. Ypač jie aktualūs etninei istorijai, nes Narvos kultūros gyvavimo laikotarpiu susiformavo pagrindiniai baltų kultūros bruožai.

Darbe panaudota medžiaga csanti Lietuvos istorijos ir etnografijos, Kauno Vytauto Didžiojo karo, Mažosios Lietuvos, Švenčionų kraštotoyros, Telšių „Alkos”, Šiaulių „Aušros” muzicjuose, taip pat Rygos, Talino, Minsko, Pskovo, Kijevo muzicjuose, šių miestų Archeologijos ir Istorijos institutų saugyklose, Sankt-Peterburge - Ermitaže.

Rytų ir Pietų Pabaltijo mezolitas



Rytų ir Pietų Pabaltijo mezolitu datuojami paminklai skirtini Maglemozės (Maglemose) kultūros ciklui. Tai atispindi pastarųjų metų sukauptoje archeologinėje tyrinėjimų medžiagoje ir paaikškėja

lyginant jvairiose stovyklavietėse aptiktų dirbinių kompleksus. Ryškiausiai Maglemožės kultūros ciklo bruozai pastebimi kaulo ir rago bei titnago tipuose ir ju paplitime. Pastarosios kultūros ciklui priskirti-

nus dirbinių tipus aptinkame Kundos, Kungemozės, Janislavicių, mezolitinės Nemuno ir kitų kultūrų paminkluose.

Patys ankstyviausi Kundos kultūros paminklai datuojami preborealio pabaiga. Rytų Pabaltijoje jiems priskirtinos Pulli (Estija), Pakretuonė IV (Lietuva) stovyklavietės. Šių paminklų medžiagoje, be velyvajai Svidrų ir Madleno kultūroms būdingų dirbinių, dar rasta savito inventorius. Tai titnaginių ilgi, iš skelčių pagaminti antgaliai su simetriškai išryškintomis įkotėmis ir smaigalyje bei žemiuojo iš kuprelės pusės plokščiai retušuoti paviršumi (Jaanits K. 1980, Abb.2:1; Girininkas A. 1990, p.13-15), kiti antgaliai su įkote, išryškinta tik iš vienos pusės ir kuprelėje retušuoti beveik visame paviršiuje. Šie dirbiniai aptiktai toje pačioje Pulli, Jaleverės (Estija), Krumpiliovo (Baltarusija) ir Papiškių (Lietuva) stovyklavietėse (Jaanits K. 1980, Abb.2:3;3:1).

Ankstyvojo mezolito stovyklavietėse yra daug kaulo ir rago dirbinių, tapačių Maglemozės kultūros dirbiniams: kūginių strėlių antgaliai (16 tipas pagal Dž.G.D. Klarką, Clark J.G.D. 1936, p.116, fig.41), vieniašonių žeberklų su erelio snapo užbarzdėmis ir išpjovimui pagrindė, skirtų prirešimui (12 A tipas pagal Dž.G.D. Klarką), durklų, kaltų ir kt. buižiai skirtų įrankių.

Ir vėlesnėse, jau borealiu datuojamose Kundos-Lamasmegi, Lepakozės (Estija), Zvejnieku II (Latvija) ir kt. stovyklavietėse (Zaropcka I.A. 1983; Indreko R. 1948), yra labai daug inventorių, kuris tapatus Maglemozės kultūrai. Šios gyvenviečės aptikta jau žymiai daugiau kaulo ir rago dirbinių, tapačių Maglemozės kultūrai (1,5-7, 12A, 13, 16-18, 21, 23 tipai pagal Dž.G.D. Klarką), ir daug titnago inventorių, kuris buvo gaminamas iš vietinės ir atvežtinės žaliaivos (Zaropcka I.A., Zaropckas Ph. 1977, c.73). Titnago žaliaivos stygius įrankių gamybai buvo papildomas kvarcu ir skalūnu, iš kurių buvo gaminami tų pačių dirbinių tipai (Indreko R. 1948, Abb.32-36).

Panaši materialinės kultūros raida pastebima ir velyvuoju mezolito laikotarpiu datuojamuose paminkluose: Narvos, Tyrvalos, Jaleverės, Lepakozės (Estija), Uosos, Zvidžės (Latvija) stovyklavietėse bei Zvejnieku kapinyne (Latvija). Tai atsišpindi ne tik kaulo ir rago dirbinių kompleksuose, bet ir titnaginių mikrolitinių dirbinių (Maglemozės kultūros 1-5 etapas) perimamumė. Atskirų stovyklaviečių titnaginių dirbinių kompleksuose šis perimamumas pastebimas nuo Pulli iki velyviusių mezolitininių stovyklaviečių (Jaanits K. 1980, s.397). Šis procesas būdingas visoje Rytų Pabaltijo teritorijoje.

Lietuvos teritorija, kuri įjėjo į paskutinio apledėjimo zoną, buvo Kundos kultūros ribose. Užnemunėje, Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje aptiktų pavienių kaulo ir rago dirbinių tipai, palyginus su Kundos, Maglemozės ir Kungemozės kaulo ir rago dirbinių

tipais, yra tapatūs. Idomu pastebeti, kad Kungemozės kultūrai būdingi mikrolitai - skersiniai (rombo formos) antgaliai, kurie žinomi Varnėnos 1-oje, Netiesų 1-oje (Varnėnos raj.), Pakretuonė IV (Švenčionių raj.) gyvenvietėse bei Spigino salos kapinyne (Telšių raj.), rodo nuoseklą Maglemozės-Kungemozės kultūros ciklo raidą Lietuvoje. Pastarųjų antgaliai pasirodymą Kungemozės kultūros stovyklavietėse (Danijoje, Švedijoje ir kt.) E. Brinch Petersonas (E. Brinch Peterson) laiko dėsninga ir nuoseklia tolesnės Maglemozės kultūros raida (Brinch Peterson E. 1973, p.126, Fig.5).

Todėl mezolitinę Kundos kultūrą reiktu vertinti kaip tolesnę velyvojo paleolito Madleno ir Svidrų kultūrų raidos etapą. Apie Kundos kultūros ryšius su vakaru ir pietvakarių epipaleolitinėmis kultūromis nurodė R. Indreka (Indreko R. 1948, s.398), S. K. Kozlovskis (Kozłowski S. K. 1971), L. V. Kolcovas (1977), R. Rimantienė (Rimantienė R. 1984, p.86-94), I. Zagorska (Zaropcka I. A. 1983, c.21). Apie Askolos kultūros poveikį Kundos kultūrai rašė L. V. Kolcovas ir K. Janitsas (Kołyćow L. B. 1977, c.134; Jaanits K. 1980, s.389-399), o apie Resetino - A. N. Sorokinas (Coporkin A. H. 1988, c.6).

Analogiška mezolito laikotarpio materialinės kultūros raida pastebima Pietų Švedijoje, Šiaurės Vokietijoje, Šiaurės Lenkijoje bei Danijoje.

Mezolito žvejų ir medžiotojų kultūrų (Maglemozė-Kungemozė) perimamumas labai akivaizdus Pietų Švedijoje. Dažnai ši teritorija laikotarpiu tarp Joldijos jūros ir Ancyliaus ežero buvo daugiau ar mažiau izoliuota nuo Europos žemyno arba nuo likusio Skandinavijos pusiasalio. (Stromberg M. 1986, p.52-83; Larsson L. 1980, p.5-22), todėl čia gerai pastebima nepertraukiamos kultūros raida per visą mezolito laikotarpį. Analogiški procesai vyko ir Danijoje (Brinch Peterson E. 1973, p.77-127). Vokietijos ir Lenkijos teritorijoje ryškesnė buvo Svidrų kultūros įtaka (Kołyćow L.B. 1977, c.201-207; Kozłowski S. K. 1973, p.331-336), tačiau ir čia velyvajame mezolito susitirėjöje Kungemozės kultūros įtaka, tai ypač ryšku detaliau panagrinėjus Janislavico kultūrą (Kozłowski S.K. 1972, s.232-242). Prūsijos teritorijoje aptikta mezolito laikotarpio medžiaga yra artimesnė Kundos kultūrai (Timofeeva B.I. 1980, c.6), todėl dar ir šiandien įtinka Dž. G. D. Klarko išvada apie mezolito laikotarpiu buvusių vienengą Šiaurės kultūrą (Clark J.G.D. 1936), kurios žmonės vartojo bemaž vienodų tipų kaulorago dirbinius, turėjo savitus titnago gamybos įgūdžius.

Maglemozinė Šiaurės ciklo kultūra Rytų ir Pietų Pabaltijoje išsilika per visą mezolito laikotarpį ir turėjo didelę įtakos formuojančios Ertebelės-Narvos kultūrų ciklui. Šis, Šiaurės kultūrų ciklas, matyt, buvo besiformuojančių baltų-germanų etnoso junginys.

Narvos kultūros ištakos

Teritorija, kurioje chronologiskai apibrėžtu laikotarpiu pastebima tapati materialinė ir dvasinė kultūra, nustatoma remiantis gyvenviečių ir kapinynų archeologine medžiaga, laikoma archeologine kultūra. Archeologinės kultūros gyventojų visuomeninio ūkio pobūdis nustatomas pagal inventorių. Visuomeninio ūkio šakos - medžioklė, žuklė, rankojojimas, gyvulininkystė, žemdirbystė, pagrindiniai namų ūkio verslai. Kapinynų, kulto vietų tyrinėjimas įgalina atsekti laidojimo papročius, tikėjimus, nustatyti atitinkamos žmonių grupės antropologinį tipą. Ir tik turint visus šiuos duomenis, apsprrendžiančius archeologinę kultūrą, galima mėginti atsekti tam tikros žmonių grupės socialinės organizacijos struktūrą.

Sudėtingesnė yra Narvos kultūros kilmės problema. Jos ištakų tenka ieškoti mezolito-neolito laikotarpio riboje, palankiu klimatiniu - atlantico - periodu, kai keitėsi gyventojų ūkinės ir socialinės sąlygos. Miškų zonoje, kurioje susiformavo Narvos kultūra, prie naujų ūkininkavimo formų - gyvulininkystės ir žemdirbystės - buvo pereita lėtai. Paleoosteologiniai duomenys ir gyvenviečių inventorius rodo, kad gyvulininkystė Rytų Pabaltijoje pasirodė tik viduriniojo neolito laikotarpiu (Girininkas A. 1990, p.15; Jozė I.A. 1988, c.114-115) ir palengva plėtojosi iki pat žalvario amžiaus vidurio (Lukhtan A. 1986, c.3-13). Žemdirbystės pradmenys Narvos kultūroje pasirodė apie III tūkst. pr. Kr. trečiąjį ketvirtį, tačiau vyraujančia ūkio šaka žemdirbystė tapo tik vėlyvosios Narvos kultūros fazėje. Narvos kultūros egzistavimo laikotarpiu, o ypač jos susiformavimo metu, pagrindinės ūkio šakos buvo medžioklė, žvejyba ir rinkimas. Šie duomenys padeda paaiškinti situaciją, kurioje formavosi Narvos kultūra.

Nesama duomenų, kad su keramikos pasiodymu Narvos kultūros teritorijoje būtų pakitusi ūkio struktūra. Tai įgalina teigti, kad Narvos kultūros formavimasis vyko šioje vietoje, - miškų zonoje, - be ryškesnės gamybinio ūkio įtakos iš pietų ir be gyventojų migracijos.

Archeologai, tyrinėjantys Narvos kultūrą, laikosi gana vieningos nuomonės, kad jai susidarančių svarbiausių komponentų buvo vietinė mezolitinė Kundos kultūra (Гурина Н.Н. 1967, c.170-176, 193; Jaanits L. 1970, 1k.81-87; Rimantienė R. 1984, p.143), o susidarančių pastarajai - Maglemozés kultū-

ra (Rimantienė R.K. 1971, c.118-125; Rimantienė R. 1984, p.68, 93-94).

Dalis autorių pastebi, kad ankstyvojo neolito laikotarpiu tarp Ertebelės ir Narvos kultūrų buvo tamprūs ryšiai (Ванкина Л.Б. 1970, c.140; Майнайцер К. 1982, c.21; Jaanits L. Laul S., Laugas V., Tonison E. 1982, 1k.57). Apie tai galima spręsti iš materialinės kultūros bendrų bruozų, kurie ypač keramikoje labai ryškūs pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje. Matyt, negalima neakceptuoti dėmesio į tai, kad ir Narvos, ir Ertebelės kultūra turėjo bendrą kilties pagrindą - Maglemozés kultūrą. Iki Ertebelės kultūros susidarymo toje pačioje teritorijoje buvo Kungemozés kultūra (Jorgensen S. 1956, s.23-40; Brinch Petersen E. 1973, p.124, 126-127). Tą faktą patvirtina Maglemozés-Kungemozés ir Kundos kultūrų gyvenvietėse aptiktų kaulinių ir raginių dirbinių tipologinis panašumas. Lyginant Maglemozés-Kungemozés ir Kundos kultūrų gyvenvietėse aptiktus pagrindinius kaulinius žeberklį ir ietigalių tipus ir remiantis Dž. G. D. Klarko (Clark J. G. D. 1936, fig.41, p.116), Jorgensen S. (Jorgensen S. 1956, s.23-40), H. Anderseno, K. Malmros (Andersen H. og Malmros C. 1965 s.35-114), Indreko R. (Indreko R. 1948, s.275-279), I. Zagorskio (Загорская И.А. 1983; 1978, c.122-135; Zagorska I. 1978, 1pp.80-98; 1980, 1pp.51-64), L. Janitso (Янитс Л.Ю. 1966, c.114-123), Zagorskio F. (Zagorskis F. 1973, s.651-669; 1987, 1pp.61-64) tyrinėjimais, nustatyta, kad Kundos ir Maglemozés-Kungemozés stovyklavietėse aptiktų dirbinių tipai yra tapatūs.

Panašių dirbinių randama 65,4%. Iš 26 pagrindinių Maglemozés kultūrai priklausančių žeberklų tipų (Clark J. G. D. 1936, p.116, fig.41) tik penkių (14, 15, 22, 24, 25-to) tipų iki šiol nėra rasta Rytų Pabaltijo Kundos kultūros stovyklavietėse. Maglemozés stovyklavietėse nėra žinomi kai kurie žeberklų ir ietigalių tipai. I. Zagorskio išskirti II 4C, I 1A,B, I 3D, I 4D, II 1C, II 2C1, II 3, II 4B,C,D,E tipo ietigaliai, I 1B, I 2B, III tipo žeberklai, II 3, II 4B,C,D,E tipo strėlių antgaliai (Загорская И.А. 1983, c.8-15) yra paplitę ir, matyt, susiformavę Rytų Pabaltijoje.

Nemaža Maglemozés kultūrai būdingų kaulo ir rago dirbinių tipų: raginių ir kaulinių modelių (Clark J. G. D. 1936, fig.40:3-4), kaltų (ten pat, fig.40:5-6),

durklų (peikenų?) (ten pat, fig.40:8), sąnarinių kaulų su iškaltomis skylutėmis (ten pat, fig.40:11), meškerės kabliukų (ten pat, fig.43:10-12) turi atitikmenį Rytų Pabaltijyje (Indreko R. 1948; Лозе И.А. 1988, таб.II-VIII; Тимофеев В.И. 1985, с.11-12).

I. Zagorska, detaliai nagrinėjanti kaulo ir rago dirbinių paplitimą ir chronologiją Rytų Pabaltijyje paleolito-neolito laikotarpiu, pastebėjo, kad Rytų Pabaltijyje pereinamuoju iš mezolito į neolitą laikotarpiu dalis kaulo ir rago dirbinių tipų, būdingų vėlyvojo mezolito stovyklavietėms ir ankstyvojo neolito gyvenvietėms (III kompleksas), skyrėsi nuo Kundos kultūros pagrindinių dirbinių tipų (Загорская И.А. 1983, с.21). Trečasis jos išskirtas dirbinių kompleksas atsirado Kundos kultūros įtaikoje, o per vidurinijį ir vėlyvajį mezolito laikotarpi kito veikiamas rytinių, pietinių ir šiaurinių kaimynų. Manoma, kad todėl vėlyvosios Kundos ir ankstyvosios Narvos kultūrų pagrindiniai kaulo ir rago dirbinių tipai skiriasi nuo ankstyvosios Ertebelės kultūros kaulo ir rago dirbinių tipų.

Ankstyvojo neolito Narvos kultūros gyvenviečių inventoriuje vyrauja žvairių formų kuginiai, lapo formas, su užbarzdėmis šonuose strėlių antgaliai, vienašoniai žeberklai su vanago snapo formas užbarzdėmis ir skylutėmis pagrinde, eglutės formas, adatiniai su viena užbarzda ties viršūne, smulkomių pjūklo ašmenų formas užbarzdėmis šonuose ir trumpa žkote antgaliai, vientisi, su skylute kotelyle ir sudedamieji meškerės kabliukai, durklai su neišryškintomis rankenomis, raginių įveriamicijų kirviai ir kaltai šliuotais ašmenimis, kauliniai kaltai ir skobtai, pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų, raginės movelės, kauliniai dirbiniai 45° kampo ašmenimis. Sie kaulo ir rago dirbinių tipai, aptiki Keapos, Zvidzės, Uosos, Zacenės, Osoveco IV gyvenvietėse (ankstyvojo neolito sluoksniai), Zvejnickų kapinyne (ankstyvojo neolito kapų inventorius) ir kt. paminkluose, turi nemažą atitikmenį vėlyvojoje Kundos kultūros stovyklaviečių medžiagoje (Indreko R. 1948).

Ertebelės kultūra besiformuojantiems Narvos kultūros kaulo-rago dirbinių tipams tiesioginės įtakos neturėjo. Ertebelės kultūros pagrindiniai kaulo ir rago dirbinių tipai: žeberklai, ietigaliai, kirviai ir kt. dirbiniai yra jau kitokių formų (Andersen H. 1971, S.108, fig.1-42 a,b; 1978, S.7-56; Taute W. 1968, S.324 ir kt.). Kas nulėmė, kad Ertebelės ir Narvos kultūrų kaulo ir rago dirbinių tipai yra skirtiniai? Nors Narvos ir Ertebelės kultūros mezolito laikotarpiu turėjo bendrą Maglemozės-Kungemozės kultūrų pagrindą, tačiau nuo vėlyvojo mezolito šios teritorijos ēmė vystytis savarankiškai, nepriklausomai viena nuo kitos. Kungemozės kultūra daugiau įtakos turėjo Ertebelės, o ne Narvos kultūros susidarymui.

Chronologiniu požiūriu ir Ertebelės, ir Narvos kultūros gyvenvietės yra vienalaikės tik ankstyvajame jų raidos etape (Andersen H. 1980, S.9,12). Abi šios kultūros nuo vėlyvojo mezolito-ankstyvojo neolito galėjo viena kitai turėti tik įtakos. Keramikos formas abি kultūros, matyt, perėmė iš vieno regiono, tačiau keramikos gamyba vystėsi skirtingai, nes yra skirtinė keramikos gamybos technologija. Kad keramikos idėja iš Narvos, ir iš Ertebelės kultūras atėjo iš vieno šaltinio, rodytų dvi bendros keramikos formas - plačiaangis puodas ir pailgas dubenėlis-lemputė, šiuo metu žinomi tik Ertebelės ir Narvos kultūrose.

Narvos kultūros gyventojai, priimdamai keramiką kaip naują namų ūkio šaką, priėmė ir tam tikro lygio keramikos gamybos technologiją. Kad ankstyviausia Narvos kultūros keramika, kokią mės šiandien ją žinome, turėjo savo prieistoriją atskirose vietose, rodo Rudnios Sertėskajos (Smolensko srities vakarinė dalis) ir Dubokrajaus 5-os (Pskovo srities pietinė dalis) gyvenviečių tyrinėjimai (Милюев А.В., Мазуркевич А.Н., Долуханов П.М., Зайцева Г.И. 1987, с.169-170). Šiose vietovėse jau prieš Narvos kultūros keramikos pasirodymą klestėjo savita keramika. Tai, matyt, nulėmė Narvos kultūros keramikos savitumus, kurie atskirose teritorijoje išryškėjo ir išsilaikė per visą Narvos kultūros laikotarpi. Neturėdami ankstyviausios keramikos iš žvairių Narvos kultūros teritorijos vietų, negalime šiuo metu pasakyti, kur buvo tie idėjų šaltiniai, kurie atskirose regionuose nulėmė Narvos kultūros keramikos ypatumus.

Kalbant apie Narvos kultūros keramikos atsirašimą, tektų nuroduti, kad dalis archeologų Narvos keramiką kildina iš Dnepro-Doneco kultūros regiono (Rimantienė R. 1984, p.143). Tenka papričiauti. Ankstyvoji Narvos ir Ertebelės kultūrų keramika savo forma ir ornamentu yra labai savita ir išraiškinga. Dnepro-Doneco ir Narvos kultūrų keramika turi tik bendrą bruozą, būdingą ankstyvojo neolito laikmečio keramikai platesnėje negu Dnepro-Doneco ir Narvos kultūrų teritorijoje. Analogijų galima rasti ir Volgos aukštupio kultūros keramikoje. O vis dėlto keramikos gamybos idėja iš Narvos kultūros teritoriją atėjo iš pietų. Kokiu būdu?

Idomus ir, sakytume, svarbus faktas įvyko vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito laikotarpiu: žmonių, gyvenusių Kundos kultūros paplitimo regione, buityje ir iukyje labai sumažėja titnaginių dirbinių. Rytų Pabaltijyje ankstyvajame ir viduriniamame mezolite titnaginiai dirbiniai dažniausiai buvo gaminami iš skelčių, stovyklavietėse daug nuoskalų ir žalias. Borealinio periodo antrojoje pusėje ir atlantinio pirmojoje pusėje (Zvejnickų II, Lepakozė ir kt. stovyklaviečės) dirbinių tipai pasikeičia. Jie gaminami iš nuoskalų, smulkūs (Яните К. 1975, с.72-73; Загорская И., Загорскис Ф. 1977, с.69-75). Anks-

tyvuosiuose Narvos kultūros gyvenviečių sluoksniuose titnaginių dirbinių bemaž nebepasitaiko (Jlozė I.A. 1988, c.25-27). Tai, matyt, buvo susiję su titnago žaliavos šaltinių blokada. Kas užkrito keilius į titnago kasyklas? Pirmiausia tai gentys, gyvenusios į pietus ir į rytus nuo vėlyvosios Kundos ir ankstyvosios Narvos kultūrų plotų. Matyt, todėl im pulsas atsirasti Narvos keramikai galėjo ateiti iš gen-

čių, gyvenusią į pietvakarių ir vakarus nuo vėlyvosios Kundos ir ankstyvosios Narvos kultūrų užima- mą plotą. Taip atsirado sąlygos ir tamprėsiems ryšiams su besiformuojančios Ertebelės kultūros zona Pietų ir Vakarų Pabaltijuje. Kundos ir Narvos kultūrų dirbinių tipologinė analizė bei abiejų kultūrų paplitimo teritorijų sutapimas rodo, kad Narvos kultūra gimė Rytų Pabaltijuje.

Narvos kultūros tyrinėjimų istorija

Iki pat šio amžiaus septintojo dešimtmečio pa- baigos buvo manoma, kad Rytų Pabaltijo seniausi gyventojai buvo finougrai, kuriuos vėlyvajame neoli- te, apie III tūkst. pr. Kr. pabaigą, iš Vyslos ir Dau- guvos tarpupio ištūmė indoeuropiečiai, virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros gyvento- jai, tiesioginiai baltų protėviai (Moopa X. A. 1956, c.69-75; 1958, c.12-22; Kulikauskas P., Kulikauskie- nė R., Tautavičius A. 1961, p.37).

Ilgą laiką Rytų Pabaltijo ankstyvaji neolitų reprezentavo tik Cedmaro (Serovo) paminklai ir juose aptikta medžiaga (Gaerte W. 1927, S.56-59; Engel C. 1935, S.158-165 ir kt.).

Ne akademiniuose leidiniuose pirmiausia pasi- rodė žinučių apie kol kas nežinomą ir nežinia kokių laikotarpiai ir kultūrai priskirtiną keramiką bei dirbinius. L. Kozlovskis 1924 metais visą neolitinę medžiagą iš Lietuvos ir Rytų Lietuvos (tuo metu okupuotos) sujungė ir pavadinio „baltų kultūra“. Šiuo metu iš jo surinktos ir paskelbtos įvairiausios medžiagos yra nesunku išskirti ir Narvos kultūros keramiką (Kozłowski L. 1924, s.79-82, tab.XX:9-10,15,18,25,26).

Pirmasis, kuris atkreipė didesnį dėmesį į atsitik- tinius, Narvos kultūrai priklausančius, radinius, buvo Ed. Šurmas. Jo dėmesį patraukė 1927-1930 metais prie Šiaurinio Zebraus ežero kranto (Vakarų Latvija) aptikti neolito laikotarpio radiniai (Šurms Ed. 1931, S.411-422), kuriuos reikštę priskirti viduri- niui ir vėlyvajam Narvos kultūros etapui. Be to, čia buvo aptikta ir virvelinės keramikos kultūrai priskir- tina keramika (ten pat, Taf.IV:11).

1933 metais prie Purciems (Vakarų Latvija) gyvenvietės buvo aptiktas tokis pat inventorius, kaip ir prie Zebraus ežero (Šurms Ed. 1937, 1, 1pp.46-54). Čia, be Narvos kultūrai priklausančios medžia- gos, buvo šukinės-duobelinės ir virvelinės kerami-

kos kultūroms priskirtinos keramikos ir titnago dir- binių. Tik Narvos kultūrai būdingas inventorius buvo Purciemio D gyvenvietėje. Tuo metu Narvos kultūros radinius Ed. Šurmas priskyrė „duobinei“ keramikai (Šurms Ed. 1937, I, 1pp.53).

Gana greitai, 1937-1938 metais, buvo aptiktos Sarnatės gyvenvietės ir aštuonios iš jų tyrinėtos (Šurms Ed. 1940, 1, 1pp.41-64). Purciemio, Lejas- cyskų (Latvija, Duobelės raj.), Sarnatės gyvenviečių medžiagą Ed. Šurmas mėgino lyginti su Sigiro dur- pyno (Sverdlovsko sritis) (Šurms Ed. 1940, 1, 1pp.58-59), Cedmaro gyvenvietės, Skandinavijos paminklų (Ertebelės kultūra) medžiaga (Šurms Ed. 1948, 43, S.362-364). Sarnatės gyvenviečių tyri- néjimai buvo tešiamai tik po Antrojo pasaulinio karo, nuo 1949 iki 1959 metų. Šių tyrinėjimų metu aptikta 40 viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenviečių (Vankina L.B. 1970, c.14). Sarnatės ir jai artimi naujai aptiki paminklai (Vankina L. 1974, XI, 1pp.39-52) buvo pavadinti vakariniu Narvos kultū- ros variantu.

Iki pat šių dienų dar neišaiškinta ir nenustatyta Cedmaro A ir Cedmaro D (Serovo prie Astraviškių ežero, šiuo metu Ozersko raj., Kaliningrado sritis) gyvenviečių kultūrinė priklausomybė. Šie paminklai buvo tyrinėti 1905-1914 metais (Stadie K. 1921, S.148-160). Tų metų tyrinėjimų medžiaga dingo. Iš „salos“ vietovės A ir „pakrantės“ vietovės D archeolojinė medžiaga buvo datuojama ankstyvuoju neolitu. W. Gertė šią medžiagą lygino su Ertebelės kultūra ir nurodė, kad Cedmaro gyvenviečių keramika nevienarūšė (Gaerte W. 1927). H. Grosas nu- rodė, kad Cedmaro tipo gyvenvietėse keramika yra įvairiarūšė ir įvairiai laikė (Gros H. 1936, S.100-101): šukinė-duobelinė ir Ertebelės tipo. Pastarąjį H. Grosas datavo VI žiedadulkų zona pagal F. Firba- są, t.y., ankstyvuoju atlantiniu laikotarpiu, kuris ati-

tinka IV tūkst. pr. Kr. (Gros H. 1939, S.112). Įvairūs autoriai, rašę apie Cedmaro paminklus, remėsi H. Grosso ir W. Gertės darbais ir išvadomis.

Ed. Šturmias Cedmaro paminklų inventoriuje matė daug panašumo su inventoriumi iš Kuršių Neringos ir Zebraus ežero gyvenviečių (Šturmus Ed. 1970, S.79). Cedmaro gyvenviečių inventoriaus giminungumą su Narvos kultūrų paminklų inventoriumi yra nurodės R. Indreko (Indreko R. 1964,S.202-204), L. Janitsas (Jaanits L. 1965, S.12-25), L. Vankina (Vankina J. 1970, c.143), V. Timofejevas (Timofeev B.I. 1980, c.18; Timofeev V. I. 1988, P.207-212).

Šiuo metu Cedmaro tipo (Cedmaro A,D, Ančių pelkės, paminklus prie vakarinio Vištyčio ežero kranto) gyvenvietes tyrinėja V. Timofejevas, kuris nurodo, kad aukščiau minėtų gyvenviečių medžiaga skiriasi ir nuo Narvos, ir nuo Nemuno kultūry (Timofeev B.I. 1980, c.19). Narvos kultūrai yra artimesnis dirbinių kompleksas iš Cedmaro D gyvenvietės. Autorius iškelia Cedmaro tipo paminklų savitumą ir galimą įtaką kultūroms, esančioms į pietvakarius nuo Cedmaro tipo paminklų (Timofeev V.I. 1987, s.425).

Daug įdomaus ir reikšmingo davė paskutinių metų tyrinėjimai Cedmaro (Astraviškių) mikroregione. Paaiškėjo, kad aptiktas inventorius iš A ir D punktų turi daug analogijų su Vakarų Lietuvos ir Latvijos, Rytų Lietuvos (Girininkas A. 1990, p.103) Narvos kultūros paminklų inventoriumi.

Ilgą laiką Cedmaro D ir kt. Narvos kultūros paminkluose aptikta medžiaga buvo interpretuojama taip, tarsi Narvos kultūra tik priemė vienalaikių kultūrų įtakas. Pastarųjų metų tyrinėjimai parodė, kad ir Narvos kultūra nemaža įtakos darė tokioms Cetrinės ir Vakarų Europos kultūroms kaip piltuvėlinių taurių, rutulinų amforų ir kt. (Kukawka S. 1987, s.141-165; Timofeev V. I. 1987, s.419-428).

Naujausi tyrinėjimai Prūsijos teritorijoje parodė, kad ilgą laiką Cedmaro tipo paminklai buvo Narvos, Nemuno (vidurinysis neolitas), piltuvėlinių taurių, rutulinų amforų kultūrų pasienyje. Iki pastarojo dešimtmecio, nenustačius pagrindinių Pietryčių Pabaltijo neolitiinių paminklų kultūrinės prilausomybės, nebuvo imanoma nustatyti ir Cedmaro tipo paminklų vietos archeologinių kultūrų radojo. Tenka pastebeti, kad Cedmaro A gyvenvietės stratigrafijoje galima aptikti kelių archeologinių kultūrų pėdsakus: piltuvėlinių taurių, Nemuno (vidurinijo neolito) bei Narvos, o Cedmaro D gyvenvietėje - išimtinai tik Narvos kultūros. Todėl nenuostabu, kad E. Kempisty pagal Cedmaro paminklų tyrinėjimų duomenis visą buvusios Prūsijos teritoriją priskiria Narvos kultūrai (Kempisty E. 1981, s.15-22; 1984, s.51-52), o R. Rimantienė - Nemuno kultūrai (Rimantienė R. 1984, p.123, pav.62).

Dalis archeologų Narvos kultūrą kildina iš ar riša su Ertebelės kultūra (Zagorskis Ph. 1967, c.14; Maimandėr K. 1982, c.21; Gimbutienė M. 1985, p.56). Šie autoriai nurodo, kad tarp Narvos ir Ertebelės kultūrų yra daug panašumų keramikoje, medžio, kaulo ir rago dirbinių tipuose. Kadangi sutampa ir šių kultūrų radimosi chronologija, šias dvi kultūras galima kildinti iš vienos kultūros.

Vakariniam Narvos kultūros variantui priskiriama nuo 1966 metų pradėtos tyrinėti Šventosios (Palangos miestas) gyvenvietės. Šių gyvenviečių (iš viso aptikta 41) tyrinėjimai tėsiasi iki šiolei. Jie yra labai svarbūs nagrinėjant Rytų Pabaltijo vidurinijį ir vėlyvajį neolitą (Rimantienė R. 1979). Narvos kultūros vėlyvojo periodo tyrinėjimus papildė Šarnelės (Rimantienė R. 1973, p.7-9, Butrimas A. 1985, c.7), Daktariškės (Telšių raj.) (Butrimas A. 1982, p.6-11), Kalniškių (Telšių raj.) (Butrimas A. 1985, c.16) gyvenviečių medžiaga. Ankstyvojo, viduriniojo ir vėlyvojo neolito laikotarpiui pažinti reikšminga Daktariškės 5-os gyvenvietės medžiaga (Butrimas A. 1988, p.5-7), taip pat Šventosios 6-os ir 4-os gyvenviečių tyrinėjimai (Rimantienė R. 1988, p.20-22; 1990, p.21-25).

R. Rimantienė Narvos kultūrai priskyrė dar keletą žinomų ir anksčiau mokslo darbuose skelbtų Vakarų Lietuvos paminklų: Dzimzako (Bezzenberger A. 1895, S.239; Engel C. 1935, S.160, Tab.34 B:a-c), Smeltės (Klaipėdos miestas) (Hollack E. 1908, S.145), Palangos (Kulikauskas P. 1989, p.33-41) gyvenvietes.

Daug Narvos kultūros paminklų tyrinėta šiaurinėje ir rytinėje Narvos kultūros teritorijoje. Šioje srityje buvo aptikti patys pirmieji, ankstyviausieji Narvos kultūros paminklai. Kaip tik jų tyrinėjimų pagrindu buvo išskirta Narvos kultūra.

1951-1953 metais šiaurės rytinėje Estijoje buvo tyrinėti Narvos I, II, III ir Narvos miesto gyvenvietės, iš kurių tik Narvos II L. Janitsas nelaiko narviška (Janič L.IO. 1959, c.124). Ištyrus ir sugretinus aukščiau minėtų paminklų medžiągą su pietrytinėje Estijos teritorijoje aptikta Akalio, Kulamiagi gyvenviečių medžiaga, L.Janitsas nustatė, kad ne tik Estijos teritorijoje, bet ir Latvijoje, net prie Ladogos pietinio ežero kranto tam tikru laikotarpiu buvo paplitusi narviška keramika. N. Gurina, paskelbusi Narvos I, II, III gyvenviečių medžiagą ir sugretinus ią su kita Rytų Pabaltijyje žinoma medžiaga, išskyre ir pirmą kartą pavartojo Narvos kultūros terminą (Gurina N.N. 1967, c.170,192,197, pnc.105,107). Ji pirmoji nustatė Narvos kultūros teritoriją, laikotarpi ir nurodė šios kultūros savybes, išskiriančias ją iš kitų Rytų Pabaltijo neolitiinių kultūrų. N. Gurina pastebėjo, kad praėjusio šimtmecio archeologo A. Inostrankcevo rinkiniuose yra daug narviškos medžiagos (Иностранцев A.A. 1982). Kai kurie archeologai su tokia N. Gurinos nuomone nesutiko (Третьяков

В.П., Григорьев Г.П. 1968, 4, с.271-275). Нaujausiai pastarųjų metų tyrinėjimai Sankt-Peterburgo srityje patvirtina Narvos kultūros egzistavimą (Тимофеев В.И. 1985, с.11-15) bei Narvos kultūros kontaktaivimą su Speringso kultūra vėlyvajame jos etape (Тимофеев В. И. 1984, p.36-41).

Septintajame-āštuntajame dešimtmetyje buvo aptikta daug naujų viduriniojo ir vėlyvojo Narvos kultūros etapo paminklų.

Narvos kultūros išskyrimo pradžioje buvo tiriamai Narvos kultūros ankstyvojo etapo paminklai. Atsitiktinumo dėka patys pirmieji ir žymiausieji tyrinėti Narvos kultūros paminklai, - Uosa (Zagorskis F. 1973, 4, 1pp.56-69), Akalis (Янитс Л.Ю. 1959, с.26-65), Narva I, III, Zacenė (Долуханов П.М., Левковская Г.М., Романова Е.И., Семенцов А.А., Чернявский М.М. 1976, XX, 9, с.817-819), Keapa (Янитс Л.Ю. 1984, с.16-17, 1.), o vėliau Zvidzé (Лозе И.А. 1988, с.18-74), Berezje ir Merevo 2, Sankt-Peterburgo sritis (Тимофеев В.И. 1985, с.11-15), pasitaikė ankstyvojo neolito laikotarpio. Todėl septintojo dešimtmecio pabaigoje susiformavo nuomonė, kad ši kultūra egzistavo tik ankstyvajame neolite. Įdomu, kad tokio datavimo dar ir šiandien laikosi estų archeologai, kurie Narvos kultūros paminklus ankstyvajame neolite skirsto į dvi grupes (Янитс Л.Ю. 1984, с.16-21). Tos pačios nuomonės dėl Narvos kultūros chronologijos yra ir I. Luozė, kuri jau viduriniojo neolito paminklus priskiria jos pavadiant naujai Rytų Pabaltijo kultūrai (Лозе И.А. 1988, с.106-107). Ši kultūra, pagal autorę, susiformavo ankstyvojo neolito Narvos kultūros pagrindu. Šiuo atveju nepateisinamas autorės naujo termino, apibūdinančio tik vėlesnį Narvos kultūros raidos etapą, įvedimas.

Pirmasis, kuris nurodė, kad Narvos kultūra egzistavo ir vidurinajame neolite, buvo F. Zagorskis (Zagorskis F. 1965, 1pp.35-50), tyrinėjės Piestinios (Latvija) gyvenvietę. Tokių paminklų Latvijos, Estijos, Lietuvos, Baltarusijos, Rusijos (Pskovo sritis) teritorijoje vėliau buvo aptikta gana daug: tai Krivinos 1B, 2B (Чернявский М.М. 1969, с.71-88), Osoveco 1B, Osoveco 2B, Dvuchpolje 1B (Зайковский Э.М. 1985, с.10), Usviatų IVB (Микляев А.М. 1971, с.7-29), Sertėjos 2B (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, с.5-22), Kretnuono 1B, 1D, Pakretuonės 1B, Žeimienio ežero 1-ma, Pakretuonės 3-čia, Kretnuonių 1-ma (Švenčionių raj.), Jaros 1-ma, 2-ra (Anykščių raj.) (Girininkas A. 1985, p.124-127; 1988, p.7-12).

Estijos, taip pat Novgorodo srities (Končankojes 4-ta) viduriniojo neolito paminklų (Зимиша М.П. 1981, с.104) keramikoje ir tarp titnaginių bei kaulinių dirbinių buvo aptikta Piestinios tipo keramikos bei kaulo-rago, titnago dirbinių. Tai rodo, kad, šiaurinėje ir rytinėje Narvos kultūros srityje vidurinajame neolite apsigyvenus šukinės-duobeli-

nės keramikos kultūros gyventojams, Narvos kultūra neišnyko be pėdsakų. L. Janitsas nurodo, kad Narvos kultūra labai paveikė Rytų Pabaltijo šukinės-duobelinių keramikos kultūros formavimą (Jaanits L. 1965, S.5-46). Narvos kultūros teritorijos kaitą vidurinajame neolite rodo vykės „narviziacijos“ procesas tyrinėje Baltarusijos teritorijoje, pasireiškęs Babinovičių tipo paminklų paplitimu (Зайковский Э.М. 1985, с.8; 1982, с.28-35).

Ilgą laiką apie Narvos kultūros egzistavimą vėlyvajame neolite net nebuvò kalbama. Šiaurinėje ir tyrinėje Narvos kultūros srityje vėlyvajame neolite archeologų buvo išskirtos net keturių savarankiškos kultūros: virvelinės keramikos, Usviatų (pietinė Pskovo sritis), Šiaurės Baltarusijos ir vėlyvosios akytosios keramikos. Usviatų kultūra apima vidurinijį ir vėlyvojo neolito pradžios laikotarpį, Šiaurės Baltarusijos - vėlyvojo neolito laikotarpį ir žalvario amžiaus pradžią, vėlyvoji akytosios keramikos ir virvelinės keramikos kultūros - visą vėlyvojo neolito laikotarpį. Visų trijų (išskyrus virvelinės keramikos kultūrą) kultūrų pagrindą, kaip nurodo autoriai, sudarė Narvos kultūra (Лозе И.А. 1979, с.131; Зайковский Э.М. 1985, с.14; Чернявский М.М. 1978, с.45). Virvelinės keramikos kultūros įtaka minimali (Лозе И.А. 1979, с.131; Зайковский Э.М. 1985, с.14). Apie Narvos kultūros egzistavimą tyrinėje ir šiaurinėje Narvos kultūros dalyje vėlyvajame neolite rodo tyrinėti Žemaitiškės 1-os, 2-os, 3A, Jaros 4-os (Rytų Lietuva), Abuoros, Lagažos, Sulkių (Rytų Latvija), Naumovo (pietinė Pskovo sritis), Krivinos 1-os, 3-os, Osoveco 2-os (Šiaurės Baltarusija) paminklai, kuriuose aiškių virvelinės keramikos kultūros sluoksniių ar virvelinės keramikos be narviškos keramikos neaptinkama. Net virvelinės keramikos kultūrai būdingi virvučių išpaudai, kiti Padnieprio ar Pamarių kultūroms būdingi ornamentų motyvai. Šiaurės Baltarusijos kultūros paminklų keramikoje tesudaro 0,6-0,8% (Зайковский Э.М. 1985, с.14), o Lubanos ežero gyvenviečių, taip vadinamoje, vėlyvojoje akytosios keramikos kultūros keramikoje - 0,58-9,9% (Лозе И.А. 1979, с.82, 10). Todėl abejotinas autorų teiginys, kad Šiaurės Baltarusijos ir vėlyvojo neolito akytosios keramikos kultūroms susiformuoči didelės reikšmės turėjo virvelinės keramikos kultūra (Зайковский Э.М. 1985, с.19; Лозе И.А. 1979, с.130).

Narvos kultūros egzistavimas senajame žalvario amžiuje atsekamas kol kas tik šiaurinėje ir tyrinėje Narvos kultūros srityje. Vėlyviausio Narvos kultūros etapo gyvenviečių yra žinoma Lubanos žemumojė: Abuoros 1-os, Asnės 1-os, Lagažos, Malmutos upės žiočių gyvenvietės (Лозе И.А. 1979, с.100-107), pietinėje Pskovo srityje: Udviatų-Uzmenio gyvenvietės, (Микляев А.М. 1969, с.29-40) ir Rytų Lietuvoje: Kretnuono 1C gyvenvietė (Girininkas A. 1988, p.12-15; 1990, p.9-13). Šių gyvenviečių

tyrinėjimų medžiaga rodo Narvos kultūros įtaką formuojanties naujoms žalvario amžiaus kultūroms.

Tyrinėtojai atskirus Narvos kultūros paminklus mėgino grupuoti ne tik chronologiniu, bet ir teritoriniu principu. L. Janitsas Estijos teritorijoje išskiria tris ankstyvojo neolito paminklų grupes: dvi iš jų - šiaurės rytinė ir pietrytinė - priskiria Narvos kultūrai. Autorius nurodo, kad Piarnu upės baseine galėjo egzistuoti ir ketvirta ankstyvojo neolito gyvenviečių grupė (Янитс Л.Ю. 1984, c.20). Stambią, atskirą būsimos Narvos kultūros gyvenvietių grupę pirmą kartą išskyre (Narvos ir Emajigi upių baseine) L. Janitsas (Янитс Л.Ю. 1959, c.124-125). Vėliau autorius nurodė, kad Keapos (priklaustanti pietrytinėi Estijos grupei) gyvenvietės inventorius skiriiasi nuo Narvos I, III ir Narvos miesto (šiaurės rytinė grupė) gyvenvietės inventorius (Янитс Л.Ю. 1984, c.16-17).

N. Gurina išskyre tris Narvos kultūros variantus: vakarinį, centrinį ir rytinį (Гурина Н.Н. 1967, c.191), nurodydama, kad centrinio varianto (pietryčių Estija ir rytinė Latvija) paminklų medžiaga artimesnė rytinės grupės paminklų (prie Narvos upės ir pietrytinio Ladogos ežero kranto) medžiagai. Vėliau šios grupės pavadinčios Narvos kultūros vakarieniu, šiauriniu, rytiniu variantais (Гурина Н.Н. 1967, c.189-191; 1970, c.134-156, pris.6; Rimantienė R. 1979, p.7-8). I. Luozė, remdamasi narviškos keramikos skirtumais ir skirtinga paminklų chronologija, Rytių Pabaltijoje išskyre tris Narvos kultūros variantus: šiaurinį, šiaurės rytinį ir pietvakarinį. Jų skirstymą nepateko Narvos kultūros paminklai, esantys Pietų Pskovo, Rytių Lietuvos, Sankt-Peterburgo, Šiaurės Baltarusijos srityse (Лозе И.А. 1985, c.12). Skirstant Narvos kultūrą į atskiras sritis, vieni autoriai vadovaujasi keramikos skirtumais (Лозе И.А. 1985, c.12), kiti skirstymo visai nepagrindžia (Rimantienė R. 1984, p.141-142). Narvos kultūros dažnime į atskiras sritis néra gilesnės medžiagos analizės, kuri rodytų tokio dalijimo teisingumą. Narvos kultūros paminklų skirstymas į smulkias grupes būtų labai reikalingas tiriant Rytių Pabaltijo neolitą, jei būtų detaliai nurodomi kultūrinės paminklų grupės inventorius ypatumai. Štai Narvos kultūros paminklai Rytių Lietuvos teritorijoje buvo priskirti prie dar vienos - pietinės - Narvos kultūros grupės (Rimantienė R. 1984, p.141), nors prieš penketą metų jie buvo skiriomi prie šiaurinės (Rimantienė R. 1979, p.7). Perskirstymo motyvai nenurodomi. Tuo pat metu autorė Lubanos apyčerio paminklus priskyrė prie šiaurinės, o šiaurinės Baltarusijos paminklus - prie rytinės grupės. Medžiaga rodo (žr. toliau II_{1a}, II_{2a}, III_{1a}, III_{1b} periodų Narvos kultūros medžiagą), kad Narvos kultūros vidurinioje ir vėlyvojo neolito paminklų inventorius iš Rytių Lietuvos, Lubanos apyčerio ir Šiaurės Baltarusijos inventoriaus neišskiria (Girininkas A. 1985, p.124-130).

Tiesa, yra neesminių skirtumų titnaginių dirbinių formose ir tipuose, bet jie plito kartu su titnago žaliaiva. Kitų dirbinių formos bemaž identiškos, nes atskirų dirbinių gamybos centrai (pvz. gintaro, skalūno) aprūpindavo gana plačią teritoriją. Įdomu, kad iš atskirų gamybos centrų dirbiniai plito kryptinėmis ir tiki tam tikrose teritorijose.

Pastebėta, kad narviška keramika yra labai įvairi. Rytių Pabaltijoje aptiktas daugybė jos variantų. Kurie iš jų yra bendrakultūriniai, kurie priklauso atskiroms bendruomenėms ar gentims? Tai paaiškėja sugretinus atskirų mikroregionų tyrimų duomenis. Narvos kultūros keramikoje egzistuoja bendri bruožai, kurie atskirais chronologiniais laikotarpiais yra būdingi visai kultūrai, atskiriems mikroregionams, bendruomenėms ir gentims. Neįvertinus šių Narvos kultūros keramikos ir kito inventoriaus savybių, ateityje kickvienas ištirtas mikroregions galiapti atskira kultūrine grupe ar net kultūra. Neatsitiktinai šiaurinėje ir rytinėje Narvos kultūros teritorijoje vidurinijame ir vėlyvajame neolite archeologai išskyre net keturias atskiras archeologines kultūras: vidurinijame neolite - Rytių Pabaltijo (Лозе И.А. 1988, c.106), Usviatų (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, c.5-22; Чернявский М.М. 1978, с.42-46), vėlyvajame neolite - Šiaurės Baltarusijos (Чернявский М.М. 1967, c.372-385) ir vėlyvojo neolito akytosios keramikos (Лозе И.А. 1979, c.129) kultūras. Kodėl buvo išskirta tiek daug kultūrų? Be aukščiau minėtų, viena svarbiausiai priežastis buvo ta, kad skirtingoje teritorijoje vienu metu buvo aptikta skirtingo laikotarpio Narvos kultūros paminklų. Išskirtos kultūros iš dalies atspindi atskirus Narvos kultūros raidos etapus. Net patys autoriai pripažsta, kad išskirtų kultūrų pagrindą sudaro ankstyvojo neolito Narvos kultūra (Лозе И.А. 1988, c.107, Зайковский Э.М. 1985, c.15; Чернявский М.М. 1978, c.45).

Narvos kultūros tyrinėjimus į priekį žymiai pastumėjo paskutinių metų archeologų atradimai. Pastebėta, kad vienalaikė rytių ir vakarų Narvos kultūros Uosos ir Sarnatės, Kretnono ir Šventosios, Krivinos ir Biržulio mikroregionuose aptikta medžiaga skiriiasi (Загорскис Ф.А. 1967, c.13-14; Vanekė L. 1974, 1pp.39-52; Girininkas A. 1990; 1982, c.19-27; Чернявский М.М. 1969, c.71-88; Butrimas A. 1982; Rimantienė R. 1979).

Kruopštus medžiagos ištyrimas - jos panašumų ir skirtumų nustatymas atskirose gyvenvietių grupėse - įgalina Narvos kultūros teritorijoje išskirti dvi grupes paminklų, kurie nuo ankstyvojo neolito iki žalvario amžiaus pradžios imtinai koncentravosi dviejose Narvos kultūros teritorijose: šiaurės rytinėje ir pietvakarinėje. Velyviausi pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje narviški paminklai datuoja iš vėlyvojo neolitu, šiaurės rytinėje - senuoju žalvario amžiumi (žr. žemėlapius pirmuojuose knygose).

priešlapiuose). Pastaruoju metu Narvos kultūros paminklai davė daug antropologinės medžiagos. Iš visų tyrinėjimų išskirkia F. Zagorskio darbai (Zagorskis F. 1974, 1pp.7-24; 1987), kurių dėka buvo nustatytas mezolito-vėlyvojo neolito gyventojų antropologinis tipas, laidojimo papročių raida. Narvos kultūros gyventojų etninei priklausomybei nustatyti svarbūs ir kitų kapinynų bei atskirų kapų tyrinėjimai Narvos I, III (Гурина Н.И. 1967, c.25, 166), Kretuono 1B (Гиринкас А. 1985, p.5-9), Kretuono 1C (Гиринкас А. 1988, p.12-15), Abuoros 1, Kvapanų II (Юзе И.А. 1979, c.43-54), Šventosios 23 (Римантенė R. 1979, p.148) gyvenvietėse. Pietvakari-

néje Narvos kultūros teritorijoje pirmieji kapai aptiki Donkalnyje (Telšių raj.) (Butrimas A. 1985, p.30-49). Jų dalis, matyt, priklausyti Narvos kultūros žmonėms (Butrimas A. 1985, p.47-49), nors tyrinėjimų autorius juos visus priskiria virvelinės keramikos Pamarių kultūrai. Kreičių kapinynė, matyt, dalis mirusijų priklauso finougrams, dalis - virvelinės keramikos, o didžiausia dalis - Narvos kultūros gyventojams. Pastarųjų kapinynė daugiau negu pusė (Zagorskis F. 1961, 1pp.3-18). Todėl labai svarbūs antropologų darbai (Денисова Р.Я. 1975, c.59; Česnys G. 1985, p.9-12, 49-56), kuriuose nurodoma, kad Narvos kultūros žmonės antropologiskai buvo mišrūs.

Narvos kultūra ir Rytų Pabaltijo neolito chronologija

Rytų Pabaltijo neolito chronologija iš pagrindų remiasi Narvos kultūros tyrinėjimų rezultatais. Nustatant Narvos kultūros chronologiją, tenka atsižvelgti į daugelį faktorių, pagal kuriuos galima daudoti atskirus paminklus ar jų grupes. Narvos kultūros paminklai yra nevienodai ištirti, kultūriniai sluoksniai nevienodai išsilaike. Vieņų paminklų kultūrinius sluoksnius dengia stori durpių sluoksniai, kas sudarė palankias sąlygas išlikti ir organinei medžiagai. Tai palengvina šiemis paminklams pritaikyti radiokarboninį datavimo metodą. Kitiemis, kurių kultūriuose sluoksniuose nesiliko organikos, galima pritaikyti tik tipologinį metodą, kuriuo patikslinama paminklų santykinė chronologija. Paraleliai paminklų chronologija patikslinama kultūriniai sluoksniai palinologiniai tyrinėjimais ir paminklų topografija. Tik Narvos kultūros paminklai Rytų Pabaltijuje turi kiek daugiau radiokarboninių datų ir geriausiai išreikšta santykį su kitomis vienalaikėmis kaimyninėmis kultūromis. Todėl nenuostabu, kad tyrinėjant Narvos kultūrą, buvo galima nustatyti ir patikslinti ankstyvojo, viduriniojo ir vėlyvojo neolito laikotarpis, detalizuoti ankstyvojo neolito laikotarpį.

Radiokarboniniai datavimo duomenys rodo, kad Narvos kultūra buvo vienalaikė su kitomis šiaurės rytinės Europos miškų zonos ir Pietų Pabaltijo kultūromis: Volgos aukštupio, Desnos, Ertebelės, Nemuno ir kt.

Ankstyvojo neolito pradžia Rytų Pabaltijuje laikomas 4680/4660 - 4160/4260 m. pr. Kr. laikotarpis,

kai pasirodė Narvos kultūros ankstyvoji keramika (Лийва А., Лозе И. 1988, c.106-107). Ankstyvoji keramika Rytų Pabaltijuje žinoma ne tik Lubanos ežero žemumoje (Rytų Latvija), bet ir jai artimame regione - Dauguvos aukštupyje, kur tokie paminklai, kaip Rudnia Sertėskaja, Dubokrajaus 5-ta, daudujami VI tūkst. pr. Kr. (kalibruotos datos) viduriu-antrajā pusė. Visų paminklų, išskyrus Dubokrajaus 5-tą gyvenvietę, kultūrinė priklausomybė aiški (Микляев А.М., Мазуркевич А.Н., Долуханов П.М., Зайцева Т.И. 1987, c.169-170).

I₁a periodas. Pačiu ankstyviausių laikotarpiu datuojami Narvos kultūros paminklai: Uosa, Zvidzė, Rudnia Sertėskaja apima laikotarpį nuo V tūkst. pr. Kr. vidurio iki IV tūkst. pr. Kr. vidurio (1 lent.). Iš pastarųjų paminklų kultūriniai sluoksniai medžiagos gauti radiokarboniniai ir žiedadulkiai datavimo duomenys sutampa ir patvirtina atlantinio laikotarpio antrają pusę - At2 (Лясковская Г.М. 1987, таб.2). Šio periodo paminklai yra reikšmingi tuo, kad jų kultūriuose sluoksniuose pasirodė pirmoji, dar nedegta keramika - Rudnia Sertėskaja - ar keramika, kol kas neturinti atitinkmens kokiuose nors tyrinėtuose paminkluose. Todėl ankstyvojo neolito pradžia Rytų Pabaltijuje reikėtų laikyti V tūkst. pr. Kr. vidurį (Лозе И.А. 1988, c.101).

Tuo pačiu metu ir kaimyninėse Narvos kultūros teritorijose - Valdajaus aukštumoje, Pietų ir pietryčių Pabaltijuje - formavosi ankstyvojo neolito: Volgos aukštupio, Ertebelės, Dnepro-Doneco ir kt. kultūros. Volgos aukštupio ankstyviausios radiokar-

1 lentelė. NARVOS KULTŪROS CHRONOLOGIJA

PERIODAI			NARVOS KULTŪROS SRITYS		
Archeologi- nai m.pr.Kr.	Nar- vos k.	Holo- ceno	ŠR	PV	
NEOLITAS	ankstyvasis	4800/ 3500	I _{1a}	At ₂	Rudnia-Sertėjskaja, Uosa-Zvidzé, Akalis. Narvos k. susiformavimas
		3500/ 2900	I _{2a}	At ₂ / Sb _{1a}	Narvos I, III, Zacenjės, Žemaitiškės 3B, Osoveco IV. Narvos k. išplitimas Rytų Pabaltijoje.
		2900/ 2500	II _{1a}	Sb _{1a}	Piestinios, Usviatų IVB, Žeimenio ččero I. Šukinės-duobelinės keramikos k. įtakos pradžia.
		2500/ 2100	II _{2a}	Sb _{1b-c}	Krivinos IB, 2B, Sertėja, Kretuono 1B, Nainiekštė, Zvidzé, Akalis, Usviatų IVB II etapas. Šukinės- duobelinės keramikos k. įtaka.
	vidurinysis	2100/ 1800	III _{1a}	Sb _{2a}	Žemaitiškė 1, Abuoros 1, Krivinos 1A, 2A, 3, Naumovo B sl. Virvelinės keramikos k. įtakos pradžia. Blėsta šukinės-duobelinės keramikos k. įtaka.
		1800/ 1600	III _{1b}	Sb _{2b}	Lagaža, Sertėja 2A, Usviatų IVA, Naumovo A, Žemaitiškės 2, 3a. Virvelinės keramikos k. įtakos pabaiga. Narvos k. renesansas.
		1600/ 1400	IV _{1a}	Sb _{2c} / Sb _{2d}	Kretuono 1C, Plisa 1, Udvatai- Uzmenis. Tšinco k. įtaka.
		1400/ 1100	IV _{2a}	Sb _{2d} / Sb _{3a}	Formuojasi brūkšniuotosios keramikos k. Dauguvos-Dnepro k. Narvos k. įtakoje.
ŽALVYARICO AMŽIUS	senasis	1100/ 900	IV _{2b}	Sb _{3a}	Brūkšniuotosios keramikos k. Dauguvos-Dnepro k. Ankstyvieji piliakalniai.
	naujasis				Vakarų baltų pilkapių / Brūkšniuotosios keramikos k.

boninės datos (Ivanovskoje 3) siekia 4550 ± 50 m. pr. Kr. (Кольцов Л.В. 1984, c.103), Ertebelės (Dyrholmeno, Norslundo ir kt. gyvenvietės) - 4400 m. pr. Kr., Brovsto (Jutlandija), Vedbacko (Zelandija), Skateholmo II (Švedija) (Andersen H. 1980, s.5.9-12; Vang-Petersen P. 1984; Weber T. 1979, S.163-217) gyvenviečių chronologija siekia 4800 m. pr. Kr. Iš aukščiau minėtų trijų archeologinių kultūrų gyvenviečių gautos radiokarboninės datos rodo, kad Narvos kultūra yra vienalaikė su kitomis miškų zonos tos pačios geografinės platumos kultūromis.

Darbe lygiagrečiai naudojamas dviem datavimo metodais (2 lent. p.272) - radiokarboniniu ir dendrochronologiniu. Narvos kultūros paminklų chronologinėje lentelėje pateikiamas radiokarboninės ir kalibruotos datos. Radiokarboninės perskaiciuotos naudojantis Pensilvanijos, Filadelfijos ir Arizonos (JAV) universitetų fizikų sudarytomis lentelėmis (Klein J., Lerman J. C., Damon P. E., Ralph E. K. 1982, p.103-150).

I_{2a} periodas - tai antrasis Narvos kultūros ankstyvojo neolito etapas, kuris apima $3780 \pm 50 / 3560 \text{C}60$ m. pr. Kr. (Uosos ir Žemaitiškės 3B ir kt. paminklų kultūriniai sluoksniai, Loxe I.A. 1982, c.39; Girininkas A. 1986, p.9) - $2950 \pm 70 / 2720 \pm 150$ m. pr. Kr. (Zvejsalos ir Piestinių gyvenviečių kultūriniai sluoksniai, Loxe I.A. 1982, c.40, I.A.1974, lpp.41). Šis Narvos kultūros laikotarpis atitinka atlantinio laikotarpio (At₂) pabaigą ir subborealino (Sb₁) laikotarpio pradžią, klimato keitimosi laikotarpi, kas nulémė šio laikotarpio paminklų topografiją.

Šiame laikotarpyje susiformavo ryškiausi Narvos kultūros bruožai, kurie atsispindi Narvos I, III, Narvos miesto, Akalio, Keapos (Estija), Zvejsalos, Zvidzės (Latvija), Zacenjės, Osoveco 4 (Baltarusija), Rudnios Sertėjskajos (Smolensko sritis), Cedmaro(Serovo), Ančių pelkės (Kaliningrado sritis), Šventosios 4-os ir kt. paminklų inventoriuje. Šie paminklai yra vienalaikiai su piltuvėlinių taurių (Wiślański T. 1979, s.198), velyvaja Volgos aukštupio (Крайнов Д.А., Хотинский Н.А. 1977, c.42-68) ir ankstyvaja Ljalovo (Раушенбах В.М. 1973, c.152-153) kultūromis.

II_{1a} periodas. Tai viduriniojo neolito pradžia Rytų Pabaltijoje. Jis apima 2900/2700 - 2500 m. pr. Kr. laikotarpį, kai Narvos kultūroje prasidėjo ryškesnė infiltracija. Šiaurės rytinėje Narvos kultūros srityje prasidėjo šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka. Pietvakarinėje, pasibaigus piltuvėlinių taurių kultūros įtakai, prasidėjo rutulinių amforų kultūros įtaka. Ši laikotarpį geriausiai charakterizuojasi Piestinių (Zagorskis F. 1965, lpp.35-50), da tuojamos $2720 \pm 150 / 2570 \pm 120$ m. pr. Kr. (Loze I.A. 1982, c.40), Zvidzės, Žeimienio ežero 1-ma, Sarnatės gyvenviečių inventorius. Šis Narvos kultūros periodas atitinka subborealino laikotarpio pra-

džią (Sb_{1a}). Šis laikotarpis šilumos režimo požiūriu nesiskyrė nuo drėgnojo atlančio, tik kritulių buvo mažiau ir gyvenvietės kūrėsi prie pat vandens, todėl dauguma tų vietų vėliau uždurpėjo. Dalis gyvenviečių atitinka pirmos ir antros transgresijos laikotarius.

II_{2a} periodas. Viduriniojo neolito antros pusės laikotarpis labai svarbus Narvos kultūros raidoje. 2500/2100 m. pr. Kr. kaimyninių kultūrų įtakoje keitėsi Narvos kultūros teritorija, išsėsi narvazicijos procesas Dauguvos aukštupyje. Šio periodo paminklai yra geriausiai ištirti ir datuoti. Laikotarpis apima ir atitinka subborealino (Sb₂) atšalimo periodą (Хотинский Н.А. 1978, c.13).

III periodas. Jis atitinka Rytų Pabaltijo velyvajį neolitą - 2100-1600 m. pr. Kr. Rytų Europos miškų zonoje šiam subborealio (Sb₂) laikotarpui būdingas dalinis atšilimas (Хотинский Н.А. 1978, c.13).

Velyvojo neolito laikotarpyje Narvos kultūroje išskiria du smulkesni periodai: III_{1a} ir III_{1b}. Pirmasis datuojamas 2100-1800 m. pr. Kr., antrasis - 1800-1600 m. pr. Kr.

Pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje pirmasis periodas atitinka velyviausiąjį Narvos kultūros etapą, o antrasis - Narvos ir virvelinės keramikos kultūrų sąlytyje besiformuojančios Pamarių (Žucevo) kultūros laikotarpi.

Šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje III_{1a} periodas atitinka tebesitęsančius infiltracinius (Šukinės-duobelinės ir Pabaltijo virvelinės keramikos kultūros) procesus Narvos kultūroje. III_{1b} periodu Pabaltijo virvelinės keramikos ir šukinės-duobelinės keramikos kultūrų įtaka sumažėja, pastebima tolesnė Narvos kultūros velyvojo etapo raida, kurią galima atsekти pagal Žemaitiškės 2-os, 3A (Lietuva), Lagažos (Latvija) ir kt. gyvenviečių inventorių.

IV periodas. Šis periodas atitinka senojo žalvarrio amžiaus laikotarpį 1600-1100 m. pr. Kr. Šis periodas skirstomas dar į du: 1600-1400 ir 1400-1100 m. pr. Kr. laikotarpius. Pirmasis laikotarpis atitinka Sb₂ laikotarpio pabaigą, t.y., viduriniojo subborealino laikmečio atšilimo pabaigą, o antrasis - Sb₃ laikmečio pradžią - subborealino atšalimo pradžią. Pietvakarinės Narvos kultūros teritorijoje blėso Pamarių kultūra ir pradėjo formuotis Vakarų baltų pilkapių kultūra. IV_{1a} laikotarpiu šiaurės rytinėje Narvos kultūros srityje pastebima tolesnė Narvos kultūros raida, atsekama pagal Kretnuono 1C (Lietuva), Udviatų-Uzmenio (pietinė Pskovo sritis), Zarečjės, Plisos 1-os (Baltarusija) paminklų medžiagą. Narvos kultūros keramikoje pasirodo pirmieji besiformuojančios brūkšniuotosios keramikos kultūros bruožai, pastebima rytų Tšineco kultūros įtaka.

Antrasis - IV_{2a} - Narvos kultūros etapas, pastebimas tik šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje, yra finalinis. Buvusioje šiaurės rytinėje

Narvos kultūros teritorijoje formuoja brūkšniuotos keramikos ir Dnepro-Dauguvos kultūros. Buvusioje pietvakarinėje Narvos kultūros srityje išskiriama finalinis (povirvelinis) Pamarių kultūros etapas (Бутримас А. 1985, c.22) ir Vakarų baltų pilkapių kultūra (Tautavičius A. 1987, p.86-88).

IV_{2b} etape - 1100-900 m. pr. Kr. - buvusioje šiaurės rytinėje Narvos kultūros srityje egzistuoja brūkšniuotosios keramikos kultūra, kurioje pastebima daug vėlyvosios Narvos kultūros bruozų.

Tolesni Narvos kultūros gyvenviečių tyrinėjimai bei tiksliuoj mokslų duomenys šią chronologinę schemą papildys, pakoreguos.

Gamta. Gyvenviečių topografija

Holoceno laikotarpiu Rytų Pabaltijje ne kartą vyko svarbūs gamtiniai pokyčiai. Keitėsi klimatas, augmenija ir gyvūnija. Ežerų ir upių baseinų kontūrai ir gylis priklausė nuo Baltijos jūros lygio.

Narvos kultūros formavimosi ir raidos procesas vyko atlantiniu, subborealiniu ir subatlantiniu laikotarpiais. Pagal L. Postą (augmenijos raida pagal žiedadulkių kickj) šis laikotarpis atitinka II-VI fazėms imtinai.

Bemaž visos aptiktos Narvos kultūros gyvenvietės yra pakrantėse upių ir ežerų, kurių vandenynas priklauso Baltijos jūros baseinui (Nemuno, Priegliaus, Dauguvos, Velykajos, Volchovo upių), susidariusiam po paskutiniojo ledynmečio. Visa Narvos kultūros teritorija yra buvusi po ledynu, kuris traukdamasis sudarė moreninius masryvus (Pomeranijos stadija). Ledynui trauktantis, pradėjo formuotis Rytų Pabaltijo landšaftas. Narvos kultūros paminklai dažniausiai aptinkami duburiuose, kurie atsirado degraduojant ledynui. Tokių ežeringų duburių, kaip Lubanos, Usviatų, Krivinos, Kretuono, Biržulio, Cedmaro ir kt., raida tėsesi visą poledyninį laikotarpį. Tuo laikotarpiu susidarė terasos, nuosėdos, durpynai ir kt.

Ypač svarbūs pokyčiai gamtinėje aplinkoje vyko viduriniajame holocene, t.y. antrojoje atlančio periodo pusėje - ekstremalinėje holoceno klimato optimumo fazėje - prieš 6500-4700 metų (Хотинский Н.А. 1978, c.9-10). Atlantinio klimato maksimumas atitinka Narvos kultūros formavimosi laiką teritorijoje, kurios riba pietuose prasideda nuo Priegliaus ir Neris upių, pietryčiuose ji nesiekia Minsko, šiaurėje eina Ladogos ežero pietine pakrante, rytuose siekia Dauguvos upės aukštupį, Latvias upę ir Ilmenio ežerą. Ši teritorija, lyginant geologinius žemėlapius, rodo, kad šiaurės rytinėje ir pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijose žemės geologinė sandara yra skirtinga. Ši sandara forma-

vosi per visą geologinę šios teritorijos istoriją ir galiausiai atsispindi paviršiaus uolinių ir reljefo formų kompleksų išsidėstyme. Šie geologiniai procesai, turėjė įtakos augmenijai, gyvūnijai ir žmogaus veiklai, vyko ir holocene.

Rytų Pabaltijje atlantinio periodo viduryje ypač išplito šilumą mėgstantys augalai: liepos, ažuolai, lazdynai, guobos, beržai, agarų riešutai. Tai patvirtina daugybė žiedadulkių diagramų iš Lubanos žemumos (Лозе И.А. 1988, c.108, рис.73; Левковская Г.М. 1987), Засенчёс (Долуханов П.М., Левковская Г.М., Романова Е.Н., Семенцев А.А., Чернявский М.М. 1976, с.817-819), Уsviatų mikrorajono (Мицкявич А.М., Долуханов П.М., Гуман Н.А. 1984, с.74-75), Акалиjo gyvenvietės (Янитец Л.Ю. 1959, с.23), Volgos aukštupio kultūros paminklų (Кольцов Л.В. 1984, с.96, 106-107), Biržulio apyžerio (Кунскис R., Butrimas A. 1985, p.74) ir kt. Palyginus pietvakarinėje ir šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje atlikti žiedadulkių tyrimų duomenis, matyti, kad šių teritorijų miškų sudėtis skyrėsi. Pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje liepos išplito atlančio antrojoje pusėje, šiaurės rytinėje - subborelio pirmajame ir antrajame laikotarpyje. Šiaurės rytinėje teritorijoje didesnę mišką dalį sudarė pušys ir eglės, o pietvakarinėje - lapuočiai.

Narvos kultūros gyventojams tokiuose miškuose susidarė palankios sąlygos verstis medžiokle, vaisių, uogų, valgomųjų šakniastiebių rinkimu. Paleo-osteologiniai duomenys rodo, kad ankstyvojo neolito laikotarpiu šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje gyventojai dažniausiai medžiojo briedžius, meškas, vilkus, stirnas, kilniuosius elnius, bebrus ir kt. kailinius žvėrelius (Лозе И.А. 1988, c.114, 22), o pietvakarinėje - kilniuosius elnius, briedžius, stirnas, meškas, bebrus, šernus ir smulkius kailinius žvėrelius. Upėse ir ežeruose buvo gaudomos didelės ir

vidutinio didumo žuvys (Sloka J. 1986, 1pp.127-130), pakrantėse ir vandenye - paukščiai (Jozė I.A. 1988, c.117). Ertebelės-Ellerbeko kultūroje žinomas krentinės ir kontinentinės gyvenvietės, kuriose žmonės gyveno atskirais metų laikais (Schwabadišien H. 1944). Sezoniniai verslai žinomi ir pietvakarinėse, pajūrio Narvos kultūros gyvenvietėse, kur žmonės vertėsi jūrų verslais, pvz., ruonių medžiokle (Rimantienė R. 1979, p.22).

Didesni augmenijos ir gyvūnijos pakitimai, lygiant su atlantiniu laikotarpiu, įvyko subborealiniame laikotarpyje. Šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje išigalėjo spylgiuočiai (pušys, eglės), sumažėjo guobų, liepų, uosių, nežymiai mažiau augo ažuolų, lazdynų. Pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje dar kuri laiką, iki subborelio antrojo periodo, plačiuju lapuočių, alksnių, beržų išliko tas pats kiekis, tik Sbz periodu spylgiuočiai ėmė vyrauti, pasikeitė ir miškų fauna. Tai atispindi tyrinėtuose Narvos kultūros viduriniojo ir vėlyvojo neolito paminkluose. Šiuo laikotarpiu Vakarų Lietuvoje (Rimantienė R. 1979, p.11.), Rytų ir Vakarų Latvijoje (Bankina L.B. 1970, c.132; Lozė I.A. 1979, c.124-128), Estijoje (Ермолова Н.М. 1967, c.199) pagrindiniai medžiojamių žvėry buvo briedžiai, ruoniai, šernai. Kilnėje elniai buvo sumedžiojami rečiau. Rytų Lietuvos (Гирининкас А. 1982, c.15; Girininkas A. 1990, p.22-45), Prūsijos (Долуханов П.М., Левковская Г.М., Тимофеев В.И. 1975, c.82) miškuose dažniausiai buvo medžiojami kilnėje elniai, stirkos, taurai, šernai ir kt. žvėrys. Šie duomenys įgalina atskelti tuo metu buvusią miškų jvaivorę. Kretuono apyčeryje tyrinėti jvairiai laikai paminklai rodo, kad sumedžiojamos faunos sudėtį nulėmė klimatas ir prie miško aplinkos prisaikančių gyvūnų rūšys. Pvz., kilnysis elnias mėgo retą lapuočių ir spylgiuočių, retą spylgiuočių su lapuočių pomiškiu mišką (Паавер К. 1965, c.235-244), o briedžiai mėgo tankesnius spylgiuočių miškus ir jaunus gluosnynus. Sekdami klimato kaitą pereinamuoju iš atlantinio į subborealinių laikotarpių ir miško augmenijos raidą tuo metu - V-II tūkst. pr. Kr., matome, kaip tai atispindi pietinės Narvos kultūros neolito laikmečio gyvenviečių paleoosteologinėje medžiagoje. Ankstyvojo neolito pabaigoje ir viduriniojo pradžioje labiausiai medžiojami miško žvėry buvo kilnėje elniai, kurie sudarė 50,49% visų medžiojamų žvérių kiekio, briedžiai - 19,67%, šernai - 11,05%. Vėlyvajame neolite - atitinkamai 27,7%, 6,8%, 10,1%, o senajame žalvario amžiuje - 12,05%, 31,08%, 11,16%. Tai rodo, kaip, keičiantis klimatui ir miško augmenijai, proporcingai kita miško žvérių rūšys. Idomu, kad gamtinės aplinkos kaitos reiškiniai atispindi vaizduojamajame mene. Pvz., Rytų Lietuvoje buvo šviesesni ir retesni miškai, kuriuos mėgo elniai. Čia jie buvo dažniausiai medžiojami ir dažniau vaizduojami mene. Analogiskas gamtos kaitos ir vaiz-

duojamojo meno santykis pastebimas šiaurinėje Narvos kultūros teritorijoje (Vakarų Lietuva, Latvija, Estija), kur ima vyrauti briedžiai.

Narvos kultūros formavimosi pradžioje Litorinos jūros krantų linijos buvo artimos dabartinėms. Klimatas - atlantinis jūrinis su šiltomis ir drėgnomis vasaromis ir nešaltomis žiemomis (Kabailienė M. 1959, p.481). Vidutinė metinė temperatūra buvo apie 3° aukštesnė už dabartinę, o vegetacija - mėnesiui ilgesnė negu šiuo metu. Pagal Baltijos jūros vandens lygio svyravimą (keturios Baltijos jūros transgresijos Litorinos laikotarpiu) gyventojai kūrėsi aukštesnėse ar žemesnėse vietose.

Dauguma Narvos kultūros I_{1a} etapo atlantinio (At2) periodo gyvenviečių aptinkama Dauguvos baseino ežerų saloje (Uosa, Zvidzė, Rudnė-Sertėjska). Tai atitinka atlantinio periodo paskutinią regresiją (Долуханов П.М., Микляев А.М. 1972, c.11, tab.1).

Narvos kultūros I_{2a} etapo paminklai sietini su paskutine Baltijos jūros atlantinio periodo transgresija ir po to sekusia regresija. Dalis transgresijos laikotarpio gyvenviečių aptinkamos nežymiai aukštesnėse pakilumose, esančiose prie upių ar ežerų. Tai Narvos I,III (Гурина Н.Н. 1967, c.7-8), Narvos miesto, Akalio (Яните Л.Ю. 1959, c.26) gyvenvietės. Kitos regresinio laikotarpio - Zvidzės, Žemaitiškės 3B, Osoveco IV, Cedmaro, Ančių pelkės, Zacenės - gyvenvietės buvo ežerų pakrantėse prie pat vandens.

Idomu pastebeti, kad regresijos ir transgresijos žymės atskiruose ledynų palikuose duburiuose, nutolusiuose per šimtus kilometrų bei priklausančiuose upių baseinams, beveik sutampa.

Vėlesnių Šiaurės rytinėje Narvos kultūros II_{1a} ir II_{2a} periodams priskiriamų paminklų išsidėstymą terasų atžvilgiu rodo P. Doluchanovo ir A. Mikliajevo nustatyta sinchroninė Lubanos ir Usviatų bascinė vystymosi raida subborealiame laikotarpyje (Долуханов П.М., Микляев А.М. 1972, c.7-11). Prie šios subborelio transgresijų ir regresijų kaitos pritampa ir Kretuono ežero (Nemuno baseinas) vystymosi raida ir Narvos kultūros paminklų išsidėstymas atitinkamame aukštyste nuo vandens (Гиринinkas A. 1990, p.7-11).

Lygindami pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje esančią Baltijos jūros pakrančių neolito gyvenviečių (Šventosios 1B,2B, Sarnatės Y,N,T,Z) topografiją su kitų Rytų Pabaltijo Narvos kultūros gyvenviečių (Usviatų IVB, Pieštinės ir kt.) topografija, pastebime, kad jos egzistavo antrosios Litorinės jūros regresijos metu. Atitinka net šių gyvenviečių stratigrasija (Rimantienė R. 1979, pav.124-125, Doluchanov П.М., 1969, c.42, pic.1). Vėliau Šventosios 1B,2B ir Usviatų IVB gyvenvietės buvo apsemtos, o po trečios Litorinės jūros transgresijos vėl apgyventos (kultūriniai sluoksniai A). Tokių to-



2 pav. Kretuono apyčeryje aptiktų paminklų topografija: 1. Kretuono 1-ma; 2. Žemaitiškės 2-ra; 3. Žemaitiškės 1-ma; 4. Žemaitiškės 3-čia; 5. Žemaitiškės 4-ta; 6. Žemaitiškės 5-ta gyvenvietės.

pografinių ir stratigrafinių atitikmenų gana daug tarp Kretuono ir Usviatų Narvos kultūros gyvenviečių. Tą salygojo Baltijos jūros vystymosi holocene raida.

Su trečiaja subborealinės transgresijos pabaiga, apie 2000 m. pr. Kr., sietinas pietvakarinės Narvos kultūros teritorijos gyvenvicėi: Daktariškės (Butrimas A. 1982, p.4-5), Šventosios 26-os, 28-os (Rimantienė R. 1979, p.9-14) ir šiaurės rytinės Narvos kultūros teritorijos gyvenvicėi: Žemaitiškės I, Krivinos 1A, Naumovo gyvenvietės A horizontas, Abuoros, Sulkos egzistavimas. Šios gyvenvietės buvo įsikūrusios žemai, prie pat vandens ir atitinka Narvos kultūros III_{1a} periodą.

Po trečios transgresijos sekusiam subborealinės regresijos laikotarpyje aptinkamos Narvos kultūros III_{1b} periodo gyvenvietės, kurios, lyginant su dabartiniu vandens lygiu, yra labai žemai. Tokią to laiko gyvenvicę, kaip Žemaitiškės 2-ra, 3Δ (Girininkas A. 1982,c.5), Krivinos 3-čia, Sertėjos 2-ra, Usviatų IVΔ (Долуханов П.М., Микляев А.М. 1985, c.55), Lagažos kultūriniai sluoksniai yra žymiai giliau nei už dabartinį vandens lygi.

Narvos kultūros IV_{1a} ir IV_{2a} periodus atitinka subborealinio (Sb_{2c-d} ir Sb_{3a}) laikotarpio nežymus atšilimas (prieš 4100-3200 metų) (Хотинский Н.А.

1978, c.13) ir šio laikotarpio pabaigoje padrėgnėjimo pradžia. Todėl Kretuono 1C, Užmenio (Долуханов П.М., Микляев А.М. 1985, c.55), Pliosos 1-os ir kt. gyvenvietės yra ant pirmos terasos ar salpų pakraščiuose, prie pirmos terasos nuolydžio. O Narvos kultūros IV_{2b} laikotarpiui būdingas padrėgnėjimas ir nežymus atšalimas. Jis sietinas su vandens lygio pakilimu upėse ir ežeruose. Tuo metu susiformuoja brūkšniuotosios keramikos kultūra, pasirodo pirmieji pilakalniai ir atviro tipo gyvenvietės šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje.

Šiaurės rytinėje ir pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje holocene laikotarpiu pastebėta skirtinga gamtinė aplinka - klimatas, dirvožemiai, augmenija, gyvūnija. Ypač tai akivaizdu tyrinėjant Lietuvos teritoriją, kurios rytinė ir šiaurės rytinė teritorija priskirtina šiaurės rytinei Narvos kultūros zonai, o pietvakarinė ir vakarinė - pietvakarinei Narvos kultūros zonai (Motūza G., Girininkas A. 1989, p.3-13).

Gamtinės sąlygos turėjo didelės įtakos, gal net lemiamos, kad šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje, skirtinai nuo pietvakarinės teritorijos, toje pačioje kultūroje vienu ir tuo pačiu metu formavosi skirtinges ir savitas ūkis, dvasinis ir visuomeninis gyvenimas.

Narvos kultūros ypatumai šiaurės rytinėje ir pietvakarinėje srityse

Rytų Pabaltijyje Narvos kultūros paminklai koncentruojasi vienuolikoje mikrorajonų: 1. Buv. Prūsijos srityje - Cedmaro tipo paminklai, 2. Vakaru-

Lietuvoje - Šventosios tipo paminklai, 3. Centrinėje Žemaitijoje - Daktariškės tipo, 4. Vakarų Latvijoje - Sarnatės-Silinupės tipo, 5. Rytų Lietuvoje - Jaros-

Kretuono tipo, 6. Rytų Latvijoje - Lubanos tipo, 7. Pietryčių Estijoje - Keapos-Akalio tipo, 8. Šiaurės-šiaurės rytinėje Estijoje - Narvos-Kundos tipo, 9. Pietų Pskovo srityje - Usviatų-Naumovo-Dubokra-jaus tipo, 10. Šiaurės vakarinėje Baltarusijoje - Dis-nos tipo, 11. Šiaurės Baltarusijoje - Krivinos tipo. Šalia jų šiuo metu yra žinomos dar 5 vietovės-mikrocentrai, esantys Narvos kultūros pakraščiuose, kurių inventoriuje yra ryški Narvos kultūros įtaka: Centrinėje Baltarusijoje - Zacenjės tipo paminklai, Rytų Baltarusijoje - Babinovičių tipo, pietinėje Sankt-Peterburgo srityje - Merevo tipo, pietinėje Ladogos ežero pakrantėje - Berezje tipo, Novgorodo srityje - Končanskoje IV, Kolomcy tipo.

Šiuose mikrocentruose besikoncentruojantis Narvos kultūros paminklų inventorius yra nevienodas. Tuo remdamiesi, tyrinėtojai yra išskyrę keturis Narvos kultūros variantus: vakarinj, šiaurinj, rytinj ir pietinj (Rimantienė R. 1984, p.126), kiti tris: šiaurinj, šiaurės rytinj ir pietvakarinj (Lozė I. 1985, c.12). Dar kiti autorai Narvos kultūros paminklus suskirstė atskiromis geografinėmis zonomis (Янитс Л.Ю. 1984, c.20; 1985, c.10-12).

Šiuo metu į Narvos kultūros teritorijoje vyku-

sius procesus reikia žiūrėti kaip į kultūriškai artimų genčių raidos procesus, vykusius laikui bėgant ir besikeičiant jos teritorijai. Atskirais laikotarpiais at-skirose autorų išskirtose srityse Narvos kultūros pėdsakų neaptinkama. Pvz., ankstyvajame neolite Rytų Baltarusijoje, vidurinajame neolite Sankt-Peterburgo srityje, šiaurės rytinėje Estijoje Narvos kultūros pėdsakų jau maža, o senajame žalvario amžiuje Vakarų Lietuvoje ir Vakarų Latvijoje iš viso nėra. Šiame darbe pagrindinis dėmesys skiriamas Narvos kultūros gyvenviečių inventorius. Jis pagal bendruosius archeologinės kultūros požymius yra bendras visai Rytų Pabaltijo teritorijai. Visuose mikrocentruose, detalizuojant archeologinį inventorių, nustatyta, kad Rytų Lietuvos, Rytų Latvijos, Šiaurės Baltarusijos, Rytų Estijos, Sankt-Peterburgo, pietinių Pskovo ir Novgorodo sričių (Šiaurės rytinė Narvos kultūros sritis) Narvos kultūros paminkluose aptiktii kaulo, rago, akmens, gintaro dirbinių tipai ir formos nuo ankstyvojo neolito pradžios iki viduriniojo žalvario amžiaus vystėsi kitaip, negu Vakarų Lietuvos, Vakarų Latvijos, Saaremos salos, buvusios Prūsijos (pietvakarinč Narvos kultūros sritis).

ANKSTYVASIS NEOLITAS

Narvos kultūros teritorijoje ankstyvojo neolito laikotarpiu datuojamų paminklų žinoma 22.

Iš visų šiuo metu žinomų ankstyvojo neolito paminklų Narvos kultūros teritorijoje išsiskiria Dubokrajaus V gyvenvietės inventorius. Šios gyvenvietės keramika ir kitas inventorius, pagal A. Mikliajevą, labai artimas linijinės-juostinės keramikos kultūros I-II etapui (Микляев А.М. 1984, c.30-32). Įdomu pastebeti, kad to paties regiono vėlesnio laikotarpio - viduriniojo neolito Usviatų kultūros - paminklų keramikoje pastebima daug ornamentų motyvų iš pietinės Pskovo srities, kurie yra artimi Dubokrajaus V gyvenvietės ornamentų motyvams (Микляев А.М. 1969, c.23). Laisvas ornamento motyvų komponavimas bangomis turėjo įtakos visai šiaurės rytinės Narvos kultūros keramikos ornamentikai (Зайковский Э. М. 1984, c.39; Girininkas A. 1978, p.68-69). Tai rodo, kad aukščiau minėtų dviejų Narvos kultūros sričių savitumai atsirado dėl skirtingos mikroregionų priešistorijos.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{1a} laikotarpio paminklai

ZVIDZĖ - aptikta 1973 m. šiaurės vakarinėje Lubanos ežero pakrantėje, į šiaurės rytus nuo Zvidzės ežero, Smaudžių gyvenvietėje (Maduonos raj. Latvija). Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis ap tiktas 0,86-1,33 m gylyje, kuris priklauso 9-13 litologiniams sluoksniams (Лозе И.А. 1988, c.18-23).

UOSA - mezolitinė stovyklavietė ir neolitinė gyvenvietė, aptikta 1963 m. dešiniajame Piestinios upės krante, buvusio Lubanos ežero rytiniame krante. Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis apima 4 ir 5 litologinius sluoksnius (Zagorskis F. 1973, 1 pp.56-69; Zagorskis F.A., Эберхардс Г.Я., Стёлье В.Я., Якубовская И.Я. 1984, c.55-67).

AKALIS - daugiasluoksnė neolito-geležies amžiaus gyvenvietė, aptikta 1937 m. dešiniajame Akalio upės krante (Estija). Ankstyvojo neolito kultūrino sluoksnio plotas yra M ir P tyrinėtose dalyse. Kultūrinis sluoksnis - sapropelingos durpės yra žemai arba pačioje apatinėje durpių dalyje. Kultūrino sluoksnio storis vienomis siekia net 1 metrą (Янитс Л.Ю. 1959, c.26-65).

RUDNIA SERTĒSKAJA - daugiasluoksnė ankstyvojo neolito-vėlyvojo neolito gyvenvietė, aptikta 1983 m. Veližo raj. (Smolensko sritis). Ankstyvojo neolito sluoksniai atitinka 5 ir 6 litologinius sluoksnius (Микляев А.М., Мазуркевич А.Н., Долуханов П.М., Зайцева Г.И. 1987, c.169).

Keramika. Kalbant apie I_{1a} Narvos kultūros periodo keramiką, pirmiausia iškyla jos kilmės klausimasis. Esama situacija paaiškėja tik panagrinėjus jos gamybos technologiją, formą ir ornamentiką. Pagal nusistovėjusią tradiciją etniniai požymiai priskiriami (Фосс М.Е. 1952, c.64-77) keramikai, kuri nebuvę nei importuojama, nei masiškai eksportuojama, jos ornamentika išreiškė tam tikros genties ar bendruomenės simboliką ir tradicijas. Todėl, tyrinėjant keramiką, ypatingas dėmesys skiriamas kiekvienos gyvenvietės puodų molio masės sudėčiai, formai, pro-

porcijoms, ornamento elementams, motyvams ir kompozicijai.

Molio masės sudėties. Visų minėtų I_{1a} periodo paminklų keramikos molio masės sudėtyje aptikta grūstų sraigų „Unio“. Išsiskiria Rudnios Sertēskajos gyvenvietės keramika, kuri nebuvovo išdegta, o tik, pagal A. Bobrinskį, apvirta (Микляев А.М., Долуханов П.М. 1986, c.3-4), puodai pagaminti iš tankios masės. Uosos ir Zvidzės gyvenviečių keramikoje, be grūstų sraigų, gausu organinių priemaišų, todėl išdegta puodų šukės lūžio vietoje atrodo tarsi akytos. Dubokrajaus V gyvenvietės dalies puodų molio masė labai blogai išmaišyta, atskirose vietose labai gausu grūstų sraigų. Tik Zvidzės ir Rudnios Sertēskajos gyvenvietėse nedidelėje puodų dalyje aptikta mineralinių priemaišų: Zvidzės - grūsto granito, o Rudnios Sertēskajos - smėlio.

Molio masės receptų tyrinėjimas rodo, kad Narvos kultūros tradicijos I_{1a} periodu jau pradėjo išvairuoti, nors dažniausiai į molio masę buvo dedama grūstų sraigų ir kapotų augalų.

Ertebelės kultūros keramikos molio masės sudėtyje yra smėlio, grūsto granito ir organinių priemaišų (Hulthen B. 1983, S.103-108).

Volgos aukštupio kultūros, ypač jos centrinės grupės ankstyvojo periodo, keramikos molio masė dažniausiai buvo formuojama penkiais būdais (Цетлин Ю.Б. 1982, c.11). Nė vienės jų nenaudojamas Narvos kultūros keramikoje. Tik atskirose Volgos aukštupio kultūros gyvenvietėse (Sachtyšo II) puodų molio masėje aptinkama grūstų sraigų, bet tokios molio masės keramika sudarė labai nedidelį procentą. Dažniausiai į molio masę buvo dedamas šamotas, smėlis ar grūstas granitas (Костылева Е.Л. 1984, c.47-52).

Narvos kultūros keramikai pagal molio masės sudėtį kiek artimesnė yra Nemuno kultūros keramika. Kaip ir minėtoje Narvos kultūros gyvenviečių

keramikoje, čia gausu augalinių priemaišų. Ankstyvojo Nemuno kultūros keramikoje jų daugiausia, bet vėliau daugėja grūsto granito priemaišų (Чарниуский М.М. 1979, c.16; Римантене Р.К. 1966, c.54; Jablonskytė-Rimantienė R. 1969, p.101-109).

Todėl vienu iš būdingiausių ankstyvosios Narvos kultūros keramikos požymių yra į molio masę dedamos grūstos sraigės. Tuo narviška keramika išsišikiria iš visų kitų I_{la} laikotarpio kultūrų keramikos.

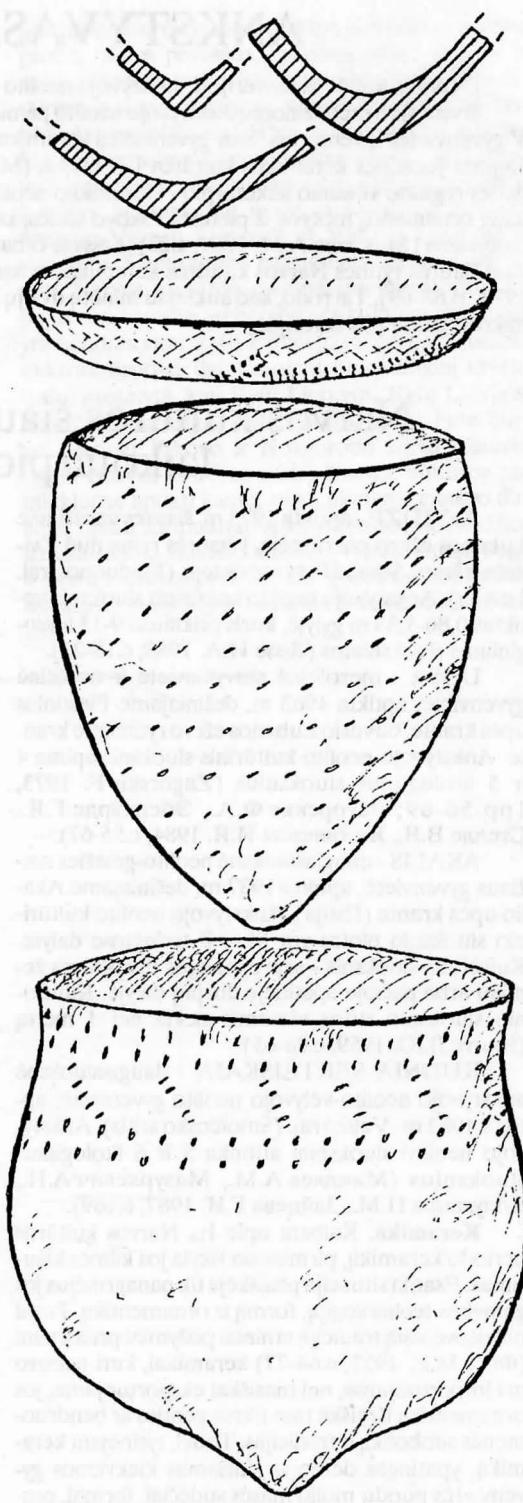
Technologija. Šio laikotarpio puodai buvo lipdomi dviem būdais: puodai iš atskirų juostelių, du beneliali iš vieno molio gabalo.

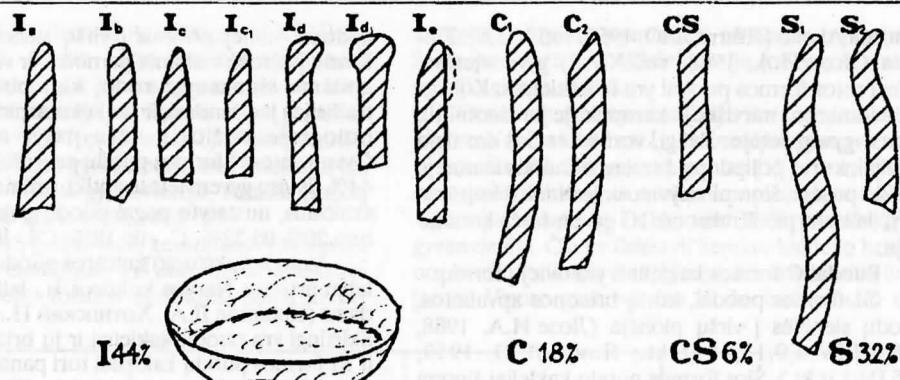
Molis puodams buvo paruošiamas aukščiau minėtu būdu ir iš jo formuojamos 6-9 cm pločio, prie puodų briaunų - 0,3-0,6 cm ir 0,6-1,5 cm storio juostelės. Puodų sienu storis nevienodas ir priklauso nuo juostų paruošimo. Ties dugnu ir apatinėje puodo dalyje sienelės sickia kartais daugiau negu 1,5 cm. Puodų profiliuotais ir tiesiais pakraštėliais kaklelių briaunos sickia 0,3-0,6 cm. Juostas puodžiai sujungdavo sulieisdami kaip rastus namų statyboje, vienoje juostos šono pusėje išpaudus griovelį. Antroju atveju molinių juostų pakraščiai būdavo plovinami ir sujungiami vienas su kitu užleidžiant iš šono vieną juostą ant kitos.

Šio laikotarpio puodų paviršius dažniausiai brükšniotas, rečiau blizgantis ar grublėtas. Puodai brükšnioti ir viduje, ir išorėje. Daugelio autorių teigimu, juostos buvo sulipdomos brükšniuojant kauliniais ar mediniai instrumentais (arba net gyvulių skrandžiai), (Бобринский А.А. 1978, c.215,218,230-231).

Šiuo metu žinoma I_{la} periodo Narvos kultūros keramika pagal gamybos technologiją nėra pati ankstyviausia, nes Zvidzės, Uosos, Akilio ar net Dubokrajaus V gyvenvietėse jau žinoma po keletą juostų sujungimo būdų: Zvidzės ir Uosos - suploninius juostų pakraščius ir juos suspaudus, ištačius vieną juostą į kitą, Dubokrajaus V gyvenvietės keramikoje - panaudojus ne tik minėtus juostų sujungimus, bet ir plakimo-sujungimo būdų.

Po lėto juostų sujungimo procedūros ir puodų išdžiovinimo dalies puodų paviršius buvo blizginamas (Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. 1983, c.204). Taip puodus prieš degimą apdorojo kai kurie Zvidzės (Лозе И.А. 1988, c.48), Uosos (Zagorskis F. 1973, 1pp.57) gyventojai. Gyvenvietės, kuriose aptinkama nedegtų puodų (Dubokrajaus V gyvenvietė), nebūtinai yra ankstyviausio laikotarpio. Dažnai tik apdžiovinti indai buvo naudojami išvairaus maisto laikymui. Daugumos šio laikotarpio indų spalva pilkiša ar rusva. Tokią spalvą indai igyja tuomet, kai degant yra pakankamai deguonies (Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. 1983, c.224). Manoma, kad šiuo laikotarpiu Narvos kultūros gyventojai puodus deg-



3 pav. Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio keramikos formos

davo atviroje vietoje: laužč ar igilintoje į žemę laužavietėje. O ant puodų tamsios dėmės galėjo atsisirasti dėl to, kad ta puodo dalis negaudavo deguonies. Tose vietose, kur indai prisispausdavo prie pelenų ar anglų-pelenų, susidarydavo geležicis oksidas. Tai patvirtina eksperimentiniai keramikos tyrimai.

Keramikos forma. Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio keramikos formos nėra įvairios. Puodų formas išskiriamos pagal puodų kaklelius ir dugnelius. Išlikusių sveikų to meto puodų labai maža. Visose gyvenvietėse puodų formos panašios. Daugiausia aptiktų puodų I formos kakleliais. Išskiria keletas jų variantų:

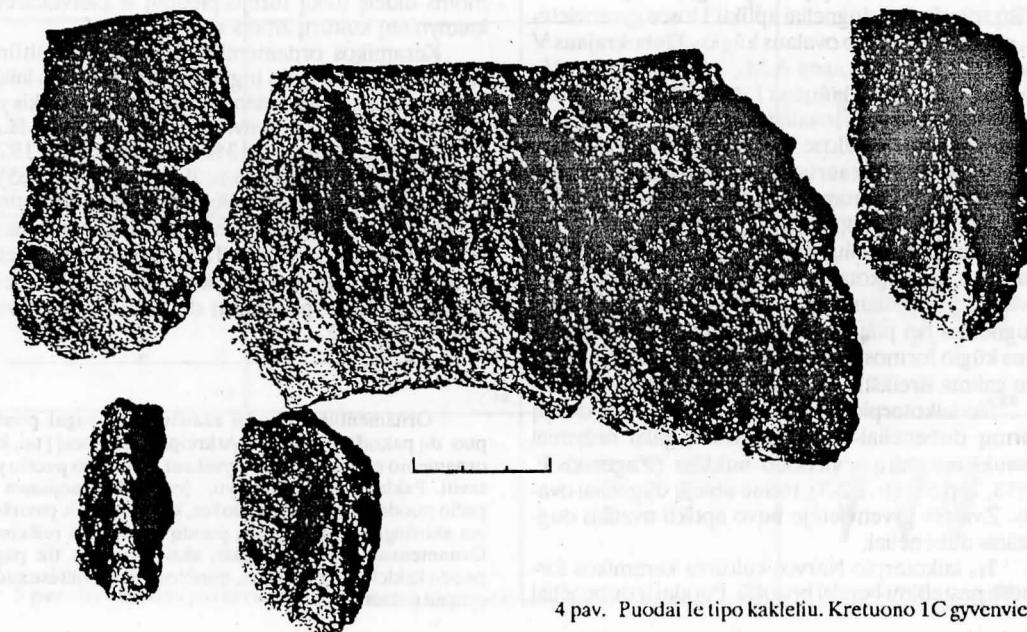
Ia formos puodų kakleliai tiesūs, į viršų siaurėjantys, o briauna apvalinta. Šio tipo puodų kakleliai daugiausia Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XLV:2;

XLVI:11,15; XLVII:2,8; XLIX:11,13,15 ir kt.), Uosos (Zagorskis F. 1973, att.2:9; LA, 1974, tab.3:1,5-6 ir kt.), Akalio (Янитс Й.Ю. 1959, таб.IV:2,8 ir kt.) gyvenvietėse. Keletas analogiškų puodų kaklelių rasta Ičos, Zvejsalos, Dvietės gyvenvietėse.

Ib formos puodų kakleliai yra tiesūs, o briauna plokščia. Keletas šios formos puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XLIX:3,6; Loze I. 1983, att.5:2) gyvenvietėje.

Ic formos puodų kakleliai tiesūs, o briauna plokščia ar apvali (Ic1 forma), o į vidaus pusę - nusklembta (Лозе И.А. 1988, таб.XLV:3; XLVI:II:6; LA, 1974, tab.3:2).

Id formos puodų kakleliai yra tiesūs, su priplota briauna į vieną ar abi puses (Id1). Šios formos puodų



4 pav. Puodai Ie tipo kakleliu. Kretuono 1C gyvenvietė

žinoma Akalio (Янитс Л.Ю. 1959, таб.V:5,8), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XV:8) gyvenvietėse. Labai retos formos puodai yra Ie kakleliais. Kol kas I_{1a} laikotarpio narviškoje keramikoje jie žinomi tik Uosos gyvenvietėje. Pailgi, vertikalūs 5-8 cm ilgio voleliai, kurie prilipdomi žemiaus briaunos išorinėje puodo pusėje, žinomi vėlyviausioje Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio Kretuono 1C gyvenvietės keramikoje.

Puodai C formos kakleliais yra dviejų formų:

C1 formos puodai, kurių briaunos apvalintos, puodų sienelės į viršų plonėja (Лозе И.А. 1988, таб.XLIV:6,9,13,14 ir kt.; Янитс Л.Ю. 1959, таб.IV:1 ir kt.). Šios formos puodų kakleliai žinomi iš visų I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros paminklų sluoksnii, o ypač jų gausu Uosos gyvenvietės 5-4 litologiniuose sluoksniuose.

C2 formos kakleliais puodų briaunos yra nežymiai nusklembtos į vidų, o puodų sienelės turi C formos išgaubtumą. Šio tipo puodų aptikta Zvidzės, Uosos, Akalio gyvenvietėse.

Pereinamieji tarp C ir S formos yra puodai CS formos kakleliais. Jų Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio keramikoje nedaug. Keletas žinoma Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.L:1,2), Uosos ir Akalio gyvenvietėse.

Daugiau yra aptikta puodų S formos kakleliais. Keramikoje išskiria S formos kakleliais puodai, turintys nežymią profiliuotę (S₁) ir su labai ryškiai profiliuotais kakleliais (S₂). Šios formos puodai paplitę I_{1a} laikotarpio Uosos, Zvidzės gyvenvietėse (Лозе И.А. 1988, таб.XLVIII:1-17 ir kt.).

Puodų duggeliai yra trijų formų. Visi smailiaudgniniai: smailaus kūgio, ovalaus kūgio ir bemaž ovalios formos. Visų puodų duggeliai pastorinti. Visų trijų formų duggeliai aptikti Uosos gyvenvietėje, ovalūs - Akalio, o ovalaus kūgio - Dubokrajaus V gyvenvietėje (Милюс А.М., Мазуркевич А.Н., Долуханов П.М., Зайцева Г.И. 1987, с.170). Puodai ovalaus kūgio ir ovaliai duggeliais aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.L:15-18).

Sveikų ar restauruotų I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros puodų žinoma tik Uosos gyvenvietėje (Zagorskis F. 1973, 1pp.58, att.1:1). Pagal puodų pakraštelius ir duggelius galima nustatyti, kad Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio puodai dažniausiai buvo dviejų formų: siauroki ir aukšti su smailais kūginiais duggeliais bei platūs, katilo formos, ovaliai ir ovalaus kūgio formos duggeliais. Pirmųjų aukštį su plotčiu galima išreikšti santykiu 1,5:1, antrųjų - 1:1.

Šio laikotarpio gyvenvietėse buvo aptikti dviejų formų dubenėliai-lemputės: vienų galai nežymiai paaukštinti, kitų - vienodo aukščio (Zagorskis F. 1973, 1pp.58, att.1:2-3), tačiau abiejų duggeliai ovalūs. Zvidzės gyvenvietėje buvo aptikti ovaliai duggeliai dubenėliai.

I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros keramikos formose pastebimi bendri bruožai. Puodai ir dubenėliai

lipdomi plonėjančiomis į viršų sienelėmis. Puodų formų jvaivėje viename paminkle ir viename litologiniame sluoksnje rodo, kad puodų lipdymo tradicijos jau maišési, ir šio laikotarpio puodai chro-nologiniu požiūriu nėra patys ankstyviausi. Gyvenvietėse I formos puodų pakraštelių sudaro iki 44% (iš visų gyvenvietėse aptiktų minimalaus puodų skaičiaus, nustatyto pagal puodų pakraštelius), S - nuo 20% iki 32%, C - iki 18%, CS - iki 6%.

Volgos aukštupio kultūros puodų formos nėra labai artimos Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio puodams (Крайнов Д.А., Хотинский Н.А. 1977, c.50). Skirtingi yra puodų kakleliai ir jų briaunos, nors Ic ir S₁ formos puodų kakleliai turi panašumo su Volgos aukštupio puodų kakleliais (Костиева Е.Л. 1984, c.49, рис.1:1-9). Volgos aukštupio kultūros didžioji dauguma puodų briaunų yra nusklembtos į vidų. Šis požymis, be abejonių, yra i Volgos aukštupi ir šiaurės rytinius Narvos kultūros rajonus besiskverbiančios šukinės-duobelinės keramikos kultūrų įtakos rezultatas.

Uosos tipo puodai yra artimi ankstyvojo neolito Lisogubovo kultūros puodų formoms (Неприна В.И. 1982, c.5, рис.2) bei šiauriniams Dnepro-Doneco kultūros variantui, kuris kai kurių archeologų išskiriamas kaip atskiras anksčiavasis Nemuno kultūros Dubičių etapas (Rimantienė R. 1984, p.120, pav.60:1). Narvos kultūros platūs puodai tiesiomis ar profiliuotomis sienelėmis ne tik vizualiai, bet ir puodų formos profiliuote yra artimi Ertebelės kultūros puodams bei dubenėliams-lemputėms (Clark J.G.D. 1936, fig.53:1,3; Jankowska D. 1990, рис.21).

Pagal Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio keramikos formas, aptiktas jvaiviose gyvenvietėse, galime nustatyti, kad Narvos kultūros keramikai ir jos formoms didelė įtaka turėjo pietinių ir pietvakariinių kaimyninių kultūrų žmonės.

Keramikos ornamentika I_{1a} Narvos kultūros laikotarpyje nėra jvaivė ir gausi. Minėtuose šio laikotarpio paminkluose ornamentuotų puodų kickis yra skirtingas: Zvidzės gyvenvietėje iki 15% (Лозе И.А. 1988, с.49), Uosos - 13% (Zagorskis F. 1973, 1pp.57), Akalio - 6% (Янитс Л.Ю. 1959, с.26-65)¹.

Visi ar dauguma puodų yra puošiami viršutinėje dalyje ar žemiau briaunos. Pati briauna puošiama vienu ornamento motyvu. Tarp Zvidzės gyvenvietėje aptiktų puodų žinomi tik du atvejai, kai vieno puodo puošime panaudoti du (Loze I. A. 1983,

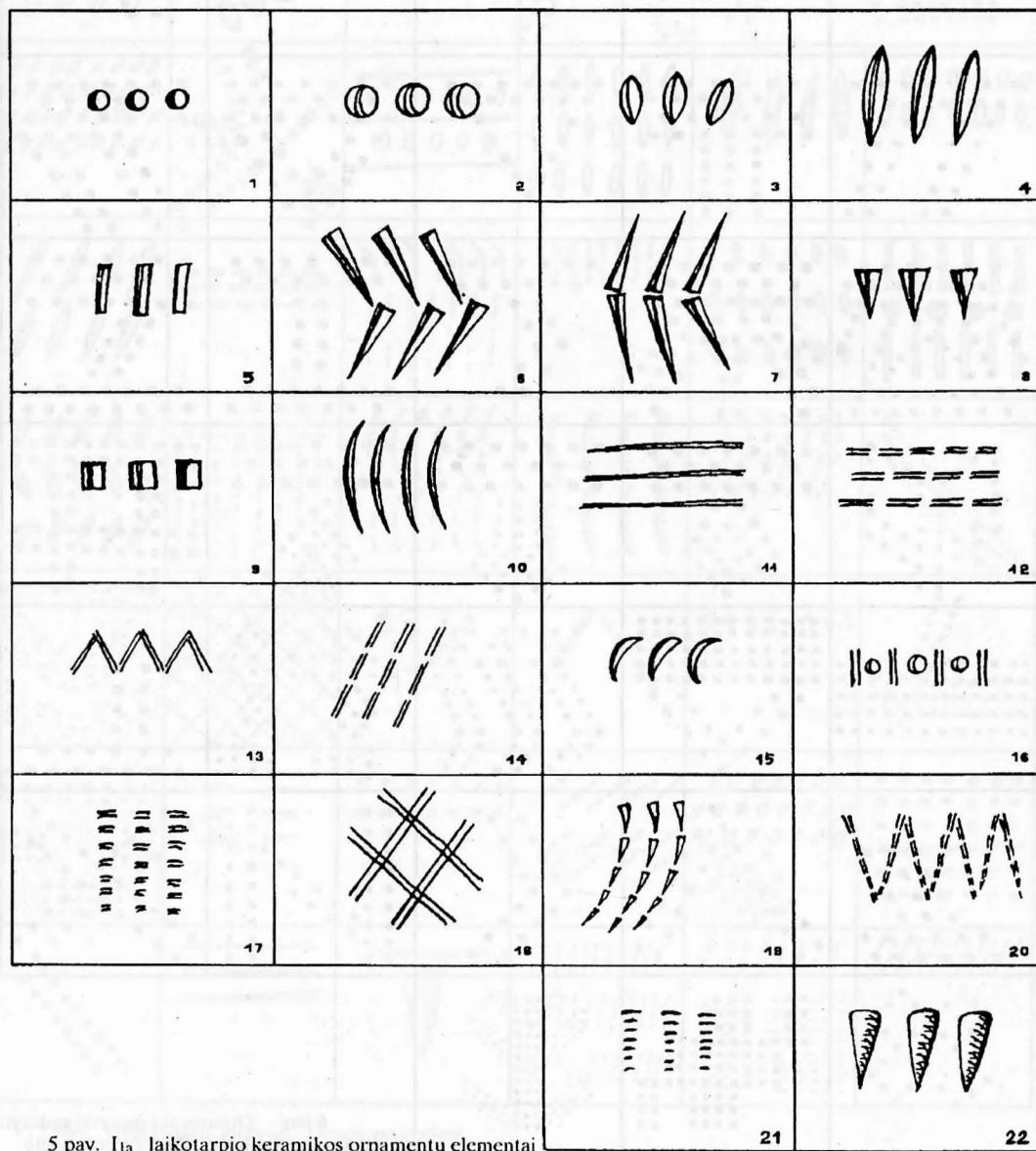
¹ Ornamentuoti puodai skaičiuojami pagal puoštų puodų pakraštelių skaičių. Atkreipiame dėmesį į tai, kad ornamento elementai ar motyvai ant kiekvieno puodo yra savitū. Paklaida gali susidaryti, jei priskaičiuojamas to pačio puodo kelios puoštos šukės, kurių storis ir paviršius yra skirtinges. Tarp lipdytų puodų tai dažnas reiškinys. Ornamentuotų puodų kickis, skaičiuojamas tik pagal puodų kaklelių pakraštelius, minėtose gyvenvietėse sudarytų atitinkamai 8,5,2%.

1pp.97, att.6:14; Лозе И.А. 1988, таб.XLVI:5), Uosos - penki, Akalio - trys skirtingi ornamento elementai. Išskiria tik Uosos gyvenvietės aukštsticijai siaurieji puodai, kurių puošiamas visas paviršius (Zagorskis F. 1973, 1pp.58, att.1:1). Tokių puodų, matyt, yra ir Zvidzės gyvenvietėje, kur puošiami tos pačios, kaip ir Uosos gyvenvietėje, formos puodų duggneliai (Лозе И.А. 1988, таб.L:15).

Visų minėtų gyvenviečių keramikoje yra žinomi 22 ornamentų elementai. Tai didesni ar mažesnių apvalios, grūdolio formos duobutės, pailgi ketur-

kampiai štampiniai įspaudėliai, aštrios trumpos jraižės, punktyriniai ir ištisiniai linijų jraižos, šukinai, apvajiniai įspaudėliai.

Ornamentų motyvai sudaryti iš vieno elemento. Visose Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse jų žinoma 102. Daugiau kaip pusė (52) yra motyvai, sudaryti iš didesnių ar mažesnių apvalių duobučių. Ypatingai didelis jų kiekis, apie 98%, yra Zvidzės gyvenvietėje. Čia jie išdėstyti žemiau kaklelio briaunos horizontaliomis dviejų, trijų, keturių eilučių linijomis. Visose gyvenvietėse iš duobučių buvo su-

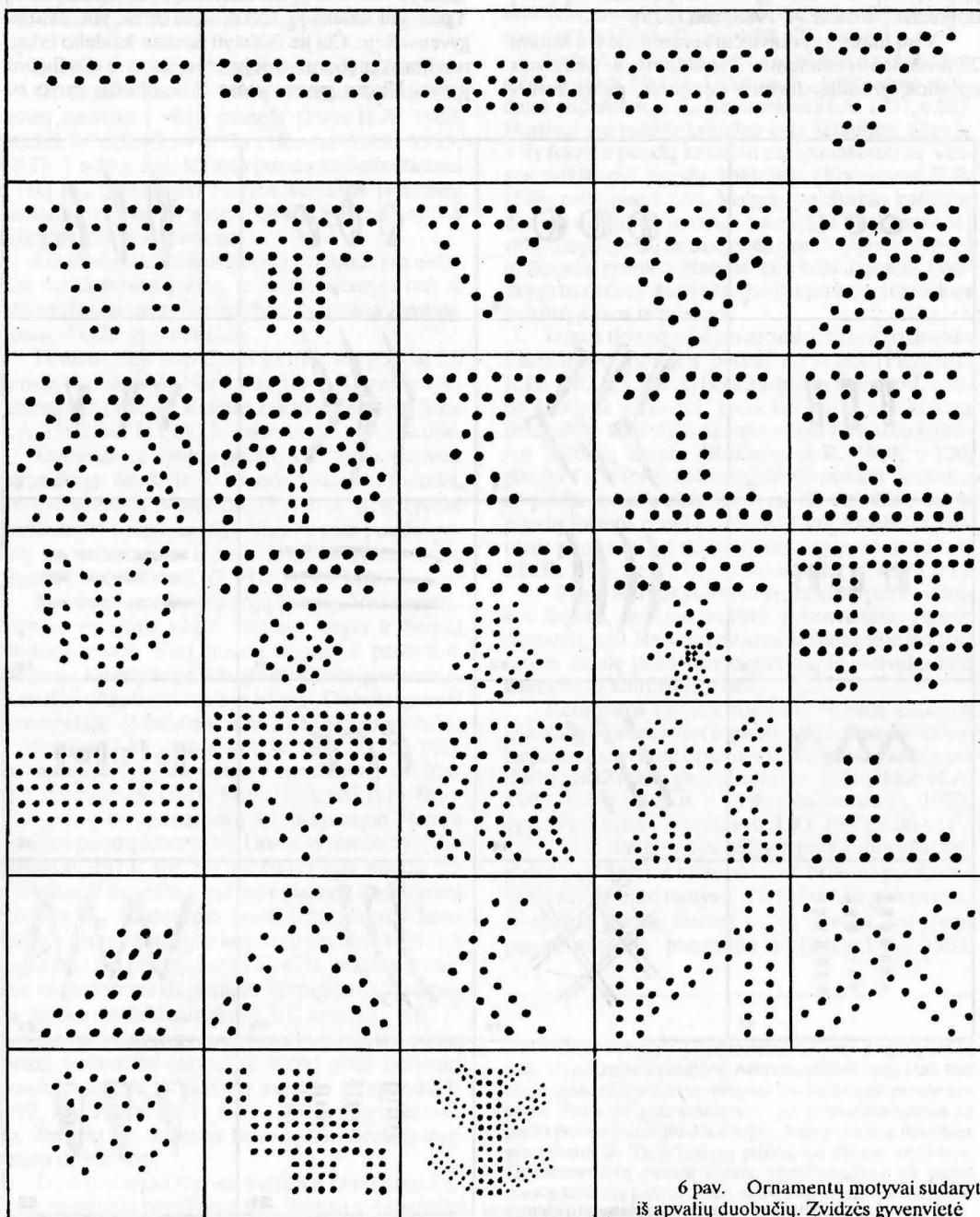


5 pav. I_{1a} laikotarpio keramikos ornamentų elementai

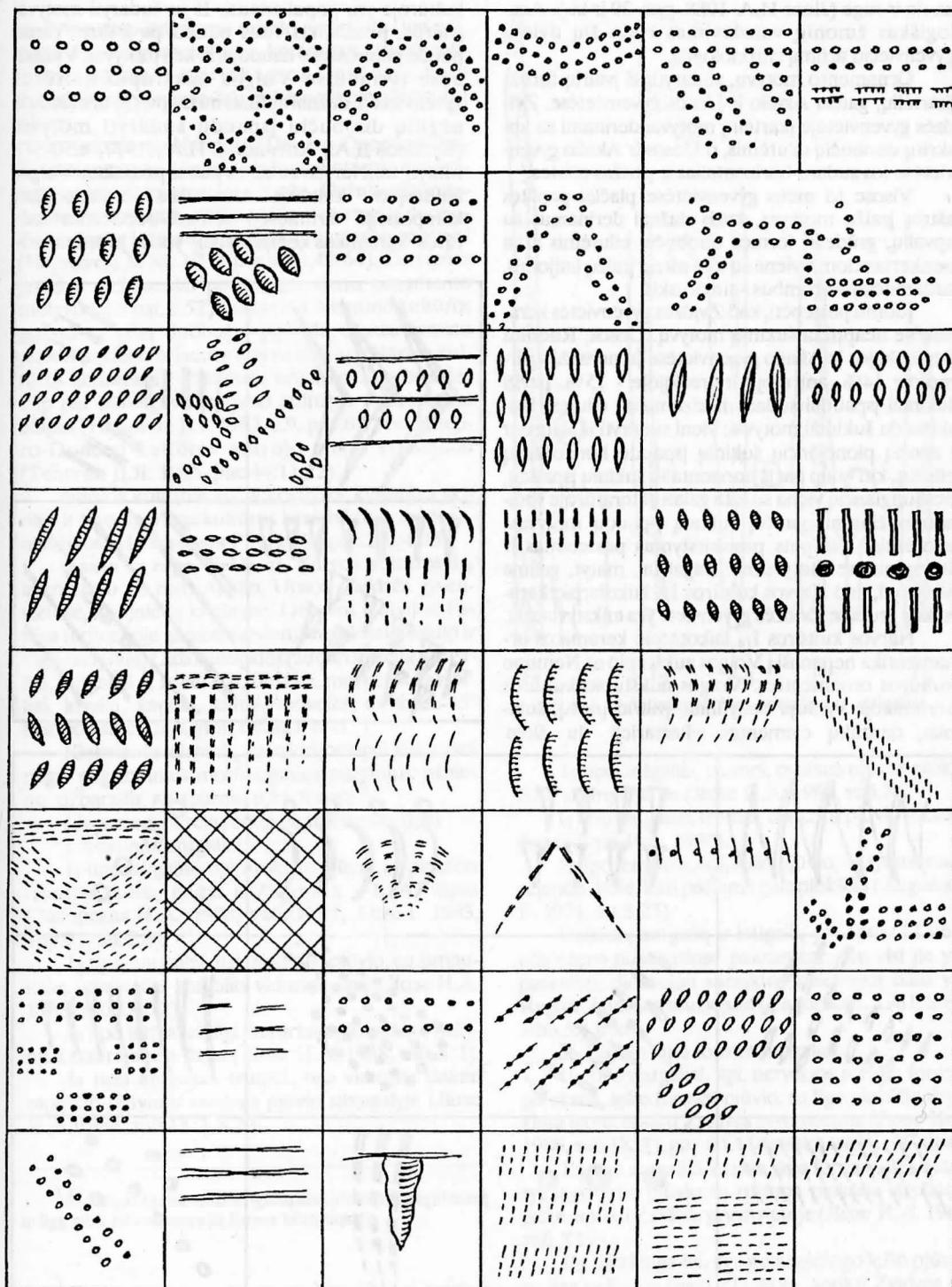
daromos vertikaliai ar jstrižios linijos, kurios suformuoja simetrijines figūras: trikampius, rombus, kryžiaus formos motyvus. Iš duobučių sudaromos antropomorfinės, zoomorfinės figūros (Лозе И.А. 1988, рис.28). Kitose to pačio laikotarpio gyvenvietėse iš apvalių duobučių sudarytų ornamento

motyvų mažiau. Uosos ir Akalio gyvenvietėse jie sudaro po 23%.

Antropomorfiniai ir zoomorfiniai piešiniai Zvidzės ir Uosos keramikos paviršiuje suschematinti ir savo stiliumi artimi vėlyvojo mezolito laikotarpio žmonių iš gyvulių vaizdavimui igręžiant duobutes



6 pav. Ornamentų motyvai sudaryti iš apvalių duobučių. Zvidzės gyvenvietė



7 pav. Ornamentų motyvai. Uosos gyvenvietė

kaule ir rage (Лозе И.А. 1988, рис. 39 и т.). Аналогичные элементы визуализации показывают эти две группы гравировок.

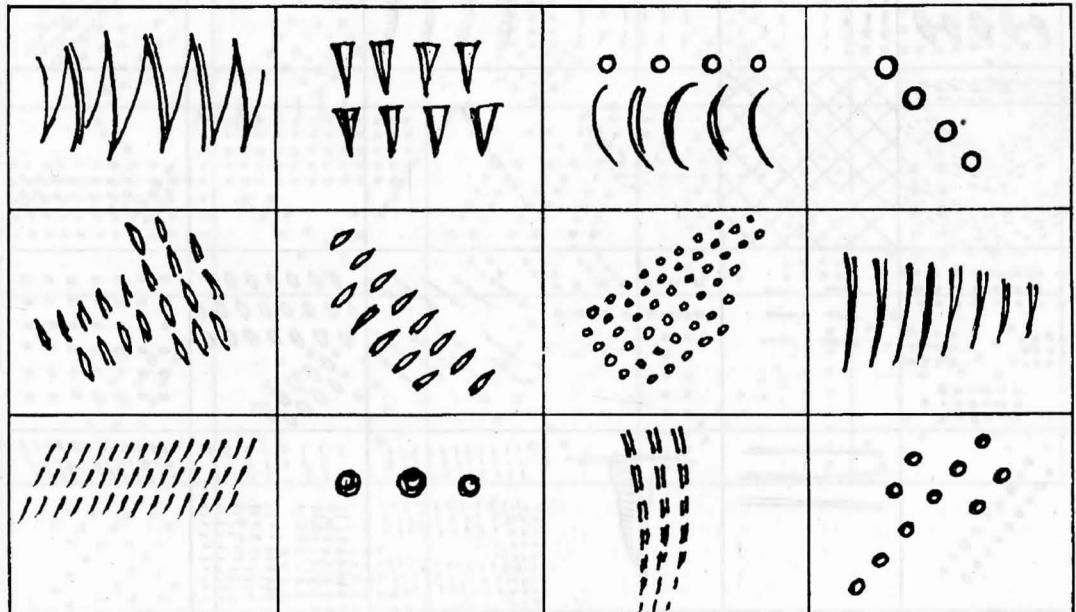
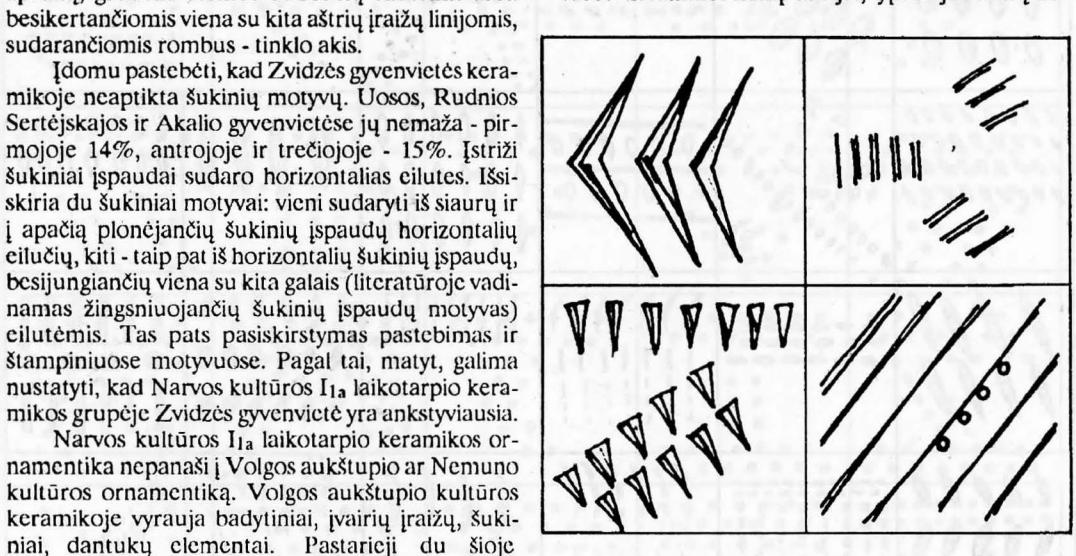
Орнаментальные мотивы, созданные из линий, включают в себя Акаль и Уосос гравировку. Виды гравировок варьируются от изображения крестообразных мотивов до изображения горизонтальных линий с вертикальными линиями.

Всего в метре гравировок преобладают изображения горизонтальных линий с вертикальными линиями, а также изображения горизонтальных линий с изображениями ромбов - трапеций.

Изучение показывает, что в Уосос гравировке преобладают изображения горизонтальных линий с вертикальными линиями, а также изображения горизонтальных линий с изображениями ромбов - трапеций.

Нарвская культура I_{1a} характеризуется наличием изображений горизонтальных линий с вертикальными линиями, а также изображений горизонтальных линий с изображениями ромбов - трапеций.

Культуре включают в себя изображения горизонтальных линий с вертикальными линиями, а также изображения горизонтальных линий с изображениями ромбов - трапеций.



8 pav. Орнаменты мотивы. Акаль гравировке

ninių motyvų išdėstymu puodo paviršiuje (ten pat, рис.4-6). Volgosaukštupio keramikos ornamentikoje dažnai aptinkamos gilios, kaip šukinės-duobelinės kultūros keramikoje, duobučių eilutės.

Ankstyvojo Nemuno (Dnepro-Doneco kultūros variantas) kultūros Dubičių laikotarpio keramikoje ornamentų elementų maža. Dažniausiai naujodami iš dvidančių, katpédelių, trikampių duobučių, šukinių įspaudų sudaryti ornamentų motyvai (Чарняускі М.М. 1979, рис.47:4,49-64). Cia vienas puodas dažniausiai puošiamas vienu ornamento motyvu (ten pat, c.52). Išskirtinis Nemuno kultūros požymis - gilių duobučių įspaudų eilutės žemaiu puodo kaklelio briaunos (tai nebūdinga Narvos kultūros keramikai). Pastarasis ornamentikos bruožas taip pat būdingas Lisogubo kultūros viduriniam etapui (Неприна В.І. 1982, с.9, рис.6:5) bei Dnepro-Doneco kultūros antrojo etapo keramikai (Телегін Д.Я. 1985, рис.44:11,12).

Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio keramika skirtasi ir nuo Sperings kultūros keramikos ir jos ornamentikos (Панкрушев Г.А. 1978, рис.20,24-35).

Kaulo ir rago dirbiniai. Narvos kultūros I_{1a} laikotarpiu jie rasti Akalio, Uosos, Zvidzės gyvenvietėse, Zvejnickų kapinyne. Lietuvos, Latvijos, Estijos teritorijoje gausiai randami atsitsiskiniai kaulo ir rago dirbiniai. Didžiausią kiekį sudaro strėlių antgaliai, ietigaliai¹, žebrokai, durklai, meškerės kabliukai, kirviai, kapliai, kaltai, movelės, dirbiniai 45° kampo ašmenimis, ylos, smaigai ir kt.

Kiekvienos dirbinių kategorijos tipai išskiriami pagal pagrindinius morfologinius požymius: ašmenų, užbarzdų, antsparnių ir kt. formą².

I_{1a} periodo strėlių antgaliai ir ietigaliai tipai:

I Adatiniai antgaliai:

I₁ tipo ietigaliai, ilgi, apskrito pjūvio, su plokščia trumpa įkote, pagal I. Zagorską - I,1A5 tipas (Загорская И.А. 1988, таб.IX:11; Loze I. 1983, 1pp.91, att.2:8).

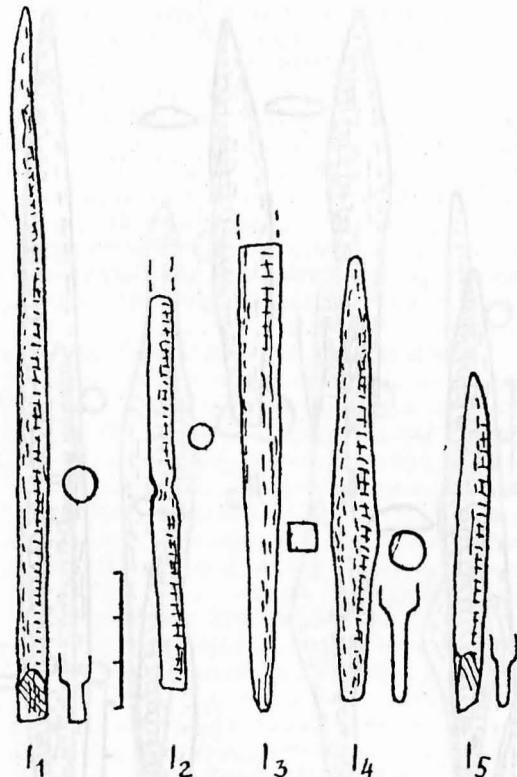
I₂ tipo antgaliai, ilgi, apskrito pjūvio, su įsmukėle, juosiančia antgalio vidurinę dalį (Лозе И.А. 1988, таб.IX:12).

I₃ tipo ietigaliai, ilgi, keturkampio pjūvio, nežymiai siaurėjančia įkote (Лозе И.А. 1988, таб.X:3).

I₄ tipo antgaliai, trumpi, ties vidurine dalimi plokščio pjūvio ir ovalaus pjūvio smaigalyje (Лозе И.А. 1988, таб.IX:1,X:6).

¹ Strėlių antgaliai nuo ietigalių atskiriami tik pagal masę ir ilgi, riba 10 cm, nors jų forma būtų tapati.

² Darbe naudojamas I. Zagorskos sudaryta kaulo ir rago dirbinių klasifikacija (Загорская И.А. 1978, с.122-135; 1983 ir kt.).



9 pav. Adatiniai strėlių antgaliai ir ietigaliai

I₅ tipo antgaliai, trumpi, ovalaus pjūvio, plokščia ir trumpa įkote (Лозе И.А. 1988, таб.X:7).

I₆ tipo antgaliai, trumpi, apskrito pjūvio ir buka įkote (Лозе И.А. 1988).

I₇ tipo ietigaliai, ilgi, lečio pjūvio, nežymiai siaurėjančia įkote, kuri pačiamė gale plokščia (Zagorskis F. 1974, att.3:23).

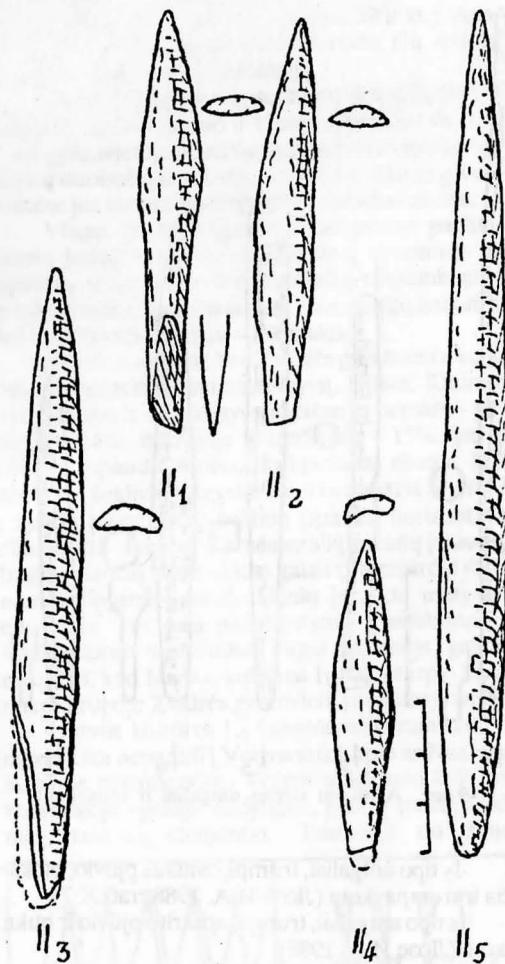
Dalis šių antgaliai ir ietigaliai yra aptikta Lubanos ežero nusekusiose pakrantėse. Ne visi jie yra paskelbtini, didesnioji surinktos kolekcijos dalis yra Rygoje, Istorijos muziejuje (Zagorska I. 1981, S.80, Abb.5:4 ir kt.)

II. Karklo lapo formos antgaliai:

II₁ tipo antgaliai, ilgi, neryškios rombo formos plunksna, lečio formos pjūvio, su ilga plokščia išryškinta įkote, aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.IX:2), pagal I. Zagorską tai III, 2C tipas.

II₂ tipo antgaliai, karklo lapo formos, ilgi, netaisysklingo lečio pjūvio su trumpa plokščia išryškinta įkote, aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XI:2).

II₃ tipo ietigaliai, ilgi, netaisysklingo lečio pjūvio, su ilga nežymiai išryškinta įkote, aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.IX:13). Pagal I. Zagorską I,1D tipas.



10 pav. Karklo lapo formos strėlės antgaliai ir ietigaliai.

II₄ tipo antgaliai, netaisyklingo lęšio formos pjūvio, neišryškintomis įkotėmis. Jie žinomi Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.X:5), Akilio (Янитс Л.Ю. 1959, рис.20:2,4), Uosos (Загорских Ф.А., Эберхард Г.Я. ир kt.1984, рис.1:11) gyvenvietėse. Pagal I. Zagorską tai III, 1B tipas.

II₅ tipo ietigaliai, ilgi, asimetriški, netaisyklingo lęšio pjūvio, neišryškinta įkote. Jie buvo aptikti Akilio gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1959, XXX:1). Pagal I. Zagorską I, 3B tipas.

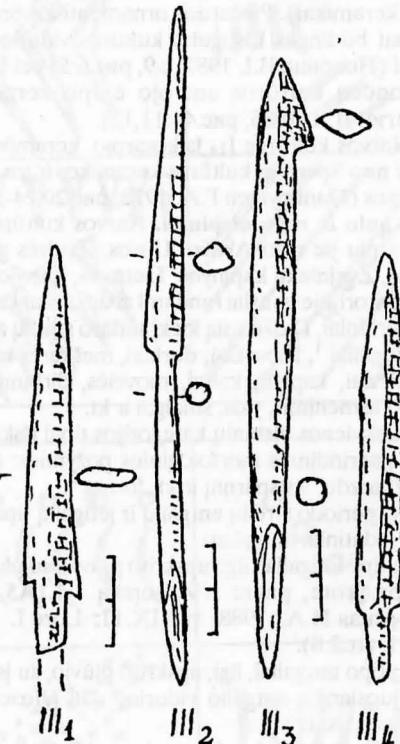
III. Antgaliai su antsparniais

III₁ tipo ietigaliai, ilgi, su ilgomis įkotėmis, lęšio formos pjūvio, su simetriškai išdėstytais antsparniais. Antsparniai su įkote sudaro mažesnį negu 90° kampą. Įkotės plokščios. Antgaliai aptikti Uosos gyvenvietėje (Загорских Ф.А. ир kt.1984, рис.1:7). Pagal I. Zagorską tai II, 3A tipas.

III₂ tipo ietigaliai ilgi, su ilgomis, ties plunksna trikampio pjūvio, o įkotės - apvalaus pjūvio. Antsparniai su įkote sudaro daugiau kaip 90° kampą. Antgaliai buvo aptikti Uosos gyvenvietėje (Загорских Ф.А. ир kt.1984, рис.1:8). Pagal I. Zagorską II, 2B tipas.

III₃ tipo ietigaliai, ilgi, su vidutinio ilgio (1/4 viso ilgio) apvalaus pjūvio įkote ir rombo formos pjūvio ties vienoje pusėje esančia užbarzda. Užbarzda su koteliu sudaro 90° kampą. Pagal I. Zagorską tai II, 3D tipas (I.A, 1974, tab.4:20).

III₄ tipo ietigaliai, vidutinio ilgio, su trumpa

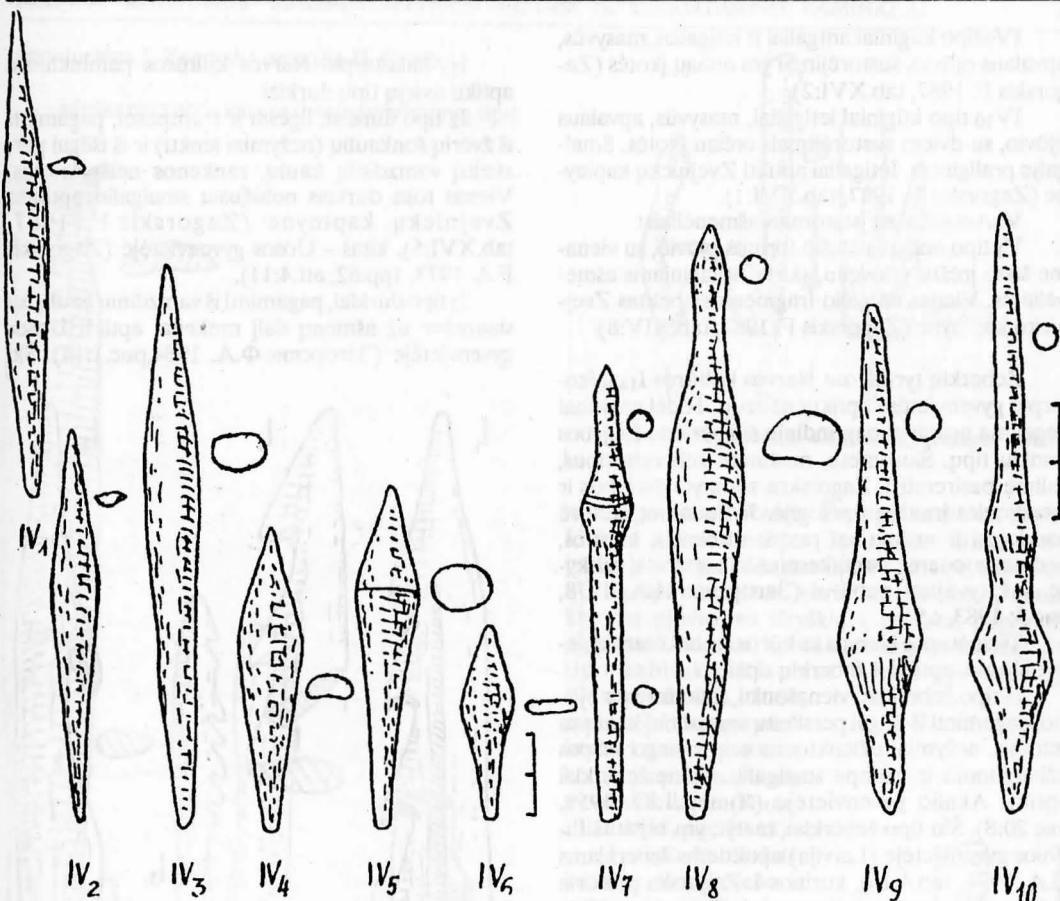


11 pav. Strėlės antgaliai su antsparniais

keturkampio pjūvio įkote ir rombo formos pjūvio plunksna, kuri nežymiai platesnė už įkotę (I.A, tab.4:6). Antsparniai su įkote sudaro daugiau negu 90° kampą. Ietigaliai aptikti Uosos gyvenvietėje.

IV. Kūgio formos antgaliai:

IV₁ tipo ietigaliai, ilgesni ir trumpesni, ištęsto kūgio formos, lęšio formos pjūvio su ilgomis įkotėmis ir smaigaliais. Kūgio storiausia vieta - ietigallo vidurinėje dalyje. Šie antgaliai aptikti Zvejnickų ka-



12 pav. Kūgio formos strėlės antgaliai ir ietigaliai

pinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XIV:1-3,6-7,15-20). I. Zagorska juos priskiria prie rombo formos antgaliai (Загорская И.А. 1983, с.11).

IV₂ tipo antgaliai, iščesto kūgio formos, lęšio pjūvio. Storiausia vieta yra arčiau ietiglio smaigilio. Šie antgaliai tapatūs IV₁ tipo ietigaliams, tik trumpesni. Jie taip pat aptikti Zvejnickų kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XIV:4-5).

IV₃ tipo kūginiai ietigaliai, apvalaus pjūvio. Plačiausia vieta yra arčiau ietiglio smaigilio. Šie ietigaliai aptikti Žvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.IX:7-10).

IV₄ tipo kūginiai antgaliai, apvalaus ir netaisyklingo pjūvio, storiausia vieta yra arčiau antgalio smaigilio. Šie antgaliai aptikti Žvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.IX:5, X:2), Uosos (Загорскис Ф.А. ир. кт. 1984, рис.1:9) gyvenvietėse.

IV₅ tipo kūginiai antgaliai, apvalaus pjūvio, kuriu plačiausia vieta yra arčiau smaigilio, ir su įsmaukėlėmis plačiausioje vietoje. Šie antgaliai ap-

tiki Uosos (Загорскис Ф.А. ир. кт. 1984, рис.12-13), Žvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.IX:6), Akalio (Янитс Й.Ю. 1959, рис.20:3) gyvenvietėse. Pagal I. Zagorską - II, 4B tipas.

IV₆ tipo kūginiai antgaliai, plokščio pjūvio plėčiausioje antgalio vietoje ir apvalaus - ties smaigaliu ir įkote. Šie antgaliai aptikti Uosos gyvenvietėje (Загорскис Ф.А. ир. кт. 1984, рис.1:10).

IV₇ tipo kūginiai ietigaliai, apvalaus pjūvio, su ilgomis įkotėmis ir prailgintais smaigaliais, kuriu plėčiausioje vietoje yra žiedeliai. Ties smaigaliais antgaliai dar kartą nežymiai platėja. Tokie antgaliai aptikti Uosos gyvenvietėje (Загорскис Ф.А. ир. кт. 1984, рис.1:6).

IV₈ tipo kūginiai ietigaliai, masyvūs, apvalaus pjūvio, su dviem sustorėjimais: vienas - iščestas - sustorėjimas yra arčiau vidurinės antgalio dalies, antras - mažesnis - ties smaigaliu. Antgaliai aptikti Zvejnickų kapinyne ankstyvojo neolito laikotarpio karpuse (Zagorskis F. 1987, tab.XVI:4).

IV₉ tipo kūginiai antgaliai ir ietigaliai, masvūs, apvalaus pjūvio, sustorėjimai yra arčiau įkotės (Zagorskis F. 1987, tab.XVI:2).

IV₁₀ tipo kūginiai ietigaliai, masvūs, apvalaus pjūvio, su dviem sustorėjimais arčiau įkotės. Smai galys prailgintas. Ietigaliai aptiktai Zvejniečių kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XVI:1).

V. Antgaliai su įstatomais ašmenėliais:

V₁ tipo antgaliai, lęšio formos pjūvio, su viena me šone įrežtu grioveliu, skirtu titnaginiams ašmenėliams. Vienas antgalio fragmentas aptiktas Zvejniečių kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XIV:8).

Žeberklų tyrinėtose Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptikta nedaug. Todėl galutinai negalima nustatyti pagrindinių šio periodo žvejybos įrankių tipų. Šiuo metu, nustatant žeberklų tipus, galime pasiremerti I. Zagorskio sudaryta žvejybos ir medžioklės įrankių tipologija. Ją sudarant, autorė naudojosi ir atsitiktinai rastais dirbiniais, kuriuos, nedetalizuodama į smulkesnius laikotarpius, priskyrė ankstyvajam neolitui (Загорская И.А. 1978, рис.3; 1983, с.9).

Tyrinėtuose Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio paminkluose aptiktai 4 žeberklų tipai.

I₁ tipo žeberklai, vienašoniai, lęšio formos pjūvio, pagaminti iš išilgai perskelty vamzdinių kaulų su retomis, nežymiai užlenktomis kaip vanago snapas užbarzdomis ir trumpu smaigaliu. Tokie žeberklai aptiktai Akalio gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1959, рис.20:8). Šio tipo žeberklai, matyt, yra tapatūs Lissinos gyvenvietėje (Latvija) aptiktoms žeberklams (ЛА, 1974, таб.4:16), kuriuos I. Zagorskia priskiria ankstyvojo neolito laikotarpui (Загорская И.А. 1978, рис.3, тип II, 3C).

I₂ tipo žeberklai, vienašoniai, lęšio formos pjūvio, su retomis, nežymiai užlenktomis užbarzdomis ir ilgu smaigaliu, aptiktai Uosos gyvenvietėje. Žeberklai pagaminti iš išilgai perskelty vamzdinių kaulų (Загорскис Ф.А. и кт. 1984, с.59).

I₃ tipo žeberklai, vienašoniai, lęšio formos pjūvio, su smulkiomis užlinkusiomis užbarzdomis ir trumpu smaigaliu. Šie žeberklai aptiktai Zvejniečių kapinyne (Zagorskis F. 1974, 1pp.13, att.3:13).

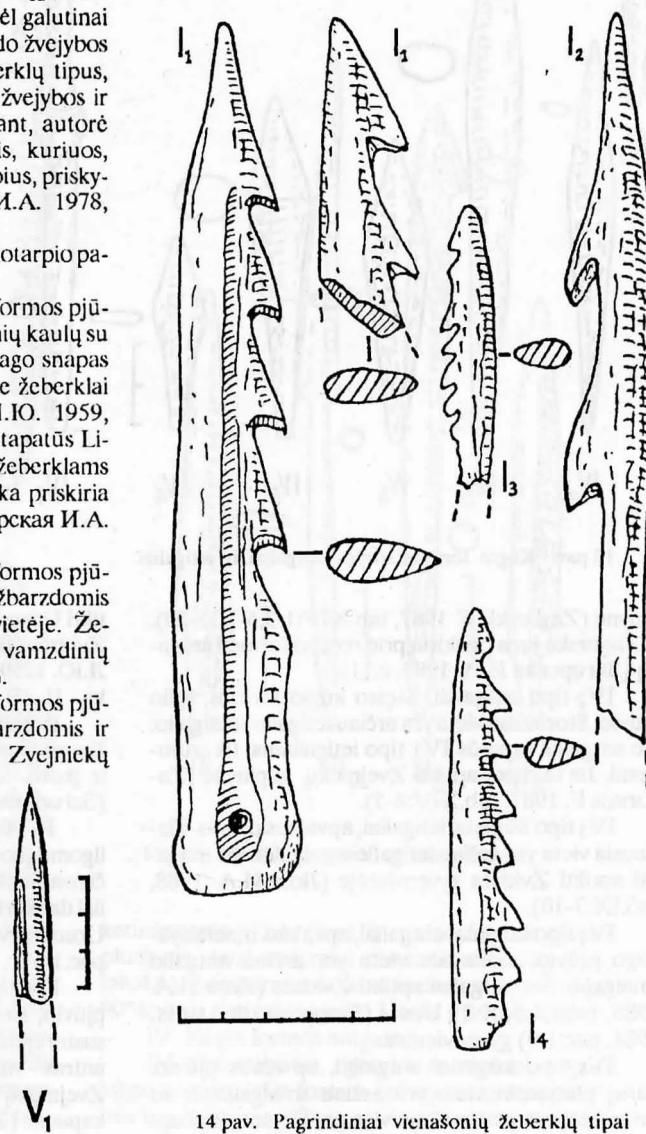
I₄ tipo žeberklai, vienašoniai, lęšio formos pjūvio, su nežymiai užlenktomis užbarzdomis ir trumpu įkote bei smaigaliu. Pagrinde yra užbarzda, tik užlenkta į priekšinę pusę ir skirta pririšimui. Tokie žeberklai aptiktai Zvejniečių kapinyne (Zagorskis F. 1974, 1pp.13, att.3:14).

13 pav. Strėlės antgalis su įstatomais ašmenėliais

I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros paminkluose aptiktai dviejų tipų durklai.

I₂ tipo durklai, ilgesni ir trumpesni, pagaminti iš žvērių šonkaulių (nežymiai lenkti) ir iš išilgai perskelty vamzdinių kaulų, rankenos neišryškintos. Vienas tokis durklas nulūžusiu smaigaliu aptiktas Zvejniečių kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XVI:5), kitas - Uosos gyvenvietėje (Zagorskis F.A. 1973, 1pp.62, att.4:11).

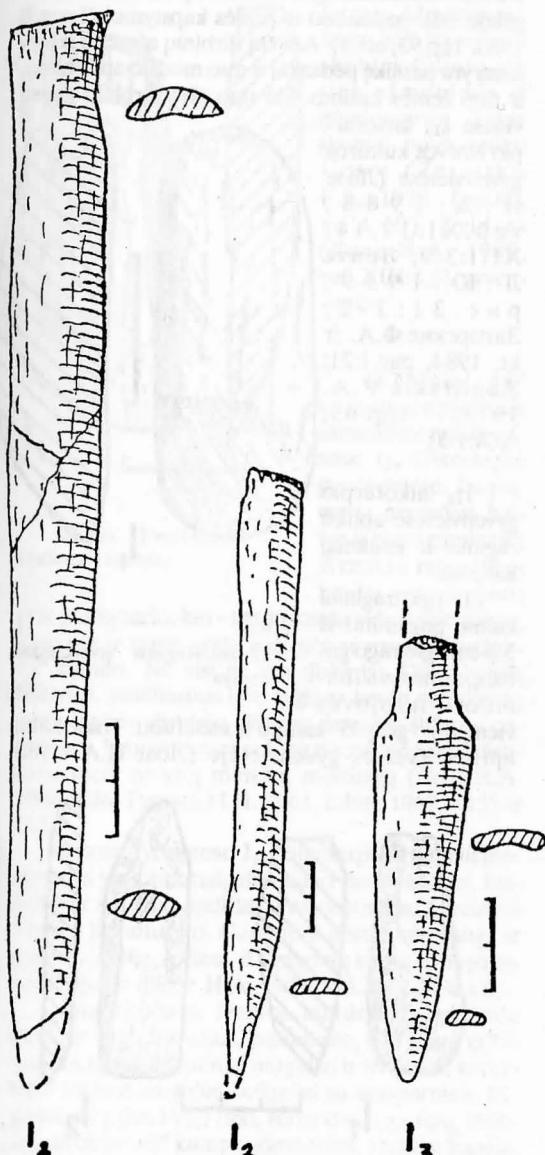
I₃ tipo durklai, pagaminti iš vamzdinių kaulų, su siauresne už ašmenę dalį rankena, aptiktai Uosos gyvenvietėje (Загорскис Ф.А. 1984, рис.1:14). Šio



14 pav. Pagrindiniai vienašonių žeberklų tipai

tipo durklus I. Zagorska priskiria II, C₁ tipui.

Meškerės kabliukai yra dvių pagrindinių tipų:

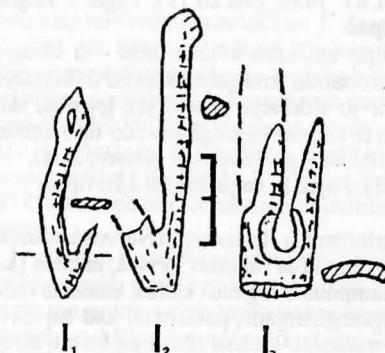


15 pav. Pagrindiniai kaulinių durklų tipai

vientisiniai ir sudedamieji.

I. Vientisiniai :

I₁ tipo kabliukas, kurio kotelio galvutė rombo formos su skylute, skirta pririšimui, kotelis išlinkęs, ovalaus pjūvio, o pagrindas V formos, kabliuko



16 pav. Pagrindiniai vientisinių meškerės kabliukų tipai

smaigalys be užbarzdos. Šio tipo kabliukai aptikti Uosos gyvenvietėje (Zagorskis F.A. 1984, pyc.1:16). Pagal I. Zagorską tai I, IE tipo kabliukai.

I₂ tipo kabliukas, kurio kotelis tiesus, keturkampio pjūvio, su išryškinta galvute, pagrindas plokščias U formos, kabliuko smaigalys nulūžęs. Šio tipo kabliukas žinomas Uosos gyvenvietėje (Zagorskis F.A. 1984, pyc.1:15). Šio tipo meškerės kabliukas, tik be kotelio, aptiktas Akilio gyvenvietėje (Янитс J.I.O. 1959, pyc.20:13).

I₃ tipo kabliukas, kuriame tarp kotelio ir smaigalio formuoojant pagrindą buvo išgręžta skylutė. Po jos išgręžimo kaulinės plokštelių pakraštyje susidarė dalis smaigalio ir užbarzda bei U formos kabliuko pagrindas. Šis, nebaigtas gamintas kabliukas, aptiktas Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, tab.X:9).

II. Suvedamieji:

II₁ tipo kabliuko kotelis, apvalaus pjūvio, kotelio galvutė paplatinta į vieną pusę. Kotelio pusė, prie kurios tvirtinamas smaigalis, plokščia. Kabliukas aptiktas Akilio gyvenvietėje



17 pav. Pagrindiniai suvedamųjų meškerės kabliukų tipai

(Янитс Л.Ю. 1959, рис.20:11). Pagal I. Zagorską tai I,B tipas.

I₂ tipo kabliuko kotelio dalis - ta vieta, prie kurios tvirtinamas smaigalys. Kotelio dalis nežymiai išlenkta ir jo išorinėje pusėje yra ipjovos, skirtos smaigaliui ir kotelio sujungimui. Šio tipo kabliukas aptiktas Akilio gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1959, рис.20:12). Pagal I. Zagorską tai I,E2 tipas.

Nagrinėjant I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros paminkluose aptiktus raginius kirvius, kaplius (kaupukus), kaulinius ir raginius kaltus, kaulines vedegas ir juos tipologizujant, pastebėta, kad šiu dirbinių tipai yra maišomi. Dažnai skirtingų formų dirbiniai priskiriami vienam ir tam pačiam tipui (ypač kapliai ir kirviai, kapliai ir kaltai, kapliai ir vedegos, kaltai ir grandukai, kaltai-plcištai). Tai kartojasi daugelyje darbų (LA, 1974, tab.5:1-6; Лозе И.А. 1988, таб.XI:10,12,14; Гурина Н.Н. 1967, рис.87,92,93; Grigalavičienė E. 1986, pav.19:5, 23:1-5 ir kt.).

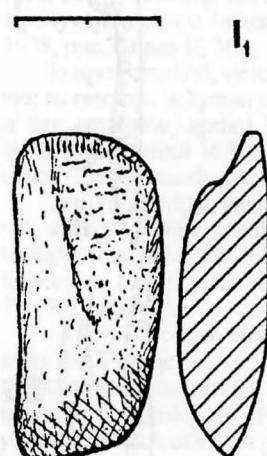
Kirvio pagrindinis bruožas - iš abiejų pusių simetriškai pagalasti ašmenys. Kirvio šoniniame išilginame pjūvyje išvedus abi pusės turi būti simetriškos. Plokščiojoje kirvio pusėje ašmenys mažiau ar daugiau asimetriški. Be to, kirvi su skyle kotui nuo kaplio skiria skylės kotui vieta, o įveriamuosius kirvius apsprrendžia ašmenų simetriškas ar asimetriškas galandymas ir jų įtvėrimo į įtarą būdai.

Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio Zvidzės gyvenvietėje aptiktas vienas raginis įveriamasis kirvis (Лозе И.А. 1988, таб.XI:10), kuris pagamintas iš išilgai perskelto rago, šoniniame išilginame pjūvyje abi pusės ties ašmenimis ir šonais simetriški. Ašmenys šlifuoti. Plokščiojoje kirvio pusėje ašmenų plotis lygus penties pločiui. Ašmenys asimetriški.

Kapliai:

Pati gausiausia raginių dirbinių, aptiktų I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse, grupė yra įveriamieji kapliai, pagaminti iš 6-20 cm ilgio briedžio ir elnio rago gabalų.

18 pav. Raginis įveriamasis kirvis Vyrauja 6-15 cm ilgio kapliai, kurių ašmenys buvo formuojami iš vienos pusės. Ašmenų kampus svyruoja nuo 40° iki 50°, daugiausia 45° kampo kaplių ašmenų, kurių abi pusės šlifuotos.

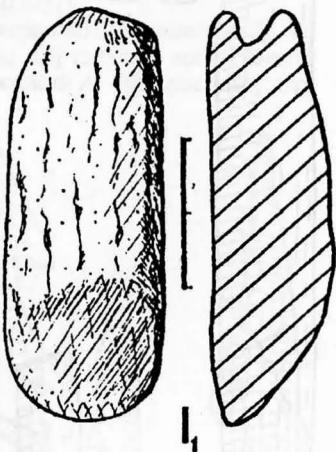


18 pav. Raginis įveriamasis kirvis Vyrauja 6-15 cm ilgio kapliai, kurių ašmenys buvo formuojami iš vienos pusės. Ašmenų kampus svyruoja nuo 40° iki 50°, daugiausia 45° kampo kaplių ašmenų, kurių abi pusės šlifuotos.

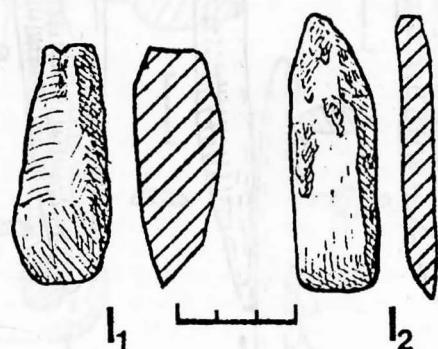
Likęs paviršius natūralus, ašmenys nuo darbo dažnai ištrupėjė. S.Semionovas šiuos „kaplius“ priskyrė įrankiams, kurie buvo skirti medžio apdirbimui, medinių dirbinių paviršių apdailai (Гурина Н.Н. 1967, c.148). Šie masiškai gyvenvietėse aptinkami dirbiniai galėjo būti panaudoti ir žemės kapstymui (Loze I. 1983, 1pp.93; att.3). Ant šių dirbinių ašmenų paviršiaus yra pasilikę pėdsakai ir nuo medžio apdirbimo, ir nuo žemės kasimo. Šio tipo (I₁) dirbinių gausu visose I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse (Лозе И.А. 1988, таб. XI: 12, 14; XIII:3-9; Янитс Л.Ю. 1959, рис. 31: 1-2; Загорскис Ф.А. и kt. 1984, рис.1:21; Zagorskis F.A. 1973, 1pp.63, att.4:1-5).

I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptiki raginiai ir kauliniai kalteliai.

I₁ tipo raginiai kaltai, pagaminti iš 3-6 cm ilgio rago gabalų, ašmenys suformuoti nupjovus vieną rago galą 45° kampu ir nušlifuoti. Tokie kaltai aptiki Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988,



19 pav. Raginis įveriamasis kaplys

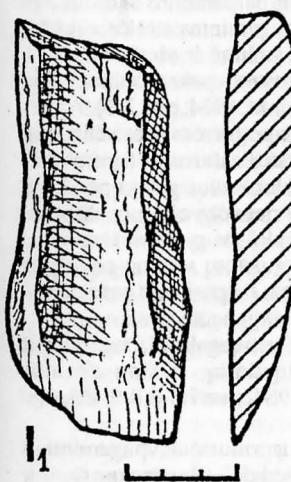


20 pav. Raginiai ir kauliniai kaltai

таб.XIII: 2-3).

I₂ tipo kauliniai kaltai, pagaminti iš išilgai perskelty vamzdinių kaulų. Ašmenys susidarė nupjovus kaulą 45° kampu. Ašmenys šlifuoti. Toks kaltas buvo aptiktas Uodos gyvenvietėje (LA, 1974, tab.5:5).

I₁ tipo skobtai pagaminti iš išilgai perskeltų vamzdinių kaulų, kurių ašmenys suformuoti pagal vamzdinio kaulo formą. Ašmenys sudaro 35° kamپ, o skobtai šlifuoti tik ties ašmenimis iš abiejų pusių. Tokie skobtai buvo aptikti Uosos (Zagorskis F.A. 1973, 1pp.62, att.4:10), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIII:4,8) gyvenvietėse.



21 pav. Išveriamasis kaulinis skobtas

prie pat sąnario, kiti - ilgujų kaulų vidurinėje dalyje. Taip pat ir ragai - prie viršūnės ar rozetės įstrižai - 45° kamپ. Ne visi jie yra dirbiniai. Dalis jų yra liekanos, pasilikusios nuo rago ar kaulo netinkamų dalių. Tačiau dirbiniai ašmenų dalys yra šlifuoti pa-viršumi. Daugelio archeologų nuomone jais apdirbavo medžių ar kitą minkštą medžiągą (Лозе И.А. 1988, c.26; Гурниш П.Н. 1961, c.398; 1967, c.135 ir kt.).

Visose tyrinėtose I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptiktos ylos ar smaigaliai buvo naudoti odai, kailiams ar medžiui apdirbti. Pastebėta, kad specialios formos jie neturėjo. Gaminti iš atsikiptinių kaulo ar rago nuoskalų, rečiau - iš sąnarinių kaulų su nusmailintais galais (Лозе И.А. 1988, таб.X:12-21 ir kt.).

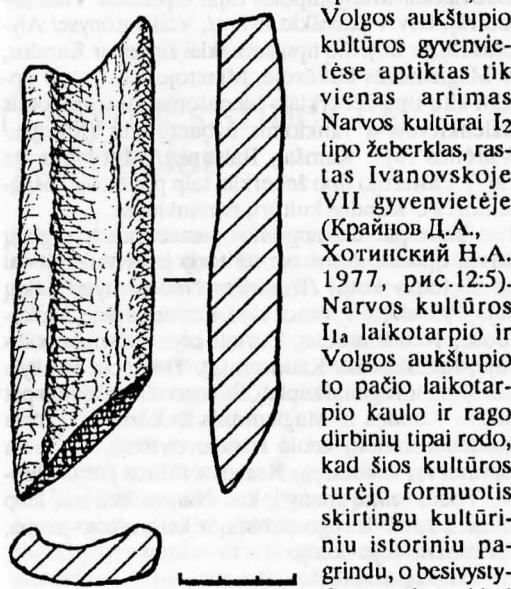
Analizuodami Narvos kultūros I_{1a} periodo kaulo ir rago dirbinius, pastebime, kad daug dirbiniai, tokiai kaip adatiniai antgaliai ir ietigaliai, karklo lapo formos antgaliai, ietigaliai su antsparniais, kūginiai antgaliai IV_{5,7} tipo, žeberkliai I_{1,2,4} tipo, skobtai, dirbiniai 45° kamپ ašmenimis, raginiai kapliai, videntinių ir sudėtiniai meškerės kabliukai, buvo žinoma jau Kundos kultūroje vėlyvojo neolito laikotarpiu (Jaanits L. 1970, 1k.81-87; Заросская И.А. 1983, c.19-21). Palyginus I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros ietigaliai ir žeberkliai tipus su Kundos kultūros tų pačių dirbinių tipais, pastebime, kad apie 50% žeberkliai ir ietigaliai tipų sutampa (Колыцков Л.В. 1977, c.120-135, рис.33:1,5,9,13,16,17,20,21A). Sie tipai, be abejijo, yra paveldėti iš Kundos kultūros.

Tačiau kaip buvo minėta aukščiau, I. Zagorska nurodo, kad jos išskirtas trečiasis kaulinių ir raginių dirbinių kompleksas, susijęs su žvejyba ir medžiokle (vėlyvajame mezolite ir ankstyvajame neolite), formavosi Kundos kultūros ir šiaurės rytinių, rytinių, o vėliau ir pietinių kaimyninių kultūrų įtakoje (Заросская И.А. 1973, c.21-22). Iš kur atsirado kiti tipai? Gal kaimyninių mezolitinių-neolitinių kultūrų įtakoje?

Įvyrus nuo Kundos kultūros teritorijos, Volgos-Okos tarpupyje, egzistavo Butovo kultūra, kuri, tyrinėtojų nuomone, galėjo turėti įtakos formuojančias tik Volgos aukštupio neolitinių kultūrų (Сорокин А.И. 1990, c.174).

Kokia buvo Volgos aukštupio kultūros įtaka formuojančias Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio kaulo-rago dirbinių tipams?

Tiesa, adatiniai, kūginiai antgaliai (išskyrus iš-testus kūginius ietigaliaus) ir ietigaliai su įstatomais ašmenčliais yra panašūs, tačiau ietigaliai ir karklo lapo formos antgaliai, ietigaliai su antsparniais, kurie plačiai paplitę Narvos kultūros I_{1a} laikotarpyje, Volgos aukštupio kultūroje, néra. Skirtingi ir pagrindiniai žeberkliai tipai. Jei I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse vyrauja vienašoniai I_{1,2} ir Lisinios tipo žeberkliai, tai



22 pav. 45° kamپ dirbiniai

Volgos aukštupio kultūrai, turėjo Kundos kultūra. Tai patvirtina Volgos aukštupio kultūros (Крайнов Д.А., Хотинский Н.А. 1984, c.104, рис.5:1-11; 1977, рис.11:1-16, 12:1,5-7), Viršutinės ir Žemutinės Ve-

retje (Фосс М.Е. 1941, с.221, таб.III:1-2,5,6-21, с.217, таб.I:1,4-8,13-16; 1952, с.43, рис.1-2, с.45, рис.15,17:4,18,19:6-8,23:1-5, 22:1-5, 8-9, 24:1-15) gyvenvietėse aptinkami kaulinių ir raginių dirbinių tipai.

Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio kaulo ir rago dirbiniams: žeberklams, antgaliams ir ietigaliams labai artimi dirbinių tipai yra Elnių salos (Onegos ežero) kapinyne (jkapės artimos vėlyvojo mezolito Kundos kultūros inventoriui) ir Kundos kultūros paminklų inventoriuje (Гурина Н.Н. 1956, рис.34,37,39,40,41,46,50; Indreko R. 1948, Abb.69:1-8,71:1-2,6-7; Янитець ІІ.ІО. 1966, рис.3). 50% naujų kaulo ir rago dirbinių tipų pasirodžiusių mezolito-neolito laikotarpio riboje, tektų ieškoti čia, Rytų Pabaltijyje.

I pietus nuo Narvos kultūros ir mezolito, ir neolito laikotarpyje yra žinoma Nemuno kultūra, kurioje iki šiolei kaulinių ir raginių dirbinių žinoma mažai, nes nėra tyrinėtų durypyninių gyvenviečių. Lietuvos teritorijos pietinėje dalyje, piečiau nuo linijos Nemunas-Neris, yra aptikta daug atsitiktinių kaulinių ir raginių dirbinių. Tarp žeberklų dažniau aptinkami vienašoniai ir dvišoniai dirbiniai su įstatymis titnaginėmis skeltėmis (Žiūrai-Gudeliai / Vilkaviškio raj./, Gulbiniškiai/ Marijampolės raj./, Būdviečiai/ Marijampolės raj./, Opšrūtai/ Vilkaviškio raj. buv.Vilkaviškio dvare/, Vaikantonyse/ Alytaus raj./ ir kt.). Šių tipų žeberklai žinomi ir Kundos, ir Maglemozés kultūroje. Minėtoje teritorijoje aptiki kitų tipų žeberklai - vienašoniai su trumpomis užlenktomis ir tankiomis užbarzdomis (Margiai/ Varėnos raj./, Kamšai, Balsupiai/ Marijampolės raj./). Pastarojo tipo žeberklai taip pat žinomi Maglemozés ir Kundos kultūrų paminkluose.

Toks pat dėsningumas pastebimas ir raginių kirvių tipuose. Minėtoje teritorijoje vyrauja kirviai su skylėmis kotui (Kudirkos Naumiestyje/ Šakių raj./, Praudoje/ Varėnos raj./, Kirsnos upėje, Mokoluoje, Nendriniuose, Turlojiškėje/ Marijampolės raj./, Ražiškiuose/ Kauno raj./). Tokie pat su skyle kotu yra ir raginiai kapliai. Šio tipo dirbiniai taip pat artimi Kundos ir Maglemozés kultūroms. Tačiau aukščiau minėtų kaulo ir rago dirbinių tipų nėra žinoma I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros paminkluose. Todėl reikštų manyti, kad Narvos kultūra, kaip minėtų kaulo ir rago dirbinių ir keramikos visuma, formavosi šioje vietoje.

Titnaginiai dirbiniai

I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse titnaginių dirbinių maža. Jų aptikta tik Uosos gyvenvietėje ir Zvejniekų kapinyne (Загорскис Ф.А. ir kt. 1984, рис.2:1-16; Zagorskis F. 1973, att.5:13; 1987, tab.XIII:23-26). Akilio tyrinėtoje gyvenvietėje (P ir M plotuose, kur aptikta daugiausiai narviškos keramikos) rastas tik vienas titnago dirbiny (Янитець ІІ.ІО. 1959, с.57).

Titnago dirbiniai gaminti iš dviejų titnago žaliaus rūšių: tamsiai pilko - kreidinio, įvežtinio ir šveinsaus - riedulinio, gal būt, vietinio.

Uosos gyvenvietės 4-5 litologiniuose sluoksniuose dauguma dirbinių pagaminti iš skelčių. Aptiktas vienas, iš skeltės pagamintas strėlės antgalis, kurio priekinėje pusėje viršūnė ir vienas šonas, o kuprelės - tik viršūnė retušuota pakraščiais smulkiu retušu (Загорскис Ф.А. ir kt. 1984, рис.2:1). Antras antgalis buvęs lauro lapo formas, bet vėliau naudotas kaip gremžtukas. Pastarosios formos antgalis iš šiuos litologinius sluoksnius galėjo patekti iš vėlesnio laikotarpio, nes nei vėlyvojo mezolito, nei I_{1a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse lauro lapo formos antgaliai, retušuoti visame paviršiuje plokščiu retušu, nežinoma. Jie pasirodo perineamajame iš ankstyvojo į vidurinį neolitą laikotarpiu.

Gremžtukai įvairių formų: galiniai, pagaminti iš pailgų skelčių apatiniai daliai, pusiau apvalūs (Загорскис Ф.А. ir kt. 1984, рис.2:3-5,7-9; Zagorskis F. 1973, att.5:13).

Rėžtukai šoniniai ir viduriniai, pagaminti iš skelčių ir nuoskalų. Jie nedideli (Загорскис Ф.А. ir kt. 1984, рис.2:10-14). Išskiria vienas dvigubas dirbiny, pagamintas iš ilgos skeltės - rėžtukas-peilis (ten pat, рис.2:14).

Aptiktas vienas grandukas (Zagorskis F. 1987, tab.XIII:26), dvigalis skaldytinis ir vienas kaltelio ašmenėlis (Загорскис Ф.А. 1984, рис.2:15-16).

Pastebėta, kad visose durypyninėse Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse titnaginių dirbinių maža. Tai, matyt, yra susiję su tuo, kad netitnagineose srityse besiformuojančios kultūros gyventojai dar neprekiavo su artimiausiais titnagingais rajonais pric Nemuno, Dnepro aukštupyje ir Volgos aukštupyje.

Akmeniniai dirbiniai

Titnaginių dirbinių trūkumą kompensavo skalūno dirbiniai. Jų aptikta Zvidzės ir Akilio gyvenvietėse, taip pat ir Zvejniekų kapinyne. Tarp skalūno dirbinių rasta kirvių, kaltų ir rinklių.

Kirviai nedideli, įtveriamieji, apvaliomis pentimis, 6-7 cm ilgio, buvo aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Люзе И.А. 1988, таб.XXX:1,10). Viename jų - netaisyklingo lešio pjūvio, antras - netaisyklingo trikampio. Pirmasis - nežymiai platėjančias ašmenimis, kito pentis - su ašmenimis vienodo pločio. Kirvių šonai šlisuoti taip, kad susidarė išlinkusios facetės, einančios nuo ašmenų galų link penties. Skalūninius dirbinius naudojo ir Suomusjarvi kultūros gyventojai. Tik kirviai čia su išskeltomis facetėmis (Панкрущев Г.А. 1978, 1, рис.21:1). Analogiskų kirvių aptikta mezolito laikotarpiu datuojamuose Zvejniekų kapinyno kapuose (ЛА 1974, таб.6:1). Matyt, šio tipo dirbinių gamybos tradicijos ir importas yra paveldėti iš mezolito laikotarpio.

Analogiskai buvo gaminami akmeniniai ir ska-

lūniniai kaltai. Keletas kaltų fragmentų aptiktą Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XXX:10, XXXII:6) ir Akalio gyvenvietės M ir H tyrinėtuose plotuose (Янитс Л.Ю. 1959, рис.28:2,6). Iš visų išsiskiria nago formos ašmenimis keturkampio pjūvio kaltai, naudoti medžio išskobimui. Vienas tokis kaltas L. Janitso buvo aptiktas Akalio gyvenvietėje ir datuojamas ankstyvuoju neolitu. (Янитс Л.Ю. 1959, рис.30:8). Analogiški dirbiniai yra žinomi neolitinėse Karelijos gyvenvietėse. Kol kas jų chronologija nėra visai aiški. L. Janitsts jų pasirodymą sieja su ankstyviausiu Narvos kultūros keramikos pasirodymu (Янитс Л.Ю. 1959, с.222), o G. Pankruševas - su vėlyvuoju neolitu ir encolitu (Панкрушев Г.А. 1978, 2, с.17).

Skalūninės rinkės aptiktos Uosos (Zagorskis F. 1973, att.5:14-15) ir Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XXIV:8) gyvenvietėse. Rinkės yra keturkampio, trikampio ir ovalaus pjūvių.

Mediniai dirbiniai

Keletas medinių dirbinių aptiktą Zvidzės gyvenvietėje. Visi jie susiję su žvejyba. Tai plūdės, pagamintos iš pušies žievės su įpjovomis galuose, bei

plūdės su išgręžtomis skylutėmis centrinėje plūdės dalyje (Лозе И.А. 1988, таб.XXXV:4, XXXIX:4). Ankstyvojo neolito sluoksnje aptiktą kultuvė, pailgos formas, su išryškinta rankena (ten pat, таб.XLI:3). Zvidzės gyvenvietėje buvo aptiktą medinė movelė, primenantį kiaušinio formą, į kurią buvo įstatytas kaplio formos raginis dirbinys. Movelė pagaminta iš klevo (Loze I. 1983, att.3).

Peržvelgus Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio gyvenviečių medžiągą, matyti, kad apie 4800-3500 m. pr. Kr. rytinėje Latvijoje, šiaurės rytinėje Estijos ir pietinėje Pskovo srities teritorijoje susiformavo savita archeologinė kultūra, ryškiai išsiskirianti iš kitų kaimyninių kultūrų keramika, kaulo-rago, akmens dirbiniais.

Šiuo metu pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje I_{1a} laikotarpio paminklų kol kas neaptikta. Jei jie ateityje bus aptikti, tai, be abejonės, turės nemaža panašumo su pirmojo ir antrojo periodo Ertebelės kultūros paminklais. Pastaruoju metu Ertebelės kultūros paminklai tapo jau žinomi net šiaurinėje Lenkijos teritorijoje (Ilkiewicz J. 1985).

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio paminklai

NARVOS I gyvenvietė buvo aptiktą 1951 metais apie 6 km nuo Narvos upės žiočių, kairiajame jos krante, ant 8-11 m aukščio terasos, buvusios Rigi-Kiulia (Estija) gyvenvietės vietoje. Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis siekė 40/70 - 120 cm, Jame aptiktą daug kriaulkių „Unio“, keramikos, kaulo-rago, titnago, kvarco ir kt. dirbinių. Čia taip pat rastos dviejų gyvenamųjų namų pastatų liekanos, o jų viduje - 2 palaidojimai ir židiniai (Гурина H.H. 1955, с.153-155; Янитс Л.Ю. 1959, с.91-93; Гурина Н.Н. 1967, с.21-30).

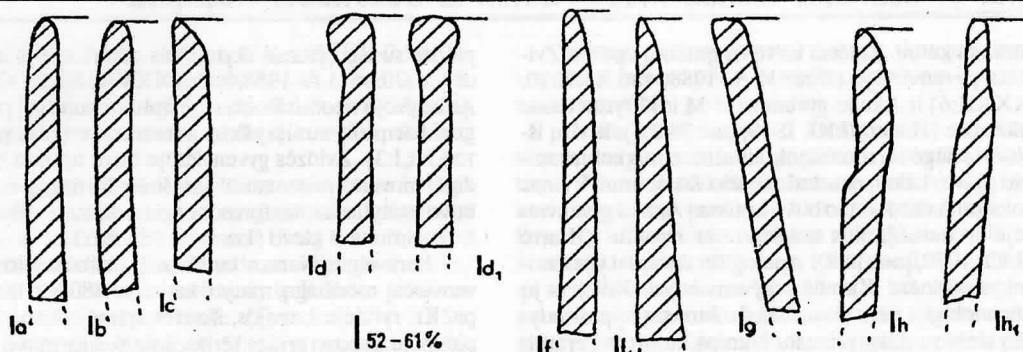
NARVOS III gyvenvietė buvo įpietryčius nuo Narvos I gyvenvietės, prie pat kairiojo Ciornaja upėlio kranto, netoli jos santakos su Narvos upe. 30/45 -100 cm storio kultūrinį sluoksnį sudarė humusingas smėlis. Nors sluoksnis smarkiai apnaikintas, tačiau Jame tyrinėtojams pavyko aptikti trių ūkininkų duobių liekanas, daug keramikos, kaulo ir rago dirbinių ir iš akmenų sukrautą židinį. Gyvenvietės teritorijoje aptiktas vaiko kapas (Гурина Н.Н. 1955, с.155; 1967, с.10-14; Янитс Л.Ю. 1959, с.93-94).

NARVOS MIESTO gyvenvietė yra apie 8 km

į pietus nuo Narvos I, II, III gyvenviečių miesto teritorijoje, Narvos upės kairiajame krante, į šiaurės vakarus nuo Narvos piliakalnio. Gyvenvietė tyrinėta 1954 ir 1957 metais, kur tarp kitų laikotarpinių archeologinių kultūrinų sluoksninių buvo aptiktas 10-25 cm storio ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis. Jame aptiktą keramikos, kaulinių ir akmeninių dirbinių (Янитс Л.Ю. 1959, с.94-97).

KEAPOS gyvenvietė L. Janitso buvo tyrinėta 1959-1962 ir 1974 metais. Ši gyvenvietė yra kairiajame Vychandu upės krante, 8 km į šiaurės rytus nuo Vyru miesto (Estija). Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis yra žemiau virvelinės keramikos ir šukinės duobelinės keramikos kultūrinį sluoksnį, bemaž 2 metrų gylje po durpėmis. Šio sluoksnio storis siekė iki 30 cm, Jame aptiktą keramikos, kaulo ir rago, akmens dirbinių (Jaanits L. 1965, S.12-16, Abb.4-5; 1968, S.12-25; Янитс Л.Ю. 1976, с.45-48 ir kt.).

ZVEJSALOS gyvenvietė buvo aptiktą 1962 metais dešiniajame Maltos upės krante, 1,5 km į šiaurės vakarus nuo Nagli kaimo, pietrytinėje Luba-

23 pav. I_{2a} laikotarpio puodai I formos kakleliais

nos ežero pakrantėje. Gyvenvietė tyrinėta 1963-1964 ir 1968-1969 metais ir atsektas tik 14 m² plotas, kuriame aptikta kaulo ir rago dirbinių, keramikos, priskiriamos ankstyvajam neolitui. Šis sluoksnis nuo kitų litologinių sluoksninių izoliuotas upės suplauto žvyro (Loze I. 1975, 1pp.53-64; 1970, 1pp.51-53; 1988, c.75-77).

IČOS gyvenvietė buvo aptikta 1937 metais. 1938-1939 metais šią gyvenvietę, kuri yra šiaurės rytinėje Lubanos ežero (Latvija) pakrantės zonoje, kairiajame Ičos upės krante ant neaukštos smėlio kalvos, tyrinėjo Ed. Šturmias, o 1964 metais - F. Zagorskis. Upės pakrantėje, po smėlio ir durpių sluoksniais - 2 metrų gylje, aptikti ankstyvojo neolito kultūrinio sluoksnio likučiai. Toliau nuo kranto pastebimas viduriniojo neolito kultūrinis sluoksnis (Zagorskis F. 1967, c.9-10).

DVIETĖS radimvietės, datuojamos ankstyvuoju neolitu, buvo aptiktos prie Dvietės upės ir šiaurinio Dvietės ežero galio (Latvija, kairysis Dauguvos intakas). 1937 metais ežerą nuleidus, Ed. Šturmias aptiko daug keramikos, kaulo ir rago, akmens dirbinių. Be ankstyvajam neolitui priskiriamų dirbinių, aptikta mezolit, vidurinuoju ir vėlyvuju neolitu, žalvario amžiumi datuojamų dirbinių (Šturmus Ed. 1938, 1, 1pp.71-82).

OSEVECO IV gyvenvietė yra Baltarusijoje, Vitebsko srities Bešenkovicių raj., Krivinos upės (kairysis Dauguvos intakas), kuri teka per buvusį Krivinos ežerą (dabar durpynas), dešiniajame krante. Kultūrinis sluoksnis - iki 30 cm - yra po 1,4-1,6 m durpių ir smėlio sluoksniais, sapropelingose durpėse (Зайковский Э.М. 1985, c.8).

ZACENJĖS gyvenvietė yra Baltarusijoje, Minsko apskrityje, Logojsko raj., prie Cna upės, salpoje, po 1,8-1,9 m storio durpių sluoksniu. Ankstyvojo neolito sluoksnį sudaro sapropelis, esantis po durpių sluoksniu. Ankstyvojo neolito kultūrinį sluoksnį sudaro sapropelis, esantis tarp durpių ir smėlio tarpsluoksnii, penktame litologiniame sluoksnuje (Долуханов П.М., Левковская Г.М., Романова Е.Н., Семенцев А.Л., Черняевский

M.M. 1976, c.817-819).

ŽEMAITIŠKĖS 3B gyvenvietė yra Švenčionių raj., tyrimame Kretuono ežero krante, buvusios ežero lagūnos rytinėje dalyje, kurią 1984 ir 1985 metais tyrinėjo autorius. Čia buvo aptikti du kultūriniai sluoksniai. Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis buvo po 1,2-1,5 metro storio durpių sluoksnį vakarinėje tyrinėtos gyvenvietės dalyje. Kultūrinį sluoksnį sudarė sapropelingos durpės (Гиринкас А. 1986, p.7-9).

BEREZJĘ gyvenvietė yra Sankt-Peterburgo srityje, dešinėje Volchovo upės pakrantėje, 5 km nuo jos žiočių. Po smėlio sluoksniu yra durpingas kultūrinis sluoksnis, kuriame aptikta ankstyvojo neolito keramikos, kaulinių, titnaginių, skalūno dirbinių (Тимофеев В.И. 1985, с.14-15). Gyvenvietė aptikta 1973 metais.

MEREVO 2-ra gyvenvietė yra Sankt-Peterburgo srities Lugos raj., pietrytinėje Merevo ežero pakrantėje. Kultūrinis sluoksnis - smėlio ir sąnašų mišinys - yra iki 25 cm storio, kuriame buvo aptikta keramikos ir titnago dirbinių. Gyvenvietė aptikta 1982 metais (Тимофеев В.И. 1985, с.14-15).

Keramika. I_{2a} laikotarpio Narvos kultūros keramikoje molio masės sudėtis vienoda: į molio masę dedama susmulkintų augalų ir grūstų sraigų, tačiau vyrauja smulkiai grūstų sraigų priemaišos. Niekuo nepagrįstas yra teiginis, kad nepelkėtoje vietoje ar nedurpingame sluoksnyne Narvos kultūros keramikai neįmanoma išlikti (Rimantienė R. 1984, p.135). Tačiau didelė dalis Narvos kultūros keramikos buvo rasta ne po durpėmis ar kitoje drėgnoje vietoje. Taip išliko keramika Narvos II, Narvos miesto, Jaros 1-os, 2-os, Kretuono IB,C, Pakretuonės IB, Žeimenio ežero 1-os ir kt. gyvenvietėse.

Technologija. Kaip ir ankstesniame laikotarpyje, puodai buvo lipdomi iš juostelių, puodų sienelių storis 4-6 mm, tik labai retais atvejais 12-15 mm. Juostelės tarp savęs jungiamos kaip ir I_{1a} laikotarpyje, bet labiau paplitęs buvo horizontalus sujungimo būdas (II-asis būdas išskirtas N. Gurinos (Гурина Н.Н. 1967, c.34). Vidinės ir išorinės puodų sienelės

bemaž visada brūkšniuotos horizontaliomis ar įstrižomis linijomis. Šis brūkšniavimas atsiradės užlygiant juostų sujungimo vietas. Matyt, šiuo laikotarpiu Narvos kultūros keramikos technologijoje plāčiau paplinta juostų sujungimas plakant. Siuo būdu sujungtas juostas teko aptiktai Zvejsalos (Loze I. 1975, 1pp.59-60) ir Žemaitiškės 3B gyvenvietėse. I_{2a} laikotarpio puodų paviršius retai būna be brūkšniavimo žymių. Narvos III gyvenvietėje, peržiūrėjus visą keramiką, aptiktos tik trys blizigintu paviršiumi puodų šukės, jų nedaug yra Zvejsalos, Narvos I, Žemaitiškės 3B gyvenvietėse. Zacenės (Чарняускі М.М. 1979, c.76) ir Narvos III (Гуріна Н.Н. 1967, c.32) gyvenvietėse užlyginant puodų paviršių ar vidų naudoti aštrūs, primenantys šukas, jrankiai.

Keramikos forma. Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio gyvenviečių puodų ir dubenelių formos įvairės negu ankstesniame periode. Puodai dideli, platiomis angomis, skersmuo siekia 30-45 cm. Didžioji dalis puodų yra plonėjančiomis į viršū sienelėmis, smailais dugneliais. Pastarųjų puodų aukštis ir plotis - 1:1,5. Būta puodų atvirkščio santykio, tik jų, pagal sukauptą medžiagą, nedaug - 10-15%.

Daugiausia aptikta puodų I formas kakleliais, kurie sudaro 52-61% visų puodų.

I_a formas kakleliais puodų daug aptikta Narvos I, III (Гуріна Н.Н. 1967, c.32, 72), Keapos (Яніц Л.Ю. 1984, рис.1), Narvos miesto (Яніц Л.Ю. 1959, таб.III:2), Zvejsalos (Loze I. 1975, zim.5:3), Žemaitiškės 3B (Гірінінкас А. 1986, p.9) ir kt. gyvenvietėse.

I_b kakleliais puodų reta. Tik keletas tokių puodų aptikta, Narvos III gyvenvietėje (Гуріна Н.Н. 1967, c.32).

I_c formas kakleliais puodų aptikta daugiau. Jų rasta Narvos I,III (Гуріна Н.Н. c.32,72), Uosos (3-čias litologinis sluoksnis) gyvenvietėse.

I_d formas kakleliais puodų (kartu ir Id1 formos) aptikta visose šio laikotarpio gyvenvietėse, tik didesnis kiekis pastebimas Narvos miesto gyvenvietėje (Гуріна Н.Н. 1967, рис.41:52-62).

I_f formas kakleliais puodų aptikta Zacenės (Зайковский Э.М. 1988, рис.1:2,3), Narvos III gyvenvietėje. Šios formos puodų kakleliai yra tiesūs, į viršū iš vienos pusės link briaunos plonėja.

I_{fl} formas puodų kakleliai yra taip pat tiesūs, tik į viršū iš abiejų pusių link puodo angos briaunos plonėja. Tokie puodų angų pakraštėliai buvo aptikti Zacenės (Зайковский Э.М. 1988, рис.1:2; Чорнявский М.М. 1978, с.44, рис.1:3) gyvenvietėje.

I_g formas puodų kakleliai yra tiesūs, plokščia puodo angos briauna, puodų sienelės yra pasvirusios ir į išorę platėja. Šie puodai primena kibiro formą. Jų aptikta Žemaitiškės 3B, Zacenės ir Keapos gyvenvietėse (Jaanits L. 1965, Abb.5:1,2).

I_h formos puodų kakleliai yra tiesūs, tik ties kaklelių angų briaunomis ar 10-15 cm žemiau jų keičia kryptį. Šie puodai iš išorės atrodo lyg su išsiikišusiais peteliais. Ypač išraiškingi šie puodai yra iš Keapos gyvenvietės (Яніц Л.Ю. 1984, c.19, рис.1:27). Dar su tokios formos puodais susidurta Narvos III ir Zvejsalos gyvenvietėse (Loze I. 1975, att.6:2).

I_{h1} formos puodų kakleliai yra tiesūs ties briauna, iš abiejų pusių staigiai susiaurėja, puodų angos briauna apvali. Šios formos puodų aptikta Keapos (Яніц Л.Ю. 1976, таб.1:2) gyvenvietėje.

Puodų C formos kakleliais aptikta be išimties visose I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse. Jie sudaro 26-30% visų puodų.

Išskiria trys kaklelių tipai: C₁,C₂,C₃. Pirmieji du puodų formos kakleliai yra tapatūs I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptikiems puodų kakleliams.

Puodai C₃ formos kakleliais ties įlinkiu, žemiau apvalintos puodų angų briaunos iš vidinės pusės turi nedidelį pastorejimą - tarsi voleli. Šio tipo puodai buvo aptikti Narvos III gyvenvietėje (Гуріна II.II. 1967, рис.41:22,23).

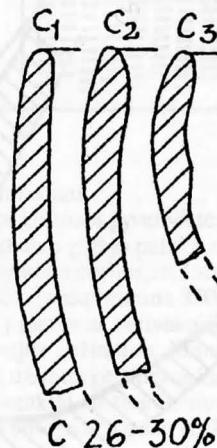
Puodų CS formos kakleliais aptikta Narvos I,III, Žemaitiškės 3B gyvenvietėse (Гуріна II.II. 1967, рис.41:6,39).

I_{2a} laikotarpio gyvenvietėje žymiai su mažėjo puodų S formos kakleliais. Keapos, Zvidzės, Žemaitiškės 3B gyvenvietėse aptikti puodų pakraštėliai yra S₁, S₃, S₄ formų. S₁ formos puodų kakleliai analogiški I_{1a} laikotarpio puodų kakleliams.

S₃ formos puodų kakleliai aptikti tik Keapos gyvenvietėje. Sienelų profilavimas labai nežymus, angų briaunos nežymiai apvalintos arba plokščios.

S₄ formos puodų kakleliai artimi CS formos kakleliams, tik yra žymiai plonesni, o briauna apvali ir siaura. Šio tipo puodų kakleliai aptikti taip pat tik Keapos gyvenvietėje.

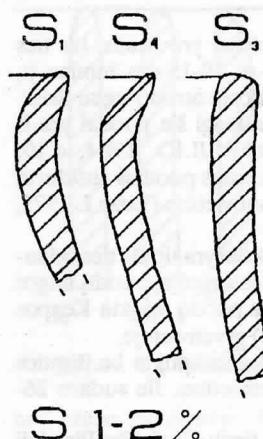
Puodų S formos kakleliais minė-



24 pav. Puodai C formos kakleliais



25 pav. Puodai CS formos kakleliais



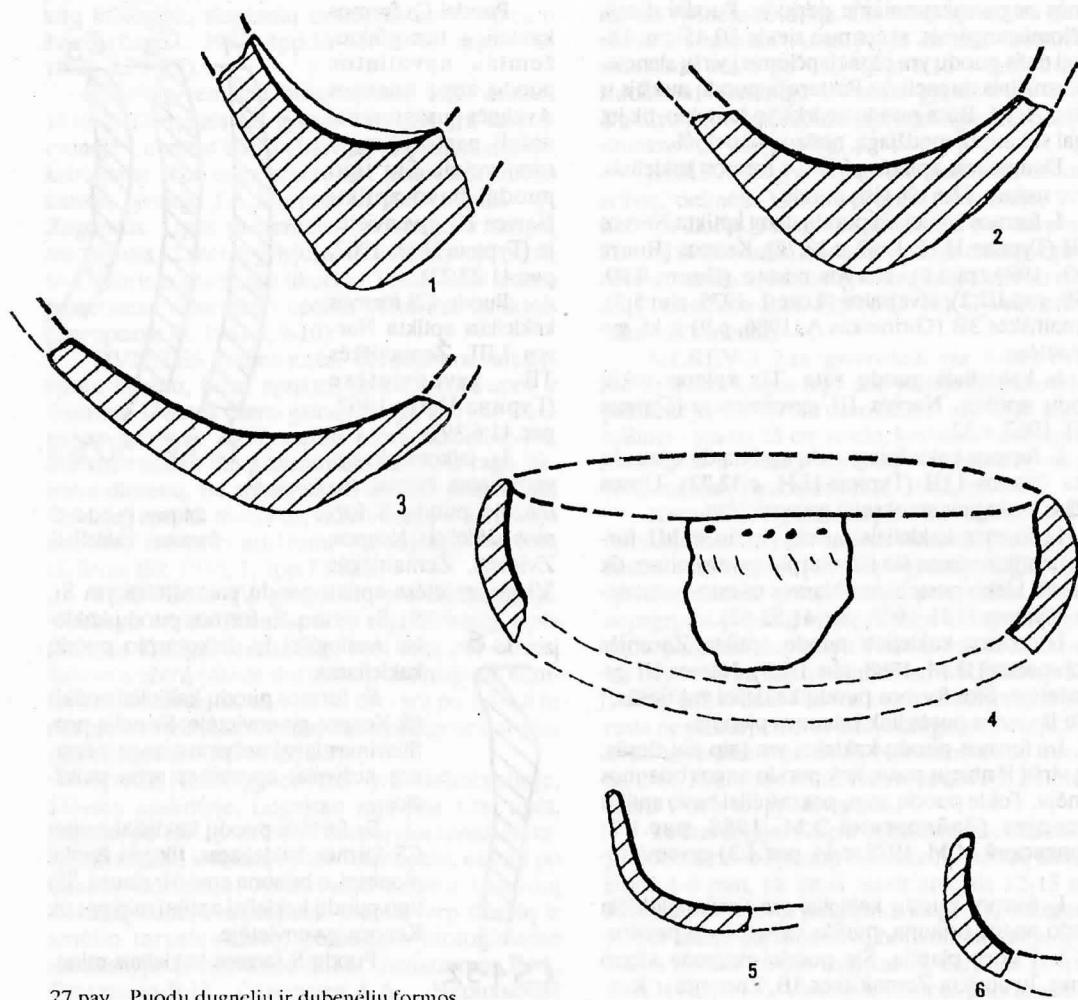
26 pav. Puodai S formos kakleliais

tose gyvenvietėse maža, jie sudaro 1-2% visų puodų.

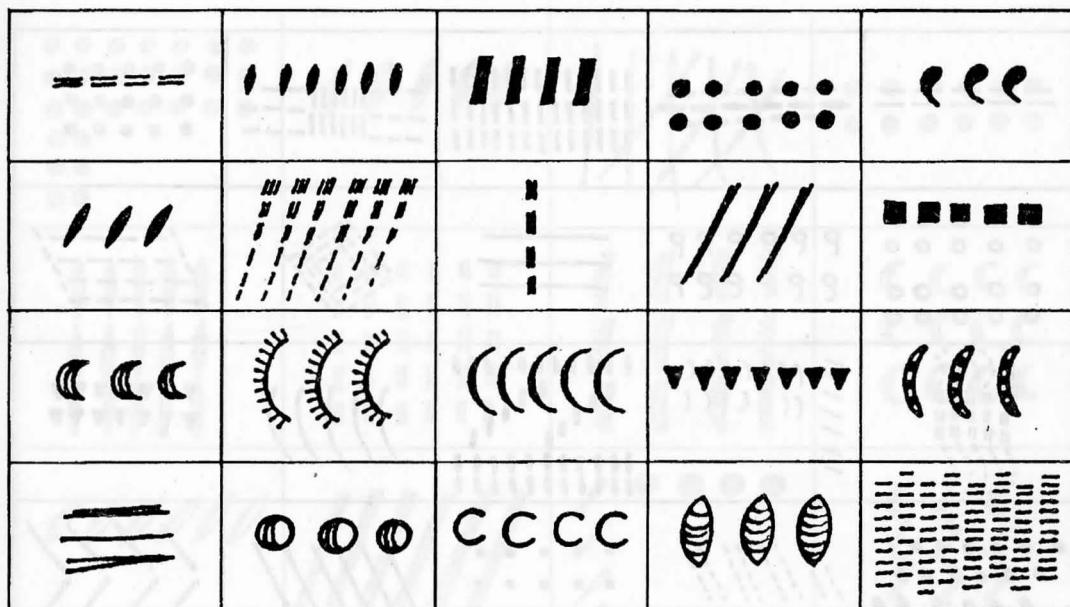
Puodų dugneliai yra trijų formų: smailiadugniai stačiaus kūgio, ovalaus kūgio ir platiš katiilo formos. Pirmojo tipo dugneliai buvo aptikti Narvos I ir III gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, рис.42:27). Šiam tipui labai arčimi yra puodų dugneliai, kurie aptikti toje pačioje

Narvos I gyvenvietėje. Šie dugneliai (Гурина Н.Н. 1967, рис.12:21) yra dar smailesni, lyg su speneliais. Antrojo tipo puodų dugneliai buvo aptikti Keapos ir Narvos I gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, рис.42:26,23). Trečiojo tipo dugneliai aptikti Narvos I ir Žemaitiškės 3B gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, рис.42:14). Minėtų gyvenviečių puodų dugneliai savo forma yra tapatūs Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio puodų dugneliams.

Pagal puodų pakraštelius ir puodų dugnelius galima nustatyti, kad Narvos kultūros I_{2a} laikotarpyje vyraovo puodai dvių formų: aukšti su smailais dugneliais, kuriems analogiškas yra restauruotas puodas iš I_{1a} laikotarpio Uosos gyvenvietės. Pastarieji puodai dugnelio išorėje kartais turi smailius lyg spenelio formos paplatėjimus. Kiti puodai yra žemesni ir platesni su kūgio ar katilo formos dugneliais.



27 pav. Puodų dugnelių ir dubenelių formos.



28 pav. Keramikos ornamentų elementai

I_{2a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse buvo aptiktii laivelio formos dubenėliai-lemputės. Jų rasta Narvos I, III (Гуриниа II.II. 1967, c.174), Keapos (Янитс Л.Ю. 1973, таб.59:12; Jaanits L. 1982, тоон.42:11), Zvejsalos (Loze I. 1975, att.7:1-4), Žemaitiškės 3B gyvenvietėse. Vieni dubenėliai (Zvejsalos) (pav.27:4) yra gilesni, su C formos pakraštėliais, o Narvos ir Keapos gyvenvietėse dubenėliai yra lėkštessni su I formos pakraštėliais. Visi dubenėliai yra ovaliaiis dugneliaiis, jų vidinės ir išorinės sienelės dažniausiai lygios, labai retai iš vidinės ar išorinės sienelės pusės pastebimas brūkšniavimas.

Šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje I_{2a} laikotarpyje keramikos gamyboje ir jos formose pastebimi šie bendri bruožai: puodai lipdomi iš 5-7 cm pločio molio juostų, jas jungiant trimis būdais - sus jungiant juostas šonais, kai vienos paplonintos juostos šonas įstatomas į kitos juostos šone esantį griovelį, juostas prilipdant iš šono, užleidžiant vieną ant kitos ir juostas sujungiant plakimo būdu. Visi puodai ir dubenėliai buvo lipdomi plonėjančiomis į viršų sienelėmis, o dubenėliai dažnai buvo gaminami iš vieno molio gabalo. Visi puodai smailiadugniai, dažniausiai brūkšniuoti paviršiumi.

Lyginant pastarąją keramiką su I_{1a} laikotarpio keramika, nežymiai padaugėja puodų su nuskembtais į vidų pakraštėliais, padidėja puodų kiekis I ir C formos pakraštėliais, žymiai sumažėja profiliuotų S formos kakleliais puodų.

Pastarieji keramikos ypatumai rodo, kad tarp Narvos kultūros I_{2a} ir I_{1a} laikotarpiaiaptinkamos

keramikos yra aiškus perimamumas.

Būta ir naujovių. Narvos kultūros gyvenvietėse puodai C2 ir CS formos kakleliais galėjo patekti tik iš rytu - Volgos-Okos aukštupio teritorijos, nes analogijų puodams su nuskembta į vidų briauna 3500-2900 m. pr. Kr. laikotarpiu į pietus ar pietvakarius nuo Narvos kultūros teritorijos nežinoma. Manoma, kad jau šiuo laikotarpiu užsimezgė Narvos kultūros gyventojų pirmieji kontaktai su besiformuojančios Ljalovo kultūros gyventojais (Урбан Ю.Н. 1976, c.70).

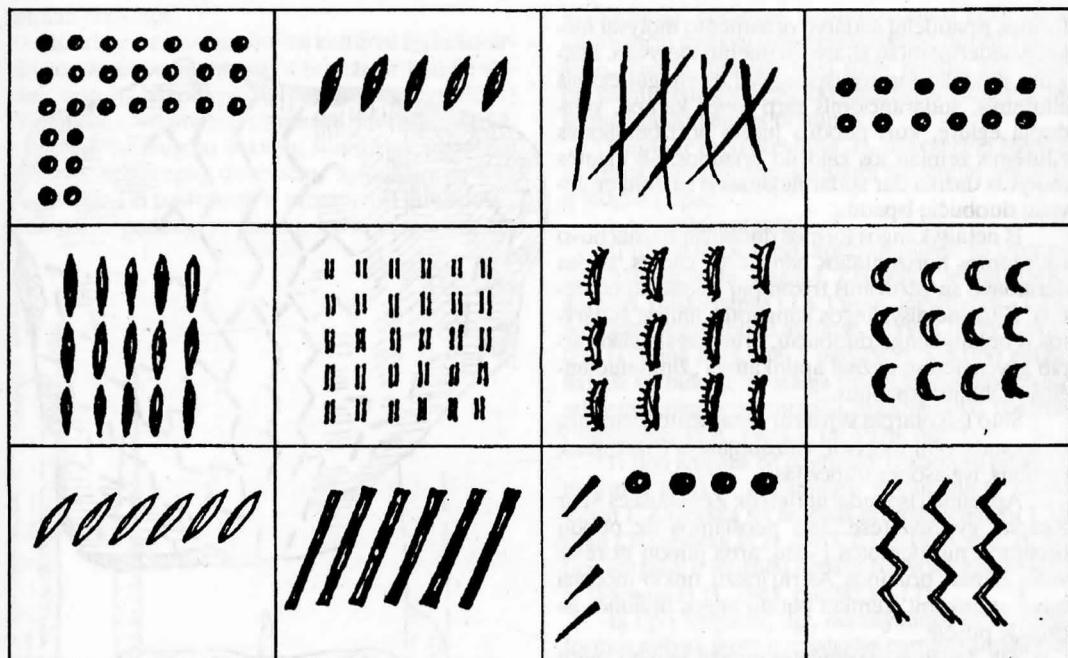
Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio keramikos ornamentika nesudėtinga ir neįvairi. Ornamentuotų puodų kiekis atskirose gyvenvietėse nedidelis: Narvos III gyvenvietėje ornamentuoti puodai sudarė 8% (skaičiuota pagal puodų pakraštelius), Narvos I - 15%, Žemaitiškės 3B - 7%, Zacenjės - apie 50% (pagal puodų pakraštelius ju būtų perpus mažiau), Keapos - daugiau kaip 15%. Panašus ornamentuotų puodų kiekis yra ir kitose to laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse.

Keramika I_{2a} laikotarpyje pradedama puošti ir visame paviršiuje. Padaugėjo keramikos ornamento elementų. Iš 22 ornamentų elementų, aptiktų I_{1a} laikotarpyje, 2/3 išliko tie patys. Tarpe naujų pasirodė apvajinių, tekstiliinių, netaisyklingos formos duobucių, tuščiavidurio kaulo ar augalo įspaudų.

Sio laikotarpio gyvenvietėse žinoma apie 90 keramikos ornamento motyvų.

Visose gyvenvietėse, išskyrus Zvejsalos gyvenvietės ankstyvojo neolito sluoksnį, pastebima suma-

29 pav. Zvejsalos, Narvos I, III, Keapos, Zacenjės gyvenvietėse aptiktų keramikos ornamentų motyvai



30 pav. Keramikos ornamentų motyvai aptiktii Žemaitiškės 3B gyvenvietėje

žėja iš didesnių ar mažesnių apvalių duobučių sudarytų ornamentų motyvų. Nuo vienos iki keturių apvalių duobučių eilučių, išdėstyty horizontaliomis linijomis žemiau puodą kaklelių briauną, aptinkama visose to meto gyvenvietėse. Dažniausiai aptinkamos sudvejintos apvalių duobučių eilutės, kurios tarpais, kas 3-5 cm, juosia viršutinę puodo dalį. Čia iš apvalių duobučių sudarytas motyvas žinomas Keapos gyvenvietėje, kur trys apvalių duobučių lygiagrečios eilutės, juosiančios puodą žemiau briaunos, yra perkirstos dviečių vertikaliomis ir lygiagrečiomis apvalių duobučių eilutėmis (Jaanits L. 1982, joon.42:3). Apvalių duobučių motyvai labai retai derinami su kitais ornamentų motyvais, sudarytais iš kitų ornamentų elementų. Žinomas tik vienas atvejis, kai apvalių duobučių eilutę, juosiančią žemiau puodo briaunos, kerta aštrių istrižų įraižų stulpelis.

Šio meto gyvenvietėse padaugėja iš keturkampių, trikampių, ovalių, grūdelio, netaisyklingos formos duobučių sudaryti ornamentų motyvai, kurie yra analogiški iš apvalių duobučių sudarytiems motyvams. Jų tarpe dažnai pasitaiko ornamentų kompozicijos, kur tarp dviejų horizontalių išpaudėlių eilučių yra įkomponuotos istrižos grūdelio formos duobučių eilutės. Analogiškos ornamentų kompozicijos pasitaiko Keapos, Narvos I, III, Zacenės gyvenvietėse, kur tarp dviejų horizontalių duobučių išpaudėlių eilučių įkomponuoti šukiniai išpaudai.

Jei iš įvairių duobučių, aštrių įraiželių, apvajinių išpaudų sudaryti motyvai komponuojami viršutinėje puodų dalyje ir apima ne daugiau kaip 1/3 viso puodo paviršiaus žemiau briaunos, tai šukinių motyvai puodai dažnai puošiami visame paviršiuje. I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse padaugėja šukinių ornamentų motyvų, kurių jau priskaičiuojama arti dešimties. Pastarieji motyvai dažnai komponuojami su dvidančiais ir kitais štampiniaisiais išpaudėliais arba išdėstomi vieni, tik horizontaliomis eilutėmis. Pastarosios Narvos kultūros keramikoje aptinkamos ornamento kompozicijos yra šukinės-duobelinės keramikos kultūrų įtakos pasekmė. Iš šukinių išpaudų sudarytų motyvų neaptikta tik Zvejsalos ir Žemaitiškės 3B gyvenviečių keramikos ornamentikoje.

Dažnai šio laikotarpio keramikos ornamentikoje buvo vartojamas pailgų keturkampių išpaudėlių motyvas, dviem ar viena horizontaliai eilute juosiantis puodą žemiau briaunos ir tik labai retais atvejais derinamas su šukinių išpaudų motyvais. Čia pastebėti, kad šis keturkampių išpaudų motyvas žinomas bevečik tik Narvos kultūros paplitimo teritorijoje. Šis motyvas puodų ornamentikoje išsilaike per visus Narvos kultūros periodus iki pat senojo žalvario amžiaus.

Iš grūdelių ir pailgintų grūdelių formos išpaudų buvo sudaromi įvairesni ornamentų motyvai. Jie bemaž tapatūs iš apvalių duobučių sudarytiems motyvams, tačiau vieno puodo puošyboje iš grūdelio

formos įspaudėlių sudaryti ornamento motyvai niekada nederinami su kitais ornamento motyvais. Pailgintų grūdelių formos įspaudėliai dviem gulsčiomis eilutėmis, sudarančiomis tarp savęs kampą, vaizduoja eglutę, kuri puodus juosia horizontaliomis eilutėmis žemiau jos kaklelio briaunos. Šis eglutės motyvas dažnai dar sudarinėjamas iš šukinių ar apvalių duobučių įspaudų.

Iš netaisyklingos formos duobučių dažnai buvo sudaromos horizontalios banguotos eilutės, kurias derindavo su išrižomis trikampių duobučių eilutėmis. Kitos netaisyklingos banguotos linijos, sudarytos iš netaisyklingų duobučių, primena šio laikotarpio gyvenvietėse dažnai aptinkamus „žingsniuojančius“ šukinius įspaudus.

Šiuo laikotarpiu iš įvairių ornamento elementų buvo sudaromi motyvai, vaizduojantys trikampius, rombus, lygiašones trapezijas.

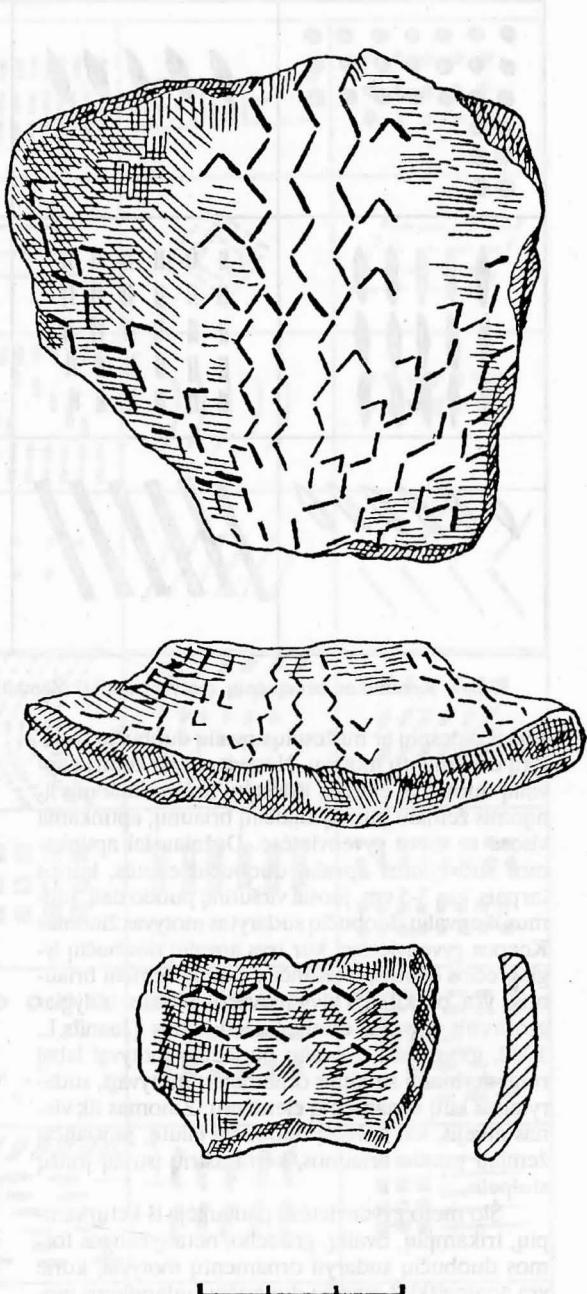
Apvajiniai įspaudai aptiki tik Žemaitiškės 3B ir Keapos gyvenvietėse. Jais puošiamos tik puodų briaunos, nusklembtos į vidų, arba puodų išorė ar vidus žemiau briaunos. Aštrių įraižų, tinklo motyvai buvo aptinkami žemiau puodų angos briaunos išorinėje pusėje.

Tik Zacenjės gyvenvietės puodai žemiau angos briaunos turi gilių ir retų duobučių įspaudų eilutę. Tai būdingas Lisogubo (Исприна В.И. 1982, рис.6:1-2), Dnepro-Doneco (Телегин Д.Я. 1985, рис.44:11) ir Nemuno (Черняуски М.М. 1979, с.47:11-16) kultūrų keramikos bruožas. Be to, Zacenjės gyvenvietės keramikos ornamentikai su pietinių kultūrų keramikos ornamentikai būdingais šukinių įspaudų motyvais sieja trumpų lenktų šukinių įspaudų motyvai, kurių likusioje Narvos kultūros I_{2a} ir vėlesnių laikotarpių gyvenviečių keramikos ornamentikoje neaptikta.

Kol kas išskirtiniu I_{2a} laikotarpio ornamento motyvu tektų laikyti Žemaitiškės 3B gyvenvietėje aptikto dubenėlio-lemputės dugne iš grūdilio formos įspaudėlių suformuotą žydinčią smilgų motyvą. Smilgos, tarsi spinduliai iš centro (pagal kompoziciją jos turėjo būti aštuonios) puoš dubenėlio-lemputės dugnelį.

Šiuo ir ankstesniu Narvos kultūros laikotarpiu ant dubenėlių-lempučių išorinių ir vidinių sienelių dažnai buvo vaizduojamos antropomorfinės figūros ar iš sudvigubintų linijų įspauštų štampelių sudarytos įvairios kompozicijos, kurių nebūdingos aukštėji aprašytai puodų ornamentikai (Л.А. 1974, таб.3:11; Вацкина Л.В., Загорскис Ф.А., Лозе И.А. 1973, таб.63:4; Лозе И.А. 1988, рис.40). Šie indai, be abejo, buvo naudojami įvairių apeigų metu.

Bemaž visose gyvenvietėse yra aptikta dubenėlių-lempučių, puošiamų apvalių, netaisyklingos formos duobučių įspaudais, įspaustaais ir išdėstytais horizontaliomis eilutėmis ant vidinių ir išorinių sienelių



31 pav. Žydinčios smilgos ornamento motyvas dubenėlio-lemputės dugne. Žemaitiškės 3B gyvenvietė

žemiau briaunos.

Kokie yra esminiai Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio keramikos ornamentikos bruožai ir kuo jie skiriasi nuo I_{1a} laikotarpio keramikos ornamentikos? Pirmiausia ornamento elementų sudėtimi. I_{2a} laikotarpyje padaugėjo šukinių, štampinių, apvajinių išpaudų, trikampių duobučių, sumažėjo apvalių duobučių. Tai pastebima ir ornamento motyvuose. Šiuo metu padaugėjo puodų, kurių ornamentikos

kompozicijai būdingas juostinis-zoninis kelių besikartojančių motyvų išdėstymas visame puodo paviršiuje. Tačiau daugiau kaip 67% puodų dar buvo puošiami nedidelėje puodo paviršiaus zonoje ir tik žemiau puodo angos briaunos.

Kaulo ir rago dirbiniai. I_{2a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse išskiriama šie strėlių antgaliai ir ietigalių tipai:

I. Adatiniai antgaliai:

I₁ tipo ietigaliai, ilgi, apskrito pjūvio su trumpa siaurėjantį įkote. Pagal I. Zagorską, jei tai strėlių antgalis, priskiriamas I, IA 1 tipui, jei ietigalis - I 2A. Šio tipo antgalis buvo aptiktas Narvos III gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.25:5). Šio tipo antgaliai, tik su buka ir ne staiga smailėjančia įkote, kaip atskiras ietigalių ar antgaliai tipas nebuvu išskirtas (Загорская И.А. 1983, с.14; 1978, рис.2)'

I₇ tipo ietigalis be pagrindo, trikampio pjūvio ir nežymiai išlinkęs, pagamintas iš vamzdinio kaulo. Pagal I. Zagorską šis antgalis artimas ietigalių I 2B tipui (Загорская И.А. 1983, с.14; 1978, рис.2). Šio tipo antgaliai ir ietigalių aptikta Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:16-17).

I₈ tipo ietigaliai, ilgi, netaisyklingo apskritimo formos pjūvio, įkotė ir smaigaly pamažu smailėjantis. Šio tipo antgalis aptiktas Sokoloko gyvenvietėje (Санкт-Петербургский край) (Тимофеев В.И. 1985, рис.1:3).

I₉ tipo ietigaliai, ilgi, apvalaus pjūvio, kurių įkotė nudrožto pieštuko formos. Šio tipo antgalis aptiktas prie Ladogos ežero, kasant Siasko-Svirsko kanalus (Иностранцев А.А. 1882, таб.X:18).

II. Karklolapo formos antgaliai:

Karklolapo formos antgaliai skirstomi į du potipius: antgaliai su išryškintomis ir neišryškintomis įkotėmis.

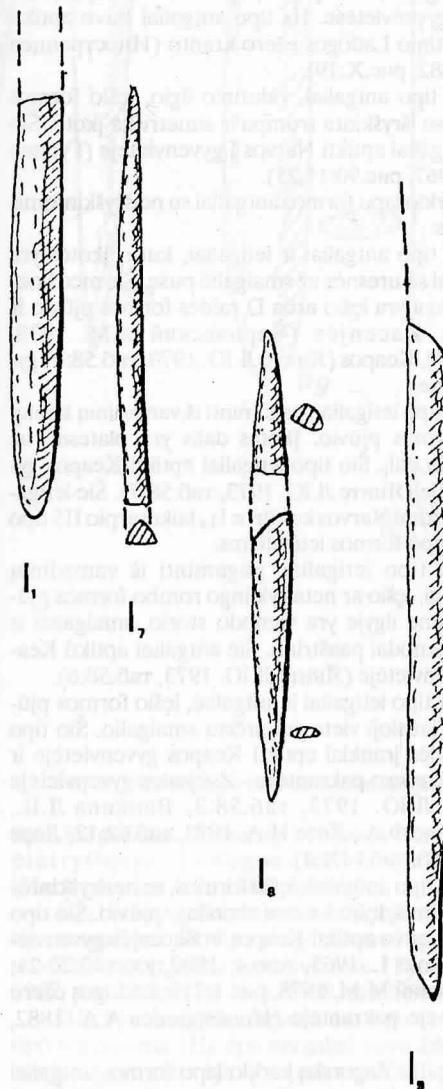
Antgaliai su išryškintomis įkotėmis:

II₂ tipo antgaliai, ilgi, netaisyklingo lęšio formos pjūvio, su nesimetriška ir trumpa įkote ir iš vienos pusės aiškiai išryškinta plunksna. Šių antgalų aptikta Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:12), prie Ladogos ežero (Иностранцев А.А. 1882, таб.X:13).

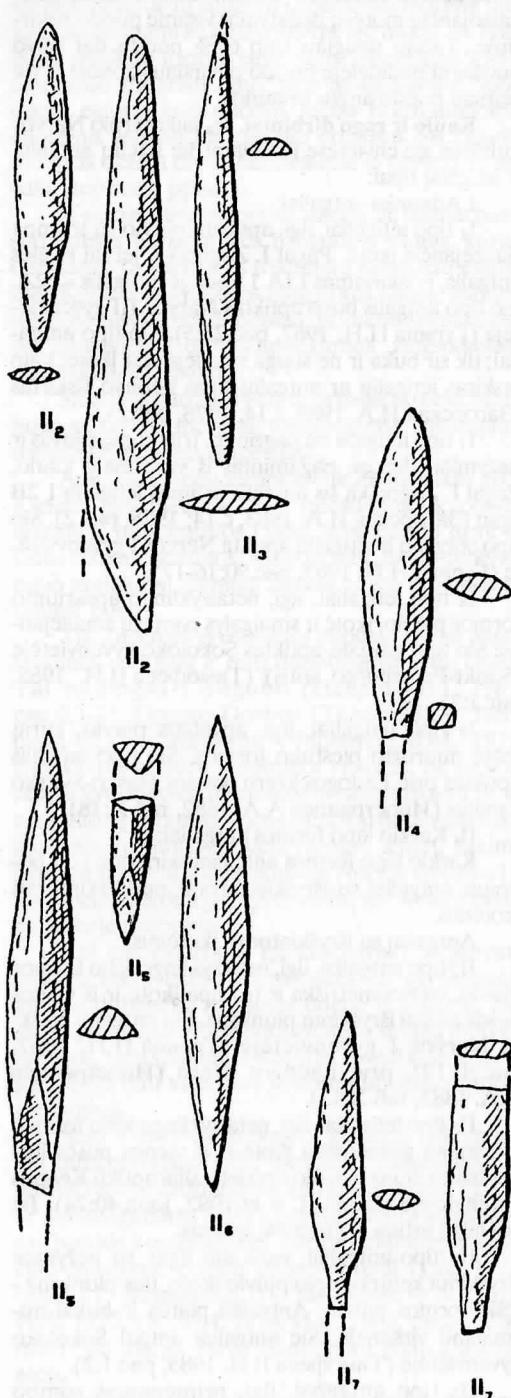
II₃ tipo ietigaliai, ilgi, netaisyklingo lęšio formos pjūvio, su asimetriška įkote ir iš vienos pusės ilga išryškinta plunksna. Šio tipo ietigaliai aptikti Keapos gyvenvietėje (Яанитс I. и kt. 1982, юон.40:24). Jie yra labai artimi II₂ tipo antgaliams.

II₄ tipo antgaliai, vidutinio ilgio, su nežymiai išryškinta keturkampio pjūvio įkote, ties plunksna - lęšio formos pjūvio. Antgaliai platūs ir bukai nusmailinti viršūnėje. Šie antgaliai aptikti Sokoloko gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1985, рис.1:2).

II₅ tipo antgaliai, ilgi, primenantys rombo formą, labai nežymiai išryškintomis įkotėmis. Plunksnos viduryje yra ryški briauna, o ties įkote išsiskiria dvi briaunos. Ties plunksna antgalis tri-



32 pav. Pagrindiniai adatiniai ietigalių tipai



33 pav. Karklo lapo formos strėlių antgaliai ir ietigaliai su išryškintomis įkotėmis pagrindiniai tipai

kampio formos pjūvio, o ties įkote - netaisyklingo keturkampio. Šio tipo antgalis aptiktas Narvos I gyvenvietėje. Analogiskas antgalis, tik trumpesne įkote, aptiktas toje pačioje gyvenvietėje (Гурина II.II. 1967, рис.90:10,14).

II₆ tipo antgaliai, vidutinio ilgio, primenantys rombo formą ir turintys smailėjančią įkotę, kuri tik nežymiai išryškinta. Įkotė ir plunksna lėšio formos pjūvio. Šio tipo antgaliai yra artimi karklo lapo formos antgaliams be įkotės, aptiktams Keapos, Zacenjės gyvenvietėse. II₆ tipo antgaliai buvo aptikti prie pietinio Ladogos ežero kranto (Иностранцев А.А. 1882, рис.X:19).

II₇ tipo antgaliai, vidutinio ilgio, lėšio formos pjūvio, su išryškinta trumpa ir simetriška įkote. Šio tipo antgaliai aptiktai Narvos I gyvenvietėje (Гурина II.II. 1967, рис.90:11,25).

Karklo lapo formos antgaliai su neišryškintomis įkotėmis:

II₈ tipo antgaliai ir ietigaliai, kurių įkotės yra nežymiai siauresnės už smaigalio pusę. Šie medžioklės įrankiai yra lėšio arba D raidės formos pjūvio ir aptiktai Zacenjės (Чернявский М.М. 1978, рис.1:17), Keapos (Янитс Л.Ю. 1973, таб.58:4) gyvenvietėse.

II₉ tipo ietigaliai, pagaminti iš vamzdinių kaulų, lėšio formos pjūvio. Įkotės dalis yra platesnė už smaigalio dalį. Šio tipo ietigaliai aptiktai Keapos gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1973, таб.58:7). Šie ietigaliai yra artimi Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio II₅ tipo karklo lapo formos ietigaliams.

II₁₀ tipo ietigaliai, pagaminti iš vamzdinių kaulų, ilgi, lėšio ar netaisyklingo rombo formos pjūvio, visame ilgyje yra vienodo storio, smaigaliai ir įkotės vienodai paaštrinti. Šie antgaliai aptiktai Keapos gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1973, таб.58:6).

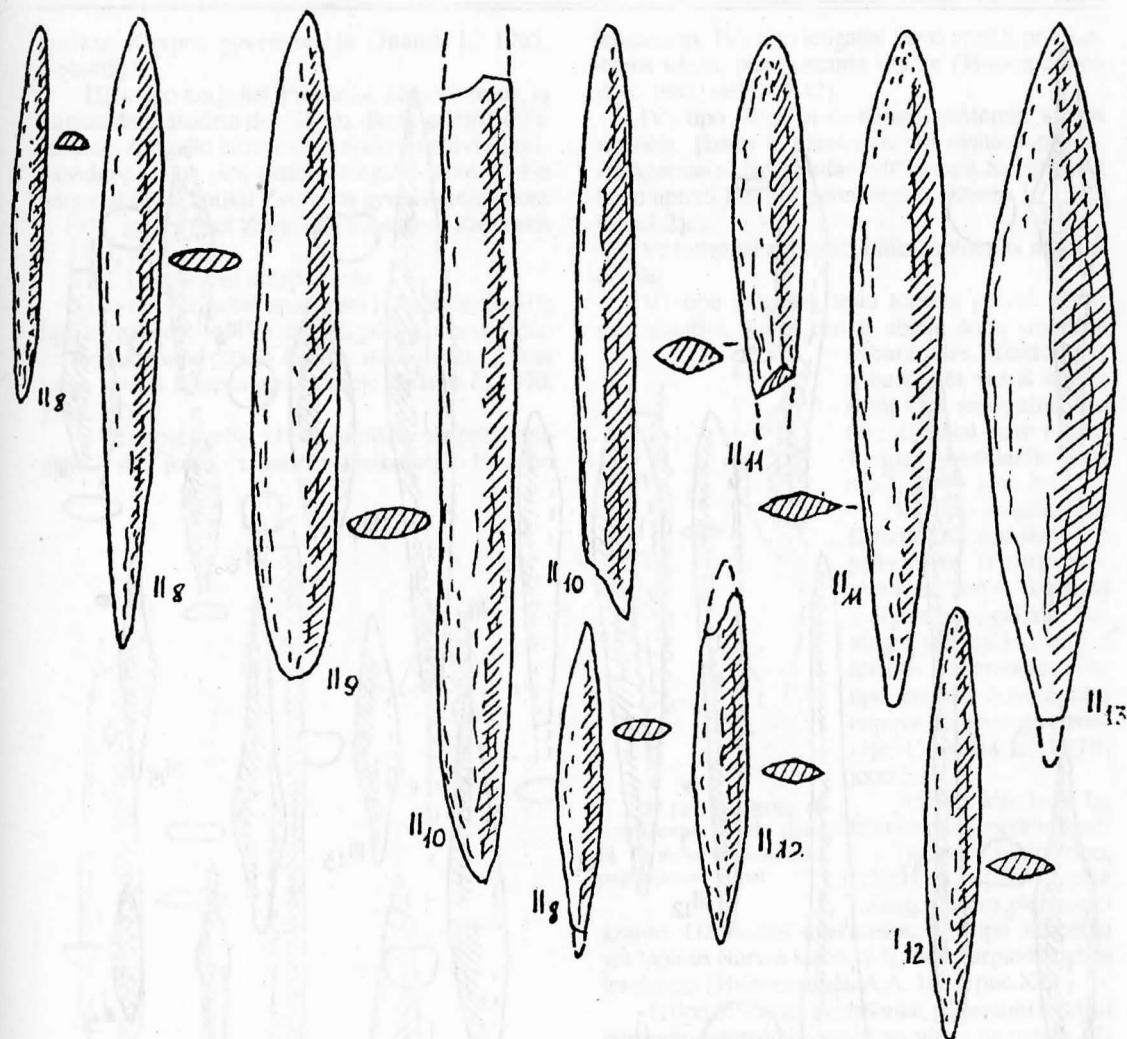
II₁₁ tipo ietigaliai ir antgaliai, lėšio formos pjūvio, plačiausioji vieta yra arčiau smaigalio. Šio tipo medžioklės įrankiai aptiktai Keapos gyvenvietėje ir Lubanos ežero pakrantėje - Zvejsalos gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1973, таб.58:3; Ванкина Л.В., Загорскис Ф.А., Лозе И.А. 1973, таб.62:12; Лозе И.А. 1988, таб.LIX:4).

II₁₂ tipo antgaliai, lėšio formos, su neišryškintomis įkotėmis, lėšio formos skersinio pjūvio. Šio tipo antgaliai buvo aptiktai Keapos ir Zacenjės gyvenvietėse (Jaanits L. 1965, Abb.4; 1982, joon.40:20-21; Чернявский М.М. 1978, рис.1:7) ir Ladogos ežero pietrytinėje pakrantėje (Иностранцев А.А. 1882, таб.X:16).

Pagal I. Zagorskų karklo lapo formos antgaliai ir ietigaliai atitinka lapo formos antgaliai ir ietigaliai I 3B,C; I 4A,B; III 1A,b,c,2A tipus (Загорская И.А. 1983, с.11), kurie buvo išplitę Rytių Pabaltijo gyvenvietėse ankstyvajame neolite.

III. Kūgio formos antgaliai:

III₁ tipo ietigaliai tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₁



34 pav. Karklo lapo formos strėlės antgaliai ir ietigaliai su neišryškintomis įkotėmis pagrindiniai tipai

tipo ietigaliai. Pastarieji antgaliai buvo aptikti pietrytinėje Ladogos ežero pakrantėje (Иностранцев А.А. 1882, таб.Х:14).

III₄ tipo antgaliai yra tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₄ tipo antgaliam. Šio tipo antgaliai buvo aptikti Narvos III ir Zvejsalos gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, рис.25:8; Лозе И.А. 1988, таб.ЛIX:2).

III₅ tipo antgaliai tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₅ tipo antgaliam. III₅ tipo antgaliai buvo aptikti Zacenjės gyvenvietėje (Черняевский М.М. 1978, рис.1:13).

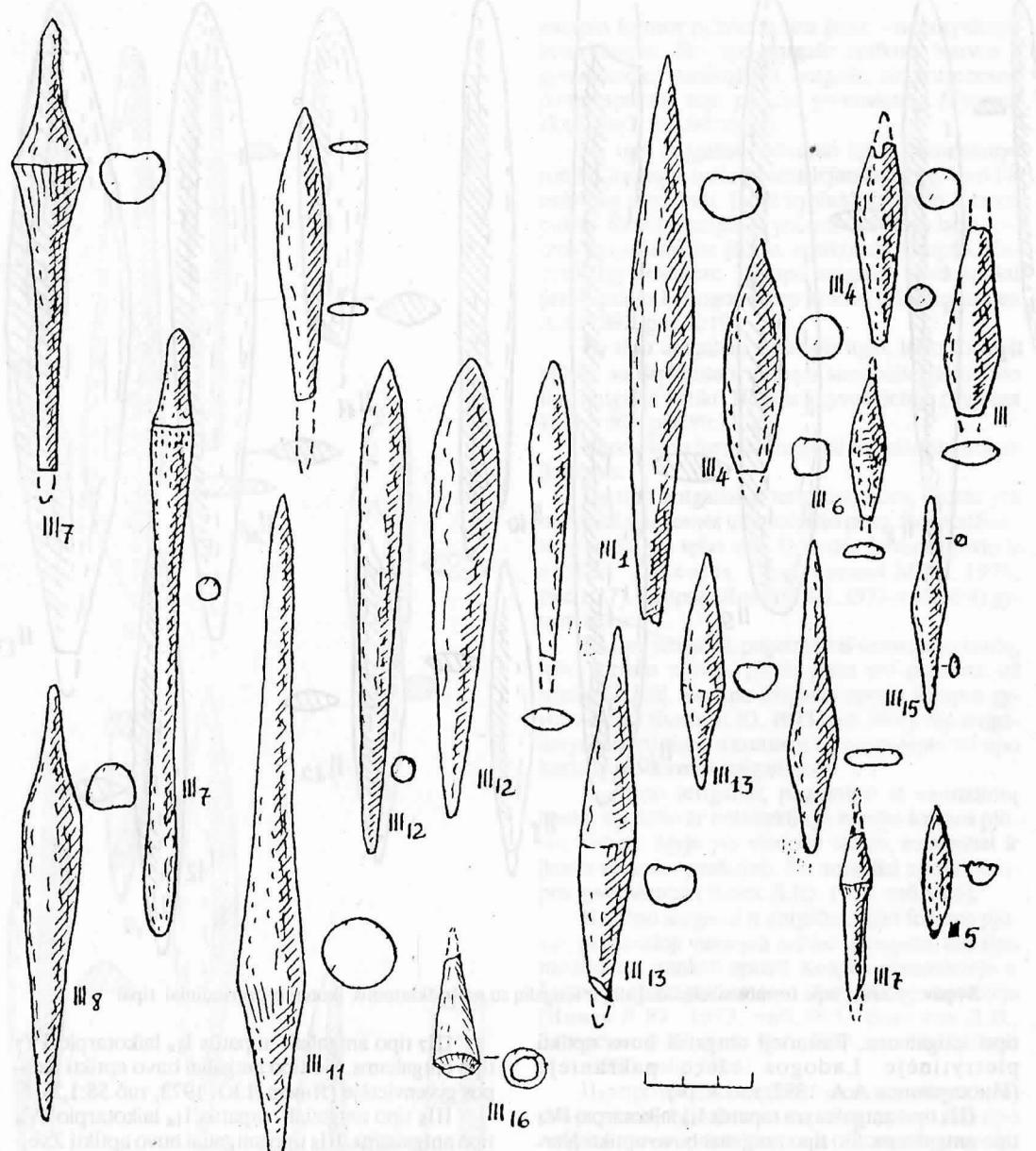
III₆ tipo antgaliai - tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₆ tipo antgaliam. III₆ tipo antgaliai buvo aptikti Narvos I, Keapos gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:15; Янитс Л.Ю. 1976, рис.1:7).

III₇ tipo antgaliai - tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₇ tipo antgaliam. Šio tipo antgaliai buvo aptikti Keapos gyvenvietėje (Янитс Л.Ю. 1973, таб.58:1,2).

III₈ tipo antgaliai - tapatūs I_{1a} laikotarpio IV₈ tipo antgaliam. III₈ tipo antgaliai buvo aptikti Zvejsalos gyvenvietėje (Лозе И. 1975, атл.4:3).

III₁₁ tipo ietigaliai yra apvalaus pjūvio su trumpa įkote ir ilgu smaigaliu. Plačiausioji ietigallo vieta yra arčiau įkotės. Šio tipo ietigaliai buvo aptikti tyrinėjant Keapos gyvenvietę (Jaanits L. ir kt. 1982, joon.40:1).

III₁₂ tipo antgaliai yra apvalaus arba Iešio formos pjūvio, kurių plačiausioji vieta yra arčiau smaigallo. Apvalaus pjūvio antgaliai buvo aptikti Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. ir kt. 1982, joon.40:4,5), o



35 pav. Kūgio formos strėlės antgaliai ir ietigalių pagrindiniai tipai

lešio formos - Zvejsalos (Loze I. 1975, atl.4:4), Narvos I (Гуриниа Н.Н. 1967, рис.90:13) gyvenvietėse.

III₁₃ tipo antgaliai yra smailėjančiomis įkotėmis, apvalaus skersinio pjūvio, plačiausioji antgalių vieta yra arčiau įkotės. Šie antgaliai buvo aptiktai Keapos gyvenvietėje (Jaanits I. 1965, Abb.4:2,4).

III₁₄ tipo antgaliai - smailėjančiomis įkotėmis, ovalo formos skersinio pjūvio, antgaliuose plačiausioji vieta yra prie pat įkočių (Jaanits L. 1965, Abb.4:3).

III₁₅ tipo antgaliai - apvalaus skersinio pjūvio su paailginta keturkampio pjūvio įkote. Šio tipo antgaliai

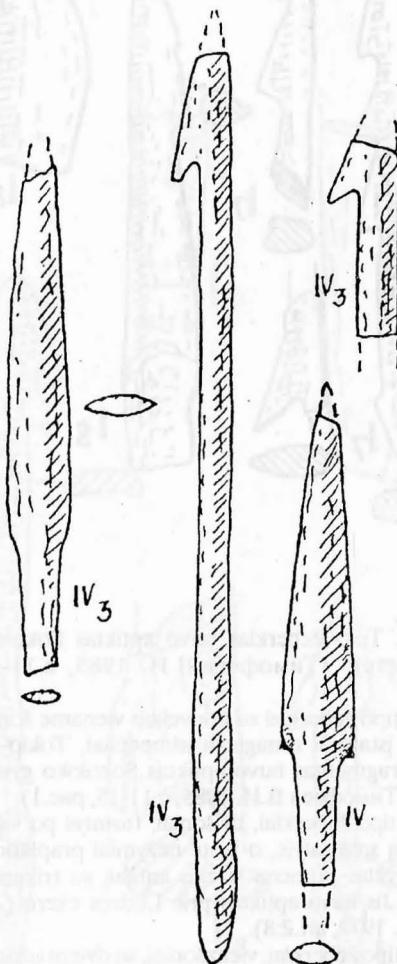
aptikta Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1965, Abb.4:5).

III₁₆ tipo antgaliai, jėmoviniai, kūgio formos, jų kūginė dalis atskirta nuo įkotės. Įkotė galėjo būti ir medinė. Antgalio kūginė dalis apskrito pjūvio, į tuščiavidurę vidinę dalį išsiesta antgalio įkotė. Tokie antgaliai buvo aptikti Zvejsalos gyvenvietėje (Loze I. 1975, att.4:1) bei Zvejnickų kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.21:2).

IV. Ietigaliai su antsparniais:

IV₂ tipo ietigaliai, analogiški I_{1a} laikotarpio III₂ tipo ietigaliais, tik IV₂ tipo ietigaliai įkotės yra lešio formos skersinio pjūvio. Šio tipo medžioklės įrankiai buvo aptikti Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1970, joon.1:4).

IV₃ tipo ietigaliai su vienu antsparniu prie smailgalio ir ilga įkote - tapatūs I_{1a} laikotarpio III₃ tipo



36 pav. Ietigaliai su antsparniais pagrindiniai tipai

ietigaliais. IV₃ tipo ietigaliai buvo aptikti prie Ladogos ežero, pietrytiname krante (Иностранцев A.A. 1882, таб. IX:7, 12).

IV₅ tipo ietigaliai su ilgomis įkotėmis, kurios smailėja. Įkotės ir plunksnos yra ovalaus pjūvio. Antsparniai su įkote sudaro 90° kampą. Šie ietigaliai buvo aptikti Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1970, joon.1:2).

V. Ietigaliai su smulkiomis šoninėmis užbarzdėmis:

V₁ tipo ietigaliai, lešio formos pjūvio, kurių smailėjančios įkotės turi iš abiejų šonų smulkias užbarzdėles. Tokios pat užbarzdėlės yra iš abiejų šonų ties smaigaliu. Šio tipo ietigaliai buvo aptikti Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1970, joon.3:4).

V₂ tipo ietigaliai yra D raidės formos skersinio pjūvio su trumpomis smailėjančiomis įkotėmis ir ilgais smaigaliais. Šonuose yra pjūklo dantų formos užbarzdėlės. Šio tipo ietigaliai buvo aptikti taip pat Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1970, joon.3:5).

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio žeberklų tipai:

I₁ tipo, Lisinios tipo, žeberklas, aptiktas prie Ladogos ežero pietrytinio

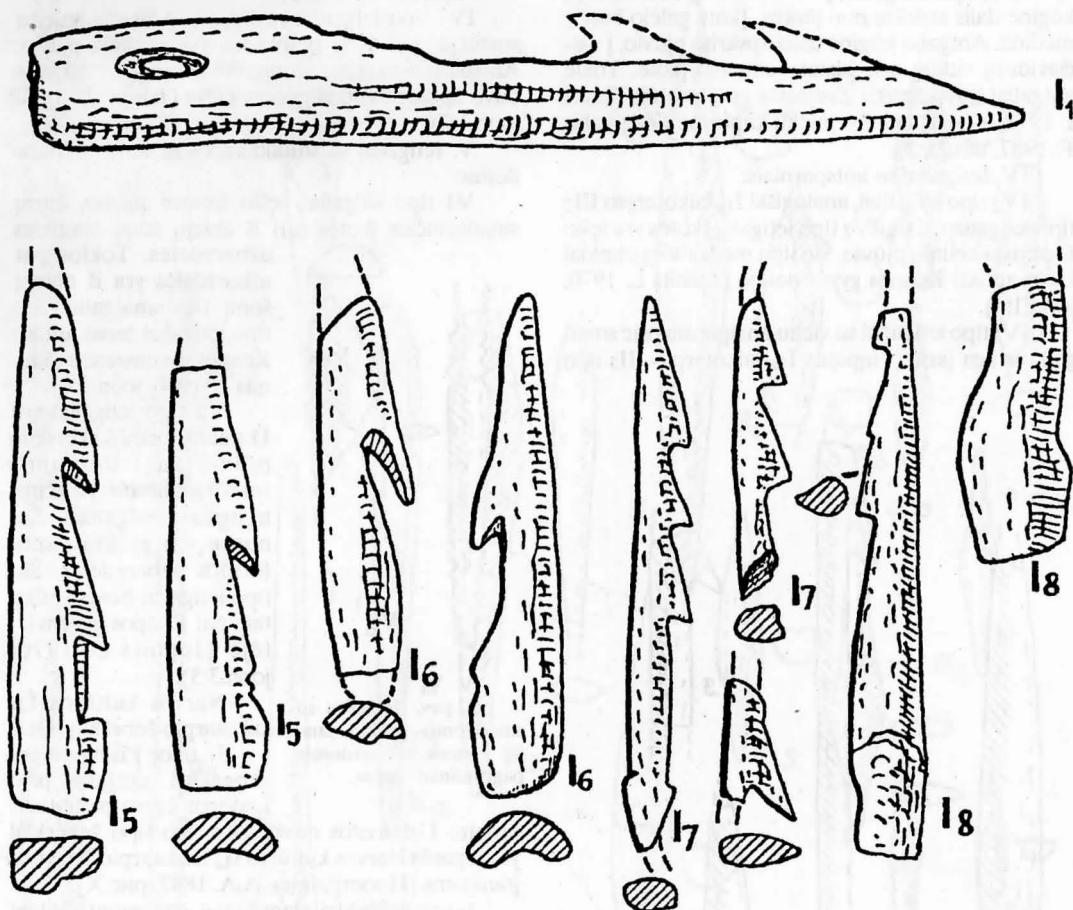
kranto. Užbarzdos nuskilusios. Šio tipo žeberklai yra tapatūs Narvos kultūros I_{1a} laikotarpio žvejybos įrankiams (Иностранцев A.A. 1882, рис. X).

I₅ tipo žeberklai, vienašoniai, pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų su viena ar dvimi užbarzdėmis ir trumpu pagrindu. Vienam įkotės šone esti E raidės formos išémimai. Šio tipo žeberklai buvo aptikti Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, c.142, рис.90:6,8).

I₆ tipo žeberklai, vienašoniai, su viena ar keliomis (?) užbarzdėmis šone, įkotės plačios, o jų vienam įkotės šone yra negilius C formos išémimai, skirti pririšimui. Šio tipo žeberklai buvo gaminami iš išilgai perskelto kaulų, o aptiktai Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:3,7).

I₇ tipo žeberklai, vienašoniai, su trimis užbarzdėmis, kurios su koteliu sudaro 90° kampą. Įkotės paplatintos ir smaigaliai pusėje turi nedideles išmaukėles, smaigaliai pažiginti. Šio tipo žeberklai buvo aptikti Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:1,4).

I₈ tipo žeberklai, vienašoniai, su dvimi ar trimis (?) užbarzdėmis, kurios su koteliu sudaro 90°



38 pav. Vienasonių žeberklų pagrindiniai tipai

kampą. Šio tipo žeberklų pagrindai platūs, šonuose yra nežymūs išlinkimai, skirti pririšimui. Šio tipo žeberklai buvo aptikti Zacenės gyvenvietėje (Чернявский М.М. 1978, c.44, рис.1:20).

I₉ tipo žeberklai, vienašoniai, su viena užbarzda smaigalyje ir platijančiu pagrindu. Šio tipo įrankiai buvo aptikti Narvos I gyvenvietėje (Гурнина Н.Н. 1967, c.142, рис.90:2).

I₁₀ tipo žeberklai, vienašoniai platijančiu pagrindu ir tame išgręžtomis skylutėmis. Daugelio šio tipo žeberklų išliko tik pagrindas. Viens toks žeberklas, kurį galima datuoti, buvo aptiktas Keapos gyvenvietėje (Яните Й.Ю. 1973, таб.58:9).

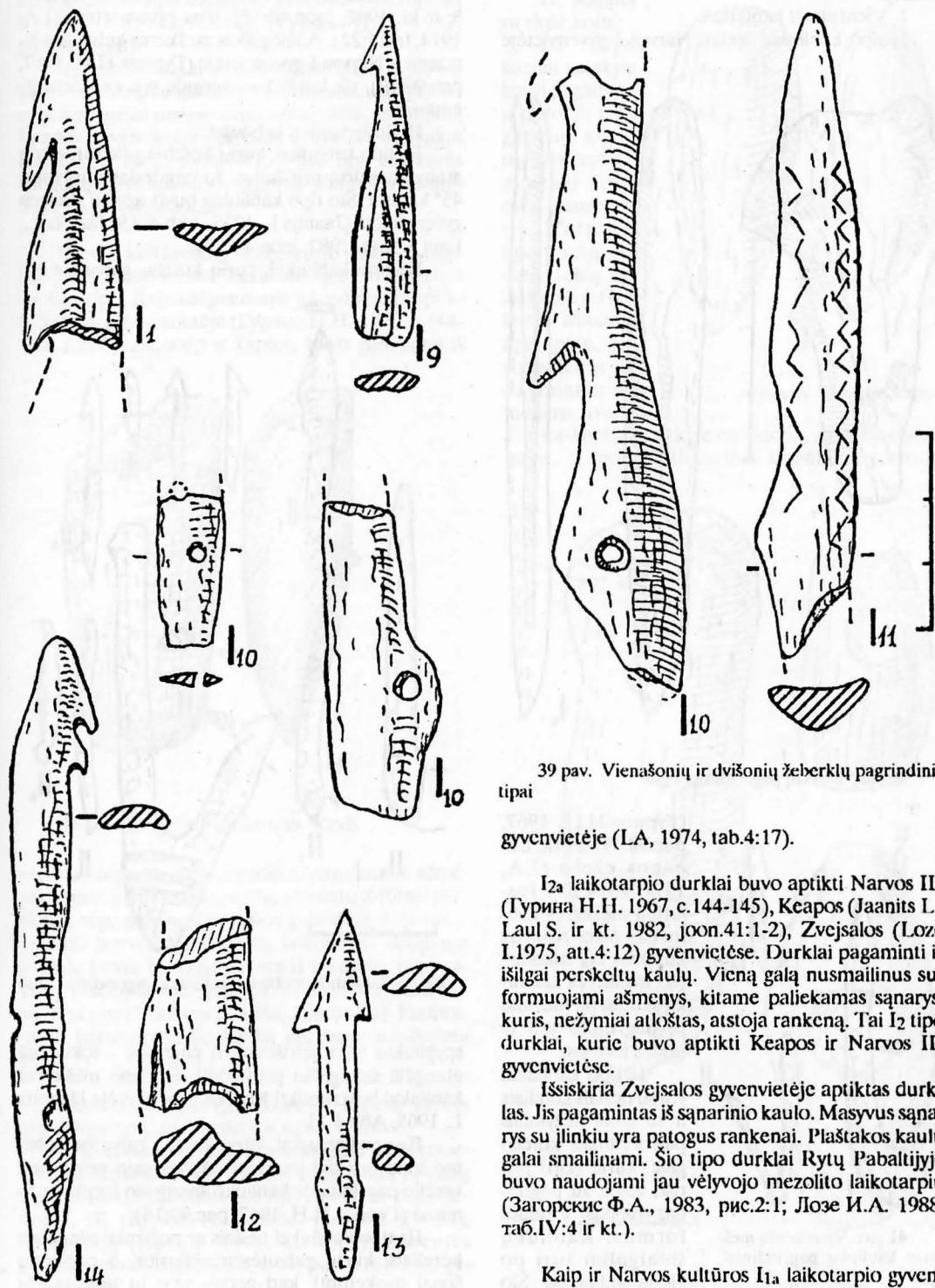
I₁₁ tipo žeberklai, dvišoniai, kurių viename šone yra negilios išpjovos, o antrame - retos masyvios už-

barzdos. Toks žeberklas buvo aptiktas Sokoloko gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1985, с.11-15, рис.1).

I₁₂ tipo žeberklai su grioveliais viename šone, į kuriuos išstatomi titnaginiai ašmenėliai. Tokio žeberklo fragmentas buvo aptiktas Sokoloko gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1985, с.11-15, рис.1).

I₁₃ tipo žeberklai, dvišoniai, turintys po vieną užbarzdą smaigalyje, o jkoté nežymiai praplatinta. Šis žeberklas primena strėlės antgalį su trikampe galvute. Jis buvo aptiktas prie Lūdzos ežero (Zagorska I. 1972, att.2:8).

I₁₄ tipo žeberklai, vienašoniai, su dviem užbarzdomis ir nežymiai pastorinta jkote iš vieno šono. Jis pagamintas iš išilgai perskelto kaulo. Aptiktas Ičos



39 pav. Vienošonių ir dvišonių žeberklų pagrindiniai tipai

gyvenvietėje (LA, 1974, tab.4:17).

I_{2a} laikotarpio durklai buvo aptikti Narvos III (Гурина Н.Н. 1967, с.144-145), Keapos (Jaanits L., Laul S. ir kt. 1982, joon.41:1-2), Zvejsalos (Loze I. 1975, att.4:12) gyvenvietėse. Durklai pagaminti iš išilgai perskelto kaulų. Vieñą galą nusmailinus suformuojami ašmenys, kitame paliekamas sąnarys, kuris, nežymiai atloštas, atstoja rankeną. Tai I₂ tipo durklai, kurie buvo aptikti Keapos ir Narvos III gyvenvietėse.

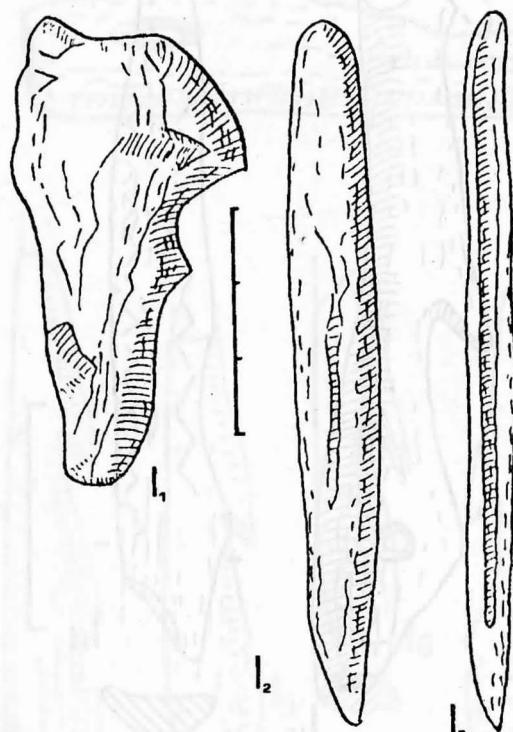
Išskiria Zvejsalos gyvenvietėje aptiktas durklas. Jis pagamintas iš sąparinio kaulo. Masyvus sąnarys su įlinkiu yra patogus rankenai. Plaštakos kaulų galai smailinami. Šio tipo durklai Rytų Pabaltijyje buvo naudojami jau vėlyvojo mezolito laikotarpiu (Загорских Ф.А., 1983, рис.2:1; Лозе И.А. 1988, таб.IV:4 ir kt.).

Kaip ir Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse, meškerės kabliukai yra vientisiniai ir sude-

damieji:

I. Vientisinių kabliukai:

I₁ tipo kabliukai aptiktii Narvos I gyvenvietėje



40 pav. Durklų pagrindiniai tipai



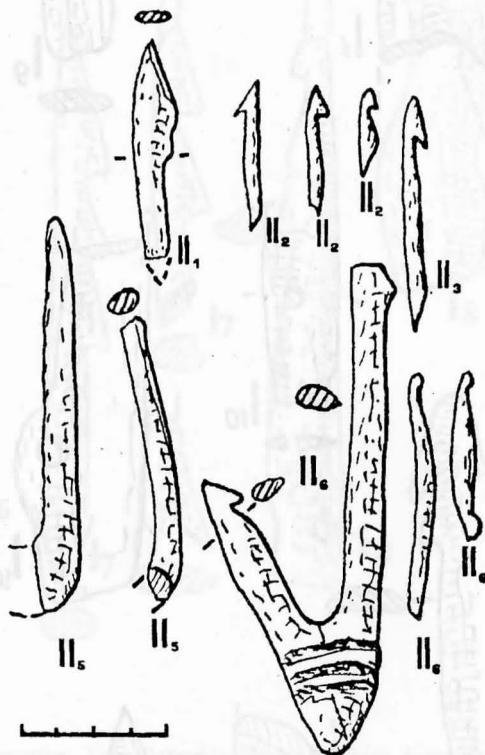
41 pav. Vientisinių meškerės kabliukų pagrindiniai tipai

tipo kabliukai buvo aptiktii Keapos (Jaanits L., Laul S. ir kt. 1982, joon.40:18), Ičos gyvenvietėse (LA, 1974, tab.4:22). Analogiskas meškerės kabliukas žinomas ir Narvos I gyvenvietėje (Гурин H.H. 1967, рис.90:19), tik kabliuko pagrinde yra nedidelis išémimas.

II. Sudedamieji kabliukai:

II₂ tipo kabliukai, kurių koteliai gale turi aštriaj ataugėlę, skirtą pririšimui. Jo pagrindas nupjautas 45° kampu. Šio tipo kabliukai buvo aptiktii Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1965, Abb.4:8,9; Jaanits L., Laul S. ir kt. 1982, joon.40:15).

II₃ tipo kabliukai, kurių kotelių galvutėje yra



42 pav. Sudėtiniai meškerės kabliukų pagrindiniai tipai

spygliukas valo pririšimui, o pagrinde - tokia pat ataugėlė smaigaliui pritvirtinti. Šio tipo meškerės kabliukai buvo aptiktii Keapos gyvenvietėje (Jaanits L. 1965, Abb.4:7).

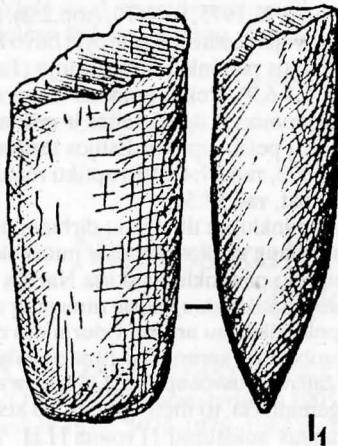
II₄ tipo kabliukai, kurių kotelių galvutės viename šone turi dvi jrantėles, skirtas valo pririšimui; kotelio pagrindas ir kabliuko smaigalio forma nežinoma (Гурин H.H. 1967, рис.90:18).

II₅ tipo kabliukai tiesiais ar nežymiai išlenktais koteliais, kurių galvutės nuskilusios, o pagrindų šonai nuskembti, kad geriau prie jų prisigaustų

smaigaliai. Šio tipo meškerės kabliukai buvo aptikti Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.90:18,20).

II₆ tipo kabliukai su tiesiais koteliais ir paplatintomis kotelio gale galvutėmis, skirtomis valo pririšimui. Smaigaliai turi po vieną užbarzdėlę, analogišką Keapos gyvenvietėje aptiktam meškerės kabliukui (Jaanits L. 1982. joon.40:15). Šio tipo meškerės kabliukų dalys buvo sujungiamos plonomis virvutėmis (LA, 1984, tab.4:24).

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpyje pasirodė raginiai įtveriamieji kirviai, kurie dar nebuvu išskirti iš kaplių tarpo. Raginiai įtveriamieji kirviai buvo aptikti Narvos I gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, c.144-145, таб.4). Jie, kaip ir kapliai, buvo gaminami iš



43 pav. Raginis įtveriamasis kirvis

vientiso rago gabalo simetriškai pagalandas ašmenis. Aptikta kirvio fragmentų, gamintų iš išilgai perskeltų rago gabalų simetriškai galandant ašmenis.

Iki Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio dauguma raginių kirvių buvo gaminami iš natūralių rago gabalų, plačiojoje vietoje išpjaunant ar išgręžiant kotas skyles (Vankina L. 1984, lpp.86-99). Pastarajame laikotarpyje šie kirviai jau buvo naudojami retai.

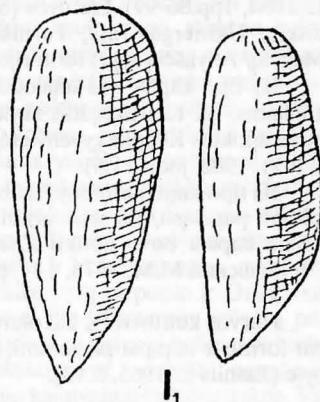
Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio raginiai kapliai yra dviejų tipų: įtveriamieji ir su skyle kotui.

I. Įtveriamieji kapliai yra analogiški I_{1a} laikotarpio kapliams su 40-45° kampo ašmenimis, jų daug aptikta Keapos (Jaanits L. 1965, Abb.4:16-18), Narvos I, III (Гурина Н.Н. 1967, рис.24:1-3,5; 92), Zvejsalos (Loze I. 1975, att.4:11), Zacenjės (Чернявский М.М. 1978, c.44, рис.1:16) ir kt. gyvenvietėse.

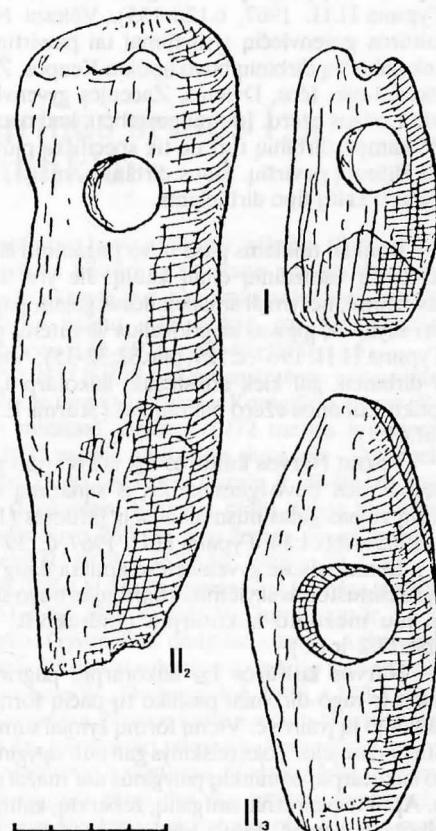
II. Kapliai su skyle kotui:

II₁ tipo kapliai su skyle kotui pagaminti iš plokščių rago gabalų, kurių skylės išgręžtos, ašmenys nežymiai siaurėjantys. Tarp šio tipo kaplių yra daug tokų egzempliorių, kurių ašmenys aprupėję, kiti su skylėmis titnaginiams ašmenims įverti.

Šio tipo kapliai nesiskyrė nuo kirvių. Ar tai kaplys, ar kirvis, apsprrendė titnaginių ašmenelių įtvėrimo



44 pav. Raginis kaplys



45 pav. Raginiai kapliai su skyle kotui

būdas. Tokių kaplių buvo aptikta Latvijos (Vankina L. 1984, 1pp.86-99), Lietuvos (Samantonių, Dovydėškių/ Ukmurgės raj./, Turniškių/ Vilniaus raj./, Magylių/ Anykščių raj./) teritorijoje.

I₂ tipo kapliai yra analogiški įtveriamiesiems kapliams, tik turi išgręžtas skyles. Šio tipo kaplys buvo aptiktas Keapos gyvenvietėje (Jaanits L., Saulė S. ir kt. 1982, joon.41:6).

I₃ tipo kaplių ašmenys iš abiejų pusų vienodu kampu pagaląsti, ties skyle kotui. Kapliai paplatinti. Tokie kapliai buvo aptikti Zacenjės gyvenvietėje (Чернявский М.М. 1978, c.44, puc.1:15).

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio kaltai yra tokiai pat formų ir taip pat pagaminti, kaip ir I_{1a} laikotarpyje (Jaanits L. 1965, S.13).

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpyje ypač daug aptikta 45° kampo dirbinių. Pirmoji, kuri į šiuos dirbinius atkreipė dėmesį, buvo N. Gurina, juos radusi Narvos I, III gyvenvietėse kartu su narviška keramika. Ji pažymėjo, kad 45° kampo dirbiniai turi išskirtinį kultūrinių požymį - būdingi tik Narvos kultūrai (Гурина Н.Н. 1967, c.128-135). Vėlesni Narvos kultūros gyvenviečių tyrinėjimai tai patvirtino. Po kiek laiko šių dirbinių buvo aptikta Keapos, Žemaitiškės 3-oje, Ičos, Dvietės, Zacenjės gyvenvietėse, prie Ludzios ežero. Idomu pastebėti, kad dauguma 45° kampo dirbinių turi ne tik specifiską pjūvį, bet dar šliuotą paviršių. Šiuos dirbinius, matyt, reikių priskirti kaltų tipo dirbiniams.

Įrankiai tinklams pinti buvo pagaminti iš išilgai perskelty vamzdinių elnių kaulų. Jie yra šliuotu paviršiumi, nežymiai smailėjančiais galais, pagrinde turi skylutes, išpovas ar griovelius virvutėmis pririšti (Гурина Н.Н. 1967, c.129, puc.82:32-35). Analogiški dirbiniai, gal kiek ankstesnio laikotarpio, buvo aptikti Lubanos ežero pakrantėse (Šturmė E. 1970, Taf.47:7).

Visose Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse ylos buvo gaminamos iš sajariinių kaulų, kurių vienas galas nusmailintas ir šliuotas (Jaanits L. 1965, Abb.4:14; Гурина Н.Н. 1967, c.139-140 ir kt.). Bemaž visose gyvenvietėse aptikta daug falangų su išmuštomis skylėmis. Taip kaulai buvo skaldomi jau mezolito laikotarpiu (Indreko R. 1948, Abb.77:2 ir kt.).

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio pagrindiniai kaulo ir rago dirbiniai pasiliuko tų pačių formų, tik padidėjo jų įvairovė. Vienu formų žymiai sumažėjo, kitų padaugėjo. Toks reiškinys gali būti salyginis, nes šio laikotarpio paminklų palyginus dar mažai tyrinėta. Aptikta įvairesnių antgalų, žebberklų, kaltų. Šiuo laikotarpiu ypač išplito kūginiai antgaliai, karklo lapo formos ietigaliai ir antgaliai, turintys lėšio formos skersinį pjūvį, nežymiai sumažėjo ietigalių su

antsparniais ir padidėjo adatinių antgalų. Padaugėjo žebberklų su paplatintais pagrindais ir raginių įveriamujų kaplių.

Šio laikotarpio kauliniai ir raginiai dirbiniai žymesnės kaimyninių kultūrų įtakos nerodo.

Titnaginių dirbinių

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse, kaip ir I_{1a} laikotarpio, titnaginių dirbinių maža. Narvos III gyvenvietėje iš viso buvo aptikta tik 6 titnaginių dirbinių ir visi pagaminti iš vietinės žaliavos. Vieinintelis aptiktas antgalis buvo lapo formos, jo abi pusės retušuotos netaisyklingu retušu (Гурина Н.Н. 1967, puc.24:7). Dar buvo aptiktas pailgos trapecijos formos gremžtukas (Ten pat., puc.25:4).

Keapos gyvenvietėje buvo rastas iš skeltės pagamintas strėlės antgalis, kurio įkotė nežymiai išryškinta retušu, o iš kuprelės pusės retušuotas smaigalys. Tai aiškūs episvidrinės kultūros įtakos požymiai (Jaanits L., Jaanits K. 1975, S.64-70, Abb.2:2), kurie mezolito-ankstyvojo neolito laikotarpyje buvo ženkliūs daugelio Estijos paminklų inventoriuje (Jaanits K. 1973, joon.1:1-6,9). Peilis, aptiktas Keapos gyvenvietėje, pagamintas iš ilgos skeltės ir ryškiai skirtasis nuo vėlesnių peilių, aptiktų Estijos teritorijoje (Янитс ІІ.Ю. 1973, таб.57:4). Visi aptikti rėžukai - kampiniai (ten pat., tab.57:5).

Kituose paminkluose titnaginių dirbinių nerasta arba jų yra nedaug - kelios skeltės ir nuoskalos. Iš visų I_{2a} laikotarpio paminklų išsiskiria Narvos I gyvenvietė, kurioje aptikta daugiausia titnaginių dirbinių, tačiau tipologiskai jau artimų viduriniojo neolito šukinės-duobelinės keramikos titnago inventoriui. Titnago žaliavą (rusvos spalvos), iš kurios dirbinių buvo pagaminti čia, to meto gyventojai atsiveždavo iš Valdajaus aukštumų (Гурина Н.Н. 1967, c.111-117). Šie požymiai rodo prasidėjusius prekybinius ryšius su į vakarus plintančia šukinės-duobelinės keramikos kultūra.

Pagal titnago, kaulo ir rago dirbinių tipus, narviškos keramikos ypatumas iš Narvos I, III gyvenviečių, kurias N. Gurina laiko vienalaikėmis (Гурина Н.Н. 1967, c.185), Narvos III gyvenvietės radinių kompleksą reikėtų išskirti kaip ankstyvesnį. Narvos I gyvenvietės egzistavimas apima pereinamajį iš Narvos kultūros I_{2a} į II_{1a} laikotarpi.

Akmensinių dirbinių

Narvos kultūros I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse ir titnaginių, ir įvairių akmenų rūsių: kvarco, skalūno, granito ir kt. dirbinių maža.

Kirviai buvo gaminami iš kristalinės sudėties akmenų. Jie nežymiai platėjančiais ašmenimis, netaisyklingo keturkampio ar ovalaus skersinio pjūvio. Visi kirviai įtveriamieji, dažniausiai apvalapenčiai. Tokių kirvių aptikta Keapos gyvenvietėje (Янитс ІІ.Ю. 1973, таб.57:6,7).

Šio tipo kirvių randama jau Kundos kultūrai priskiriame stovyklavietėse (Indreko R. 1948,

Abb.41:4;43:1,2).

Keapos gyvenvietėje buvo aptikta daug nedidelų kaltelių, pagamintų iš skalūno ir kvarco. Kaltelių paviršius, labiau negu kirkvių, šlifuotas. Pagal formą visi kalteliai primena nedidelius įveriamuosius, platičiajais ašmenimis kirkukus. Šiu kalteliai aptikta Narvos I ir Narvos III bei Keapos gyvenvietėse.

Iš kvarco pagaminti gremžtukai žymiai masyvesni už titnaginius (Янитец Л.Ю. 1973, таб.57:2), rėžtukai įvairių dydžių, bet jų ašmenys labai išryškinči. Visi rėžtukai kampiniai (ten pat, таб.57:5). Grandukai pagaminti iš nuoskalų. Originalūs, iš kvarco pagaminti pjūkelieliai, buvo aptikti Narvos III gyvenvietėje. Jie į vieną galą siaurėjantys, trikampio skersinio pjūvio, su aiškiomis palci ašmenis išlikusiomis linijomis, atsiradusiomis nuo darbo (Гурина Н.И. 1967, рис.24:6,8).

Ypač daug visose tyrinėtose šio laikotarpio gyvenvietėse šlifavimui skirtų akmenų, pagamintų iš

smiltainio. Jie didžuliai ir visai nedideli, bet patogūs paimiti į rankas, skirti kaulo, rago, skalūno ir kt. akmenų apdirbimui, darbinių ašmenų galandymui.

Bemaž visose gyvenvietėse aptinkamos akmeninės piestelės. Jos įvairių rūsių: pailgos, rutulio, netaisyklingo disko formos, taip pat labai patogios laikyti rankose. Šiaurės rytinėje srityje Narvos kultūra labiausiai išplito I_{2a} laikotarpyje. Ji apėmė didžiulius plotus nuo Suomijos įlankos ir Ladogos ežero šiaurėje iki Neries ir Berezinos upių aukštupių pietuose, nuo Lovaties ir Volchovo upių rytuose iki Nevezio-Šventosios upių tarpupio ir Dauguvo žemupio vakaruose. Šio laikotarpio tyrinėtų paminklų medžiaga rodo, kad visi pagrindiniai dirbinių tipai ir keramika išliko saviti - narviški, nepaliesti didesnių ar mažesnių kaimyninių kultūrų įtakos. Visuose šio laikotarpio paminkluose aptinkami dirbiniai tipai išlieka per visą Narvos kultūros egzistavimo laikotarpi.

Narvos kultūros pietvakarinės srities I_{2a} laikotarpio paminklai

CEDMARO Λ (ASTRAVIŠKIŲ arba SEROVO) gyvenvietė buvo tyrinėta 1905-1914 metais K. Stadi ir 1974, 1976-1978, 1988 metais V. Timofejevo. Ši gyvenvietė yra Kaliningrado srityje, Ozersko raj., buvusio cžero saloje. Gyvenvietė daugiasluoksnė. Išskiriama trys pagrindiniai kultūriniai sluoksniai: viršutinis - ankstyvųjų metalų (II - I tūkst. pr. Kr.) laikotarpio, vidurinysis - viduriniojo neolito (III tūkst. pr. Kr. vidurio). Apatinis, pagal 1978 m. tyrinėjimą šiaurės rytinėje atidengto ploto dalyje duomenis, susisiuoksniai dar į tris sluoksnius, kurie priklauso ankstyvajam neolitui - IV tūkst. pr. Kr. antroji pusė (Stadi K. 1921, S.148-160; Тимофеев В.И. 1979, с.61-69; 1979, с.40-41 ir kt.).

ANČIŲ PELKĖS 1-mą gyvenvietę 1975 metais Kaliningrado srities Krasnoznamensko raj., netoli Dobravolsko miesto, durpyno pietinėje dalyje, 3 km į šiaurės rytus nuo Želanoje kaimo aptiko V. Timofejevas. Tyrinėta 1975-1976 metais. Kultūrinį sluoksnį sudarė apatinė durpių sluoksnio dalis ir alevrito sluoksnis, kuriame aptikti dirbiniai datuojami ankstyvojo neolito vėlyvuoj etapu - IV tūkst. pr. Kr. pabaiga (Тимофеев В.И. 1983, с.103-108; 1976, с.45-46 ir kt.).

ANČIŲ PELKĖS 2-ra gyvenvietė yra 1,5 km į pietvakarių nuo Ančių pelkės 1-os gyvenvietės, kuri

V.Timofejevo buvo aptikta ir tyrinėta 1975 metais. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis yra po durpėmis smėlio sluoksnje ir datuojamas ankstyvojo neolito vėlyvuoj etapu - IV tūkst. pr. Kr. pabaiga (Тимофеев В.И. 1976, с.45-46; 1980, с.15).

ŠVENTOSIOS 4-tą gyvenvietė yra nusausintoję lagūnoje tarp Šventosios ir Kunigiškių kaimo (Palangos miestas). Aptikta 1972 metais ir tyrinėta 1986-1991 metais. Kultūrinis sluoksnis - sapropelis - yra po 25-40 cm storio durpių ir 20-40 cm rudo molio sluoksniais. Rytinėje ploto dalyje kultūrinis sluoksnis buvo 230 cm nuo žemės paviršiaus (Rimantienė R. 1979, p.157-158; 1988, p.20-22).

DUDKA (Lenkija) gyvenvietė tyrinėta ir aptikta 1981-1983, 1985 metais V. Guminškio ir J. Fiedorčiuko. Gyvenvietė daugiasluoksnė. Ankstyvojo neolito kultūrinis sluoksnis yra smėlyje ir sapropelyje (Guminski W., Fiedorczuk J. 1988, с.113-150).

Keramika. Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos I_{2a} laikotarpio paminklų keramikoje esama daug panašumų ir skirtumų. Šio laikotarpio keramika išlikusi gana gerai, nes visų tyrinėtų gyvenviečių kultūrinius sluoksnius dengė durpės. Puodų molio masėje gausu grūstų sraigų, augaliniai priemaišai, Šventosios 4-oje ir Cedmaro Λ gyvenvietėse yra ir puodų šukiai su grūstu granitu (Тимофеев В.И.

1980, c.8), o Ančių pelkės 1-os gyvenvietės keramikoje - smėlio (Тимофеев В.И. 1983, c.105).

Technologija. Puodai lipdyti iš 3-7/9 cm pločiojuostų, kurios sujungiamos vienoje juostelėje susformuojant briauną, o kitoje - prijungiamojoje - griovelį. Dugneliai formuojami iš vieno molio gabalo. Puodų sienelės plonus, violinės ir išorinės jų pusės brūkšniuotos. Brūkšniavimas dažniausiai horizontalus ar įstrižas. Dalis puodų būna brūkšniuotų, paviršius braukytas pirštais ar glaistytas. Retai aptinkama puodų, kurių paviršius būtų lygus ar po puodų išdžiovinimo nulygintas. Puodų sienelių storis siekia nuo 0,5/0,7 cm iki 0,9/1,2 cm. Storesnės sienelės būna prie dugnelių. Pavieniai dugneliai - nuo 1,2 iki 1,5 cm storio.

Keramikos forma. Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos I_{2a} laikotarpio keramikos grupei būdingi smailūs (visose gyvenvietėse) ir plokšti (Ančių pelkės 1-ma, Cedmaro A gyvenvietės) puodų dugneliai. Smailiadugniai puodai plačiomis angomis buvo aptikti Ančių pelkės 1-oje (Тимофеев В.И. 1983, c.104:7) ir Šventosios 4-oje gyvenvietėse. Smailiadugniai puodai yra ovaliai ir kūgio formos dugneliais (Timofeev V.I. 1991, Fig.5:10 ir kt.).

Daugiausia aptikta puodų S formos kakleliais. Jie Cedmaro A ir Šventosios 4-oje gyvenvietėse sudaro 46 ir daugiau procentų visų puodų pakraštelių. S formos kakleliais puodai yra dviejų tipų: S₁ ir S₄. Sie du kaklelių tipai aptinkami visose Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos gyvenvietėse, bet S₄ formos puodų kaklelių ypač daug aptikta Cedmaro A gyvenvietėje.

Išskirkiria puodai S₃ formos kakleliais, kurių briauna nežymiai priplota, priedugnis išteistas ir primena tulpę.

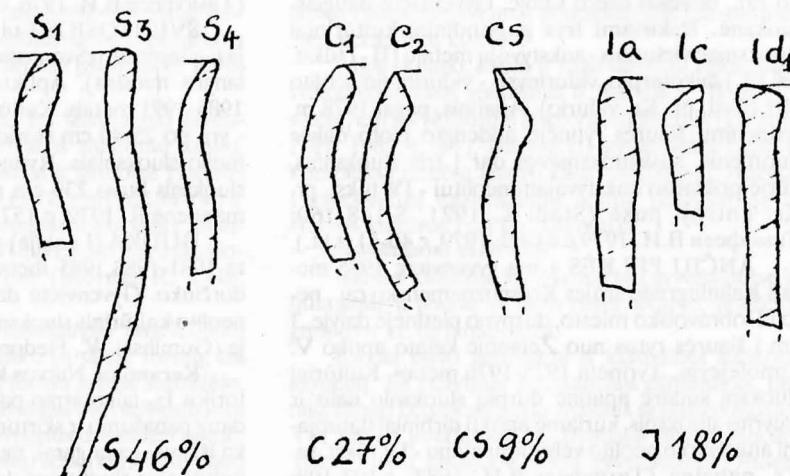
Jie vadinami Cedmaro tipo ir, matyt, susiformavo vietoje. Šie puodai - su nedideliais plokščiais, 5-7 cm skersmens, dugneliais, išteistais priedugniais ir S₃ formos kakleliais buvo aptikti Ančių pelkės 1-oje, Cedmaro A gyvenvietėse

(Тимофеев В.И. 1983, c.103; Timofeev V.I. 1991, Fig.5:1,3,4).

Tenka pastebėti, kad plokščių dugnelių, išteistų priedugnių ir nežymiai profiliuotų kaklelių pasirodymas Cedmaro tipo gyvenvietėse yra piltuvėlinės kera-

mikos kultūros A-B periodo įtakos rezultatas (Eriksen P. 1984, p.23, Fig.9:a,d; Ebbesen K., Larsen C.U. 1980, Fig.16:5, Fig.18:1). Išteisti priedugniai piltuvėlinių taurių kultūrai nėra būdingi, todėl šis keramikos požymis galėjo susiformuoti vietoje tuo metu, kai buvo pereinama nuo smailiadugnių prie plokščiadugnių puodų gamybos. Dalis archeologų mano, kad Cedmaro tipo keramika yra Nemuno kultūros įtakos rezultatas (Rimantienė R. 1984, p.121), tačiau net publikuotoje Cedmaro tipo keramikoje aiškiai matyti Narvos kultūrai priklausantys požymiai: molio masės sudėtis, ornamentika, puodų forma (Тимофеев В.И. 1983, c.107-108; Timofeev V.I. 1991, p.15-26). Ankstyvoji Nemuno kultūros keramika nė vieno šios keramikos požymio neturi (Чаринский М.М. 1979, c.50-55). Todėl Cedmaro A ir Ančių pelkės gyvenvietėse aptikti S formos puodai yra, matyt, vietinės kilmės, - ankstyvoji Narvos kultūros keramika paveikta piltuvėlinės keramikos kultūros IV tūkst. pr. Kr. III ketvirčio pabaigoje.

Antroje pagal kiekį vietoje yra puodai C formos kakleliais. Jų daugiausia aptikta Šventosios 4-oje gyvenvietėje. Tik pavieniai puodai C formos kakleliais buvo aptikti Cedmaro A ir Ačių pelkės 1-oje gyvenvietėse. Puodai C formos kakleliais yra C₁ ir C₂ tipų. Puodai C₁ formos kakleliais turi apvalią briauną ir atskirose gyvenvietėse sudaro nuo 1% (Ačių pelkės 1-ma, Cedmaro A) iki 22% (Šventosios 4-ta). Puodų C₂ formos kakleliais palyginti nedaug. Šventosios 4-oje ir Ačių pelkės 1-oje gyvenvietėse - apie 5%. Šių puodų pakraštelių pasirodymas Rytų Pabaltijyje rodo, kad šių gyvenviečių keramika yra ankstyvojo ir viduriniojo neolito ribos laikotarpio,



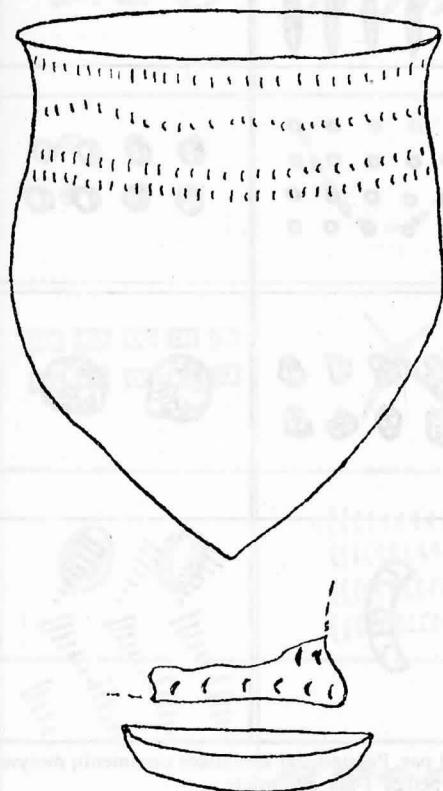
46 pav. Pietvakarinės sritys I_{2a} laikotarpio pagrindinės puodų kaklelių formos

kai šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaikoje plito katilo (kazano) formos puodai su nuskembtu iš vidų pakrašteliu.

Puodų CS formos kakleliais nedaug - 9%. Daugiausia jų aptikta Šventosios 4-oje gyvenvietėje. Cedmaro A gyvenvietės apatiniajame sluoksnyje jų kol kas nerasta. Keli puodai CS formos pakrašteliu buvo aptikti ir Ančių pelkės 1-oje gyvenvietėje.

Nemažą kiekį sudaro puodai I formos kakleliais. Atskirose Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos I_{2a} periodo gyvenvietėse jų aptikta nevienodos kiekis. Jei Šventosios 4-oje gyvenvietėje yra apie 17%, tai Ančių pelkės 1-oje jie vyrauja ir sudaro beveik pusę visų puodų. Didžiausią kiekį gyvenvietėse teko aptikti puodų I_a formos kakleliais. Puodų I_{a1} formos kakleliais tiek Cedmaro A, tiek Šventosios 4-oje gyvenvietėse - vos 1%. Tuo tarpu Ančių pelkės 1-oje gyvenvietėje jų daugiau - 7% (Timofeev B.I. 1983, c.106, ryc.2:26). Ančių pelkės 1-osios gyvenvietės vakarinėje dalyje aptikta puodų I_c formos kakleliais, kurie gana artimi puodams C₂ formos kakleliais.

Gyvenvietėse buvo aptikta pailgų, laivelio formos dubenelių-lempučių fragmentų. Keletas jų ap-



47 pav. Pagrindinės puodų ir dubenelių-lempučių formos

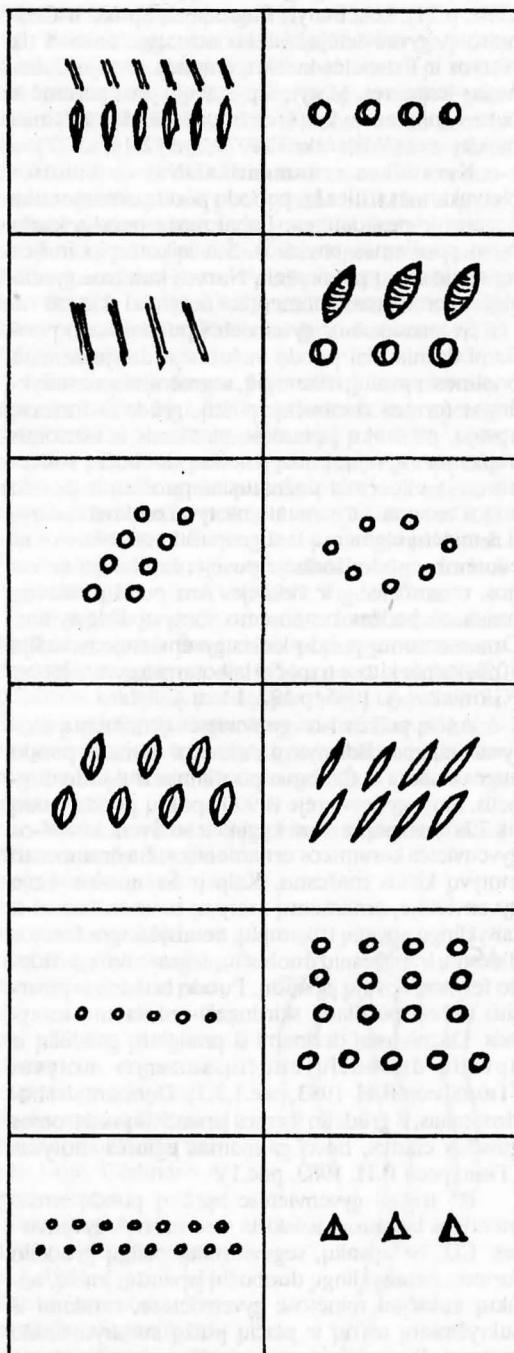
tikta Šventosios 4-oje gyvenvietėje (Rimantienė R. 1988, p.21), keli, matyt, fragmentai, aptikti ir Cedmaro A gyvenvietėje. Sunku nustatyti, ar vien tik Narvos ir Ertebelės kultūrų žmonės vartojo dubenelius-lemputes. Matyt, iš pastarųjų juos perėmė ir piltuvėlinių taurių kultūros žmonės, lipdė tik žymiai plokščesnes (Wiślański T. 1979, ryc.12-14, s.177).

Keramikos ornamentika. Narvos kultūros pietvakarinės srities I_{2a} periodo puodų ornamentika negausi ir nesudėtinga. Labai maža puodų, kurių buvo puošiamas paviršius. Šio laikotarpio ir šios teritorijos trijų pagrindinių Narvos kultūros gyvenvietių keramikos ornamentika nežymiai skiriasi.

Šventosios 4-os gyvenvietės puodai buvo puošiami dažniausiai puodo viršutinėje dalyje žemiu briaunom: apvalių, trikampių, segmentinių, netaisyklingos formos duobučių, pirštų, grūdelio formos, apvajų, pleištukų įspaudais, plačiomis ir aštriomis jraižomis. Apvajų, jraižų smulkų duobučių sudvejintomis eilutėmis dažniausiai puošiama puodo angos briauna. Ornamentų motyvai būdavo sudaryti iš minėtų elementų ir sugrupuoti horizontaliomis eilutėmis puodo išorinėje pusėje, žemiu jo briaunoms, retkarčiais - ir vidinėje. Ant puodų kaklelių pasitaiko įstrižias ornamento motyvų išdėstymas. Ornamentuotu puodu kiekis gyvenvietėje neviršija 10%, kaip ir kitose to pačio laikotarpio gyvenvietėse (Girininkas A. 1985, p.122, 1 lent.).

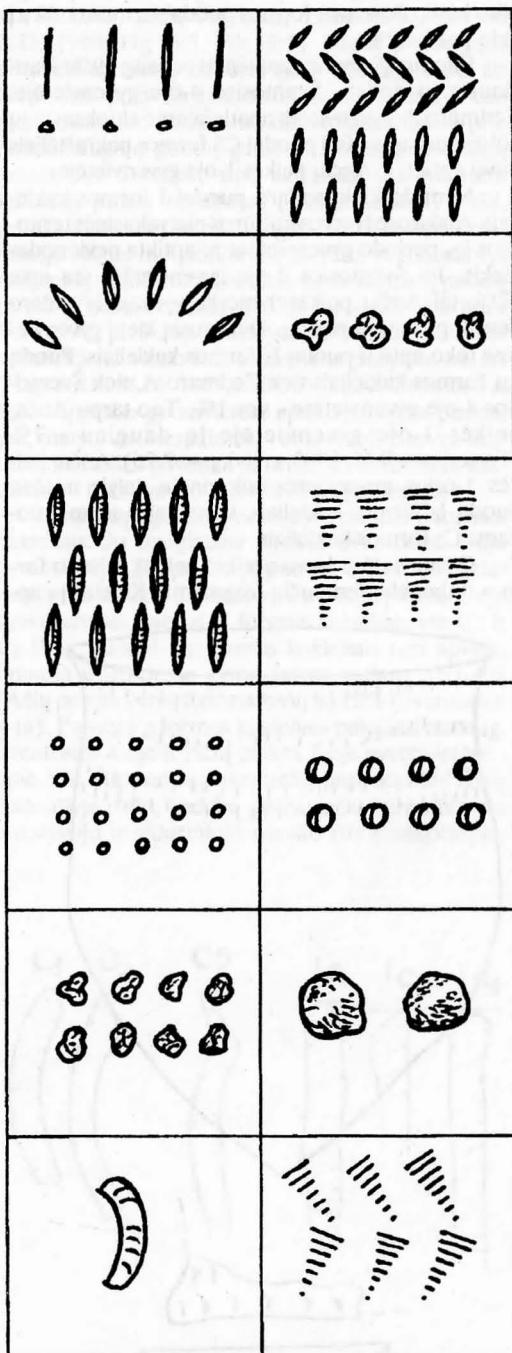
Ančių pelkės 1-os gyvenvietės ornamentų motyvai taip pat išdėstyti dažniausiai žemiu puodo angos briaunos. Čia buvo puošiamas ir puodo dugnelis. Šioje gyvenvietėje iš 900 aptiktų puodų šukų tik 7% buvo papuoštos. Lyginant su Šventosios 4-os gyvenvietės keramikos ornamentika, čia ornamento motyvų kiekis mažesnis. Kaip ir Šventosios 4-oje gyvenvietėje, ornamentų motyvai buvo sudaromi iš taisyklingų apvalių trikampių, netaisyklingos formos didesnių ir mažesnių duobučių, segmentinių, grūdelio formos, apvajų įspaudų. Puodo briauna ir paviršius dažnai puošiami skirtingais ornamento motyvais. Dažniausiai derinami iš prailgintų grūdelių ir apvalių duobučių cilucių sudaryti motyvai (Timofeev B.I. 1983, ryc.1,2,3). Derinant dvi horizontalias, iš grūdelio formos įspaudelių sudaromas gulsčias cilutes, buvo gaunamas eglutės motyvas (Timofeev B.I. 1983, ryc.1).

Iš trijose gyvenvietėse aptikti puodų ornamentikos labiausiai išsiskiria Cedmaro A gyvenvietės. Čia, be apvalių, segmentinių, pailgų grūdelio formos, netaisyklingų duobučių įspaudų, jraižų, aptikti aukščiau minėtose gyvenvietėse, randami iš sukryžmintų aštrių ir plačių jraižų sudaryti tinklo motyvai. Iš viso šioje gyvenvietėje priskaičiuojama apie 18 ornamento motyvų (Šturm E. 1970, taf.40:1). Cedmaro A gyvenvietės keramikos ornamentikoje pastebimi keli Nemuno kultūrai būdingi bruozai. Buvo aptiktos kelios „banguotos“ puodų



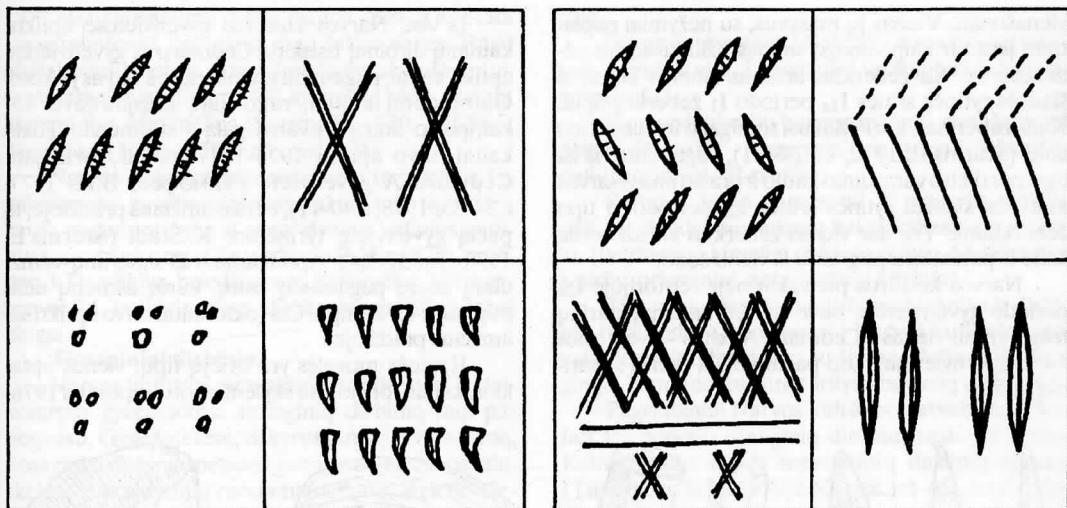
48 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai
Šventosios 4-ta gyvenvietė.

briaunos, o žemiau jų - iš gilių apvalių duobučių sudarytos horizontalios eilutės. Plokšti dugneliai bei

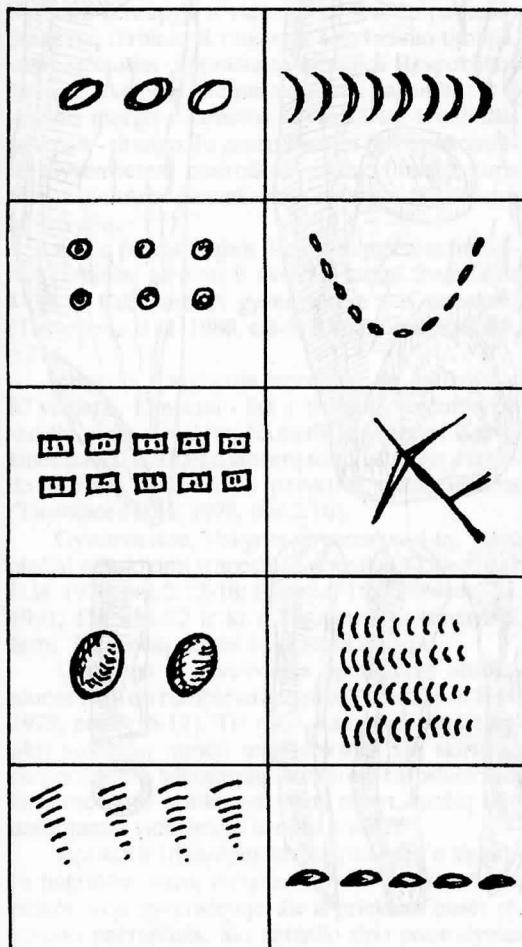


49 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai.
Ančių pelkės 1-ma gyvenvietė

ornamento išdėstymas tik žemiau puodų briaunos iš vidinės ir išorinės pusės (Šturmus E. 1970, Taf.40:5)



50 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai.
Cedmaro A gyvenvietė



rodo, kad Cedmaro A gyvenvietės keramikoje yra susiję kelių archeologinių kultūrų bruožai: Narvos, neolitinės Nemuno ir piltuvėlinių taurių. Tačiau šioje gyvenvietėje yra daugiausia Narvos kultūros keramikos bruožų. Cedmaro A gyvenvietės keramikos analogijų arčiausiai galima aptikti Dudkos gyvenvietėje.

Kaulo ir rago dirbiniai. Didžiausias kaulinių ir raginių dirbiniai kiekis buvo aptiktas Cedmaro A gyvenvietėje.¹ Ančių pelkés 1-oje ir Šventosios 4-oje gyvenvietėse buvo aptikti tik pavieniai kaulo ir rago dirbiniai, nes jie, matyt, neišliko dėl dirvožemio druskingumo.

Yra žinomas vienas adatinis antgalis, pagamintas iš išilgai perskelto netaisyklingo vamzdinio kaulo. Savo forma šis antgalis artimas Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio I₁ tipo ietigaliams. Šis antgalis buvo aptiktas Cedmaro A gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1980, с.9).

Toje pačioje gyvenvietėje aptikti antgaliai su viena užbarzda šone prie smaigilio. Šie antgaliai taip pat pagaminti iš išilgai perskelty kaulų (Тимофеев В.И. 1980, с.9). Analogiskas antgalis buvo aptiktas K. Štadi tyrinėjimų metu (Šturm E. 1970, Taf.37:6). Pastarasis antgalis labai artimas Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio IV₃ ietigalių tipui. Tokių ietigalių fragmentų aptikta Šventosios 4-oje ir Ančių pelkés 1-oje gyvenvietėse.

Cedmaro A gyvenvietėje aptikti žeberklai yra

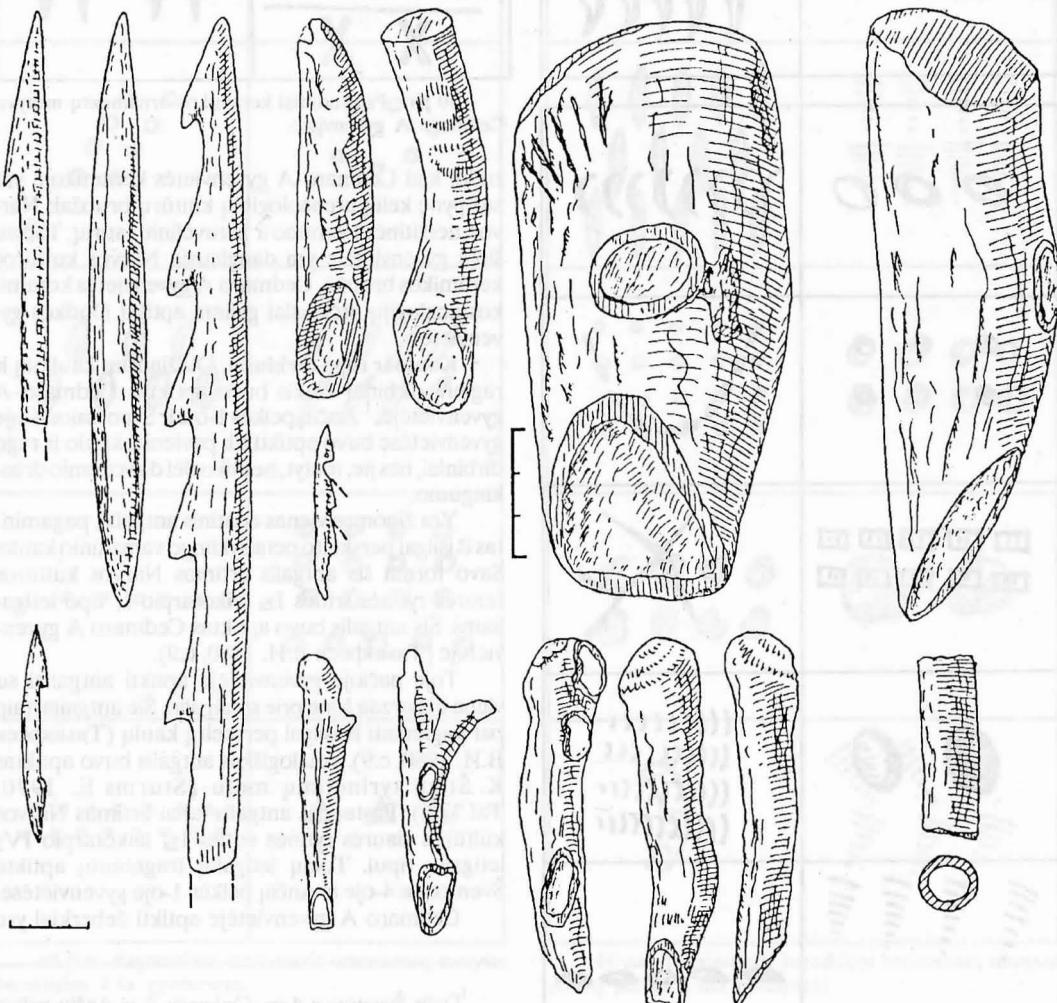
¹Dalis Šventosios 4-os, Cedmaro A ir Ančių pelkés 1-os gyvenvietėse aptiktu kaulo ir rago dirbinių dar nepaskelbtas.

vienas jų masyvus, su nežymiai paplantintu įkote ir kaip vanago snapas užlinkusiomis užbarzdomis. Šis žeberklas artimas Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{1a} periodo I₁ žeberklų tipui. Kitas žeberklas, kurio išlikusi smaigilio ir vieno šono dalis (Šturm E. 1970, Taf.38:11), pagamintas iš išilgai perskelto vamzdinio kaulo ir yra artimas Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} periodo I₂ tipo žeberklams. Yra dar vienas žeberklas su užbarzdžia ir paplatintu pagrindu iš vieno šono.

Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje I_{2a} periodo gyvenvietėse buvo aptikti kaulinių durklų fragmentai: vienas - Cedmaro A, kitas - Šventosios 4-oje gyvenvietėse. Abu pagaminti iš žvérių sąnarių kaulų.

Iš visų Narvos kultūros gyvenvietėse aptiktų kaulinių dirbinių išsiskiria Cedmaro A gyvenvietėje aptikti kaltai, pagaminti iš elnio rago šakų ar jų koto. Gamindami kaltus, rago galą nupjaudavo 45° kampu, o antrą - įtvaros galą - statmenai. Tokie kaltai buvo aptiki 1976-1977 metais, tyrinėjant Cedmaro A gyvenvietę (Тимофеев В.И. 1977, c.34-35; 1978, c.40-41), bei šio amžiaus pradžioje, tą pačią gyvenvietę tyrinėjant K. Štadi (Šturm E. 1970, Taf.37-3,4). Aptinkama ir iš sąnarinių-vamzdinių kaulų pagamintų kaltų, kurių ašmenų dalis nupjauta 45° kampu. Čia tokie kaltai buvo aptikti šio amžiaus pradžioje.

Raginės modelės yra dviejų tipų: vienos aptakių, kaplio formos, su skylėmis kotui, aptinktos 1976-



51 pav. Kaulo ir rago dirbiniai iš Cedmaro A gyvenvietės (pagal V.Timofejeva)

1977 metų tyrinėjimų metu, o kitos - rastos K. Štadi - pagamintos iš ilgo elnio rago šakos dalies. Rago atsišakojimo vietoje buvo išgręžiamas skylutė kotui, o ašmenys nupjaunami 45° kampu, į vidų įstatant akmeninius ašmenėlius (Šturm E. 1970, Taf.38:5; Timofoevas B.I. 1979, c.65, puc.3:2).

Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse aptinkama iš sąnarinių kaulų pagamintų ylų, iš rago, išvalius vidinius audi- nius, - rankenų (Timofoevas B.I. 1979, c.65, puc.3:1), adiklių, briedžių ragų kastuvėlių, kurie gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose išliko labai blogai.

Titnaginiai dirbiniai

Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse titnaginių dirbinių taip pat negausu. Gyvenvietėse, išskyrus Ančių pelkės 1-mą, titnaginiai dirbiniai nebuvu gaminami, nes nuoskalų, skelčių ir skaldytinių randama nedaug. Keletas dirbinių buvo pagaminta iš tamšaus titnago, aptinkamo Nemuno žemupyje ir vidurupyje. Rečiau pasitaiko titnaginių dirbinių iš rausvo ir šokoladinio titnago, kuris arčiausiai aptinkamas Lenkijos Respublikos Tatru priekalnėse. Nemaža dirbinių pagaminta ir iš vietinio margo - tamšaus su balkšvais kreidiniaiš intarpais - titnago. Jo gausu Baltijos jūros pakrantėse. Gyvenvietėse pasirodo ir pilkšvo titnago, kuris Narvos kultūros pietvakarines sritis pasiekė iš pietų ir pietryčių.

Ančių pelkės 1-oje ir 2-oje gyvenvietėse titnaginiai dirbiniai gaminti iš skelčių, tačiau Šventosios 4-oje ir Cedmaro A gyvenvietėse - iš nuoskalų (Timofoevas B.I. 1980, c.8-9; Rimantienė R. 1988, p.21).

Antgalių daugiausia lancetinių. Jų aptikta net 87 vienetai. Lancetai - ilgi ir trumpi - pagaminti iš skelčių, dažniausiai retušuota tik jų ištiržainė iš priekinės pusės. Pasitaiko lancetų su retušuotais pagrindais. Juos tyrinėtojai priskiria trapeciniams (Timofoevas B.I. 1978, puc.2:16).

Gyvenvietėse, išskyrus Šventosios 4-tą, buvo plačiai naudojami trapeciniai antgaliai (Timofoevas B.I. 1978, puc.2:12-18; 1980, c.8-15; Timofeevas V.I. 1991, Fig.5:31-32 ir kt.). Dauguma jų simetriški, žemi. Tik Ančių pelkės 1-oje rasta ir ilguju.

Cedmaro A gyvenvietės apatiniuose sluoksniuose rasti du rombiniai antgaliai (Timofoevas B.I. 1979, puc.3:16-17). Tai rodo, kad gyvenvietėje aptiki aukščiau minėti tarpsluoksniai yra skirtlingi chronologinių laikotarpiai. Viršutinis tarpsluoksnis, kuriame buvo aptiki antgaliai, matyt, turėtų būti datuojamas viduriniojo neolito pradžia.

Aptikta ir trikampių antgalių su lygiu ir išgaubtu pagrindu, kurių daugiausia buvo aptikta Ančių pelkės 1-oje gyvenvietėje. Jie iš priekinės pusės re- tušuoti pakraščiais. Šio antgalio tipo pasirodymas liudija apie besiartinančio viduriniojo neolito pra-

džią.

Gyvenvietėse gausu iš skelčių ir nuoskalų pagamintų gremžtukų. Daugiausia tai šoniniai ir galiniai gremžtukai.

Iš masvių skelčių buvo gaminami vienašmeniai peiliai. Rėžtukai - kampiniai, pagaminti iš skelčių dalių, grąžteliai - iš skelčių.

Kalteliai buvo gaminami iš masvių skelčių dalių ar skaldytinių liekanų bei stambesnių nuoskalų. Išveriamieji kirveliai ovalinio pjūvio. Skaldytiniai jvairūs: prizminiai, netaisyklingi kūginiai.

Titnaginių dirbinių apdirbimo technika ir dirbinių tipai rodo, kad dirbiniai į Narvos kultūros pietvakarinę sritį plito kartu su titnago žaliava iš titnagingu, Nemuno kultūros srityse buvusių dirbtuvių.

Pagrindiniai Narvos kultūros pietvakarinės srities I_{2a} periodo titnaginių dirbinių tipai yra artimi Kaliningrado srities mezolitinių dirbinių tipams (Timofoevas B.I. 1979, c.62, puc.1:1-45), o tai rodo, kad Narvos kultūra yra vietinė.

Akmeniniai dirbiniai

Akmeninių dirbinių maža. Išskiria akmeniniai išveriamieji šlifuoti, ovaliniai kirveliai, pagaminti iš kristalinės sudėties akmens. Šie dirbiniai buvo aptikti Cedmaro A ir Ančių pelkės 1-oje gyvenvietėse (Timofoevas B.I. 1980, c.9,12-14).

Kapliukai, kaip ir kirviai, buvo gaminami iš tos pačios akmens rūšies. Jie yra netaisyklingo keturkampio pjūvio ir nežymiai siaurėjančiais ašmenimis, nedideli, kartais nesiekiantys 10 cm. Jų penčių dydžiai labai tiksliai atitinka raginių ir kaulinių movelių angas.

Visose gyvenvietėse, o ypač Šventosios 4-oje, aptikta daug netaisyklingo disco formos tinklų pa- svarų su dvem ar trimis išskobomis šonuose, skirtomis pririšimui prie tinklų.

Dažnai aptinkama iš smiltainių pagamintų pailgos formos galastuvų, su viena ar dvem nugludin- tomis briaunomis.

Mediniai dirbiniai

Medinių dirbinių, kurių kickvienoje gyvenvietėje turėjo būti daug, dėl nepalankių sąlygų retai kur išliko. Daugiausia medinių dirbinių buvo aptikta Šventosios 4-oje gyvenvietėje. Tai lankų dalys, karčių klojinio detalių, luoto dalys, kūlės, žuvimis gaudyti šakės, butiniai, irklai (Rimantienė R. 1988, p.21) ir kitų, buityje vartojamų, įrankių fragmentai.

Narvos kultūros pietvakarinės srities I_{2a} perio- do gyvenvietės sudaro savitą pereinamojo iš ankstyvojo į vidurinį neolitą laikotarpio paminklų grupę. Dar neturėdami pačių ankstyviausių narviškų paminklų, manytume, kad Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos dalyje, kaip ir šiaurės rytinėje sriti- je, ši kultūra galėjo egzistuoti jau IV tūkst. pr. Kr. pradžioje ir su Ertebelės kultūra sudaryti vieną etnokultūrinę sritį. Šios dvi kultūros susidare, kaip minėta aukščiau, vienu metu, tik jų kultūrinė raida

vyko skirtingai. Pagrindiniai Narvos ir Ertebelės kultūrų ryšiai buvo palaikomi pietine Baltijos jūros pakrante. Tą patvirtina naujai aptikta Ertebelės kultūros gyvenvietė Lenkijos šiaurės vakarinėje dalyje, netoli Ščecino miesto (Ilkiewicz J. 1985).

Narvos kultūros pietvakarinės srities I_{2a} periodo paminklų inventorius jau rodo nežymų kaimyninių kultūrų poveikį. Ryškiausiai tai atsispindi kera-

mikoje. Šiuo laikotarpiu jaučiamą stipri piltuvelinių taurių (Cedmaro A gyvenvietė) ir ankstyvosios Nemuno kultūros (visose, ypač Ančių pelkės 1-oje gyvenvietėje) kultūrų įtaka. Keramikos tyrinėjimų duomenys rodo ir nežymų šukinės-duobelinių keramikos kultūros poveikį, tačiau šiuo ir vėlesniu laikotarpiais Narvos kultūros pietvakarinėje srityje tebe-vyraivo Narvos kultūra.

VIDURINYSIS NEOLITAS

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_a laikotarpio paminklai

PIESTINIOS gyvenvietė yra Lubanos žemumoje (Rytų Latvija), prie Piestinios upės, 1,5 km nuo jos žiočių (Aiviekstės intakas) ir 3 km nuo Uosos gyvenvietės. Gyvenvietę tyrinėjo F. Zagorkis 1963 ir 1964 metais. Kultūrinis sluoksnis 1963 metais tirtame ketvirtame plotė buvo nuo 0,90 m iki 1,6 m gylyje. Jį sudarė durpės ir smėlingos durpės. A pjūvis (Левковская Г.М. 1987, c.24, рис.10) priklauso 9-tai litologinei zonai, kuri datuota C¹⁴ - 2720 m. pr. Kr. (JIE-750) laikotarpiu.

ZVIDZĖS gyvenvietė (žr.21p.), kuriai priskiriami 4-8 litologiniai sluoksniai (Лозе И.А. 1988, c.21), datuojama 2800-2420 m. pr. Kr. (Лозе И.А. 1988, c.101, таб.16) laikotarpiu.

SULKOS gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, pietinėje Lubanos ežero pakrantėje, kairiajame Sulkos upės krante, 200 metrų nuo upės žiočių. Gyvenvietė buvo aptikta 1964 metais ir tais pačiais bei 1965 metais tyrinėta. Kultūrinį sluoksnį sudaro du litologiniai sluoksniai: žolinės durpės ir smėlingas sapropelis. Iki 75 cm storio kultūrinis sluoksnis yra po 27 cm durpių sluoksniu (Лозе И.А. 1988, c.80-91).

BABINOVIČIŲ 1-ma gyvenvietė buvo aptikta šio šimtmečio trisdešimtajaisiais metais (Сяргенка Я. 1926, c.57). Ji buvo I.M. Tichonenkovo tyrinėta 1967 ir 1968 metais (Тихоненков И.М. 1967, c.434). Gyvenvietė yra šiaurės Baltarusijoje, Vitebsko srityje, Lioznenko raj., dešiniajame Verchitos upės krante, prie pat jos ištakų iš Babinovičių ežero. Kultūrinis sluoksnis yra siejamas su 2-3 litologiniais sluoksniais, esančiais 20-40 cm gylyje (Зайковский Э.М. 1982, c.28).

BABINOVIČIŲ 2-ra gyvenvietė yra netoli Babinovičių 1-os gyvenvietės, prie Zelensko ežero piešinio kranto. Ji buvo tyrinėta 1967 ir 1968 metais I.M. Tichonenkovo (Тихоненков И.М. 1967). 1978 metais gyvenvietė buvo sunaikinta (Зайковский Э.М. 1979, c.434).

ZAREČJÉS 1-ma gyvenvietė yra Baltarusijoje, Mogiliovo srities Belyničsko raj., 2 km piečiau Lubianų gyvenvietės, kairiojo Drutės upės kranto salpoje (Каваленя А.Д. 1932, c.3), kurioje aptikta Narvos kultūros keramikos.

LAVKI (senieji) gyvenvietė yra Rusijoje, Vitebsko srityje, Časnicko raj., Jugnos ir Lukomkos upių santakoje, Jugnos upės kairiajame krante, 1 km į pietus nuo Lavki kaimo. Ši gyvenvietė buvo aptikta 1928 metais P. Čaikovskio ir A. Kavalenios. 1967 metais I. Tichonenkovo tyrinėta (Тихоненков И.М. 1967, c.17). Tuoj po velėna buvo aptiktas 30-40 cm kultūrinis sluoksnis su Narvos kultūros keramika.

USVIATU IV B gyvenvietė yra Rusijoje, Pskovo srityje, Usviatų raj., šiauriniame Usviatų ežero krante. Ji 1963 metais buvo aptikta A.M. Miklajevo ir kartu su P.M. Doluchanovu tyrinėta 1963-1975 metais. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis atitinka 4-6 litologinius sluoksnius, kurie yra 0,8-1,4 m gylyje, ir datuojamas 2880-2560 m. pr. Kr. laikotarpiu (Микляев А.М., Долуханов П.М., Гуман М.А. 1984, c.67-72).

ŽEIMENIO EŽERO 1-ma gyvenvietė buvo aptikta 1977 metais ir tyrinėta 1986-1987 metais. Gyvenvietė yra Švenčionių raj., 2,5 km į šiaurės vakarus nuo Pakretuonės kaimo, ant pirmos viršsalpinės Žeimenio ežero rytinės pakrantės terasos. Kultūrinis sluoksnis yra po miškožemiu - 40-45 cm storio. Jį sudaro rusvos spalvos smėlis. Gyvenvietėje aptiki titnaginių, akmeninių dirbiniai ir Piestinios tipo narviška keramika (Girininkas A. 1988, p.10-12).

PAKRETUONĖS 3-čia gyvenvietė buvo aptikta 1986 metais ir tais pačiais metais pradėta tyrinėti. Gyvenvietė yra Švenčionių raj., apie 1 km į šiaurę nuo Pakretuonės kaimo, dešinėje Kretuonėlės upėlio krante, ant pirmos viršsalpinės terasos. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis siekia iki 1,5 m ir yra tuo pat po miškožemiu. Smėlingame kultūriame sluoksnuje buvo aptikta Piestinios tipo narviška keramika, daug akmeninių ir titnaginių dirbiniai (Girininkas A. 1988, p.7-10).

JAROS 3-čia gyvenvietė yra Anykščių raj., Svėdasų apyl., apie 1 km į pietvakarius nuo Jotkoniių kaimo, Jaros ir Aluotės upių santakoje, Jaros upės dešiniajame krante, salpoje. Kultūrinis sluoksnis aptiktas 1,6-1,75 m gylyje, jį sudaro geležingas smėlio

sluoksnis. Gyvenvietėje aptikta titnaginių ir akmeninių dirbinių bei Piestinios tipo narviškos keramikos. Gyvenvietė buvo aptikta 1976 metais ir 1985 metais tyrinėta (Girininkas A. 1986, p.13-14).

Keramika. Keramika, ypač jos forma ir ornamentika, yra tam tikros teritorijos ir tam tikro laikotarpio gyventojų materialinės ir dvasinės kultūros atspindys. Jau seniai pastebėta, kad tam tikra puodų forma ir ornamentika būdinga tik tam tikroje teritorijoje gyvenančioms žmonių grupėms. Nežymūs pasikeitimai - ornamentikos motyvų išdėstymo tvarka, naujų ornamento motyvų bei elementų pasirodymas, jau nekalbant apie puodų formos pakitimus, rodo, kad visuomenėje vyksta ryškūs pokyčiai. Per puodų formą ir ornamentiką pasireiškia bendruomenės (genties) tradicijos. Ornamentas keičiasi kai kurį bėgant, besikeičiant pasaulėžiūrai. Ornamento motyvai tampa sudėtingesni, ornamento motyvų daugėja, jie tampa labiau stilizuoti ir apibendrinti, todėl sudėtingesni. Tai labai ryškiai atsišpindi Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio atskirų tyrinėtų mikrorajonų keramikoje.

Visai kas kita, kai keramikos formoje ir ornamentikoje naujų elementų ar motyvų atsiranda stai-ga. Jie įtikinamai rodo kaimyninių genčių (bendruomenių) įtaką.

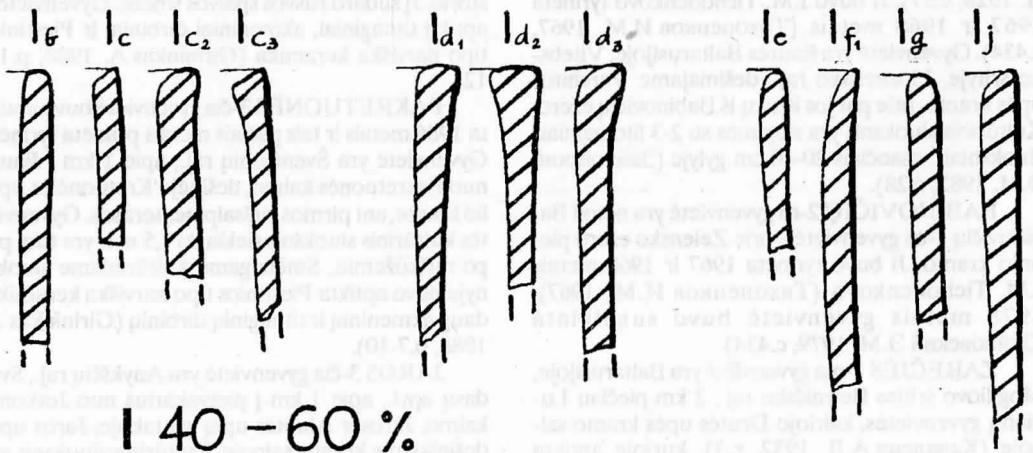
Ir nuoseklios ornamento raidos bruožai, ir aukščiau minėti staigūs pokyčiai keramikoje bei jos ornamentikoje išryškėja nagrinėjant Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo keramiką.

Technologija. Tarp šio laikotarpio Narvos kultūros šiaurės rytinės teritorijos įvairių sričių keramikos esama daug panašumų ir pastebima bendra jos raida. Nors ne visų gyvenviečių keramika buvo aptikta po durpių sluoksniu, tačiau ji išliko neblogai. Visose gyvenvietėse aptiktų puodų molio masės sudėtis gana vienoda. Piestinios (Загорских Ф.А.

1967, c.17), Usviatų IVB (Микляев А.М., Долуханов Г.М., Гуман М.А. 1984, c.71), Žeimeno ežero 1-oje, Pakretuonės 3-oje (Гирининкас А. 1988, p.10-12), Jaros 3-oje (Гирининкас А. 1986, p.13-14) gyvenviečių keramikos molio masės sudėtyje esama grūstų sraigų ir augalinių priemaišų. Išsi skirta tik Zvidzės (Лозе И.А. 1988, c.59) ir Babinovičių 1-oje ir 2-oje gyvenvietėse aptiktos keramikos molio masė. Zvidzės keramikos molio masėje, be grūstų sraigų, yra ir paukščių išmatų priemaišų. Trečios grupės - Babinovičių 1-os ir 2-os, bei Lavki - gyvenviečių keramikoje, be augalinių priemaišų, aptinkama ir grūsto granito. Grūsto granito kiekis gyvenviečių viršutinių sluoksnų keramikoje mažėja ir visai išnyksta (Зайковский Э.М. 1985, c.9).

Puodai, kaip ir I_{2a} laikotarpyje, lipdyti iš 3-7 cm pločio juostų, sujungimo vietas užlyginant medžio ar kaulo lopetėlę, iš vidaus ir išorės brūkšniuojant sienelių paviršių. Iš platesnių molio juostelių buvo lipdomi puodai Usviatų IV B (10-15 cm) (Микляев А.М., 1969, c.23) ir Žeimeno ežero 1-oje (5-11 cm) gyvenvietėse. Visose gyvenvietėse vyrauja juostų griovelio ir apvalios briaunos sujungimo būdas. Rečiau buvo sujungiamos ploninant juostelių kraštus. Plakimo būdas buvo labai paplitęs Usviatų IV B gyvenvietėje (Микляев А.М., 1969, c.22). Visų gyvenviečių puodų sienelės storis siekia apie 0,4-0,9 cm. Retų išimčių pasitaiko tik Zvidzės gyvenvietėje, čia puodų sienelės storis kartais siekia iki 1,2 cm. Storesnės sienelės būna pric dugnelių ir puodų briaunų, kurios nusklembtos į vidų.

Keramikos forma. Pagal puodų dugnelius ir pakraštelius galima nustatyti, kad Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo puodai buvo platiomis angomis, ovaliais katilo formos dugneliais. Tokie puodai yra žinomi visose aptariamojo laiko-



52 pav. Šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio puodai I formos kakletliais

tarpio gyvenvietėse. Pakretuonės 3-oje ir Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse, be minėtos formos puodų, buvo aptiktū iš aukštū, su smailais dugneliais puodai. Abiejų formų puodų sienelės prie dugnelių sustorėja. Lyginant sienelių ir dugnelių storij, matome, kad dugneliai kartais yra net dvigubai storesni.

Kaip ir Narvos kultūros I_{2a} periodo keramikoje, puodų I formos kakleliais yra daugiausia. Jie gyvenvietėse sudaro nuo 40% iki 60%.

I_a formos kakleliais puodai yra tiesūs, sienelės iki pat briaunos išlieka tokio pat storio. Tik tuo jie skiriasi nuo I_{1a} ir I_{2a} periodo gyvenvietėse aptiktų puodų I formos kakleliais. Šios formos puodų aptikta visose II_{1a} periodo gyvenvietėse, tačiau didžiausią kiekį jie sudaro Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje.

I_b formos kakleliais puodai yra tiesūs iki angos briaunos, kuri yra plokščia. Sienelės išlieka vienodo storio. Šio tipo puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LVI:1), Piestinios (Л.А., 1974, таб.9:4), Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse. Šio tipo kakleliais puodai yra aukštesni ir siauresni už kitus puodus.

I_c formos kakleliais puodai yra tiesūs, briauna apvalinta ir vienas jos šonas nusklembtas į vidų. Šio tipo formos puodų buvo aptikta visose II_{1a} periodo gyvenvietėse. Didžiausią kiekį jie sudaro Piestinios, Usviatų IV B, Babinovičių 1-oje ir 2-oje gyvenvietėse (Zagorskis F. 1965, зм.3:8; Зайковский Э.М. 1988, рис.1:46).

I_{c2} formos kakleliais puodai yra tiesūs, briauna apvalinta ir nuskembta į vidų. Šio tipo puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LVI:18) gyvenvietėje.

I_{c3} formos kakleliais puodai yra tiesūs, briauna vidinėje puodo pusėje nežymiai pastorinta ir į vidų nuskembta, nuskembtoji plokštuma lygi. Šio tipo puodų aptikta Piestinios (Л.А., 1974, таб.9:1), Usviatų IV B, Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LIV:2,3,13) ir kt. gyvenvietėse.

I_{d1} formos kakleliais puodai yra tiesūs, su į abipusės paplotu briauna. Briaunos paviršius yra išgaubtas, o briaunos pakraštėliai apvalinti. Tokie puodai yra aptikti Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LV:9) ir Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse.

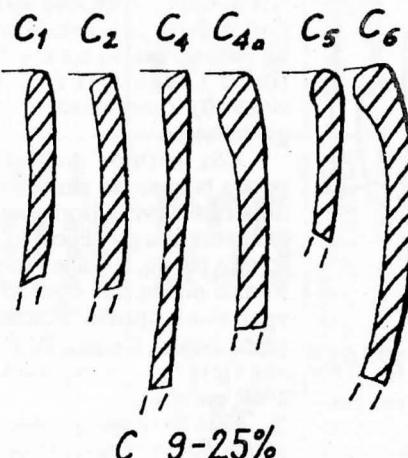
I_{d2} formos kakleliais puodai yra tiesūs, su paplotu ir paplatinta į vidaus pusę briauna. Briaunos plokštuma lygi. Tokiai kakleliai puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LVI:2), Piestinios, Usviatų IV B gyvenvietėse.

I_{f1} formos kakleliais puodai yra tiesūs, su siaurėjančiomis iš abiejų pusų briaunomis. Kaklelio briauna nežymiai apvalinta. Šio tipo puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LVI:6), Usviatų IV B, Babinovičių 1 ir 2-oje gyvenvietėse (Зайковский Э.М. 1988, рис.1:42 ir kt.).

C formos kakleliais puodai Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse

sudaro 9-25% visų išlikusių puodų.

C₁ formos kakleliais puodai yra nežymiai užlinkę į vidaus pusę, angų briaunos apvalintos. Šio tipo



53 pav. Puodai C formos kakleliais

puodų aptikta Žeimenio ežero 1-oje, Piestinios, Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LV:3), Babinovičių 1-oje (Зайковский Э.М. 1988, рис.1:44) ir kt. gyvenvietėse.

C₂ formos kakleliais puodai yra nežymiai išgaubti į vidaus pusę, o jų briauna lygi ir nuskembta į vidaus pusę. Tokiai kakleliai puodų buvo aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LV:10), Usviatų IV B, Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse.

C₄ formos kakleliais puodai yra nežymiai išgaubti, briauna nuskembta į vidų. Vidinis briaunos pakraštys nutišęs į vidų. Šio tipo puodų aptikta Piestinios, Usviatų IV B, Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LIV:13) ir kt. gyvenvietėse.

C_{4a} formos kakleliai puodai yra išgaubti. Kaklelis užsibaigia platėjančia, į vidų nuskembta briauna. Briaunos vidinis pakraštys nežymiai, o išorinis - labiau paplokštintas. Šio tipo puodų aptikta Piestinios, Usviatų IV B, Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse.

C₅ formos kakleliais puodai yra nežymiai išgaubti į vidų, o paplatinta į vidų briauna statmenai nuskembta. Šios formos puodų aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LIV:7) gyvenvietėje.

C₆ formos kakleliai puodai yra labiau išgaubti į vidų. Išgaubtas į angos pusę kaklelis užsibaigia platėjančia apvalinta ir į vidų nuskembta briauna. Šio tipo puodai buvo aptikti Usviatų IV B, Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.LVII:5-6) gyvenvietėse.

Puodų CS formos kakleliais šio laikotarpio gyvenvietėse yra nuo 12% iki 46%.

CS₂ formos kakleliais puodų angos briauna yra pastorinta ir nusklembta į vidaus pusę. Išorinis briaunos pakraštys išstėtas. Išorinė puodo sienelė ties kakleliu profiliuota kaip S formos puodų, o ovidinė - statmena. Šio tipo puodų aptikta Piesčios (Zagorskis F. 1965, zim.3:10), Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse.



CS 12-46%

54 pav. Puodai CS formos kakleliais

CS₃ formos kakleliais puodų briauna yra pastorinta ir nusklembta į vidų. Išorinė sienelė ties kakleliu profiliuota kaip S formos puodų, o ovidinė - kaip C formos puodų. Šio tipo puodų ypač daug aptikta Žeimenio ežero 1-oje ir Usviatų IV B gyvenvietėse (Miklyev A.M. 1969, p.4:40).

Šio laikotarpio gyvenvietėse puodų S formos kakleliais buvo nuo 3% iki 5%.

S₁ formos kakleliais puodai yra ryškiai profiliuoti kakleliu, kurio briauna apvalinta ir nežymiai siaurėjanti. Šio tipo puodų aptikta Usviatų IV B (Miklyev A.M. 1969, p.4), Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse.

S_{3a} formos kakleliais puodai yra nežymiai profiliuotais kakleliais, briauna nežymiai pastorinta ir apvalinta. Šio tipo puodų aptikta Zvidzės (Jloze I.A. 1988, tab.LVII:3), Usviatų IV B (Miklyev A.M. 1969, p.4) gyvenvietėse.

Narvos kultūros šiaurės rytinės II_{1a} periodo gyvenvietėse aptikti dubenėliai yra dvių formų: dubenėliai kaip puodai, tik sumažintų proporcijų, ir dubenėliai-lemputės. Pirmieji yra ovalais dugneliais, o jų pakraštėliai ir briaunos - kaip ir didelių puodų. Šio tipo puodukai-dubenėliai dažniausiai yra C formos kakleliais, o jų briaunos nusklembtos į vidų arba apvalintos. Puodukų sienelės yra plonesnės už puodų ir yra iki 4-7 cm storio. Puodukų angų skersmuo svyruoja nuo 8 cm iki 14 cm. Šio tipo dubenėliai-puodukai daugiausia aptikti Usviatų IV B gyvenvietėje.

55 pav. Puodai S formos kakleliais

Pavienių egzempliorių aptikta Zvidzės, Babinovičių 1-oje ir Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėse (Miklyev A.M. 1969, p.4:43). Tokie pat dubenėliai, tik plokščiais dugneliais, buvo aptikti Usviatų IV B gyvenvietėje. Tačiau reikštų manyti, kad strati-

grafiniu požiūriu šie puodukai buvo aptikti jau per einamajame sluoksnyje iš B į A.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo gyvenvietėse sumažėjo pailgų dubenėlių-lemputių, kurių dar buvo gausu Narvos kultūros I_{2a} laikotarpyje. Jų fragmentų aptikta tik Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje.

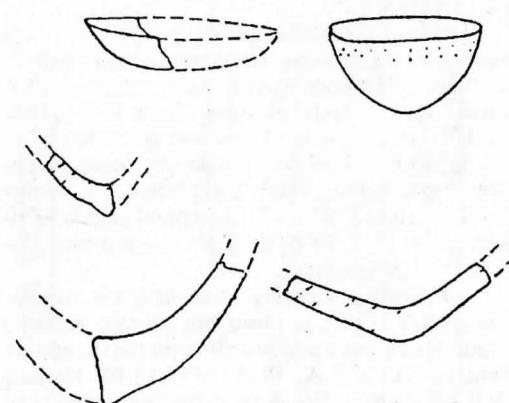
Pastarųjų metų naujausi Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietės tyrinėjimai rodo, kad II_{1a} periode puodų formas iš esmės lieka tos pačios kaip ir ankstesniu laikotarpiu. Per visą laiką visose gyvenvietėse lieka vienodas puodų I formos kakleliais kickis. Keitėsi tik jų briaunų puošimas. Aptinkama daugiau puodų I formos kakleliais, jų briaunos nusklembtos į vidų.

Visose gyvenvietėse, išskyrus Babinovičių 1-mą ir 2-rą gyvenvietes, nežymiai padaugėja puodų C formos kakleliais. Jie tampera kur kas jvairesni. Daugiausia yra puodų nusklebtomis į vidų ir pailgintomis į angos ar išorės pusę briaunomis.

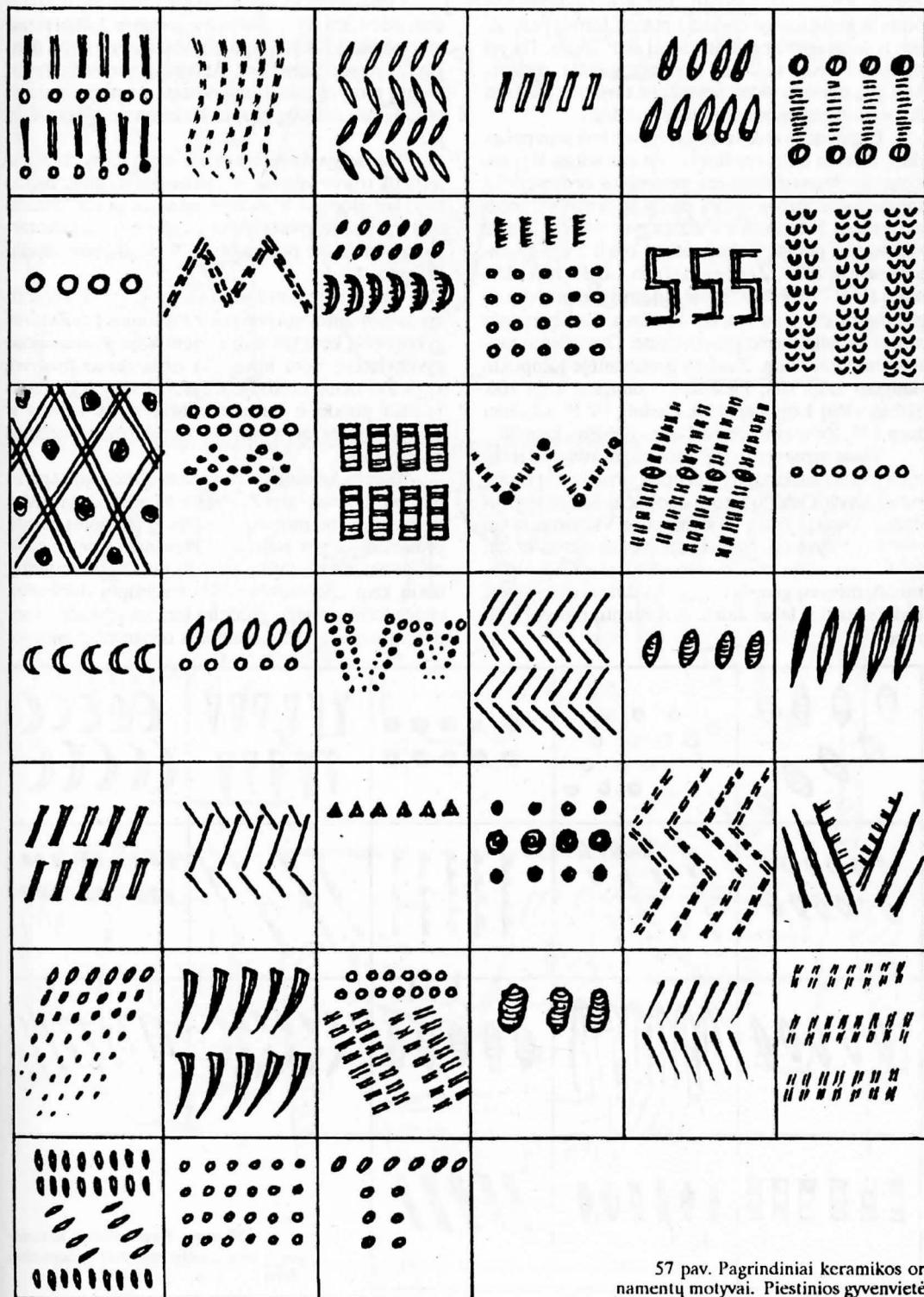
Vienodai mažai visose gyvenvietėse išlieka puodų S formos kakleliais.

Reikšmingiausiu nauju požymiu Narvos kultūros šiaurės-rytinės srities II_{1a} periodo gyvenvietės keramikoje reikštų laikyti puodų CS formos kakleliais padaugėjimą. Tai, be abejų, yra susiję su šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtakos Narvos kultūrai pradžia Rytų Pabaltijoje.

Pagal puodų pakraštėlius ir jų dugnelius galima nustatyti, kad šiuo laikotarpiu vyravo dvių formų puodai: platūs puodai su ovalais katilo (kazano) formos dugneliais bei aukštesni ir siauresni puodai su smailiais dugneliais. Pastarųjų kiekis gyvenvietėse sumažėjo. Šio laikotarpio keramikoje išliko pagrindiniai šiaurės rytų Narvos kultūros I_{1a} ir I_{2a} periodų puodų formų bruozai. Todėl tyrinėtų Lu-



56 pav. Puodų dugnelių ir dubenėlių formos



57 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai. Piestinios gyvenvietė

banos, Kretuono, Usviatų, Babinovičių apyežerių Narvos kultūros gyvenviečių puodų formų panašumo ir tapatumo negalima laikyti atsitiktiniu. Tai yra tolesnė Narvos kultūros keramikos raida, rodanti, kad II_{1a} periode didelį poveikį jai turėjo bęplintanti šukinės-duobelinės keramikos kultūra.

Lyginant su ankstesniais Narvos kultūros periodais, Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpiu Narvos kultūros keramikos ornamentika tampa sudėtinga ir įvairi, daugėja ornamentuotos keramikos. Piestinios ir Zvidzės gyvenvietėse bemaž visi puodai puošti, Babinovičių 1-oje ir 2-oje gyvenvietėse - jų 80%, Žeimenio ežero 1-oje - 75%, Usviatų IV B - 70%. Tai žymiai didesnis ornamentuotų puodų kiekis negu Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse. Ornamento motyvų taip pat daug. Zvidzės gyvenvietėje jų aptikta daugiau kaip 163, Piestinios - daugiau kaip 100, Babinovičių 1-oje - apie 60, Usviatų IV B - daugiau kaip 115, Žeimenio ežero 1-oje - daugiau kaip 20.

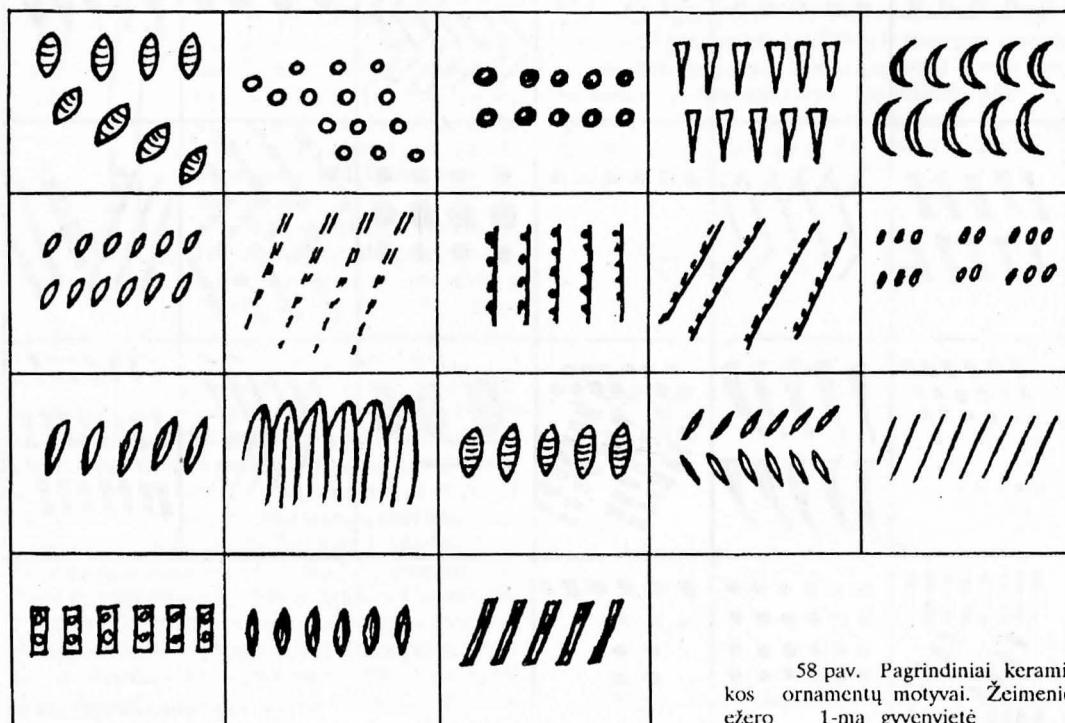
Visus ornamento motyvus pagal atlikimo techniką galima suskirstyti į 5 grupes: ornamentų motyvai sudaryti iš įvairių formų duobučių, šukinių įspaudelių, apvajų, įraižų ir štampelių. Viename ornamente motyve dažniausiai aptinkami vienės ar du, labai retai - trys ornamento elementai. Šios ornamentų motyvų grupės tarp savęs dažnai derinamos, todėl susidaro labai didelė ornamentų motyvų įvairovė.

Ornamentų motyvai, išskyrus tekstilinius įspaudus, išdėstomi puodų viršutinėje dalyje. Labai retais atvejais tik iš šukinių įspaudų sudaryti motyvai dengia 2/3 puodo paviršiaus. Atskirų gyvenviečių ornamentų motyvų panašumą nustatėme pagal atskiras ornamentų motyvų grupes kiekvienoje gyvenvietėje.

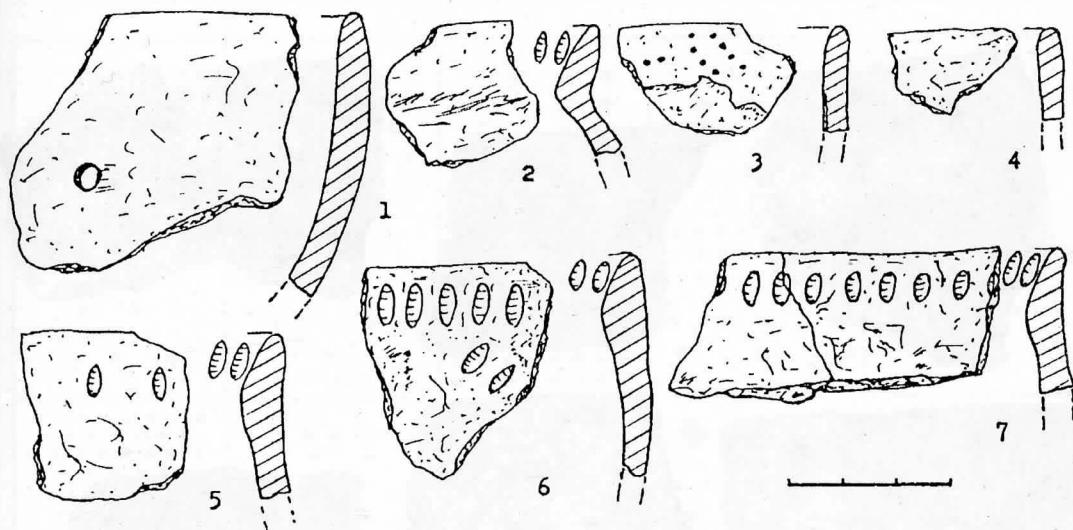
Visose gyvenvietėse ornamentų motyvai išdėstomi tik trijose vietose: ant briaunos, žemiu briaunos, ant išorinės ir vidinės sienelės pusės. Puodo briauna visose gyvenvietėse puošama. Šio laikotarpiu gyvenvietėse puošta 90-96% puodų pakraštelių briaunų.

Visi Žeimenio ežero 1-os gyvenvietės keramikos ornamento motyvai yra ir Piestinios bei Zvidzės gyvenviečių keramikos ornamentikoje. Pastarosiose gyvenvietėse nėra apvainio ornamento motyvo, kuris Žeimenio ežero I-oje gyvenvietėje išdėstomas žemiu puodų ir dubenelių briaunų iš vidinės ir išorinės pusės arba ant nusklembtosios briaunos plokštumos.

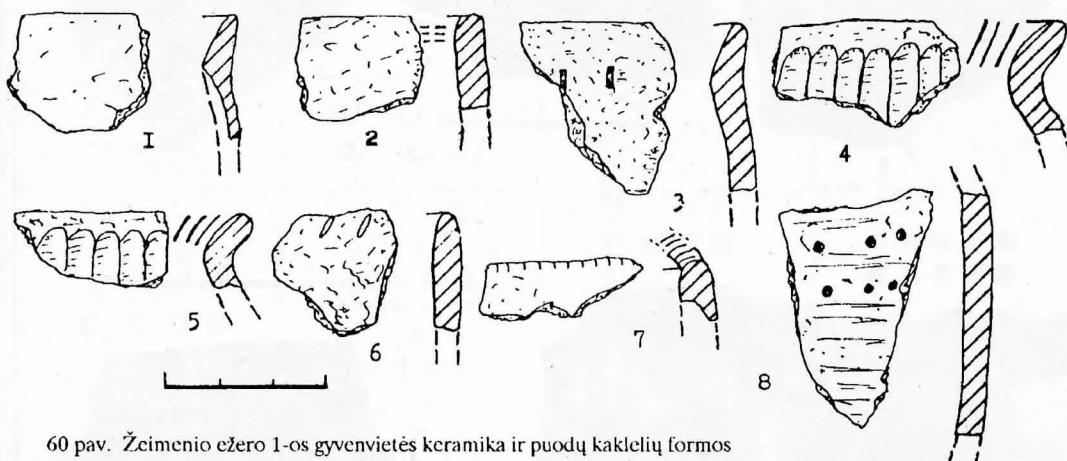
Didelis keramikos ornamentų motyvų tapatus pastebimas tarp Zvidzės ir Piestinios gyvenvietėse aptinkamų motyvų. Zvidzės gyvenvietės puodų ornamentika yra įvairesnė. Piestinios gyvenvietėje neaptinkama kai kurių Zvidzės puodų ornamentų, tokiai kaip „penkiukės“ ar iš trikampių duobučių, vinies formų, pailgų grūdelio formos įspaudelių sudarytų motyvų. 1/5 keramikos ornamento motyvų



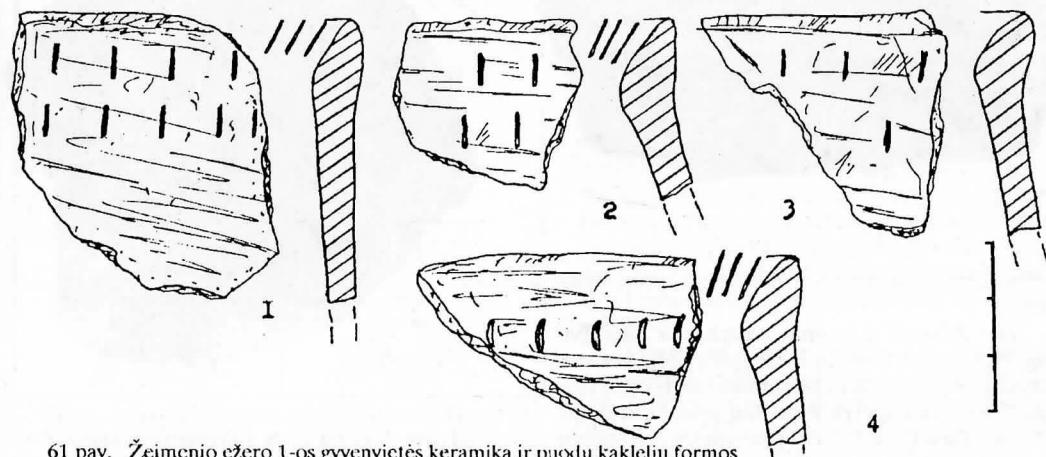
58 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai. Žeimenio ežero 1-ma gyvenvietė



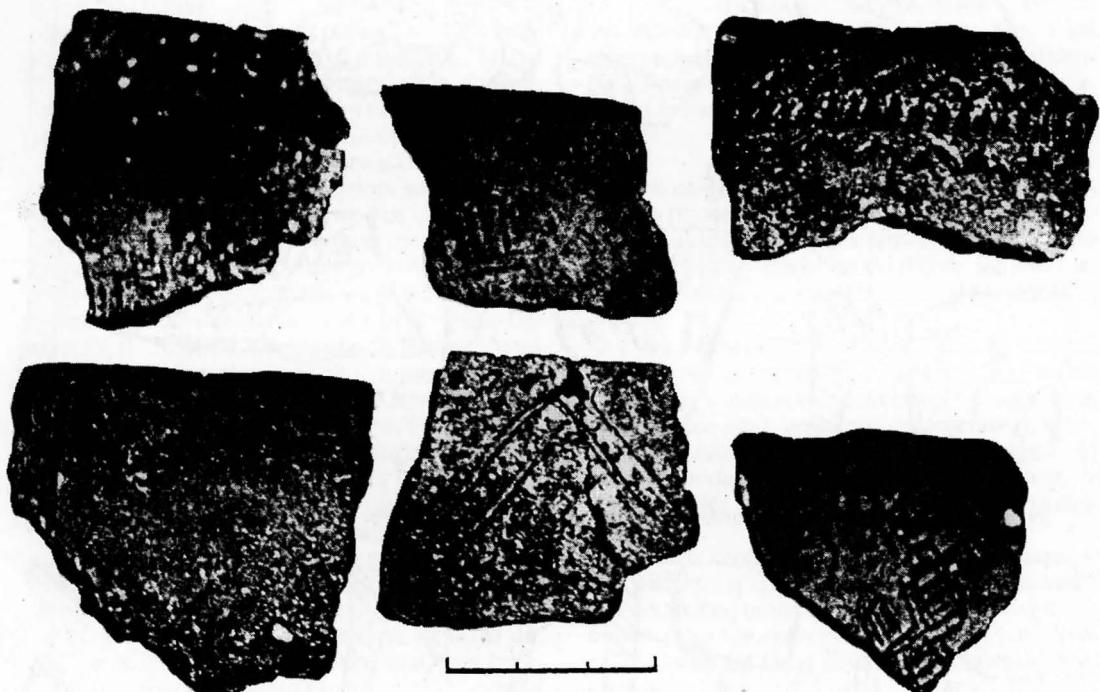
59 pav. Žeimenio ežero 1-os gyvenvietės keramika ir puodų kaklelių formos



60 pav. Žeimenio ežero 1-os gyvenvietės keramika ir puodų kaklelių formos



61 pav. Žeimenio ežero 1-os gyvenvietės keramika ir puodų kaklelių formos



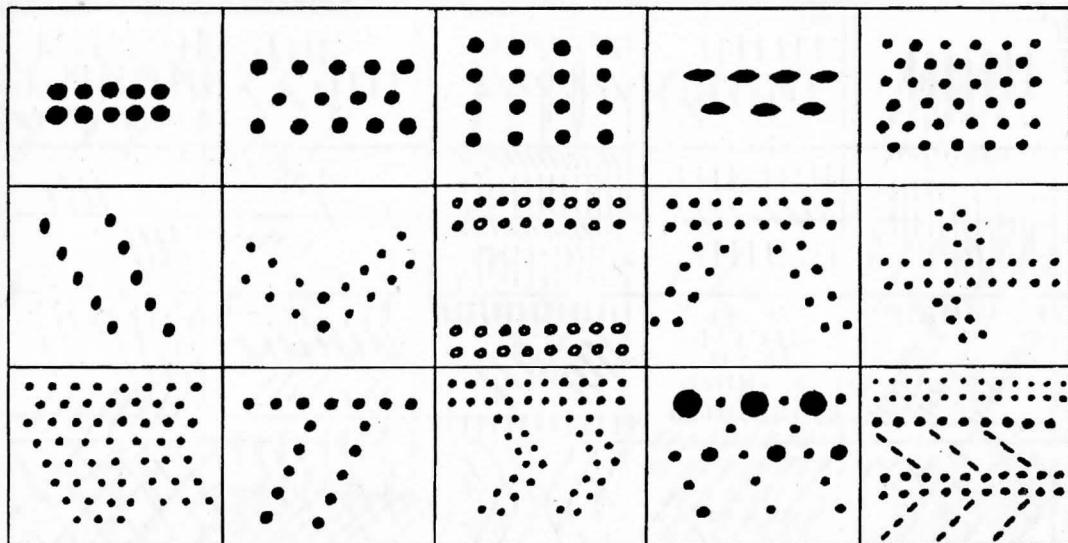
62 pav. Usviatu IV B gyvenvietės keramika



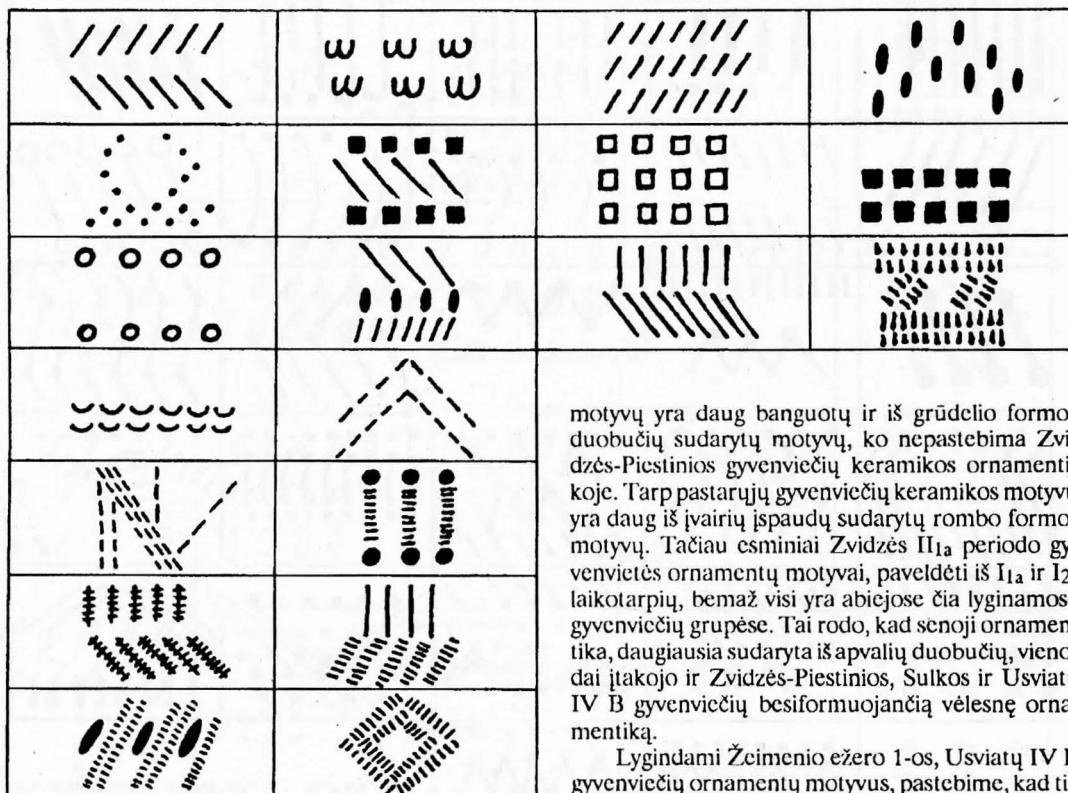
neaptinkama Zvidzės gyvenvietės puodų ornamentikoje.

Dar didesnis skirtumas pastebimas tarp Zvidzės-Piestinios ir Usviatu IV B gyvenviečių keramikos ornamentų motyvų. Neatitinka net 1/3 visų motyvų. Ypač skirtinti yra iš šukinių įspaudų sudaryti motyvai. Tarp Usviatu IV B gyvenvietės ornamentų

63 pav. Usviatu IV B gyvenvietės keramika



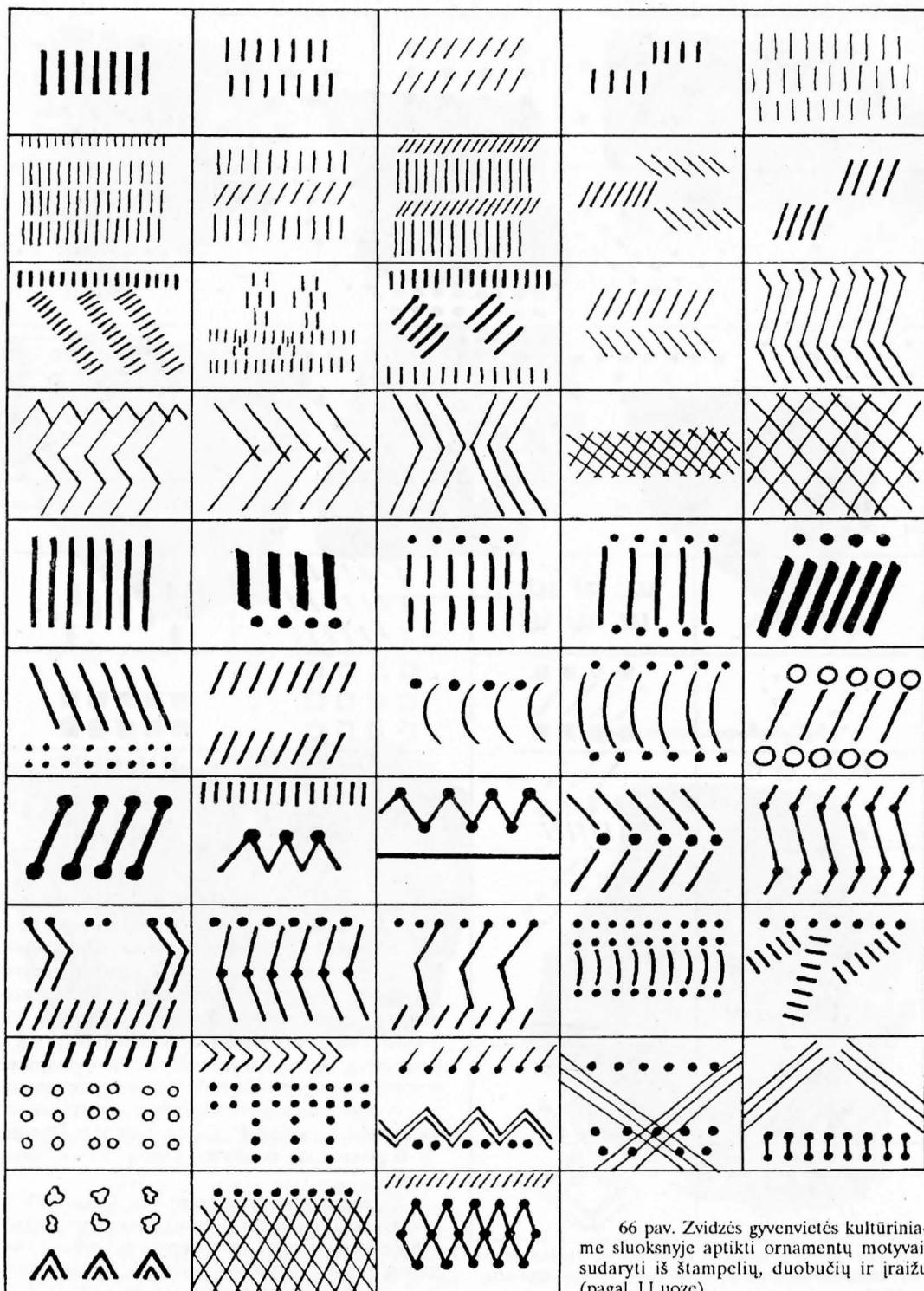
.64 pav. Zvidzės gyvenvietės kultūriniaiame sluoksnyje aptikti ornamentų motyvai, sudaryti iš apvalių duobučių (pagal I.Luozę)



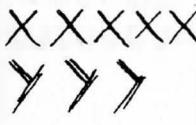
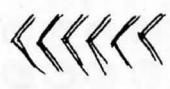
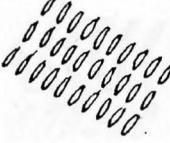
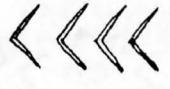
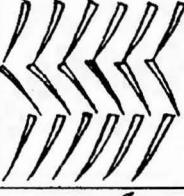
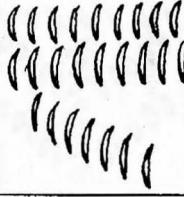
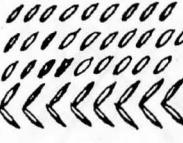
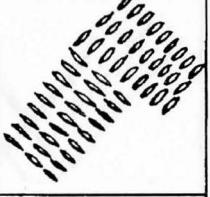
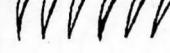
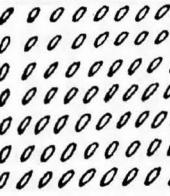
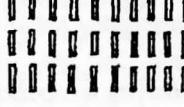
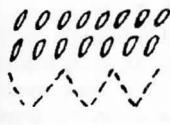
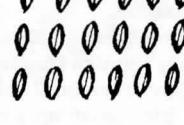
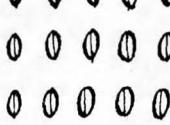
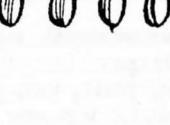
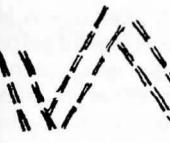
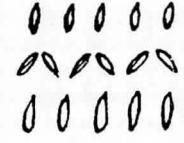
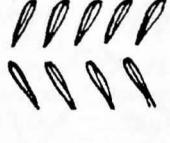
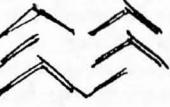
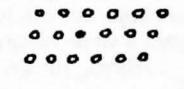
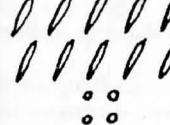
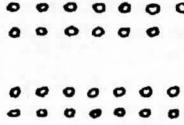
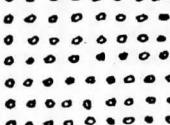
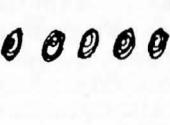
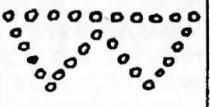
65 pav. Sulkos gyvenvietės kultūriniaiame sluoksnyje aptikti ornamentų motyvai, sudaryti iš įvairių duobučių, stampelių ir įraižų (pagal I.Luozę)

motyvų yra daug banguotų ir iš grūdelio formos duobučių sudarytų motyvų, ko nepastebima Zvidzės-Piestinios gyvenviečių keramikos ornamentikoje. Tarp pastarųjų gyvenviečių keramikos motyvų yra daug iš įvairių išpaudų sudarytų rombo formos motyvų. Tačiau esminiai Zvidzės II_{1a} periodo gyvenvietės ornamentų motyvai, paveldeti iš II_{1a} ir I_{2a} laikotarpių, bemaž visi yra abiejose čia lyginamose gyvenviečių grupėse. Tai rodo, kad senoji ornamentika, daugiausia sudaryta iš apvalių duobučių, vienodai įtakojo ir Zvidzės-Piestinios, Sulkos ir Usviatų IV B gyvenviečių besiformuojančią vėlesnę ornamentiką.

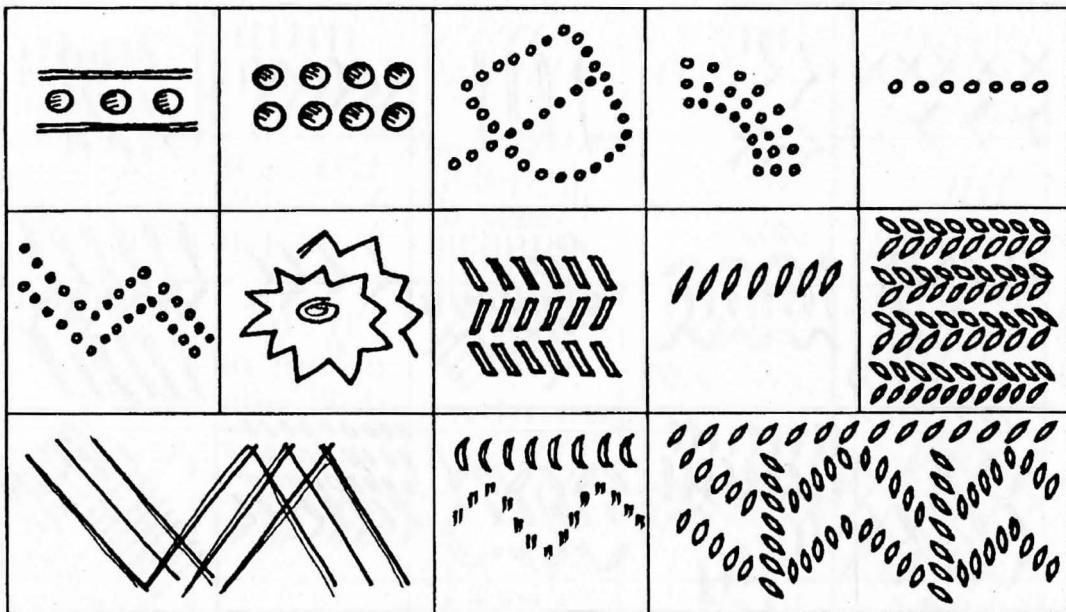
Lygindami Žeimenio ežero 1-os, Usviatų IV B gyvenviečių ornamentų motyvus, pastebime, kad tik trys Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje aptikti ornamentų motyvai nežinomi Usviatų IV B gyvenvietėje. Tai pirštų išpaudų apvajiniai motyvai ir iš jų



66 pav. Zvidzės gyvenvietės kultūriniai sluoksnyje aptiki ornamentų motyvai, sudaryti iš štampelių, duobučių ir įraižų (pagal I.Luočę)

67 pav. Usviatų IV B gyvenvietės kultūriname sluoksnyje aptikti pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal A.Mikliajevą)



68 pav. Usviatų IV B gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje aptiktai pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal A.Mikliajevą)

sudarytos kompozicijos.

Mažiausiai panašumą su Narvos kultūros II_{1a} periodo gyvenviečių keramikos ornamentika turi Babinovičių 1-os ir 2-os gyvenviečių ornamentika. Ten tik 1/3 visų ornamentų motyvų yra narviškos kilmės.

Savitumu išskiria Usviatų IV B gyvenvietės puodų ornamentika. Dauguma motyvų sudaryta iš įvairių įraizų, štampelių, įvairių formų duobučių, rečiau - iš šukinių įspaudų. Viename ornamento motyve dažniausiai panaudojamas tik vienas elementas. Tai atsispindi ir puodų ornamentikos kompozicijoje, kur keli suderinti ornamentų motyvai sudaryti iš vieno ornamento elemento.

Zinomi tik keturi atvejai, kai Usviatų IV B gyvenvietės puodų ornamentikoje buvo derinami skirtingų elementų motyvai. Tai aštriu daiktu įrežti trikampiai ir iš grūdėlio formos duobučių sudaryta horizontali eilutė. Trikampėliai ir grūdėlių duobutės puodų juosia lygiagrečiomis ir horizontaliomis eilutėmis. Antru atveju: dvių lygiagrečių įraizėlių horizontalios eilutės derinamos su apvalių duobučių sudvigubinta eilute. Trečiu atveju apvalių duobučių eilutė iš viršaus ir apačios buvo įreminta dviem lygiagrečiomis, horizontaliomis ir nerpertraukiomis linijomis. Ketvirtas ornamentų motyvas labai savitas - dvi iš grūdėlių duobučių sudarytos lygiagrečios horizontalios eilutės, derinamos su „žingsniuojančia“ horizontaliai šukinių įspaudų eilute, esančia že-

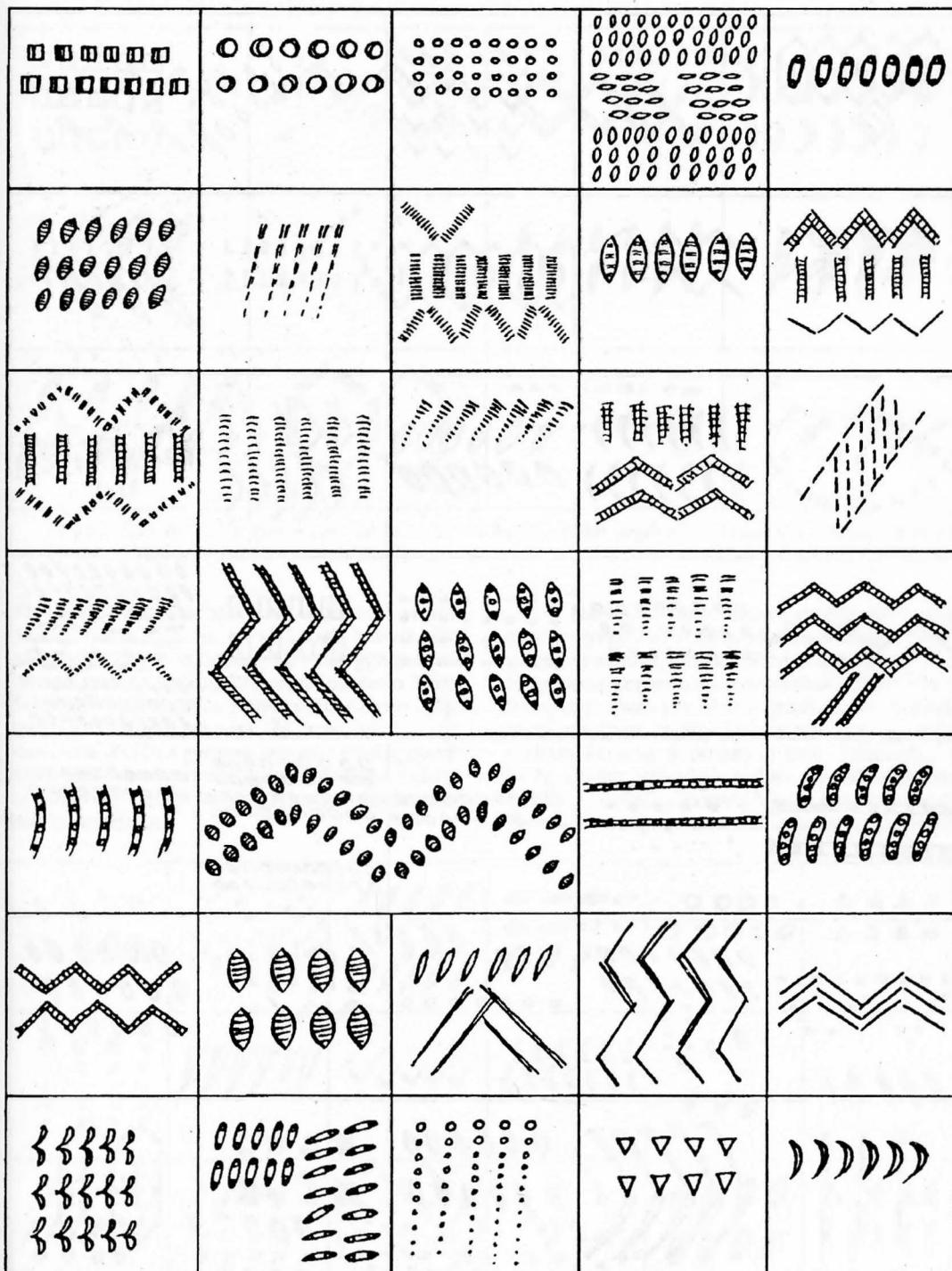
miau duobučių cilucių.

Dubenelių, puodukų dažnai puošiamas visas paviršius. Usviatų IV B gyvenvietėje aptiktas vienas puodus, puoštas aštrių įraizų eilutėmis, žemiau angos briaunos ir briauna - dviem apvalių duobučių įspaudų eilutėmis.

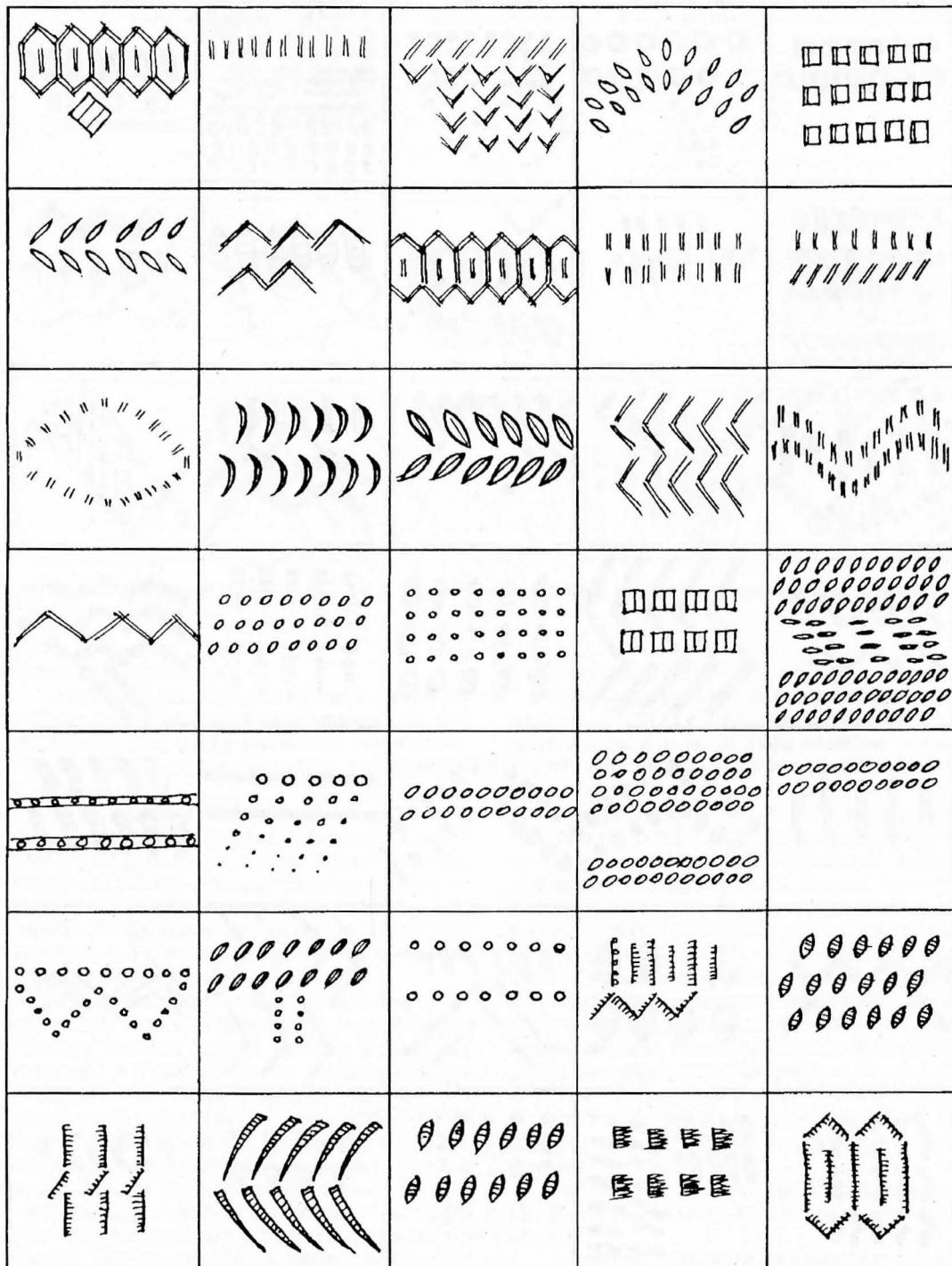
Dvių regionų - Lubanos ir Usviatų apyežerijų - II_{1a} periodo narviška keramika yra tų pačių formų, bet skirtingos ornamentikos. Ar tai ir yra esminiai skirtumai, leidžiantys apibrėžti atskiras kultūras? Autoriai, tyrinėjantys šių regionų paminklus, gyvenvietes priskiria skirtingoms archeologinėms kultūroms (Jozės I.A. 1989, c.100; Mikliajev A.M. 1969, c.39). Abiejose lyginamose gyvenviečių grupėse puodų formos, ornamentų elementai, ornamentų motyvų išdėstymas ant puodų paviršiaus yra panasus. Tai, be abejos, yra tos pačios kultūros, tik atskirų genčių savitumo formavimosi požymis. Ornamentikos simboliai Usviatų IV B gyvenvietėse nesudėtingi, žymiai sudėtingesni Lubanos apyežerje. Tai rodo pastarosios srities ryšius su skirtingu kultūrų gentimis.

Pastebėti bendri Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo keramikos ornamentikos bruožai:

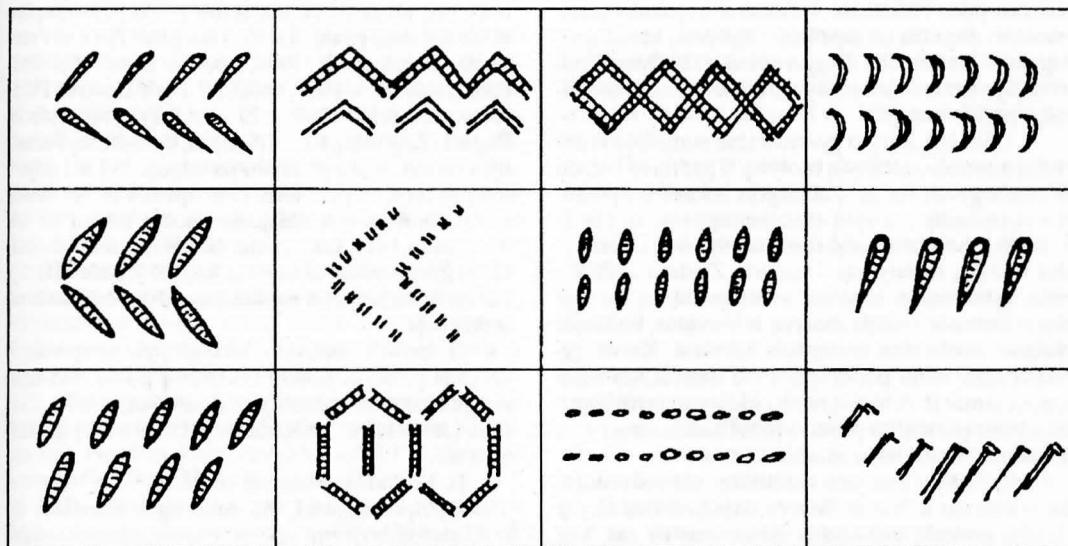
1. Lyginant Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{1a} ir I_{2a} periodų ornamentiką su II_{1a} periodo keramikos ornamentika, pastebime, kad padidėjo bendras kiekis ornamentų motyvų, kurie, skirtinai



69 pav. Usviatų IV B gyvenvietės kultūriniaiame sluoksnyje aptikti pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal A.Mikliajevą)



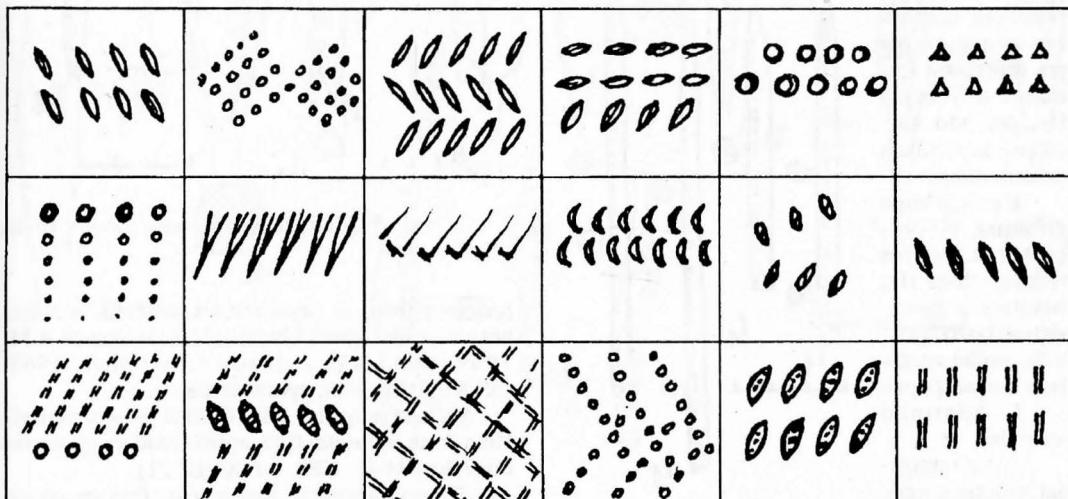
70 pav. Usviačių IV B gyvenvietės kultūriname sluoksnyje aptikti pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal A.Mikliajevą)



71 pav. Usviatų IV B gyvenvietės kultūriniai sluoksnyje aptiktai pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal A.Mikliajeva).

nuo ankstesnių, kartais buvo išdėstomi visame puodų paviršiuje. Tokie puodai, kurie buvo puošiami visame paviršiuje, sudaro 1/11 visų gyvenvietėse aptiktų puoštų puodų. Pastarasis puošimo būdas buvo labiausiai paplitęs Babinovičių 1-oje ir 2-oje, Usviatų IV B gyvenvietėse. Žeimeno čžero 1-oje, Piestinių, Zvidžės gyvenvietėse taip puoštų puodų neaptikta. Čia ornamentai dažniausiai būna padengta viršutinė puodo dalis. Ornamentuojama 1/3 puodo paviršiaus.

2. Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo gyventojai naudojo visus pagrindinius ornamento elementus, motyvų išdėstyti, būdingą I_{1a} ir I_{2a} periodų keramikos ornamentikai. Išliko visi iš štampelių, apvalių duobučių, įraižų sudaryti ornamentų motyvai, žinomi Narvos kultūros I_{1a} ir I_{2a} periodų keramikos ornamentikoje. Padaugėjo iš įraižų, šukinių įspaudėlių sudarytų gulsčios eglutės formos ornamentų motyvų. Visose gyvenvietėse išliko ornamentų motyvai, būdingi ankstyvojo neolito



72 pav. Babinovičių 1-oje gyvenvietėje aptiktai pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal E.Zajkowskį)

laikotarpiui. Išliko net vertikalus augalinių ornamentų - šakutės su lapeliais - motyvas, kuris buvo aptiktas Usviatų IV B gyvenvietėje. Nežymiai padaugėjo ornamento motyvą, kurie aptinkami vidiuje puodo pusėje.

3. Šio laikotarpio gyvenvietėse sumažėjo iš apvalių duobučių sudarytų motyvų. Ypač tai akivaizdu Zvidzės gyvenvietėje. Padaugėjo iš štampinių ir šukinių įspaudų sudarytų ornamentų motyvų. Ornamentikos kompozicijoje tuo metu vyraavo horizontalus motyvų išdėstymas. Išskiria Zvidzės ir Pieštinios gyvenviečių keramikos ornamentika, kurioje aptinkamas ir zoninis motyvų išdėstymas, būdingas šukinės-duobelinėi keramikos kultūrai. Kitose gyvenvietėse vieno puodo puošime dažniausiai buvo naudojamas iš vieno elemento sudarytas ornamento motyvas, puodą iki pilvelio juosė kelios viena nuo kitos nutolusios horizontalios eilutės.

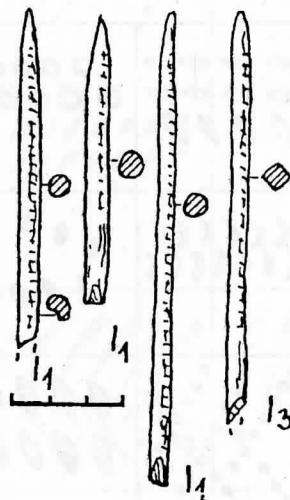
4. Keramikos ornamentikos perimamumas tarp Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} ir I_{1a}-I_{2a} periodų akivaizdus. Skirtumas tik tas, kad II_{1a} periodo pradžioje Rytų Pabaltijje pasirodžius šukinės-duobelinės keramikos kultūrai, Narvos kultūros gyventojai perėmė dalį atcivių kultūros ornamento bruožų: rombo formos įvaizdį, zoninį horizontalų ornamentų motyvų išdėstymą. Tačiau ornamentikos kompozicijoje Narvos kultūros gyventojai išlaikė savitą braižą. Ornamento motyvai buvo išdėstomi laisvai, dideliais tarpais. O tai nebūdinga šukinės-duobelinės keramikos kultūros ornamentikai.

Pagal narviškos keramikos ornamentikos savitumus II_{1a} periodo Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietes galima suskirstyti į tris teritorines grupes: Lubanos, Usviatų ir besiformuojančią Babiniavičių. Rytų Lietuvos narviškų gyvenviečių keramikos ornamentika yra artimesnė Lubanos apyžerio II_{1a} periodo narviškos keramikos ornamentikai.

Kaulo ir rago dirbiniai. Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse buvo aptikti šie strėlių antgaliai ir ietigaliai tipai:

I. Adatiniai antgaliai:

I₁ tipo antgaliai, vidutinio ilgio,



73 pav. Pagrindiniai adatiniai strėlių antgaliai tipai

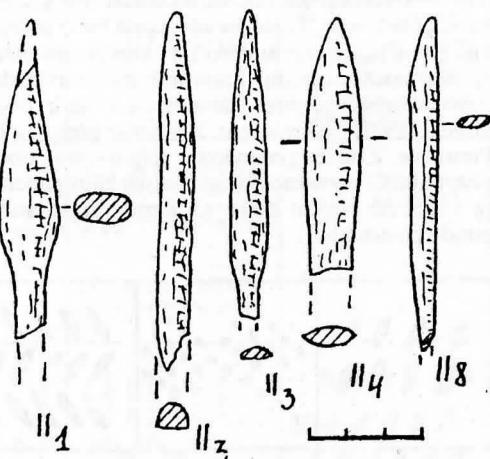
apskritu pjūvio, su trumpa siaurėjančia įkote, suploninta iš dviejų pusių. Šio tipo antgaliai žinomi Pieštinios (Zagorskis F. 1965, 1pp.44, zim.4:15), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:10) ir Usviatų IV B (Микляев А.М. 1969, с.26, рис.5:2) gyvenvietėse. Pagal I. Zagorską, tai I, 1A4 tipas, kuris Pietų Pabaltijje žinomas jau paleolito pabaigoje, o Latvijoje - nuo mezolito pradžios (Загорская И.А. 1983, с.13). Šis tipas vidurinajame neolite išlieka ne tik narviškose, bet ir šukinės-duobelinės keramikos kultūros gyvenvietėse (Яните Л.Ю. 1959, таб.VIII:2), kurios ankstyvajame neolite buvo Narvos kultūros teritorijoje.

I₃ tipo antgaliai, vidutinio ilgio, su trumpa siaurėjančia įkote, suploninta iš dviejų pusių. Šio tipo antgaliai žinomi Pieštinios (LA, 1974, tab.4:7), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XVIII:16 ir kt.) gyvenvietėse.

II. Karklo lapo formos antgaliai:

I₁ tipo antgaliai, vidutinio ilgio, neryškiai išreikištos rombo formos plunksna, ovalo formos skersinio pjūvio, su ilga ir išryškinta įkote. Šio tipo antgalis aptiktas Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XVIII:8) ir Jaros 3-oje gyvenvietėje.

I₃ tipo antgaliai, ilgi, netaisyklingo segmento



74 pav. Pagrindiniai karklo lapo formos strėlių antgaliai tipai

formos pjūvio, su išryškintomis įkotėmis. Šio tipo antgaliai buvo aptikti Usviatų IV B (Микляев А.М. 1969, рис.5:4), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XVIII:20) ir kt. gyvenvietėse.

II₄ tipo antgaliai, lešio formos pjūvio, neišryškinta įkote, vidutinio ilgio, aptiktai Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XVIII:21).

I₈ tipo antgaliai, siaura lešio formos pjūvio plunksna ir smailėjančia įkote, matyt, naudoti kaip ietigaliai, iki 12-14 cm ilgio. Jie buvo aptikti Usviatų

IV B gyvenvietėje (Микляев А.М. 1969, рис.5:3).

III. Kūgio formos antgaliai:

III₁ tipo ietigaliai, vidutinio ilgio, netaisyklingo ovalo formos pjūvio, storaiusia vieta - antgalio vidurinė dalis. Tokie antgaliai aptikti Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XVII:10) gyvenvietėje.

III₄ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, storaiusia vieta yra arčiau smaigilio ar ties antgalio viduriu, įkotė suplokštinta. Šie antgaliai yra įvairių dydžių ir aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:2, XVII:10).

III₁₇ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, plačiausioje vietoje turintys įsmaukelę, neilgi, įkotė plokščia, išryškinta iš dviejų pusių. Tokie antgaliai aptikti Piestinios (Zagorskis F. 1965, zim.4:14) ir Zvidzės gyvenvietėse (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:15).

III₁₈ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, su įsmaukelės plačiausioje vietoje. Šio tipo antgaliai būdinga ilga, plokščia įkotė. Antgaliai aptikti Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:4).

III₁₉ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, be įsmaukelės, su ilga plokščia įkote, aptikti Usviatų IV B gyvenvietėje (Микляев А.М. 1969, рис.5:5).

III₂₀ tipo antgaliai, apvalaus skersinio pjūvio, su įsmaukelės plačiausioje vietoje ir pailgintu smaigiliu. Toks antgalis aptiktas Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:7).

III₂₁ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, storaiusia antgalio vieta arčiau smaigilio. Plačiausioje antgalio

vietoje yra įsmaukelė. Šie antgaliai aptikti Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:8) gyvenvietėje.

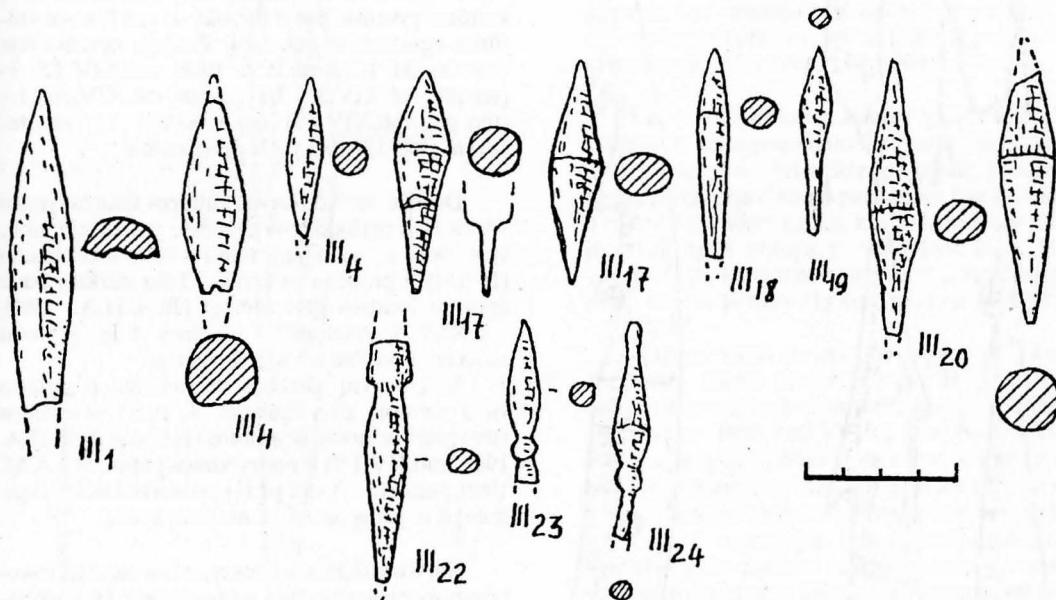
III₂₂ tipo antgaliai, apvalaus pjūvio, su išryškinčia kūgio formos galvute. Tarp galvutes ir įkotės yra įsmaukelė. Įkotė ilga, smailėjanti. Šio tipo antgalis aptiktas Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:9) gyvenvietėje.

III₂₃ tipo antgaliai, su išryškinta įsmaukelė žemiau plačiausios antgalio vektos, o ant įkotės yra žiedo formos paplatėjimas. Šio tipo antgaliai aptikta Usviatų IV B (Микляев А.М. 1969, рис.5:6) gyvenvietėje.

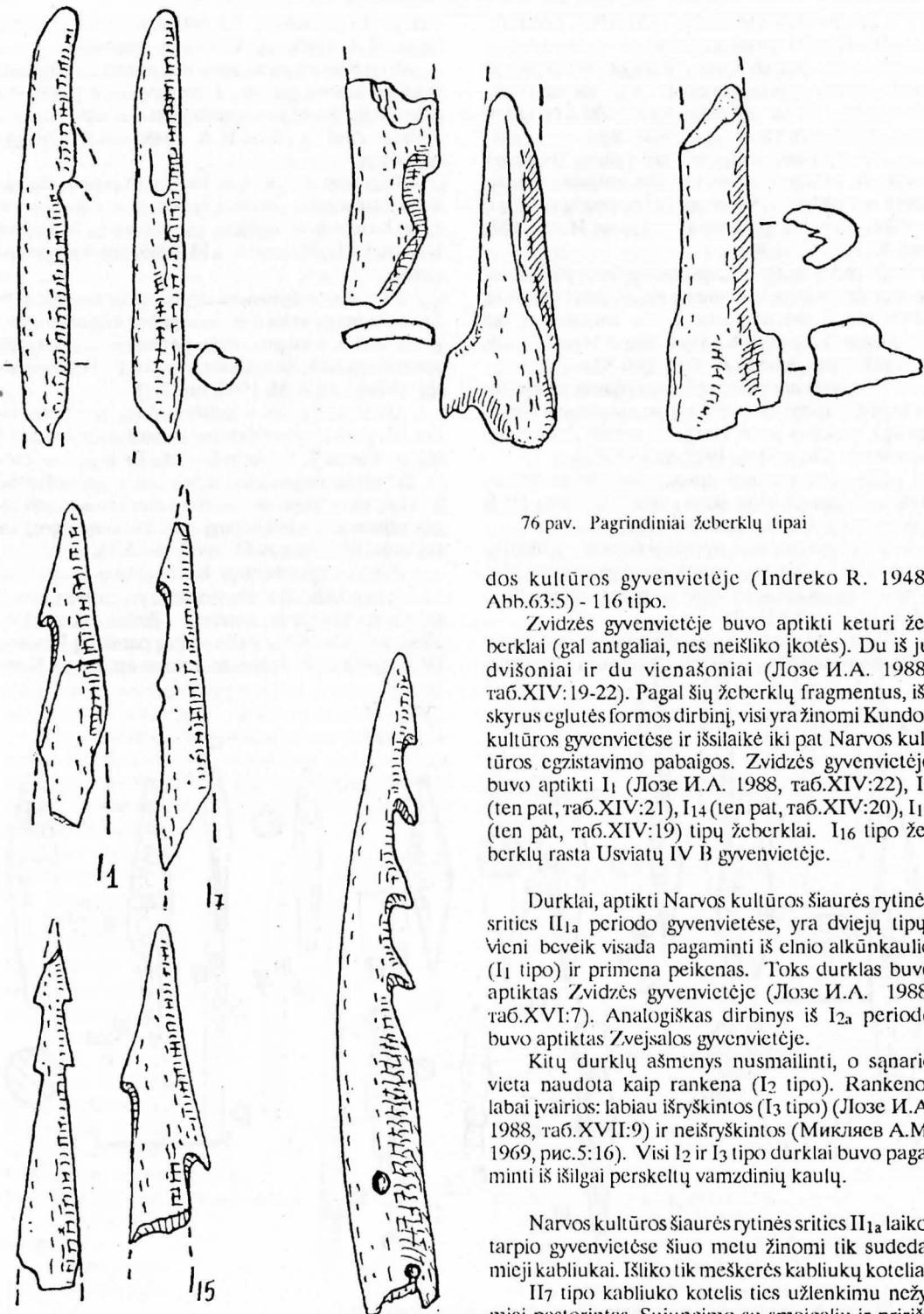
III₂₄ tipo antgaliai, su išryškinta įsmaukelė plačiausioje antgalio vietoje, smaigalis pailgintas ir ant jo yra nedidelis kūgio formos paplatėjimas. Antgalis apvalaus pjūvio. Jis aptiktas Usviatų IV B gyvenvietėje (Микляев А.М. 1969, рис.5:7).

Žeberklai. Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo paminkluose žeberklų aptikta labai mažai. Vienas jų žinomas Usviatų IV B gyvenvietėje. Žeberklas pagamintas iš briedžio rago, nežymiai lenktas, vienašonis, su retomis keturiomis masyviomis užbarzdėmis ir ilgu pagrindu, kuriame išgręžtos skylutės (Микляев А.М. 1969, рис.5:1).

Zvidzės gyvenvietėje buvo aptikti dviejų žeberklų pagrindai, iš kurių viename yra pritvirtinimui skirtas paplatinimas, antrame - įlinkis (Лозе И.А. 1988, таб.XVI:4,5). Artimiausią paralelių Usviatų IV B gyvenvietės žeberklui galime aptiki tik Kun-



75 pav. Kūgio formos strėlės antgaliai ir ietigalių pagrindiniai tipai



76 pav. Pagrindiniai žeberklų tipai

dos kultūros gyvenvietėje (Indreko R. 1948, Abb.63:5) - 116 tipo.

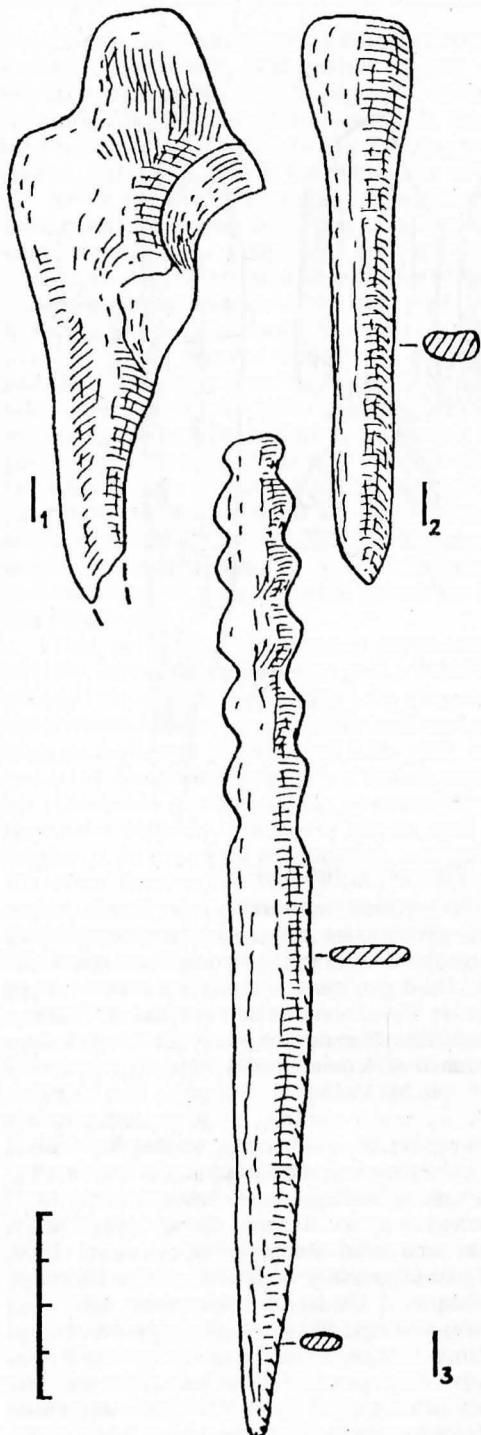
Zvidzės gyvenvietėje buvo aptikti keturi žeberklai (gal antgaliai, nes neišliko įkotės). Du iš jų dvišoniai ir du vienašoniai (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:19-22). Pagal šių žeberklų fragmentus, išskyrus eglutės formos dirbinį, visi yra žinomi Kundos kultūros gyvenvietėse ir išsilaike iki pat Narvos kultūros egzistavimo pabaigos. Zvidzės gyvenvietėje buvo aptikti I₁ (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:22), I₇ (ten pat, таб.XIV:21), I₁₄ (ten pat, таб.XIV:20), I₁₅ (ten pat, таб.XIV:19) tipo žeberklai. I₁₆ tipo žeberklų rasta Usviatų IV B gyvenvietėje.

Durklai, aptikti Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} periodo gyvenvietėse, yra dvių tipų. Vieni būveik visada pagaminti iš elnio alkūnkaulio (I₁ tipo) ir primena peikenas. Toks durklas buvo aptiktas Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XVI:7). Analogiskas dirbinys iš I_{2a} periodo buvo aptiktas Zvejsalos gyvenvietėje.

Kitų durklų ašmenys nusmailinti, o sąnario vieta naudota kaip rankena (I₂ tipo). Rankenos labai įvairios: labiau išryškintos (I₃ tipo) (Лозе И.А. 1988, таб.XVII:9) ir neišryškintos (Микляев А.М. 1969, рис.5:16). Visi I₂ ir I₃ tipo durklai buvo pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse šiuo metu žinomi tik sudedamieji kabliukai. Išliko tik meškerės kabliukų koteliai.

I₇ tipo kabliuko kotelis ties užlenkimu nežymiai pastorintas. Sujungimo su smaigaliu ir pririši-



77 pav. Pagrindiniai durklų tipai

mo prie valo vietos paplonintos. Šio tipo meškerės kabliukas aptiktas Usviatų IV B gyvenvietėje (Микляев А.М. 1969, рис.5:15). Šio tipo sudamųjų meškerės kabliukų daugiausia (Загорская И.А. 1988, с.18).

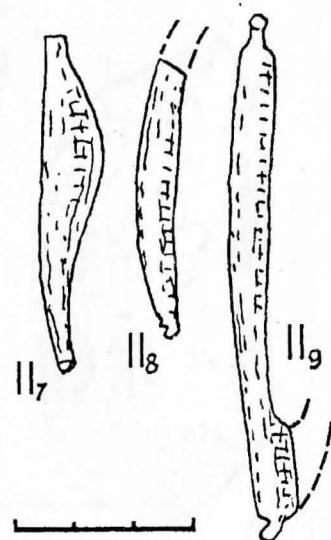
II₈ tipo kabliuko kotelis nežymiai užlinkęs, su jungimo sumaišaliu vieta iš kuprelės pusės turi įraižėles, skirtas smaigaliui pritvirtinimui. Šio tipo meškerės kabliukas aptiktas Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XIV:23).

II₉ tipo kabliuko kotelis abiejose galuose turi išpjautas ataugėles. Viena jų skirta virvutei pririšti prie valo, kita - smaigaliui pritvirtinti prie kotelio. Šio tipo meškerės kabliukas buvo aptiktas Usviatų IV B gyvenvietėje (Микляев А.М. 1969, рис.5:14).

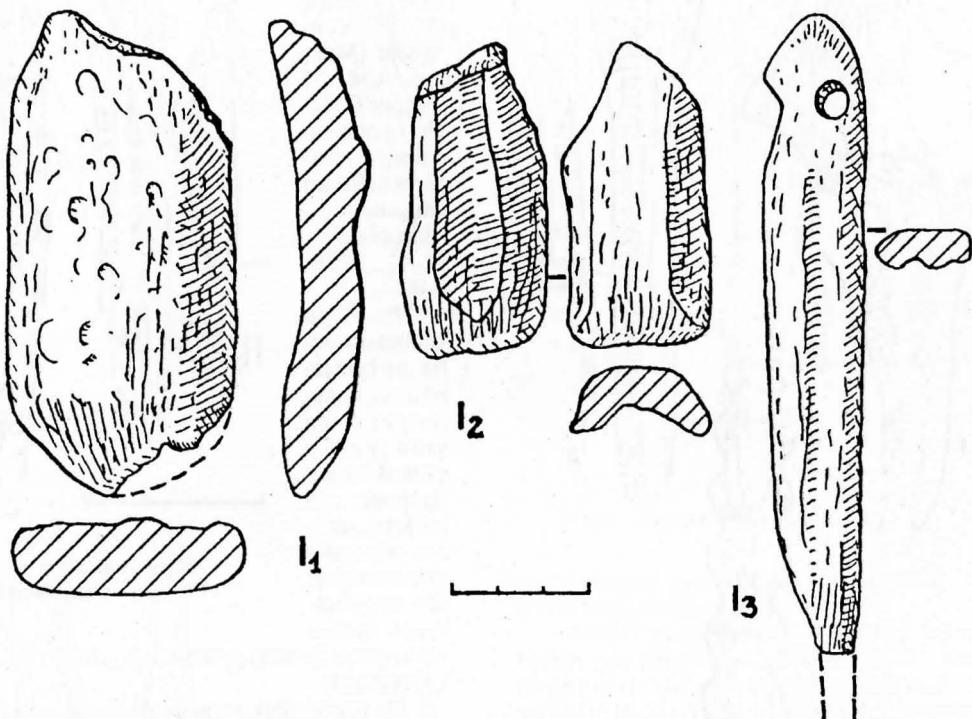
Visi Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio kaltai pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų arba iš briedžio rago gabalų. Šiuo laikotarpiu padaugėja iš kaulo pagamintų kaltų (I₃ tipo). Tai išilgai perskelti kaulai, kurių ašmenys siaurėja, jie šlifuoti iš abiejų pusių (Лозе И.А. 1988, таб.XV:7,9), kartais ašmenys formuojami nupjaunant kaulus įstrižai (I₂ tipo) (Лозе И.А. 1988, таб.XV:4).

Raginiai kaltai (I₁ tipo) buvo gaminami kaip ir kauliniai - išilgai perskėlus ragą. Raginiai kaltai ploni, pusapvaliais ašmenimis, iš abiejų pusių šlifuoti (Лозе И.А. 1988, таб.XVI:1). Nuo Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio kaltų pastarieji kaltai skiriasi tuo, kad buvo gaminami ne iš rago šakų 45° kampu nupjovus ašmenų dalį, o juos išilgai perskėlus ir suploninus. Pastaraisiais kaltais buvo žymiai lengviau apdirbtii medži. Piestinios gyvenvietėje išliko ir ankstesnio laikotarpio formos kaltų (Загорский F. 1965, зм.4:13,18).

Ylos buvo gaminamos taip pat, kaip ir Narvos kultūros I_{2a} laikotarpiu - nusmailius sąnarinių kaulų



78 pav. Sudėtinių meškerės kabliukų pagrindiniai tipai



79 pav. Pagrindiniai kaltų tipai

arba išilgai perskėlus kaulą ir nusmailinus bei nušlifavus tik smaigalių. Ylos aptiktos visose II_{1a} periodo durpyninėse gyvenvietėse.

Siuo laikotarpiu daugelyje gyvenvicčių padaugėja kaulinių-raginių plokštelių, matyt, jų vienems paruošalamams skirtų ruošinių (Лозе И.А. 1988, таб.XVIII:5-7; Микляев А.М. 1969, рис.5:18-20).

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio kaulo ir rago dirbiniai yra tų pačių tipo, kaip ir ankstyviuose perioduose. Padaugėja kūginių antgalių su įsmaukėlėmis plačiausioje vietoje. Kūginių antgalių šiuo laikotarpiu padaugėja visoje šiaurės rytinėje Europos teritorijoje, ypač Volosovo ir šukinės-duobelinės keramikos kultūrų gyvenvietėse (Крайнов Д.А. 1987, с.161, рис.5:19-26).

Tarp žerberklų pasirodė I₁₄ ir I₁₅ tipo dirbiniai, kurie buvo žinomi tik Kundos kultūros paminkluose. Matyt, ankstyvojo neolito Narvos kultūros paminkluose jų dar neaptikta. Vienaseniai žerberklai su retomis užbarzdėmis šiuo laikotarpiu labai paplitę ir ankstyviuose Volosovo kultūros gyvenvietėse (Крайнов Д.А. 1987, с.161, рис.5:16,30,31).

Titnaginiai dirbiniai

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse padaugėjo titnaginių dirbiniai. Daugelyje šio laikotarpio gyvenvicčių titnaginiai dirbiniai buvo gaminami iš atvežtinės žaliavos. Rytų Lietuvos, Rytų Latvijos ir šiaurės vakarinės Baltarusijos dabartinės teritorijos gyventojai titnago žaliavą išsiveždavo iš Nemuno, Sožes, Dnepro ir jų intakų aukštupių bei Valdajaus aukštumos. Čia, be pilkos spalvos titnago dirbiniai, apsidengiančių patina (Ковнурко Г.М. 1973, с.41), aptikti ir iš rusvai pilko, violetinio ir juodo titnago pagamintų dirbiniai, atgabentų iš Valdajaus aukštumos. Usviatų IV B gyvenvietėje aptikti titnaginiai dirbiniai, pagaminti iš juodo arba pilko titnago (Микляев А.М. 1969, с.25), kurio paviršiuje nesusidaro patina. Jis, matyt, atgabentų iš Valdajaus aukštumose, šalia upių esančių atodangų. Babinovičių tipo gyvenvietėse aptinkamos titnagis ir iš jo pagaminti dirbiniai čia pastekdavo iš Dnepro, Sožes, Nemuno aukštupių. Mažesnis dirbiniai kiekis yra iš Valdajaus aukštumose aptinkamos žaliavos (Зайковский Э.М. 1982, с.28).

Visose gyvenvietėse, išskyrus Žcimenio ežero

1-ają, titnago dirbiniai dažniausiai buvo gaminami iš nuoskalų. Babinovičių 1-oje gyvenvietėje tarp visų titnaginių dirbinių iš nuoskalų pagaminti dirbiniai sudaro 73,6%, Žeimenio ežero 1-oje - 45%, Pakretuonės 3-oje - 54%, Usviatų IV B ir Zvidzės gyvenvietėse - daugiau kaip 50%, Piestinios - apie 65%.

Strėlių antgaliai 1. Tarp strėlių antgalų išskiria Babinovičių 1-oje gyvenvietėje aptiktis du antgaliai, kurie, matyt, gali būti datuojami kiek ankstesniu laikotarpiu. Vienas jų, pagamintas iš skeltės, turi trumpą išryškintą jkotę, kuri iš pricinčių pusės retušuota smulkiu plokščiu retušu. Kitas antgalis trumpos ir be jkotės, primena lapo formos antgalį. Jo pakraščiai iš kuprelės pusės retušuoti statmenu rctušu (Зайковский Э.М. 1982, c.30, рис.I:1-2). Pirmasinis antgalis, kuris yra netipiskas episvidrinis antgalis, yra labai artimas Zvidzės gyvenvietėje aptiktam episvidriniam antgalui. Pastarasis antgalis taip pat neturi visų episvidriniams antgaliams būdingų bruožų (Лозе И.А. 1988, таб.XIX:16). Šie antgaliai negalėjo atsitiktinai patekti į šių gyvenvicčių kultūrius sluoksnius. Jų buvimas rodytų mezolitinės kultūros tradiciją.

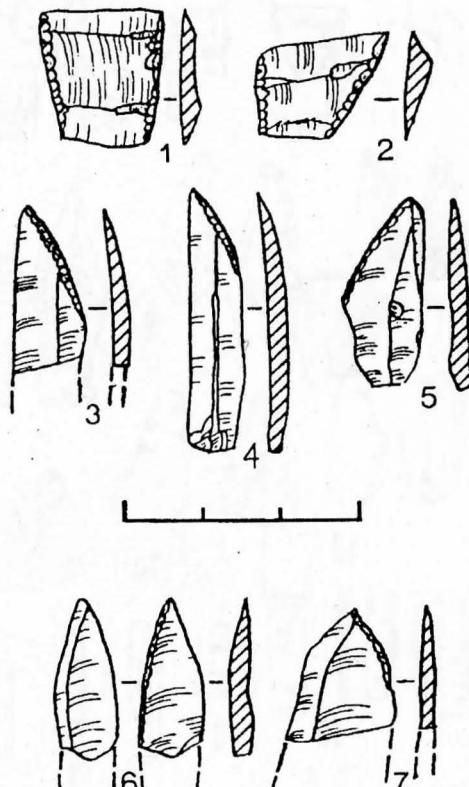
Tokį pat mezolitinės kultūros perimamumą rodo šio laikotarpio gyvenvietėse aptiktis trapeciniai antgaliai. Jų aptikta Babinovičių 1-os gyvenvietės viršutiniam, Narvos kultūrai priskiriamame, kultūriniam sluoksnyje (Зайковский Э.М. 1982, c.31, рис.1:16), Žeimenio ežero 1-oje ir Pakretuonės 3-oje (Гиринкас А. 1988, п.9,11) gyvenvietėse. Visi trapeciniai antgaliai iš vidurinių skelčių dalių yra taisyklingi, su statmenai retušuotomis kraštiniemis. Tik vienas, Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje aptiktas, trapecinis antgalis yra netaisyklingas (пав.81:2). Trapecija, kaip antgalio forma, yra velyvojo mezolito kultūrų tradicijos rezultatas. Episvidrinų antgalų trapecijų buvo aptikta velyvojo mezolito Maglemozés-Kungemozés ir Kundos kultūroms priskiriamose Pakretuonės 4-oje, Kretnono ežero (Lietuva), Beregovaja, Slabados (Baltarusija) ir kt. (Гиринкас А. 1990, п.13; Ксензов И.П. 1979, c.87, рис.2:17) gyvenvietėse.

Šio laikotarpio gyvenvietėse daugiausia buvo aptikta rombiniai antgaliai, kiek mažiau - karklo lapo formos ir su išryškintomis jkotėmis antgaliai.

Rombiniai antgaliai:

I₁ tipo antgaliai, pagaminti iš plonų, bet plačių ar vidutinio pločio skelčių ir nuoskalų, paviršius retušotas iš abiejų pusių visame paviršiuje plokščiu retušu. Tokių antgaliai aptikta Piestinios (Zagorskis F. 1965, zim.4:3,5,6), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIX:1,2) ir Babinovičių 1-oje ir 2-oje (Зайковский Э.М. 1988, рис.2:15) gyvenvietėse.

I₂ tipo rombiniai antgaliai, pagaminti iš vidutinio pločio skelčių, retušoti iš skeltės priekinės pusės visame paviršiuje plokščiu rctušu. Šio tipo antgaliai aptikta Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А.



80 pav. Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje aptikti titnaginių strėlių antgaliai

1988, таб.XIX:7).

I₃ tipo rombiniai antgaliai, pagaminti iš skelčių, dažniausiai plačių, kurie retušuoti tik briaunų pakraščiais. Šio tipo antgaliai aptikta Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, таб.XIX:8, XX:1).

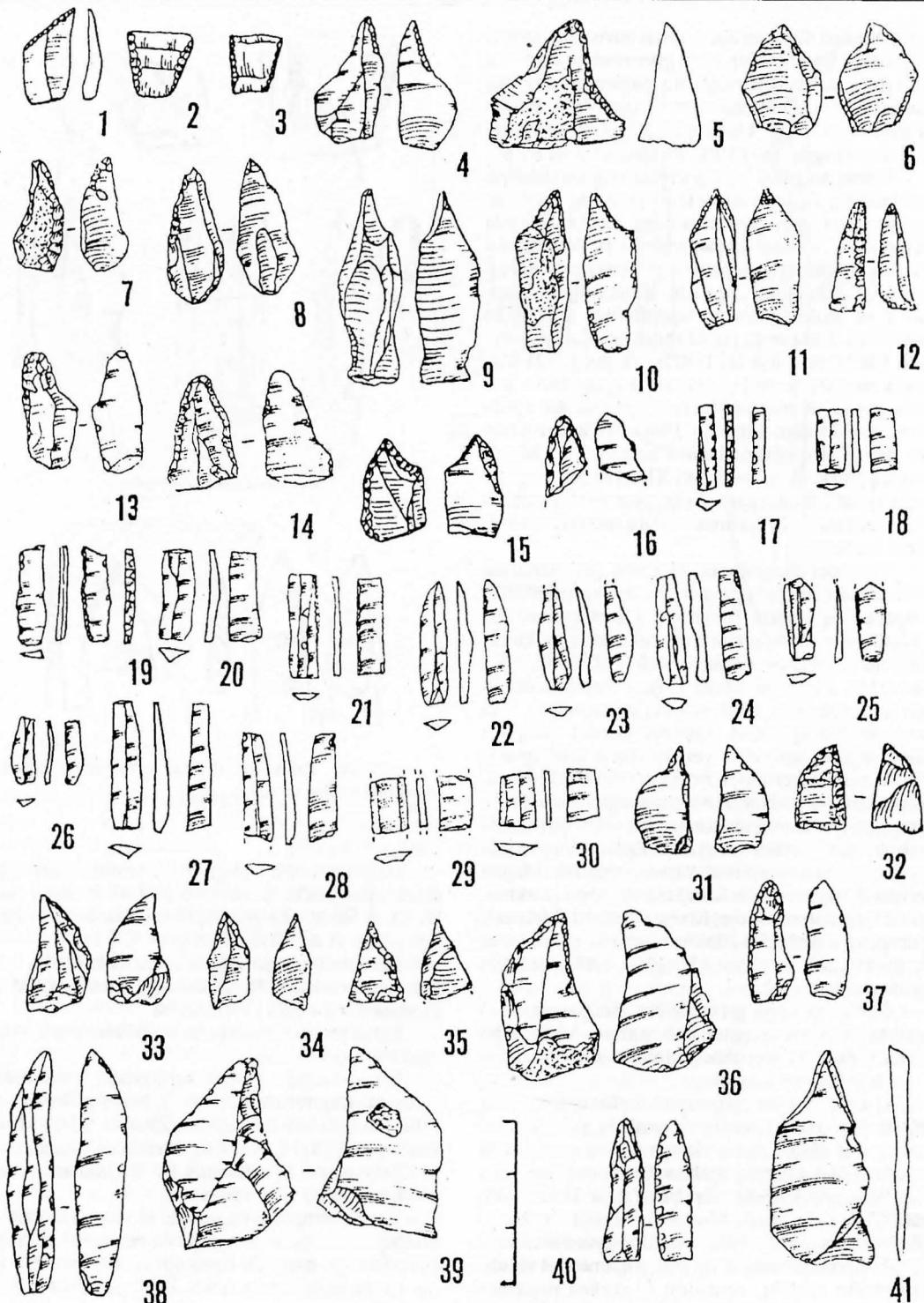
Rombinių antgaliai padaugėja tik nuo II_{1a} laikotarpio pradžios. Didžiausias jų kiekis aptiktas Piestinios ir Zvidzės gyvenvietėse.

Labai artimi rombiniam antgaliam yra karklo lapo formos antgaliai:

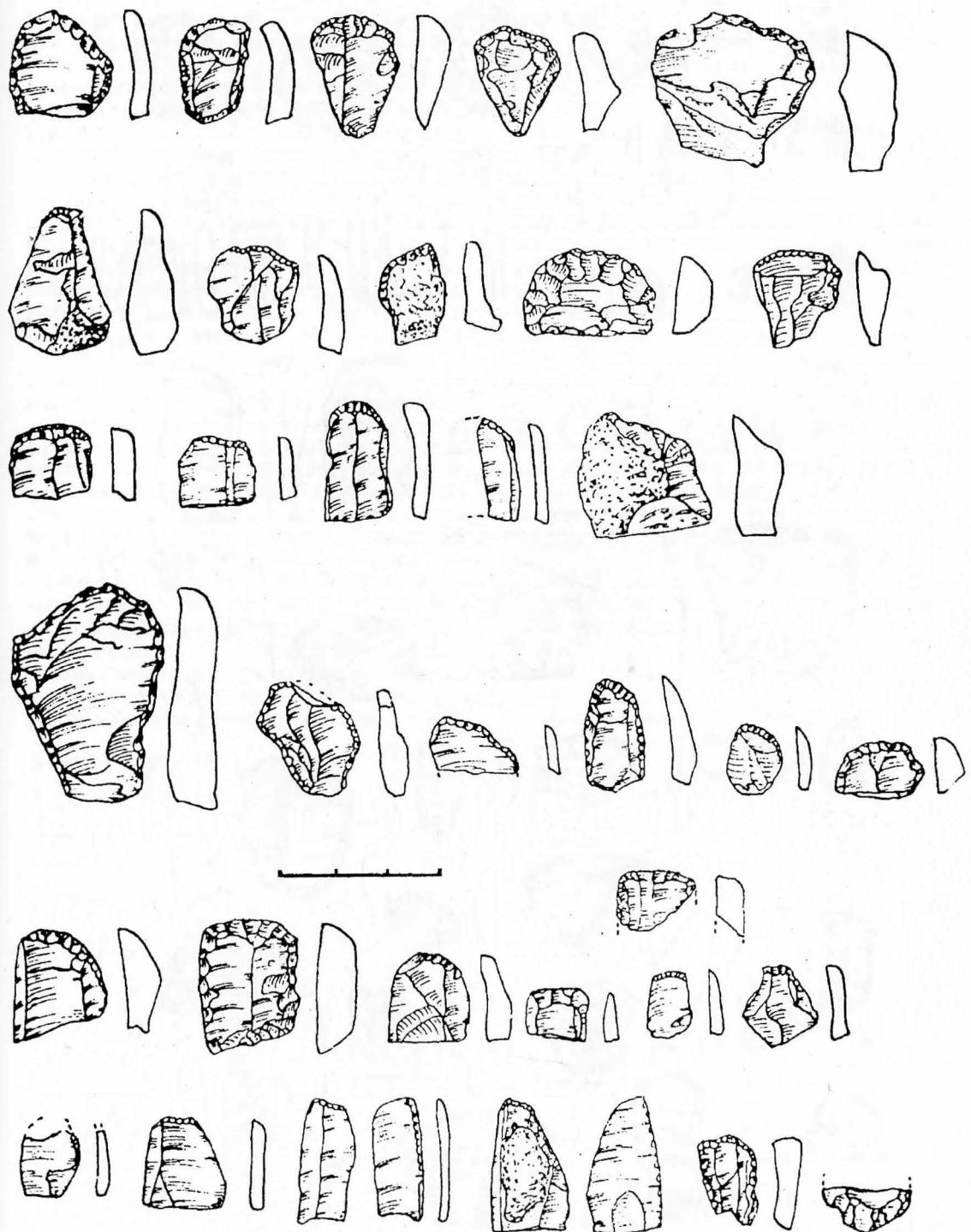
I₁ tipo antgaliai, pagaminti iš plačių ir vidutinio pločio skelčių, retušoti iš abiejų pusių plokščiu retušu. Šio tipo antgaliai aptikti Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XIX:19, XX:4,6), Piestinios (Zagorskis F. 1965, zim.4:1,4), Usviatų IV B (Тикляев А.М. 1969, рис.2:26) gyvenvietėse.

I₂ tipo antgaliai, pagaminti iš vidutinio pločio skelčių, iš vienos ar abiejų pusių retušuoti pakraščiais. Šio tipo antgaliai buvo aptikti Babinovičių 1-oje (Зайковский Э.М. 1988, c.26, рис.2:17), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, таб.XX:5) gyvenvietėse.

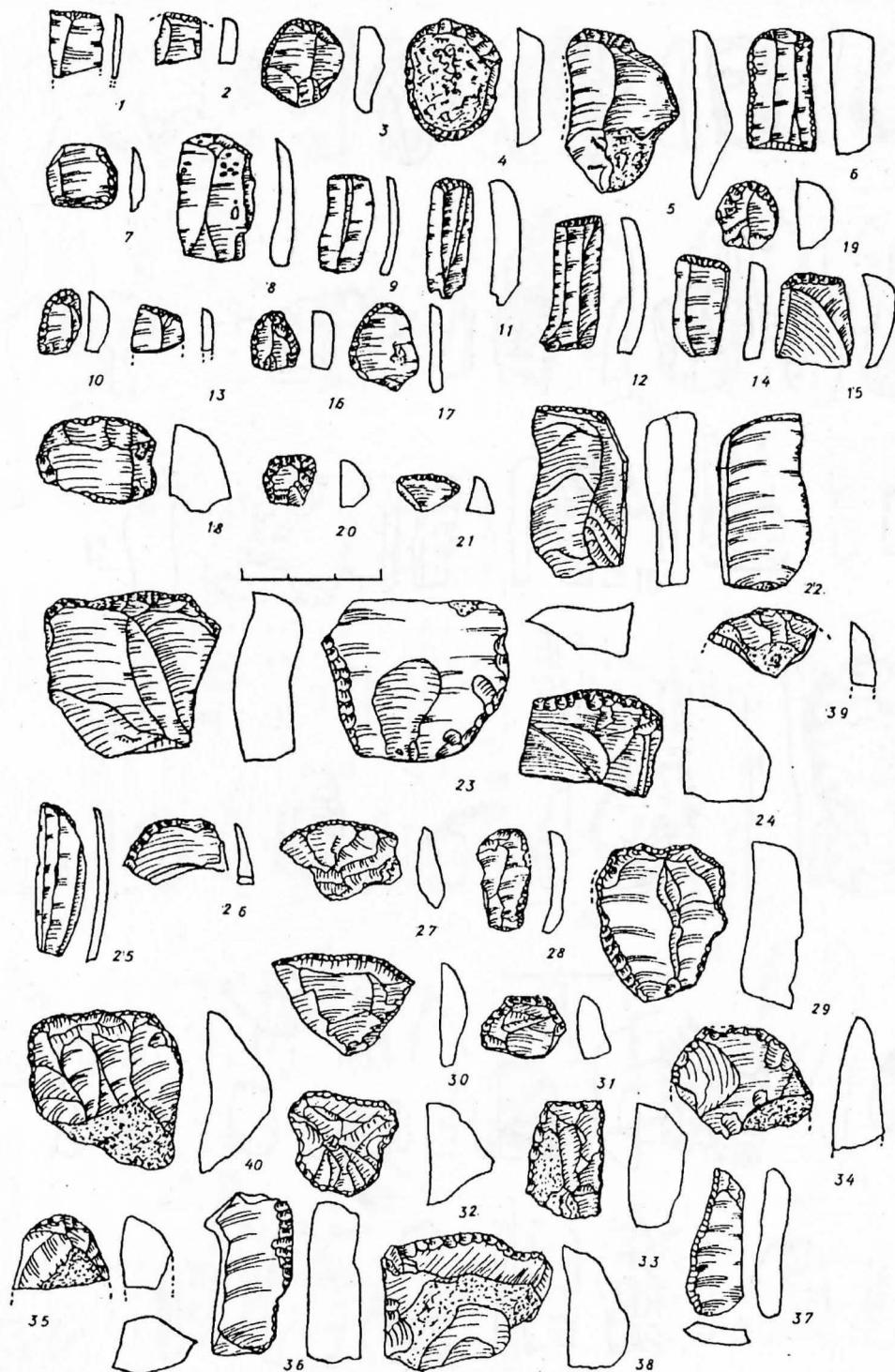
Artimi rombiniam antgaliai su jkotėmis.



81 pav. Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje aptiktų titnaginių dirbinių pagrindiniai tipai



82 pav. Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje aptikti gremžtukai



83 pav. Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje aptikti gremžtukai

Tai tarpinis tarp rombinių ir trikampių su plačia įkote tipas. Jų nemažai aptikta Zvidzės (Лозе И.А. 1988, c.31-32) ir Usviatų IV B (Микляев А.М. 1969, рис.2:24-25,27) bei Jaros 3-oje gyvenvietėse.

Visų šiu antgaliai tipų kilmės reikšt išskoti šukinės-duobelinės keramikos kultūroje. Šiuo laikotarpiu titnaginių dirbinių gamybos tradiciją, perimtą iš ankstyvojo neolito, nepastebėta.

Apžvelgę Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio paminklų titnaginių dirbinių inventorių, matome, kad rombinių antgalinių daugiausia aptikta Lubanos apyežerio gyvenvietėse. Tai rodo, kad iš mūsų išskirtų keturių gyvenviečių grupių šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka ryškiausia Lubanos žemumoje.

Gremžtukai minėtose gyvenvietėse sudaro didžiausią titnaginių dirbinių kicką. Jie aptikti visose II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse. Skirstant gremžtukus pagal formą, daugiausia yra galinių platių gremžtukų, pagamintų iš skelčių ar skelčių dalių (Лозе И.А. 1988, c.32; Zagorskis F. 1965, zim.4:9,10; Зайковский Э.М. 1988, рис.1:7,8; Микляев А.М. 1969, рис.2:28 ir kt.), mažiau galinių, keturkampio formos apvalių ir ovalių. 1/5 sudaro pusiau šoniniai ir šoniniai gremžtukai, pagaminti iš nuoskalų ar skelčių dalių. Gyvenvietėse 1/4 gremžtukų yra platių, kurių aukščio ir pločio santykis 1:1 ar 1:1,5. Tik galinių gremžtukų, pagamintų iš skelčių, aukščio ir pločio santykis yra 1:0,5. Galiniai gremžtukai dažnai būdavo įtveriami į rankenėles. Todėl dirbinių šonuose iš priekinės ar kupreliés pusės yra utilizacija, pasilikusi nuo įtaru. Jie dažnai palaikomi šoniniais

ašmenėliais.

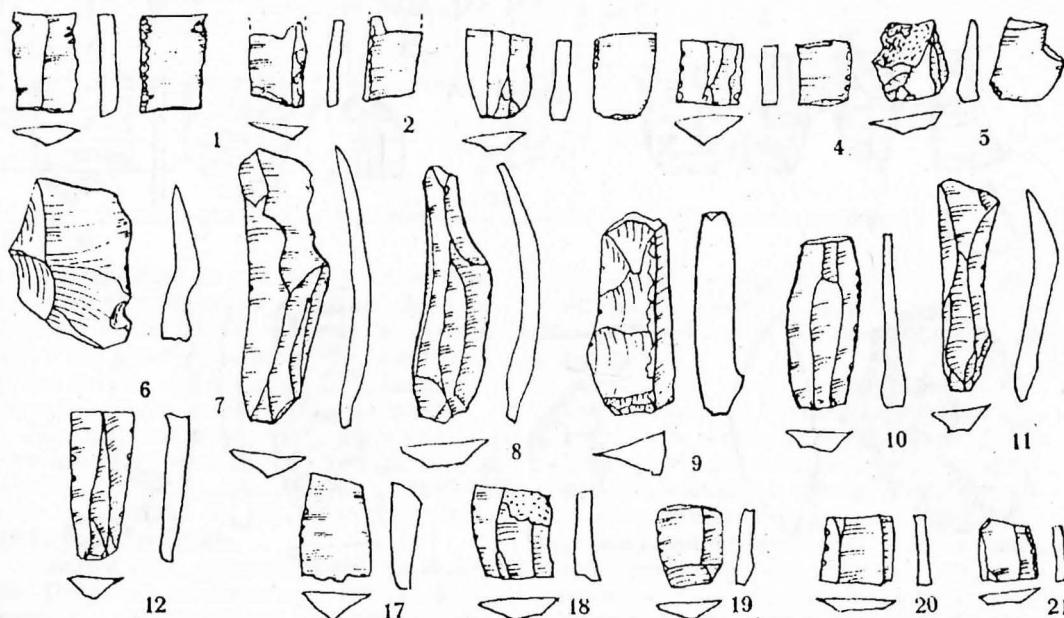
Grandukai gyvenvietėse netipiški, dažniausiai pagaminti iš atsikitinių nuoskalų. Daugelyje gyvenviečių, - Zvidzės, Babinovičių 1-oje ir kt., - grandukais laikomis drožiamieji peiliai.

Peiliai aptikti visose II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse. 3/4 peilių pagaminti iš skelčių ar skelčių dalių, nors dauguma dirbinių, tipologiškai priskiriamų peiliams, iš tiesų nėra peiliai. Autoriai, remdamiesi tik išorine dirbinių forma ir neatsižvelgdami į peilių ašmenis ar jų kampą, retušą, šiam tipui priskiria visai kitus dirbinius (Лозе И.А. 1988, таб.ХХIV:1,2,5 ir kt.).

Peržiūrėjus visų Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenviečių titnago inventorių, nustatyta, kad minėtų gyvenviečių peiliai, dažniausiai pagaminti iš skelčių ar jų dalių, priskiriami skeltėmis ar nuoskaloms (Зайковский Э.М. 1988, c.29), o dalis dirbinių, priskirtų peiliams, yra šoniniai grandukai ar net gremžtukai (be aukščiau minėtų) (Лозе И.А. 1988, таб.ХХIV:4,12; ХХV:14 ir kt.).

Eksperimentiniu būdu nustatyta, kad peilių ašmenys negali būti didesnio negu 5° kampo. Pagal funkcinę priklausomybę šio laikotarpio peiliai yra dviejų tipų: peiliai (mėsai) ir drožiamieji peiliai. Peiliai mėsai pagaminti iš vidutinio pločio skelčių. Jie yra vienašmeniai ir dviašmeniai, 25-30% turi įstatomoius ašmenius.

Drožiamieji peiliai yra taip pat vienašmeniai ir dviašmeniai. 66-70% sudaro vienašmeniai drožiamieji peiliai, pagaminti iš skelčių ir jų dalių. Tik 5-7% vienašmenių ir dviašmenių drožiamujų peilių paga-



84 pav. Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje aptikti titnaginių vienašmeniai ir dviašmenis (1) drožiamieji peiliai

minta iš nuoskalų.

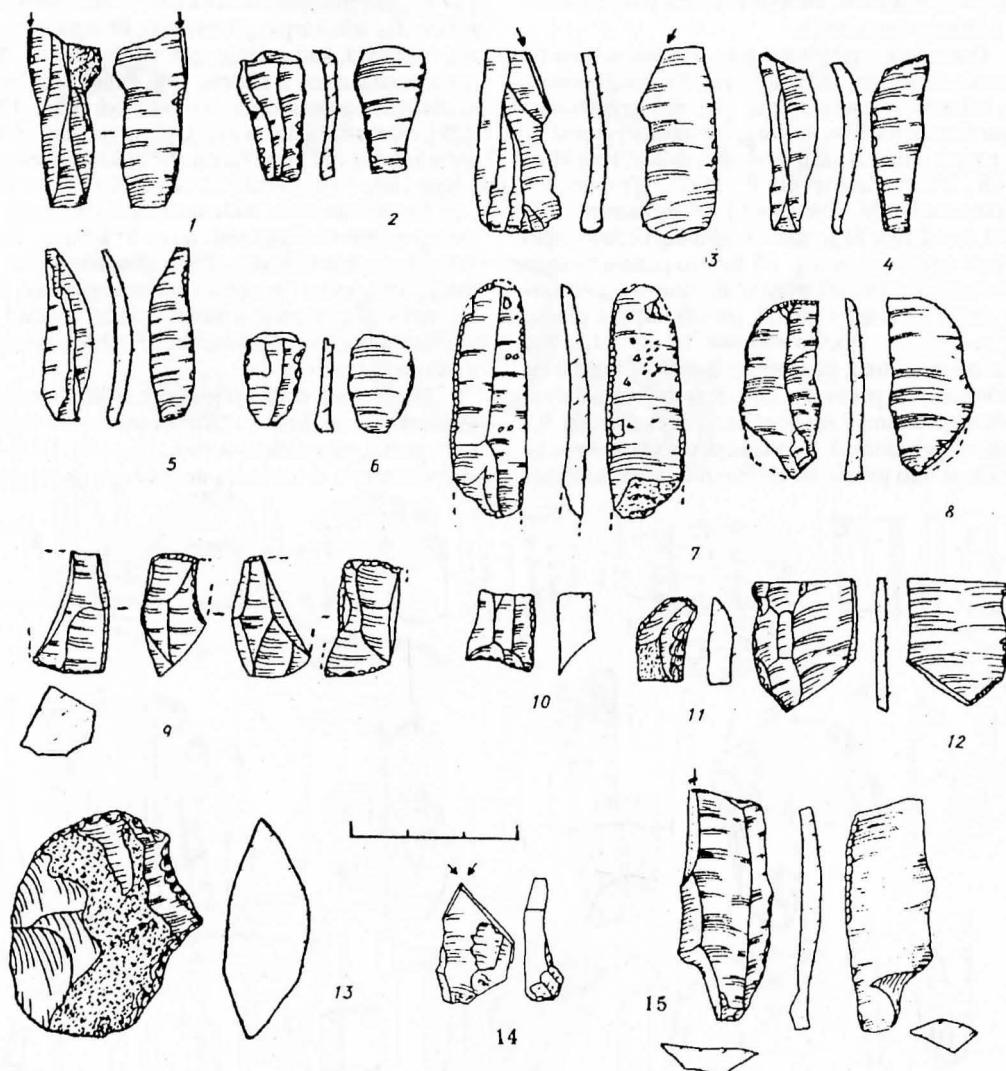
Ne visose gyvenvietėse yra aptikti gražteliai. Daugiausia jų rasta Žeimenio ežero 1-oje, Pakretuonės 3-oje, Zvidzės gyvenvietėse ir kiek mažiau - Piestinios. Visi gražteliai pagaminti iš nuoskalų ar skaldytinių dalių, jie dažniausiai skirti medžiui ir akmeniui gręžti. Visų ašmenys turi utilizacinių retušų. Vieniems gražteliams nuo darbo yra išryškėję peteliai, kitiems - tik išlikusi utilizacija (pav.81:4-16).

Ylos buvo gaminamos iš skelčių, kurių smaigalyje pastebima utilizacija. Šių dirbinių daug aptikta Žeimenio ežero 1-oje ir Zvidzės gyvenvietėse (Giri-

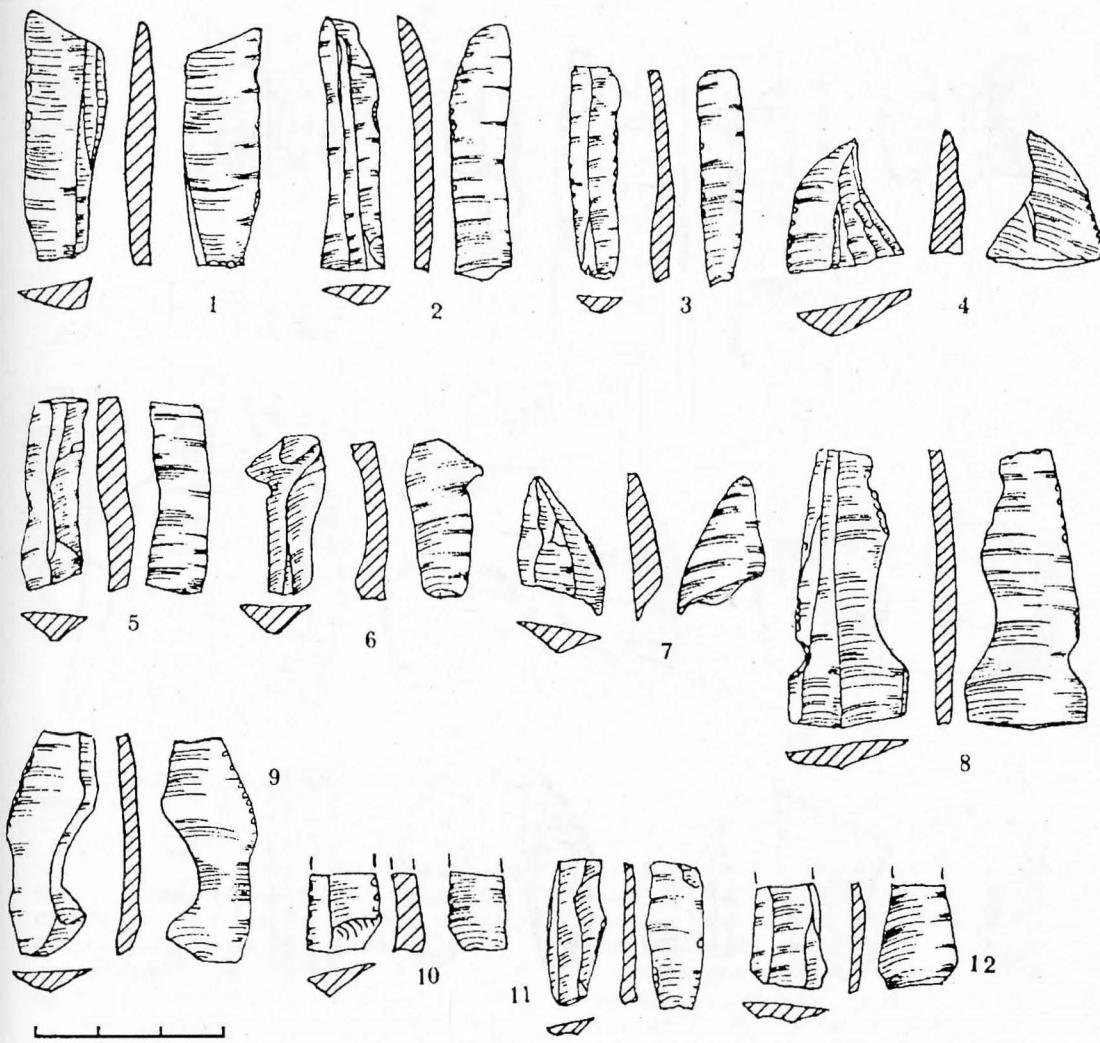
ninkas A. 1988, p.11) (pav.81:31-41).

Iš titnaginių dirbinių ypatingai reikia išskirti kauliniams ir raginiams medžioklės ir žvejybos įrankiams skirtus įstatomuosius mikroašmenelius, kurių ypač daug aptikta Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje. Jie pagaminti iš plonų ir siaurų vidurinių skelčių dalių. Ašmenyse pastebima utilizacija. Šių dirbinių gamybos tradicija siekia vėlyvajį mezolitą. Tokių mikroašmenelių gausu Kretuono apyežerio bei Šiaurės Baltarusijos mezolitinėse stovyklavietėse (pav.81:17-30).

Rėžtukai pagaminti iš vidutinio pločio skelčių



85 pav. Pakretuonės 3-oje (1-13) ir Žeimelio ežero 1-oje (14-15) gyvenvietėse aptikti titnaginiai kombinuoti dirbiniai



86 pav. Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje aptikti titnaginiai pjūklai, skirti medžio apdirbimui

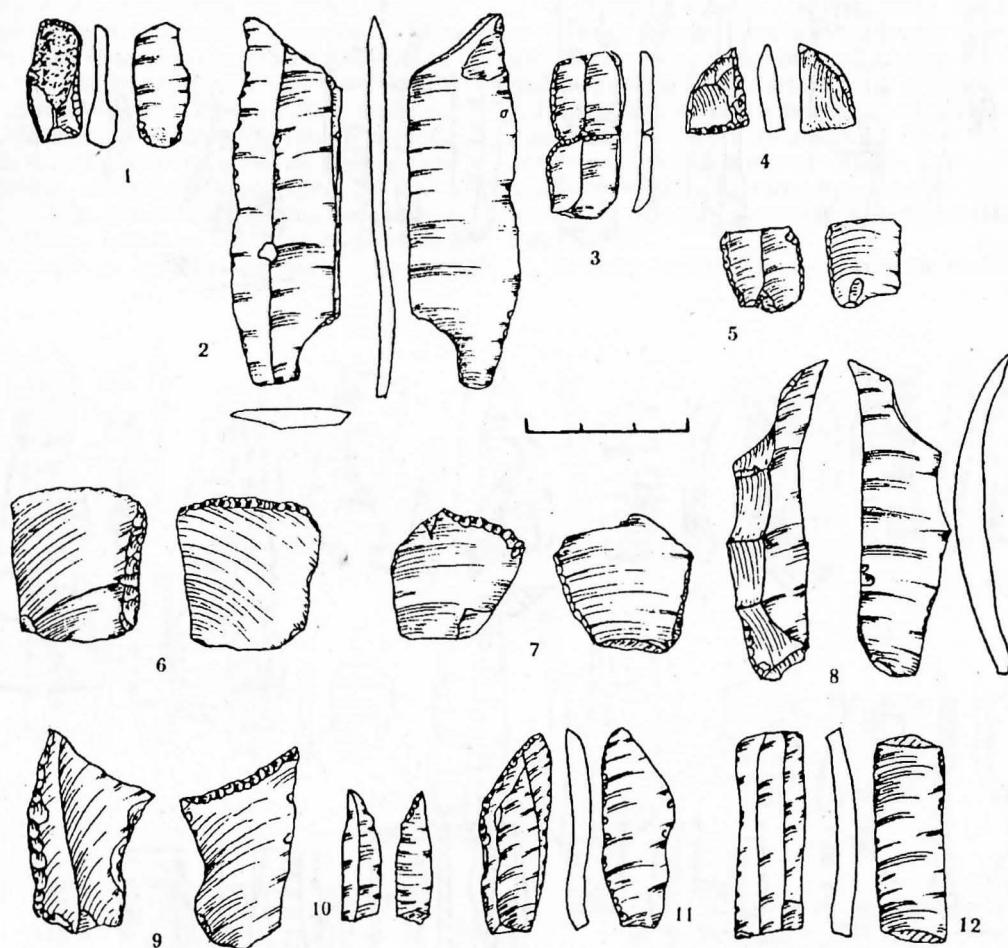
dalių (Pakretuonės 3-čia gyvenvietė) (Girininkas A. 1988, p.9), nulaužtų skelčių kampuose išskeliant rėžukines išskalas. Bemaž visuomet šie dirbiniai turėjo ir kitą paskirtį: grandukų, peilių, gremžtukų. Šio tipo dirbinių taip pat gausu Rytų Lietuvos ir Šiaurės Baltarusijos mezolitinėse stovyklavietėse.

Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje buvo aptiktas ir vienas vidurinysis rėžukas, kuris pagamintas iš nuoskalos (pav.86:14). Likusiose Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities II_a laikotarpio gyvenvietėse rėžukų kol kas neaptikta.

Pjūkleliai buvo gaminami iš ilgesnių skelčių dalių. Daugiausiai tai vienašmeniai dirbiniai, kurių ašmenėliai iš abiejų pusių turi utilizaciją. Šiuo dirbi-

neliu yra beveik visose gyvenvietėse, tik šių paminklų tyrinėtojai jų neišskyrė (pav.87). Daug pjūklų medžio apdirbimui aptikta Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje.

Gyvenvietėse yra daug dirbinių, kuriais buvo dirbami įvairūs darbai. Vienas dirbinys dažnai turėjo keletą paskirčių: drožiamieji peiliai ir pjūkleliai, drožiamieji peiliai ir grandukai, peiliai mėsai ir drožiamieji peiliai, grandukai ir rėžukai (Pakretuonės 3-čia ir Žeimenio ežero 1-ma gyvenvietės), drožiamasis peilis ir rėžukas (Pakretuonės 3-čia gyvenvietė), Zvidžės gyvenvietėje, kaip ir Kretuono apyžerio gyvenvietėse, dažniausiai buvo derinami dvi paskirtis atliekantys įrankiai - drožiamieji peiliai ir grandu-



87 pav. Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje aptikti titnaginiai kombinuoti dirbiniai

kai. Pastarojo tipo įrankių aptikta ir Jaros 3-oje gyvenvietėje (Girininkas A. 1986, p.13).

Babinovičių 1-oje gyvenvietėje buvo aptikti netaisyklingo lęšio formos skersinio pjūvio ir nežymiai platėjančiais ašmenimis įtveriamieji kirveliai (vienas šlisuotu paviršiumi) (Зайковский Э.М. 1988, рис.2:13). Kitose gyvenvietėse kirvių kol kas neaptikta.

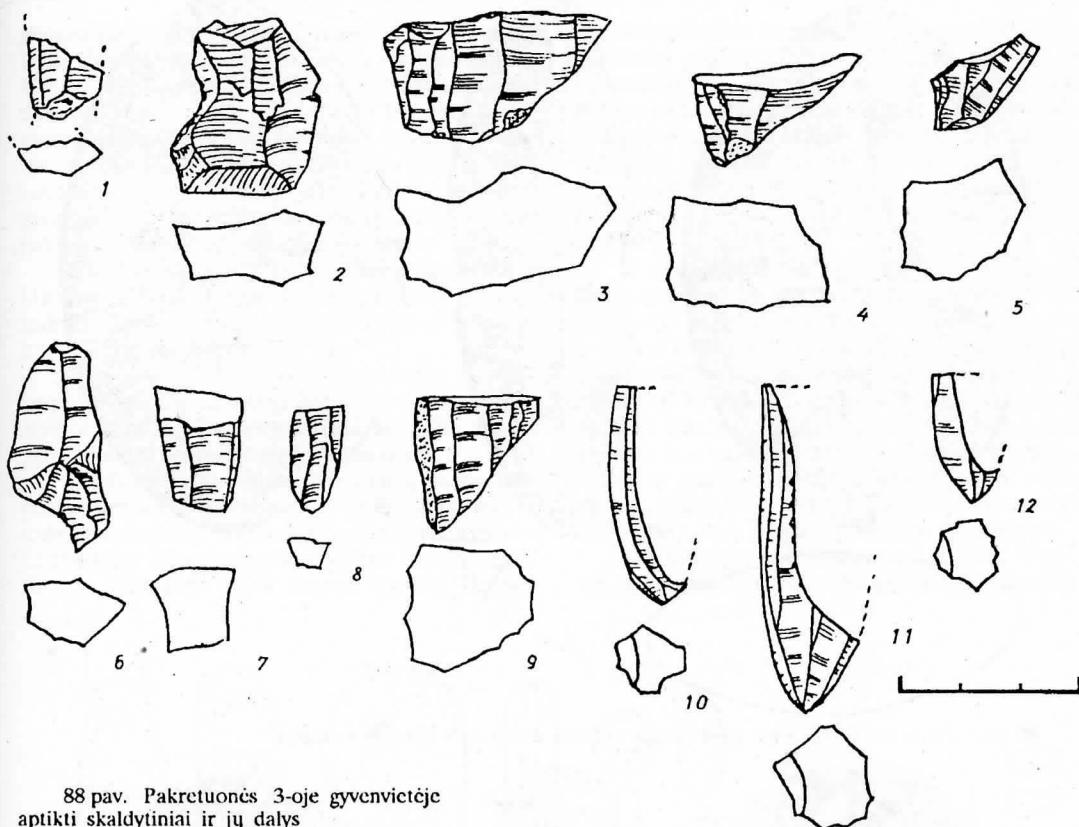
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse skaldytinių maža. Jie labai smulkūs, maksimaliai sunaudoti. Visa tai buvo susiję su titnago žaliavos trūkumu. Gyvenvietėse daugiausia yra kūginių vienagalių skaldytinių, nemaža ir laivelio formos. Šių formų skaldytinių aptikta visose Kretuono apyežerio, Babinovičių 1-oje (Зайковский Э.М.

1988, рис.2:3; Girininkas A. 1988, p.9,12) gyvenvietėse.

Šio laikotarpio narviškose gyvenvietėse titnaginių dirbinių pagausėjimą reiktų sieti su kaimyninių šukinės-duobelinės, Nemuno kultūrų įtaka ir tarpresniu Narvos kultūros gyventojų bendradarbiavimu. Nemuno kultūros titnaginių dirbinių ypatumai ryškiai pastebimi tik Nemuno ir Narvos kultūrų pasienio srityje, o šukinės-duobelinės - visoje Narvos kultūros teritorijoje, ypač jos šiaurės rytinėje dalyje.

Akmensiniai dirbiniai

Trūkstant titnago žaliavos, didelę vertę turėjo iš skalūno ir akmens pagaminti dirbiniai: kirviai, kaltai, skobtai, šlifavimui skirti akmenys, tinklų pavarai ir kt.



88 pav. Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje aptiktai skaldytiniai ir jų dalys

Tarp skalūno dirbinių ypač daug kaltelių ir skobteliių, kurių nemažai aptikta Lubanos ežero žemumos gyvenvietėse. Kaltai yra didesni ar mažesni, šlifuotu paviršiumi ir nežymiai platėjančiais ašmenimis, netaisyklingo keturkampio pjūvio, ašmenys nuskembti 45° kampu.

Kalteliamas bemaž tapatūs skobteliai. Ir kalteliai, ir skobteliai yra įtveriamieji ir buvo panaudoti medžio apdirbimui. Šių dirbinių aptikta Piestinios (Zagorskis F.A. 1967, c.19; Lozė I.A. 1988, c.35-37) ir Zvidzės gyvenvietėse. Jie nuo kaltelių tesiskiria ašmenelių igaubtumu.

Zvidzės gyvenvietėje skalūninės rinkės savo forma yra artimos ankstyvojo neolito gyvenvietėse aptiktoms rinkėms. Skersiniame pjūvyje jos yra ovalios arba artimos keturkampiui formos, paviršius kruopščiai šlifuotas.

Akmensinių kaltų, savo forma artimų skalūniniams, aptikta Usviatų IV B ir Kretuono apyčerio gyvenvietėse (Miklyev A.M. 1969, c.27).

Idomūs yra Žeimienio ežero 1-oje gyvenvietėje aptiktai akmensiniai ovalios formos ir ovalo formos skersinio pjūvio dviašmeniai su negiliai igręžtomis duobutėmis įtvarai kapliai (Girininkas A. 1988,

p.11, pav.2). Kiti kapliai yra pagaminti iš išilgai perskelto plokščių akmenų, nežymiai platėjančiais ašmenimis, įtvaros iš šonų apskaldytos, kaplių paviršius nešlifuotas.

Visose gyvenvietėse aptikti tinklų pasvarai, dažniausiai pagaminti iš plokščių akmenų su iškalomis šonuose. Dažniausiai randama trikampio formos pasvarų. Išsiškiria pasvarai, pagaminti iš paprastų akmenų, įvyniotų į tošių ir galuose perrištų virvute bei virvute ar tošimi ir įtvirtintų į žilvičio lankelius (Miklyev A.M. 1969, c.28).

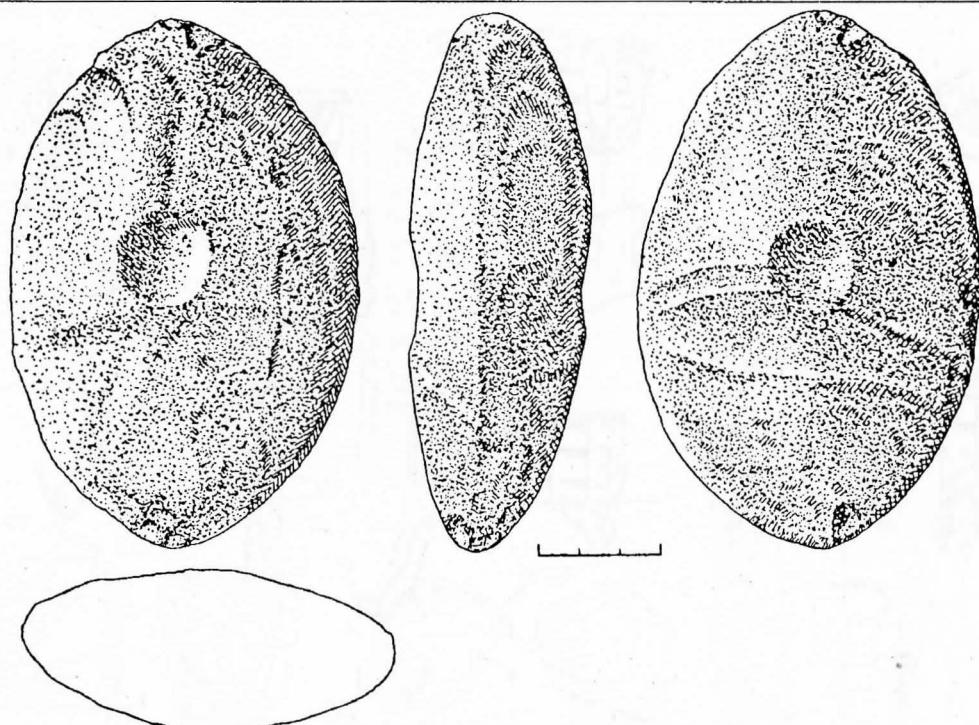
Galaučiai dažniausiai pagaminti iš smiltainių. Parenkami plokščių akmens, patogūs laikyti rankoje.

Šlifavimui skirti akmens yra įvairaus dydžio ir įvairios formos. Jų paviršiuje yra grioveliai ar viduriinėje dalyje kūgio formos pakiluma. Šie dirbiniai aptinkami visose šio laikotarpio gyvenvietėse.

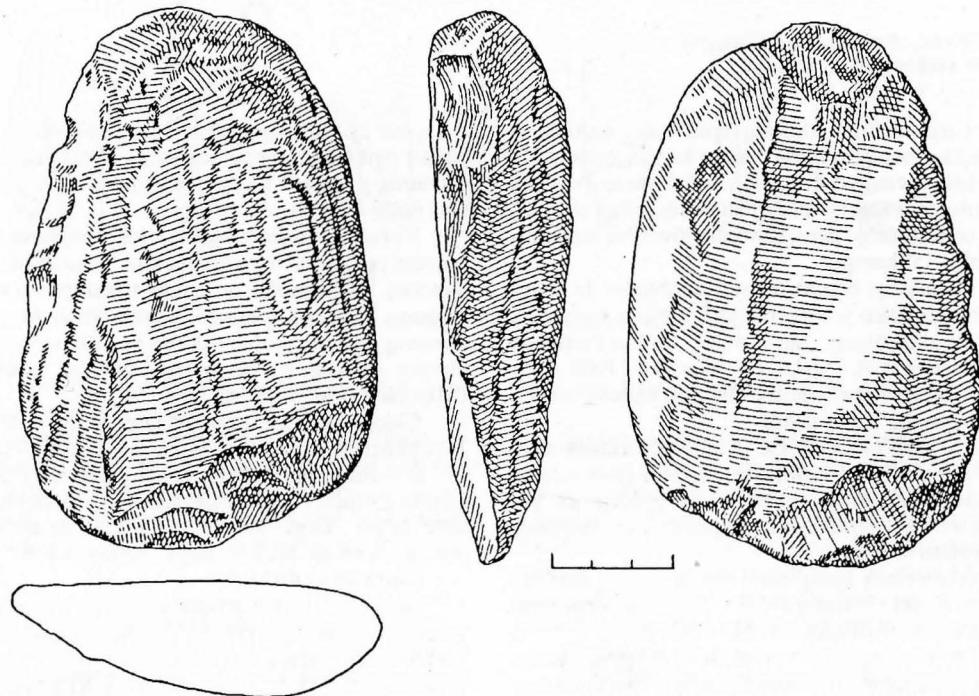
Gintariniai dirbiniai

Gintariniai dirbiniai buvo aptikti tik trijose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse: Piestinios (Zagorskis F. 1965, zim.5), Zvidzės (Lozė I.A. 1988, taš.XLII-XLIII) ir Žeimienio ežero 1-oje.

Iš šiaurės rytinėje Europos teritorijoje sudarytų



89 pav. Žeimeno ežero 1-oje gyvenvietėje aptiktas dviašmenis akmeninis kaplys



90 pav. Žeimeno ežero 1-oje gyvenvietėje aptiktas platėjančias ašmenimis akmeninis kirvis

gintaro paplitimo žemėlapių matyti, kad gintaras į Rytų Europą plito vandens keliais. (Ванкина Л.В. 1970, с.113; Лозе И.А. 1980, рис.4-7 ир kt.). Pagrindinė vandens arterija, jungusi rytų Pabaltijį su to meto šukinės-duobelinės keramikos kultūros teritorijomis, buvo Dauguvos upė. Šis kelias kaip tik Narvos kultūros II_{1a} laikotarpyje ir susiformavo. Vyko gyva prekyba gintaru ir kitais keliais - Baltijos jūros pakrantėmis bei Nemuno-Neries upėmis.

Tuo laikotarpiu gintaro dirbinių dar nebuvo Usviatų IV B ar Babinovičių tipo gyvenvietėse. Tai rodo, kad Šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje gintaras tik pradėjo plisti.

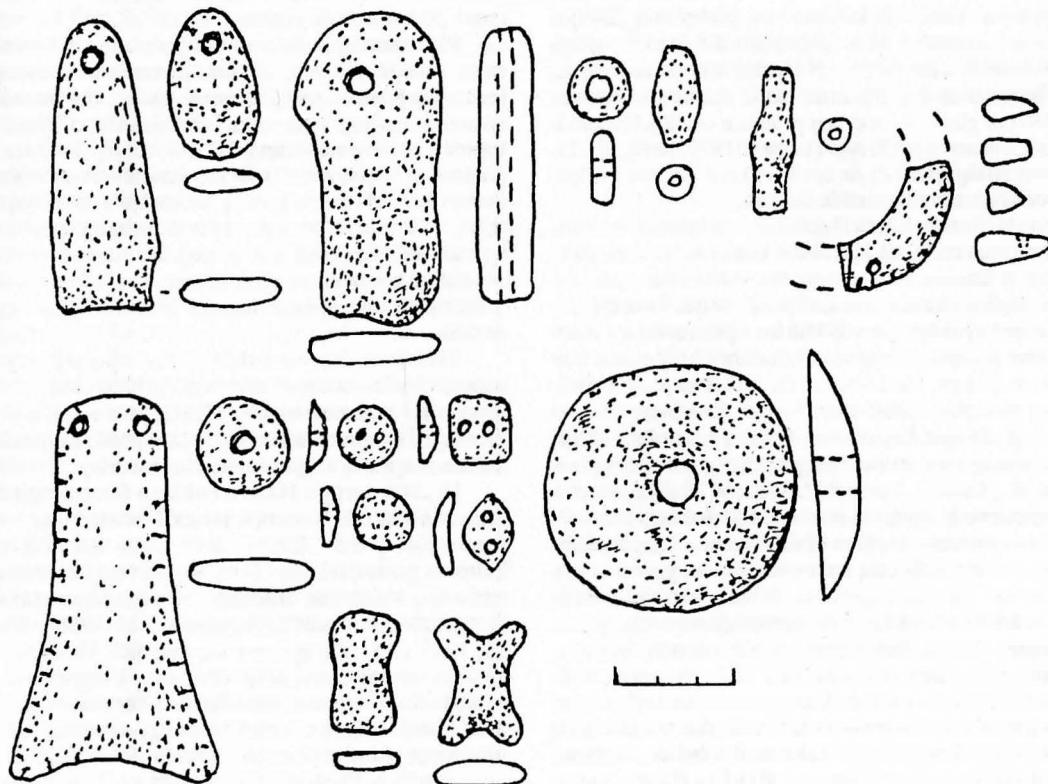
Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse tarp gintariniai dirbinių buvo aptikta: kabučių, karolių, grandžių, skridinių, antropomorfinių ir zoomorfinių figūrelių ir kt.

Didžiausią gintariniai dirbinių kiekį sudaro trapezijos formos kabučiai. Jų aptiktą Piestinios ir Zvidžės gyvenvietėse. Išskiria kabučiai lygiu ir igaubtu pagrindu. Siaurajame kabučių gale būdavo išgręžiamos viena arba dvi V formos skylutės. Rečiau

aptinkama ovalios formos arba iš natūralaus gintaro gabaliuko pagaminti kabučiai, kurių paviršius ne visada šliuotas. Pastarieji kabučiai buvo gaminami Narvos kultūros teritorijoje ir vežami į šukinės-duobelinės keramikos kultūros teritoriją (Панкрушев Г.А. 1978, рис.13:7; Лозе И.А. 1969, рис.2). Šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje pasitaiko ir rombo formos kabučių (Zagorskis F. 1975, zim.5:4).

Iš gintariniai dirbinių plačiai buvo paplitusios sagutės lęšio arba segmento formos pjūvio su blogoji pusėje pragréžtomis V pavidalo skylutėmis. Sagutės yra labai įvairių formų: apvalių, ovalių, netaisyklingo keturkampio bei kūgio formos (Лозе И.А. 1988, таб.XLII:3,4; Loze I. 1974, att.4; Zagorskis F. 1965, zim.5:17). Kūgio formos sagutės I. Luozė priskiria priekarolių (Лозе И.А. 1988, с.45). Sagutės buvo paplitusios visoje Rytų Europos miškų zonoje (Лозе И.А. 1969, с.124-134; Mazurowski R.F. 1983, tab.1, grupa 1, podgrupa B, klasa 1a).

Labai paplitę buvo vamzdiniai karoliai. Vieni - ilgi, lygiašoniai, kiti - išpūstais šonais (statinaitės for-



91 pav. Gintariniai dirbinių tipai

mos), dar kiti - ties viduriu pastoriinti (butelio formos). Iš visų karolių Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje daugiausia yra išpūstais šonais (statinaitės formos) (Лозе И.А. 1988, таб.XLIII:2), kuriuos L. Vankina priskiria šukinės-duobelinės keramikos kultūrai (Ванкина Л.В. 1970, c.108, таб.LII:1-3, 7 ir kt.). Zvidzės gyvenvietėje aptikta žiedo formos karolių (Лозе И.А. 1988, c.45), kurie šiuo laikotarpiu buvo paplitę visame pietrytiname Pabaltijuje.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse aptikta gintarinių grandžių (Лозе И.А. 1988, c.46, таб.XLIII:3; Zagorskis F. 1965, zim.5:9-12). Dauguma grandžių yra trikampio, rečiau keturkampio skersinio pjūvio.

Labai retai Narvos kultūros šiaurės rytinės srities paminkluose aptinkami gintariniai skridiniai su centre išgręžtomis nedidelėmis skylutėmis. Kelii segmento formos skersinio pjūvio skridiniai buvo aptikti Zvidzės gyvenvietėje. Skylutės buvo gręžiamos titnaginiais grąžteliais iš vienos pusės, o vamzdiniams karoliams - iš abiejų pusių.

Iš turimos medžiagos apie gintarinius dirbinius matome, kad jie buvo gaminami vietoje iš atvežtos žaliavos. Gintaras keliavo nuo pietrytinės Baltijos jūros pakrančių. Iš jo pagaminti dirbiniai buvo apdirbami šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje. Vienas toks gintaro importo ir apdirbimo centras nuo pat gintaro prekybos pradžios pradėjo formuotis Lubanos apyžerje (Loze I. 1975, p.49-82). Finougriskajį pasaulį jis aprūpindavo gintariniais pausošalais bei ritualiniais daiktais.

Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio gyvenviečių inventorius rodo, kad į Narvos kultūros šiaurės rytinę dalį iš šiaurės rytų ir rytų ēmė skverbtis šukinės-duobelinės keramikos kultūros gentys. Šiaurinėje ir šiaurės-rytinėje Narvos kultūros periferinėse teritorijose įsitvirtino šukinės-duobelinės keramikos kultūros gentys. Šiuo laikotarpiu vakarinėje Novgorodo, pietinėje Sankt-Peterburgo, šiaurinėje Pskovo srityje, Estijos šukinės-duobelinės keramikos kultūra pradėjo įsitvirtinti ir užgožti Narvos kultūrą (Jaanits L., Laul S., Lougas V. 1982, lk.72-77). Minėtame darbe L. Janitsas nurodo, kad šukinės-duobelinės keramikos kultūra išplito visame Rytų Pabaltijje ir turėjo didelę įtakos visoms čia gyvenusioms Narvos kultūros gentims. Remiantis naujausiais Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio gyvenviečių rytinėjimais, tektų L. Janitso teiginį pakoreguoti. Šukinės-duobelinės keramikos kultūra didesnės įtakos turėjo tik dešiniakrantėje Dauguvos upės teritorijoje, tačiau ir čia Narvos kultūra neišnyko staigiai ir be pėdsakų. Jos poveikis šukinės-duobelinės keramikos kultūrai pastebimas per visą II_{1a} Narvos kultūros laikotarpi.

Šukinės-duobelinės keramikos kultūros užimtose Narvos kultūros srityse vyko sudėtingas etninis

ir kultūrinis procesas. Estijoje, Sankt-Peterburgo, šiaurinėje Pskovo, vakarinėje Novgorodo srityse yra daug paminklų, iš kurių inventorius matome, kad čia Narvos kultūros II_{1a} laikotarpyje susiformavo ir iki II_{2a} laikotarpio vidurio egzistavo mišri šukinės-duobelinės ir Narvos kultūra. Ilgainiui šukinės-duobelinė keramikos kultūra nustelbė vietinę Narvos kultūrą. Tokio pobūdžio viduriniojo neolito Narvos kultūros Piestinios tipo paminklų žinoma Rytų Estijoje - Akalio gyvenvietė (Яшитс Л.Ю. 1959, c.132-137), Novgorodo srityje - Končanskajos IV (Зимина М.П. 1981, c.104-106), Tverės srityje - Iluveco gyvenvietė (Урбан Ю.Н. 1973, c.107-114; 1974, c. 18-36), Vologdos srityje - Kargulino gyvenvietė (Ошибкина .С.В. c.131-132) ir daugelyje kitų vietu.

Rytų Pabaltijje didelį poveikį šukinės-duobelinės keramikos kultūros keramikai turėjo Narvos kultūros keramika. Jos įtakoje šiaurinėje ir šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje susiformavo L. Janitso išskirta penktoji šukinės-duobelinės kultūros keramikos grupė, kurios molio masėje, kaip ir narviškoje, gausu grūstų sraigių. Keramikos forma bei ornamentų išdėstymas yra beveik tapatus Piestinios tipo keramikai (Янитс Л.Ю. 1959, c.133).

Piestinios tipo keramika ir palydimasis kaulorago, titnago, gintaro, skalūno inventorius minėtų teritorijų gyvenvietėse, išskyrus Estiją, dar mažai tyrinėtas. Estijoje ši narviška keramika išliko Tamulio ir kt. gyvenvietėse net iki II_{2a} laikotarpio vidurio (Jaanits L. 1984, Abb.9). Todėl šukinės-duobelinės keramikos kultūros genčių užimtoje teritorijoje tektų išskirti ir toliau gyvavusių viduriniojo neolito Narvos kultūrą (Piestinios etapą). Šis Narvos kultūros laikotarpis apimtu III tūkst. pr. Kr. II ketvirtį ir teritoriją, kurią apėmė Narvos kultūra I_{1a} ir I_{2a} periodu.

Tyrinėtose Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka taip pat nevienoda. Ryškiausia - dešiniakrantėje Dauguvos upės pusėje, tai ypač atispindė Lubanos apyžerio gyvenviečių inventoriuje.

II_{1a} laikotarpyje Narvos kultūros šiaurės rytinė teritorija keitėsi. Iš vienos pusės Narvos kultūros teritorijoje plėtėsi šukinės-duobelinės keramikos kultūros gentys, iš kitos - Babinovičių tipo paminklų viršutinių kultūrinių sluoksnių medžiagoje ryškūs narvizacijos procesai (Зайковский Э.М. 1988, c.28-35, 1988, c.25). Šių gyvenviečių inventoriuje - keramikoje, titnago dirbinuose - žymūs ir Volgos aukštupio kultūros bei duobinės-šukinės keramikos kultūrų bruožai. Tačiau viršutiniuose gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose jau vyrauja viduriniojo neolito pradžios, Piestinios tipo, keramika ir jos inventorius. Todėl viduriniojo neolito pradžios laikotarpiui reikyt priskirti jau ir šiaurės rytinę Baltarusiją.

Narvos kultūros šiaurės rytinėje srityje A. Mik-

liajevas išskiria Usviatų kultūrą (Милюев А.М. 1969, с.22-29), kurią pats autorius laiko tos pačios kilmės ir labai artima Narvos kultūrai (Милюев А.М., Семенов В.А. 1979, с.20, рис.11).

Autorius išskirtą Usviatų kultūrą laikyti atskira kultūra nėra pagrindo, nes Dauguvos aukštupio ir vidurupio Usviatų tipo gyvenviečių keramika ir visas kitas inventorius yra tapatus Narvos kultūros viduriniojo neolito - Picstinios-Zvidžės tipo - gyvenviečių inventoriniui. Skirtumai, pasitaikantys orna-

mentikoje (banguotiniai juostiniai motyvai), puodų forma (platūs ir ovalūs dugneliai) yra, matyt, tradicija iš ankstyvojo neolito (Rudnios Sertėskajos bei Dubokrajaus 5-os tipo gyvenviečių) (Милюев А.М., Мазуркевич А.И., Долуханов П.М., Зайцева Г.И. 1987, с.170). Čia ankstyvojo neolito pabaigoje ir viduriniojo neolito pradžioje vyko tokis pat narviziacijos procesas, kaip ir Babinovičių tipo gyvenviečių mikrorajone. Usviatų apylinkėse jis buvo žymiai stipresnis negu Rytų Baltarusijoje.

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio paminklai

ŠVENTOSIOS 2B gyvenvietė, kuri buvo aptikta 1967 m., yra tarp Šventosios ir Kunigžkių kaimų (Palangos miestas) ir tyrinėta 1967 ir 1969 metais. Po durpėmis, sapropelio sluoksnje, buvo išskirti du archeologiniai kultūriniai sluoksniai: A - su virvelinės keramikos kultūros radiniais ir B - priklausantis Narvos kultūros II_{1a} periodui (Rimantienė R. 1979, p.155-156).

ŠVENTOSIOS 1B gyvenvietė yra ten pat, kur ir Šventosios 2B gyvenvietė. Ji buvo aptikta 1966 m. ir tyrinėta 1967-1969 m. Po durpių sluoksniu buvo molingo sapropelio sluoksnis (A kultūrinis sluoksnis, priklausantis virvelinės keramikos kultūrai), giliau buvo smėlingo sapropelio tarpsluoksnis, o po juo - B kultūrinis sluoksnis, kurį sudarė detritinis sapropelis. Jis slūgsojo 0,80-1 m gylyje (Rimantienė R. 1979, p.153-154).

SARNATĖS gyvenvietės yra Vakarų Latvijoje, Ventspilio raj., 0,75 km į rytus nuo Sarnatės gyvenvietės, abiejose kelio Sarnatė-Semba kelio pusėse. Gyvenvietės buvo aptiktos 60-90 m pločio ir 1 km ilgio ruože.

A gyvenvietė buvo aptikta 1938 m. ir tyrinėta 1938-1940 bei 1954 ir 1959 metais. Kultūrinis sluoksnis yra tuo pat po durpinga velėna ir siekia 75 cm storį. Durpių sluoksnius keitė smėlio tarpsluoksniai (Šturm E. 1940, 1pp.41-64; Ванкина Л.В. 1970, c.19-25).

F gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1939 metais E. Šturmso. Kultūrinis sluoksnis - durpės su smėlio tarpsluoksniais - buvo tuo pat po durpinga velėna ir siekė 90 cm gylį (Šturm E. 1940, 1pp.41-64; Ванкина Л.В. 1970, c.27-29).

J gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1953 metais. Kultūrinis sluoksnis atsidengė 35 cm gylyje po

durpinga velėna. 35 cm storio kultūrinį sluoksnį sudarė durpės su smėlio tarpsluoksniais (Ванкина Л.В. 1970, c.34).

K gyvenvietė buvo aptikta 1949 metais ir tais pačiais bei 1953-1954, 1956 metais tyrinėjama. Kultūrinį sluoksnį sudarė 90 cm storio smėlingos durpės, kurios buvo tuo pat po velėna (Ванкина Л.В. 1970, c.35-43).

N gyvenvietė buvo aptikta 1955 metais ir tais pačiais bei 1956 ir 1958 metais tyrinėjama. Kultūrinį sluoksnį sudarė durpių ir smėlio tarpsluoksniai. Kultūrinio sluoksnio storis siekė 50-70 cm (Ванкина Л.В. 1958, c.180-183; 1970, c.45-50).

S gyvenvietė buvo aptikta 1939 metais ir tais pačiais bei 1950 m. tyrinėta. Po velėna, durpingame smėlyje buvo aptiktas 60-65 cm storio kultūrinis sluoksnis (Šturm E. 1940, 1pp.41-42; Ванкина Л.В. 1970, c.54).

T gyvenvietė buvo aptikta 1953 metais ir tais pačiais bei 1954 ir 1955 metais tyrinėta. 70-80 cm storio kultūrinį sluoksnį sudarė durpių ir smėlio tarpsluoksniai (Ванкина Л.В. 1970, c.56-62). X gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1958 metais. Kultūrinį sluoksnį sudarė 25-30 cm storio smėlio ir durpių sluoksnis, kuris buvo tuo pat po velėna (Ванкина Л.В. 1970, c.64-71).

Y gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1958 metais. 30-40cm storio kultūrinį sluoksnį sudarė durpių su smėliu sluoksnis (Ванкина Л.В. 1970, c.72-74).

Z gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1959 metais. 40cm storio kultūrinį sluoksnį sudarė durpių su smėliu sluoksnis (Ванкина Л.В. 1970, c.74-75).

DAKTARIŠKĖS 5-ta gyvenvietė yra Telšių raj., Varnių apyl., Daktariškės kaime, tarp Biržulio ir Stervos ežerų esančios kalvos pietiniame šlaite. Ji

buvo aptikta 1986 metais ir tyrinėta 1987-1989 metais. Gyvenvietė daugiasluoksnė. Šiaurinėje dalyje 5-20 cm storio kultūrinis sluoksnis yra mineraliniame grunte. Centrinėje gyvenvietės dalyje 15-30 cm storio kultūrinis sluoksnis yra po durpėmis. Narvos kultūrai II_{1a} laikotarpiui priklausantis 10-50 cm storio kultūrinis sluoksnis slūgso 70-110 cm gylyje po durpėmis, virš karbonatinio sapropelio sluoksnio (Butrimas A. 1988, p.5-7).

RUOMŲ KALNINIŲ gyvenvietė yra vakarienėje Latvijoje, Rygos raj., tarp Lielupės ir Babytės ežero. Gyvenvietė buvo aptikta 1969 metais ir 1970 metais tyrinėta. 60-80 cm storio kultūrinis sluoksnis buvo smėlyje (Vankina L. 1974, 1pp.46-48).

LEJAŠCISKŲ gyvenvietė yra Latvijoje, Dzelēs raj., Zebraus ežero šiauriniam krante, tyrinėta 1930 metais. Kultūrinį sluoksnį sudarė 15-40 cm storio smėlis su stambiais akmenimis (Šturmss E. 1931, S.411-422).

PURCIEMS A, B, C, F, G gyvenvietės yra Latvijoje prie Pilsupės upės, abiejuose jos krantuose, smėlyje. Gyvenvietės tyrinėtos 1936 metais, kultūrinis sluoksnis siekė 0,5-1 m (Šturmss E. 1937, 1pp.45-46; Vankina L. 1974, 1pp.44-46).

Keramika. Dalis Pabaltijo archeologų Šventosios 1B, 2B ir Sarnatės gyvenviečių keramiką priskiria ankstyvojo neolito laikotarpiui. Tam prieštarauja radiokarboninis gyvenviečių datavimas bei puodų formas. Puodų formosc pastebima daug šukinės-duobelinės keramikos kultūrai būdingų elementų, t.y. nuskembtos į vidų ir pastorintos puodų angų briaunos bei keramikos ornamentikoje naudojami įvairūs rombiniai įspaudų motyvai. Pastarųjų požymiai Narvos keramikoje dar maža, tačiau jie geriausiai atspindi istorinį laikmetį (Rimantienė R. 1979, p.122, pav.96:6-18, pav.99:15, pav.102:10; 1984, p.126; Vankina L.B. 1970, tab.LXXVI, c.114-120; Loze I.A., Liliava A.A. 1989, c.63-66).

Technologija. Minėtose gyvenvietėse aptiktų puodų molio masėje gausu kaptopų augalų ir grūstų sraigų priemaišų. Puodai lipdyti iš 3-7 cm pločio juostų, kurios tarp savęs sujungiamos į vienos griovelį įstatant kitos apvalią briauną. Rečiau jungiamos paploninius juostų kraštus. Puodų vidinės ir išorinės sienelės dažnai brūkšniuotos. Išskiria Sarnatės pirmos grupės ir Purciemo C gyvenvietėse aptiktų puodų paviršiaus apdaila. Paviršius buvo užglaistomas pirštais, ypač puodų pilveliai (Vankina L.B. 1970, c.115). Visose gyvenvietėse puodų sienelių storis siekė 6-12 mm. Storiausia sienelių vieta būna prie puodų dugnelių ar angos briaunų. Puodų, kurių angų briaunos yra plonėjančios, statoriausios sienelių vietas yra priedugnai.

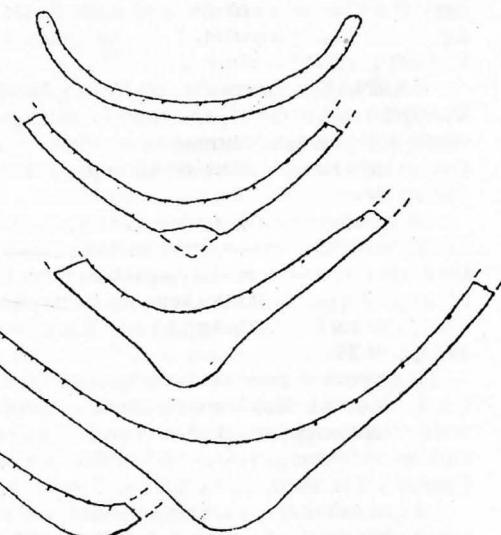
Visose Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptinkami smailiadugnai puodai, kurių aukštis ir plotis - 1:1. Smailiadugnai puodų dugneliai susiaurėja staiga, puodų ovalių

dugnelių storis lygus sienelių storui. Pasitaiko puodų, kurių dugneliai ovalūs ir pusantro ar du kartus storesni už sienelės, dar kitų smailiadugnų puodų dugneliai iš vidinės pusės ovalūs, o iš išorinės pusės turi tarsi spenį (Vankina L.B. 1970, tab.LVII-LVIII; LXXV; Rimantienė R. 1979, p.122, pav.97:1-4).

Puodų I formos kakleliais kiekis tyrinėtose gyvenvietėse išlieka bemaž toks pat, kaip ir I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse. Šio tipo kakleliais puodų yra nuo 11% iki 22 % visų puodų. Tik II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse puodai I formos kakleliais yra įvairesni. Puodų I formos kakleliais didžiausias kiekis buvo aptiktas Šventosios 1B ir 2B gyvenvietėse. Sarnatės ir Daktariškės 5-oje gyvenvietėse jų maža (4-5%). Šio laikotarpio gyvenvietėse išskiria puodai I_{a,b,c,d,d1} formų kakleliais. Vyraujančiais buvo puodai I_{b,d,d1} kakleliais.

Toks pat puodų C formos kakleliais pasiskirstymas. Didžiausias šios formos puodų kiekis aptiktas Šventosios 1B ir 2B gyvenvietėse, kur jie sudaro 44-52% visų puodų. Puodų C formos kakleliais Sarnatės gyvenvietėse labai maža. Kick daugiau jų buvo aptiktas Sarnatės S gyvenvietėje. Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse labiausiai buvo paplitę puodai C_{1,2,4,4,6,7} formos kakleliais (Vankina L.B. 1970, tab.LXXVI; c.114-120; Rimantienė R. 1979, p.121-125).

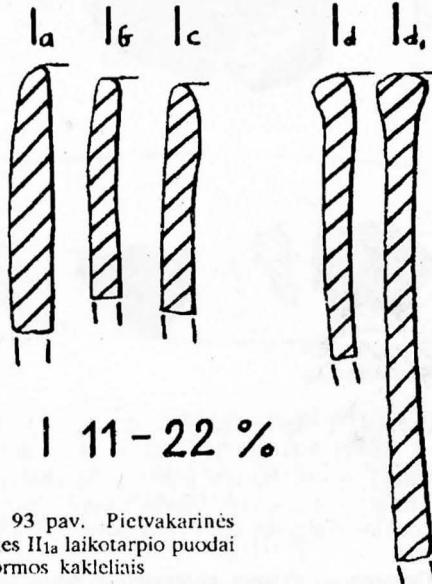
Netolygiai gyvenvietėse randama ir puodų CS formos kakleliais. Šventosios 1B,2B gyvenvietėse šio tipo puodai sudaro 9-22% visų puodų kaklelių (Rimantienė R. 1979, p.122,126). Tuo tarpu Daktariškės 5-oje ir Sarnatės pirmos grupės gyvenvietėse jų bemaž apie 50%. Šiuo laikotarpiu labiausiai buvo paplitę puodai CS_{1,5,6,7} formos kakleliais (Vankina



92 pav. Puodų dugnelių ir dubenėlio-lemputės formos

J.I.B. 1970, tab.LXXVI).

Visose Narvos kultūros pietvakarinės srities gyvenvietėse puodų S formos kakleliais kiekis apylygis - 15-25% visų puodų kaklelių. Labiausiai paplitę buvo puodai S_{2a,3,4,5} formos kakleliais.



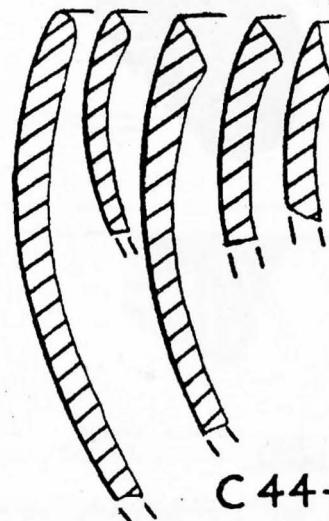
93 pav. Pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio puodai I formos kakleliais

Šio laikotarpio dubenėliai-lemputės yra dviejų tipų. Šventosios gyvenvietėse aptiktii pailgi, ovaliai dugneliai dubenėliai, apie 26 cm ilgio ir 17 cm plotio bei 6-9 cm aukščio, išlenktais į viršų ir smailėjančiais galais. Galuose ir šonuose aptinkamos išgręžtos skylutės. Jų briaunos užlinkusios į vidų - C formos arba tiesios - I formos. Jų sienelės plonesnės negu puodų ir siekia 5-7 mm (Rimantienė R. 1979, p.125,130).

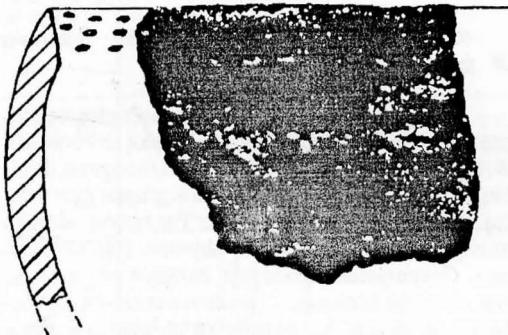
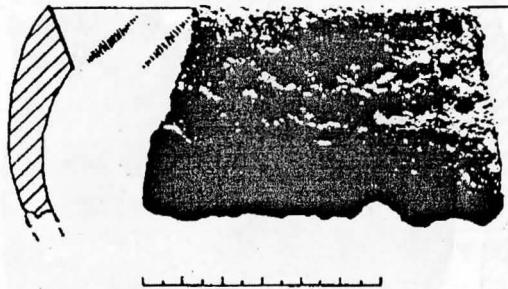
Sarnatės gyvenvietėse aptiktii dubenėlių-lempučių galai ir vidurys vienodo aukščio, galai ir dugneliai ovalūs. Kaip ir Šventosios gyvenvietėse, briaunos plokščios ir puoštos įvairiomis įkartėlėmis, todėl atrodo banguotos. Sarnatės gyvenvietėse aptiktii dubenėliai-lemputės trumpesni ir siaurcsni už Šventosios dubenėlius-lemputes. Jų ilgis syrupoja nuo 14-23 cm, plotis - 8-14 cm, aukštis - 9 cm. Tarp visų dubenėlių tik vienas - iš Sarnatės K gyvenvietės - plokščiadugnis (Vainkina L.B. 1970, tab.LXXVII:1-5).

Šio laikotarpio puodai puošiami keturiose vietose: išorinės ir vidinės sienelės žemiau briaunos, angos briauna ir retais atvejais dugneliai. Ornamentuotų puodų kiekis nevienodas. Šventosios gyvenvietėse jų yra 41-47% (Rimantienė R. 1979, p.171), Sarnatės 1-os grupės gyvenvietėse - apie 25%, Iejascisko gyvenvietėje - tik apie 10% (Vainkina L. 1974, 1pp.42). Tuo tarpu Daktariškės 5-oje gyvenvietėje puodų su grūstų sraigiu priemaišomis

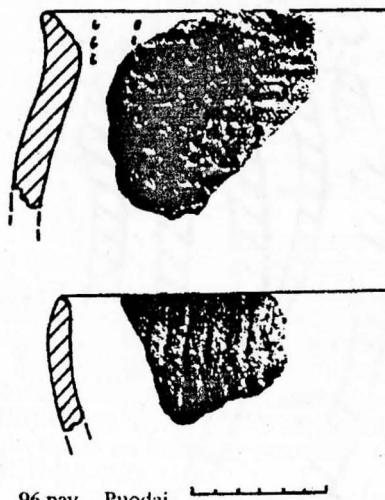
C₁ C₂ C₄ C₆ C₇



94 pav. Puodai C formos kakleliais

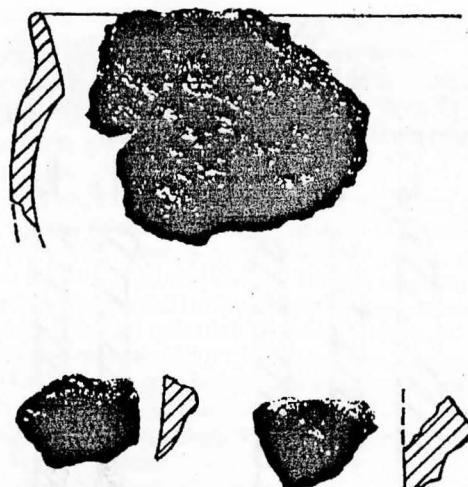


95 pav. Puodai C formos kakleliais. Šventosios 1B gyvenvietė



96 pav. Puodai
C formos kakleliais

pakraštėliai (pagal priemaišas tyrinėjimų autorius šio laikotarpio narviškas puodų šukes išskiria iš kitų toje gyvenvietėje esančių kultūrinių sluoksniių - Butrimas A. 1988, p.5-7) bemaž visi puošti.



98 pav. Puodai CS
formos kakleliais



97 pav. Puodai CS formos kakleliu. Šventosios
1B gyvenvietė

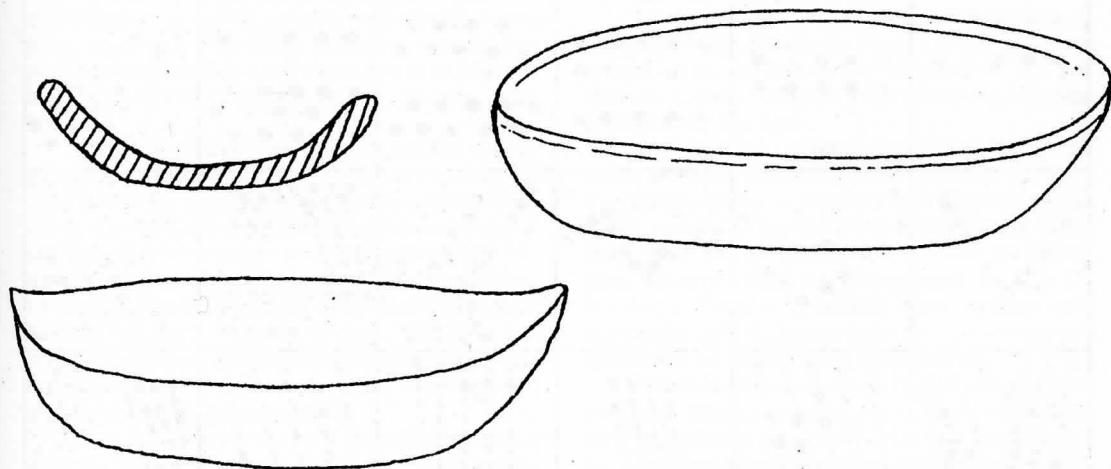
V. Timofejevas, palyginęs Sarnatės pirmos grupės gyvenviečių (banguotinę) keramiką su keramika iš tų gyvenviečių, kuriose jau gausu titnaginių dirbiinių, nustatė, kad Sarnatės pirmos grupės gyvenviečių keramika yra ankstyvesnė. Tai beveik atitinka mūsų Sarnatės gyvenviečių skyrimą II_{1a} laikotarpiui. Gyvenvietėje mažėjant banguotinės keramikos, daugėja keramikos, puoštos duobutėmis ir šukiniais išspaudais. Ant keramikos paviršiaus iš pastaruju ornamento elementų sudarytų motyvų padaugėja tik Sarnatės antros grupės gyvenvietėse, kurios

datuojamos III tūkst. pr. Kr. viduriu ir antraja puse, būtent Narvos kultūros II_{2a} laikotarpiu. Tiek tuo laikotarpiu, matyt, Narvos kultūros pietvakarinės srities teritorijoje pasirodo ir šukinės-duobelinės keramikos kultūros gyventoja (Timofejev V.I. 1975, c.21-22).

Ornamento motyvų gyvenvietėse naudojama nedaug. Dviejose Šventosios gyvenvietėse išskiriama apie 45 ornamentų motyvai (pav.101) (Rimantienė R. 1979, p.124). Panašus motyvų kiekis, apie 46, žinomas Sarnatės pirmos grupės gyvenvietėse (Bankina J.B. 1970, tafel.4).

Tarp Šventosios ir Sarnatės pirmos grupės gyvenviečių keramikos yra 11 bendrų ornamentų elementų ir tik 1/4 tų pačių ornamentų motyvų. Šventosios gyvenvietėse dar neaptikta šukinių išspaudų ir labai maža iš apvalių duobučių sudarytų ornamentų motyvų. Šie skirtumai, matyt, susidarė dėl to, kad Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio pabaigoje pietvakarinės srities šiaurinėje dalyje savo įtaką išplėtė šukinės-duobelinės keramikos kultūros žmonės. Toks ornamentikos skirtumas vienalaikėse gyvenvietėse galėjo susidaryti tik išsiliejus naujai žmonių masei.

Sarnatės F gyvenvietėje, šalia auksčiau minėtų ornamentų motyvų, išsilaikė vėlyvajame paleolite ir mezolite žinomi ornamentų motyvai. Tai bičių korio (šešiakampiai) formos išspaudėliai, išdėstyti žemiau puodų angų briaunos. Toks ornamentas ant kaulo buvo plačiai žinomas Maglemozés kultūroje (Clark J.G.D. 1936, p.169, Fig.60:n). Tai rodo, kad Rytų Pabaltijje ankstyvajame ncolite, tiksliau - Narvos kultūros pietvakarinėje srityje II_{1a} laikotarpyje - turėtų būti aptikta naujų paminklų, kuriuos atsišpindėtų Narvos kultūros gyventojų ryšiai su to meto Pictų Pabaltijo ankstyvojo neolito kultūrų gyventojais.



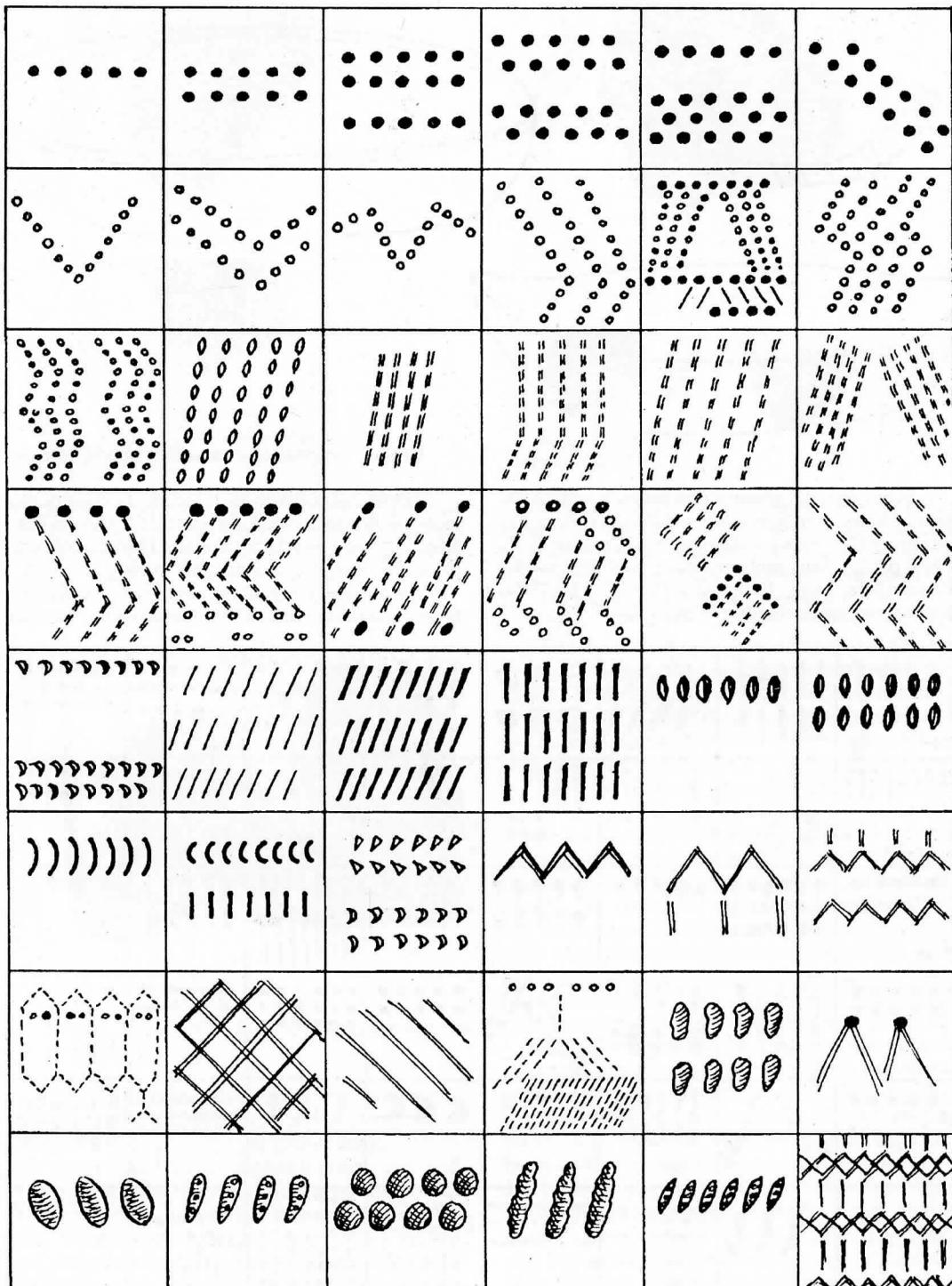
99 pav. Pagrindinės dubenčių-lempučių formos

Šventosios 2B gyvenvietėje net 60% sudarė apvalių išpaudų motyvai, kurie dažniausiai aptinkami ant I ir C formos puodų briaunų (Rimantienė R. 1979, p.122). Šiaisiai motyvai buvo puošiami puodai Daktariškės 5-oje, Lejascisku (Vankina L. 1974, 1pp.41), rečiau Sarnatės gyvenvietėje.

Šiame laikotarpyje savo vienodais ornamento motyvais labiausiai išsiskiria puodai CS formos kakloliais. Jų į vidų nusklembta briauna buvo puošiama plieštuukų, mazgeliių ir apvajų motyvais.

Šventosios gyvenvietėse vienas ornamento motyvas retai derinamas su kitais motyvais. Pasitaiko

100 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai aptiki Šventosios 1B ir 2B gyvenvietėse (pagal R.Rimantienę)



101 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai aptikti Sarnatės 1-os grupės gyvenvietėse (pagal L. Vankiną).

tik retū išimčių, kai apvainiai įspaudai derinami su pleištukais ar apvainiai įspaudai su įraižomis. Apvainių, neapvalių duobučių, pleištukų motyvai ant puodų paviršiaus išdėstomi viena, dviem ar keliomis horizontaliomis eilutėmis žemiau puodų angų briaunos.

Sarnatės gyvenvietėse, kuriose aptikta pirmos grupės keramika, keli ornamentų motyvai taip pat retai derinami. Dažniausiai komponuojami iš šukinių ir apvalių duobučių sudaryti ornamentų motyvai. Pastaroji ornamento kompozicija nėra net artima šukinės-duobelinės keramikos puodų ornamento kompozicijoms. Išlaikytas tik apvalių duobučių ir šukinių įspaudų motyvų derinys. Išsiskiria ant puodų paviršiaus rombais išdėstyti šukiniai įspaudai, kurie kampu iš dviejų rombo šonų būna apjuostai apvalių duobučių įspaudų eilute.

Sarnatės gyvenvietėse yra nemaža ornamentų motyvų, kurie yra tapatus Cedmaro A ir D gyvenvietėse aptinkamiems motyvams. Tai horizontalios stulpelių įspaudelių eilutės, juosiančios puodus žemaiu jų angų briaunų, arba duobutės su iš jų einančiomis dvejomis aštriomis įraižomis (Šturm 1970, Taf.40:1,12).

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio dvejose pagrindinėse tyrinėtose gyvenviečių grupėse - Šventosios ir Sarnatės - keramikos ornamentų motyvai ir jų kompozicijos skiriasi. Daktariškės 5-os gyvenvietės narviškos keramikos ornamentika yra tarsi tarpinė - tarp Šventosios ir Purciemio, Lapmažciemio, Lejasciskų, narviškos keramikos ornamentikos. Tačiau Purciemio, Lapmažciemio ir Lejasciskų gyvenviečių narviška keramikos ornamentika yra artimesnė Sarnatės pirmos grupės gyvenviečių keramikos ornamentikai.

Šio laikotarpio narviškos keramikos ornamentų paplitimas Narvos kultūros pietvakarinės srities paraminkluose rodo, kad jau nuo II_{1a} laikotarpio Kuršžemės teritorijoje ēmė kurtis finougrų gentys. Kultūrinis etninis procesas, vykës šioje teritorijoje, yra artimas procesui Narvos kultūros ūaurės rytinėje srityje. Narvos kultūros pietvakarinei sričiai būdingi narviškos keramikos bruozai ilgiau išsilaike Šventosios-Daktariškės gyvenviečių regione ir buvusios Prūsijos teritorijoje.

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse iš kaulo ir rago pagamintų dirbinį nedaug.

Tarp ietigalių išsiskiria kauliniai trikampio ir lęšio formos pjūvių dirbiniai, pagaminti iš išilgai perskelto kaulų. Išvarose išlikusios sąnarinių galvučių liekanos, viršūnės plonėjančios ir plokštėjančios (Rimantienė R. 1979, pav. 17:1-3). Su kitomis Narvos kultūros gyvenvietėmis Šventosios IB gyvenvietėje aptiktus ietigalius sieja lęšio formos ietigaliai, kurie buvo aptikti Keapos gyvenvietėje. Kadangi Šventosios IB gyvenvietėje aptiktam ietigaliui neišliko įtva-

rų, sunku nustatyti jo tipą.

Vienas adatinis ietigalis rastas Daktariškės 5-oje gyvenvietėje, jis artimas Narvos kultūros ūaurės rytinės srities I_{2a} laikotarpio antgaliam. Ten pat aptiktas kūginis (dvigubo kūgio formos) antgalis priklausantis III₁ tipui.

II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse žeberklų taip pat maža. Išsiskiria vienės žeberklas, aptikta Sarnatės T gyvenvietėje, kuris pagamintas iš išilgai perskelto kaulo. Jo retos užbarzdos buvo formuoamos išgręžiant kaulo pakraštyje skylutes, o vėliau jas išpjaunant. Jis priskirtinas Narvos kultūros I₁₇ tipo žeberklams. Panašus žeberklas buvo aptiktas prie Aiviekstės upės (Lubanos žemuma). Jis yra taip pat vienašonis, su tankesnėmis užbarzdomis.

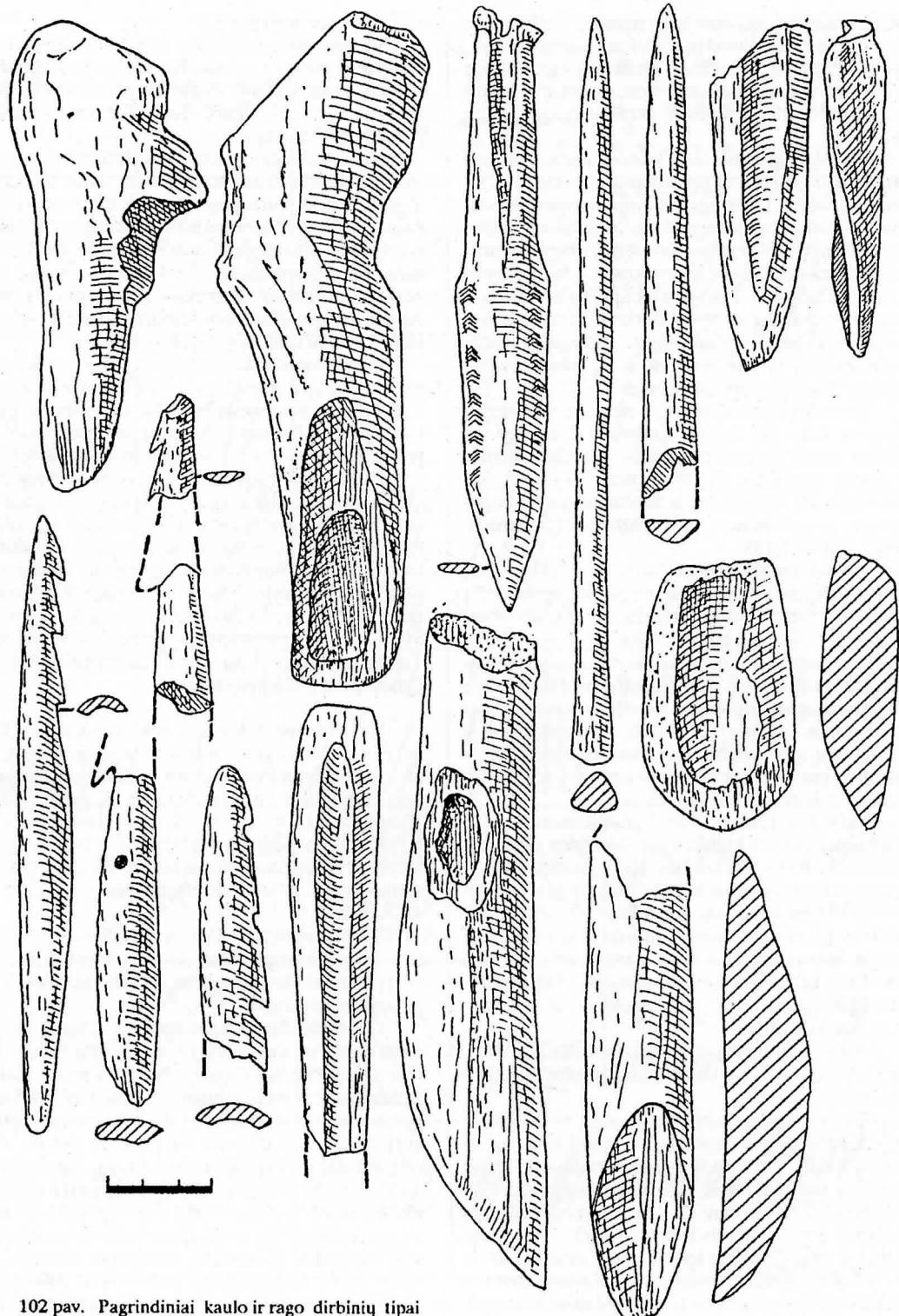
Žeberklas iš Daktariškės 5-os gyvenvietės pagamintas iš išilgai perskelto kaulo, kurio užbarzdos tarsi prigludusios prie kotelio. Šio tipo žeberklų kol kas neaptikta Narvos kultūros teritorijoje, todėl jis priskiriamas prie I₁₈ Narvos kultūros tipo žeberklų.

Durklai yra trijų tipų: vieni pagaminti iš sąnarinių kaulų, galasti tik smaigaliai. Toks durklas, aptiktas Sarnatės T gyvenvietėje, ir yra tapatus I_{2a} laikotarpio durklams, priskiriamais I₁ tipui. Kiti durklai pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų ir pagalaičių smaigalyje. Toks durklas (pagal R. Rimantienė - peikena) su nulūžusių smaigalių aptiktas Šventosios IB gyvenvietėje ir priskiriamas I₂ tipui. Trečio tipo durklai su išryškinta rankena žinomi Daktariškės 5-oje gyvenvietėje.

Visi Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio kaltai yra kauliniai ir raginiai. Vienas, iš elnio rago pagamintas, kaltas su nežymiai siaurėjančiais ašmenimis, aptiktas Sanatės N gyvenvietėje (Bankina J.B. 1970, c.97). Kauliniai kalteliai aptikti Daktariškės 5-oje gyvenvietėje. Vienas iš jų pagamintas iš išilgai perskelto vamzdinio kaulo, kitas - iš sveiko kaulo. Abiejų kaltelių ašmenys nusklembti 45° kampu.

Skobtai aptikti tik Daktariškės 5-oje gyvenvietėje. Jie yra trumpi, įgaubtais ašmenėliais ir turėtų būti įtveriami į kaulines arba ragines moveles. Visi jie pagaminti iš rago.

Gausesnč, dar iki šiol nedatuotų dirbinių, grupę sudaro raginiai kirviai. Po to, kai Daktariškės 5-oje gyvenvietėje buvo aptikti trys raginiai kirviai, aiškėjo daugelio dirbinių chronologija. Daktariškės 5-oje gyvenvietėje aptikti raginiai kirviai yra su skyle kotui, kuri išgręžiama nupjautų ragų atšakų vietose. Ašmenys susidaro įstrižai nupjovus ragą. Šie dirbiniai yra iš apatinio Daktariškės 5-os gyvenvietės kultūrino sluoksnio, kuriame kartu buvo aptikta narviška su gausiomis grūstų sraigų priemaišomis molio masėje keramika. Ši sluoksnį tyrinėtojas datuoja III tūkst. pr. Kr. pirmaja puse (Butrimas A. 1988, p.6). Atsitiktinai tos pačios formos raginių kirvių aptikta



102 pav. Pagrindiniai kaulo ir rago dirbinių tipai

Sembo ežere (Vakarų Latvija) (Ванкина Л.В. 1970, c.97, рис.143), Palangos neolitinėje gyvenvietėje (Kulikauskas P. 1959, pav.2), Ogrėje (Vakarų Latvija) (Vankina L. 1984, att.4:12), Ražiškuose (Kauno raj.) (Puzinas J. 1938, pav.4:6), Šarnelėje (Valatka V. 1968, pav.4:2), Klaipėdoje, Vakarų laivų remonto įmonės teritorijoje (Rimantienė R. 1984, pav.66:1,3,4) ir kt. Analogiški raginiai kirviai buvo gaminami ir Kundos kultūros gyventojų, tik skylės buvo ragų atsišakojimo victose (Šturmus E. 1970, Taf.25:1-4).

Titnaginiai dirbiniai

Visose II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse titnaginių dirbinių nedaug. Mažiausiai jų aptikta Šventosios gyvenvietėse, kiek daugiau Sarnatės gyvenvietėse kartu su pirmos grupės keramika ir Daktariškės 5-oje gyvenvietėje - su narviška keramika pietinėje gyvenvietės dalyje.

Sarnatės A ir T gyvenvietėse buvo aptikti du trikampiai antgaliai su išgaubtu pagrindu. Jie retu- šuoti tik ties smaigaliais, pagrindai palikti neapdirbtū (Ванкина Л.В. 1970, таб.III:2-3). Daktariškės 5-oje gyvenvietėje aptikti dar ir trapeciniai bei lanceti- niai antgaliai.

Visose gyvenvietėse rasta gremžtukų. Jie visi dažniausiai pagaminti iš plačių ir netaisyklingų nuo- skalų. Dauguma gremžtukų yra platūs ir galiniais, jų aukštis ir plotis 1:1 arba 1:1,5 (Ванкина Л.В. 1970, таб.XXVII:8,9; таб.XXVIII:11-12, 16-20; Rimantienė R. 1979, pav.40:1).

Akmeninių dirbinių, išskyrus šlifavimui skirtus akmenis, žinomas Sarnatės A gyvenvietėje (Ванкина Л.В. 1970, таб.XXIV:2), bei tinklų pa- svarų šio laikotarpio gyvenvietėse nėra.

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse gintaro dirbinių taip pat negausu. Pagal dirbinių formas matyti, kad jie jau yra ne pačių ankstyviausių formų.

Tarp visų II_{1a} laikotarpio gintarinių dirbinių Sarnatės pirmos grupės gyvenviečių gintarinių dir- binių chronologiskai ir tipologiskai, matyt, yra patys ankstyviausi.

Gintarinių dirbinių formos labai neįvairios, ypač kabučių. Jie pagaminti iš natūralių įvairiausios formos gintaro gabaliukų, dažnai net neapdirbant jų paviršiaus. Tokių kabučių gausu Sarnatės gyvenvietėje (Ванкина Л.В. 1970, таб.XVI:3,4,5,6-8,9-14) ir kt.

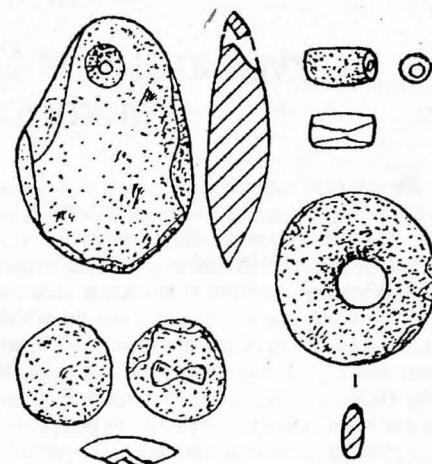
Iš siaurų ilgų natūralių gintaro dirbinių daugiausia buvo gaminami kabučiai susiaurinta, apskrita viršutine dalimi, išgręžiant iš vienos arba abiejų pusių V formos skylutes. Šio tipo papuošalai labai plačiai buvo paplitę Sarnatės gyvenvietėse, kuriose buvo aptikta pirmos grupės keramika (Ванкина Л.В. 1970, таб.XLIII:2,6,7; LIII:3,8) ir kt.

Antrajį pagal gausumą gintarinių dirbinių tipą sudaro lęšio formos sagutės su vienoje pusėje išgręž-

tomis 2-4 skylutėmis (Rimantienė R. 1979, pav.68:5,7; Ванкина Л.В. 1970, таб.XLIV:18; XLV:7-8).

Iš karolių daugiausia kubilėlio formos dirbinių su iš galų išgręžtomis skylutėmis, kurios yra V formos ir gręžiamos iš dviejų pusių iki susijungimo (Ванкина Л.В. 1970, таб.XLV:2). Šiuo laikotarpiu gintarinių skridinių ir grandys dar nebuvu paplitę.

Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse, esančiose netoli gintaro žaliavos šaltinių, gintaro dirbinių dar nebuvu plačiai paplitę. Iki šukinės-duobe-



103 pav. Gintarinių dirbinių pagrindiniai tipai (pagal L. Vankiną)

linės keramikos kultūros pasirodymo gintaro žaliava ir dirbinių nedideliais kickiais galėjo būti gabentami ir į kitas teritorijas. Tą rodo kabučiai susiaurinta viršutine dalimi, randami ankstyviausiuose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenviečių sluoksniuose (Люзе И.А. 1988, с.44). Iki III tūkst. pr. Kr. antro ir trečio ketvirčių ribos Narvos kultūros šiaurės rytinės srities teritorijoje jau buvo žinomi pagrindiniai gintaro dirbinių tipai, kurie buvo ir Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse. Tuo tarpu iki 2500 m. pr. Kr. net Lenkijos teritorijoje gintarinių dirbinių tesudaro 0,47% visų Lenkijos teritorijoje aptiktų gintarinių dirbinių kickio (Mazurowski R.F. 1983, mapa IV). Todėl tik Narvos kultūros teritorijoje pasirodžius šukinės-duobelinių keramikos kultūros gyventojams iš karto kilo poreikis gabenti gintarą Europos šiaurės rytių kryptimi. Idomu pastebėti, kad jis tuo metu émė plisti ir vietoj, t.y. Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje, pradėtos gaminti gintarinių rinkės.

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenviečių inventorius yra pereinamojo iš

ankstyvojo į vidurinį neolitą laikotarpio. Ankstyvajam neolitui priskirti šių gyvenviečių, kaip tai daro kai kurie archeologai (Rimantienė R. 1984, p.126), negalima, nes keramikoje jau žymūs šukinės-duobelinės keramikos kultūros požymiai. Gyvenvietėse didelį procentą sudaro puodai pastorintomis ir į vidų nusklebtomis angų briaunomis. Sarnatės gyven-

vietėse šie požymiai labiau ryškūs. Tuo tarpu Šventosios ir Daktariškės 5-oje gyvenvietėse dar jaučiamas ir neolitinės Nemuno kultūros įtaka. Šių kaimyninių kultūrų poveikis pajūryje buvusioms Narvos kultūros gyvenvietėms, matyt, ir nulémė tai, kad Šventosios ir Sarnatės gyvenviečių inventorius II_{2a} periodė dar labiau išskirkia.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio paminklai

KRETUONO 1B gyvenvietė yra Švenčionių raj., Švenčionelių apyl., į vakarus nuo Rėškutėnų kaimo, rytinėje Kretnono ežero pakrantėje. Gyvenvietė buvo aptikta 1978 metais ir tyrinėta 1978-1985 metais. Viršutinis kultūrinis sluoksnis - durpingas smėlis (A kultūrinis sluoksnis) - yra iki 40-50 cm storio. Po juo kai kur yra 2-3 cm storio balto smėlio tarpsluoksnis, po kuriuo yra apie 50 cm storio rusvo smėlio (B kultūrinis sluoksnis) sluoksnis. A sluoksnis datuojamas velyvojuo neolito laikotarpiu (virvelinės keramikos kultūra), B sluoksnis - viduriniojo neolito (Narvos kultūra) laikotarpiu (Girininkas A. 1990, p.11).

PAKRETUONĖS 1B gyvenvietė yra Švenčionių raj., Švenčionelių apyl., į šiaurę nuo Pakretuonės kaimo, vakariname Kretnono ežero krante. Gyvenvietė buvo aptikta 1977 metais ir tais pačiais bei 1978 metais tyrinėta. Gyvenvietė daugiasluoksnė. 10-15 cm storio kultūrinis sluoksnis yra tuo pat po velėna (miškožemiu) ir priklauso virvelinės keramikos kultūros laikotarpiui. B kultūrinis sluoksnis yra iki 30 cm storio. Tai rusvo smėlio sluoksnis, kuriame aptikta vidurinio neolito Narvos kultūrai būdingų dirbinį (Girininkas A. 1978, p.74-76; 1980, p.12-13).

Jaros 1-ma gyvenvietė yra Anykščių raj., Svėdasų apyl., Jotkoniių kaimo pietinėje dalyje, dešinėje Jaros upės pakrantėje. Gyvenvietė aptikta 1975 metais ir tyrinėta 1976 metais. Gyvenvietėje planigrifiskai išskirti dviejų laikotarpių - velyvojo neolito (virvelinės keramikos kultūros) ir viduriniojo neolito (Narvos kultūros) kultūriniai sluoksniai. Kultūrinio sluoksnio storis siekia 25-40 cm (Girininkas A. 1977, p.77-91).

Jaros 2-ra gyvenvietė yra Anykščių raj., Svėdasų apyl. Jotkoniių kaimo pietrytinėje dalyje, prie Jaros upės ištakos iš buvusio Jaro ežero, upės dešiniajame krante. Gyvenvietė buvo aptikta 1975 metais ir tyrinėta 1976 metais. 20 cm storio kultūrinis sluoksnis

aptiktas po 30 cm storio II po Kr. tūkst. kultūriniu sluoksniu (Girininkas A. 1978, p.63-72).

SERTĖJOS 2B gyvenvietė yra Smolensko srityje, Veližo raj., tarp Rudnios ir Balbajaus kaimų, dešiniajame Sertėjos upės krante, aptikta 1972 metais ir tyrinėta 1972-1974 ir 1983-1984 metais. 30-50 cm storio kultūrinis sluoksnis yra 1,7 m gylyje po durpių sluoksniu (Miklajev A.M. 1983, p.67-69).

ASAVECO 2-RA gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Bešenkovičių raj. durpyne, kurį sausinant aptikta šio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje. Ją aptiko U. Daktorovskis, 1934 ir 1939 metais tyrinėjo K. Palikarpovičius, o 1966-1968, 1978-1980 metais - M. Černiavskis ir 1982 metais - E. Zajkovskis (Чернявский М.М. 1971, c.9; Зайковский Э.М. 1985, c.10-11).

ASAVECO 1-MA gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Bešenkovičių raj., buvusio ežero pakraštyje, durpyne. Aptikta ir tyrinėta kartu su Asaveco 2-ra gyvenviete.

SKEMOS 1-MA gyvenvietė yra Minsko srityje, Medelio raj., siaurame sąsiauryje tarp Naručio ir Miastro ežerų, prie Skemos upelio. Tyrinėta 1964 ir 1971 metais. Kultūrinis sluoksnis smėlyje, tuo pat miškožemiu, 50 cm storio (Чарнявский М.М. 1966, c.70-74).

KRIVINOS 1-MA gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Senensko raj., prie Galovsko kaimo, šalia Krivinkos upelio. Gyvenvietė buvo K. Palikarpovičiaus (1934, 1939, 1959 m.), P. Pribitkino (1959-1960 m.), E. Zajkovskio (1981 m.) tyrinėta. 0,4-0,6 m storio kultūrinis sluoksnis yra po durpių sluoksniu (Чернявский М.М. 1971, c.9-13; Зайковский Э.М. 1985, c.10-12).

KRIVINOS 2B gyvenvietė yra šalia Krivinos 1-mos gyvenvietės.

PLISOS 1-MA gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Gluboksko raj., prie Plisos kaimo ir to pačio pavadi-

nimo ečero. 30-40 cm storio kultūrinis sluoksnis yra po 20-30 cm smėlio sluoksniu (Зайковский Э.М. 1985, c.47).

PLISOS 4-ta gyvenvietė yra ten pat, kur ir 1-oji. Kultūrinis sluoksnis yra smėlyje, 40-50 cm storio (Зайковский Э.М. 1985, c.12-13).

ZADEVSKOJE gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Postavų raj. Apie 0,40 m storio kultūrinis sluoksnis yra 0,50 m gylyje, smėlyje (Зайковский Э.М. 1985, c.12-13).

VORONI 1-oji gyvenvietė yra Vitebsko srityje, Lepelio raj., prie Voronicos upės, 0,5 km nuo jos žiočių. 30-35 cm storio kultūrinis sluoksnis aptinktas 0,30 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Kultūrinis sluoksnis - rusvas smėlis (Зайковский Э.М. 1980, c.361-362).

NAINIEKSTĖS gyvenvietė yra Latvijoje, Lubanų ežero žemumoje, prie Šiaurinio Nainickso ežero kranto. Gyvenvietė buvo aptikta 1963 m. ir tyrinėta 1964 m. Kultūrinis sluoksnis yra smėlingose durpėse po durpių sluoksniu, 0,46-0,56 m gylyje (Лозе И.А. 1988, c.93).

KREIČIŲ gyvenvietė yra Latvijoje, Ludzos raj., Isnaudos upės dešiniajame krante. Gyvenvietė buvo aptikta 1955 metais ir tyrinėta 1956-1959 metais. Kultūrinio sluoksnio storis kalvos atslaitėje 0,50 m, o žemiau, po durpių sluoksniu, - 0,30-1 m (Zagorskis F. 1963, 1pp.23-35).

USVIATŪ IVB gyvenvietės antrojo statybos etapo sluoksnis (Микляев А.М. 1969, c.25, таб. I).

Šio laikotarpio šukinės-duobelinės keramikos kultūros gyvenvietėse Estijoje, Novgorodo srityje dar aptinkama Narvos kultūrai (Piestinios tipo) būdingų dirbinių, keramikos.

Keramika. Visose Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse aptikta keramika yra vienoda. Daugelyje gyvenviečių ši keramika aptinkama kartu su šukinė-duobeliniu. Tačiau gerai stratigrafiniu požiuriu dokumentuotoje Zvidzės gyvenvietėje pastebime, kad šukinė-duobelinė keramika aptinkama 8-4 litologiniuose sluoksniuose, o Piestinios tipo (narviška) - tik 4-6 sluoksniuose (Лозе И.А. 1988, c.59-63). Tai rodytų, kad kurį laiką šukinė-duobelinė keramika buvo visai ištūmusi vietinę, narviškąja. Tokia situacija galėjo būti tik Dauguvos upės dešiniajame krante. Ši teiginjį papildo šukinės-duobelinės keramikos kultūros keramikos tyrinėjimų duomenys. Kairiakrantėje Dauguvos upės pusėje šukinės-duobelinės keramikos kultūros keramika taip pat aptinkama, tik žymiai velyvesnė už randamą dešiniakrantėje Dauguvos teritorijoje. Narvazicijos procesas dešiniakrantėje Dauguvos pusėje II_{2a} laikotarpiu, matyt, vėl prasidėjo. Tai Zvidzės gyvenvietėje atitinka regresijos 6 ir vėlesnių litologinių sluoksninių, kuriuose pasirodo antrosios vidurinio neolito fazės šukinė-duobelinė keramika (Лозе И.А. 1988, c.16; Левковская Г.М. 1987, c.43-44,

таб.2), susidarymą. Be to, pasirodžiusi Rytų Pabaltijyje (dešiniakrantė Dauguvos upės dalis) šukinės-duobelinė keramika Šiaurės rytinėje Europoje yra jau viduriniojo etapo antrosios fazės (II₁ - pagal A. Europeusą) (Ayrapaa A. 1930, S.179-186). Kairiakrantėje Dauguvos upės dalyje aptinkama vėlesnė, degeneravusi II₂-III₁ tipo šukinės-duobelinės keramikos kultūros keramika (Ayrapaa A. 1930, S.186-187).

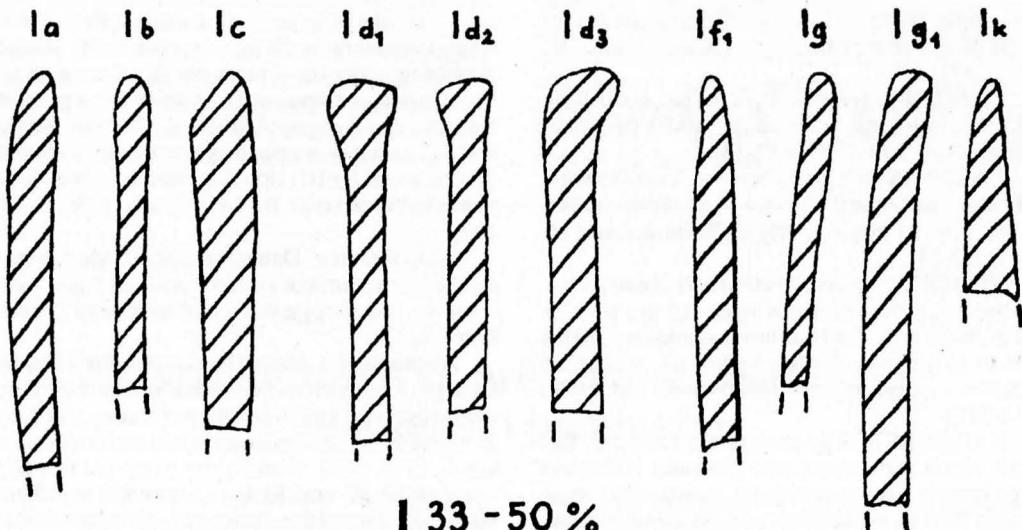
Kairiakrantėje Dauguvos upės dalyje šukinės-duobelinės keramikos kultūros poveikis Narvos kultūrai II_{2a} laikotarpyje buvo mažesnis negu dešiniakrantėje.

Technologija. Visose Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse keramikos molio masėje yra augalinės, grūstų sraigių priemaišos. Tik Jaros 2-os gyvenvietės keramikoje aptikta smėlio (Гирининкас А. 1978, p.68). Sienelių storis taip pat vienodas - nuo 6 iki 12 cm. Kick plonesnėmis sienelėmis puodai Krivinos 2B ir Asaveco 1-oje gyvenvietėse. Čia jų storis ties pilveliu siekia 5-7 cm. Visų kitų puodų, aptiktų Narvos kultūros Šiaurės rytinėje dalyje, sienelės sustorėja ties puodų pakraštėliais ir dugnelių.

Visi puodai lipdomi iš 6-9 cm pločio juostelių. Juostelės lipdomos maždaug tokio ilgio, kokio reikia vienai eilei. Sujungiamos į griovelį išpaudžiant apvalią briauną arba paploninus juostų kraštus. Pastebėta, kad Dysnos ir Krivinos regionuose, kaip ir Sertėjos 2B gyvenvietėje, retkarčiais juostu sujungimo vietas būdavo plakamos. Puodų paviršius ir vidus dažnai brūkšniuoti horizontaliai ar jstrižai. Retai brūkšniuoti paviršiumi puodai aptinkami Krivinos durpyno gyvenvietėse (Чернявский М.М. 1971, c.10).

Puodų forma. Visose Narvos kultūros Šiaurės rytinės sritys II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse aptiki smailiadugnių puodai. Išskyrus Kretuono 1B ir Sermos 1-mą gyvenvietę, kuri aptikta ir plokščiadugnių puodui. Kitur šiame laikotarpyje jų dar nepasirodė (Гирининкас А. 1982, c.10). Plokščių puodų dugnelių skersmuo siekia 3-9 cm. Smailiadugnių puodų dugneliai yra keturių tipų: smailūs ir staigiai siaurėjantys (aptikti Krivinos, Dysnos baseinų, Kretuonų 1B gyvenvietėse), katilo formos, kurių dugnelių storis lygus sienelių storiiui (aptikti Krivinos 1B, Sertėjos 2B gyvenvietėse ir Kretuono 1B gyvenvietėje), katilo formos, kurių dugnelių storis 1,5-2 kartus viršija sienelių storį (aptikti Nainiekstės gyvenvietėje), katilo formos, kurių dugneliai iš vidinės pusės pusiau apvalūs, o iš išorinės pusės turi lyg spenį (abiejų pastarųjų tipų žinoma iš Krivinos 1B, Kretuono 1B gyvenviečių).

Puodai platūs, angų skersmenys siekia iki 40-50 cm. Šio tipo puodų aptikta Nainiekstės (Лозе И.А. 1988, c.96), Krivinos 1B (Чернявский М.М. 1971, c.10), Kretuono 1B (Гирининкас А. 1990, pav.53:1),



104 pav. Šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio puodai I formos kakleliais

Asaveco 2-oje (Чернявский М.М. 1969, рис.9:5), Zadievskoje (Зайковский Э.М. 1983, с.47) gyvenvietėse.

Vidutinio pločio puodai, kurių angų skersmės siekia iki 30 cm, katilo formos, labai artimi šukinės-duobelinės keramikos kultūros puodams. Jų aptinkta Kreičių (Zagorskis F. 1963, 1pp.23-35), Kretuono 1B (Girininkas A. 1990, pav.93:3), Nainiekstės (Лозе И.Л. 1988, с.96-99, таб.LXXIX:4) gyvenvietėse. Visi šie puodai yra platūs, jų aukščio ir pločio santykis - 1:1, o atskirais atvejais net - 1:1,5.

Kretuono 1B ir Skemos 1-oje gyvenvietėje aptinti puodai plokščiais dugneliais, kurių pakraštėliai nežinomi. Kretuono 1B gyvenvietėje buvo aptinti puodai, analogiški Nemuno kultūros (vidurinė ir apatinė puodo dalis, išskyrus kaklelių) puodams. Tai siauri, aukšti, smailiadugniai puodai (Girininkas A. 1990, pav.53:2).

Visose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse vyrauja puodai I formos kakleliais. Visose gyvenvietėse, išskyrus šiaurės rytines Lietuvos gyvenvietes, I formos kakleliais puodai vyrauja ir sudaro daugiau kaip 50% visų puodų kaklelių. Šiaurės rytinės Lietuvos dalies paminkluose I formos kakleliais puodai sudaro nuo 5% iki 33% visų puodų (pakraštėlių).

Puodai I formos kakleliais yra: Ia,b,c,d₂,d₃,f₁,g,g₁,k tipų.

Ig₁ formos kakleliais puodai yra tiesūs, briauna plokščia ir nežymiai atlošta į išorę. Puodai ties briauna nežymiai susiaurėja.

Ik formos kakleliais puodai yra tiesiomis siencėlėmis, kurios prie briaunos staigiai susiaurėja. Briauna suapvalinta.

Didžiausią kiekį gyvenvietėse sudarę puodai Ic formos kakleliais, jų ypač daug Krivinos 1B, 2B, Plisos 1-oje, Plisos 4-oje gyvenvietėse. Krivinos gyvenvietėse puodai If₁ kakleliais sudaro net 1/4 visų puodų (pakraštėlių).

Puodai C formos kakleliais II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse pasiskirstę taip pat nevienodai. Didžiausią kiekį jie sudaro Narvos kultūros šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje ir Lubanos žemumoje esančiose gyvenvietėse - nuo 51% iki 78%, o šiaurinės Baltarusijos ir pietinės Pskovo srities gyvenvietėse - iki 15%.

Puodai C formos kakleliais yra C_{1,2,4,6,8} tipų.

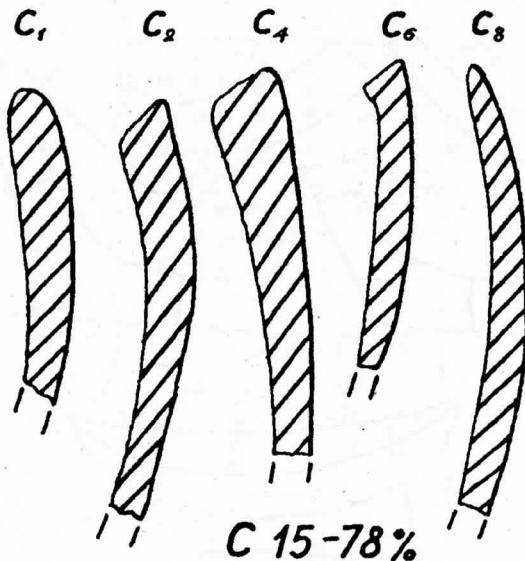
Puodai CS formos kakleliais yra užlinkę į vidų, į briaunos galą siaurėja.

Labiausiai paplitę puodai buvo C_{1,2} formos kakleliais, randami Kretuono 1B, Jaros 1-oje, Jaros 2-oje, Nainiekstės gyvenvietėse. Dysnos ir Krivinos mikrorajonų gyvenvietėse jie nesiekia daugiau kaip 3-15%.

Puodų CS formos kakleliais gyvenvietėse randaama bemaž vienodai. Šiaurės rytinės Lietuvos dalies gyvenvietėse jų yra nuo 8% iki 17%, kitose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse - iki 20%.

Puodų CS formos kakleliais yra CS_{1,2,3,6,8} tipų. Puodai CS8 formos kakleliais yra nežymiai užlinkę į vidų. Puodo sienelės išorinė pusė prie briaunos yra išgaubta, o nusklembtoji briauna - išgaubta.

Puodai S formos kakleliais Narvos kultūros šiaurės rytinės teritorijos gyvenvietėse pasiskirstę taip pat nevienodai. Lietuvos šiaurės rytinėje dalyje jie sudaro nuo 12% iki 18%. Kitose šiaurės rytinės Narvos kultūros srities gyvenvietėse - iki 15%. Nai-



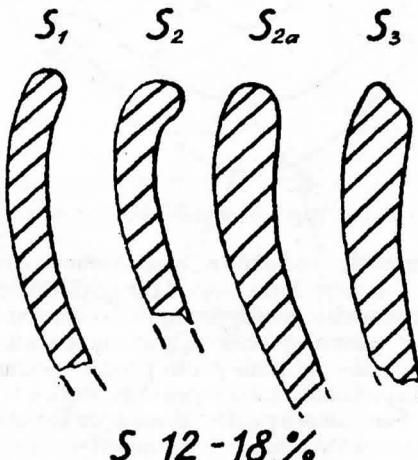
105 pav. Puodai C formos kakleliais

niekštės gyvenvietėje puodų S formos kakleliais naptikta. Gyvenvietėse S formos kakleliais yra S_{1,2,2a,3} tipų.

Idomu pastebėti, kad šiuo laikotarpiu sumažėja pailgų dubenelių-lempučių. Šių indų aptikta Nainickštės (Лозе И.А. 1988, c.96), Kretuono 1B (Girininkas A. 1990, p.47) gyvenvietėse. Likusiose gyvenvietėse aptikta keletas apvalių dubenelių, primeinančių sumažintos formos šukinčs-duobelincs keramikos katilo formos puodus. Šie puodusai žinomi Sertėjos 2B gyvenvietėje.

Keramikos ornamentika gausi ir įvairi. Kompozicija išlieka tokia pati, kaip ir ankstesniu laikotarpiu. Vyrauja puodai, kurie puošiami tik viršutinėje daly-

je. Ornamentai išdėstomi horizontaliomis eilėmis, kurias kartais jungia ištrižos eilutės. Ornamentai aptinkami ant puodų briaunų, išorinių ir vidinių sienelių, rečiau ant dugnelių.

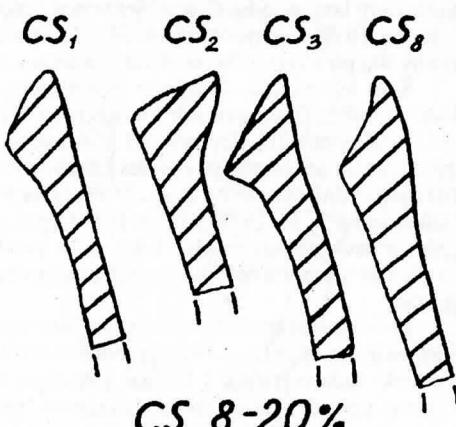


107 pav. Puodai S formos kakleliais

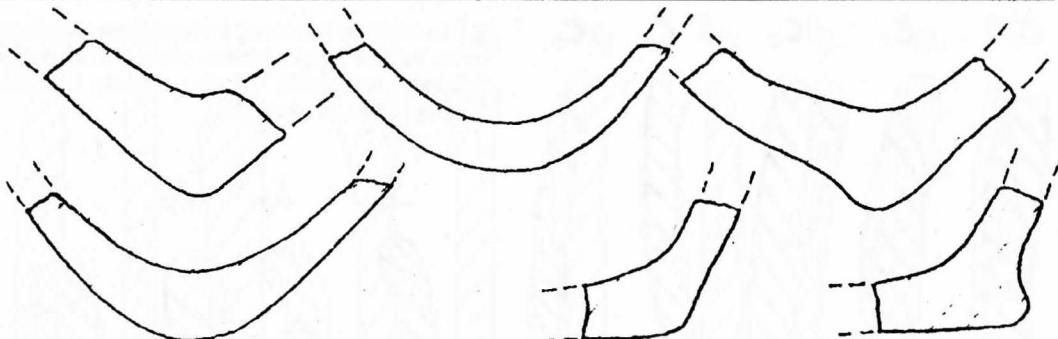
Šiaurės rytinės Lietuvos teritorijos paminkluose aptiktų puodų puošta nuo 65% iki 81% (Girininkas A. 1990, p.47), Krivinos ir Asaveco gyvenvietėse ornamentuotų puodų šukų kiekis siekia nuo 61,9% iki 78,7%, Plisos-Zadevskoje gyvenvietėse ornamentuotų puodų šukų - nuo atitinkamai 15% iki 65% (Зайковский Э.М. 1986, c.10,12), Sertėjos 2B gyvenvietėje - apie 68% visų puodų, Nainiekštės - apie 51% visų puodų šukų (Лозе И.А. 1988, c.96, tab.15).

Ornamentuotų motyvų kiekis gyvenvietėse įvairuoja. Motyvų bendras kiekis apie 160. Jie pasiskirstę labai įvairiai, tačiau galima išskirti tris teritorines sritis, kuriose atskiri ornamentų motyvai yra išskirtiniai. Tai Rytų Latvijos ir kairiai krantės Dauguvos teritorijos bei Sertėjos mikrorajonas.

Ryškiausias skirtumas keramikos ornamentikoje pastebimas tarp keramikos, aptinkamos kairiai kranteje ir dešiniakrantėje Dauguvos upės teritorijoje. Ši skirtumą labiausiai išryškina šukinių motyvų panaudojimas puodų puošyboje. Jei Lubanos ir Ludos žemumų gyvenviečių keramikoje šukinių išpaudų motyvai sudaro nuo 9,2% iki 25% visų puoštu puodų (Лозе И.А. 1988, c.96), tai kairiai krantės Dauguvos upės teritorijos gyvenviečių keramikoje - nuo 0,8% iki 11% (Зайковский Э.М. 1985, c.12). Daugiausia šukiniai išpaudais puoštu puodų yra Skemos 1-oje, Zadevskoje, Plisos 1-oje gyvenvietėse, kur buvo puošiama šukiniai išpaudais (Зайковский Э.М. 1983, c.46-48). Kairiai krantėje Dauguvos upės teritorijoje baltarusių archeologų



106 pav. Puodai CS formos kakleliais



108 pav. Pagrindinės dubenelių formos

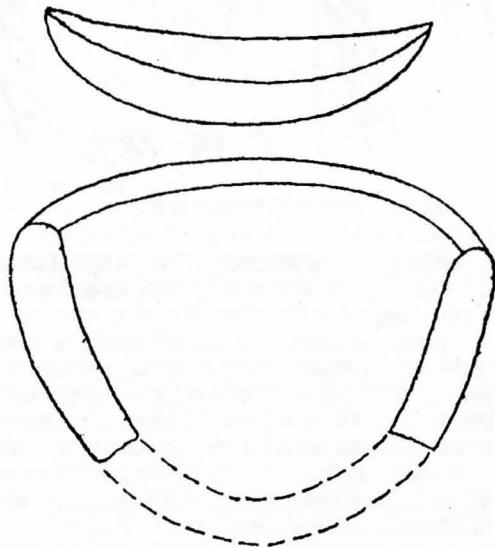
išskirtas Narvos kultūros Dysnos keramikos variantas. Tuo tarpu Jaros 1-oje, 2-oje gyvenvietėse šukinių išpaudais puoštų puodų visai nežinoma. Krivinos ir Asaveco gyvenviečių apatiniuose sluoksniuose šukinių išpaudais puošti puodai nesudaro net vieno procento (Зайковский Э.М. 1985, c.11).

Šiuo laikotarpiu Dauguvos upės kairiajankrantės srities aukščiau minėtose gyvenvietėse pasirodė tariamas šukinių išpaudų motyvas, dažniausiai sudarytas iš apvalių duobučių. Šios duobutės, kaip ir šukinis išpaudas, sudaro lenktą eilutę, sudėliotą iš mažėjančių duobučių. Tariami šukiniai išpaudai ant puodų paviršiaus komponuojami kaip ir paprasti šukiniai išpaudai.

Tačiau didžiausią puodų kiekį Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse sudaro puoštieji iš apvalių duobučių sudarytais motyvais. Apvalių duobučių išpaudų motyvai dažniausiai išdėstomi išorinėje pusėje žemiau puodų briaunu. Po dvi ar tris duobučių eilutes, kurios sugrupuotos horizontaliomis eilutėmis, išdėstyтомis iki puodo pilvelio, buvo puošiama kairiajankrantės Dauguvos upės gyvenviečių keramika. Jaros 1-os ir 2-os gyvenviečių narviškoje keramikoje dažnai duobutės ir iš jų sudarytos horizontalios eilutės aptinkamos ant puodų nusklebtų briaunų, o kartais net vidinėje sienelių pusėje (Girininkas A. 1978, p.67, pav.4:1,2,4). Krivinos ir Dysnos baseinų gyvenviečių keramikos ornamentikos motyvai iš apvalių duobučių sudaro iki šeštadailio. Kiek daugiau apvaliomis duobutėmis puoštų puodų - apie 20% - yra Šiaurės rytinėse Lietuvos teritorijos gyvenvietėse.

Tuo tarpu Dauguvos upės dešiniakrantėje sritiye apvalių duobučių motyvai derinami su šukinių išpaudų motyvais (Люзе И.А. 1988, рис.67-68) ir žinomi tik trys atvejai, kada derinami su laužytų aštrijų jraižų ar šampelių išpaudais.

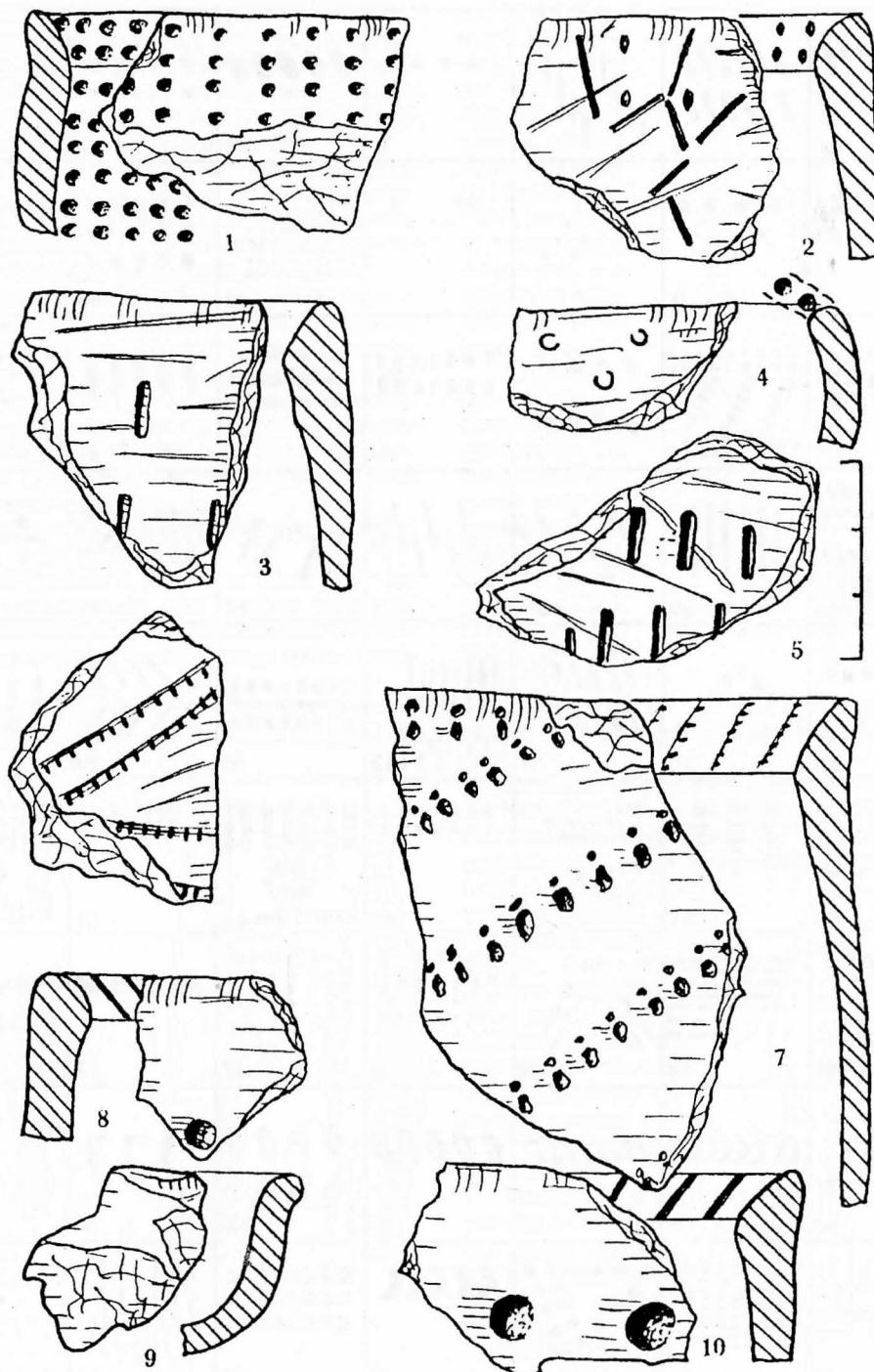
Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities gyvenviečių keramikoje pailgų grūdelių, keturkampių, netaisyklingos formos duobučių išpaudai ar šampeliniai išpaudėliai sudaro didžiąją dalį ornamentų motyvų.



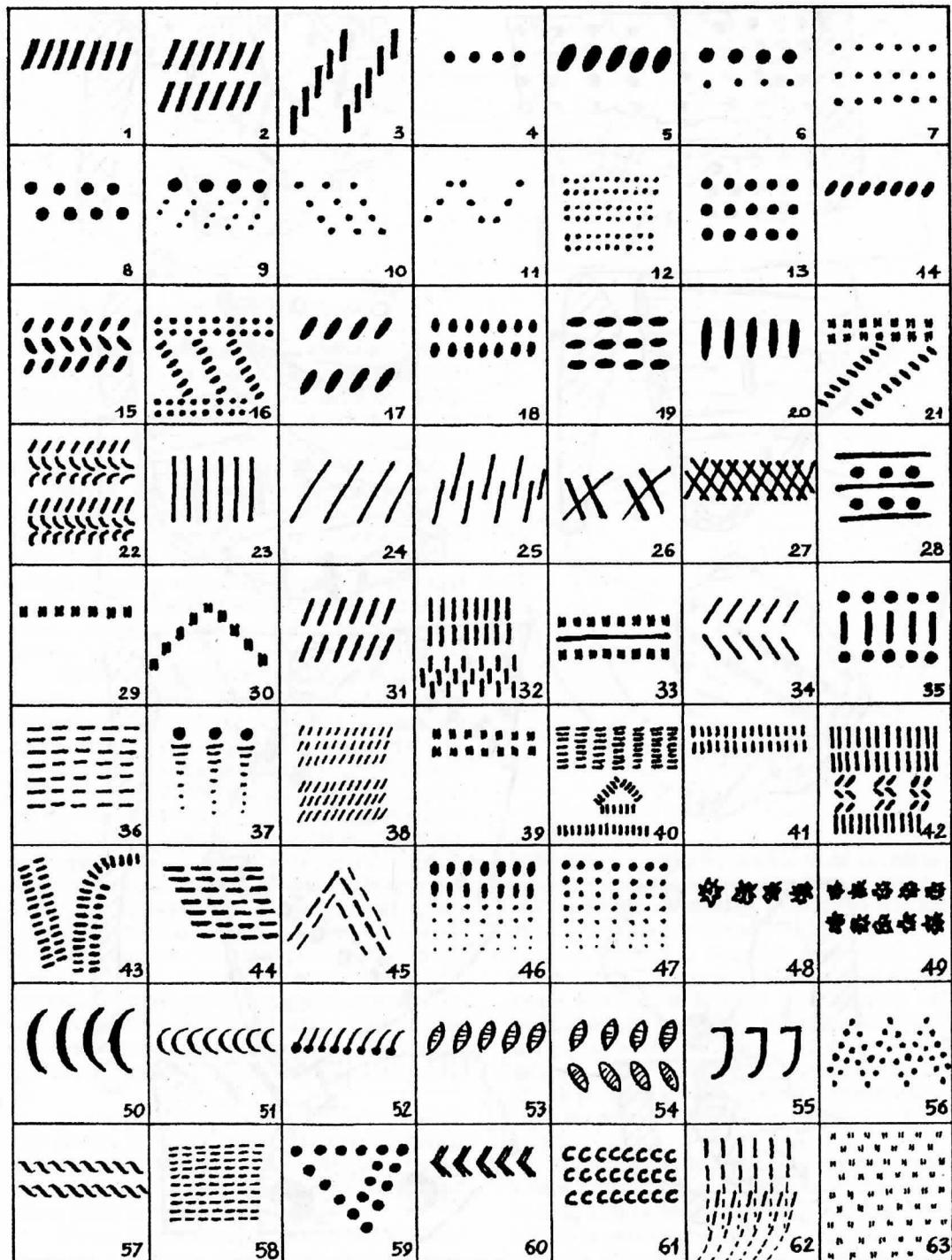
6-7% sudaro apvajiniai išpaudai, kurie dažniausiai aptinkami ant puodų C ir CS formos kakleliais briaunu. Rečiausiai puošiami puodai S formos kakleliais. Sių puodų puošiama ne daugiau kaip 10%.

Šiuo laikotarpiu daugelyje gyvenviečių, ypač kairiajankrantės Dauguvos upės teritorijoje, Kretuono 1B, Krivinos 2B, Krivinos 1B ir Asaveco 1-oje gyvenvietėse ant puodų paviršiaus pasirodo tekstiliinių išpaudai (Girininkas A. 1990, pav.55:63; Зайковский Э..М. 1985, c.11), o laikotarpio pabaigoje - ir pavieniai virvučių išpaudai, kurie šiuo laikotarpiu dar nežinomi dešiniakrantėje Dauguvos upės pusėje.

Pastebimas tam tikras dėsningumas tarp puodų formos ir ornamentikos. Nors gyvenvietėse didžiausią kiekį sudaro puodai I formos kakleliais, tačiau šukiniai išpaudai kairiajankrantės Dauguvos upės gyvenviečių keramikoje pastebimi dažniausiai (Kretuono 1B gyvenvietėje tik ant C ir CS kakleliais puodų) ant C, CS ir retkarčiais ant puodų I formos



109 pav. Jaros 2-os gyvenvietės keramika



110 pav. Ornamentų motyvai aptikti Kretuono 1B gyvenvietėje

kakleliais. Tai, matyt, yra susiję su nauju puodų formų ir ornamentikos, besiskverbiančios iš šukinės-duobelinės keramikos kultūrinės srities, įsigalėjimu. Tuo pačiu metu ant puodų S formos kakleliais pasirodo susuktos virvutės atspaudai, įspausti susukus ją ant pagaliuko ar kaulo. Ant tos pačios formos puodų pasirodo ir tekstiliniai atspaudai.

Šiuo laikotarpiu atskirų teritorijų gyvenvietėse kaulo ir rago dirbiniai aptikta neviencodai gausiai. Daugiausia jų aptikta Kretnono ir Krivinos apyčeriuose, kiek mažiau - Sertėjos 2B ir Kreičių gyvenvietėse. Nainiekstės gyvenvietėje jų tik keturi.

Kūginiai strėlių antgaliai yra tų pačių I_{1a,2a} ir II_{1a} Narvos kultūros laikotarpių tipų. Didelį kiekį gyvenvietėse sudarė III_{6,7} tipo antgaliai. Jų aptikta Kretnono 1B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.20). Kretnono 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse po keletą egzempliorių aptikta III_{17,18,21,19} tipo antgaliai (Miklyjev A.M. 1969, puc.12; Girininkas A. 1990, pav.20). Vien tik Asaveco gyvenvietėse buvo aptikti antgaliai III₂₃ tipo.

Kūginiai antgaliai daugiausia III₁ tipo, jie aptikti Asaveco 2-oje gyvenvietėje.

Įdomu pastebėti, kad šiame laikotarpyje tarp kūginų strėlių antgalų nėra nė vieno naujo tipo. Daugiausia kartojasi Narvos kultūros šiaurės rytinės grupės gyvenvietėse II_{1a} laikotarpyje aptiktų antgaliai tipai.

Tiek Asaveco 2-oje, tiek Kretnono 1B gyvenvietėse aptikta I₉ tipo adatinių strėlių antgaliai (Gi-

rininkas A. 1990, pav.20:8). Kretnono 1B gyvenvietėje žmonės dar plačiai naujojo lešio formos pjūvio karklo lapo antgalius (Girininkas A. 1990, pav.20:5-4), tarp kurių daugiausia yra antgaliai su nežymiai išryškinta įkote.

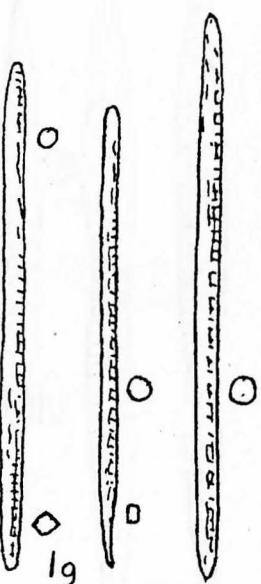
Kūgio III₁₇ tipo antgaliai aptikta Sertėjos 2B gyvenvietėje. Tik čia aptinkami kūginiai antgaliai smaigaliuoose turėtasi po dar vieną kūgio formos platiėjimą (Dolukhanov P.M., Miklyjev A.M. 1986, fig.8:18).

Po porą III₁₇ tipo antgaliai buvo aptikta Nainiekstės ir Kreičių gyvenvietėse (Jozė I.A. 1988, c.94).

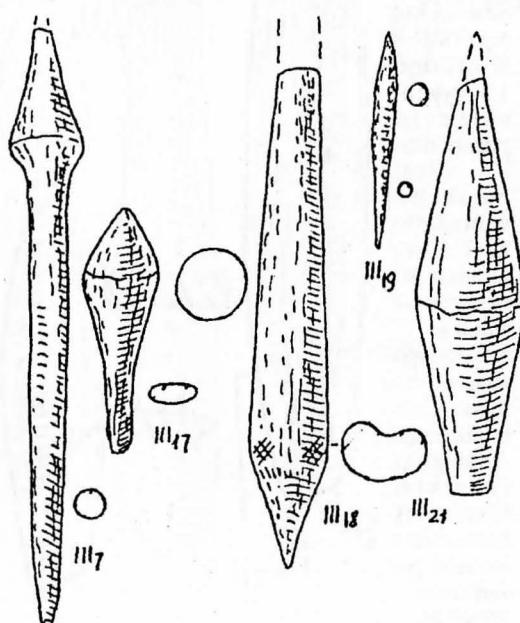
Kretnono 1B gyvenvietėje pasirodo naujas, iki šiol Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse nežinomas antgaliai tipas. Tai VI₁ tipo antgalis, pagamintas iš plokščio kaulo. Antgalio galvutė trikampio formos. Užbarzdos su koteliu sudaro mažesnį negu 90° kampą. Galvutė ir įkote yra netaisyklingo ovalo pjūvio. Analogijų šiam antgalui nei ankstyvesniu, nei vėlyvesniu laikotarpiu. Pabaltijo akmens amžiaus medžiagoje kol kas nežinoma.

Asaveco 2-oje gyvenvietėje buvo aptikti trys nauji tipų antgaliai (Čerňavskij M.M. 1969, puc.12:7, 8,10,11).

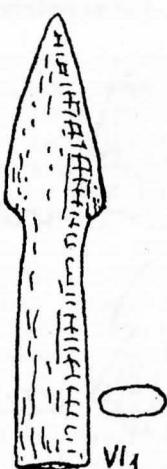
Tai VII₁ tipo antgalis pagamintas iš vamzdinio kaulo. Antgalio galvutė - apvalaus



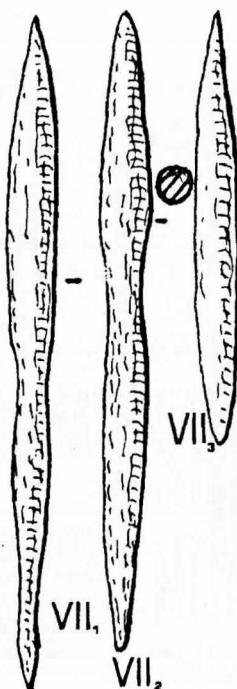
112 pav. Adatiniai strėlių antgaliai tipai



111 pav. Pagrindiniai kūginiai strėlių antgaliai tipai



113 pav. Strėlės antgalis, aptiktas Kretnono 1 gyvenvietėje



114 pav. Iščesto kūgio formos antgaliai

taisyklingo trikampio formos.

VII₃ tipo antgaliai pagaminti iš vamzdinių kaulų. Galvutės yra netaisyklingo ovalo pjūvio. Perėjimas į jkotę labai nežymus. Galvutės ir jkotės skersinis pjūvis vienodas.

Įdomu pastebėti, kad Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse II_{2a} laikotarpio strėlių antgaliai bemaž atkartoja Narvos kultūros šiaurės rytinės srities teritorijoje I_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptiktus strėlių antgaliai tipus. Skirtumas tik tas, kad pasirodo eglutės formos dvišoniai, simetriškai išdėstyti užbarzdomis antgaliai. Tokie pat antgaliai, tik ilgesni ir su didesniu užbarzdžiu skaičiumi, buvo aptikti Kundos stovyklavietėje (Indreko R. 1948, Abb.65:3).

Kretuono 1B gyvenvietėje buvo aptikta

skersinio pjūvio, primenantį iščesto kūgio formos antgalį. Jkotė prie galvutės nežymiai susiaurėja. Jkotės galas dar kartą susiaurėja. Jkotė iki pat galvutės yra keturkampio pjūvio.

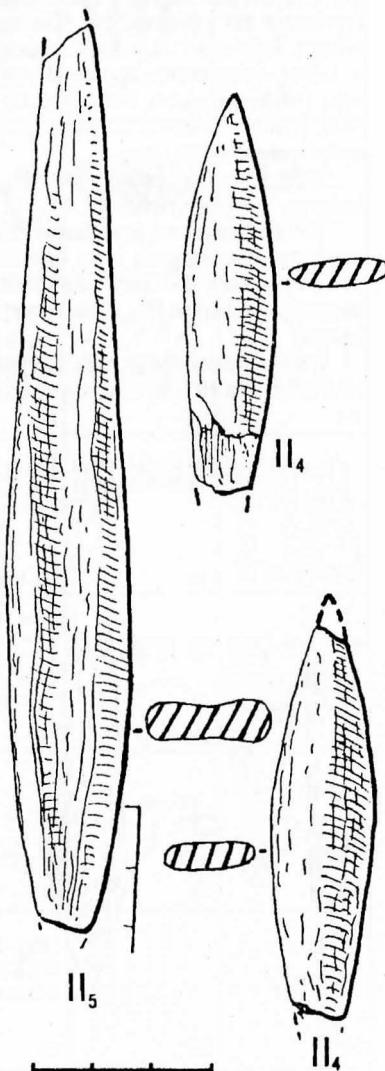
VII₂ tipo antgaliai pagaminti iš vamzdinio kaulo. Antgalio galvutė iščesto kūgio formos ir apskrito skersinio pjūvio. Pereinamoji vieta nuo galvutės į jkotę susiaurėja. Jkotės vidurys vėl pastorintas ir į jkotę galą palengva plonėja. Jkotės yra ilgesnės už galvutę, jų pjūvis ne-

II_{4,5} tipų karklo lapo formos antgaliai. II₄ tipo antgaliai yra trumpesni, lęšio formos skersinio pjūvio. II₅ tipo antgaliai, kaip ir II₄ tipo, pagaminti iš vamzdinių kaulų, pjūvyje - netaisyklingo lęšio formos, tik už II₄ tipo antgalius žymiai ilgesni.

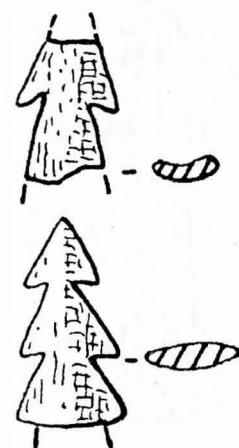
Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse pasirodo naujų tipų žeberklų. Apie šio laikotarpio žeberklus sužinome iš tyrinėtų Kretuono 1B (Girininkas A. 1990, pav.33), Asaveco 2-oje (Чернявский М.М. 1969, c.84) gyvenviečių bei Zvejniekų kapyno (Zagorskis F. 1987, tab.XIX:14-16; XXI:1) medžiagos.

Kretuono 1B gyvenvietėje buvo aptikti I₁ tipo žeberklai, žinomi iš Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{1a} laikotarpio gyvenvietės. Tikri ausiai tokio žeberklo fragmentas buvo aptiktas Asaveco 2-oje gyvenvietėje. Šių žeberklų jkotėse yra skylytės.

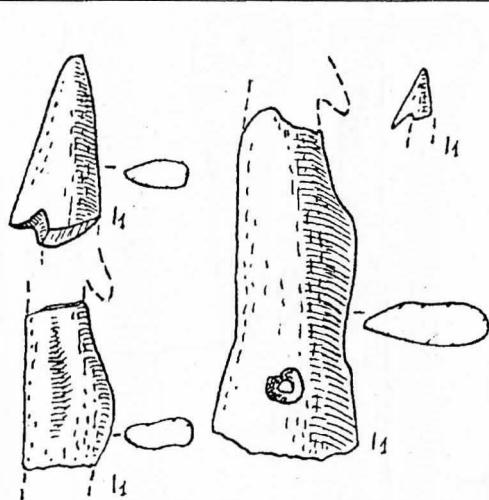
I₁₇ tipo žeberklas aptiktas Kretuono 1B gyvenvietėje. Jis pagamintas iš išilgai perskelto vamzdinio kaulo, vienašonis, su retomis ir smulkiomis, vanago snapo formos užbarzdomis. Analogiški žeberklai žinomi iš žemutinės Veretėjė gyvenvietės (Фоц M. E. 1952, c.51,



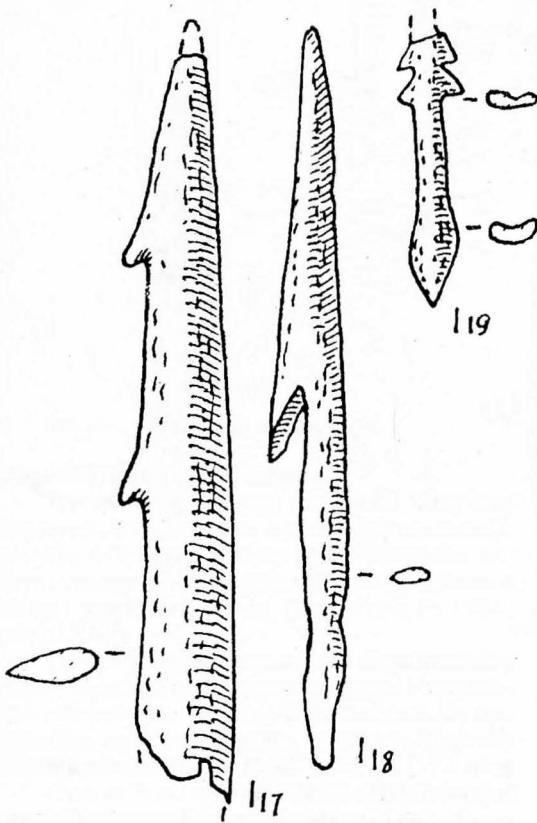
116 pav. Karklo lapo formos antgaliai



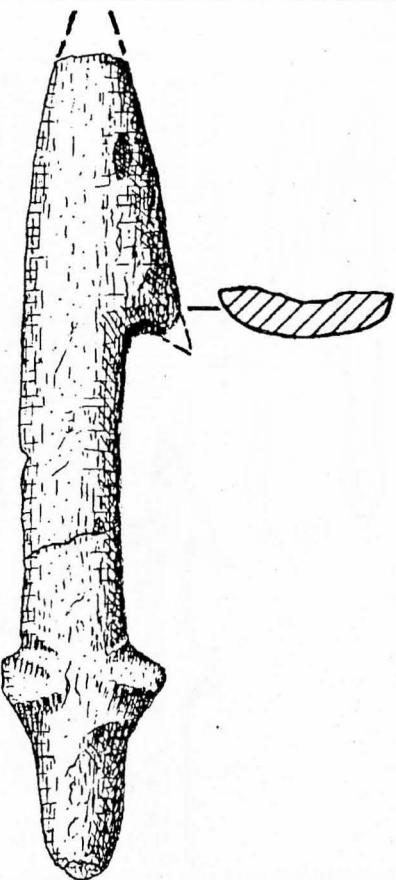
115 pav. Eglutės formos antgaliai



117 pav. Pagrindiniai vienašonių žeberklų tipai



118 pav. Vienashoniai ir eglutės formos žeberklai



119 pav. Vienashoniai žeberklai su viena užbarzda smaigalyje ir pastorintu pagrindu

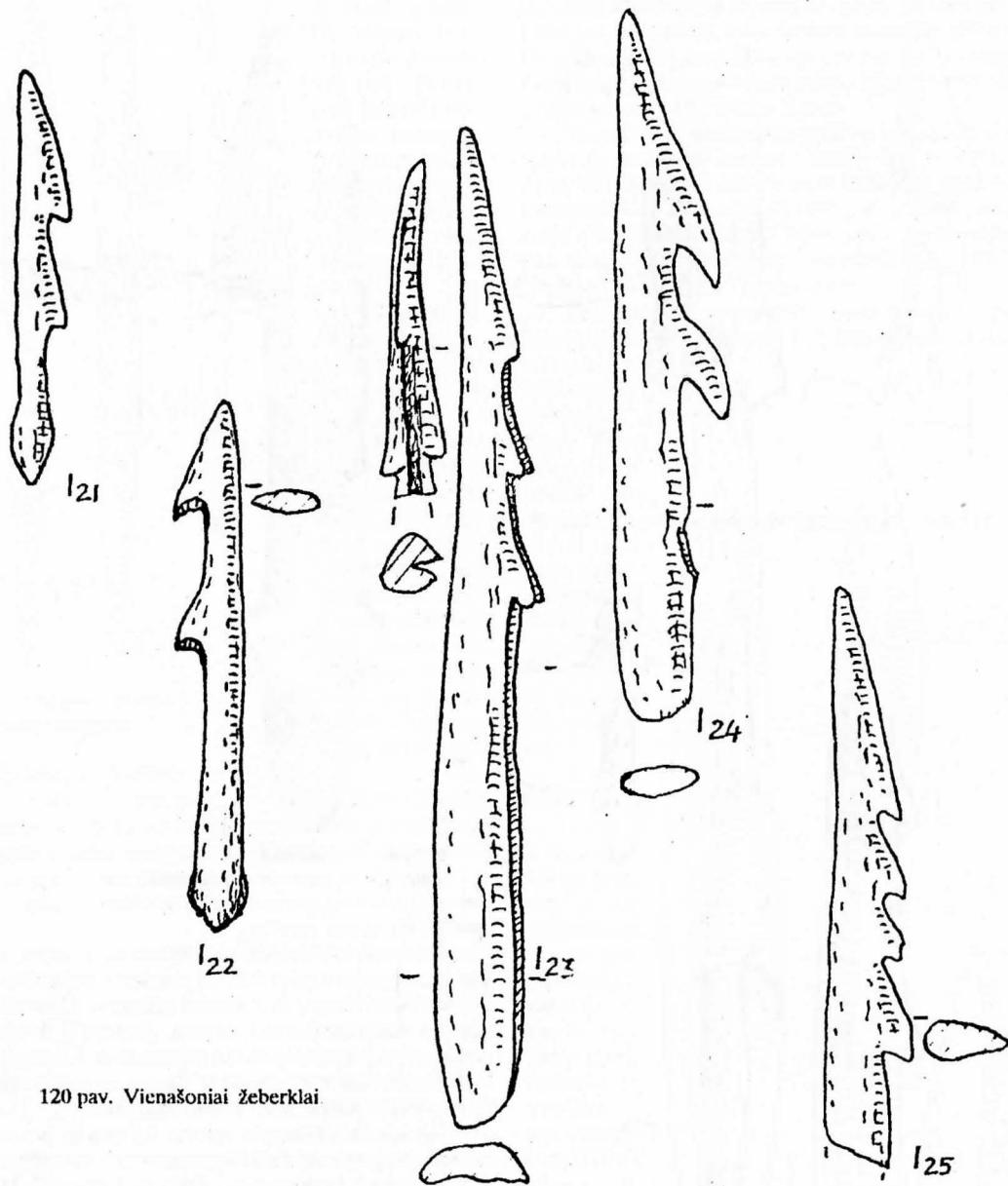
рис.19:3).

I₁₈ tipo žeberklas aptiktas Asaveco 2-oje gyvenvietėje. Jis pagamintas iš išilgai perskelto vamzdinio kaulo. Viena masyvi ir nežymiai užlinkusi užbarzda yra ties žeberklo kotelio viduriu. Įkotėje iš dvių šonų yra po įsmaukėlę, skirtą įtvirtinimui. Analogiški žeberklai žinomi taip pat ir Žemutinėje Veretėje gyvenvietėje (Фосс М.Е. 1959, с.57, рис.22).

I₁₉ tipo žeberklas yra eglutės formos su pastorinta įkote, pagamintas iš išilgai perskelto vamzdinio kaulo. Toks žeberklas buvo aptiktas Kretuono 1B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.33:1).

I₂₀ tipo žeberklas pagamintas iš išilgai perskelto kaulo. Tai vienašonis, su viena stambia užbarzda ir pastorinta iš abiejų šonų įkote. Šio tipo žeberklai nebuvu žinomi nė Kundos, nė ankstyvosios Narvo kultūros gyvenvietėse. Šis tipas išsilaike labai ilgai, net iki naujojo žalvario amžiaus (Girininkas A. 1990, pav.33:5).

I₂₁ tipo žeberklai pagaminti iš išilgai perskelto kaulo, turi trumpą įkotę ir dvi masyvias užbarzdas.



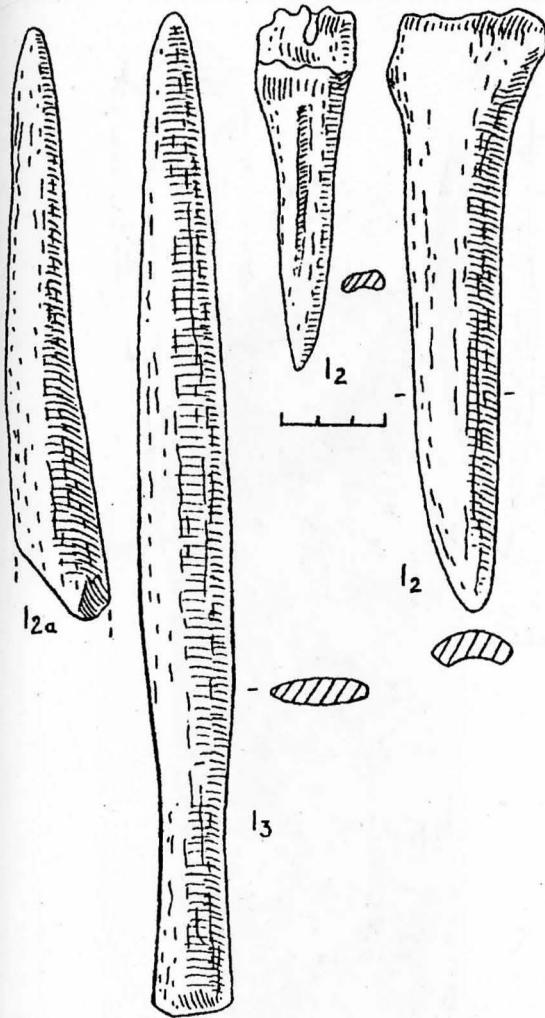
120 pav. Vienošoniai žeberklai

Įkotėje yra nedidelis kūgio formos paplatėjimas. Šio tipo žeberklai aptikti Asaveco 2-oje gyvenvietėje (Чернявский М.М. 1969, рис.13:2).

I₂₂ tipo vienašoniai žeberklai su dviem vanago formos užbarzdomis ir nežymiai paplatintu pagrindu buvo aptikti Zvejniekų kapinyno 207 kape (Za-

goriskis F. 1987, tab.XXI:1). I. Zagorska šio tipo žeberklus priskiria III 5C tipui.

I₂₃ tipo žeberklai pagaminti iš vamzdinio kaulo. Tai vienašoniai žeberklai su dviem užbarzdžių eilėmis. Šio tipo žeberklas buvo aptiktas Zvejnickų kapinyno 207 kape (Zagorskis F. 1987, tab.XIX:14). Pagal I.



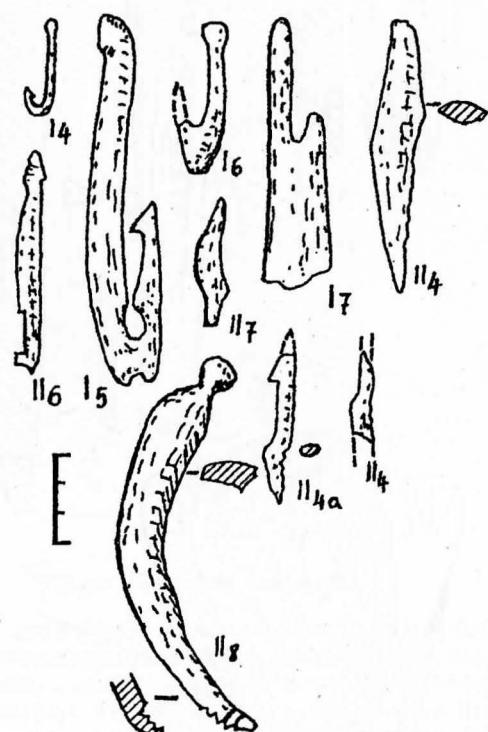
121 pav. Pagrindiniai durklų tipai

Zagorską tai III A tipo dirbiniai.

I₂₄ tipo žeberklai taip pat aptikti Zvejniekų kapinynė. Jie vienašoniai, su dviem užbarzdomis ir trumpa, nežymiai paplatinta įkote. Užbarzdos pri-mena vanago snapą. Šie žeberklai buvo gaminami iš išilgai perskelto kaulų (Zagorskis F. 1987, tab.XIX:15).

I₂₅ tipo žeberklai pagaminti iš išilgai perskelto kaulų, vienašoniai, su pailgintu smaigaliu ir stambiomis užbarzdomis. Žeberklo įkotė nulūžusi. Šio tipo žeberklas aptiktas Zvejniekų kapinynė (Zagorskis F. 1987, tab.XIX:16).

Durklai buvo aptikti Kretuono 1B (Girininkas A. 1990, pav.22), Asavcco 2-oje ir Nainiekstės gyvenvietėse (Чернявский М.М. 1967, рис.2:5; 4:9,10), Zvejniekų kapinyno 208 kape (Zagorskis F. 1987, tab.XIX:17,19).



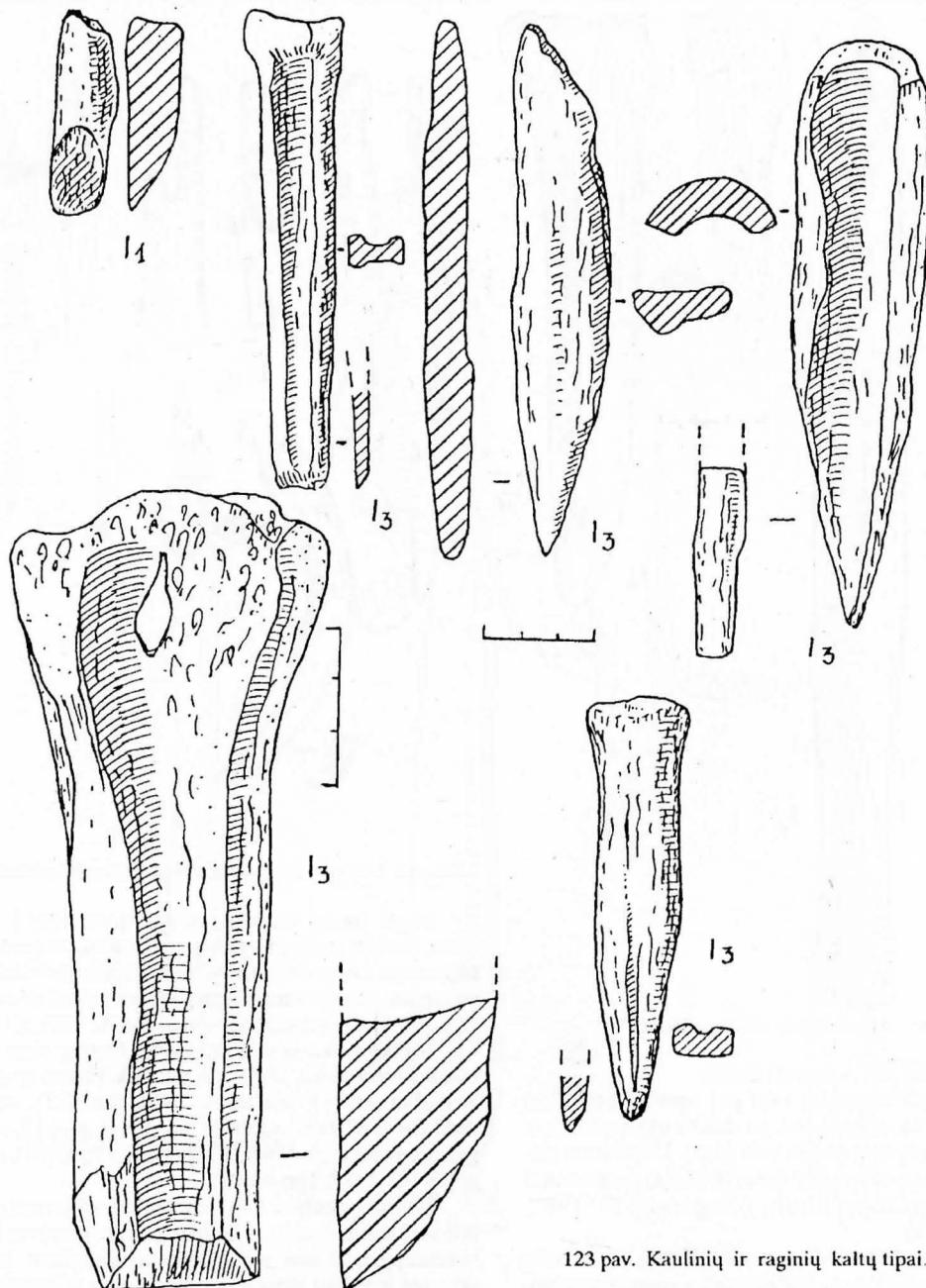
122 pav. Vientisiniai ir sudedamieji meškerės kabliukai

Pagal formą durklus galima suskirstyti į du tipus: durklai su išryškintomis rankenomis ir durklai pagaminti iš sąnarinių kaulų, juos išilgai perskelius ir vieną galą nusmailinus. Pagal I. Zagorską tai atitinkę II, C_{1,2} ir II, D_{1,2} tipus (Загорская И.А. 1983, с.10).

Meškerės kabliukai yra dviejų formų: vientisiniai ir sudedamieji. Meškerės kabliukai buvo aptikti Kretuono 1B (Girininkas A. 1990, pav.33:3), Asavcco 2-oje (Чернявский М.М. 1969, рис.13:4-6) gyvenvietėse ir Zvejnickų kapinyno 198 kape (Zagorskis F. 1987, lpp.45-46).

Idomu pastebėti, kad vientisiniai meškerės kabliukai gaminami taip pat, kaip ir Narvos kultūros I_{1a} laikotarpyje, iš kaulinių plokštelių išgręžiant jose skylutes ir vėliau išpjaustant kotelius ir užbarzdas. Tokio tipo meškerės kabliukas priskiriamas I₅ tipui. Meškerės kabliukai aptikti II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse, smaigaliuose turi vieną ar dvi užbarzdėles.

Šio laikotarpio gyvenvietėse aptikta I₄ tipo vientisiniai meškerės kabliukų, žinomų ir I_{2a} laikotarpio gyvenvietėse. Tarp naujų kabliukų tipų išsiskiria I_{6,7} tipų meškerės kabliukai, kurių kotelis ir smaigaliai buvo išpjauami iš kaulinės plokštėlės. I₆ tipo kab-



123 pav. Kaulinių ir raginių kaltų tipai.

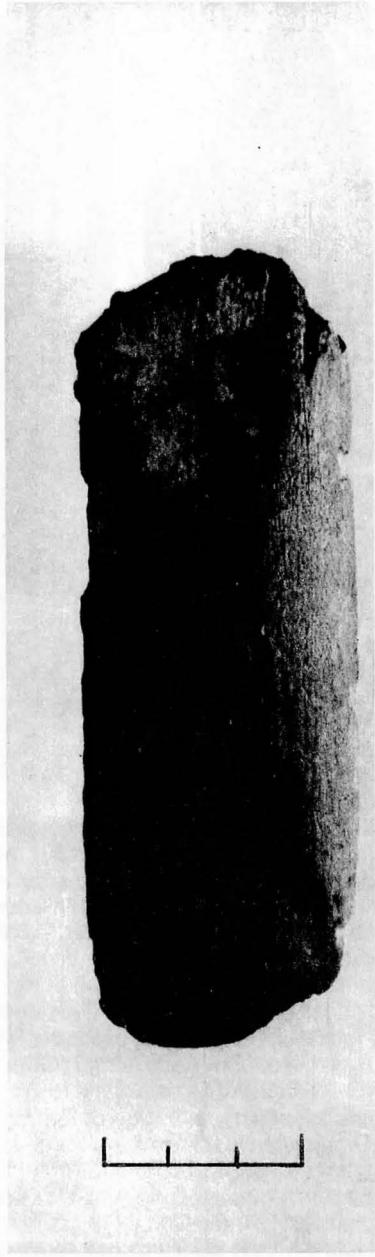
liukų koteliai nežymiai išgaubti, o I₇ - tiesūs. I₆ tipo kabliukų kotelių galas yra nežymiai platėjantis ir skirtas pririšimui. I₇ tipo kabliukas nebaigtas gaminanti, bet jis suteikia daug informacijos, kaip meškerės kabliukai buvo gaminami (Чернявский М.М. 1991, с.91-95, рис.1-2).

Sudedamajų meškerės kabliukų daugiausia yra II₄ ir II_{4a} tipo. Šalia jų aptikti ir II₆ tipo meškerės

kabliukai su tiesiais koteliais.

Išskiria Zvejniekų kapinyno 198 kape aptiktas lenktos formos, į apačią smailėjantis, su įsmaukėle kotelio viršuje sudedamojo meškerės kabliuko kotelis, priskiriamas II₈ tipui. Iš išorinės kotelio pusės yra ranteliai, skirti smaigaliui pritvirtinti (Загорская И.А. 1991, рис.55:11).

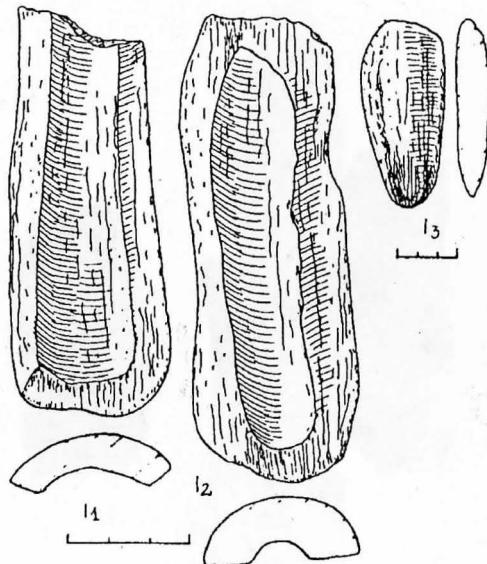
Kaltai aptiki Narvos kultūros šiaurės rytinės



124 pav. Kaulinis kaltas. Kretnono 1B gyvenvietė

srities II_{2a} laikotarpio Kretnono 1B (Girininkas A. 1990, pav.97), Kreičių (LA, 1974, tab.5:13), Asaveco 2-oje (Чернявский М.М. 1969, рис.II:5-7,9) gyvenvietėse ir Zvejnickų kapinyno 207 kaep (Zagorskis F. 1987, tab.XXI:12).

Šio laikotarpio gyvenvietėse žinomi du pagrindiniai kaltų tipai. Vieni jų - pleištiniai kaltai - paga-



125 pav. Pagrindiniai skobtų tipai

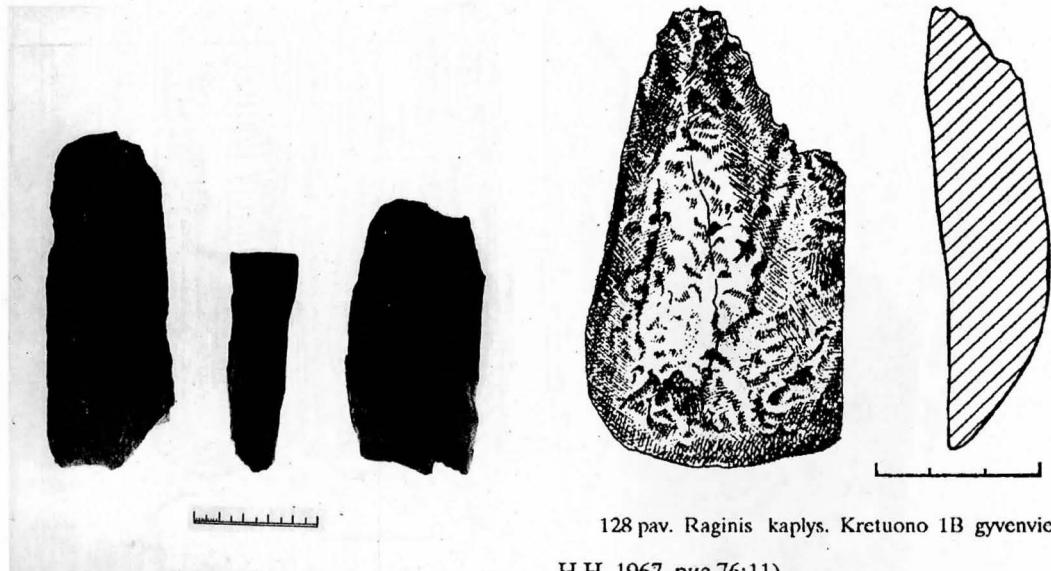
minti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų ar jų dalių, ašmenis galandant iš abiejų pusių. Tai I₃ tipo kaltai. Kiti, I₁ tipo kaltai, pagaminti iš rago, kuriu ašmenys nupjauti 45° kampu, buvo aptikti Asaveco 2-oje gyvenvietėje. II_{2a} laikotarpio kaltus lyginant su Narvos kultūros ankstesnių laikotarpių kaltais, pastebime, kad žymiai padaugėja I₃ tipo kaltų.

Skobtai buvo aptikti Kretnono 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.98-100; Чернявский М.М. 1967, рис.3:4 ir kt.). Skobtai yra trijų tipų: I₁ tipo skobtai pagaminti iš išilgai perskelto kaulų. Ašmenys įgaubti, visi įtveriamieji. I₁ tipo skobtai vienašmeniai, o I₂ tipo - dviašmeniai. I₃ tipo skobtai - įtveriamieji - buvo pagaminti iš išilgai perskelto ragų su nežymiai įgaubtais ašmenimis.

Kirviai II_{2a} laikotarpio Kretnono 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.70; Чернявский М.М. 1967, рис.3:1-2) yra keturių tipų. I₁ tipo kirviai aptikti Kretnono 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse ir žinomi jau ankstyvojo neolito laikotarpiu. Pagaminti iš rago galandant ašmenis iš dviejų pusių arba parenkant ašmenų kampą taip, kad galandami ašmenys būtų tik iš vienos pusės. Ašmenys nežymiai platėja ir tik jie šlifuoti.

I₂ tipo kirviai raginiai, įtveriamieji, ašmenys nežymiai siaurėja, šlifuoti, užlinkę į vieną šoną.

I₃ tipo kirviai kauliniai, nedideli, įtveriamieji, platėjančiais ašmenimis, visu šlifuotu paviršumi. Vienoje kirvio pusėje yra dvi simetriškos facetės, einančios nuo penties vidurio į kirvio ašmenų šonus. Šie kirviai analogiški iš skalūno pagamintiemis kirviams, aptikiems Narvos I gyvenvietėje (Гурнина



126 pav. Kauliniai skobtai. Kretno 1B gyvenvietė

128 pav. Raginis kaplys. Kretno 1B gyvenvietė

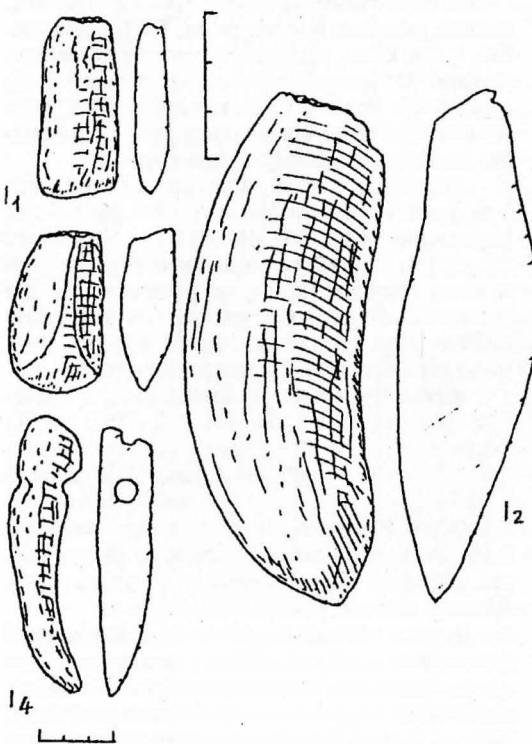
H.H. 1967, p.76:11).

I₁ tipo kirviai raginiai, primenantys I₂ tipo kirvius, tik su skyde kotui.

Kapliai raginiai, pagaminti iš išilgai perskelto rago gabalų galandant ašmenis iš vienos pusės. Toks kaplys buvo aptiktas Kretno 1B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav. 101). Šio tipo kapliai yra tapatūs įveriamiesiems Narvo kultūros I_{2a} laikotarpio I₁ tipo kapliams.

Kiti II_{2a} laikotarpio kaulo ir rago dirbiniai: I₁ tipo smeigtukas, kaulinis, su ąsele šone, buvo aptiktas Kretno 1B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav. 116:2). Smeigtukų kitose viduriniojo neolito gyvenvietėse kol kas dar nerasta. Smeigtukai, tik sudėtingesnių formų, žinomi vėlyvojo neolito Narvo kultūros šiaurės rytinės srityje III laikotarpio gyvenvietėse (Jloze I. A. 1979, tab.XVI:10-11) ir senojo žalvario amžiaus Narvo kultūros šiaurės rytinės teritorijos IV laikotarpio gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav. 116:1). Vėliau, brūkšniuotosios keramikos kultūros susidarymo ir Narvo kultūros finaliniame IV_{2b} etape, šių smeigtukų ypač daug aptinkama tarp ankstyvyjų piliakalnių kultūrinių sluoksnių inventoriaus (Grigaliavičienė E. 1976, pav. 1:1-6; Graudonis J. 1967, tab. VII:1-3 ir kt.).

Tinklų pynimui skirtos adatos, pagamintos iš vamzdinių kaulų ir turinčios skyd pagrinde, aptiktos Kretno 1B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav. 34:1). Analogiški dirbiniai žinomi Narvo kultūros šiaurės rytinės srityje I_{1a,2a} laikotarpio Uosos, Narvo I gyvenvietėse. Kaip atsitiktiniai dirbiniai buvo aptiktos ir Lubano apyėžeryje (Gurina H.H. 1967, p.82:32-35; Šturmus E. 1970, Taf.47:7). Šie dirbiniai žinomi ir Narvo kultūros šiaurės rytinės srityje IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse (Girininkas A.



127 pav. Pagrindiniai kirvių tipai



129 pav. Kaulinis smeigukas. Kretuono 1B gyvenvietė
tuono 1B ir Krivinos gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.106:10-11 ir kt.).

Odos apdirbimui buvo naudojami vamzdiniai kaulai, kurių paviršius nusitrynelė į kaulo čiulpu. Toks įrankis buvo aptiktas Kretuono B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.111:1).

Titnaginių dirbiniai

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse titnaginių dirbinių taip pat nedaug. Siuo metu galime išskirti keturis tyrinėtus mikrorajonus, kuriuose kartu su Piestinios tipo keramika aptikta ir titnaginių dirbinių.

Kaip ir anksčiau, Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptinkamas tos pačios sudėties ir kokybės titnagai. Rajonai, iš kur jisiveždavo titnago žaliavą, liko tie patys.

Kretuono apyėžeryje tyrinėtoje Kretuono 1B, Pakretuonės 1B, Jaros 1-oje ir 2-oje gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.73,74,83-86,90,95 ir kt., 1977, p.77-91; 1978, p.63-72), Lubanų apyėžeryje

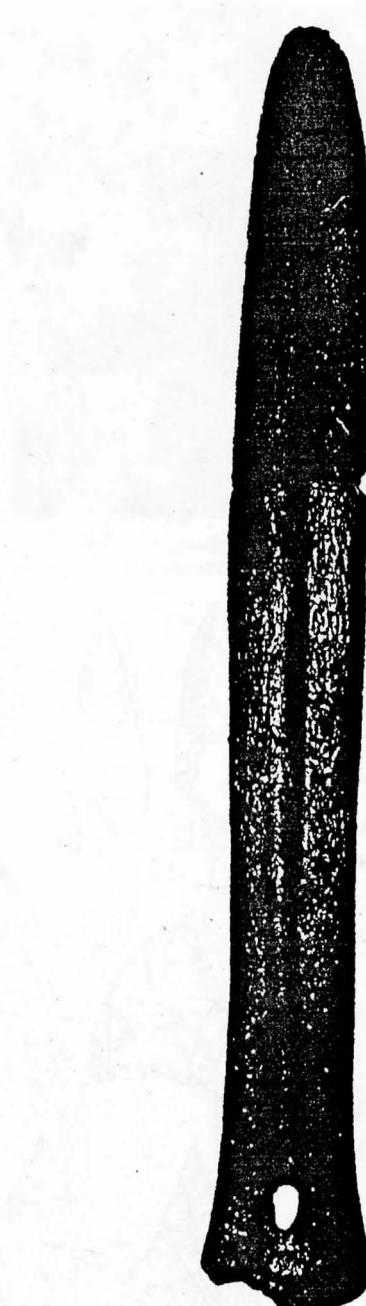
1990, pav.34:2).

Tinklų pynimui skirtoms adatomis labai artimi yra adikliai, kurie taip pat pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų, jų visas paviršius nusitrynelė nuo darbo. Šio tipo dirbiniai buvo aptikti Kretuono 1B, Narvos ir Akalio gyvenvietėse (Гурина Н.Н. 1967, c.188 ir kt.).

Kaip ir kitose Narvos kultūros laikotarpio gyvenvietėse aptikta daug dirbiniai, kurių ašmenys nupjauti 45° kampu. Jų daug aptikta Kretuono 1B bei Asaveco 2-oje gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.109:1,3,7).

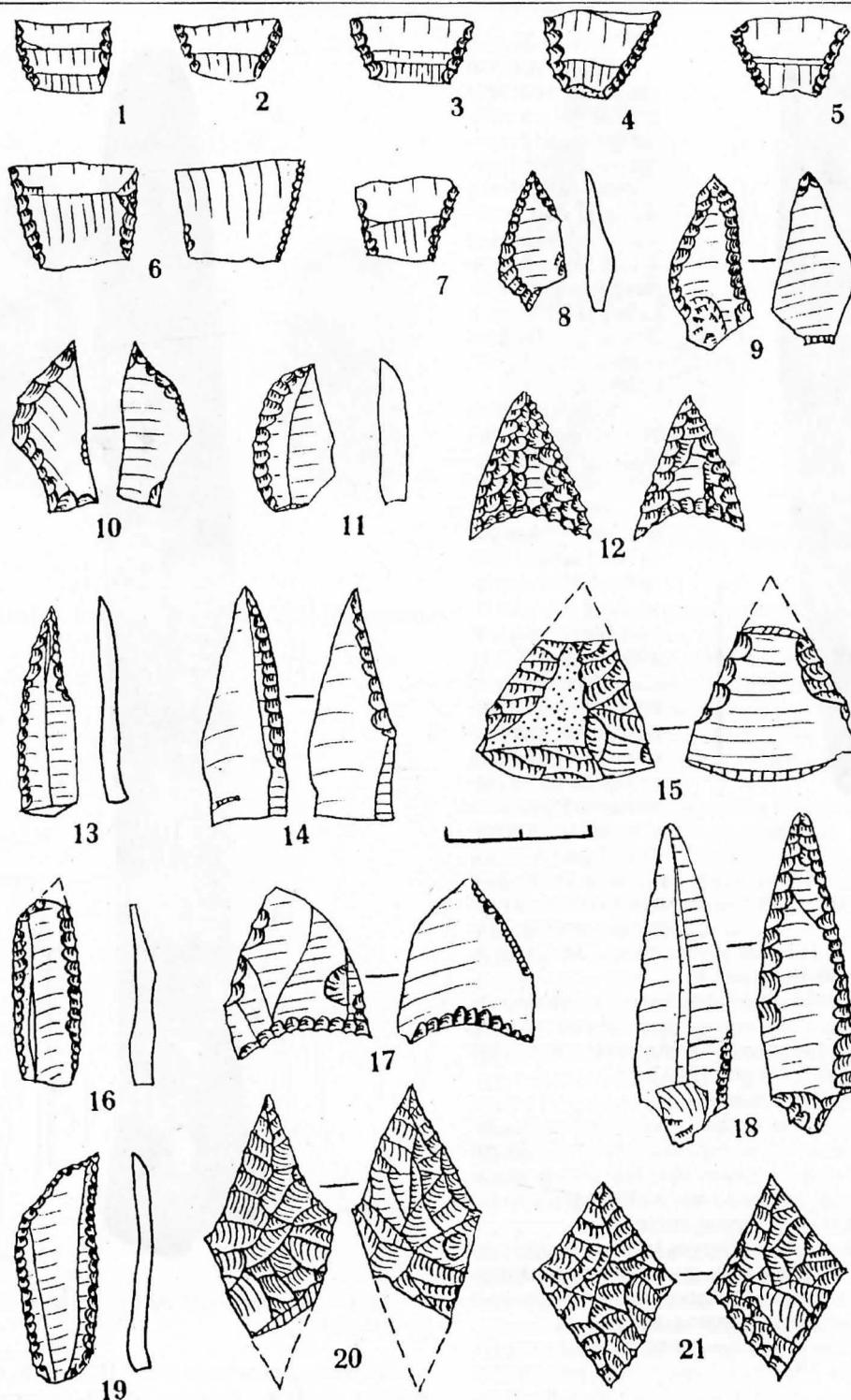
Ylos, kaip ir ankstesniu laikotarpiu, buvo gaminamos iš sąnarinių kaulų su vienu nusmailintu galu. Kitos ylos buvo gaminamos iš jvairių kaulų atplaišų vieną galą nusmailinant. Tokių įrankių aptikta Kretuono 1B ir Krivinos gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, pav.106:10-11 ir kt.).

Odos apdirbimui buvo naudojami vamzdiniai kaulai, kurių paviršius nusitrynelė į kaulo čiulpu. Toks įrankis buvo aptiktas Kretuono B gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.111:1).



130 pav. Kaulinė tinklų pynimo adata. Kretuono 1B gyvenvietė

- Nainiekštės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1988, c.94), Krivinos durpyne - Krivinos 1B, 2B, Asaveco 2B, Usviatų mikrorajone - Sertėjos 1B ir 2B



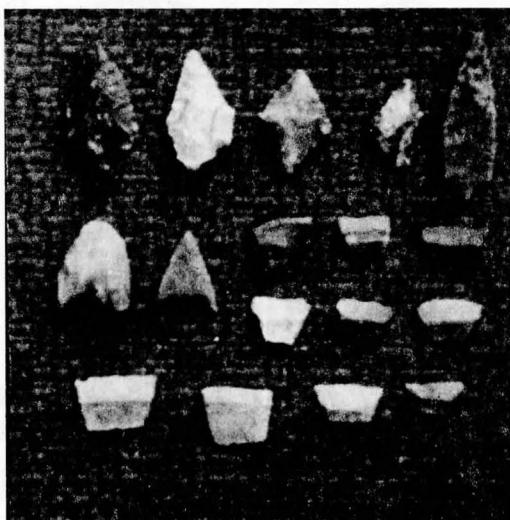
131 pav. Pagrindiniai titnaginių strėlių antgalių tipai. Jaros 1-ma gyvenvietė

(Чернявский М.М. 1969, с.71-88; Микляев А.М., Короткевич Б.С., Мазуркевич А.Н. 1989, с.9-18) ir kt. gyvenvietėse titnaginių dirbinių tipai yra panašūs, bet turi ir skirtumų.

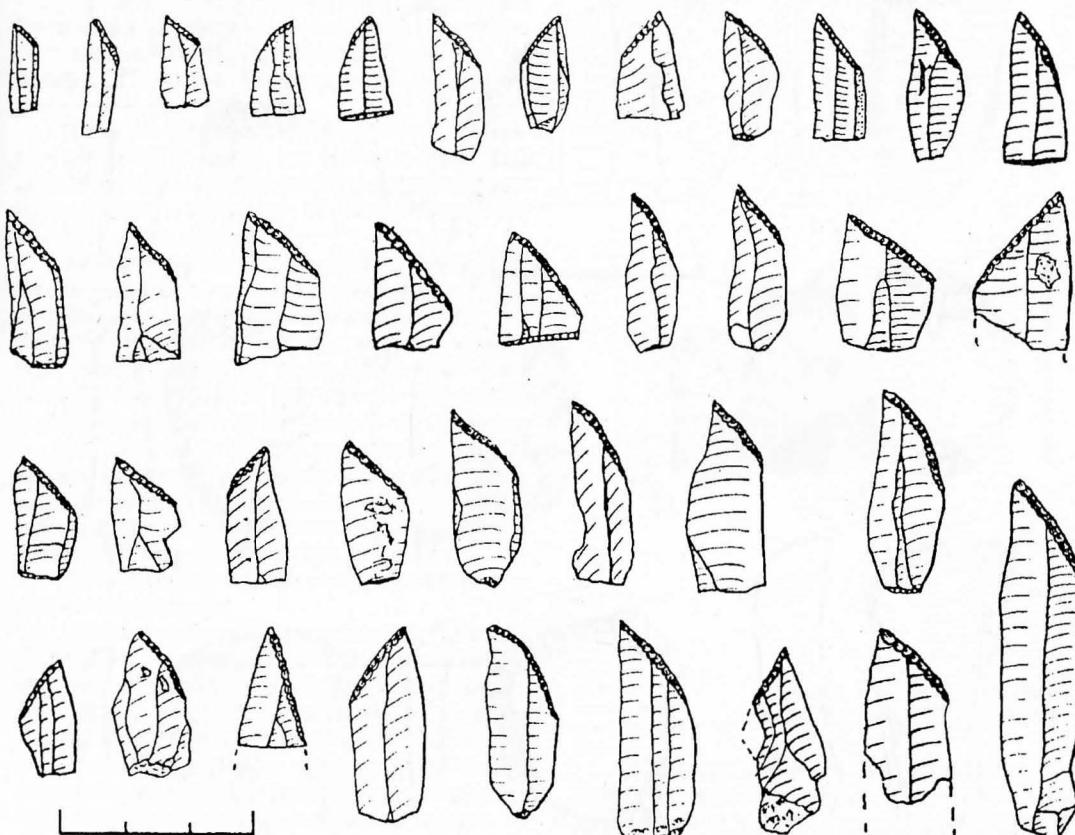
Visose gyvenvietėse buvo aptikti trikampiai antgaliai su išryškintomis įkotėmis (Лозе И.А. 1988, с. 94, таб.LXXI:4,5,10; Микляев А.М., Короткевич Б.С., Мазуркевич А.Н. 1989, с.13; Чернявский М.М. 1969, с.80, рис.10:6). Artimas šiam tipui antgalis aptiktas Kretuono 1B gyvenvietėje. Tai tarpinis tipas tarp rombininių ir trikampių su įkote antgalii (Girininkas А. 1990, pav.19:33).

Gyvenvietėse nemaža aptikta lapo formos antgaliai (Лозе И.А. 1988, таб.LXXI:2; Микляев А.М., Короткевич Б.С. ir kt. 1989, с.13; Чернявский М.М. 1969, рис.10:3; Girininkas А. 1990, pav.19:33). Tarp šio tipo dirbinių yra antgaliai su nežymiai išryškinta įkote. Tai I₃ tipo antgaliai.

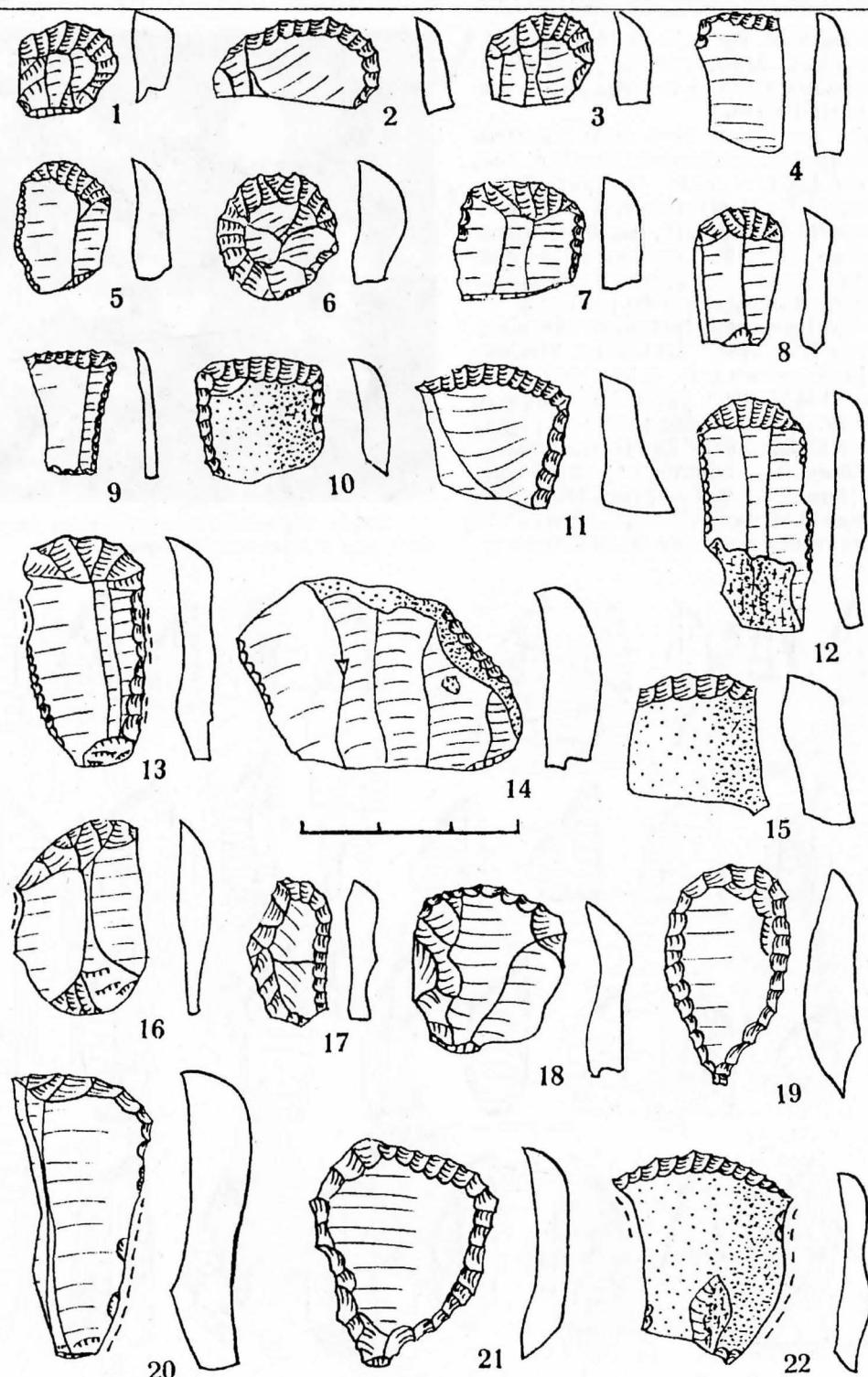
Ietigaliai yra tų pačių formų, kaip ir lapo formos antgaliai (Лозе И.А. 1988, с.94, рис.LXXII:15-16; Чернявский М.М. 1969, рис.10:1,2). Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje II_{2a} laikotarpio gy-



132 pav. Pagrindiniai titnaginių strelių antgaliai.
Jaros 1-ma ir Pakretuonės 1B gyvenvietė



133 pav. Pagrindiniai lancetinių antgaliai tipai. Kretuono 1B gyvenvietė



134 pav. Pagrindiniai gremžtukų tipai. Kretuono 1B gyvenvietė

venvietėse išlieka tie patys rombiniai ir lapo formos titnaginių antgalių tipai, kaip ir II_{1a} laikotarpyje.

Šio laikotarpio gyvenvietėse pasirodo ir naujų tipų antgalių. Tai trikampiai antgalių retušuotais pakraštiais iš vienos ar abiejų pusių, dažniausiai su lygiu ar išgaubtu ir rečiau įgaubtu pagrindu (Чернявский М.М. 1969, рис.10:7; Зайковский Э.М. 1988, рис.2:29; Girininkas A. 1990, pav.19:1-27).

Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, II_{2a} periodo gyvenvietėse aptikta iš skelčių vidurinių dalių pagamintų trapecių (Girininkas A. 1990, pav.18:21-22). Jų gausu Jaros upės mikroregiono ir Kretnuono 1B gyvenvietėje.

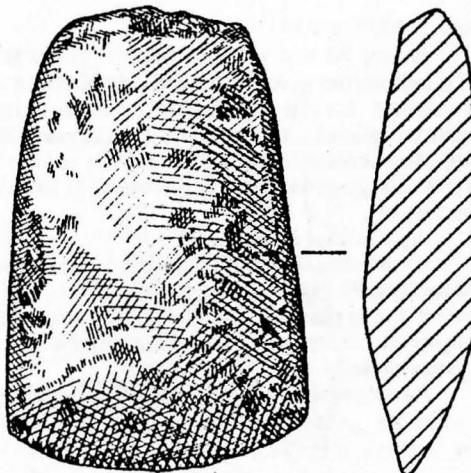
Iš visų Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenviečių inventoriaus išskiria Kretnuono 1B gyvenvietės strėlių antgaliai. Čia aptikta daug lancetų, pagamintų iš ilgesnių ar trumpesnių skelčių (Girininkas A. 1990, pav.17-18). Šių dirbių, be abejø, ateityje bus rasta ir kitose šio laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse, nes pavienių ar su artimu titnaginiu inventoriumi, koks aptiktas Kretnuono 1B gyvenvietėje, dirbinių Ryti Lietuvoje jau žinoma penkiose vietovėse: Rodūnėlės (Panevėžio raj.), Matelių (Molėtų raj.), Saidžių (Vilniaus raj.) ir Šulininkų (Trakų raj.) kaimuose ir Jaros neolitinėse gyvenvietėse (Anykščių raj.).

Iš esamos medžiagos ir jos pasiskirstymo atskirose gyvenvietėse matyti, kad Narvos kultūros II_{2a} laikotarpyje šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka palengva prasiskverbė į narviškąjį kairiakrantę Dauguvos upės teritoriją.

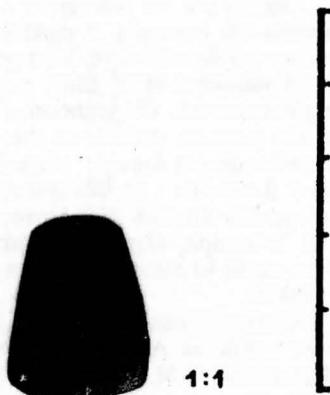
Tačiau tuo pačiu metu pastebimas ir pietinių, ir pietvakariinių kultūrų su trikampiais ir lancetiniais antgaliais plėtimas į Narvos kultūros šiaurės rytinę teritoriją. Kairiakrantė Dauguvos upės teritorija tapo šukinės-duobelinės ir piltuvėlinių taurių bei rutulinų amforų kultūrų įtakos susidūrimo vieta. Ši procesas geriausiai iliustruoja Jaros 1-os (Girininkas A., 1977, p.80-91) ir Zvidzės gyvenvietės 5 ir 6 litologinių sluoksnų inventorius (Лозе И.А. 1988, c.67). Be to, šiuo laikotarpiu suintensyvėja Narvos bei viduriniojo neolito Nemuno kultūros gyventojų kontaktai (Гирининкас А. 1981, c.12-14).

Kitas titnaginių dirbinių inventorius kol kas yra mažiau informatyvus.

Narvos kultūros šiaurės rytinėse II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse titnaginiai peiliai gaminti iš pailgų, vidutinio pločio skelčių (Girininkas A. 1990, pav.21; Лозе И.А. 1988, c.94) ar atsítiktinių nuoskalų (Чернявский М.М. 1969, рис.10:11-13). Gyvenvietėse padaugėja iš plonų ir vidutinio pločio skelčių pagamintų ašmenėlių. Ir peilių, ir ašmenėlių gamyboje buvo naudojamas geros kokybės titnagas, be abejø, atspindi egzistavusių ryšius tarp Narvos kultūros gyventojų ir šukinės-duobelinės, neolitinės Nemuno bei piltuvėlinių taurių kultūrų gyventojų.



135 pav. Akmeninis įtveriamasis kirvis. Kretnuono 1B gyvenvietė



136 pav. Skalūninis įtveriamasis kirvelis. Kretnuono 1B gyvenvietė

Gremžtukai yra dviejių tipų: galiniai su vienutrimis ašmenėliais (Лозе И.А. 1988, c.94; Чернявский М.М. 1969, рис.10:9-10; Girininkas A. 1990, pav.83-84 ir kt.), pagaminti iš skelčių ar nuoskalų dalių ir trikampio formos, pagaminti dažniausiai iš nuoskalų (Лозе И.А. 1988, c.94; Girininkas A. 1990, pav.83-84 ir kt.).

kas A. 1990, pav.85).

Iš visų Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietių išsiskiria Kretuono 1B gyvenvietė, kurioje dar aptikta grandukų, grąžtų, rėžtukų, lešio formos skersinio pjūvio kirvelių šlifuotais ašmenimis. Analogiškų kirvelių dar aptikta Krivinos 1B gyvenvietėje (Чернявский М.М. 1969, рис.10:14).

Akmeniniai dirbiniai

Akmeninių dirbinių II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse nedaug. Tarp jų kalteliai, kirvai, kapliai, galastuvai bei tinklų pasvarai. Daugiausia akmeninių dirbinių aptikta Kretuono 1B, Krivinos 1B ir Nainiekstės gyvenvietėse.

Akmeniniai įtveriamieji kirveliai, aptikti Kretuono 1B gyvenvietėje, yra nedideli, netaisyklingo ovalo skersinio pjūvio, nežymiai platėjančiais ašmenimis (Girininkas A. 1990, pav.78), jų paviršius šliuotas.

Skalūno kalteliai taip pat aptikti Kretuono 1B gyvenvietėje. Jie yra keturkampio skersinio pjūvio, šlifuotu paviršiumi, nežymiai platėjančiais ašmenimis (Girininkas A. 1990, pav.77). Šie kirvai ir kalteliai yra analogiški Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{1a} laikotarpio dirbiniams.

Idomūs yra šio laikotarpio akmeniniai tinklų pasvarai. Jie pagaminti iš plokščio akmens, kurio viduryje yra išmušta skylė. Vienų paviršius aplygintas (Чернявский М.М. 1969, рис.13:11-12), kitų, kaip Pakretuonės 1B gyvenvietėje aptikto pasvaro, ne. Kiti pasvarai, dažniausiai trikampio formos su trimis išdaužomis šonuose, būdavo įsukami į beržo tošį ir įtvirtinami į žilvičio lankelį. Tokių pasvarų buvo aptikta Krivinos 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse. Trikampių akmenų su išskalomis šonuose gausu visose Kretuono ir Krivinos mikrorajonų gyvenvietėse.

Vienintelis akmeninis kaplys iš šio laikotarpio buvo aptiktas Asaveco 2-oje gyvenvietėje (Чернявский М.М. 1969, рис.2:5). Savo forma jis artimas II_{1a} laikotarpio kapliui, aptiktam Žeimenio ežero 1-oje gyvenvietėje.

Šlifavimui skirti akmenys šio laikotarpio gyvenvietėse yra dvių tipų. Vieni tokie, kaip aptikti Kretuono 1B gyvenvietėje, pagaminti iš plokščio akmens, kurių vidurinėje dalyje yra lėkštas, pailgos formos įdubimas (Girininkas A. 1990, pav.82:1). Nainiekstės gyvenvietėje šlifavimui skirti akmenys turi griovelius, pasilikusius nuo kaulinių, raginių, gintarinių ir kt. dirbinių šlifavimo (Лозе И.А. 1988, таб.LXXIII:1-6).

Gintariniai dirbiniai

Gintariniai dirbiniai šiuo laikotarpiu paplitę labai plačiai. Narvos kultūros šiaurės rytinės srities teritorijoje jie žinomi visuose paminkluose, kol kas jų neaptikta tik Kretuono 1B gyvenvietėje. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, daugiausia jų aptikta Luban-

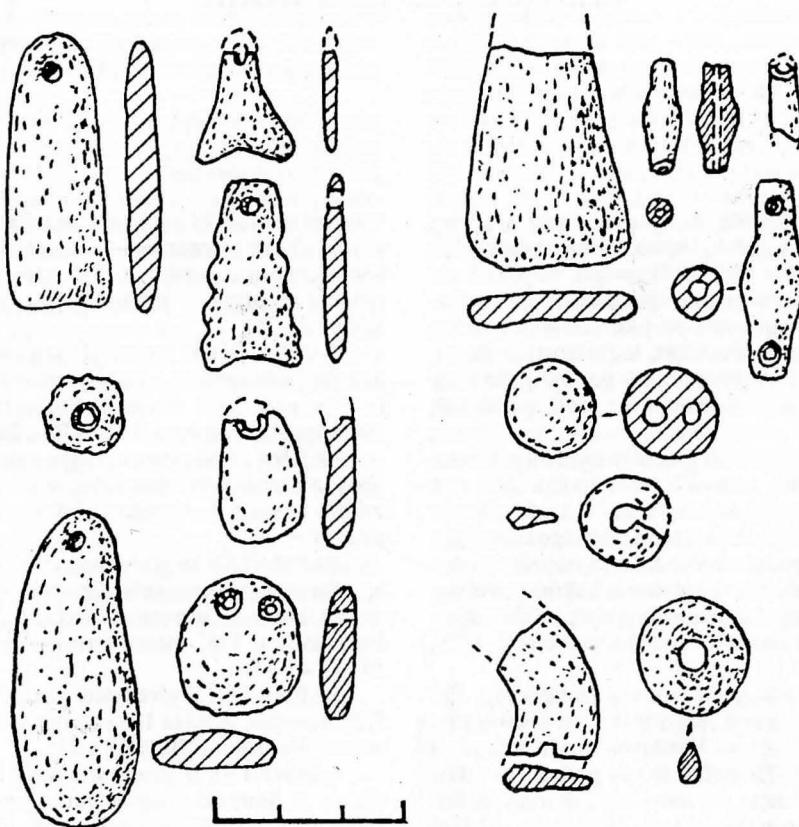
nos apyčerio gyvenvietėse: Nainiekstės, Zvidzės, Dzedzickstės, Sulkos, Abuoros 2-oje. Nemaža gintarinių dirbinių buvo aptikta Zvejnieku kapinynce (Zagorskis F. 1987, tab.XIX-XX), Krivinos 1B ir Asaveco 2-oje gyvenvietėse (Чортияцки M.M. 1985, c.156-159). Nemaža gintarinių dirbinių aptikta ir periferinėse šiaurės rytinės Narvos kultūros gyvenvietėse: Tamulos (Jaunits L. 1984, Abb.8), Repišče (Msty upės baseinas) (Зимина М.П. 1981, рис.19), Akalio (Яните Л.Ю. 1959, с.282) ir kt. Kartografsuojant gintarinius dirbinius (Лозе И.А. 1990, с.73-86) matyti, kad šiuo laikotarpiu gintariniai dirbiniai ypač išplito į šukinės-duobelinės keramikos kultūros teritoriją. Autoriai savo publikacijose gintarinių dirbinių nepriskiria vienam ar kitam kultūriam sluoksniniui (daugiasluoksniuose paminkluose) ir dirbinių ryšio su tam tikra keramikos rūšimi nenurodo. Visose periferinėse vidurinio neolito gyvenvietėse, kurios yra dešiniakrantėje Dauguvoje upės pusėje, dalis šukinės-duobelinės keramikos, kurios molio masėje yra augalinių ar grūstų sraigų priemaišų, yra priskirtina Piestinios tipo narviškai keramikai. Nors jos ornamentikoje vyrauja šukiniai išpaudai, tokios keramikos šukinės-duobelinės keramikos kultūrai priskirti negalima. Todėl nustatyti, kokie gintarinių dirbinių tipai yra vienalaikiai su šukinės-duobelinc keramika, paplitusia šiaurės rytinėje dalyje, ir kokie vienalaikiai su V šukinės-duobelinės keramikos tipu (keramika su augalinėmis ir grūstų sraigų priemaišomis molio masėje, kurią išskyrė L. Janitsas), dabar yra sunku. Tačiau jų tipai labai skirtis negalėjo.

Visose šio laikotarpio gyvenvietėse ir toliau gausiausiai randami trapeciniai kabučiai. Šalia jų mažesnį procentą sudaro ovaliniai ir netaisyklingos formos gintariniai kabučiai.

Karoliai yra trijų formų: žiediniai, butelio formos, butelio formos su išgręžtomis galuose skylutėmis ir cilindriniai.

Buvo labai paplitusios gintarinių sagutės su V formos įgrąžomis vienoje pusėje. Gyvenvietėse daug grandžių. Skirtingai negu ankstesniame laikotarpyje, gyvenvietėse sumažėja skridinių.

Idomu pastebėti, kad Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse, išskyrus Lubanos ežero ir Končanskojės gyvenvietes (Msty upės baseinas), retai aptinkama gintaro žaliavos. Išsiskiria Lubanos žemumos gyvenvietės, kuriose šiuo metu žinoma daugiau kaip du su puse tūkstančio dinterių dirbinių ir apie septyniolika su puse tūkstančio didesnių ir mažesnių gintaro žaliavos galau (Лозе И.А. 1980, с.78 ir kt.). Šie duomenys įtikinamai rodo, kad Rytų Pabaltijje, be Sambijos pusiasalyje buvusio centro, egzistavo dar vienas - Lubanos - gintaro apdirbimo centras, kuris sava produkcija aptarnavo visą šiaurės rytinę Narvos ir šukinės-duobelinės keramikos kultūrų teritoriją.



137 pav. Pagrindiniai gintarinių dirbinių tipai

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities II_{2a} laikotarpio gyvenvietėms yra būdingi šie bruožai:
1. Materialinėje kultūroje pastebimas tolesnis Narvos kultūros tčsttinumas; 2. Sustiprėjus ir išplitus šukinės-duobelinės keramikos kulturai, sumažėja šiaurės rytinės Narvos kultūros teritorija; 3.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyventojai glaudesnius ryšius émė palaikyti ne tik su šukinės-duobelinės keramikos, bet ir su Nemuno bei piltvėlinių taurių kultūrų gyventojais; 4. Šie ryšiai keitė materialinę ir dvasinę Narvos kultūros gyventojų kultūrą, pasirodė ganybinio ūkio pradmenys.

Narvos kultūros pietvakarinės srities II_{2a} laikotarpio paminklai

ŠVENTOSIOS 23-oji gyvenvietė yra tarp Šventosios ir Kunigiškių kaimo. Ji buvo aptikta 1967 metais ir tyrinėta 1970-1971 metais. Po 40-65 cm velėnos ir durpių sluoksniu aptiktas 8-15 cm durpingo sapropelio sluoksnis, po juo - 20-40 cm storio dumblinių alcuritų sluoksnis, kurio apatinis 10 cm horizontas sudarė gyvenvietės kultūrinių sluoksnų. Giliau - smėlis (Rimantienė R. 1979, p.160-163, pav.135).

ŠVENTOSIOS 3B gyvenvietė yra tarp Šventosios ir Kunigiškių kaimo. Ji buvo aptikta 1971 metais, o tyrinėta 1972 metais. Po 20-30 cm dirvožemio sluoksniu buvo 20-50 cm storio durpingo sapropelio sluoksnis. Po juo prasidėjo žalio sapropelio sluoksnis. Gyvenvietės šiaurinėje dalyje kultūrinis sluoksnis buvo sapropelio apatinėje dalyje, o pietinėje - sapropelio sluoksnio viduryje (Rimantienė R. 1979, p.156-157).

ŠARNELĖS gyvenvietė yra Plungės raj., Žemaičių Kalvarijos apyl., Šarnelės kaimo vakariname pakraštyje, kairiajame Varduvos upelio krante. Ji buvo aptikta 1973 metais ir tais pačiais bei 1981-1982 metais tyrinėta. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis pietinėje dalyje buvo 60 cm, o šiaurinėje - 130 cm gylyje, žyruotame dirvožemyje. Kultūrinį sluoksnį dengė velėna bei durpžemis su plonais smėlio tarpsluoksniais (Rimantienė R. 1974, p.7-9; Butrimas A. 1982, p.6-7).

DAKTARIŠKĖS 5-oji gyvenvietė yra Telšių raj., Varnių apyl., Daktariškės kaime, tarp Biržulio ir Stervo ežerų, kalvos pietiniame šlaite. Gyvenvietė buvo aptikta 1986 metais ir tyrinėta 1987-1990 metais. Nuo 5 iki 50 cm storio kultūrinis sluoksnis buvo po arimu ir rudu durpių sluoksniu. Pietinėje gyvenvietės dalyje kultūrinis sluoksnis yra virš karbonatinių sapropelio sluoksnio (Butrimas A. 1988; 1990).

CEDMARO D gyvenvietė yra Kaliningrado srities Ozersko raj., šiauriniame uždurpėjusio Astraviškių ežero krante. Kultūrinis sluoksnis yra po velėna, smėlio sluoksnio apatinėje dalyje, durpėse su sapropelio tarpsluoksniais. Po juo - alcuritas. Gyvenvietė buvo aptikta 1905 metais ir tyrinėta 1905-1914 metais (Stadic K. 1921, S.148-160) bei 1969, 1974-1978 ir vėlesniais metais (Тимофеев В.И. 1970, 1975, 1976 ir kt.).

SARNATĖS D gyvenvietė yra Latvijoje,

Ventspilio raj., 0,75 km į rytus nuo Sarnatės gyvenvietės, 130 m į pietus nuo Sarnatės-Sembos kelio. Gyvenvietė buvo aptikta ir 1939 metais E. Šturmso tyrinėta (Šturm E. 1940, 1pp.42; Vankina L.B. 1970, c.25-26).

SARNATĖS E gyvenvietė yra 190 m į pietus nuo Sarnatės-Sembos kelio. Gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1939 metais E. Šturmso (Šturm E. 1940, 1pp.42; Vankina L.B. 1970, c.26-27).

SARNATES I gyvenvietė yra apie 195 m į pietus nuo Sarnatės-Sembos kelio. 1949, 1954 ir 1956 metais tyrinėjo L. Vankina (Vankina L.B. 1970, c.32-34).

SARNATĖS M gyvenvietė yra 159 m į pietus nuo Sarnatės-Sembos kelio. Gyvenvietės vieta 1939 metais buvo E. Šturmso aptikta, o L. Vankinos 1953, 1956 ir 1957 metais tyrinėta (Vankina L.B. 1970, c.43-44).

SARNATĖS P gyvenvietė yra 115 metrų nuo Sarnatės upės. Aptikta 1955 metais, o tyrinėta 1956 metais (Vankina L.B. 1970, c.53).

SARNATĖS R gyvenvietė buvo aptikta 1939 metais E. Šturmso į pietus nuo Sarnatės-Sembos kelio ir į šiaurės vakarus nuo Sarnatės N gyvenvietės. Gyvenvietė tyrinėta 1958 metais (Vankina L.B. 1970, c.53-54).

SARNATĖS W gyvenvietė buvo tyrinėta 1953 metais. Ji yra tarp Sarnatės-Sembos kelio ir upės (Vankina L.B. 1970, c.63).

Visos Sarnatės gyvenvietės yra negiliai po velėna ar ariamu sluoksniu smėlėtame grunte, kurį dengia apdurdėjusi ariama žemė.

LAPMEZCIEMA-SILINUPĖS gyvenvietė yra Latvijoje, Rygos raj., Silinupės kairiajame krante, 0,5 km nuo Rygos įlankos kranto. Ji aptikta 1953 metais L. Vankinos ir 1954 metais buvo jos tyrinėta. 1988 ir 1989 metais gyvenvietę tyrinėjo I. Zagorska (Vankina L. 1974, 1pp.46; Zagorska I. 1990, 1pp.181-188). Kultūrinis sluoksnis yra apie 70 cm gylyje, smėlio sluoksnio viršutinėje dalyje. Jis dengia iki 15 cm storio velėna, 30-40 cm storio durpės ir smėlis su tarpsluoksniais (Zagorska I. 1990, 1pp.182).

Keramika

Technologija. Visas Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio pietvakarines gyvenvietes pagal keramikos

molio masės sudėtį galima suskirstyti į 2 grupes: pietines ir šiaurines. Pictinių: Šventosios 3B, Šventosios 23, Šarnatės ir Cedmaro D gyvenviečių puodų molio masėje aptinkama grūstų sraigų, augalinų ir mineralinių priemaišų; šiaurinėse - visose II_{2a} laikotarpio Sarnatės, Silinupės gyvenvietėse - mineralinių priemaišų nėra.

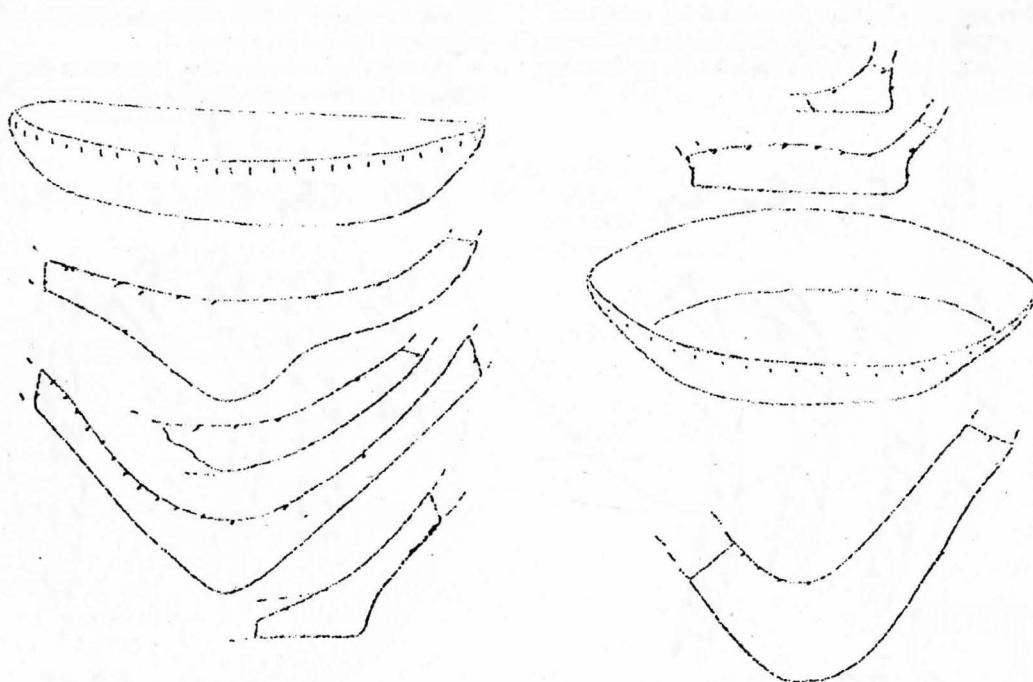
Puodai lipdyti iš 4-7/9 cm pločio molio juostų kaip ir ankstesniame laikotarpyje. Puodų paviršius ir vidus dažnai brükšniuoti. Ypač ryškūs yra vidinių sienečių brükšniavimo pėdsakai. Pagal puodų paviršiaus apdailą išskiria Cedmaro D gyvenvietės puodai, kurių dažniausiai brükšniuotos vidinės sieneles, ir Sarnatės puodai, kurių paviršius dažnai yra tarsi banguotas nuo pirštų išpaudų juos glaistant ir lyginant. Puodų sienečių storis siekia 0,5-1,2 cm. Storiusios puodų sienečių vietas yra priedugnuose ir ties kakleliu. Pasitaiko atskirų puodų, kai jų sieneles ties dugneliu siekia 15 mm.

Visose minėtose Narvos kultūros pietvakarinės grupės II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse puodai yra dviejų formų: smailiadugniai ir plokščiadugniai. Jų pasiskirstymas atskirose teritorijose atitinka mūsų ankstiūiai išskirtas šiaurines ir pietines grupes. Pietinėje gyvenviečių grupėje puodai smailiadugniai ir plokščiadugniai. Čia vyrauja smailiadugniai puodai (Timofeev B.I. 1980, c.10; Rimantienė R. 1979,

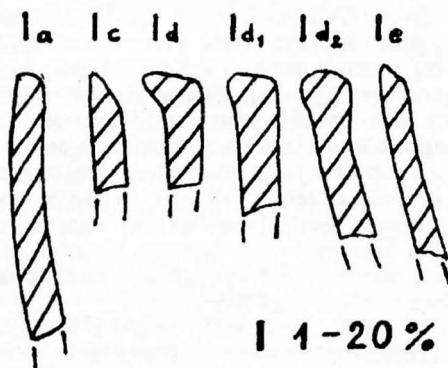
pav.107, 114). Šiaurinėje grupėje puodai - tik smailiadugniai (Zagorska I. 1990, 1pp.185; Bankina J.I.B. 1970, c.114). Visose gyvenvietėse aptiktų puodų aukštis ir plotis - 1:1. Smailiadugnių puodų dugneliai yra trijų tipų. Vieni smaigalyje nežymiai lėkšti, antri - žymiai storesni ir smailesni, treti - lėkšti smaigalyje ir turi tarsi spenį. Plokščių dugneliai taip pat trijų tipų: visi jie turi kulniukus. Vieni dugneliai yra nežymiai storesni už sieneles, jų dugnai tiesūs. Kiti dugneliai iجاubti į vidų. Šių tipų dugneliai buvo paplitę Šventosios gyvenvietėse. Cedmaro tipo puodų dugneliai yra stori, dugnelio ir sieneles kampos yra mažesnis negu 90°.

Be puodų, gyvenvietėse aptikta ir dubenelių: vieni pailgi, lemputės formos. Išlieka tie patys lempucių tipai, kaip ir II_{1a} laikotarpio gyvenvietėse (Rimantienė R. 1979, p.133,140; Bankina J.I.B. 1970, tab.LXXVII; Zagorska I. 1990, 1pp.185). Kiti dubeneliai apvalūs. Pastarieji Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje pasirodo pirmą kartą (Rimantienė R. 1979, p.140, pav.117; Zagorska I. 1990, 1pp.185).

Šio laikotarpio gyvenvietėse puodų I formas kakleliais nežymiai sumažėja. Daugiausiai jų aptikta Šventosios 3B ir Cedmaro D gyvenvietėse. Šiosse gyvenvietėse jie sudaro apie 16-20% visų puodų (pakrašteliu). Puodų I formas kakleliais Sarnatės ir



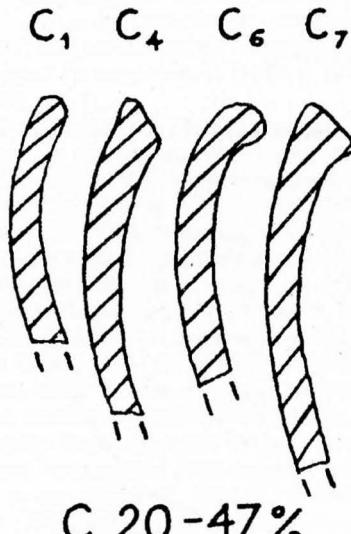
138 pav. Pagrindiniai puodų dugnelių ir dubenelių tipai



139 pav. Puodai I formos kakleliais

Silinupės gyvenvietėse mažiau. Atskirose gyvenvietėse (Šventosios 23, Sarnatės) puodai yra beveik vienodi - I_c formos kakleliais.

Žymiai padidėja puodų kiekis C formos kakleliais. Jų gyvenvietėse yra nuo 20 iki 47,7%. Ypač daug šios formos puodų yra Šventosios 6-oje ir Sarnatės bei Silinupės gyvenvietėse. Mažiausiai jų aptikta Cedmaro D gyvenvietėje. Nedaug gyvenvietėse yra puodų CS formos kakleliais - nuo 9,2 iki 18%. Daugiausia jų aptikta Šventosios 23, mažiausia - Cedmaro D gyvenvietėje. Kiek įvairesnių šios formos puodų aptikta Šventosios 23-oje gyvenvietėje (CS_{4,5,9}).



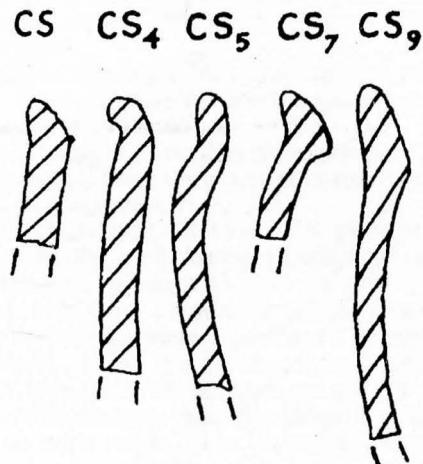
140 pav. Puodai C ir CS formos kakleliais

Didžiausių kiekį sudaro puodai S formos kakleliais. Atskirose gyvenvietėse jų yra apie pusę visų puodų, o kitose net daugiau - iki 58% Šventosios 23-oje). Apie pusę visų puodų S formos kakleliais aptikta Cedmaro D gyvenvietėje, o mažiausiai - Sarnatės ir Silinupės gyvenvietėse. Šis puodų S formos kakleliais paplitimas rodo, kad pietinėse gyvenvietėse puodai S formos kakleliais jau buvo vyraujantys. Tarp puodų S formos kakleliais išskiria S₇ formos puodai su pailginta kaklio dalimi. Jie yra tiesūs, tik kiek pakreipti į šoną. Šios formos puodai, kurie yra aptikti Šventosios 23-oje gyvenvietėje, primena pil-tuvėlinių taurių kultūros puodus.

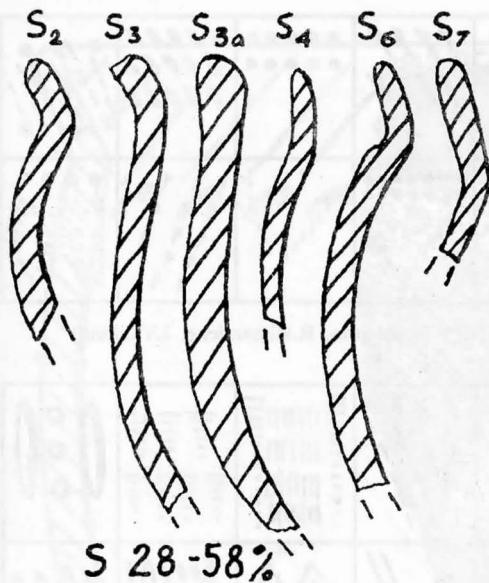
Tarp puodų S formos kakleliais išskiria Cedmaro D gyvenvietėje aptinkami tulpės (Cedmaro tipo) formos puodai. Tai nedidelio skersmens plokščiais dugneliais puodai. Nuo dugnelių į viršų siencelės siaureja ir tik ties pilveliu vėl išsigaubia. Šio tipo puodai I, C ir S formos kakleliais aptinkami ir Narvos kultūros siaurės rytinėje teritorijoje - Kretuono apyhežcio viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietėse.

Lygindami šio laikotarpio keramikos formas su II_{1a} laikotarpio keramikos formomis, pastebime, kad II_{2a} laikotarpyje sumažėja puodų I, C ir CS formos kakleliais bei daugiau kaip dvigubai padidėja puodų S formos kakleliais. Be to, šiuo tarpiu padaugėjo plokščiadugnių Cedmaro tipo puodų bei apvalių dubenelių. Tačiau populiariausios išliko II_{1a} laikotarpio tipo puodų formos.

Keramikos ornamentika, lyginant su Narvos kultūros II_{1a} laikotarpio pietvakarių gyvenviečių



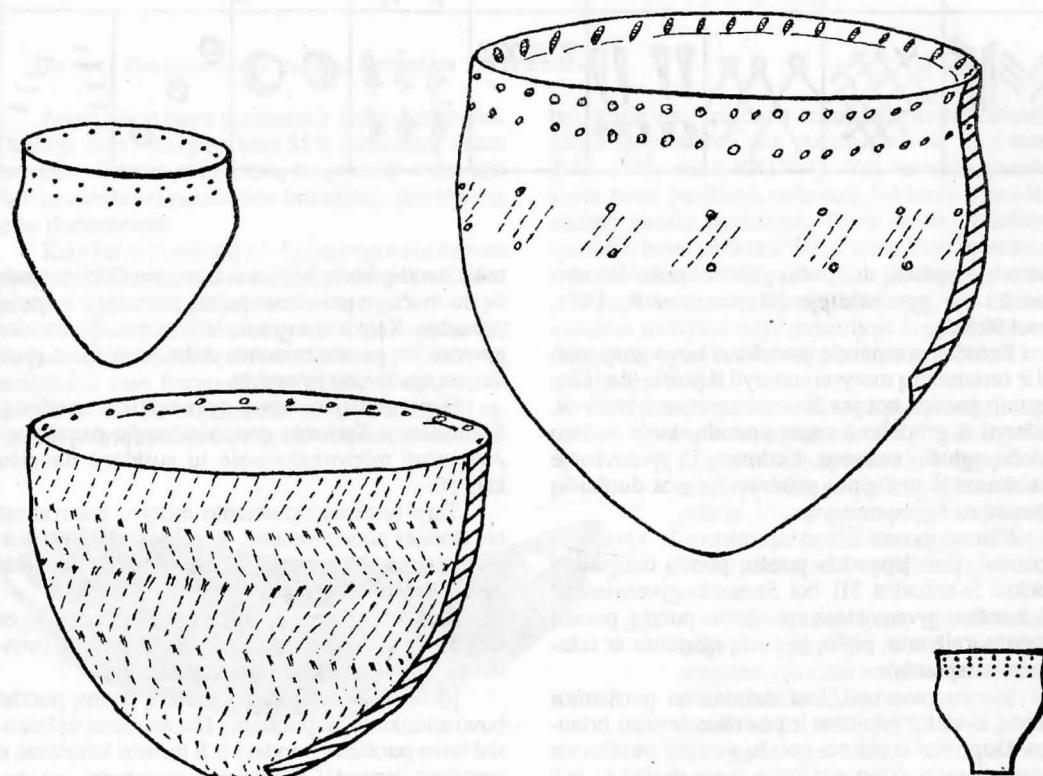
CS 9 - 18%



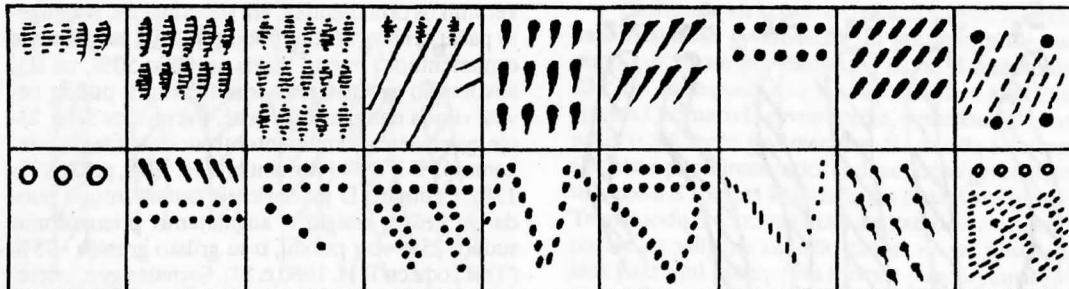
141 pav. Puodai S formos kakleliais

keramikos ornamentika, yra sudėtingenė, padaugėjo pačių ornamentuotų puodų. Jei II_{1a} laikotarpyje ornamentuotų puodų kiekis neviršijo 50%, tai II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse ornamentuotų puodų beveik visada daugiau kaip pusė. Šventosios 3B ir 23-oje gyvenvietėse ornamentuoti puodai sudarė atitinkamai 45% ir 88% (Rimantienė R. 1979, p.131,137-138). Cedmaro D gyvenvietėje ornamentuoti puodai su grūstų sraigų ir augalinėmis priemaišomis sudarė 25% visų puodų, o su grūsto granito - 75% (Тим. офесв В.И. 1980,с.10). Sarnatės gyvenvietėse ornamentuotų puodų kiekis svyruoja nuo 9% iki 71% (Ванкина Л.В. 1970, таб.4). Kiek mažiau ornamentuotų puodų yra Silinupės gyvenvietėje - 1/3 (visų puodų šukiu) (Zagorska I. 1990, 1pp.185).

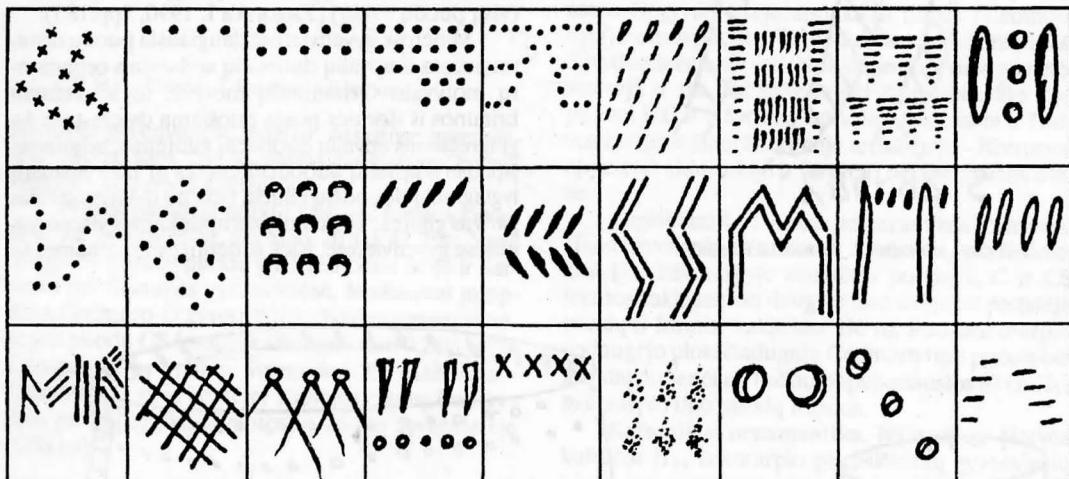
Minėtose gyvenvietėse daugiausia puodų ornamentuota iš apvalių duobučių sudarytais ornamentų motyvais. Ornamentų motyvai tokie: žemiau briaunos iš išorinės pusės tuošama dviej-trim lygiagrečiomis apvalių duobučių eilutėmis, briaunose įspaustos apvalių duobučių cilutės ar nuo įspaustų lygiagrečių duobučių eilučių eina po dvi lygiagrečias įstrižas eilutes. Toks motyvas aptinkamas visose minėtose gyvenvietėse. Kiek sudėtingesnių ornamento



142 pav. Pagrindinės puodų formos



143 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pagal V.Timosejevą, R.Rimantienę, I.Vankiną)



motyvų iš apvalių duobučių galima aptikti Šventosios 23-oje gyvenvietėje (Rimantienė R. 1979, pav.116:5-6).

Panašiai ant puodų paviršiaus buvo grupuojami ir ornamentų motyvai sudaryti iš įvairių įkartelių. Ne taip gausiai, bet yra žinomi ornamentų motyvai, sudaryti iš grūdelio formos išpaudų, kurie sudaro gulsčių eglucių motyvus. Cedmaro D gyvenvietėje aptinkama iš prailgintų grūdelio formos duobučių išpaudų sudarytų motyvų.

Visose gyvenvietėse aptinkami ir apvajiniai išpaudai. Šiais išpaudais puoštų puodų daugiausia aptikta Šventosios 3B bei Sarnatės gyvenvietėse. Kiek rečiau gyvenvietėse aptinkama puodų, puoštų giliomis įraižomis, pirštų išpaudų eilutėmis ar tekstiliiniais atspaudais.

Įdomu pastebėti, kad dažniausiai puošiamos puodų kaklelių briaunos ir paviršius žemiau briaunų. Dugneliai ir vidinės puodų sienelės puošiamos palyginti retai. Taip pat retai buvo derinami keli ornamentų motyvai. Šventosios gyvenvietėse pasi-

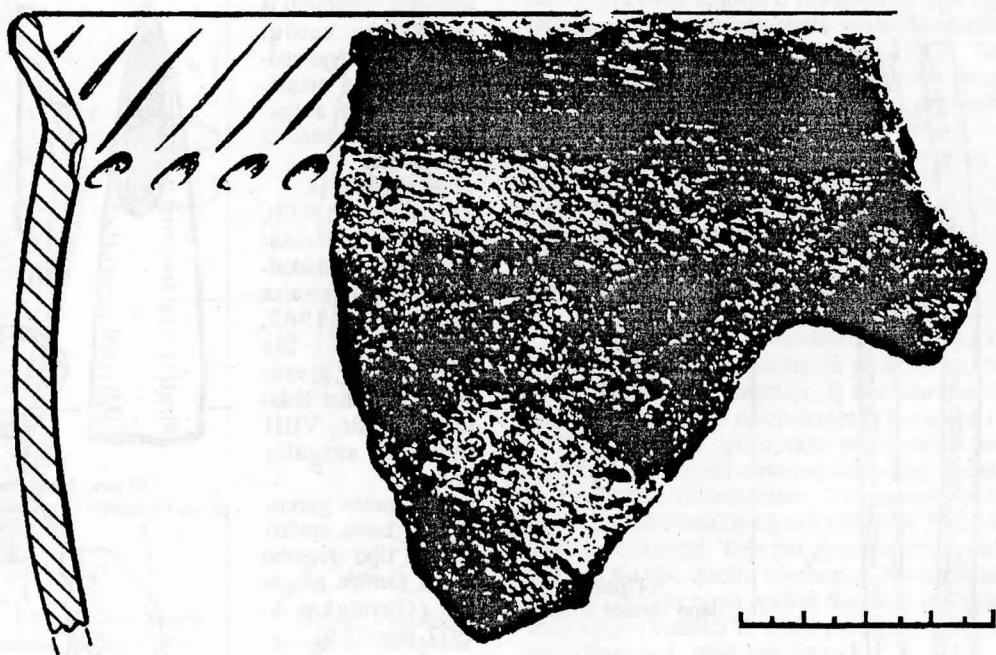
taikė puodų, kurių briaunos buvo puošiamos apvalių duobučių, o paviršius - įvairių įkartelių ir kripelių išpaudais. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, Šventosios gyvenvietių puodų briaunos dažniausiai buvo puošiamos apvajiniais išpaudais.

Ornamentų motyvų gyvenvietėse nedaug. Šventosios ir Sarnatės gyvenvietėse jie panašiausi. Abiejuose mikroregionuose jų susidaro daugiau kaip 50.

Tarp retesnių ornamento motyvų yra rombai ant išorinės puodo sienelės. Rombai sudaryti iš pailgų duobučių. Tokie motyvai buvo aptikti Sarnatės gyvenvietėse.

Kiek dažniau aptinkami iš apvalių duobučių ar tariamų šukinių išpaudų sudaryti V formos ornamentų motyvai ar lenkti trikampiai.

Įdomu pastebėti, kad tam tikrų formų puodai buvo atitinkamai ir puošiami. Duobutėmis dažniausiai buvo puošiami puodai I ir S formos kakleliais, o apvajiniai išpaudai dažniausiai aptinkami ant nusklembtų į vidų C formos kakleliais puodų briaunų.



144 pav. Ornamentuotas puodas. Šventosios 3B gyvenvietė

Analogiškai buvo puošiami ir pailgi dubenėliai. Didžioji dalis - daugiau kaip 55% dubenelių - visai nepuošti. Išlikusių dubenelių fragmentai rodo, kad dažniausiai buvo puošiamos briaunas, - įkartelėmis arba duobutėmis.

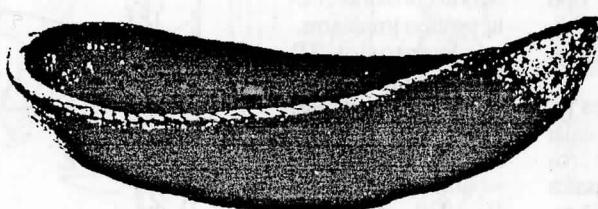
Kaip buvo puošiami 10-12 cm angos skersmens puodukai? Dažniausiai smulkiomis durtinėmis duo-butėmis ar įkartelėmis, rečiau virvutėmis.

Tuo pat metu Sarnatės gyvenvietėse ant narviškų puodų paviršiaus aptinkami ornamentų motyvai nusizūrėti nuo finougriskų genčių puodų ornamentikos. Tik šie ornamentai buvo įspaudžiami sa-vaip. Iš įvairių štampelių ir duobučių sudaromi rom-

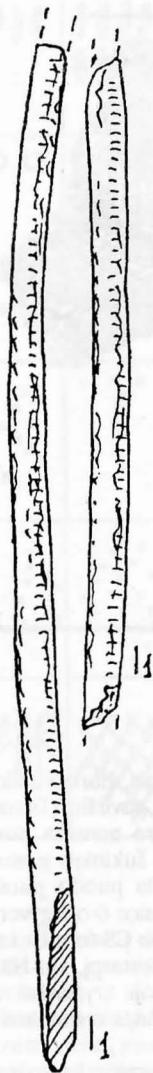
bai, kurie besijungdami kampais, horizontaliomis eilutėmis juosdavo visą puodą paviršių (Bainkina L.B. 1970, tab.LXXIV:4). Yra nemaža puodų, kurie buvo puošiami tariamais šukiniais įspaudais visame puodo paviršiuje. Tokia puodo puošimo technika buvo aptikta ir Šventosios 6-oje gyvenvietėje. Ornamentikos ir puodų C ir CS formos kakleliais paplitimas rodo istorinį laikotarpį, kai Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje kryžiavosi rutuliniai amforų bei šukinės-duobelinės keramikos kul-tūrų įtakos keliai.

Kaip ir ankstesniame laikotarpyje, kaulo ir rago dirbinių gyvenvietėse aptikta nedaug. Susidaryti iš-baigto vaizdo apie kaulo ir rago dirbinius ir jų panaudojimą šiandien dar ne-galime. Visose gyvenvietėse téra aptikta nuo vieno iki keliolikos dirbinių. Todél atsekti atskirų dirbinių tipų raidą yra sunku.

Taip ankstyvajam, taip ir viduri-niajam neolitui yra būdingi adatiniai antgaliai. Du tokie ietigaliai buvo aptikti Šventosios 23-oje gyvenvietėje (Rimantienė R. 1979, p.22). Jie priklauso I₁ ietigalių tipui, kuriam būdinga trum-pa ir plokščia įkotė. Dar vienas ietigalis aptiktas Cedmaro D gyvenvietėje, ta-



145 pav. Dubenėlis-lemputė. Šventosios 3B gyvenvietė



146 pav. Adatiniai antgaliai

sios įkočių dalys.

Pirmą kartą Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos gyvenviečių inventoriuje pasirodo įmoviniai antgaliai. Du III₁₆ tipo antgaliai Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje buvo aptikti Zvejsalos gyvenvietėje ir Zvejniekų kapinyne. Cedmaro D gyvenvietės įmoviniai antgaliai skiriasi nuo ankstesnių I_{2a} ir II_{1a} laikotarpių antgaliai tuo, kad Cedmaro D gyvenvietėje aptiktų smaigalys yra dar įstrižu pjū-

147 pav. Karklo lapo formos antgaliai



čiau jis nėra panašus į Šventosios ietigalius ir priskiriamas prie I₁₀ tipo adatiniai ietigalių (Тимофеев В.И. 1981, рис.1:10). Šio tipo ietigaliai briauniniai, Cedmaro D gyvenvietėje aptiktasis turi šešias briaunas abiem nusmailintais galais. Analogiški, tik briauniniai ietigaliai, buvo aptikti Šarnelės gyvenvietėje.

Šventosios 3B ir 23-oje gyvenvietėje buvo aptikti karklo lapo formos lešio skersinio pjūvio du ietigaliai (Rimantienė R. 1979, pav.17:6-7), kurie priskirtini II₃ ar II₄ tipo antgaliams. Nustatyti tikslų tipą neleidžia neišliku-

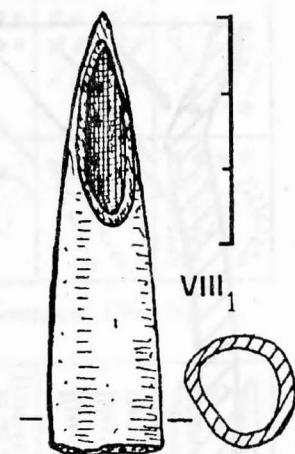
viu nusmailintas. Šie antgaliai pagaminti iš vamzdinių kaulų, todėl smaigalyje atsiranda tuščia ertmė. Vėliau tokie antgaliai, kaip Cedmaro D gyvenvietės (Тимофеев В.И. 1981, рис.1:9,12), buvo aptinkami anksstyvuosiose piliakalniuose (Граудонис Я. 1967, таб.XIV:12). Šie Cedmaro D gyvenvietės antgaliai išskiriama į atskirą VIII₁ įmovinių antgalų grupę.

Šarnelės gyvenvietėje buvo aptikti III_{13,18} tipo dvigubo kūgio formos antgaliai (Гириникас А. 1977, pav.8:7-9).

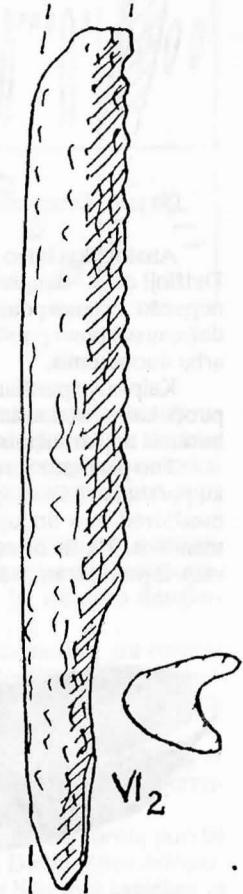
Sarnatės R gyvenvietėje buvo aptiktas I₄ tipo vienašonis žeberklas (Ванкина Й.Б. 1970, таб.XXV:2).

Šventosios 23-oje ir Cedmaro D gyvenvietėse buvo aptikta po vieną vienašonį su viena užbarzda ir storejančiomis įkotėmis žeberklą (Римантенė Р. 1979, pav.17:19; Тимофеев В.И. 1981, рис.1:8). Jie artimi I₂₆ tipui. V. Timofejevas šiuos žeberklus priskiria tinklų pynimo įrankiams.

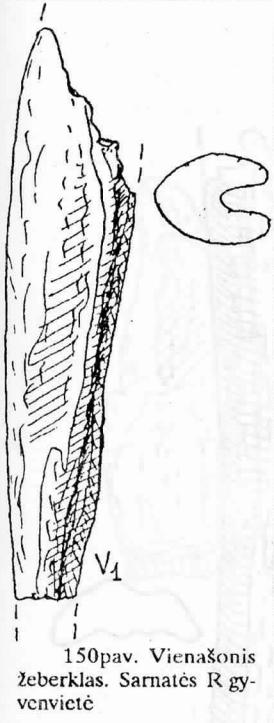
Šventosios 3B gyvenvietėje aptiktas žeberklo fragmentas, prizenantis I₂ tipo žeberklus su pailginta viršune (Rimantienė R. 1979, pav.17:8). Čia taip pat buvo aptikta sukamojo žeberklio apatinė dalis.



148 pav. Įmovinis antga lis. Cedmaro D gyvenvietė



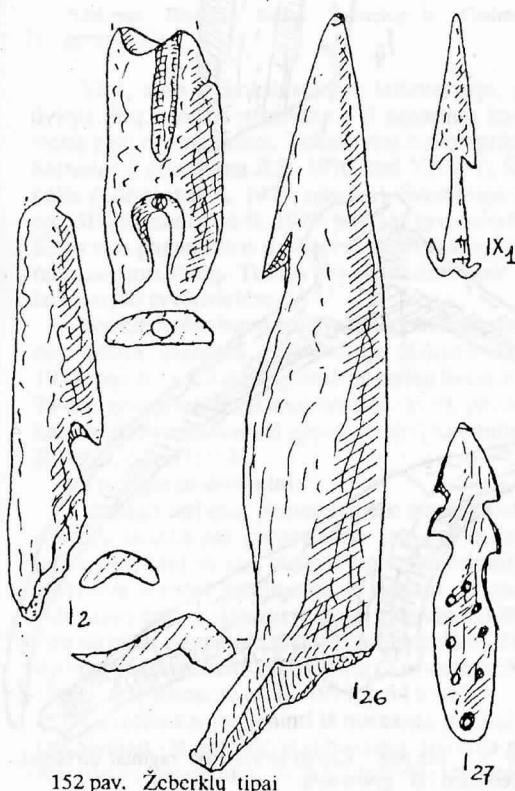
149 pav. Vienašonis žeberklas. Šventosios 6-ta gyvenvietė



150 pav. Vienas Jonis žebeklas. Šarnelės R gyvenvietė



151 pav. Vienas Jonis žebeklas. Šventosios 6-ta gyvenvietė



152 pav. Žebeklų tipai

Įkotėje yra ovali išpjova, o viršutiniame gale - griovelis, kuris ties pagrindu virsta vamzdelio pavidalo skylute (Rimantienė R. 1979, pav. 17:13). Tokio tipo žebeklo Narvos kultūros gyvenvietėse daugiau kol kas neaptikta. Įdomus žebekliukas, primenantis strėlės antgalį su platėjančia įkote, aptinktas ir Šventosios 3B gyvenvietėje. Pagal R. Rimantienę šio tipo žebeklai (Rimantienė R. 1979, pav. 17:10) skirti gaudyti ruoniams. Tačiau analogiškas dirbinys buvo aptinktas Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje. Ruoniams gaudyti šio tipo žebeklai būtų per silpni. Šio tipo žebeklai-kabliukai priskirtini IX₁ tipui.

Durklai, aptinkti gyvenvietėse, yra trijų tipų: I_{1,2,4}. I₁ tipo durklai, vadinami peikenomis, buvo aptinkti Šarnelės gyvenvietėje. I₂ tipo durklas buvo aptinktas Cedmaro D gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1981, рис. 1:4). I₄ tipo durklai pagaminti iš žvérių kulnikaučių paliekant sąnarinę dalį, o išilgai perskelto kaulo galą nusmailinant. Vienas toks durklas buvo aptinktas bemaž sveikas ir vėlesnėje, Šventosios 6-oje gyvenvietėje. Toje pat gyvenvietėje aptinkta ir daugiau šio tipo durklų fragmentų. Analogiškai pagamintų durklų buvo aptinkta Šarnelės gyvenvietės teritorijoje (Valatka V. 1968, pav. 3:2, 1), prie Alsėdžių (Puzinas J. 1938, pav. 3:1).

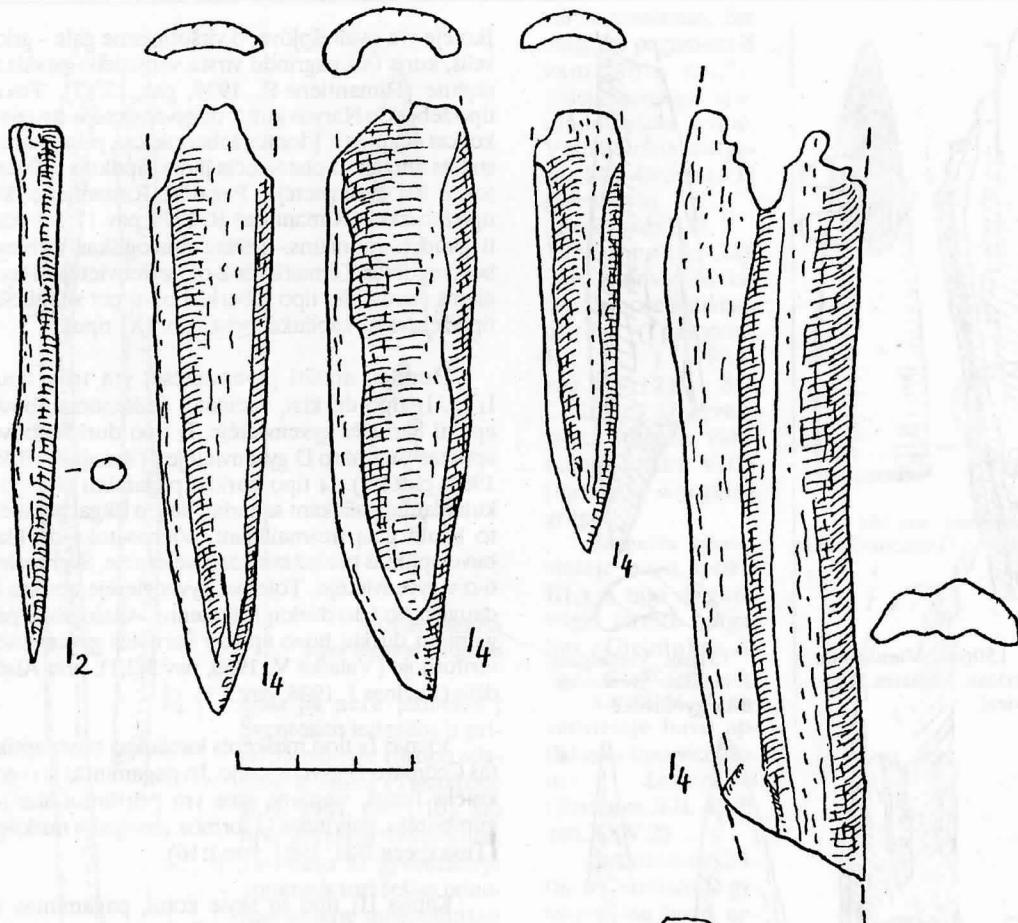
Vienas I₈ tipo meškerės kabliukas buvo aptinktas Cedmaro D gyvenvietėje. Jis pagamintas iš rago, kotelis tiesus, vienam gale yra pririšimui skirtas gumburėlis, pagrindas U formos, smaigalys nuskilęs (Тимофеев В.И. 1981, рис. 1:16).

Kaplys II₁ tipo su skyle kotui, pagamintas iš rago apatinės dalies, aptinktas Cedmaro D gyvenvietėje.

Savotiški, iš elnio rago pagaminti kaplio-kirvio tipo T formos dirbiniai. Ties rago išsišakojimu viena atšaka nupjauta ir ta vieta, matyt, naudota koto įtvirtinimui, kiti rago galai tuščiaviduriai ir nupjauti kaip kaplių (Тимофеев В.И. 1981, рис. 2:1) ar kaip kirvių ašmenimis (Ten pat, рис. 2:2, 3; 1:5) įstatyti.

Dar viena įdomi kaplių forma aptinkta Cedmaro D gyvenvietėje. Tai natūralūs ragai, kurių užlinkusių viršūnės buvo pritaikyti kapliavimui. Kai kurių tokių kaplių ašmenys būdavo nežymiai nupjaunamai. Rago vainikėlis ir kitos tinkamos rago atšakos buvo pritaikomos įtvarai ir kotui (Тимофеев В.И. 1981, рис. 1:1-2; 2:4-6). Analogiškų dirbiniai buvo aptinkti vėlesnėje gyvenvietėse prie Kretuono ežero. Pastarieji kaplio formos dirbiniai priskiriami prie I_{2,3} kaplių tipų.

Vienas raganis kaltas, pagamintas iš išilgai perskelto rago, su 45° nusklemtais ašmenimis ir šifutas tik prie ašmenų, buvo aptinktas Šarnelės gyvenvietėje. Jis priskirtinas I₄ tipo kaltams.



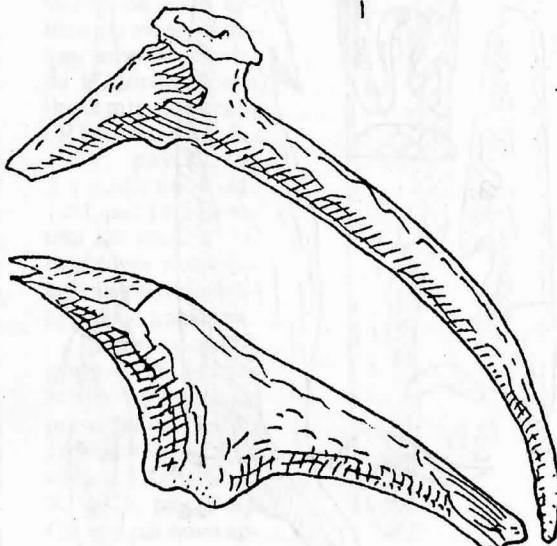
153 pav. Pagrindiniai durklų tipai.

Kalto tipo dirbinys, pagamintas iš sąnarinio kaulo, aptiktas Cedmaro D gyvenvietėje. Vienas - ašmenų galas - nupjautas 45° kampu, o prie sąnario išilgai kaulo išpjauta skylė įtvarai. Pagal V. Timofejevą šis dirbinys priskirtinas antajam Bugo-Dnistro kaplių tipui (Тимофеев В.И. 1981, с.118). Šis dirbinys priskirtinas I₅ tipui.

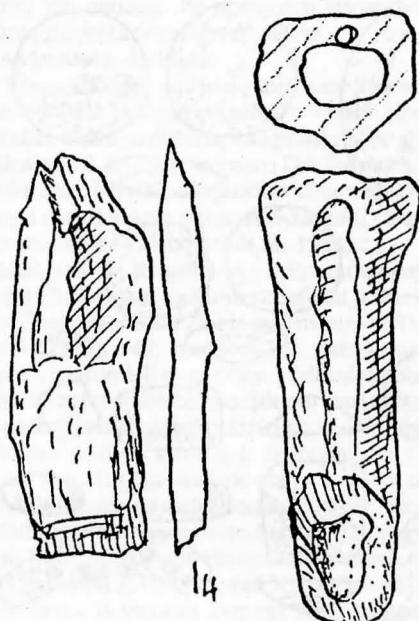


154 pav. Meškerės kabliukas. Cedmaro D gyvenvietė

II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse buvo aptikti du skobtai: vienas Šarnelės, antras Cedmaro D gyvenvietėse (Тимофеев В.И. 1981, рис.1:7). Šarnelės skobtas padarytas iš išilgai perskelto kaulo, Cedmaro - raginis. Šie dirbiniai priklauso I_{4,5} tipams.



155 pav. Kaplio-kirvio tipo raginiai dirbiniai. Cedmaro D gyvenvietė



156 pav. Raginiai kaltai. Šarnelės ir Cedmaro D gyvenvietės

Ylos, kaip ir ankstesniame laikotarpyje, yra dviejų tipų: vienos pagamintos iš sąnarinių kaulų vieną galą nusmailinant. Tokios ylos buvo aptiktos Sarnatės P (Bainkina J.B. 1970, tab.XXV:4), Šarnelės (Girininkas A. 1977, pav.8:6), Šventosios 23-oje, 3B (Rimantienė R. 1979, pav.55) gyvenvietėse. Kitos ylos pagamintos iš išilgai skaldytų kaulų, dažniausiai vamzdinių. Tokios ylos aptiktos visose šio laikotarpio gyvenvietėse.

Gyvenvietėse buvo aptikta daug pavienių dirbinų: adata Šarnelės gyvenvietėje (Girininkas A. 1977, pav.8:5), kauliniai gremžtai, peiliai Šventosios 23-oje gyvenvietėje (Rimantienė R. 1979, pav.54), kastuvėlis Šventosios 3B gyvenvietėje (Rimantienė R. 1979, pav.33) ir kt.

Titnaginiai dirbiniai

Titnago dirbinių pietvakarinėse Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio gyvenvietėse taip pat nedaug, tačiau, lyginant su II_{1a} laikotarpio inventoriumi, jis ypačresnis ir buvo gaminamas iš vietinės, Nemuno vidurupio arba aukštupio titnago žaliavos. 85-90% visų dirbinių pagaminti iš titnaginių nuoskalų. Skaldytiniai maži, netaisyklingi formų (Timofoevas B.I. 1980, c.11; Rimantienė R. 1979, p.54 ir kt.).

Gremžtukai pagaminti iš nuoskalų ir labai retai atvejais - iš apatinių skelčių dalių. Vyrauja galiniai platūs gremžtukai. 65% gremžtukų yra trečda-

liu platesni negu aukštėsni. Šio tipo gremžtukai žinomi visose šio laikotarpio narviškose gyvenvietėse. Tarp siaurų gremžtukų yra galinių ir šoninių.

Grandukai taip pat netaisyklingi ir buvo gaminami iš atsitiktinių nuoskalų.

Gyvenvietėse buvo aptikti keturių formų strėlių antgaliai: lapo formos (Solinupės 1-oje, Sarnatės E, I gyvenvietėse), trikampiai (Šventosios 23-oje, Cedmaro D gyvenvietėse), trikampiai-širdiniai (Šventosios 23-oje gyvenvietėje), rombiniai (Šarnelės, Sarnatės D, E, P, Silinupės 1-oje gyvenvietėse), lancetai (Cedmaro D gyvenvietėje). Šių formų antgaliai pasiskirstymas gyvenvietėse rodo, kad šiaurinėje pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje, veikiant šukinės-duobelinės keramikos kultūrai, plito rombiniai antgaliai, o veikiant rutulinių amforų kultūrai, - trikampiai.

Titnago kalteliai Šarnelės, Silinupės gyvenvietėse dažniausiai gaminti iš skaldytinių liekanų arba stambesnių nuoskalų.

Peiliai - vieninteliai titnago dirbiniai, kurie dažniausiai buvo gaminami iš skelčių. Tokių dirbinių, dažniausiai pagamintų iš atvežinio titnago, aptikta Cedmaro D, Šventosios 23-oje, 6-oje gyvenvietėse. Ir Šarnelės, Sarnatės P gyvenvietėse yra peilių, pagamintų iš kreivių, netaisyklingų skelčių ir nuoskalų.

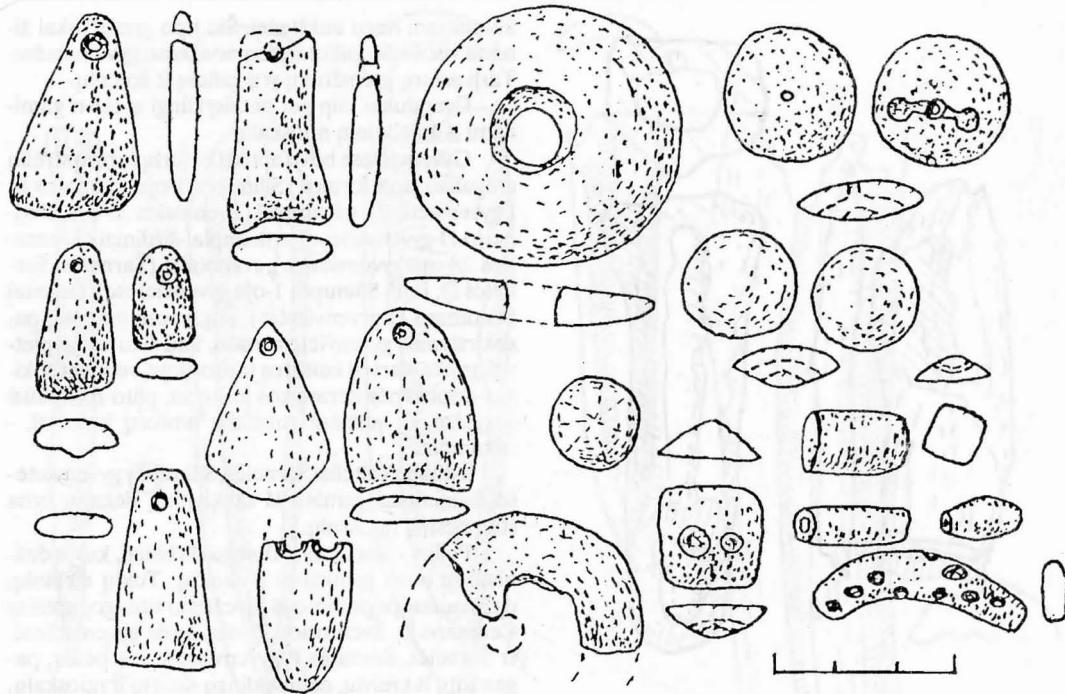
Rėžtukų aptikta Šventosios 3B, 23-oje gyvenvietėse, keletas rėžtukų aptikta Sarnatės 2-oje gyvenvietėje. Visi kirviai yra nedideli, greičiau kirviai-ašmenėliai, kurie būdavo įstatomi į ragines ar medines moveles. Kirvukai ploni, dažniausiai netaisyklingos trapecijos formos ir netaisyklingo skersinio pjūvio. Iš abiejų pusių apskaldyti, o šonai kartais paretušuoti. Tik keli kirveliai yra gludintas ašmenėliais. Vienas nedidelis kirvelis aptiktas Šarnelės gyvenvietėje. Pjūviuoše šie kirveliai jau artimi keturkampio pjūvio kirviams, kurie plačiau paplito vėlyvajame neolite.

Visose gyvenvietėse, išskyrus Šarnelės ir Cedmaro D gyvenvietes, buvo aptikti grąžteliai. Galuose jie turi trikampį, keturkampį ar net penkiakampį pjūvį. Jie pagaminti iš nuoskalų. Labai retai aptinkami grąžteliai, kurie pagaminti iš smailiuju skelčių dalių, kai retušuotas (utilizaciniu retušu) tik priekinės pusės vienas šonas ir kuprelės pusės vienas šonas. Keli tokie, matyt, anksstyvesnio laikotarpio tipų, dirbinėliai buvo aptikti Šventosios 23-oje gyvenvietėje.

Gintariniai dirbiniai

Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio pietvakarinėse gyvenvietėse staiga padidėja gintariniai dirbinių. Tai, matyt, buvo susiję su pagyvėjusiais mainais, o ypač su rutulinėmis amforų kultūros pasiodymu pietrytinėje Baltijos jūros teritorijoje bei šukinės-duobelinės kultūros pasiodymu Rytu Pabaltijyje.

Padidėjus gintariniai dirbinių paklausai, padidėjo ne tik gatavos produkcijos, bet ir žaliavos, iš kurios



157 pav. Pagrindiniai gintarinių dirbinių tipai

atskiros gentys gaminosi sau reikalingą produkciją, poreikis. Todėl gyvenvietėse dažnai aptinkama gintaro žaliavos lobiu.

Lyginant Narvos kultūros II_a laikotarpio pietvakarinės teritorijos gintarinius dirbinius su II_a laikotarpio gintariniais dirbiniais matome, kad pagausėja dirbinių formų, nors pagrindiniai dirbiniai išlieka tie patys: kabučiai, sagutės, karoliai, pasirodo tik gintariniai skridiniai ir grandys.

Šalia netaisyklingos formos kabučių vis daugiau aptinkama trapecinės formos papuošalų. Nemaža jų aptikta Sarnatės M,P,R,E, Šventosios 23-oje, Silinupės gyvenvietėse. Trapecijos formos kabučiai yra įvairių formų. Vieni turi igaubtą pagrindą, kiti banguotą pakrašteli, treti igaubtus ar išgaubtus šonus.

Tarp gintarinių dirbinių daug sagučių, kurios aptinktos Sarnatės D, E, M, P, Šventosios 23-oje, 3B, Silinupės gyvenvietėse. Pagal formą sagutes galima suskirstyti į dvi grupes: lęšio formos pjūvio ir segmentines. Lęšio formos sagutės aptinktos visose aukščiau minėtose gyvenvietėse, o segmentinės - Sarnatės D gyvenvietėje. Pasirodo pirmosios keturkampe formos sagutės, kurios žinomos iš Šventosios 23-os, Sarnatės 2-os gyvenviečių (Rimantienė R. 1979, pav.72; Bahnika J.I.B. 1970, tač.XLVI-II:2,3).

Sio laikotarpio gyvenvietėse aptinkami karoliai visi yra vamzdiniai, nors jų gyvenvietėse nedaug.

Keili tokie karoliai aptikti Sarnatės 1-oje, 2-oje, Šventosios 23-oje, Silinupės gyvenvietėse. Vamzdinių karolių galuose iš priešingų pusų buvo gręžiamos V formos skylutės. Išskirkiria vamzdiniai karoliai su pastorėjimu viduryje. Šio tipo karoliai yra būdingi Narvos kultūros šiaurrytinės teritorijos gyvenvietėms. Tokios formos dirbinių neaptikta nė tarp atsitikitinių (Klebs R. 1882), nė tarp rutulinių amforų ar piltnėlių taurių kultūros gyvenvietėse rastų (Mazurowski R.F. 1983).

Gyvenvietėse pasirodo diskai ir grandys. Diskai rasti Šventosios 23-oje, Silinupės gyvenviečių inventoriuje. Tai plokšti, ovalo ar lęšio pjūvio, plonėjančiomis briaunomis, gerai nulygintu ir šliuotu paviršiumi gintariniai dirbiniai. Diskai ir grandys, aptinkamos Narvos kultūros pietvakarinėje srityje, rečiau yra segmentinio pjūvio. Gintarinių grandys yra analogiškos skalūno grandims, kurios šalia gintarinių aptinkamos visame Rytų Pabaltijje. Gintarinių grandžių atsiradimas sietinas su finougrų genčių pasirodymu Rytų Pabaltijje.

Gintarinių diskai, ypač puošti įvairiomis igražėlėmis, plačiai buvo paplitę rutulinių amforų ir piltnėlių taurių kultūrų paminkluose (Mazurowski R.F. 1983, tab.I-IV). Narvos kultūros ir pietvakarinėje, ir šiaurrytinėje teritorijoje diskų ir grandžių gamybos idėjos, kilusios iš skirtinų sričių, yra sumišusios.

Pavienių kitos formos ir paskirties gintarinių

dirbinių yra nedaug. Jie aptinkami visose Narvos kultūros pietvakarinėse gyvenvietėse.

Akmeniniai dirbiniai

Tarp akmeninių dirbinių minėtose gyvenvietėse buvo aptikti: skalūno antgaliai, ietigaliai, kirveliai, skobteliai. Skalūno dirbinių daugiausia buvo aptikta Šventosios 3B, 23-oje, Cedmaro D ir Sarnatės 2-oje gyvenvietėse. Kirviai platėjančiais ašmenimis, netaisyklingo keturkampio pjūvio buvo aptikti Cedmaro D gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1980, с.11). Taip antgaliai, taip ir ietigaliai yra lešio pjūvio, abiem siaurėjančiais galais. Skalūno skobteliai, kurie buvo aptikti Šventosios 3B ir 23-oje gyvenvietėse (Rimantienė R. 1979, p.49, pav.35:6-11), dažniausiai yra maži - tik įstatomieji ašmenėliai. Didesni skobtai yra segmento arba ovalo pjūvio. Įdomu pastebeti, kad Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio pietvakarinėse gyvenvietėse skalūno kirvelių ir skobtelii yra žymiai daugiau negu titnago. Tai, be abejø, atspindi tamprius ryšius, buvusius tarp Suomijos įlankos ir pietrytinės Baltijos pajūrio gyventojų. Sarnatės 2-oje gyvenvietėje buvo aptiktos iš skalūno pagamintos rinkinių dalys (Ванкина Л.В. 1970, таб.XXVI:9-10).

Nemaža iš viciinio akmens rūšių pagamintų ginklų ir darbo įrankių. Kirviams gaminti buvo parenkami tinkančios formos akmens, kuriems be didesnio pasiruošimo buvo tik iškalami ar pašlifuojami ašmenys. Kiti kirviai yra įtveriamieji, ovalo ar keturkampio pjūvio, platėjančiais ašmenimis ir plokščiai apvaliomis pentimis. Analogiški kirvukai buvo aptikti ir Cedmaro D gyvenvietėje (Тимофеев В.И. 1990, с.11). Daug akmeninių kapliukų ovalo, trapecijos formos buvo aptikta Cedmaro D gyvenvietėje. Visas akmeninių kaltelių rinkinys buvo aptiktas Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина Л.В. 1970, таб.XXVI:6-9,12,14). Visi kalteliai įtveriamieji, keturkampio ar ovalo skersinio pjūvio. Išskirkiria Sarnatės M gyvenvietėje aptiktas ilgas, pleišto formos, keturkampio pjūvio kaltas.

Akmeniniai galastuvai įvairių formų. Jų forma priklauso nuo tinkamo šiam darbui akmens. Galastuvų aptikta visose Narvos kultūros pietvakarinėse gyvenvietėse. Labai įvairių formų yra ir pasvarai. Išskirkiria pasvarai apvynioti tošimis ir iš šonų parišti virvutėmis. Tokių pasvarų aptikta Sarnatės M (Ванкина Л.В. 1970, таб.XVII:2), Šventosios 3B, 23-oje ir Šarnelės gyvenvietėse (Rimantienė R. 1979, p.31, pav.23-24).

Mediniai dirbiniai

Tarp medžioklės įrankių reikia paminėti Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio pietvakarinėse gyvenvietėse - Šventosios 23-oje, Sarnatės I - rastus lan-

kus (Rimantienė R. 1979, pav.14:4; Ванкина Л.В. 1970, таб.1:9-10), streliai antgalius (Ванкина Л.В. 1970, таб.1:5, XXII:5-7), ietis (Rimantienė R. 1979, p.19).

Žūklės įrankiai: šakių žuvims gaudyti dalys (Rimantienė R. 1979, pav.18:1-5), plūdės, kurių rasta Šventosios 3B, 23-oje, Sarnatės M ir R gyvenvietėse. Plūdės trapecinės, rombinės, kvadratinės, ovalios su įkartomis galuose ar skylutėmis viduryje. Rasta net branktų, kurie aptikti Sarnatės gyvenvietėje. Aptikta ir pliauškynių, kurios pagamintos iš pušies žievės (Rimantienė R. 1979, pav.22). Irklai aptikti Šventosios 3B, 23-oje, Sarnatės M ir I gyvenvietėse, yra dviejų tipų: vieni smailais galais (Ванкина Л.В. 1970, таб.X:5-6), kiti bukais galais ir platesni (Rimantienė R. 1979, pav.30,31).

Tarp rankojimo ūkiui skirtų įrankių (gal ir žemdirbystės) Šventosios 3B ir 23-oje gyvenvietėse buvo aptikti kapliai (Rimantienė R. 1979, pav.32:1-2,4,6). Šventosios 3B, 23-oje ir Sarnatės M gyvenvietėje buvo aptiktos kultuvės (Rimantienė R. 1979, pav.34; Ванкина Л.В. 1970, таб.XX:4), kurios buvo naudojamos riešutų gliaudymui bei kultūrių augalų apdirbimui.

Tarp namų ūkio inventoriaus Šventosios 3B, 23-oje bei Sarnatės M gyvenvietėse buvo aptikta mentelių, kirvakočių, kirvių movelių, kablių, verpsčių (Rimantienė R. 1979, pav.37-38; (Ванкина Л.В. 1970, таб.XXIII:5). Aptikti kiti buityje plačiai vartoti daiktai: šaukštai, samčiai, dubenėliai, geldos.

Įdomu pastebeti, kad Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos gyvenvietėse apstū medžio dirbiniai, tačiau maža kaulinių ir raginių. Atvirkščiai yra Narvos kultūros siaurės rytinės teritorijos gyvenvietėse. Kad medis buvo panaudojamas visur, nėra prasmės įrodinėti, tačiau reikty atsižvelgti į tai, kad jis beveik neišlikęs. Įdomu , kad pajūrio srityje net velyvesnių archeologinių paminklų (kapinynų) žmonių griaučiai išlieka blogai ar iš viso neišlieka. Čia, matyt, didelės įtakos turi dirvožemio cheminė sudėtis ir Baltijos jūros poveikis.

Iš apžvelgto Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio pietvakarių gyvenviečių medžiagos matyti, kad šiame laikotarpyje toliau vystėsi Narvos kultūra. Į jos raidą nepastebimai ēmė skverbtis piltuvėlinių taurių bei šukinės-duobelinės keramikos kultūros, kurios nepajégė užgožti Narvos kultūros.

Tačiau vyko ir atvirkščias procesas - Narvos kultūra darė stiprų poveikį į vakarus ir pietvakarius nuo jos esančioms kultūroms, pavyzdžiui, piltuvėlinių taurių kultūrai (Kukawa S. 1987, s.141-162).

VĖLYVASIS NEOLITAS

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1a} laikotarpio paminklai

ŽEMAITIŠKĖS 1-ma gyvenvietė yra Rytų Lietuvoje, Švenčionių raj., Švenčionių apyl., rytinėje Kretnuono ežero pakrantėje, prie buvusios ežero lagūnos. Kultūrinis sluoksnis - durpingas sapropelis - buvo po velėnos ir 1-1,5 m storio durpių sluoksniu. Tyrinėta 1978-1979 metais (Girininkas A. 1980, p.6-8).

LEIMANIŠKIŲ gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, į šiaurės rytus nuo Lubanos žemumos. Tyrinėta 1961 metais. Kultūrinis sluoksnis, 0,6 m storio, susidedantį iš durpių ir smėlio, buvo po rusvų durpių sluoksniu (Bankina L.B. 1962, c.27).

IČOS gyvenvietėje (žr. p.38) vėlyvojo neolito sluoksnis tyrinėtas 1988-1989 metais (Loze I. 1990, 1pp.106-109).

EINIŲ gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, Maduonos raj., Ošupčių apyl., apie 0,5 km į šiaurę nuo užaugusio Einių ežero, dešiniajame Abainės upės krante. Gyvenvietė buvo aptikta 1965 metais ir tyrinėta 1966 ir 1967 metais. 0,6 m storio kultūrinis sluoksnis buvo 40 cm gylyje, po velėna ir durpėmis. Kultūriniam sluoksnyje išskiriami du horizontai: 45 cm durpingo smėlio ir 15 cm sapropelio (Loze I.A. 1979, c.39-42).

ABUOROS gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, Maduonos raj., dešiniajame Abuoros upelio krante, prie pat jos žiočių. Gyvenvietė 1963 metais aptiko U. Žvaginšas, 1964-1965 ir 1970-1971 metais tyrinėjo I. Luozė. Kultūrinis sluoksnis, kurio storis siekia 45 cm, yra bemaž tuoju po velėna ir apima 4 litologinius sluoksnius: alevritinio smėlio, durpių, durpingo smėlio ir alevritinių durpių (Loze I.A. 1979, c.11-26).

ASNĖS 1-ma gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, vakarinėje Lubanos ežero pakrantėje, dešinėje Asnės upelio pakrantėje, 0,75 km nuo jos žiočių. Gyvenvietė buvo aptikta 1961 metais ir tyrinėta 1964 metais. 35 cm storio kultūrinis gyvenvietės sluoksnis yra tuoju po velėna ir nežymiu durpių sluoksneliu. Kultūrinis sluoksnis yra smėlingame molyje (Loze I.A. 1979, c.26-29).

KRIVINOS IA ir **KRIVINOS IIA** gyvenvietės (žr. p.105).

ŠAŠALOVKOS gyvenvietė yra šiaurės rytinėje

Baltarusijoje, Vitebsko srityje, Toličinsko raj. Gyvenvietė yra apie 2 km į pietryčius nuo kaimo, tarp durpingų pelkių, dešinėje Usiažo-Buko upių santakos krante. 0,20 m storio kultūrinis sluoksnis yra po 20 cm storio smėlio sluoksniu (Чернявский М.М. 1974, c.383-384).

NAUMOVO B ir pereinamojo laikotarpio gyvenvietė yra Pskovo srities Kuninsko raj., Barabannovkos upės dešiniajame krante, prie jos žiočių, netoli Žižičko ežero. Gyvenvietė buvo aptikta 1969 metais ir tyrinėta A. Miklajevco 1970-1975 metais. Kultūrinis sluoksnis išskiriamas pagal tris medinės statybos etapus ir yra smėlio ir sapropelio litologiniuose sluoksniuose žemiau velėnos, smėlio ir sapropelio sluoksniniu (Микляев А.М. 1979, рис.2).

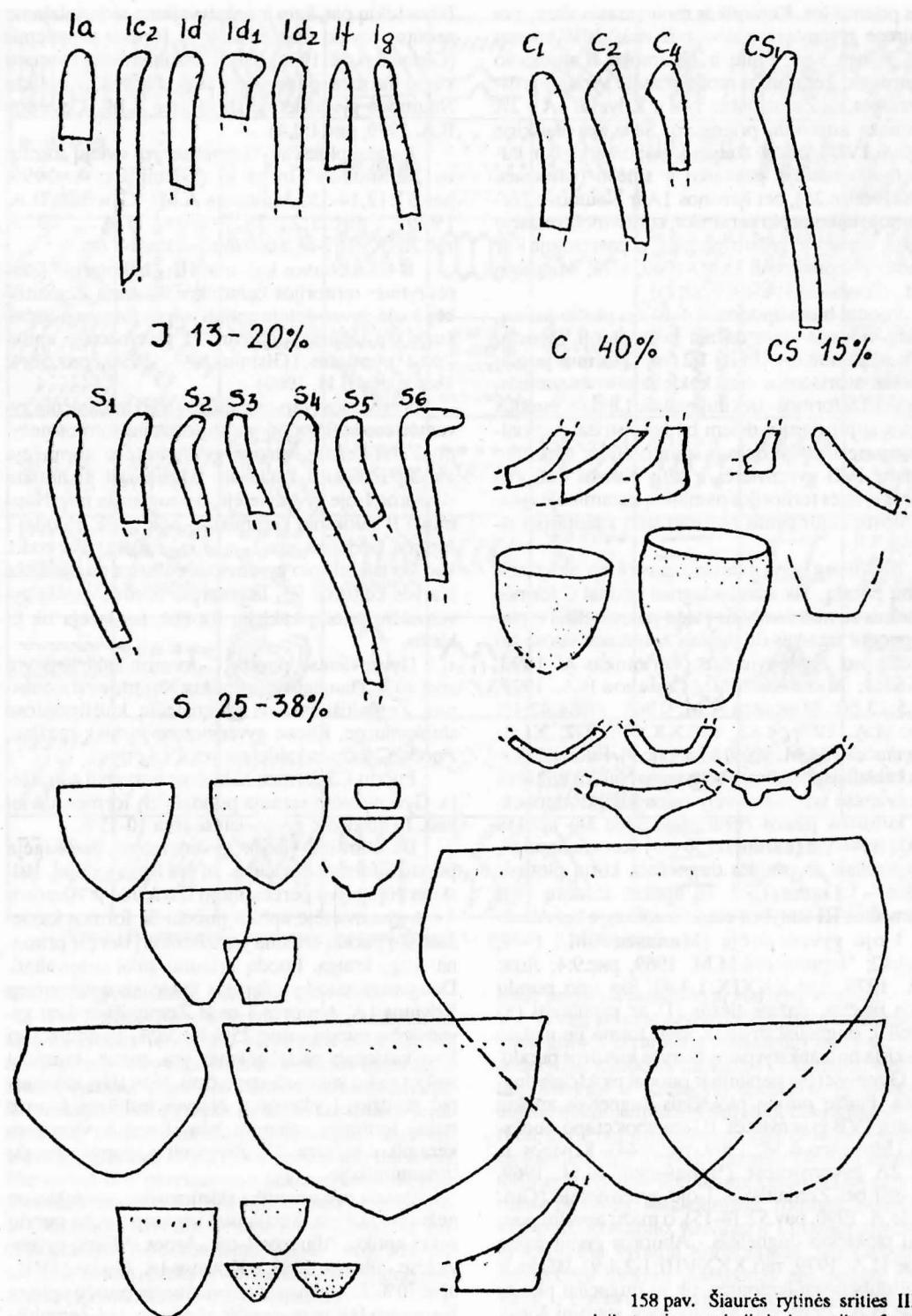
USVIATŲ IVB gyvenvietė (žr. p. 63) - III statybos etapo kultūrinis sluoksnis.

MALMUTOS upės žiočių gyvenvietė yra Rytų Latvijoje, pietinėje Lubanos ežero pakrantėje, dešinėje upės pakrantėje, apie 120 metrų nuo Malmutos upės santakos su Idenos kanalu. 0,70 m storio kultūrinis sluoksnis aptiktas smėlingame priemolyje ir susidea iš dvių sluoksnelių: viršutinio purensio ir apatinio tamsaus ir tankesnio. Gyvenvietė buvo aptikta 1972 metais X.A. Bernanės (Loze I.A. 1979, c.38-39).

Visos šios tyrinėtos ir žvalgytos gyvenvietės apima 2100-1800 m. pr. Kr. laikotarpį ir priklauso pirmajam Narvos kultūros vėlyvojo neolito laikotarpiui. Šio laikotarpio paminklų nė vienas archeologas iki šiol nepriskyrė Narvos kultūrai. Šie ir vėlyvesni III_{1b} IV_{1a} laikotarpiai paminklai Pabaltijo archeologų yra priskiriami virvelinės keramikos, vėlyvojo neolito akytosis keramikos, Šiaurės Baltarusijos, Usiatu kultūroms. Nuo III_{1a} laikotarpio pradžios Narvos kultūra vadinama vėlyvaja Narvos kultūra. III_{1a,1b} laikotarpio aukščiau minėtos gyvenvietės pirmą kartą priskiriamos Narvos kultūrai. Jų priklausomybę Narvos kultūrai patvirtina čia aptinkamas inventorius.

Keramika

Visose III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptikta keramika vienoda. Ji lengva, puri ir akyta. I molio masę dažniausiai dedamos grūstos sraigės ir auga-

158 pav. Šiaurės rytinės srities III_{la} laikotarpio pagrindinės keramikos formos

linės priemaišos. Keramikos molio masės skirtumai atskirose gyvenvietėse labai nežymūs. Jei Abuoros 1-os, Asnės 1-os, Einių ir Naumovo B sluoksnio gyvenviečių keramikos molio masėje vyrauja grūstos sraigės, tai Žemaitiškės 1-os ir Krivinos 1A ir 2A - nemaža augalinių priemaišų. Šiek tiek išsiskiria Usviatų IVB trečiojo statybos etapo keramika, kurios molio masėje pasitaiko ir smėlio (Микляев А.М. 1969, c.25), bei Krivinos 1A ir Naumovo pereinamojo laikotarpio keramika, kurios molio masėje aptikta smėlio ir grūsto granito, o pastarojoje - ir šamoto (Чернявский М.М. 1969, с.73; Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, с.12).

Puodai buvo lipdomi iš 4-10 cm pločio juostų, puodų vidus ir išorė dažnai brūkšniuoti. Sienelių storis siekė nuo 0,4 cm iki 1,2 cm. C formos puodų sienelės storiausios ties kakleliais ir dugneliais, puodų I ir S formos - ties dugneliais. Lipdant puodus juostos sujungiamos dviem būdais: įstrižai paploninus sujungiamąsiams dalis ir šprungo būdu. Anksčiau Usviatų IVB gyvenvietės ir kitų Narvos kultūros šiaurės rytinės teritorijos paminklų keramikoje vyraujęs juostų sujungimas plakimu šiuo laikotarpiu išnyksta.

Atskirose gyvenvietėse pasitaiko skirtingų formų puodų. Tik smailiadugnai puodai C formos kakleliais su nusklembtais į vidų pakraštėliais ir platus puodai smailais dugneliais aptinkami visose šio laikotarpio gyvenvietėse (Гиринinkas А. 1990, pav.53:3; Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.5:23,60; Микляев А.М. 1969, рис.4:42,43; Лозе И.А. 1979, с.82, таб.XXXVII:1-2, XL:1; Чернявский М.М. 1969, с.78, рис.9). Puodų C formos kakleliais paplitimas velykosios Narvos kultūros gyvenvietėse yra aiškus velykosios ūkinės-duobelinių kultūros įtakos rezultatas. Šalia šių aptikta puodų iki 40 cm (kartais iki 50 cm) skersmens angomis, smailais ar ovaliais dugneliais, kurių plotis ir aukštis - 1:1 arba 1,5:1. Jų aptikta Usviatų IVB gyvenvietės III statybos etapo sluoksnyje bei Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Микляев А.М., 1969, рис.4:42; Чернявский М.М. 1969, рис.9:4; Лозе И.А. 1979, таб.XXXIX:1,3-4). Šio tipo puodų angos plačios, dažnai tiesūs (I) ar profiliuoti (S) kakleliai, dugneliai smailūs, savo forma jie niekuon esiskiria nuo ankstyvosios Narvos kultūros puodų.

Gyvenvietėse paplinta ir puodai plokščiais dugneliais. Plačių puodų plokščiais dugneliais aptikta Usviatų IVB gyvenvietės III statybos etapo sluoksnyje (Микляев А.М. 1969, рис.4:44), Krivinos 1-oje, 2A gyvenvietėse (Чернявский М.М. 1969, с.71-88) bei Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje (Гиринinkas А. 1990, pav.57:14-15), o mažų apvalių puodų plokščiais dugneliais - Abuoros gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXXVIII:1-2,4-9). Išlieka ir pailgi dubenėliai-lemputės, tik jų dugneliai plokšti (Лозе И.А. 1979, таб.XLI:6), kiek statesni šonai.

Būna tokiai pat, kaip ir ankstyvajame-vidurinajame neolite - ovalo dugneliais ir C formos sienelėmis (Гиринinkас А. 1990, p.52). Statinaitės ir apversto kūgio formos puodukų ovalo dugneliais aptikta Naumovo gyvenvietėje (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.4:2,4).

Puodai plokščiais dugneliais yra dviejų formų: su „kulniukais“ ir be jų (Гирининкас А. 1990, pav.57:12,14-15; Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.5:21,26; Лозе И.А. 1979, таб.XXXVII:7-8), skersmuo siekia 4-8 cm.

Iš visos Narvos kultūros III_{1a} laikotarpio šiaurės rytinės teritorijos keramikos išsiskiria Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje aptiki tulpės formos puodai, kurie yra tapatūs Cedmaro D gyvenvietėje aptiktoms puodams (Гирининкас А. 1990, pav.53:4; Тимофеев В.И. 1980).

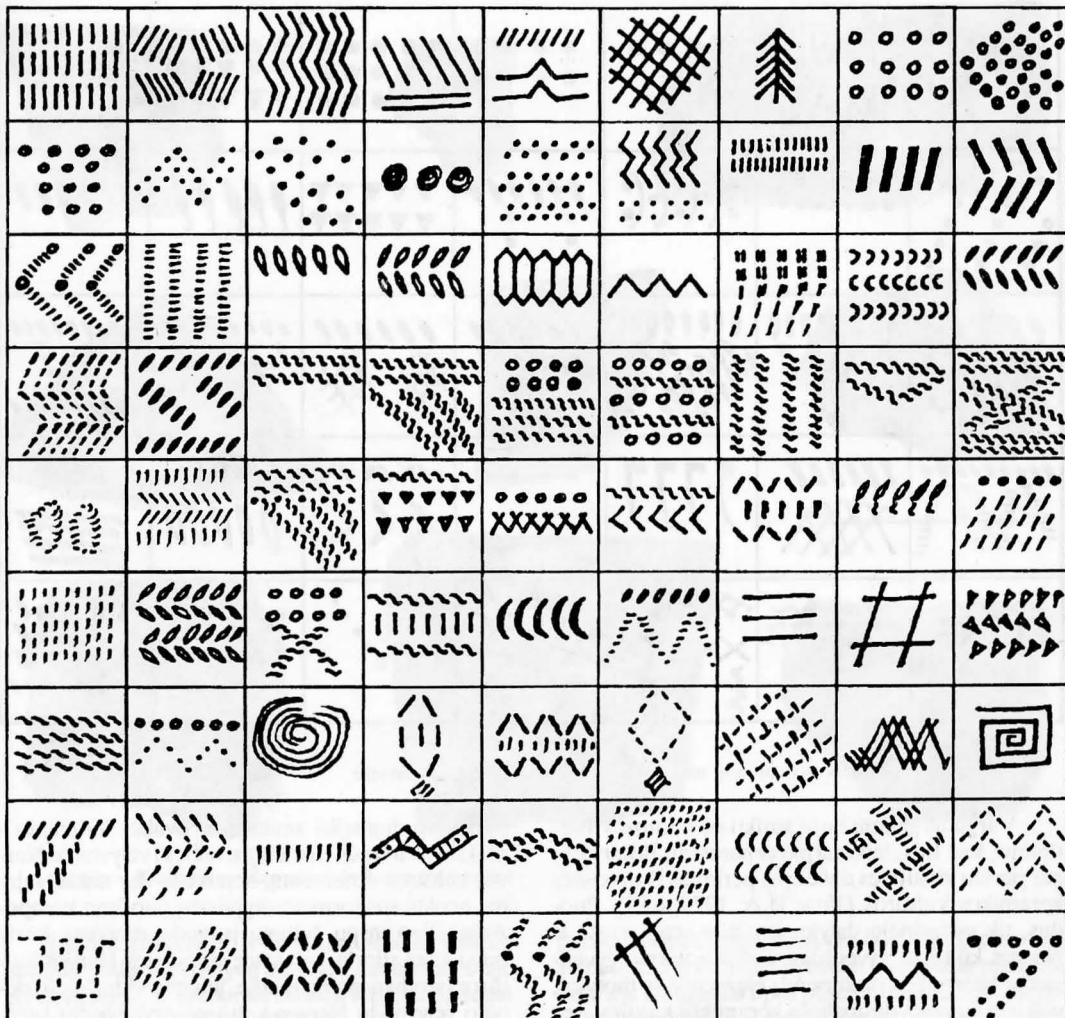
Velykosios Narvos kultūros III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptinkamu puodų kaklelių formos nežymiai pasikeičia. Visose gyvenvietėse sumažėja puodų I formos kakleliai. Mažiausiai jų aptikta Abuoros 1-oje gyvenvietėje, o daugiausia tarp Naumovo B sluoksnio keramikos - apie 20%. Puodai I formos kakleliais yra I_{a,c2,d1,d2,g,f} rūšių. Tai rodo, kad šio laikotarpio gyvenvietėse išlieka pagrindinės Narvos kultūros II_{2a} laikotarpio šiaurės rytinių gyvenviečių puodų kaklelių formos, sumažėja tik jų kiekis.

Gyvenvietėse puodų C formos kakleliais yra apie 40%. Daugiausiai jų aptikta Naumovo B sluoksnio, Žemaitiškės 1-os gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose. Kitose gyvenvietėse jų kiek mažiau. Puodų C formos kakleliais yra C_{1,2,4} tipų.

Puodų CS formos kakleliais nežymiai sumažėja. Gyvenvietėse vyrauja puodai CS₁ formos kakleliai. Jų atskirose gyvenvietėse tėra 10-15%.

Be išimties visose gyvenvietėse padaugėja puodų S formos kakleliais. Jų yra S_{2,3,4,5,6} tipų. Išsiskiria Naumovo pereinamojo sluoksnio ir Abuoros 1-oje gyvenvietėje aptikti puodai S₆ formos kakleliais. Šių puodų briauna yra užlenkta į išorę ir primeina stogo kraigą. Puodų briauną galai suapvalinti. Daugiausia puodų S formos kakleliais aptikta tarp Krivinos 1A, Abuoros 1-os ir Žemaitiškės 1-os gyvenviečių puodų - nuo 25% iki 38%. Puodų S formos kakleliais padaugėjimas yra, matyt, tamprai susijęs su šio laikmečio pokyčiais. Nuo III_{1a} laikotarpio pradžios į velykosios Narvos kultūros šiaurės rytinę teritoriją palengva ima skverbtis virvelinės keramikos kultūra. Tai atispindi ir to meto puodų ornamentikoje.

Puodų ornamentika skirtinguose paminkluose nežymiai skiriasi. Mažiausiai ornamentuotų puodų šukių aptikta Abuoros 1-oje, Asnės ir Einių gyvenvietėse - tik apie 30%, o Krivinos 1A, Usviatų IVB - apie 70%. Daugiausia ornamentuotų puodų aptikta Naumovo B ir pereinamojo sluoksniių bei Žemaitiš-



159 pav. Pagrindiniai ornamentų motyvai (pagal I.Luožę ir A.Mikliajevą)

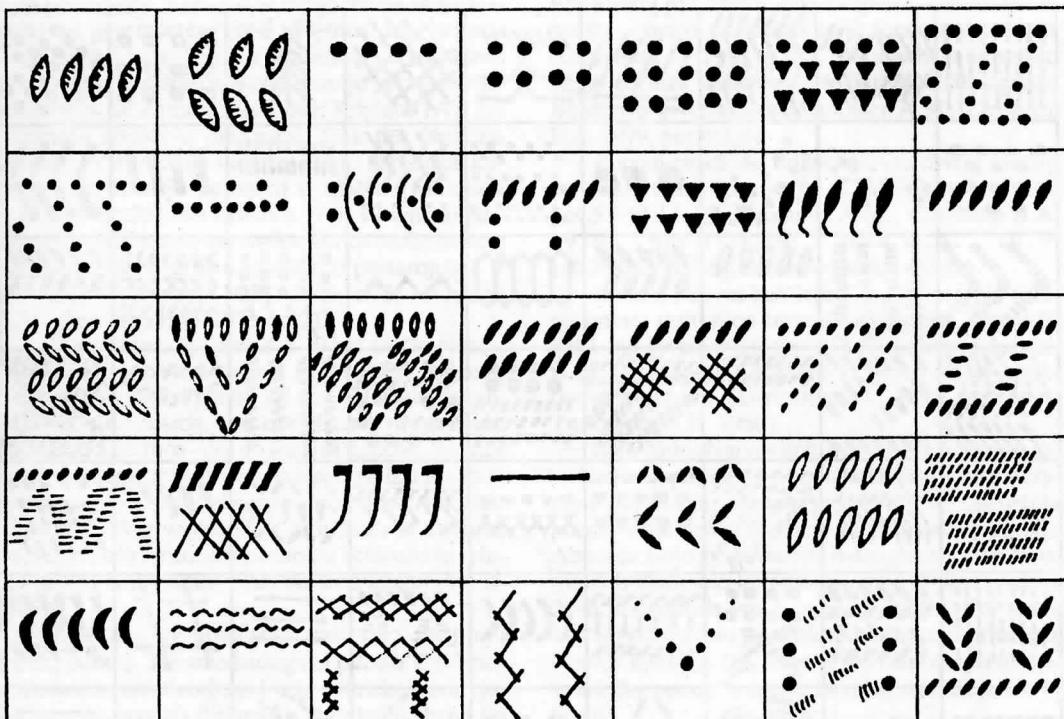
kės 1-oje gyvenvietėje - daugiau kaip 90%.

Peržvelgus Narvos kultūros III_{1a} laikotarpio šiaurės rytinės teritorijos keramikos ornamentiką matyti, kad vėlyvojo Narvos kultūros laikotarpui žymiai ryškiai. negu bet kuriame ankstesnijame išskirkia paminklų grupės su savita keramikos ornamentika. Tokių paminklų grupės susidaro keturios: Usviatų (Usviatų IVB III statybos etapo sluoksnis, Naumovo B ir pereinamojo laikotarpio sluoksniai, Dubokrajaus prie Dubokrajkos upelio gyvenvietėse), Krivinos (Krivinos 1-ma ir 2A gyvenvietės), Lubanos ežero (Abuoros 1-ma, Asnės 1-ma, Malmutes upės žiočių, Einių gyvenvietės) ir Kretuono apyžeriai (Žemaitiškės 1-ma gyvenvietė).

Visose gyvenvietėse ornamentų elementai yra

tokie patys, tik skiriasi iš jų sudaryti motyvai.

Iš visų keturių gyvenviečių grupių išskirkia Usviatų grupės keramikos ornamentų motyvai, kurių sudarymui naudotas tik vienas ornamento elementas. Krivinos ir Kretuono apyžeriai gyvenvietėse dažnai naudojami iš apvalių duobučių sudaryti motyvai, kurie tame pačiame motyve derinami su kitaais elementais. Tuo tarpu Lubanos ir Usviatų mikrorajonų gyvenvietėse aptinkama keramika su geometriniais motyvais: šešiakampiais, rombais, rečiau trikampiais. Kretuono, Krivinos ir Lubanos apyžeriai gyvenvietėse vyrauja horizontalus, pasikartojantis ornamento motyvų išdėstyMAS ant puodų paviršiaus, o Usviatų gyvenvietėje šie motyvai išdėstomi laisvai.

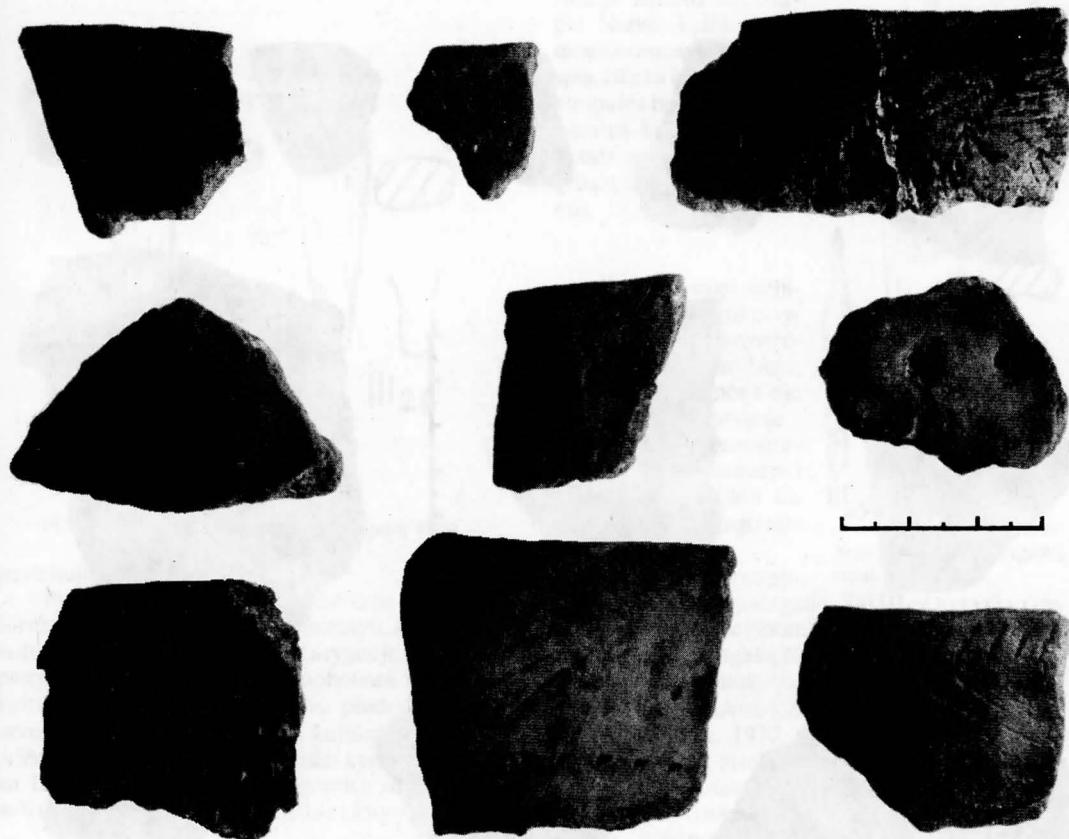


160 pav. Keramikos ornamentų motyvai. Žemaitiškės I-ma gyvenvietė

Vargu ar galima būtų sutikti su I. Luozės tvirtinimu, kad III_a laikotarpio ornamentų išdėstymas ant puodų viršutinės dalies yra perimitas iš virvelinės keramikos kultūros (Лозе И.А. 1979, c.87). Puodus, tik viršutinėje dalyje, jau nuo seno puošė ir Narvos kultūros gyventojai. Šio laikotarpio gyvenviečių keramikos ornamentų elementai ir motyvai, veikiant šukinės-duobelinės keramikos kultūrai, yra perimi iš viduriniojo neolito Narvos kultūros Piestinių-Zvidžes tipo keramikos. Virvelinės keramikos kultūros ornamentų motyvai apie puodų kaklelius išdėstomi horizontaliomis eilėmis, įsiliejo į bendrą velyvosios Narvos kultūros ornamentiką ir sustiprino jau Narvos kultūroje gyventojų naudotą puodų puošimo kompoziciją. Gana akivaizdu, kad virvelinės keramikos kultūros ornamentų motyvai labai retai aptinkami vien, be velyvajai Narvos kultūrai būdingų ornamentikos motyvų priedų. Be to reikia atkreipti dėmesį į tai, ant kokios formos puodų ir iš kokios molio masės pagaminti puodai su virvelinės keramikos kultūrai būdingais ornamentų motyvais. Peržiūrėtoje Narvos kultūros šiaurės rytinės teritorijos keramikoje nėra tokijų puodų formų, kurias galėtume tapatinti su virvelinės keramikos kultūros puodų formomis (išskyrus puodynes S formos kakleliais, kai nenustatomos dugnelių formos; narviškų

puodynių dugneliai smailūs ar ovalūs, virvelinės - plokštūs). Virvutės elementas, atėjęs į velyvosios Narvos kultūros ornamentą, nepakeitė dar ankstyvajame neolite susiformavusių puodų puošimo kompozicijų. Tuo tarpu šukinių įspaudų motyvai, kurie buvo gana stipriai įsitvirtinę velyvosios Narvos kultūros puodų ornamentikoje, jau nuo viduriniojo neolito velyvosios Narvos kultūros gyvenviečių keramikos ornamente retai derinami su kitais elementais ar motyvais (Лозе И.А. 1979, рис.60; Черняевский М.М. 1969, c.76 ir kt.).

Abuoros 1-oje gyvenvietėje velyvosios Narvos kultūros puodų, puoštų virvučių įspaudais, yra daugiausia - 5,24% (vidurkis išvestas iš tyrinėtos gyvenvietės vidurinės ir pakraščio nuo upės dalies) (Лозе И.А. 1979, таб.10). Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje puodų S ir CS formos kakleliais, puoštų virvutėmis, yra 2-10% (Гириникас А. 1990, pav.59), o Usviatų IVB gyvenvietės III statybos etapo sluoksnio keramikoje virvute puošti puodai sudaro vos 0,5% (Микляев А.М. 1969, c.23). Šie virvučių motyvai yra ne aklai perimi iš kaimynų, o kūrybiškai panaujodami tuose motyvuose (spiralės, bangos), kuriuos naudojo jau nuo ankstyvojo neolito. Ypač tai ryšku Usviatų IVB, Naumovo ir pereinamojo sluoksnio gyvenviečių keramikos ornamentikoje.



161 pav. Keramika. Žemaitiškės 1-ma gyvenvietė

Idomu pastebeti, kad mažiausiai iš šukinių įspaudų sudarytų motyvų aptikta Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje. Cia aptikti tik tariami šukiniai įspaudai (Girininkas A. 1990, pav.58:33).

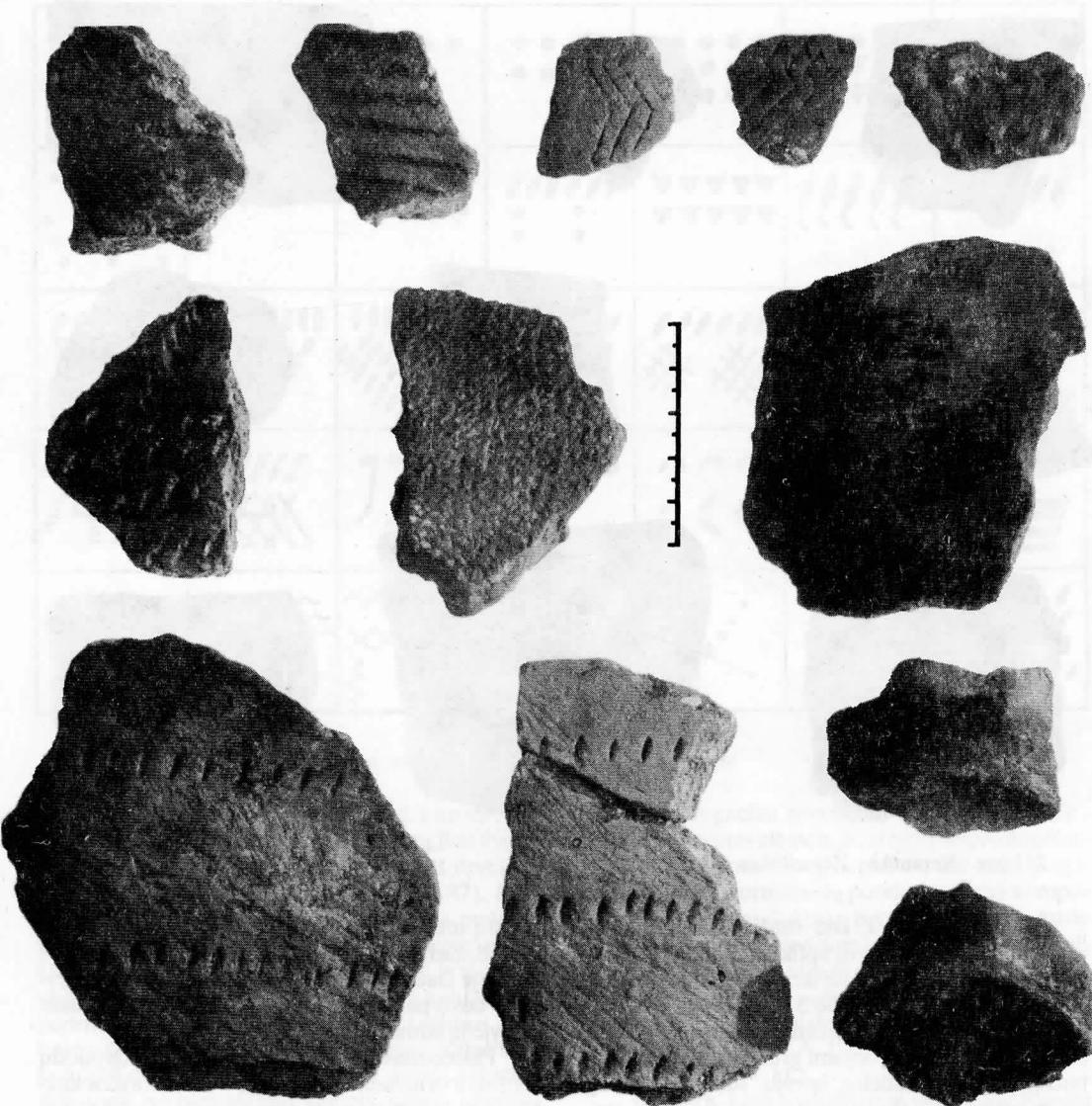
Visų gyvenviečių keramikos ornamentikoje dažniausiai buvo naudojami grūdelių, apvalių duobučių, įvairių įspaudėlių, apvajų, šukinių įspaudų, aštrių jraižų, virvučių elementai ir iš jų sudaryti motyvai, kurių visose gyvenvietėse priskaičiuota daugiau kaip 135. Visi motyvai ant puodų paviršiaus išdėstomi horizontaliomis cilėmis. Šias eiles kartais jungia po dvi ar tris suporuotos įstrižos eilutės (dažniausiai šie motyvai yra iš apvalių ir grūdolio formos duobučių įspaudų) (Микляев А.М. 1969, рис.4:28; Girininkas A. 1990, pav.58:7,8,17,21; Чернявский М.М. 1969, рис.6:9 ir kt.).

Labai retai Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje, o Krivinos 1-oje, 2A gyvenvietėse iš viso neaptikta puodų, puoštų tekstilinių atspaudų. Tuo tarpu Lubanos apyhezergio ir Naumovo gyvenvietės per einamojo laikotarpio sluoksnio keramikoje puodų,

puošti tekstilės įspaudais, yra iki 17%. Idomu pastebeti, kad tekstiliniai įspaudai pirmiausia pasirodė dešinėje Dauguvos upės pusėje. Jau II_{2a} laikotarpyje jie buvo paplitę ir kairiajame krante. III_{1a} laikotarpyje jų sumažėja.

Pastebimas tam tikras dėsningumas tarp puodų formos ir ornamentų motyvų. Puodai I formos kakleliais dažniausiai puošiami motyvais, sudarytais iš apvalių ir grūdolio formos duobučių. Puodai C formos kakleliais puošiami iš apvajų, grūdelių, keturkampių, pailgų duobučių ir šukinių įspaudų sudarytais ornamentų motyvais. Puodai CS formos kakleliais dažniausiai puošiami iš apvajų, aštrių jraižų ar grūdolio įspaudų sudarytais motyvais. Puodai S formos kakleliais puošiami iš apvalių duobučių ir virvučių sudarytais motyvais. Kiti motyvai neturi ryškesnės priklausomybės nuo puodų formos.

Puodai C formos kakleliais dažniausiai puošiami visame paviršiuje, dažnai taip puošiami puodai ir I formos kakleliais. Kitokių formų kaklelių puodai dažniausiai puošiami tik žemiau briaunos ir pati



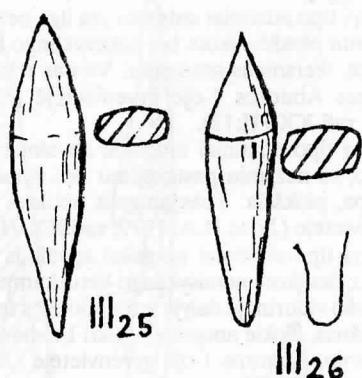
162 pav. Keramika. Žemaitiškės 1-ma gyvenvietė

briauna. Puodai CS ir S formos kakleliais tais pačiais motyvais kaip ir viršutinė puodo dalis ar briauna dažnai puošiami ir iš vidinės pusės.

Visoms puodų formoms būdingi gulsčios eglutės motyvai, sudaryti iš įvairių duobučių, įraižų ar šukinių įspaudų, kurie kartais (ypač puodus C formos kakleliais) horizontaliomis eilutėmis dengia visą paviršių. Rečiau pasitaiko vertikalių eglutėčių motyvų. Jie aptikti Naumovo pereinamojo sluoksnio ke-

ramikos ornamentikoje (Микляс А.М., Семенов В.А. 1979, рис.4:5).

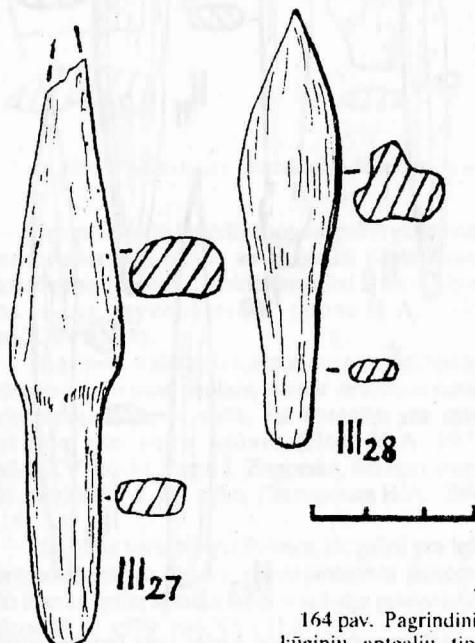
Įdomu pastebeti, kad šiuo laikotarpiu visose gyvenvietėse prankysta viduriniojo neolito laikotarpiu buvusi populiarūs ornamento kompozicijai, sudaryta iš horizontaliomis eilutėmis einančių šukinių ir apvalių duobučių įspaudų. Tik retais atvejais iš apvalių ar šukinių įspaudų sudarytos eilutės sudvejiniamis ar sutrejintomis eilėmis dengia puodą visame



163 pav. Pagrindiniai kūginių antgaliai tipai

paviršiuje.

Pagal vėlyvosios Narvos kultūros keramikos formą ir ornamentiką galima nustatyti, kad Narvos kultūros III_{1a} laikotarpiu Šiaurės rytinėje teritorijoje palengva ima nykti šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka. Tuo pačiu metu pradeda aktyviai skverbtis virvelinės keramikos kultūra. Tačiau pagrindiniai Narvos kultūros bružai keramikoje išlieka. Išlieka puodai plačiomis angomis ir smailais dugneliais, puošiami žemiuo kaklelio ankstyvojo ir vidu-



164 pav. Pagrindiniai kūginių antgaliai tipai

rinojo neolito laikotarpio Narvos kultūrai būdingais ornamentų motyvais. Išlieka ir dubenčliai-lemputės bei gili tradicija puodus lipdyti iš molio masės su augalinėmis ir grūstų sraigių priemaišomis.

Kaulo ir rago dirbiųjų daugiausia aptikta rytinės Latvijos gyvenvietėse, ypač Abuoros 1-oje, Leimaniskių, Asnės 1-oje bei Šiaurinėje Latvijoje - Riniukalnio gyvenvietėje. Kitose šio laikotarpio gyvenvietėse aptikta tik po kelis kaulo ir rago dirbinius.

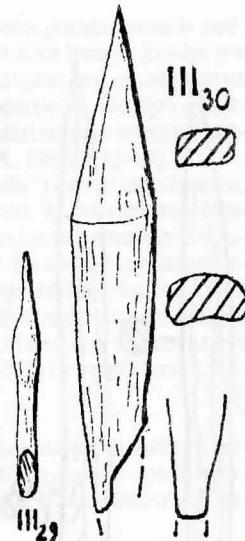
Daugiausia buvo aptikta kūginių strėlės antgaliai. Tai III 1,4,7,12,13,14,17,23 tipo antgaliai, kurie žinomi iš ankstesnių laikotarpiai. Pastaruju tipu antgaliai buvo aptikta Abuoros 1-oje, Leimaniskių, Riniukalnio, Krivinos 1A, Naumovo pereinamojo sluoksnio Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėse (Лозе И.А. 1979, таб. XXVI:1-2,5-10,12-15; Штурмс Е. 1927, аттл. 2F; Чернявский М.М. 1969, с. 13-14; Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис. 8:6). Narvos kultūros Šiaurės rytinėje teritorijoje III_{1a} laikotarpyje pasirodė naujių kūgio formos antgaliai:

III₂₅ tipo kūginių antgaliai, kurių galvutė lygi, skersiniame pjūvyje netaisyklingo apskritimo formas su išryškinta įkote, kuri, kaip ir galvutė, yra apskrito skersinio pjūvio ar plokščia. Pagal I. Zagorską tai II 4E1 tipo antgaliai (Загорская И.А. 1983, с. 14).

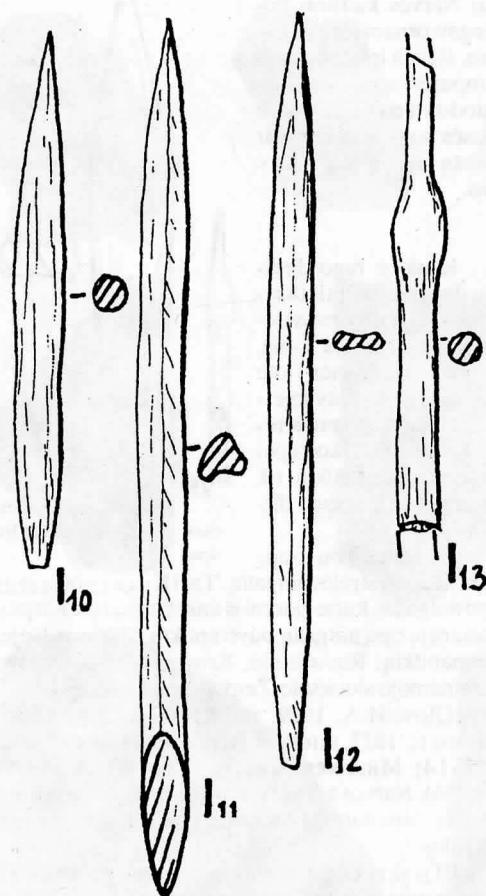
III₂₆ tipo kūginių antgaliai yra analogiški III₂₅ tipo antgaliams, tik kūgio galvutė plačiausioje vietoje turi išmaukelę. Pagal I. Zagorską, tai II 4E2-E3 tipai (Загорская И.А. 1979, с. 14). Šie antgaliai buvo aptikti Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб. XXVI:3-4).

III₂₇ tipo kūginių antgaliai turi netaisyklingo apskritimo skersinio pjūvio formas smailai ir keturtampio formas skersinio pjūvio, siauresnę už kūginį smailai įkotę. Toks antgalis aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб. XXVI:16).

III₂₈ tipo kūginių antgaliai yra su išryškintu kūgio formas, netaisyklingo trikampio skersinio pjūvio smailialiu. Perejimas iš smailallo į įkotę be užkirtimų. Šio tipo antgaliai aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб. XXVI:19).



165 pav. Pagrindiniai kūginių antgaliai tipai



166 pav. Pagrindiniai adatiniai antgaliai tipai

III₂₉ tipo kūginiai antgaliai skersiniame pjūvyje yra netaisyklingo apskritimo formos. Kūgio formos galutė turi pailgintą smaigalių ir liemenį. Įtvara įkotė iš abiejų pusų plokščia - nudrožta. Toks antgalis aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVI:11).

III₃₀ tipo kūginiai antgaliai yra artimi III₂₅ tipo antgaliams, tik kūginėje galutėje turi išryškintą žiedą. Šių antgaliai įkotės siaurėja staiga ir yra plokščios. Toks antgalis aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVI:18).

Daug adatinės formos antgaliai buvo aptiktai Riniukalnio, Abuoros 1-oje, Leimaniškių gyvenvietėse. Iš ankstesnių laikotarpių šiose gyvenvietėse buvo aptiktai I₄ tipo antgaliai, kurie pagal I. Zagorską priskirtini I 1D tipui.

I₁₀ tipo adatiniai antgaliai primena pailgintus siaurus, kūgio formos, apskrito skersinio pjūvio antgalius. Antgaliai įkotės iš abiejų pusų plokščiai nu-

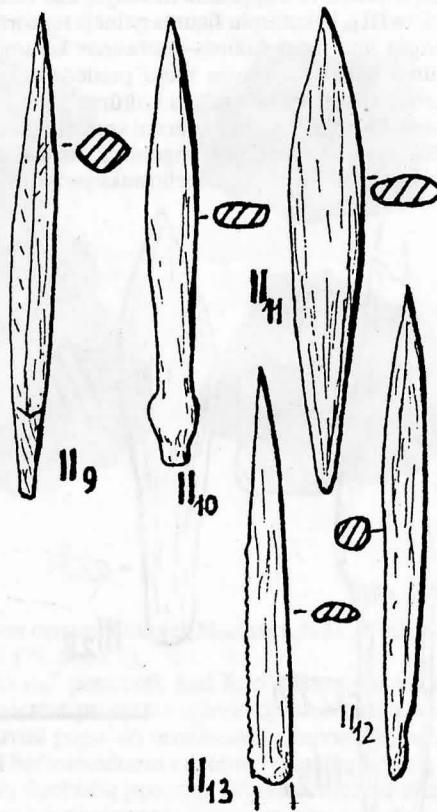
drožtos. Tokių antgaliai aptiktai Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:1,14,20).

I₁₁ tipo adatiniai antgaliai yra ilgi, nežymiai siaurinta plokščia įkote bei netaisyklingo trikampio formos skersmens smaigaliu. Vienas toks antgalis aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:12).

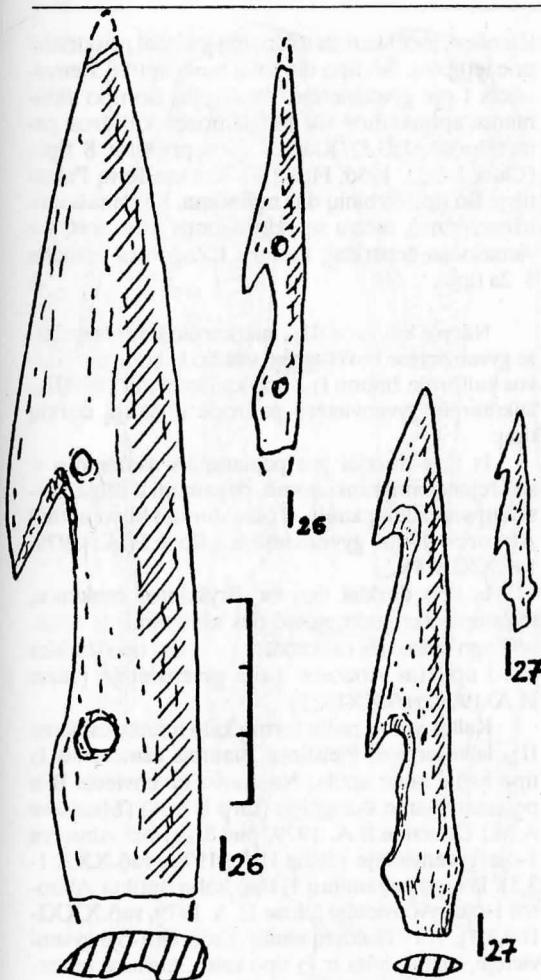
I₁₂ tipo adatiniai antgaliai apvalaus skersinio pjūvio, su nežymiu pastorejimu ties viduriu. Įkotė trumpa, plokščia. Toks antgalis aptiktas Abuoros gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:12).

I₁₃ tipo adatiniai antgaliai apvalaus skersinio pjūvio, ties įkote netaisyklingo keturkampio pjūvio. Antgalio vidurinėje dalyje yra statinaitės formos paplatėjimas. Tokie antgaliai aptiktai Leimaniškių, Riniukalnio, Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:17).

Rytinėse ir šiaurinėse Latvijos gyvenvietėse aptiktas daug karklo lapo formos antgaliai. Ankstesnio laikotarpio gyvenvietėse ir III_{1a} laikmečio gyvenvietėse yra aptiktai II₃₋₄ tipų karklo lapo formos antgaliai. Tarp naujų karklo lapo formos antgaliai išskiria šie tipai:



167 pav. Pagrindiniai karklo lapo formos antgaliai



168 pav. Pagrindiniai vienašonių žeberklų tipai

II₉ tipo karklo lapo formos antgaliai yra rombo formos skersinio pjūvio su nežymiai išryškintomis plokščiomis įkotėmis. Tokie antgaliai aptikti Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:2-3).

II₁₀ tipo karklo lapo formos antgaliai smaigalyje yra rombo formos paplatėjimas ir nežymiai pastorinta apatinė įkotės dalis. Sie antgaliai yra ovalo formos skersinio pjūvio (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:4-5). Pagal I. Zagorską, šio tipo antgaliai priskirtini I 2D tipui (Загорская И.А. 1983, с.14).

II₁₁ tipo karklo lapo formos antgaliai yra lęšio formos skersinio pjūvio, siaurėjančiomis įkotėmis. Šio tipo antgaliai aptikta Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVII:6-7).

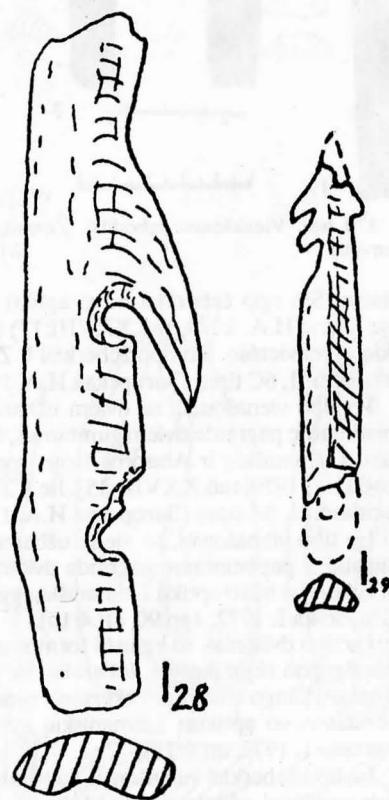
II₁₂ tipo karklo lapo formos antgaliai yra ilgesni

ir trumpesni, su paplatintomis plunksnomis ir pailgintomis įkotėmis. Virš plokščios įtvaros įkotėje yra paplatėjimas. Antgalio smaigalis yra netaisyklingo ovalo skersinio pjūvio ir paplatintas. Šio tipo antgaliai, pagal I. Zagorską, priskirtini prie adatinių antgaliai I, 2B (Загорская И.А. 1983, с.13-15).

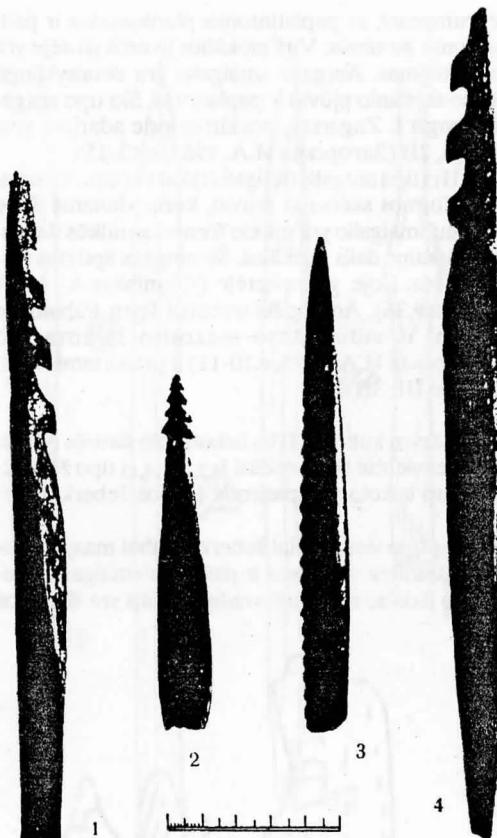
II₁₃ tipo antgalis (ietigalis?) karklo lapo formas, lęšio formos skersinio pjūvio, kurio viename šone žemiau smaigaliu yra pjūklo formos smulkūs dantukai. Apatinė dalis nuskilusi. Šis antgalis aptiktas Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje (Гириникас А. 1990, п.39, pav.36). Analogiški dirbiniai Rytų Pabaltijuje žinomi iš viduriniojo mezolito laikotarpio (Загорская И.А. 1983, с.10-11) ir priskiriami I. Zagorskų III, 3B tipui.

Narvos kultūros III_a laikotarpio šiaurės rytinėse gyvenvietėse buvo aptikti I_{1,2,4,9,14,15} tipo žeberklai. Šiuo laikotarpiu pasirodė naujos žeberklų formas:

I₂₆ tipo vienašoniai žeberklai labai masyvūs, su viena stambia užbarzda ir pailgintu smaigaliu. Žeberklo įkotėsc ir ties užbarzdų įlankiais yra išgręžtos



169 pav. Pagrindiniai vienašonių žeberklų tipai



170 pav. Vienošoniai žeberklai. Žemaitiškės 1-ma gyvenvietė

skylutės. Šio tipo žeberklai buvo aptikti Abuoros 1-oje (Лозе И.А. 1979, таб.XXVIII:17) ir Leimaniškių gyvenvietėse. Šio tipo žeberklai I. Zagorskos priskiriami II, 6C tipui (Загорская И.А. 1983, с.9).

I₂₇ tipo vienašoniai, su dviem užbarzdomis ir paplatintame pagrinde dviem gumburais, žeberklai, aptikti Leimaniškių ir Abuoros 1-oje gyvenvietėse (Лозе И.А. 1979, таб.XXVIII:15). Jie I. Zagorskos priskiriami II, 6A tipui (Загорская И.А. 1983, с.9).

I₂₈ tipo vienašoniai, su viena užbarzda arčiau smaigilio ir paplatintame pagrinde dviem gumburais, žeberklai buvo aptikti Leimaniškių gyvenvietėje (Zagorska I. 1972, 1pp.90, att.4:10).

I₂₉ tipo dvišoniai su eglutės formos užbarzdomis ir išgręžta skyle įjotėje žeberklai. Šie žeberklai yra netaisyklingo trikampio skersinio pjūvio. Tokie žeberklas buvo aptiktas Leimaniškių gyvenvietėje (Zagorska I. 1972, att.4:11).

I₃₀ tipo žeberklai vienašoniai, su trimis ar keturiomis nežymiai užlinkusiomis į vidų keturkampio formos (ne trikampio kaip paprastai) užbarzdomis. Žeberklų smaigaliai nulūžę. Jų įjotės ilgos ir smai-

lėjančios, todėl kartais tokio tipo įrankiai priskiriamai prie ietigalių. Šio tipo dirbiniai buvo aptikti Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje. Analogijos šio tipo dirbiniams aptinkamos tik Maglemozės kultūros paminkluose. J.G.D. Klarkas juos priskiria 8 tipui (Clark J.G.D. 1936, Fig.41:8). Kol kas Rytų Pabaltijyje šio tipo dirbinių dar nežinoma. Su panašiomis užbarzdomis, tačiau su skirtingomis įtaromis, yra vienašoniai žeberklai, kuriuos I. Zagorska priskiria 1, 2a tipui.

Narvos kultūros III_{1a} laikotarpio šiaurės rytinėse gyvenvietėse buvo aptikti visi šio laikotarpio Narvos kultūroje žinomi I₁₋₄ tipo kauliniai durklai. III_{1a} laikotarpiu gyvenvietėse pasirodė ir naujų durklų tipai:

I₅ tipo durklai yra paplatintais ašmenimis ir siaurėjančiomis rankenomis, pagaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų. Tokie durklai buvo aptikti Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXIX:4).

I₆ tipo durklai ilgi, be išryškintos rankenos, trikampio skersinio pjūvio ties ašmenimis ir netaisyklingo ovalo ties rankena. Šio tipo durklas buvo aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXIX:2).

Kaltai yra tų pačių formų kaip ir ankstesniame II_{2a} laikotarpyje. Pleištiniai, siaurais ašmenimis I₃ tipo kaltai buvo aptikti Naumovo gyvenvietės B ir pereinamajame sluoksnuje (tarp B ir A) (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.8:10) bei Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXX:1-3,5). I₈ rago pagamintų I₁ tipo kaltų aptikta Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXXI-II:2,3,7). Tarp skaldytų kaulų Abuoros 1-oje gyvenvietėje, matyti, būta ir I₂ tipo kaltų, kuriuos gyvenvietės tyrinėtoja priskiria dirbinių fragmentams.

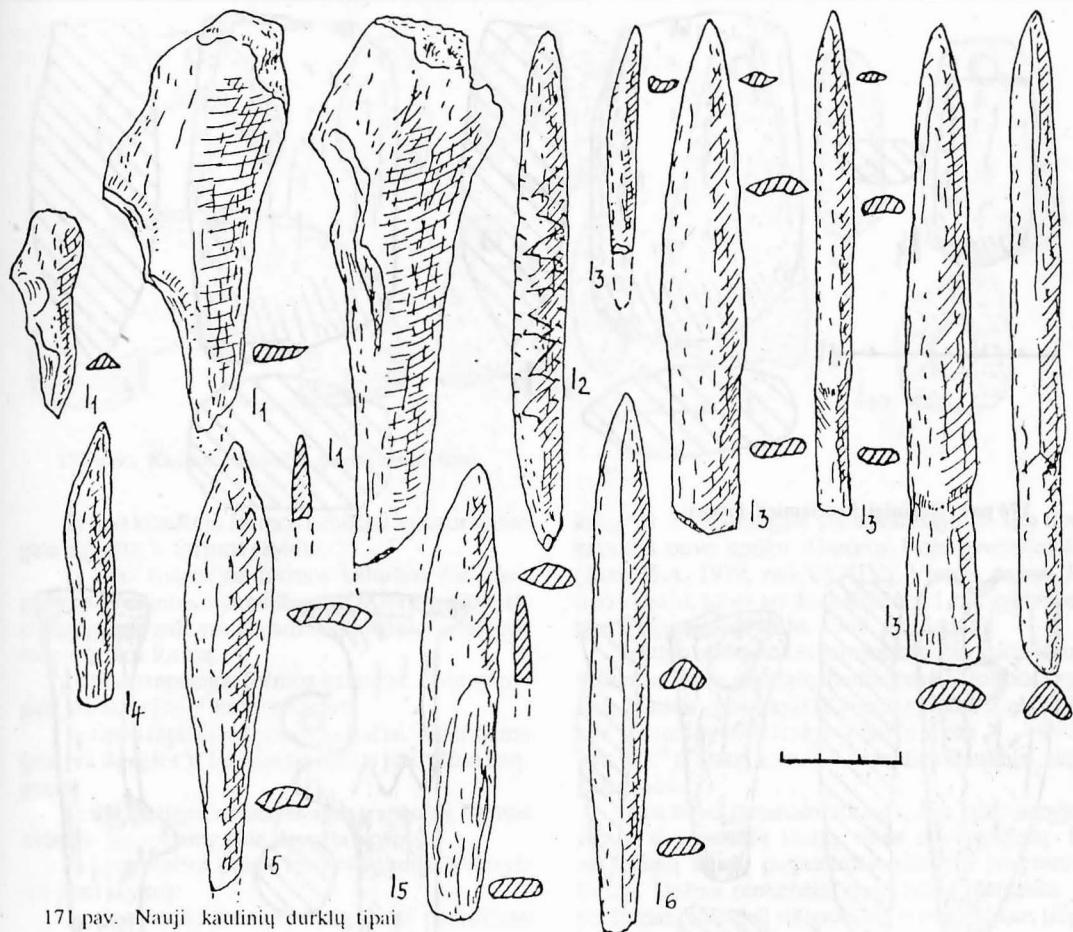
Skobtai yra tų pačių formų (I_{1,2,3}) kaip ir II_{2a} laikotarpyje. Vienas toks raginis skobtas I₃ formas buvo aptiktas Naumovo gyvenvietėje (pereinamasis sluoksnis), I₁ tipo skobtelis aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXX:4).

Kirviai, ypač raginiai ir kauliniai, buvo vartojoami retai. Žemaitiškės 1-oje (Гирининкас А. 1990, pav.71:2), Abuoros 1-oje, Einių (Лозе И.А. 1979, таб.XXXIII:2-3) gyvenvietėse įtveriamieji kirviai bemaž vienodi - I₁ tipo, pagaminti iš išilgai perskelto ragų šlifuotais ne tik ašmenimis, bet ir kiek plačiau.

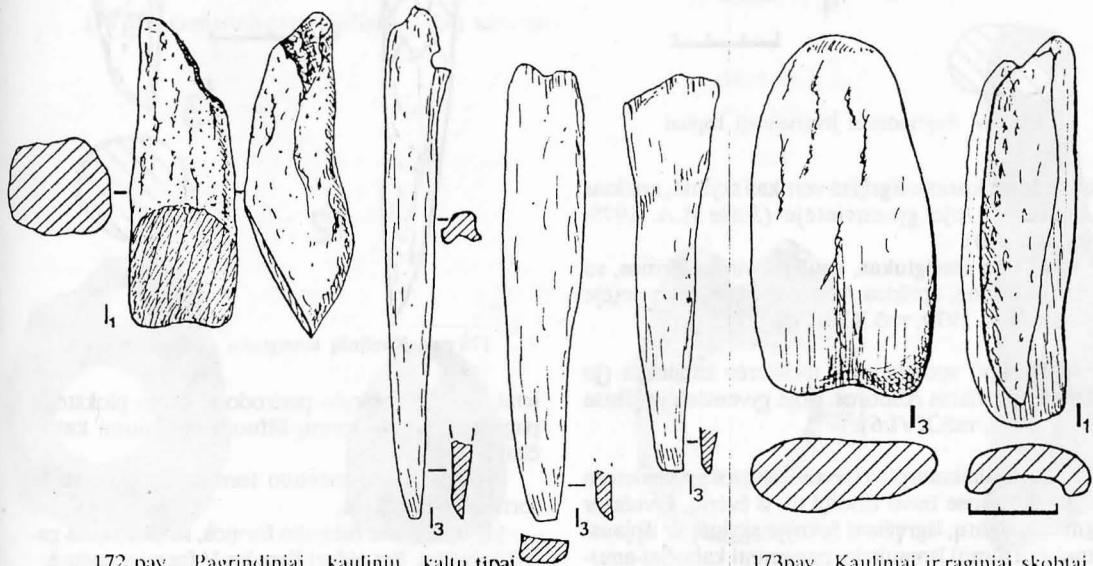
Kapliai, raginiai, pagaminti iš rago atšakų. Vie-name gale buvo išgręžiamos skylės, o siaurieji galai iš abiejų pusų paastrinami. Tokie I₄ tipo kapliai buvo aptikti Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXXIII:5-6).

III_{1a} laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse aptikta daug ir kitų kaulo ir rago dirbinių.

I₂ tipo smeigtukas, kaulinis, vinies formos, su

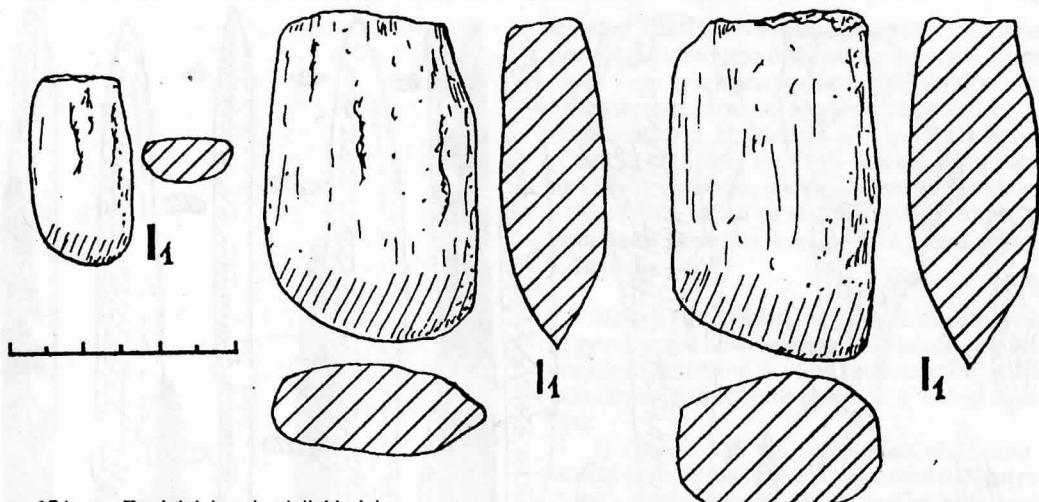


171 pav. Nauji kaulinių durklų tipai

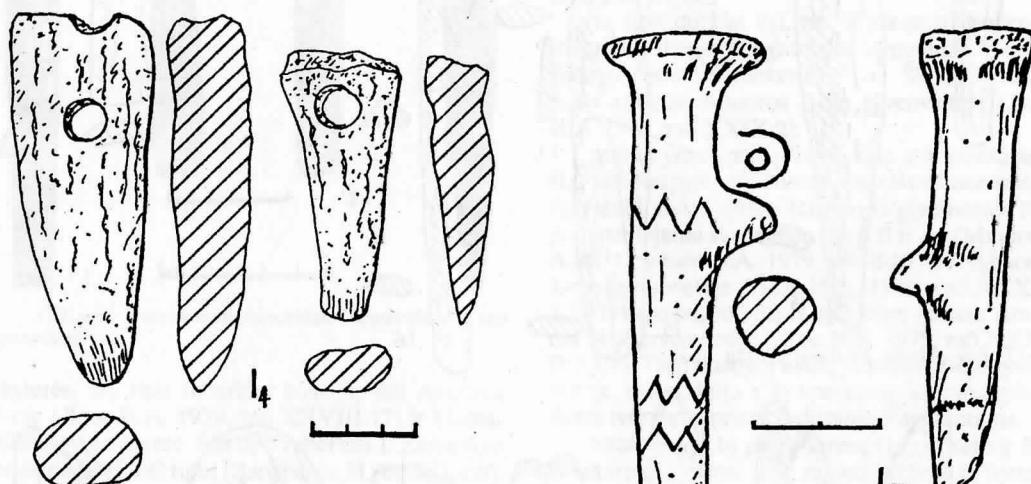


172 pav. Pagrindiniai kaulinių kaltų tipai

173 pav. Kauliniai ir raginiai skobtai



174 pav. Raginiai įveriamieji kirviai



175 pav. Pagrindiniai įveriamieji kapliai

ąsele šone, kurioje išgręžta vertikali skylutė, aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XVI:10).

I₃ tipo smeigtukas, kaulinis, vinies formos, su ataugėle šone, aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XVI:11).

II₈ tipo sudedamasis meškerės kabliukas (jo kotelis), aptiktas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XVI:6).

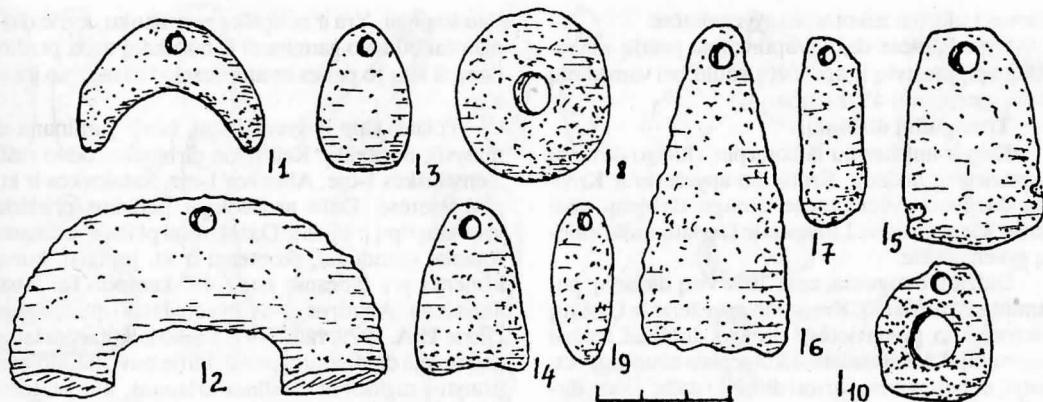
Iki šio laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietėse ir kapinynuose buvo žinomi tik iš žvėrių, gyvulių ir žmonių dantų, išgręžiant šaknyje skylutę ar išspausdinti prišimui įsmaukėlę, pagaminti kabučiai-amu-

176 pav. Kaulinių smeigtukų tipai

lai. Šiuo laikotarpiu pasirodo iš kaulo plokštelių pagaminti įvairių formų šlifuotu paviršiumi kabučiai:

I₁ tipo jauno ménulio formos kabučiai su V formos skylutė šone.

I₂ tipo jauno ménulio formos, su nukirstais galius kabučiai. Per vidurį išgręžta V formos skylutė.



177 pav. Kaulinių kabučių pagrindiniai tipai

I₃ tipo kiaušinio formos kabučiai su siaurajame gale išgręžta V formos skylutė.

I₄ tipo trapecijos formos kabučiai. Siaurasis galas suapvalintas ir Jame išgręžta V formos skylutė, o plačiamame gale yra įsmaukėlė, todėl kabučiai primena širdies formą.

I₅ tipo trapecijos formos kabučiai. Siaurajame gale yra išgręžta V formos skylutė.

I₆ tipo trapecijos formos kabučiai. Siaurajame gale yra išgręžta V formos skylutė, o pakraščiai banguoti.

I₇ tipo pailgas, netaisyklingos trapecijos formos kabutis. Siaurajame gale išgręžta skylutė.

I₈ tipo, plačios rinkės formos kabutis. Viduryje yra plati skylutė.

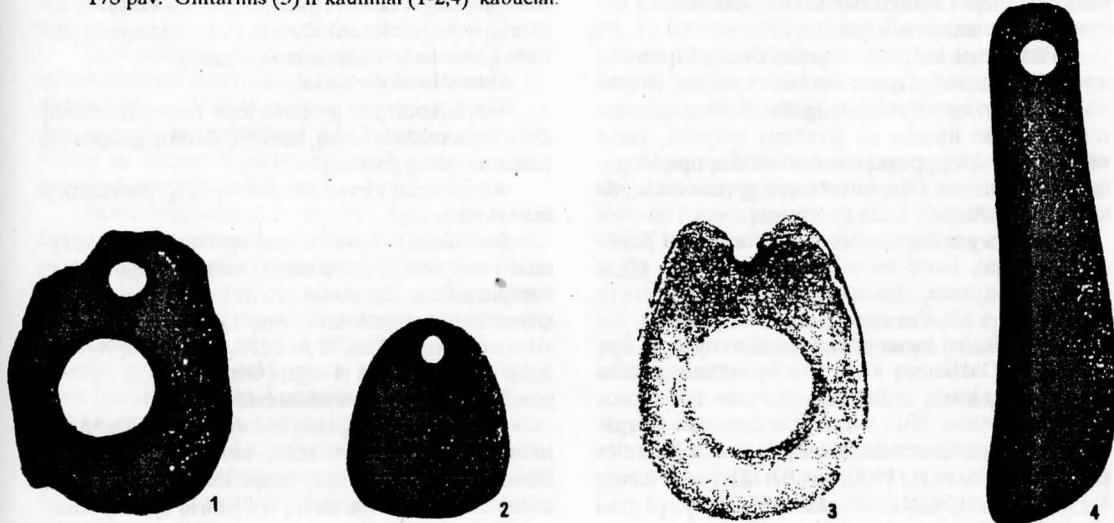
I₉ tipo ovalo formos, banguotais pakraščiais

kabučiai. Viename gale yra apvali skylutė. I₁₀ tipo kabučiai buvo aptikti Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лозе И.А. 1979, таб.XXXIV). Vienas, matyt, I₃ tipo kabutis, buvo aptiktas Krivinos 1-oje gyvenvietėje (Черняевский М.М. 1969, рис.14:11).

I₁₀ tipo aštuoniukės formos kabutis, kurio siauresnajame gale yra išgręžta mažesnė V formos skylutė, žemiau - plati skylė. Kabutis aptiktas Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje (Гириникас А. 1990, pav.115:7). Tokie kabučiai buvo tiek kauliniai, tiek gintariniai.

Ylos buvo gaminamos kaip ir II_{2a} laikotarpyje: vienos iš sąnarinių kaulų, kitos iš vamzdinių. Iš vamzdinių kaulų pagamintos ylos yra įvairesnių formų. Dažnai rankenelių dalys būna platesnės, o perėjimas į smaigalių staigus. Ylų aptikta visose III_{1a}

178 pav. Gintarinis (3) ir kauliniai (1-2,4) kabučiai.



Narvos kultūros laikotarpio gyvenvietėse.

Gyvenvietėse dažnai aptinkama jvairių rankenelių, apipjaustytyų ir apdrožtų kaulų bei vamzdinių kaulų, perpjautų 45° kampu.

Titnaginiai dirbiniai

Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, titnago dirbinių gyvenvietėse nedaug. Kretuono apežerio ir Krivinos durpyno gyvenvietėse titnago dirbinių labai maža. Kick daugiau Lubanos ir Usviatų mikrorajonų gyvenvietėse.

Didžioji dauguma, apie 70% visų dirbinių, pagaminta iš nuoskalų. Kretuono apežerio ir Usviatų mikrorajono gyvenvietėse titnago dirbiniai dažnai pagaminti iš ankstesniais laikotarpiais naudotų, bet, matyt, nebetinkamų vartoti dirbinių dalių. Daug dirbinių: gremžtukų, peilių, antgalių pagaminta iš stambių nuoskalų. Šiuo laikotarpiu vėl imamas naudoti dažniausiai vietinis, bologesnės kokybės titnagas. Tai labai akiavizdu žiūrint į aptiktus Naumovo (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, c.14), Žemaitiškės 1-os (Girininkas A. 1990, p.33), Usviatų IV (B ir A sluoksniuose) (Микляев А.М. 1969, c.30) gyvenviečių dirbinius. Matyt, šiuo laikotarpiu Narvos kultūros ſiaurės rytinės teritorijos gyventojai vėl nutraukė ryšius su titnaginguosc rajonuose gyvenusiais žmonėmis.

Visose šio laikotarpio gyvenvietėse buvo aptikti trikampiai antgaliai: širdiniai, su išgaubtu pagrindu, su mažesnėmis ar didesnėmis įkotėmis. Antgaliai dažniausiai retušuoti pakraščiais iš vienos ar abiejų pusių. Gana daug tarpinės tarp lapo ir rombo formos antgaliai. Jų, išskyrus Žemaitiškės 1-mą gyvenvietę, aptikta visuose tyrinėtuose mikroregionuose (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.6; Микляев А.М. 1969, рис.2; Лозе И.А. 1979, таб.1:11). Šių antgalių paplitimas ir forma rodo, kad šiuo laikotarpiu vyravo dar šukinės-duobelinės keramikos kultūros tradicijos.

Titnaginiai ietigaliai atitinka titnaginių strėlių antgalių formas. Gyvenvietėse vyrauja ištęsto rombo, lauro lapo formos ietigaliai. Rečiau aptinkami trikampio formos su įkotėmis ietigaliai, kurie retušuoti iš abiejų pusių pakraščiais. Šių tipų ietigaliai žinomi visose III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse, išskyrus Žemaitiškės 1-mą gyvenvietę.

Retesni yra ištęsto trikampio formos su įkotėmis antgaliai, kurie buvo aptikti Naumovo (B ir pereinamajame sluoksniuose) gyvenvietėje (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, рис.6:6).

Gremžtukai buvo gaminami iš masyvių ir ilgų nuoskalų. Didžiausią kicką (65%) sudaro galiniai gremžtukai, kurių iš ūnės briaunos retušuotos statmenu retušu. Šiuo laikotarpiu pasirodo gremžtukai, kurių įkotės retušuotos iš priekinės ir kuprelės pusė (Girininkas A. 1990, pav.87:12). Pagal formą šio laikotarpio gremžtukus galima suskirstyti į 5 grupes: trikampiai, keturkampiai, ovalūs, apskriti ir pu-

siau šoniniai. Yra ir netipiškų gremžtukų, kurie dažniausiai būdavo gaminami iš nuoskalų arba perdirbami iš kitų to paties ar ankstesnio laikotarpio įrankių.

Peiliai, kaip ir gremžtukai, buvo gaminami iš masyvių nuoskalų. Keli tokie dirbinėliai buvo rasti Žemaitiškės 1-oje, Abuoros 1-oje, Šašalovkos ir kt. gyvenvietėse. Dalis archeologų peiliams priskiria visai kitų tipų įrankius. Dažniausiai peiliais vadinami šoniniai grandukai, skobelciai ir kt. įrankiai, kurių ašmenys yra didesnio negu 45° kampo. Tai labai akivaizdu Abuoros 1-os gyvenvietės medžiagoje (Лозе И.А. 1979, таб.V-VII). Šiuo laikotarpiu labai padaugėja drožiamųjų peilių, kurie buvo naudojami įstatyti į ragines ar medines kriaunas, kiti įstatomi kaip ašmenėliai.

Gyvenvietėse padaugėja grąžtų, kurių būdavo gaminami iš nuoskalų (56%) arba skelčių (30%). Dalis grąžtų buvo perdirbami iš kitų dirbinių.

Retai šio laikotarpio gyvenvietėse randama titnaginių ylų, kurios buvo gaminamos iš atsikiltinių nuoskalų.

Titnaginiai įtveriamieji kirveliai yra netaisyklinio keturkampio skersinio pjūvio, nežymiai platėjančiai ašmenimis ir suapvalinta pentimi. Jų šonai dažnai turi utilizaciją, pasilikusių nuo įstatymo į įtarą, dalis paviršiaus ir ašmenys šlifuoti. Šie kirviai buvo gaminami iš masyvių nuoskalų arba skaldytinų dalių (Лозе И.А. 1979, таб.III:1,4).

Idomu pastebėti, kad gyvenvietėse sumažėja titnaginių ašmenėlių. Keli tokie ašmenėliai žinomi iš Usviatų IVB gyvenvietės III statybos etapo sluoksnio, Krivinos 2A ir Žemaitiškės 1-oje gyvenvietėje.

Šio laikotarpio pabaigoje pastebimas titnaginių dirbinių sumažėjimas. Pradėta daugiau naudoti kaulo ir rago, akmens (skalūno) dirbinių. Tai, matyt, buvo dėsnings, nes į vėlyvosios Narvos kultūros teritoriją nebepateko anksčiau žinomas titnagas iš pietinės Lietuvos ir Valdajaus aukštumų.

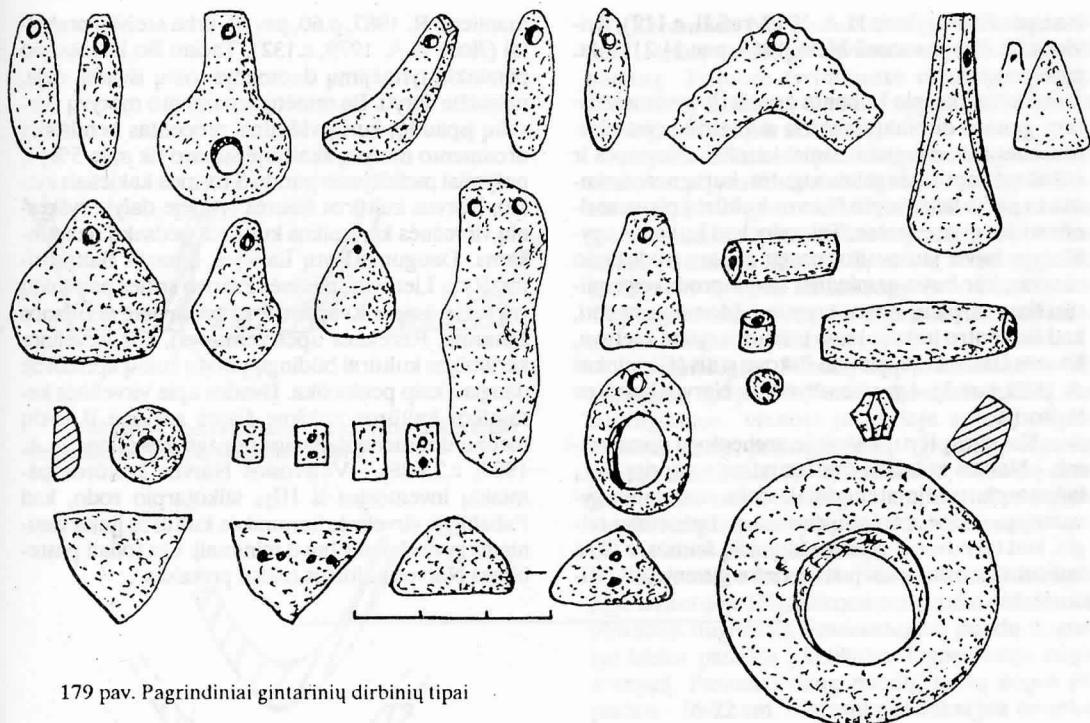
Akmeniniai dirbiniai

Šio laikotarpio gyvenvietėse tarp akmeninių dirbinių nemaža kirvelių, kaltelių, skobtų, galastuvų, tinklams skirtų pasvarų.

Akmeniniai kirviai yra dviejų tipų: įtveriamieji ir su skyle kotui.

Įtveriamieji kirveliai yra apvalapenčiai, nežymiai platėjančiai ašmenimis, netaisyklingo keturkampio pjūvio. Šie kirviai yra analogiški įtveriamiesiems titnaginiams kirviams, kurie buvo aptikti Abuoros 1-oje (Лозе И.А. 1979, таб.XX:8; XXI:1-3,5), Žemaitiškės 1-oje (Girininkas A. 1990, pav.81:2) ir kitose gyvenvietėse.

Šio laikotarpio gyvenvietėse jau aptinkama akmeninių kirvių su skyle kotui, kurie yra dviejų tipų: laivinių kovos kirviai ir apvalapenčiai kirviai su skyle kotui. Laivinių kovos kirvių yra jvairių formų: smailapenčiai, plokščiai rombo formos, Karlovo tipo ir kt.



179 pav. Pagrindiniai gintarinių dirbinių tipai

Visi jie buvo aptikti Abuoros 1-oje (Лозе И.А. 1979, таб.XVII-XIX) gyvenvietėje. Vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje pavienių ir atsiskirtinių šio laikotarpio laivinių kovos kirvių yra žinoma iš 180 vietu, tačiau gyvenvietėse tai retas radinys.

Apvalapenčiai kirviai su nežymiai platėjančiais ir lygiais ašmenimis, rombo formos kirviai, taip pat buvo aptikti Abuoros 1-oje bei Malmuto upės žiočių (Лозе И.А. 1979, таб.XX:2,3; XXII:1) gyvenvietėse.

Šiuo laikotarpiu tyrinėtose gyvenvietėse pastebimas didesnis skalūninių kaltų, skobtų, kirvių ir kt. dirbinių kiekis. Visi iš skalūno pagaminti kirviai yra įtveriamieji, netaisyklingo keturkampio skersinio pjūvio su nežymiai platėjančiais ašmenimis, kurių paviršius preciziškai šlifuotas.

Skalūniniai kalteliai ir skobteliai primena sumažintus įtveriamuosius kirvius. Jie taip pat keturkampio skersinio pjūvio su pagalsta ašmenimis. Vieni yra smailėjančia, kiti - keturkampe pentimi. Juos galantant pric ašmenų susidarydavo plokštuma, šių dirbinelių paviršius taip pat šlifuotas.

Kuo paaiškinti tokią gausą skalūninių dirbinių, kurie tyrinėtojų aptikti Lubanos apyežerio gyvenvietėse? Pirmiausia tuo, kad skalūnas, aptinkamas Karelijoje, Suomijoje, Estijoje, buvo mainomas į gintarą, kurio Lubanos žemumos gyventojai turėjo labai daug. Čia jų iš pietryčių Baltijos jūros pakrančių atsigabentas gintaras buvo apdirbamas, dirbiniai

siunčiami į šiaurės rytus ir mainomi į skalūną. Titnago žaliava, kurią pakeitė skalūnas, šiuo istoriniu momentu vėlyvosios Narvos kultūros gyventojams galėjo būti neprieinama. Pavienių skalūninių dirbinių buvo aptikta bemaž visose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse.

Vėlyvosios Narvos kultūros III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptikta daug gintaro dirbinių.

Iš gintarinių dirbinių daugiausia aptikta kabučių. Jų formos labai įvairios. Šiame laikotarpyje yra žinoma 13 kabučių tipų: kriausės, stogelio, kirvuko, širdies, danties, raktos, lašo, aštuoniukės formos, piramidiniai, asimetriniai, kūginiai, trapeziniai ir figūriniai.

Gyvenvietėse aptikta daug karolių. Tai cilindriniai, žediniai, statinaitės, rutulio formos dirbiniai. Rutulio formos karoliai pasirodo kaip tik šiuo laikotarpiu ir išlieka iki pat Narvos kultūros vėlyvosios fazės.

Aptikta daug sagučių, kurių skylutės, kaip ir karolių, buvo V formos. Sagutės buvo apvalios, keturkampio, kvadrato, netaisyklingo trikampio su apvalais galais formų.

Šio laikotarpio gyvenvietėse sumažėja gintarinių grandžių ir skridinių.

Visi aukščiau minėti gintariniai dirbiniai buvo aptikti Abuoros 1-oje (Лозе И.А. 1979, таб.LIV-LIX; Loze I. 1975, p.49-82), Žemaitiškės 1-oje (Girininkas A. 1990, pav.115:2), Asnės 1-oje, Malmu-

tos upės žiočių (Лозе И.А. 1979, таб. II, с. 117), Кривинов 1A (Черняевский М.М. 1969, рис. 14:21) ir kt. gyvenvietėse.

Šio laikotarpio Lubanos apyčerio gyvenvietėse tarp gintaro dirbinių išsiskiria asimetriški piramidiniai kabučiai, daugiaibriauniai karoliai, trikampės ir trikampės apvalais galais sagutės, kurių neaptinkama to pačio laikotarpio Narvos kultūros pietvakarinės srities gyvenvietėse. Tai rodo, kad Lubanos apyčerijje buvo jau susiformavęs gintaro apdirbimo centras, kur buvo gaminama savita produkcija, plitusi šiaurės, pietų ir rytų kryptimi. Įdomu pastebėti, kad šio centro įtakoje buvo ir šiaurės rytinė Lietuva, šiaurės Baltarusija, pietinė Pskovo sritis (Girininkas A. 1983, pav.3) - t.y. visa vėlyvosios Narvos kultūros teritorija.

Kai kurių Rytų Pabaltijo archeologų duomenimis į Narvos kultūros šiaurės rytinę teritoriją III_{1a} laikotarpiu turėjo ateiti didelė dalis visai naujų gyventojų - indoeuropiečių-prabaltų. Tyrinėtojai teigia, kad tai buvo ne atskiros klajoklių šeimos, o tikra kultūrinė srovė, susiliejusi su vietos gyventojais (Ri-

mantienė R. 1987, p.60, pav.8), arba ateivai prabaltai (Лозе И.А. 1979, с. 132). Tačiau šio laikotarpio paminklų tyrinėjimų duomenys tokį išvadą, deja, neleidžia daryti. Be minėtų ornamento motyvų (virvelių išpaudų, kurių vidutinis procentas bendrame ornamente motyvų skaičiuje sudaro tik apie 5%) ir nežymiai padidėjusio puodų S formos kakleliais kiekie, Narvos kultūros šiaurės rytinėje dalyje ryškesnių virvelinės keramikos kultūros pėdsakų neaptinkama. Dauguma Rytų Latvijos, Šiaurės Baltarusijos, Rytų Lietuvos, pietinės Pskovo srities paminklų yra tokie, kaip ir Kvapanų 2-ra gyvenvietė (Lubanos žemuma, Rezknės upės žemupys), kur virvelinės keramikos kultūrai būdingų puodų šukiu aptikta ne daugiau kaip penkiolika. Išvados apie virvelinės keramikos kultūros reikšmę šiaame regione iš tokų menkų duomenų daromos nepagrįstos (Лозе И.А. 1987, с.23-36). Vėlyvosios Narvos kultūros paminklų inventorius iš III_{1a} laikotarpio rodo, kad Pabaltijje virvelinės keramikos kultūros įtaka vietiniams gyventojams buvo minimali. Čia toliau pastebimas Narvos kultūros raidos procesas.

Narvos kultūros pietvakarinės srities III_{1a} laikotarpio paminklai

DAKTARIŠKĖS 1-ma gyvenvietė yra Telšių raj., Janapolės apyl., Daktariškės kaime, vakariniai be buvusio Biržulio ežero krante. Gyvenvietė aptikta 1979 m. ir tais pačiais metais bei 1980-aisiais tyrinėta (Butrimas A. 1982). 15-30 cm storio kultūrinis sluoksnis, kurį sudarė tamsus sąnašinis smėlinis deliuviujus, buvo po 20-30 cm arimų.

SARNATĖS A gyvenvietė yra Ventspilio raj., tarp Sarnatės-Sembos kelio ir Sarnatės upelio. Ši gyvenvietė 1938-1940 m. buvo tyrinėta E.Šturmso (Šturms E. 1940, I, 1pp.41-64), 1954 ir 1959 m. - L.Vankino (Ванкина Л.В. 1970, с.20). Kultūrinis sluoksnis - smėlis su durpėmis, kuriame aptikta daug rastų, žievų, samanų, anglų, riešutų, buvo iki 70-75 cm storio. III_{1a} laikotarpiu datuojama viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis.

SARNATĖS G gyvenvietė buvo į pietvakarius nuo Sarnatės A gyvenvietės. Aptikta 1930 m. Kultūrinis sluoksnis analogiškas Sarnatės A gyvenvietei. III_{1a} laikotarpiu datuojama taip pat viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis (Ванкина Л.В. 1970, с.29-32).

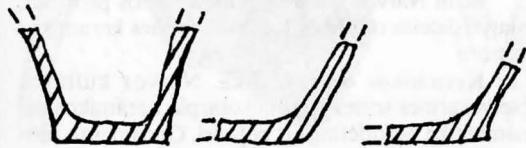
SARNATĖS S gyvenvietė taip pat aptikta 1939 m. Ji buvo 35 m į pietus nuo Sarnatės-Sembos

kelio, tyrinėta 1959 m. 60-65 cm kultūrinis sluoksnis - smėlis su durpėmis. Viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis datuojama III_{1a} laikotarpiu (Ванкина Л.В. 1970, с.54-56).

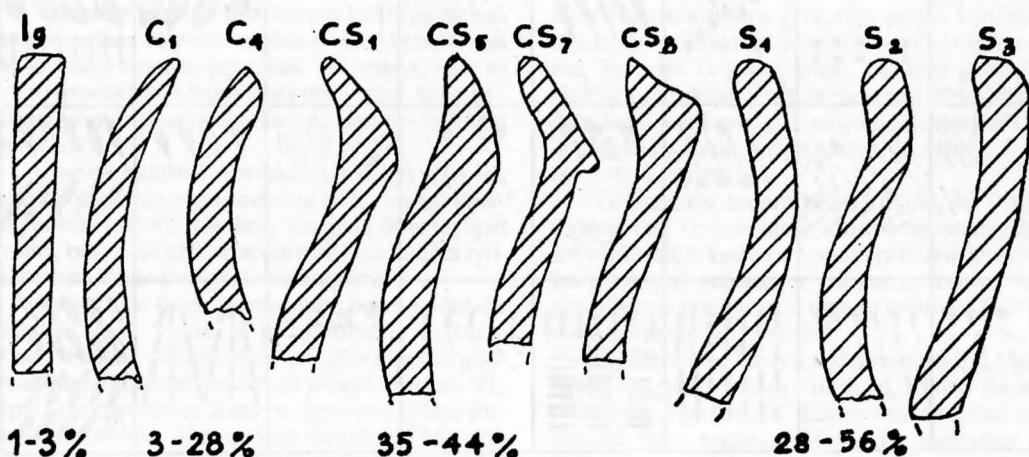
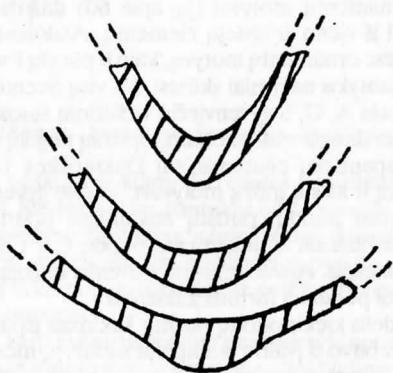
ŠVENTOSIOS 26-ta gyvenvietė aptikta 1966 m. ir tyrinėta tais pačiais metais bei 1970-71-aisiais. Yra Šventosios miestelio (Palangos miestas) pietinėje dalyje, į šiaurę nuo Monciškės kelio. 10-15 cm kultūrinis sluoksnis buvo po durpėmis, juodame dumbliname sluoksnuje (Rimantienė R. 1979, p.163-164).

ŠVENTOSIOS 28-ta gyvenvietė yra į šiaurę nuo Šventosios 26-tos gyvenvietės. Ji buvo aptikta 1966 m. ir tais pačiais metais bei 1970 m. tyrinėta. Dumblino smėlio kultūrinis sluoksnis paplautas ir siekia 10-20 cm, buvo 60-65 cm gylje (Rimantienė R. 1979, p.164-165).

ŠVENTOSIOS 6-ta gyvenvietė yra į pietus nuo Šventosios 2 ir 4-os gyvenviečių. Ji aptikta 1967 m. ir tyrinėta 1972, 1983-1988 m. Kultūrinis sluoksnis, sapropelingas molis, buvo 20-25 cm storio, jį dengė durpių sluoksnis (Rimantienė R. 1979, p.158, 159; 1990, p.21-22).



180 pav. Pietvakarinės srities III_{1a} laikotarpio pagrindiniai puodų dugnelių tipai



181 pav. Pagrindiniai puodų kaklelių tipai

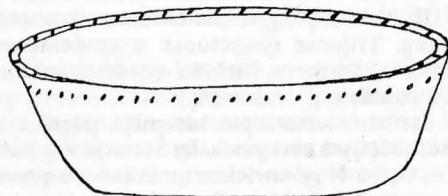
Keramika. Narvos kultūros pietvakarinės srities III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse keramikos aptiktą nedaug. Trijuose tyrinėtuose mikrocentruose: Šventosios, Sarnatės, Biržulio apyžero keramika turi ir panašumą, ir skirtumų.

Tyrinėto laikotarpio keramika pagal molio masės sudėtį yra nevienoda. Jei Šventosios ir Sarnatės A, G, S ir N gyvenvietėse molis buvo liesinamas grūstu granitu ir žymiai rečiau organinėmis priemaišomis, (Bankina J.B. 1970, tafel.4; Rimantienė R. 1979, p.141-144), tai Biržulio apyžero Daktariškės 1-oje gyvenvietėje - vien tik organinėmis priemaišomis (Butrimas A. 1982, p.6).

Technologija. Puodai, kaiip ir ankstesniais laikotarpiais, lipdyti iš 3-7 cm pločio molio juostų. Jos sujungiamos vienoje juostelėje suformuoojant briauną, kitoje, prijungiamoje, - griovelį. Juostelės plonos, dažniausiai 0,5-0,6 cm storio, tik retais atvejais sienelės storesnės negu 1 cm. Paviršius išlyginatas, dažnai pasitaiko ryškus brūkšniuotumas iš išorinės ir vidinės puodų sienelių pusės.

Keramikos forma. Narvos kultūros pietvakarienėje teritorijoje III_{1a} laikotarpio puodai dažniausiai plokštiais dugneliais. Smailiadugnių puodų dugneliai labiau panašūs į katiliuko dugnelį negu kūgio smaigalių. Pasitaiko daug puodų, kurių angos yra plačios - 16-22 cm. Mažesni puodukai yra atitinkamai mažesnių angų - 12-15 cm. Pagal formą puodai turėjo būti platūs ir neaukšti. Pločio ir aukščio santykis galėjo siekti 1:1 arba 1:1,3.

Puodų kaklelių formos analogiškos ankstesnių laikotarių formoms. Gyvenvietėse daugiausiai puodų S formos kakleliais. Sarnatės A gyvenvietės viršutinio sluoksnio dalyje, Šventojoje jie sudaro daugiau kaip 50%, Daktariškės 1-oje - 28%. Gyvenvietėse žymiai padaugėja puodų CS formos kakleliais, jie visuose trijuose mikroregionuose sudaro



182 pav. Dubenėlis lemputė

nuo 35% iki 44%. Labai maža puodų I formos kakleliais. Daktariškės 1-oje gyvenvietėje jų nerasta. Šventosios gyvenvietėse puodai šios formos kakleliais sudarė vos 1-3% (Rimantienė R. 1979, p.141).

Gyvenvietėse puodų I formos kakleliais yra kelių rūšių: Id,g. Puodai C formos kakleliais - C_{1,4}. Įvairesni CS formos puodai - CS₁₋₈ tipų. Puodai S formos kakleliais - S_{1,2,3,7} tipų. Tyrinėtose gyvenvietėse puodų kaklelių tipai pasiskirstę netolygiai. Visose gyvenvietėse po lygių yra tik puodų CS₁ formos kakleliais. Puodų CS₇ ir CS₈ formos kakleliais daugiau Šventosios ir Sarnatės gyvenvietėse. Puodų S₁ formos kakleliais taip pat maždaug vienodas kiekis. Puodų S₇ formos kakleliais daugiau Šventosios ir Sarnatės gyvenvietėse. Šventosios 6-oje gyvenvietėje aptikti plokščiadugnai puodai S formos kakleliais. Nuo Narvos kultūros puodų jie skiriasi tankesne molio mase, kurioje yra daug smulkiai grūsto granito. Šio tipo puodai yra artimi rutulinėm amforų kultūros puodams. Šiame laikotarpyje išliko pažiūgi dubenelių-lempučių. Jie buvo gaminami ovaliais dugneliais. Dubenelių-lempučių galai neiškilūs, lygūs, su indo vidurine dalimi.

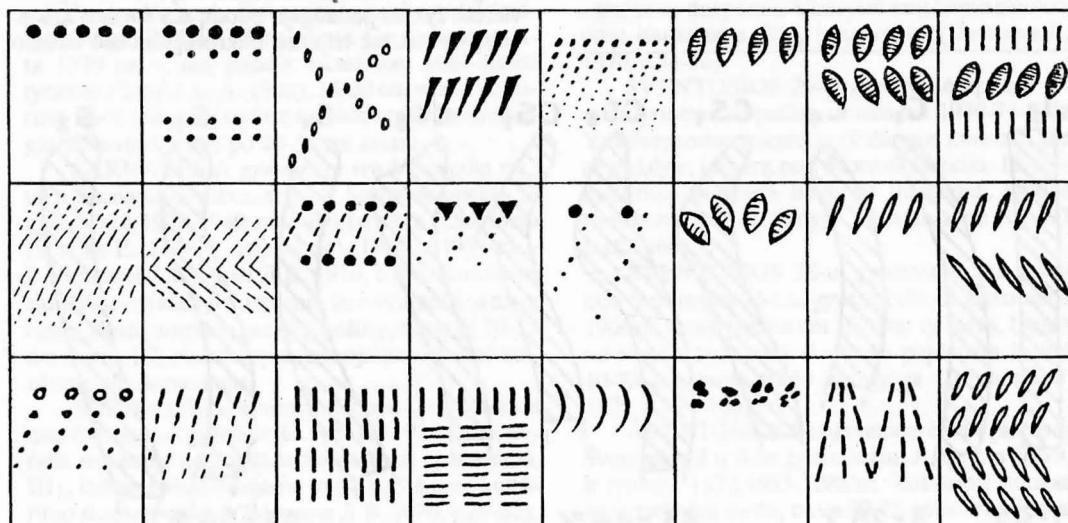
Įdomu pastebėti, kad Narvos kultūros pietvakarinėje ir šiaurinėje srityse puodų formų raidos procesas vyko ta pačia linkme. Mažėjo puodų I ir didėjo S ir CS formos kakleliais. Skirtumas tik tas, kad Narvos kultūros šiaurės rytinėje dalyje puodų I ir C formos kakleliais išliko daugiau.

Šiam Narvos kultūros puodų raidos procesui, matyt, didelės reikšmės turėjo virvelinės keramikos kultūra.

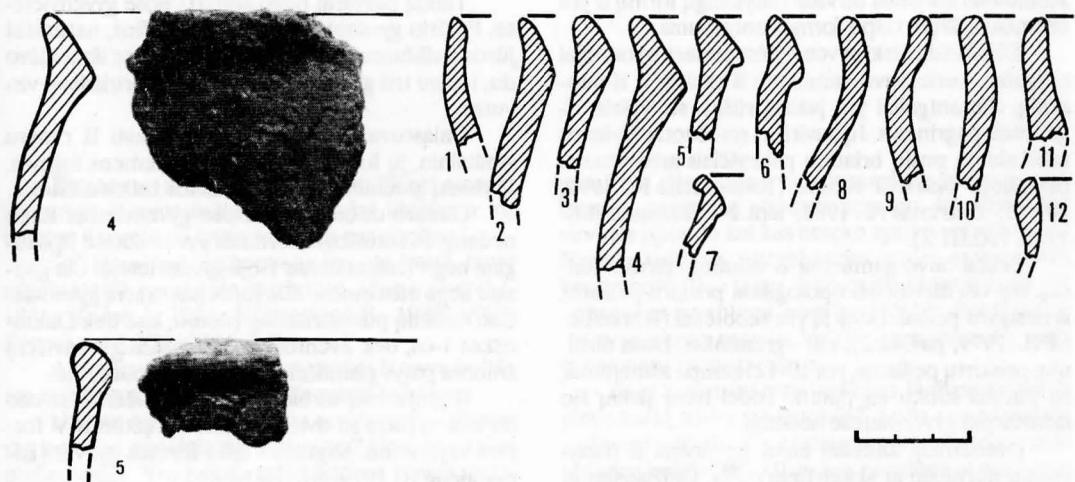
Keramikos ornamentika. Narvos kultūros pietvakarinės srities III_{1a} laikotarpio keramikos ornamentika nesudėtinga ir neįvairiai. Ornamento motyvai išdėstyti horizontaliomis eilutėmis viršutinėje puodo dalyje, žemai puodo briaunos iš išorės ir vidaus pusės, ant briaunos ir labai retai - ant dugneilių. Gyvenvietėse ornamentuoti puodai sudaro nuo 60% iki 84%. Mažiausiai ornamentuotų puodų žinoma Šventosios 6-oje gyvenvietėje (Rimantienė R. 1984, p.16), jie neviršija 10% visų puodų.

Ornamentų motyvai (jų apie 60) dažniausiai sudaryti iš vieno ar dvių elementų. Atskirose gyvenvietėse ornamentų motyvų, kaip ir puodų formų, kiekiei santykis nežymiai skiriasi. Jei visų Šventosios ir Sarnatės A, G, Š gyvenvietių viršutinių sluoksnių keramika daugiausiai puošiamas apvalių negilių duobučių išpaudėlių eilutėmis, tai Daktariškės 1-os - plcištukų ir aštrių įraižų motyvais. Visose gyvenvietėse gausu puodų, puoštų apvajiniais išpaudais, kurie dažniausiai aptinkami ant puodų C ir CS formos kakleliais. Apvaliomis duobutėmis dažniausiai puošiami puodai S formos kakleliais.

Didelis kiekis puodų puoštų šukiniais išpaudėliais. Čia buvo iš įvairių štampelių sudarytų motyvų. Juos sudarančius dantukai esti reti ir nevienodo dy-



183 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai



184 pav. Keramika. Šventosios 26-ta gyvenvietė.

džio, paskutinės štampelio eilutės įspaudėliai smulkesni. Šie štampelių dantukai būna apvalūs, keturkampiai ar netaisyklings formos. Jais įspaudžiamos tiesios, įkypos eilutės, puošiančios puodus žemiau angų briauną, ant kaklelių ar petelių, horizontaliomis eilutėmis.

Tarp Šventosios 6-oje gyvenvietėje aptinkamos Narvos kultūros pietvakarinių sričių būdingos keramikos aptikta ir rutuliniai amforų kultūrai būdingū puodus ir dubenėlių, puoštū I formas stulpelių įspaudais, kripelėmis ir girlandomis (Rimantienė R. 1986, p.18).

Įdomu pastebėti, kad Narvos kultūros pietvakarinės srities velyvojo neolito puodai bemaž visai nepuošiami virvučių įspaudais. Tai, matyt, rodė to meto narvišką bendruomenių uždarumą, gal ir izoliavimąsi nuo gausių virvelinės keramikos kultūros gyventojų.

Narvos kultūros pietvakarinės srities III_{1a} laikotarpio tyrinėtose gyvenvietėse kaulo ir rago dirbinių beveik neišliko. Kaulinių ir raginių dirbinių tipai turėtų būti analogiški Narvos kultūros šiaurės rytinės srities kaulo ir rago dirbinių tipams.

Šventosios 6-oje gyvenvietėje buvo aptiktu du ietigalių tipai. Vienas iš jų priskirtinas V₁ tipui. Tokių ietigalių viename šone yra gilus ir platus griovelis titnaginiams ašmenėliams įstatyti. Antras - VI₂ tipui, kurio viename šone yra smulkios pjūklo formos užbarzdėlės. Čia aptinktas vienašonio žebereklo fragmentas, primenantis I₁₈ tipą, kurio užbarzdos yra labai prigludusios prie kotelio.

Titnago dirbiniai. Šio laikotarpio gyvenvietėse padaugėja titnago dirbinių, nes buvo pradėta įsivežti iš piečiau esančių titnagingų rajonų geresnės kokybės titnago žaliavos. Tai buvo susiję su virvelinės keramikos kultūros genčių skverbimusi į šiaurę. Gyvenvietėse, šalia geros kokybės titnago aptinkama ir vietinio. Įdomu pastebėti, kad tose narviškose gyvenvietėse, kuriose, matyt, nebuvo įsikūrusių virvelinės keramikos kultūros gyventojų, titnago dirbiniai dažniausiai pagaminti iš nuoskalų (pavyzdžiu, Šventosios 26-oje ir 28-oje gyvenvietėse). Ten, kur buvo įsikūrė virvelininkai, ir aptiktas maišytas (virvelininkų ir Narvos kultūros gyventojų) paliki kultūriniai sluoksniai neišsiskiria inventorius (Daktariškės 1-ma, Sarnatės G gyvenvietės), dirbinių gaminti iš skelčių ir nuoskalų. Vyrauja pastarieji. Kitų dirbinių dalis buvo gaminama iš skaldytinių liekanų ar skaldytinių dalių. Retai įrankių gamyboje, matyt, naudotas vietinis kvarcas.

Gremžtukai sudarė bemaž didžiausią titnago dirbinių dalį. Gyvenvietėse, kuriose neaptikta virvelinės keramikos kultūros žmonių pėdsakų, gremžtukai gaminti iš nuoskalų ir yra įvairių formų. Buvo prisaikomi prie turimos titnago žaliavos. Taip pat buvo gaminami ir grandukai.

Gyvenvietėse buvo aptikta gana įvairių formų strėlių antgalių: lancetų, trapecių, rombo formos, trikampių, lapo formos. Lancetinių antgaliai dažniausiai buvo gaminami iš skelčių, trapecijos - iš vidurinių ir apatiniai skelčių dalių. Kitų antgaliai gamyboje naudotos ir skeltės, ir nuoskalos. Lancetinių

ir trapecinių antgalų daugiausia aptikta Daktariškės 1-oje gyvenvietėje (Butrimas A. 1982, lent.24). Rombiniai antgalai ne visai taisyklingų formų ir yra artimiausi išstėsto lapo formos antgaliams.

Didžiausią kiekį gyvenvietėse sudarė trikampiai antgalai, kurie buvo gaminami iš skelčių ir iš nuoskalų. Šie antgalai yra jvairių rūsių: su lygiais, išgaubtais pagrindais. Jų paviršius retušuotas iš vienos arba abiejų pusų briaunų pakraščiais arba visame paviršiuje plokščiu retušu (Rimantienė R. 1979, pav.15; Butrimas A. 1982, lent.24; Vančina L.B. 1970, tafel.III:2).

Peilių buvo gaminami iš vidutinio pločio skelčių. Ne visi dirbinėliai tipologiškai priskirti peiliams iš tiesų yra peilių. Dalis jų yra skobteliai (Rimantienė R. 1979, pav.42:2), kiti - grandukai. Dalis dirbiniai, priskirti peiliams, yra 10-12° kampo ašmenimis, su kuriais sunku ką pjauti. Todėl tikrų peilių šio laikotarpio gyvenvietėse nedaug.

Įtveriamieji kalteliai buvo gaminami iš masyvesnių nuoskalų ar skaldytinių dalių. Didžiausias jų kiekis aptiktas Daktariškės 1-oje gyvenvietėje. Pagrindinė jų paskirtis buvo medžio apdirbimas. Kai kurių kaltelių ašmenėliai buvo gludinti (Butrimas A. 1982, p.10). Šie kalteliai yra prototipai kaulinių ir raginių kaltų, kurie buvo aptinkami Narvos kultūros siaurės rytinėje srityje.

Medžioklės ir žvejybos įrankiams skirtų titnagių ašmenėlių maža. Jų žinoma tik iš Daktariškės 1-os gyvenvietės (Butrimas A. 1982, lent.29:12-14).

Grąžtai buvo gaminami iš nuoskalų. Pasitaiko grąžtų, kurių ašmenėliai yra trikampio arba keturkampio skersinio pjūvio. Jų aptikta visose šio laikotarpio gyvenvietėse.

Gyvenvietėse aptikta nemaža rėžukų. Tai dažniausiai iš nuoskalų pagaminti dirbinėliai, turintys vieną arba du rėžiamuosius kampus. Rėžukai, kaip ir ankstesnais laikotarpiais, būna pagaminti kartu su gremžtukais. Vyrauja kampiniai rėžukai (Butrimas A. 1982, p.11).

Kirviai buvo gaminami iš skaldytinių dalių ar liekanų arba masyvesnių nuoskalų. Visų ašmenys šlifuoti (Rimantienė R. 1979, pav.35:4-5) arba ašrinami retušu (Butrimas A. 1982, lent.33:8).

Tarp akmeninių dirbinių III_a laikotarpio gyvenvietėse buvo aptikta įtveriamujų kirvelių, tinklų pasvarų, trintuvų, galastuvų.

Akmeniniai kirviai yra keturkampio skersinio

pjūvio, nežymiai platėjančiais ašmenimis, šlifuoti paviršiumi, su ryškiomis facetėmis šonuose.

Tinklų pasvarai buvo aptikti visose gyvenvietėse. Pajūrio gyventojai naudojo plokščius, natūraliai jūros nušlifuotus akmenis, kurių šonuose išskeldavo du, rečiau tris griovelius, per kuriuos pririšdavo virvutes.

Galastuvus dažniausiai gamindavo iš rausvo smiltainio, jų forma priklausė nuo akmens formos. Dirbinių gludinimui būdavo skirtos kelios aikštėlės.

Gintaro dirbinių tyrinėtose gyvenvietėse išliko nedaug. Šventosios ir Sarnatės gyvenvietėse jų daugiau negu Daktariškėse 1-oje gyvenvietėje. Čia gausiau negu atokesnėse nuo jūros pakrančių gyvenvietėse dirbinių pusbafrikačių. Idomu, kad tiek Daktariškės 1-os, tiek Šventosios ir Sarnatės gyvenviečių žmonės patys gaminosi gintarinius papuošalus.

Iš gintariniai dirbinių išskiria didelės laivelio formos sagutės su dvemis įstrižais išgręžtomis V formos skylutėmis. Sagutės - lęšio formos pjūvio (Rimantienė R. 1979, pav.76:1-2).

Apvalios sagutės yra lęšio formos pjūvio ir segmentinės.

Tarp papuošalų daugiausia trapecinės formos kabučiai. Be to, minėtose gyvenvietėse aptikta ovalios formos lęšio pjūvio kabučių (Rimantienė R. 1979, pav.75:1).

Karoliai vamzdinės formos. Šio tipo papuošalai buvo aptikti visose šio laikotarpio tyrinėtose gyvenvietėse.

Labai įdomus ir reikšmingas įrankis, rodantis, kad gyventojai jau vertėsi žemdirbyste, yra Šventosios 6-oje gyvenvietėje aptiktos trys ažuolinės arklių išaros. Žemdirbystės plitimą patvirtina javams kulti medinis kulstas bei kaulinių su įstatomomis skeltėmis-ašmenėliais įrežtais lizdais pjautuvas.

Narvos kultūros III_a laikotarpio pietvakarinės srities gyvenviečių inventorius rodo, kad šiame laikotarpyje pradeda skverbtis rutuliniai amforų bei Pabaltijo virvelinės keramikos kultūros, kurios turėjo didelės įtakos pietvakarinės Narvos kultūros srities gyventojams ne tik ükyje. Šis poveikis turėjo lemiamos įtakos vėlesniems etnokultūriniam procesams vėlyvajame neolite. Kai kuriose gyvenvietėse - Šventosios 1-oje, Šventosios 2-oje ir kt. - virš Narvos kultūrai priklausančių kultūrinijų sluoksnių jau aptinkamas (litologiškai tik po tam tikro laiko) Pamarų kultūros gyvenvietėms būdingas inventorius.

Pamarių kultūra

Kokia tai archeologinė kultūra? Kokį poveikį jai turėjo Narvos kultūra? Koks jos likimas ir ką bendro ji turėjo su baltų kultūros susidarymu?

Šic klausimai archeologų jau ne kartą buvo nagrinėjami įvairiuose darbuose (Kostrzewski J. 1931; Žurek J. 1954; Rimantienė R. 1980; 1989; Butrimas A.I.O. 1985 ir kt.).

Aktualiausia mums yra nustatyti Narvos kultūros reikšmę susiformuojant Pamarių kultūrai.

Narvos kultūros poveikio susidarančiai Pamarių kultūrai neneigia nė vienas tuo klausimu rašęs archeologas. Yra įvairių šios kultūros kilmės interpretacijų. Viena iš jų - R.Rimantienės. Mokslininkė nurodo, kad Pamarių kultūros kilmės reikštę ieškoti kiek labiau į pietus nuo Lietuvos pajūrio, Nemuno kultūros srityje, jau anksčiau patekusioje rutulinių amforų kultūros įtakon, neneigiant ir Narvos kultūros komponento (Rimantienė R. 1989, p.177). Pagal autorę išeitų, kad Pamarių kultūrai didžiausią įtaką galėjo turėti neolitinė Nemuno kultūra. Tačiau ar gyventojai, gyvenę Nemuno kultūros teritorijoje, vėlyvajame neolite jau buvo virvelinės keramikos kultūros užgožti? Kas sudarė virvelinės keramikos kultūros bendrojo horizonto bruozus, kuriuos nurodo R.Rimantienė? Išeitų taip, kad, ateidami į Baltijos pajūrį (pietrytinę pakrantę), virvelinės keramikos kultūros gyventojai jau turėjo būti paveikti Nemuno kultūros. Šis žmonių srautas, nešantis virvelinės keramikos ir Nemuno kultūras, atklydo į Baltijos pajūrį, kur gyveno Narvos kultūros gentys. Tokie samprotavimai gali egzistuoti, tačiau neišku, koks likimas ištiko neolitinę Nemuno kultūrą, kai į šią teritoriją atklydo virvelinės keramikos kultūros gyventojai. Iš R. Rimantienės samprotavimų turėtų išplaukti, kad Pamarių kultūroje ryškesnis yra iš Nemuno, o ne iš virvelinės keramikos kultūros bendrojo horizonto paveldėtas inventorius. Tačiau Nemuno kultūros požymiai (išskyrus titnago inventorių, kuris tapatus visose gretimose Nemuno kultūros teritorijos gyvenvietėse) Pamarių kultūros inventoriuje labai nežymūs.

Reikštų pastebeti, kad Pamarių kultūros susidarymo procesas nebuvo ilgas. Atskélė į Kuršmarių ir Aistmarių pakrantes, virvelinės keramikos kultūros gyventojai čia rado Narvos kultūros gentis. Idomu pastebeti, kad victimai Narvos kultūros gyventojai neperėmė ir savo ūkyje nenaudojo pagrindinių virvelininkų atneštų keramikos formų: taurių, amforų,

puodinių. Neperėmė net ornamento motyvų - labiausiai paplitusio virvutės įspaudo. Nė vieno šio virvutės įspaudo kol kas neteko aptiki vėlyviausioje Narvos kultūros pietvakarinės srities gyvenviečių keramikoje. Tuo tarpu Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyventojai, nors ir nenorom, bet ši virvutės ornamento motyvą vis tik įkomponavo į savo ornamentų motyvų raštus.

Taigi kas atsitiko su vietiniais Narvos kultūros pietvakarių srities gyventojais? Ar jie taip vieningai izoliavosi nuo ateivų, ar staigiai perėmė ateivų materialinę kultūrą, kad šiandien negalima atskirti, kur ateivų, kur vietinių žmonių gyvenimo pėdsakai. Išstumti ar sunaikinti jie nebuvó, nes priešingu atveju susiformavusioje Pamarių kultūroje nebūtų randama tiek daug Narvos kultūrai būdingų bruozų, kurie pastebimi tyrinėtų gyvenviečių titnago inventoriuje: lancetiniai, trapeciniai, lapo formos, išėsto rombo formos, kurie primena lapo formos antgalius, rombo formos antgaliai, iš skaldytinių ir masyvių nuoskalų pagaminti netaisyklės formų įtveriamieji kirveliai. Kitas titnaginis inventorius neiškalbus, nes dirbiniai yra bendrakultūriniai.

Dar daugiau Narvos kultūros požymių esti keramikoje. Ypač akivaizdu tai, kad Pamarių kultūros keramikoje daug formos ir puošbos elementų permata iš Narvos, o ne Nemuno kultūros keramikos. Ryškiausiai bruozai pastebėti plačiaangėse puodynėse siaurėjančiais dugneliais (Cedmaro tipo puodai). Tai tie patys Cedmaro tipo puodai, tik su auselėmis (Žurek J. 1954, Tabl.II:1b,5,7; Rimantienė R. 1984, pav.113 ir kt.). Iš Narvos kultūros gyventojų perimtos lemputės-dubenėliai, kurių gausu visose Pamarių kultūros gyvenvietėse ir neaptinkama nė vienoje kitoje virvelinės keramikos kultūroje.

Pamarių kultūros gyvenvietėse aptinkama keramika buvo labai gausiai puošiama. Galima priskaičiuoti apie 30 Narvos kultūrai būdingų ornamento motyvų, kuriuos savo puodų puošboje naudojo Pamarių kultūros gyventojai (Butrimas A. 1982, lent.23; Rimantienė R. 1980, pav.45; 1989, p.118-134; Žurek J. 1954, ryc.12-14 ir kt.).

Nesant radiokarboninių ir kt. tyrimų, negalima nustatyti, ar ilgai šalia virvelinės keramikos kultūros genčių egzistavo Narvos kultūros gyvenvietės. Daug duomenų šių problemų išsprendimui duotų kapinynei tyrinėjimai.

Nustatant Narvos kultūros įtakos lygi Pamarių

kultūros susidarymui svarbiu momentu reiktų laikyti šios kultūros genčių ūkio tyrinėjimą.

Iš tyrinėtų Šventosios, Sarnatės, Nidos ir kt. gyvenviečių inventoriaus matyti, kad virvelinės keramikos kultūros gyventojai perėmė vietas gyventoju ūkio struktūrą (Rimantienė R. 1980, p.8-19); žvejybą, rinkimą (perėmė visas žvejimo priemones, statęsi užtvaras žuvims gaudyti, vertėsi net medžiokle jūroje). Gyvulininkystėje ir žemdirbystėje Pamarių kultūros egzistavimo laikotarpiu didesnio šuolio nepastebėta. Šiomis ūkio šakomis pamariečiai vertėsi ne ką plačiau už Narvos kultūros gyventojus. Tą rodo Šventosios ir Nidos gyvenviečių tyrinėjimai (Rimantienė R. 1980, p.19-20).

Virvelininkai perėmė net gintaro apdirbimą. Pamarių kultūros gyventojai toliau gamino tuos pačius dirbinių tipus kaip ir Narvos kultūros gyventojai ankstesniu laikotarpiu. Iš gintarinų dirbinių galima būtų išskirti tik keletą tipų, kurie plačiau paplito II tūkst. pr. Kr. pirmame ketvirturyje. Tai keturkampės sagutės ir skridiniai, kurie puošti iš igrėžtų duobučių apskritimais ir kryžmomis.

Pamarių kultūros egzistavimo metu bendras gintarinų dirbinių kiekis gyvenvietėse sumažėjo. Sumažėjо eksportas į velykosios Narvos kultūros sritį ir išsiplėtė į Zlotos kultūros sritį (Mazurowski R. 1983, s.71-78) ir kitas piečiau esančias teritorijas, kuriose gyveno virvelinės keramikos kultūros gentys.

Virvelinės keramikos kultūros genčių prisitai-
kymas prie aplinkos, ūkio, statybos tradicijų rodo,
kad ateiviai nebuvu taip toli pažengę gamybiniuo ūkio
sritijje, kad būtu iš pagrindų pakeitę vietinių gyven-
tojų ūkį. Todėl Narvos kultūros gyventojų vaidmuo
Pamarių kultūroje išliko didelis.

Ryškiausiai skirtumai tarp ateivių ir vietinių gy-
ventojų buvo tik keramikoje. Ateiviai, virvelininkai,
lipdė pietinių indoeuropiečių pamėgtas ir jiems pri-
imtinias puodų formas, nors ir čia, kaip minėta aukš-
ciau, ncišvengė vietinių gyventojų itakos.

Kol kas dar ne visai aišku, kodėl ir kaip Pamarių kultūra nustojė egzistavusi. Archeologiniai tyrinėjimai leidžia daryti ir tokias priežiūras. Virvelininkai, patekę į jiems svetimą gamtinį landšaftą, aplinką, paprasčiausiai negalėjo pakeisti vietinių gyventojų ūkio raidos. Ūkyje, dvasiniame gyvenime negalėdami perimti iniciatyvos, turėjo prisitaikyti prie vietinių gyventojų ir ištirpti tarp jų. Apie ūkio perėmimą iš vietinių gyventojų jau kalbėjome. Šiuo laikotarpiu ateiviai turėjo lemti Pamarių kultūros gyventojų dvasinės kultūros stereotipus. Kas šiuos stereotipus galėjo kurti? Pirmiausia tradicijos (jų naujoje vietoje nebuvovo, nors ryšius su kitais virvelininkais jie palaičė), genetinis palikimas (nauja karta jį vis praras-davo).

Ateiviai naujo etnoso, matyt, nesukūrė, nes per trumpas ateivių kultūros egzistavimo tarpsnis. Be to, ateiviai nedominavo nei ūkiname-visuomeniniam, nei dvasiniame gyvenime, kas pažymėtina ir Pamarių, ir Fatjanovo ar Padnieprės kultūrose. Todėl kalbėti apie naujo etnoso (baltų!) susidarymą minėtu laiku neįmanoma.

Superetnosas, kokiui buvo pietiniai indoeuropiečiai-virvelininkai, savo monolitiškumu galėjo pasižymėti tik pradinėje formavimosi ir plitimose stadijoje. Susidurės su kitais etnosaiais ir išsiblaškės jis poliarizavosi ir tapo neveiksmingu. Virvelinės keramikos kultūros pasirodymas Narvos kultūros pietvakarinėje dalyje, matyt, reikštų besiskaidančio galingo etnoso degradacijos pradžią.

Staiga pasirodžiusi Pamarių kultūra staiga ir išnyko. Autoriai, tyrinėjantys Pamarių kultūrą, nurodo, kad ši kultūra egzistavo iki II tūkst. pr. Kr. vidurio (Rimantienė R. 1984, p.215-216; Butrimas A. 1985, c.21). Idomu pastebėti, kad toks pat staigus buvo Padnieprės ir Fatjanovo kultūrų pasirodymas ir išnykimas. Vargu, ar gali būti priimtinės Pamarių kultūros pabaigos datavimas 1500 m. pr. Kr. Turėdami radiokarbonines datas (Rimantienė R. 1989, p.176), galime teigti, kad Pamarių kultūros egzistavimas siekia tik pirmajį II tūkst. pr. Kr. ketvirtį. Todėl ilgiausiai Pamarių kultūra čia galėjo egzistuoti apie 400 metų. Šis laikotarpis būtų dar trumpesnis - apie 200 metų - jei limnėjinės transgresijos laikotarpiu virvelinės keramikos kultūros gyvenvietes dar priskirsime Pabaltijo virvelinės keramikos kultūrai. Jei Pamarių kultūra būtų egzistavusi iki pat II tūkst. pr. Kr. vidurio, tai mes galėtume, nors ir nelabai aiškiai, atsekti Pamarių ir Vakarų baltų pilkapių kultūrų ryšį. Antropologinį perimamumą tarp šių kultūrų nustatė G.Česnys (Чеснис Г.А. 1987, c.100-101). Tačiau archeologinių tyrinėjimų išvado-se ryšio tarp minėtų kultūrų dar nematyti.

Archeologams iškyla ir problema, kaip nustatyti Pamarių ir brūkšniuotosios keramikos kultūrų ryšį. Čia aiškiai susiduriame su archeologinės medžiagos, tipologijos ir chronologijos neatitikimu. Tačiau apie brūkšniuotosios keramikos kultūros susidarymą ir paplitimą buvusioje Narvos kultūros pietvakarinėje srityje kalbėsime vėlyvesniame skyriuje.

Todėl epizodiškam virvelinės keramikos kultūros pasirodymui, kokiui jis buvo Narvos kultūros pietvakarinėje srityje, priskirti vakarų baltų kultūros susidarymą kol kas per drąsu. Tai neatitinktų archeologijos mokslo duomenų. Tik tipologiskai ir chronologiskai nustačius Pamarių ir Vakarų baltų pilkapių, Pamarių ir brūkšniuotosios keramikos kultūrų paminklų medžiagos perimamumą ir jos raidą, bus galima kalbėti apie svarbą tų trijų kultūrų, prisidėjusių prie vakarų baltų susidarymo.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio paminklai

LAGAŽOS gyvenvietė yra šiaurinėje Luba-
nos žemumos (buvusio ežero) dalyje, Lagažos ir
Posmso upių santakoje. Gyvenvietė buvo aptikta
1964 m. ir tais pačiais bei 1965, 1966, 1968 m.
I.Luožės tyrinėta. Kultūrinis sluoksnis, susidaręs iš
dviejų sluoksnelių - smėlingo priemolio ir durpingo
priemolio (abieju sluoksninių storis siekia apie 40 cm),
buvo po 0,50-0,55 m priemolio sluoksniu (Jloze
I.A. 1979, c.30-38).

KRETUONO 1D gyvenvietė yra Švenčionių
raj. Švenčionių apyl., Reškutėnų kaimo vakarinėje
dalyje, rytiniam Kretuono ežero krante. Gyvenvie-
tė autorius aptiko tuo pačiu metu kaip ir Kretuono
1B ir A, gyvenvietes - 1978 m. Kretuono 1D gyven-
vietės kultūrinis sluoksnis yra žemiau Kretuono 1C
gyvenvietės kultūrinio sluoksnio. Jį sudaro stam-
biagrūdis, vietomis geležingas smėlio sluoksnis ir
apdurpėjė jvairių sąnašų sluoksniai buvusio upelio
vagos duburiuose. D kultūrinis sluoksnis buvo ap-
tiktas tyrinėjant Kretuono 1-mos gyvenvietės pietry-

tinę dalį (Girininkas A. 1992, p.18).

ŽEMAITIŠKĖS 2-ra gyvenvietė yra apie 200
m į šiaurės rytus nuo Kretuono 1D gyvenvietės,
vakarinėje buvusio Kretuono ežero lagūnos pakran-
tėje. Gyvenvietė buvo aptikta 1979 metais ir tais
pačiais bei 1980-1981 m. tyrinėta. Kultūrinis sluoksnis -
3-40 cm storio sapropelingos durpės - buvo
aptiktas po 1-1,97 m durpių sluoksniu (Girininkas
A. 1990, p.11).

ŽEMAITIŠKĖS 3A gyvenvietė yra apie 200 m
į rytus nuo Žemaitiškės 2-os gyvenvietės, rytinėje
buvusio Kretuono ežero lagūnos pakrantėje. Gy-
venvietė buvo aptikta 1983 metais ir 1984-1985 m.
autoriaus tyrinėta. A kultūrinis sluoksnis - sapro-
plingos durpės su ečerinėmis sraigėmis - yra po 0,5 m
storio durpių sluoksniu (Girininkas A. 1986, p.7-9).

KRIVINOS 3-čia gyvenvietė yra Baltarusijos
šiaurinėje dalyje - Vitebsko srityje, Senensko raj.,
prie Golovsko kaimo, Krivinos durpyne, šalia Krivino-
s upelio. Kultūrinis sluoksnis, kurio storis 0,6 m,



185 pav. Žemaitiškės 2-os gyvenvietės tyrinėjimai 1980 metais.



186 pav. Šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse aptiktos pagrindinės keramikos formos

yra abiejose upelio (dabar numelioruoto) pusėse. Kultūrinis sluoksnis - tamsiai rusvos durpės - yra po 0,2 storio durpių sluoksniu. Siame sluoksnje yra smėlio tarpsluoksniių. Gyvenvietė buvo aptikta 1978 m. ir tais pačiais metais bei 1979-1980 m. tyrinėta (Zajkočki E.M. 1982, c.82-88).

ZAREČJÉS 1-ma gyvenvietė yra šiaurės Baltarusijoje, Vitebsko srityje.

NAUMOVO gyvenvietė, Λ sluoksnis (žr. p. 138).

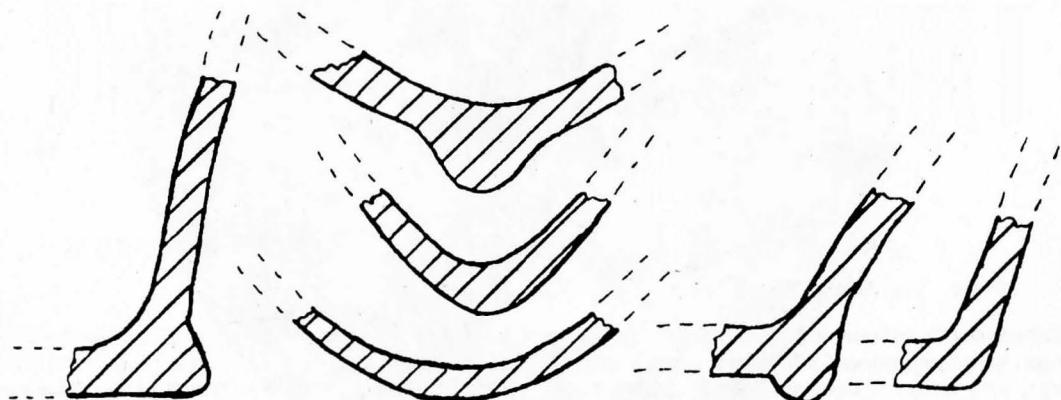
USVIATU IV gyvenvietė A sluoksnis (žr. p.63) (Miklyev A.M. 1969, c.18-40).

SERTÉJOS 2A gyvenvietė yra Smolensko srityje, Veližo raj., tarp Rudnios ir Balbajaus kaimų, dešiniajame Scrtéjkos upės krante, apie 9 km nuo

jos žiočių, numelioruoto buvusio ežero, dabar durpyno, pakraštyje. Kultūrinis sluoksnis - sapropelinis durpės - yra po durpių sluoksniu 1,5 m gylje nuo dabartinio žemės paviršiaus (Mikliacv A.M. 1983, p.67-69; Dolukhanov P.M., Miklyayev A.M. 1986, p.84 ir kt.).

Keramika. Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse aptikta keramika turi visus ankstyvojo ir viduriniojo Narvos kultūros etapų keramikos būdingiausius bruožus.

Sio laikotarpio keramika pagal molio masės sudėtį yra įvairiarūšė. Visose gyvenvietėse į molio masę dažniausiai buvo dedama grūstų sraigų ir augalinių priemaišų. Krivinos 3-oje, Naumovo A, Usviatu IVA (Lagažos, Abuoros gyvenvietės Lubas-



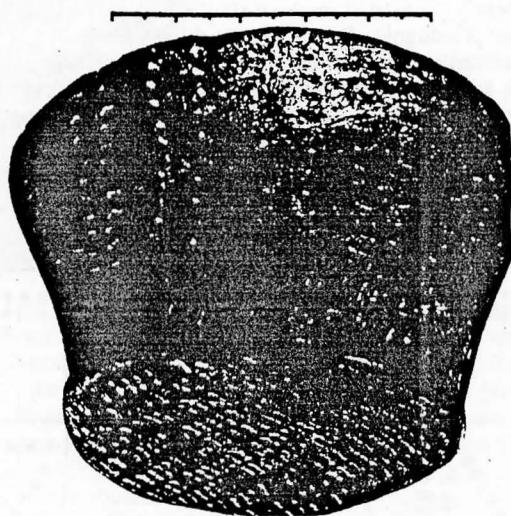
187 pav. Puodų dugnelių pagrindinės formos

nos tipo keramikoje) gyvenvietėse į narviškos keramikos molio masę pradedama dėti grūsto granito ir smėlio. Tokia keramika minėtose gyvenvietėse sudaro apie 40%. Likusios keramikos molio masės sudėtis nesiskiria nuo ankstesnių laikotarpių keramikos molio masės sudėties.

Technologija. Puodai lipdomi vienoje juosteje suformuojant briauną, kitoje, prijungiamojos, - griovelį. Nemaža puodų buvo gaminama iš juostų, paploninių ir užleidus juostų pakraščius vieną ant kito. Pastarasis juostų jungimo būdas buvo labai paplitęs Krivinos 3-oje (Зайкоўски Э.М. 1982, c.86), Žemaitiškės 2-oje ir 3A gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, p.50). Puodų sienelių storis neviršijo 1,1 cm storio (išskyrus Kretnono apežerio gyvenvietėse aptiktus puodus, kurių sienelių storis siekia iki 1,3-1,5 cm), dažniausiai buvo aptinkami puodai yra 0,5-0,9 cm storio sienelėmis. Puodų sienelės tiek iš išorės, ties iš vidaus buvo brūkšniuotos horizontaliais ir ištريžais brūkšniais, lyginant paviršiu po juostų sujungimo. Retkarčiais dar buvo naudojamas plakimo būdas. Dažnai paviršius buvo užlyginamas rankomis arba kauline, medine mentele.

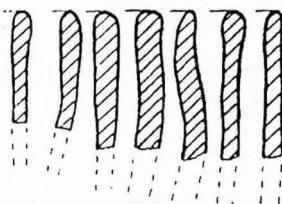
Puodų forma. Visose gyvenvietėse aptiki puodai buvo dviejų pagrindinių formų: smailiadugniai ir plokščiadugniai.

Smailiadugniai puodai yra kelių tipų. Pirmojo tipo puodai yra plačiomis angomis, kūgio formos, smailėjančiais dugneliais. Jų plotis ir aukštis sutinka - 1,5:1. Šie puodai yra tapatūs ankstyvojo neolito Narvos kultūros šiaurės rytinės srities I_{1a} ir I_{2a} laikotarpio plačiaangiams puodams. Skiriasi tik ornamento kompozicija. Jei ankstyvieji Narvos kultūros puodai ornamentuoti žemiau angą ar pačios jų briaunos, tai III_{1b} laikotarpio puodai dažnai puošiami visame paviršiuje grūdelių ar kitų štampelių išspaudais. Šių puodų kakleliai dažniausiai yra Carba S formos. Kiti smailiadugniai puodai yra artimesni šukinės duobelinės keramikos kultūros puodams,

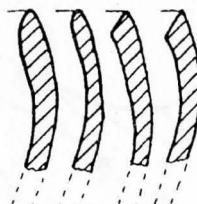


188 pav. Puodus. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

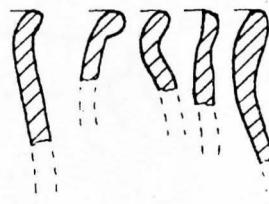
kurių dugneliai ovalūs, kartais turintys spenio formas priekipus, o puodų kakleliai dažniausiai C formas. Smailiadugniai puodai buvo aptikti bemaž visose gyvenvietėse, išskyrus Lagažos gyvenvietę. Kretnono, Krivinos mikrocentruose smailiadugniai puodai sudaro 15-30% visų puodų, o Naumovo A ir Usviatų A - net 40%. Krivinos 3-os, Sertėjos 2-os, Usviatų IVA gyvenvietėse šalia smailiadugnių puodų aptinkami apvalūs dubenėliai ovalios arba kūgio formos dugneliais. Šiuo laikotarpiu išplinta plokščiadugniai puodai. Ypač jų gausu Krivinos 3-oje, Žemaitiškės 2-oje, Lagažos gyvenvietėse. Jie yra aukštesni už smailiadugnius puodus. Jų aukščio ir pločio santykis - 1,5:1. Tie puodai yra I arba S formas kakleliais ir primena kibiro formas puodus. Jie ornamentuoti dažniausiai viršutinėje dalyje, o apatinė dalis, kartais ir visas paviršius, turi tekstilės atspaudus. Kretnono ir Lubanos apežerų gyvenvietėse aptinkami Cedmaro tipo puodai, kurie puošiami



I 25 - 55 %



C 15 - 21 %



S 24 - 30 %

189 pav. Pagrindiniai puodų kaklelių tipai

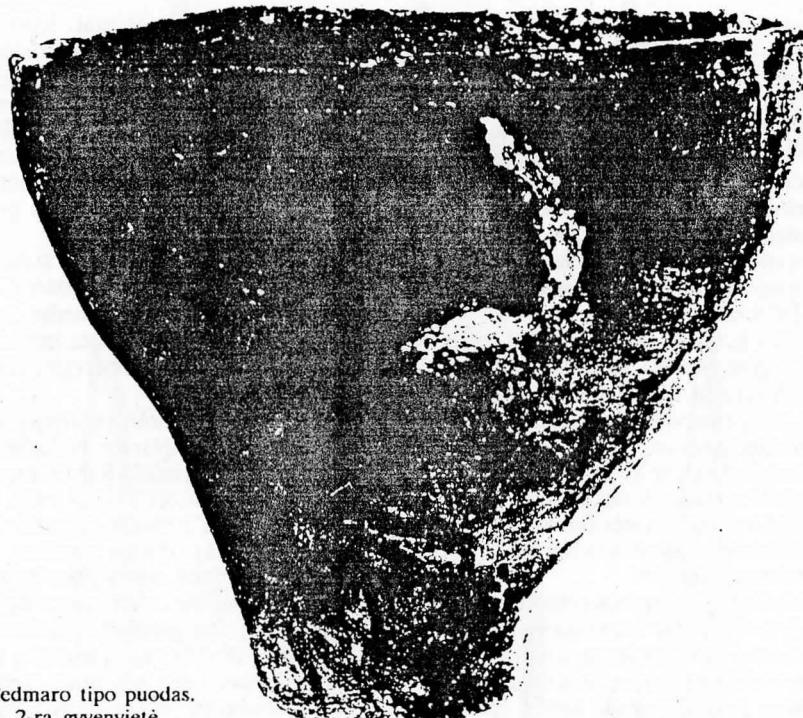
dažniausiai tik viršutinėje dalyje. Gyvenvietėse pasirodo naujo tipo puodai S formos kakleliais, primenantys puodynes. Jų daugiausia aptikta Naumovo A ir Lagažos gyvenvietėse. Plokštūs dugneliai yra trijų formų. Vieni su kulniuku ir staigiai į viršų siaurėjančiu piedugniu. Piedugnio ir dugno kampus yra mažesnis negu 90°. Kitų puodų plokštūs dugneliai yra be kulnelių. Jų piedugnis su dugnu sudaro didesnį negu 90° kamپą. Yra puodų, kurių dugneliai yra išgaubti į vidų. Jų aptikta Naumovo A gyvenvietėje. Lagažos gyvenvietėje buvo aptikti pailgi dubenėliai-lemputės plokščiais dugneliais (Лозе И.А. 1979, tab.XXXVIII:3). Kitose gyvenvietėse, išskyrus Ž-

maitiškės 2-ą gyvenvietę, kur buvo aptiktas nedidelis dubenėlio-lemputės fragmentas, šių formų indų nebeaptinkama. Aptikta nežymiai į viršų platėjančiomis sienelėmis apvalių puodus. Jų gausu Žemaitiškės 2-oje, Lagažos, Krivinos 3-oje gyvenvietėse. Yra labai mažų, nežymiai į viršų platėjančiomis sienelėmis ir plokščiais dugneliais, puodus bei mažų, iki 5-6 cm aukščio ir 4-5 cm pločio, storomis sienelėmis puodų, metalo lydymo tigliukų (Лозе И.А. 1972, рис.111). Idomu, kad III_{1b} gyvenvietėse neaptinkama puodų CS formos kakleliais.

Visose gyvenvietėse puodai I formos kakleliais sudaro nuo 25% (Sertėjos 2A, Lagažos gyvenvietės)

.....	• • •	• • • •	• •	• • •	■ ■ ■ ■ ■ ■ ■	■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

190 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė



191 pav. Cedmaro tipo puodas.
Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

iki 55% (Žemaitiškės 2-oje, Kretuono 1D gyvenvietės).

Puodai I formos kakleliais yra I_{a,b,d,d2,f,g} tipų.

Gyvenvietėse puodų C formos kakleliais žymiai mažiau negu ankstesniu laikotarpiu. Jie sudaro 15% (Lagažos, Naumovo A, Sertėjos 2A gyvenvietėse) - 21% (Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė). Puodai C formos kakleliais neįvairūs - daugiausia aptikta puodų C_{1,4,6} formų kakleliais.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse žymiai padaugėjo puodų S formos kakleliais - 12-30%. Jų gyvenvietėse aptikta nuo 24% (Žemaitiškės 2-raj) iki 30% (Lagažos, Usviatų IV A). Jie neįvairūs, daugiausia puodų S_{2a,3,6} formos kakleliais. Šiuo laikotarpiu puodai minėtų formų kakleliais pasiskirstę netolygiai. Puodų I formos kakleliais daugiausia aptikta Kretuono ir Lubanos apyžerijų gyvenvietėse, o C formos kakleliais - dešiniakrantėje Dauguvos upės teritorijoje esančiose gyvenvietėse. Puodai S formos kakleliais pasiskirstę tolygiai - jų nežymiai daugiau aptikta pietinės ir vakarinės vėlyvosios Narvos kultūros teritorijos gyvenvietėse.

Keramikos ornamentika

Keramikos ornamentika yra įvairi. Ornamentų elementų priskaičiuojama daugiau kaip 20. Iš jų sudarytų motyvų yra apie 100. Jie atskirose gyvenvietėse pasiskirstę nevienodai. Kretuono apyžerio gyvenvietėse vyrauja iš apvalių, grūdelio, keturkam-

pių, štampelių, tariamų šukinių išpaudų sudaryti ornamentų motyvai. Ornamentų motyvai ant puodų paviršiaus išdėstomi skirtingai. Katilo, C formos puodai bei dubenėliai ovaliais dugneliais puošiami visame paviršiuje grūdelių, tariamų šukinių išpaudų eilutėmis. Šios formos puodų išorės sienelės puošiamos įvairiais štampiniaisiais išpaudėliais, apvaliomis duobutėmis, o puodų briaunos - apvaliomis ar grūdelio formos duobučių eilutėmis. Puodai S formos kakleliais beveik visada - apvalių ar keturkampių duobučių išpaudais. Įvairesnių ornamento motyvų aptinkama ant puodų I formos kakleliais. Čia aptinkama ir iš tariamų šukinių, štampelių, apvalių, grūdelio, trikampio formos išpaudėlių sudarytos horizontalios eilutės, kurios buvo išdėstomos bemaž visados tik žemiau puodų angų briaunų. Puodų briaunas dažniausiai, kaip ir paviršius puošiamos tais pačiais ornamentų motyvais. Plokšti puodų dugneliai puošiami koncentriniais ratais, sudarytais iš apvalių, grūdelio formos, virvučių, tekstilės išpaudais. Dubenėlių paviršius, angų briauna ir dugnelis puošiamai tais pačiais ornamentų motyvais.

Krivinos mikrorajono paminkluose aptinkami puodai dažniausiai puošiami grūdelių, prailgintų grūdelių, banguotų linijų, netaisyklings virvučių ir rečiau - apvalių duobučių, tariamų šukinių išpaudų ar iš aštrijų įraižų sudarytais rombiniais motyvais.

Lubanos apyžerijo keramikos puošyboje net 1/4 puodų naudoti tekstiliniai išpaudai, kurie išdės-

tyti visame puodo paviršiuje. Kartu ant tekstilės įspaudais padengtų puodų, tik žemiau angų briaunų ir ant kaklelių dar būdavo įspaudžiamos apvalios duobutės, neretai aptinkami virvučių įspaudai ar aštriai iraižę linijos (Лозе И.А. 1972, c.64-66).

Pietinėje Pskovo srityje, Naumovo, Sertėjose 2A gyvenvietėse keramikos ornamentų motyvai, lygiant su šių gyvenviečių ankstesniais sluoksniais, paskito labai nežymiai. Padaugėja puodų, puoštų netaisyklingų virvučių eilučių, kilpelų įspaudais. Jie sudaro 6% visų ornamentų motyvų (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, c.13).

Visose Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse pastebima tolesnė narviškos keramikos raida. Šiuo laikotarpiu Narvos kultūros I_{1a}, I_{2a}, II_{1a} periodų gyvenvietėse vėl padaugėjo ornamentikos motyvų. Tai buvo susiję su šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtakos nykimu ir Narvos kultūros tradicijų sustiprėjimu. Ypač tai išryškėjo Rytu Lietuvos, Šiaurės Baltarusijos gyvenviečių keramikoje. Tai savotiškas Narvos kultūros keramikos renesanso etapas.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse narviška keramika vystėsi veikiamą dvičių faktorių. Buvo tėsiamos senosios Narvos kultūros keramikos tradicijos, iš kitos pusės - kaimyninių kultūrų įtakoje atsirado naujos puodų

formos, ornamentų elementai. Šiuo laikotarpiu Narvos kultūroje puodų formas papildė Cedmaro tipo puodai. Jie paplito III_{1a-1b} laikotarpiais Narvos kultūros pietvakarinėje ir šiaurės rytinės srities pietinėje dalyje. Ši puodų forma tarp vietinių gyventojų prigijo ir labai paplito. Tai rodo, kad kurį laiką Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyventojai palaikė tamprius ryšius su Narvos kultūros pietvakarinės srities gyventojais.

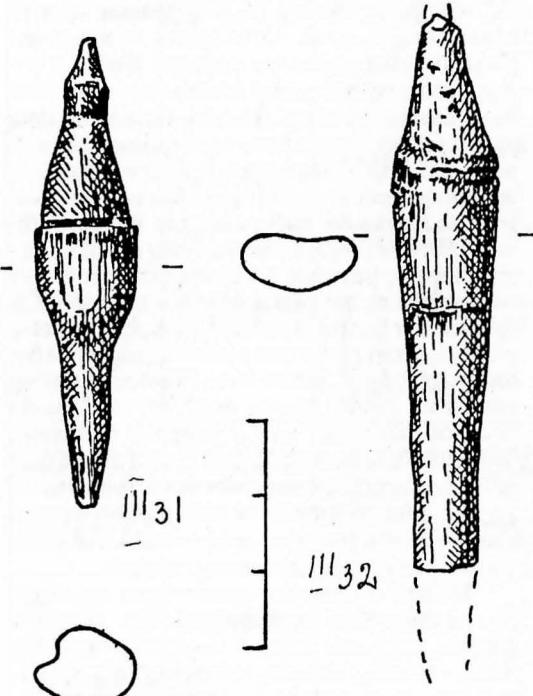
Kita įdomi situacija Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje susidarė Lubanos apycžeryje. Cia pasirodė Lubanos tipo keramika, kurios kilmę I.Luožė sieja su dideliu virvelinės keramikos kultūros, ypač Fatjanovo, įtaka šiam regionui (Лозе И.А. 1979, c.107).

Peržiūrėjus šią keramiką matyti, kad jos forma yra artima vėlyvosios Narvos kultūros keramikai. Vyrauja plačiaanginiai puodai S ir I formos kakleliais (Лозе И.А. 1979, таб.XLVII,3,7 ir kt). Retkarčiai pasitaiko ir puodų smailais dugnais (Лозе И.А. 1979, таб.XLVII:5). Puodų puošimė dažniausiai pasitaiko ne virvelinės, o vėlyvosios šukinės ir besiformuojančios tekstilinės keramikos kultūros ornamentų motyvai. Čia dažniausiai aptinkami įvairūs rombo formos ir iš apvalių duobučių ar įkartelių sudaryti ornamentų motyvai, kurie labiausiai buvo paplitę šukinės-duobelinės keramikos bei vėlyvosios Narvos kultūros puodų ornamentikoje. Ornamentai išdėstyti viso puodo paviršiuje. Ornamento kompoziciją sudarė keli suderinti motyvai. Ornamento motyvai ant puodų paviršiaus buvo išdėstyti zonomis. Vieną zoną nuo kitos skyrė apvalių duobučių, šukinių ar virvučių įspaudų motyvai.

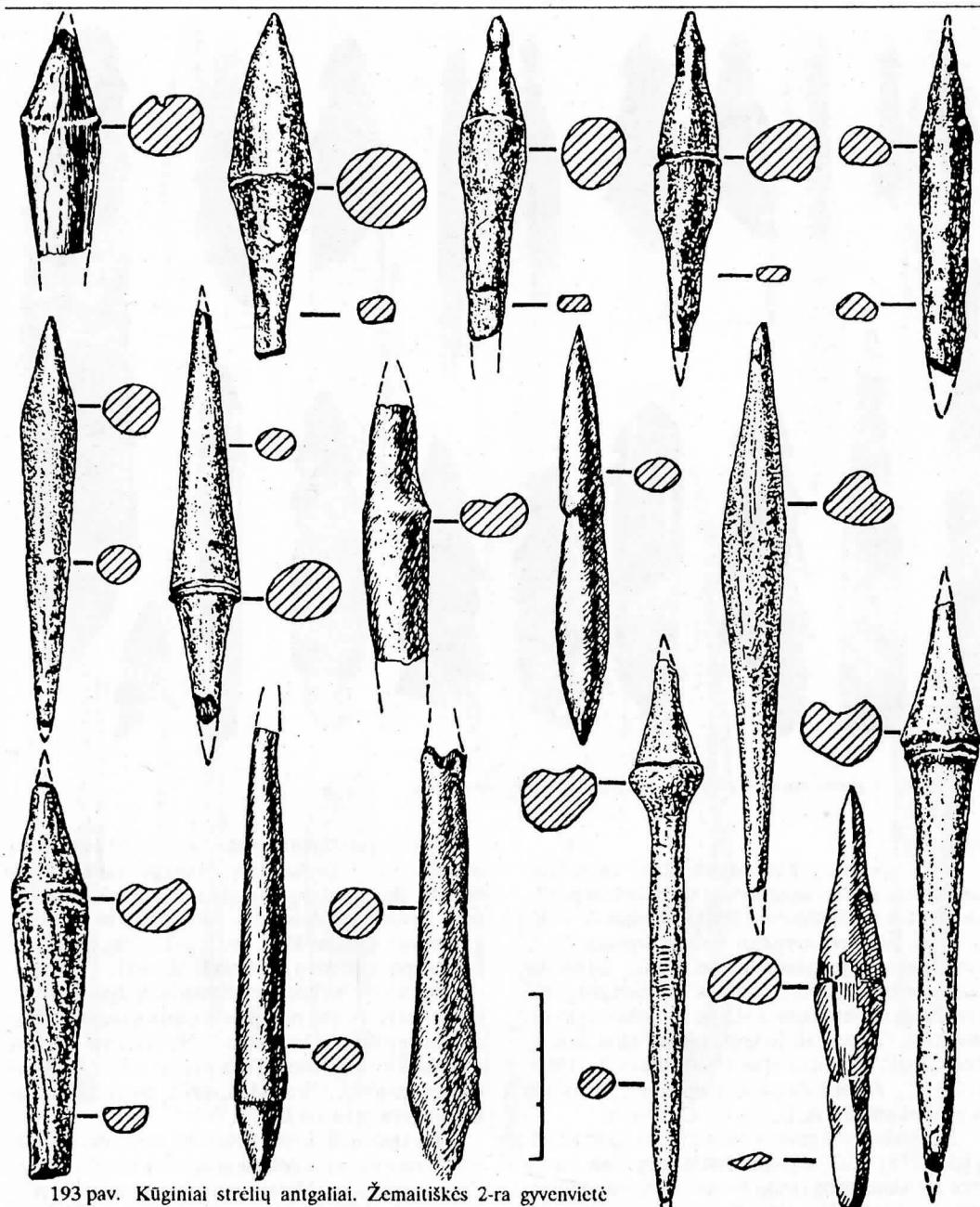
Visų puodų ornamentų kompozicija labai artima šukinės-duobelinės keramikos kultūros puodų ornamentikos kompozicijai. Pastarosios archeologinės kultūros keramikos molio masės sudėtis artima ir Lubanos keramikos molio masės sudėtiai.

Todėl ši keramika, kuri aptinkama bemaž vien tik Lubanos apycžeryje, matyt, susiformavo šukinės-duobelinės ir vėlyvosios Narvos kultūrų pagrindu. O teiginys, kad Lubanos tipo keramikos formavimuisi didelės įtakos turėjo Fatjanovo kultūra (Лозе И.А. 1979, c.107), yra nesusipratimas. Tenka tik apgailestauti, kad archeologai, tyrinėjantys Fatjanovo ir Lubanos (Краинов Д.А. рис.45-46) apycžerio kultūrinį priklausomumą, nepastebi, kad abiejų regionų vietiniams gyventojams didžiulės įtakos turėjo šukinės-duobelinės keramikos kultūra. Tariamas Fatjanovo kultūros keramikos ir Lubanos tipo keramikos panašumas yra tik vienalaikis šukinės-duobelinės keramikos kultūros poveikis abiems regionams.

Narvos kultūros šiaurės rytinėje srityje III_{1b} laikotarpiu labai paplito **kaulo ir rago dirbiniai**. Jų pritaikymas ūkyje, buityje tapo įvairiapusis. Šis kaulo ir rago dirbinių pagausėjimas gali būti sieja-



192 pav. Kūginiai strėlių antgaliai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė



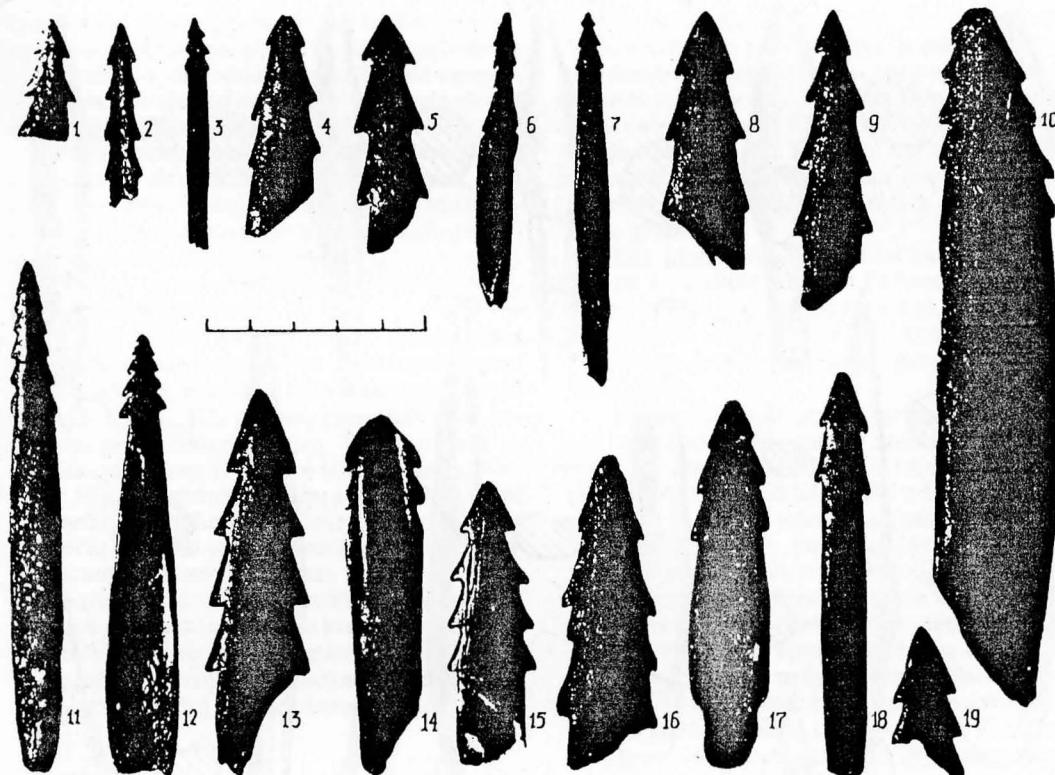
193 pav. Kūginiai strėlių antgaliai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

mas su tuo, kad gyvenvietėse labai nedaug aptinkama titnago dirbiniai. Matyt, šiuo laikotarpiu vėl nuteuko buvę ryšiai su pietinėmis ir rytinėmis gentimis, vėlyvosios Narvos kultūros gyventojų titnago dirbiniai ir žaliajos tiekėjomis.

Gyvenvietėse gausu strėlių antgaliai. Vyrauja kauliniai, rečiau raginiai, kūginiai strėlių antgaliai: III_{1,2,4,5,7,11,17,18,20,22,25} tipo, kurie buvo aptikti Že-

maitiškės 2-oje, 3A, Krivinos 3-oje, Lagažos, Sertėjos 2A ir kt. gyvenvietėse.

Tarp naujų, kūginių, antgaliai yra III₃₁ tipo antgaliai. Tai kauliniai, apvalaus skersinio pjūvio ties viduriu ir netaisyklingo keturkampio - ties įkote antgaliai, smailagalyje turintys antrą, tik mažesnį kūgio formos paplatėjimą. Šio tipo antgaliai buvo aptikta Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje (Girininkas A. 1990,



194 pav. Eglutės formos antgaliai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

pav.31:3-4).

III₃₂ tipo antgaliai, pagaminti iš vamzdinio kaulo dalies, plačiausioje vietoje tik nežymiai paplatėja. Įkotė ir smaigalys neišliko (Girininkas A. 1990, pav.31:8). Šio tipo antgaliai žinomi Sertėjos 2A ir Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėse. Tačiau labiausiai šiuo metu buvo paplitę „eglutės“ formos antgaliai, kurių buvo aptikta bemaž visose šio laikotarpio gyvenvietėse. Gausiausia jų kolekcija surinkta Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.29-30). Pagal I.Zagorskės tipologiją, šie antgaliai priskiriami II 4 A, B, C₁, C₂, C₃ tipams.

Šio laikotarpio gyvenvietėse aptikta daug ietigalių (pav.195). Visi jie pagaminti iš vamzdinių kaulų ir yra apvalaus arba ovalo formos skersinio pjūvio. Vyrauja ietigaliai II₄₋₅ tipų. Išskiria vienas antgalis, pagamintas iš išilgai perskelto kaulo. Viename jo šone rėžtuku yra išrežtas griovelis, į kurį buvo įstatomi titnaginiai ašmenėliai. Šis dirbinyς buvo aptiktas Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje ir priskirtas II₁₃ tipui.

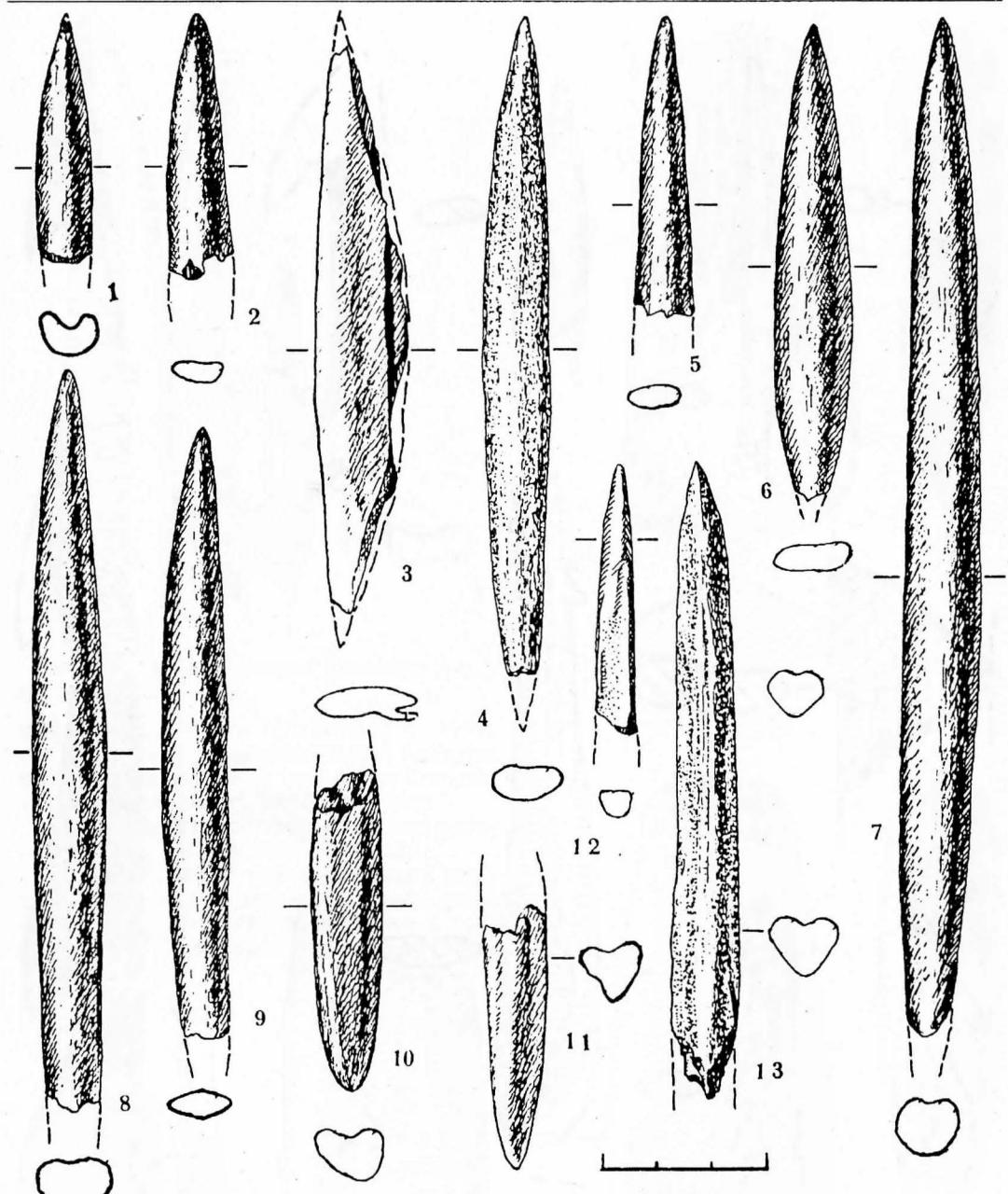
Gyvenvietėse esti daug kaulinių žeberklų. Jie yra I₁, I₄, I₁₄, I₂₉ tipų. Lagažos ir Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėse buvo aptikta naujų tipų žeberklų.

I₃₁ tipo kauliniai vienašoniai žeberklai su plačia ir staigiai siaurėjančia įkote, su viena užlinkusia užbarzda. Įkotė išgręžta skylė skirta įrankio pririšimui. Tokio tipo žeberklas buvo aptiktas Lagažos gyvenvietėje (Jlaze I.A. 1972, puc.1:20). I.Zagorskės šio tipo žeberklus priskiria II 6B tipui.

I₃₂ tipo žeberklai vienašoniai su nežymiai platėjančia įkote. Kotelį nuo įkotės skiria susiaurėjimas skirtas pririšimui. Viename žeberklo šone yra dvi užlinkusios užbarzdos. Toks įrankis aptiktas Lagažos gyvenvietėje (Jlaze I.A. 1972, puc.1:21). I.Zagorskės juos priskiria II 6A tipui.

I₃₃ tipo vienašoniai žeberklai su plonu kotu ir atsikišiomi bei užlinkusiomis užbarzdomyse aptiki Žemaitiškės 2-os ir Kretnuono 1D gyvenvietėse (Girininkas A. 1990, p.39, pav.37:4). Analogiskų žeberklų buvo aptikta Rytių Pabaltijyje vėlyvajame paleolite. Juos I.Zagorskės priskiria II 1A tipui (Zagorskė I. 1972, att.2:9).

I₃₄ tipo dvišonis žeberklas, kurio kotas platus, o užbarzdos labai smulkios, buvo aptiktas Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.37:6). Rytių Pabaltijyje šio tipo žeberklui analogijų kol kas nerasta.



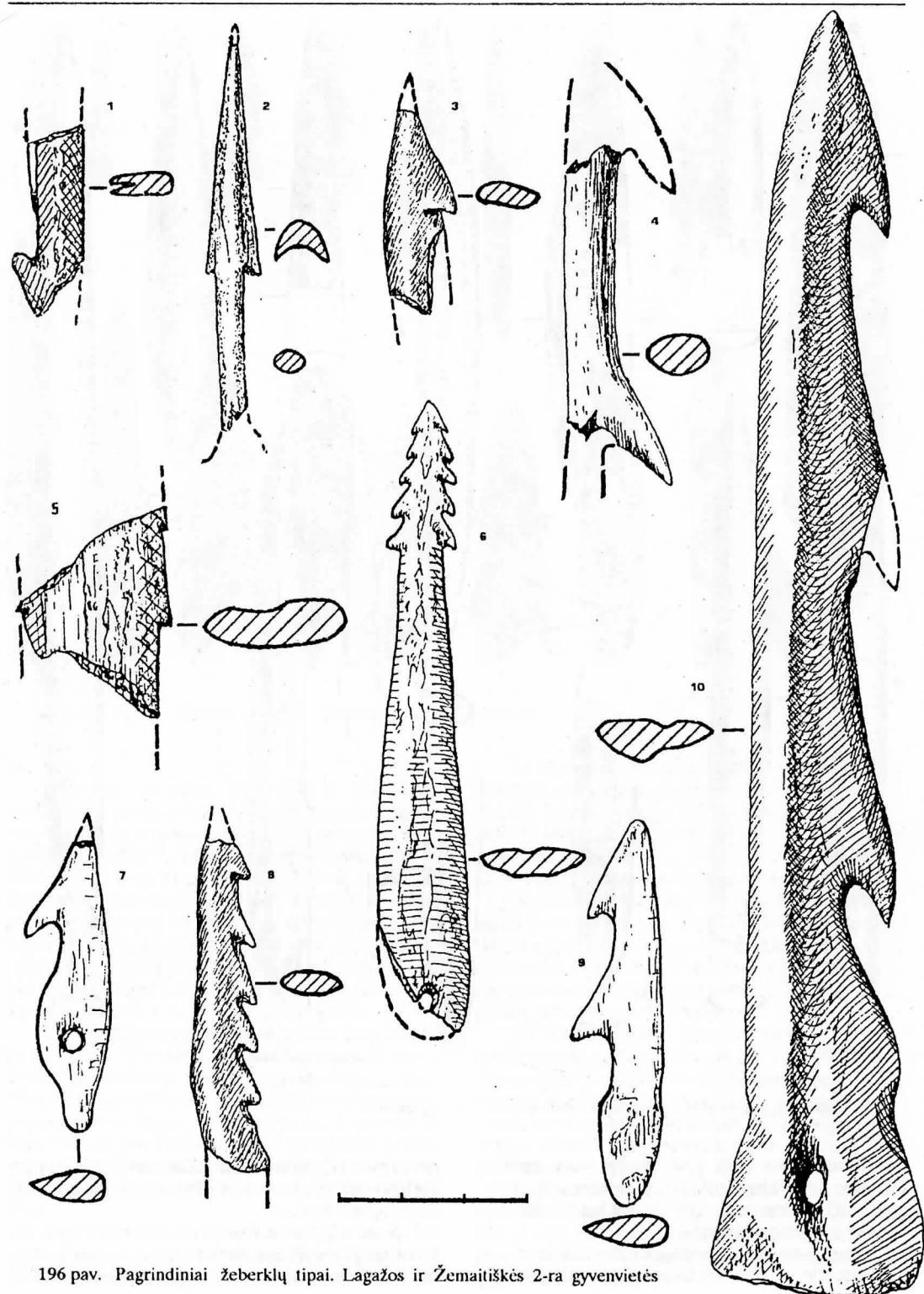
195 pav. Pagrindiniai ietigalių tipai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje buvo aptiktas IX₁ tipo žeberklas-kabliukas (Girininkas A. 1990, pav.37:2). Antras toks dirbinius kol kas žinomas tik Sventosios 3B gyvenvietėje.

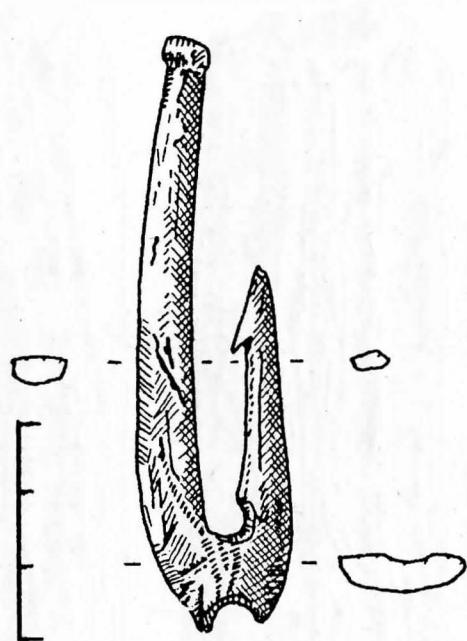
Šiam laikotarpiui priklauso Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje aptiktas vientisas meškerės kabliukas,

priklausantis I₅ tipui. Pagal I.Zagorską tai 3 D₂ tipo žvejybos įrankis, kuris Rytų Pabaltijuje pasirodo vi-durinių amžiaus neolite.

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse žinomi trijų tipų kaltai. Pirmeji - iš rago atšakos pagaminti dirbinėliai, kurie



196 pav. Pagrindiniai žeberklų tipai. Lagažos ir Žemaitiškės 2-ra gyvenvietės

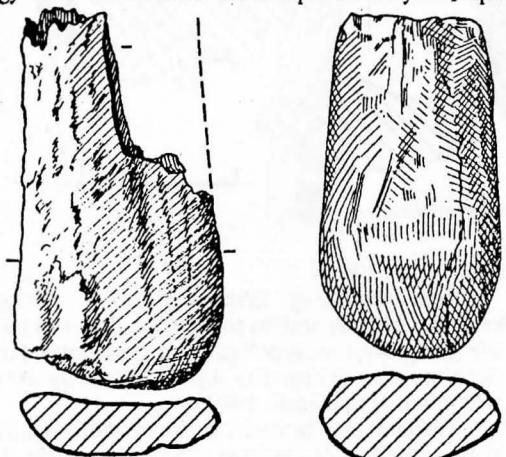


197 pav. Meškerės kabliukas. Žemaitiškės 2 -ra gyvenvietė.

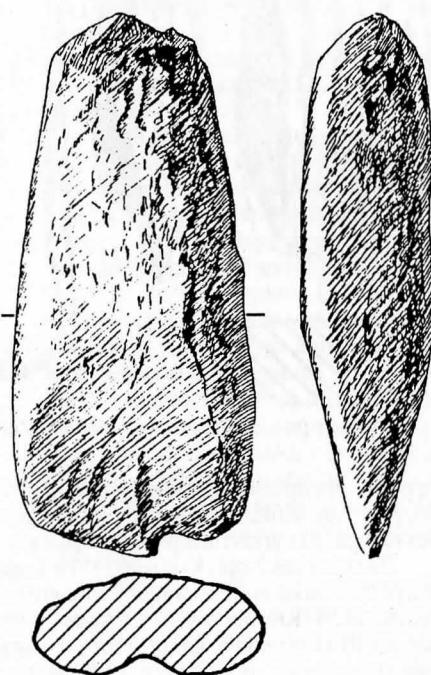
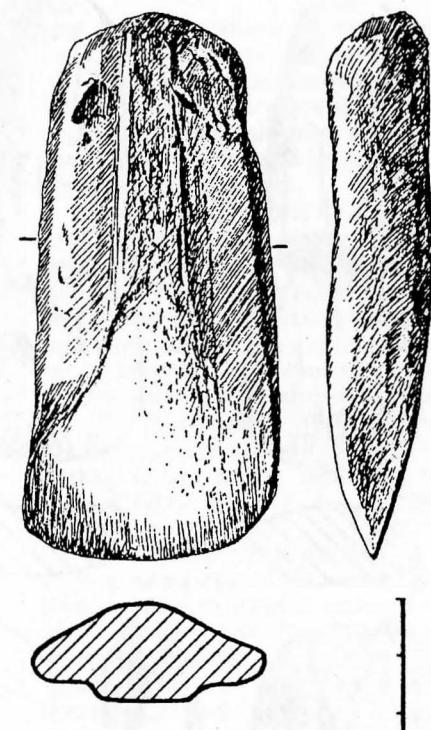
labai patogūs darbe (Girininkas A. 1990, pav.101:1). Šį kaltą tektų priskirti I₄ tipui. Antro tipo kaltai priklauso I₃ tipui. Jų buvo aptikta Kretnuono 1D, Žemaitiškės 2-oje, Lagažos gyvenvietėse.

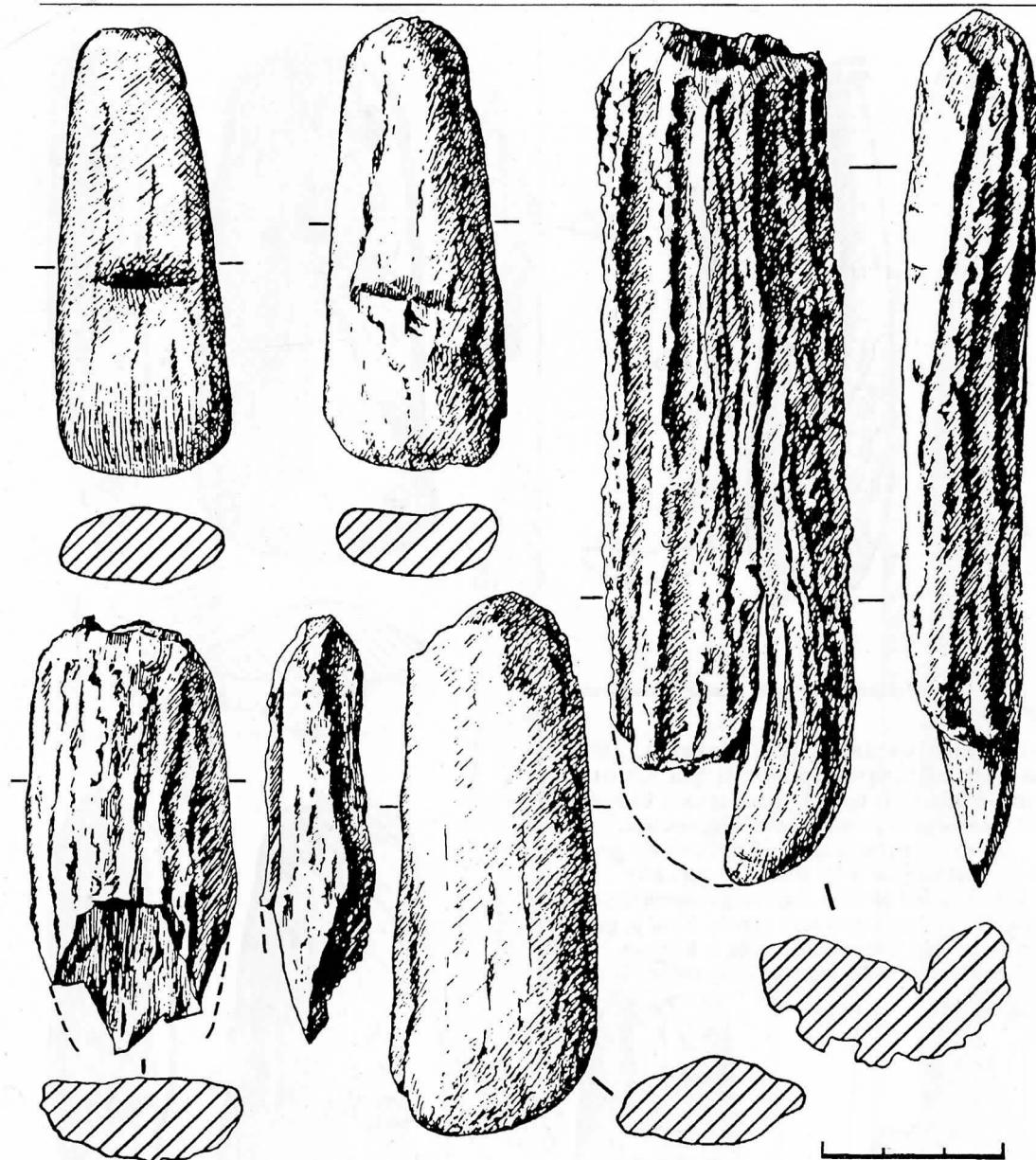
I₁ tipo kaltų buvo aptikta Krivinos 3-oje gyvenvietėje (Зайкоўскі Э.М. 1982, с.85, рис.2:5).

Visi aptikti kirviai - raginiai, įtveriamieji, pagaminti iš išilgai perskeltų rago gabalų. Ypač jų gausu Kretnuono 1D, Žemaitiškės 2-oje ir Krivinos 2-oje gyvenvietėse. Visi šio laikotarpio kirviai yra I₁ tipo.



198 pav. Įtveriamieji raginiai kirviai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė





199 pav. Išveriamieji raginiai kirviai. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

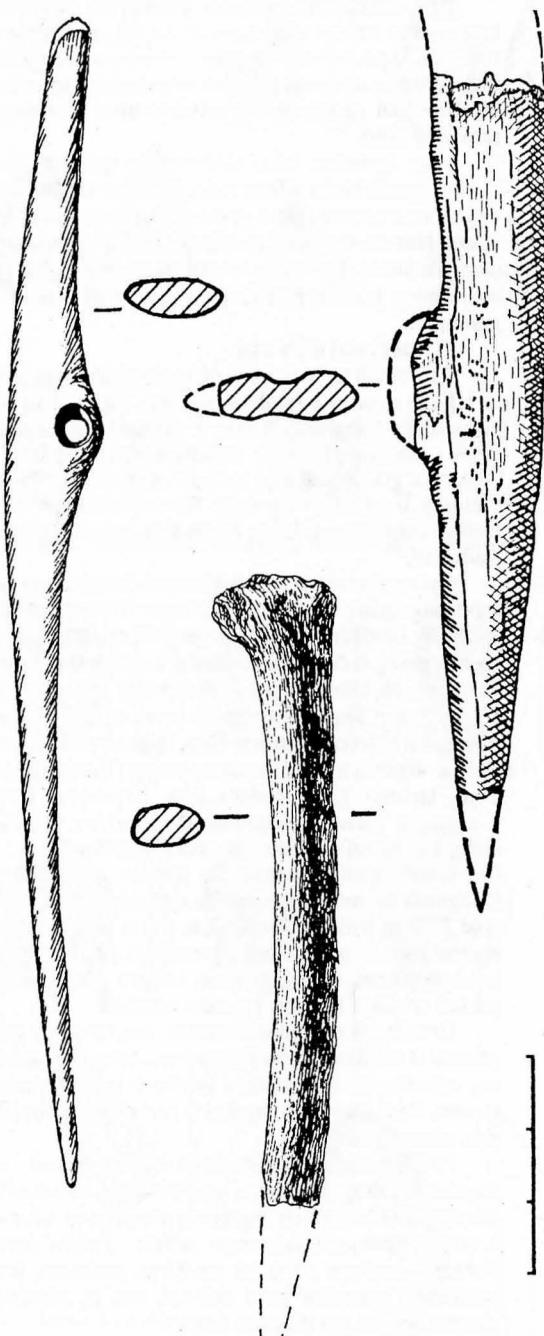
Jų pentys yra apvalintos, ašmenys nežymiai platėjantys, paviršius šlifuotas. Kai kurie kirviai netoli penties turi pailgus griovelius pleištams įstatyti.

Žemaitiškės 2-oje, Kretuono 1D ir Lagažos gyvenvietėse buvo aptikti kauliniai smeigtukai. Du iš jų lazdeliniai (Kretuono 1D ir Lagažos gyvenvietės), pagaminti iš sąnarinių kaulų, kurių smaigaliai nusmailinti kaip yliu, o koteliai puošti įvairiais išrečtais žiedeliais ar grioveliais. Jie priskirtini I₄ tipo papuo-

šalam (pav. 196:2).

Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje buvo aptiktas kaulinis, nežymiai lenktas smeigtukas. Igaubos pušeje smeigtuko kotelis prie galvutės paplatintas. Pa-platinimo šone yra išgręžta skylutė. Šis smeigtukas priskirtinas I₅ tipui (pav. 196:1).

Tinklams pinti buvo naudojamos adatos. Viena jų buvo aptikta Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje. Ji analogiška vidurinajame neolite iš vamzdinių kaulų



200 pav. Smeigtukai kauliniai: Kretuono 1D(2), Žemaitiškės 2-ra(1), Kretuono 1B(3) gyvenvietėse

pagamintoms adatoms, tik smaigalyje turi kūgio formos paplatėjimą.

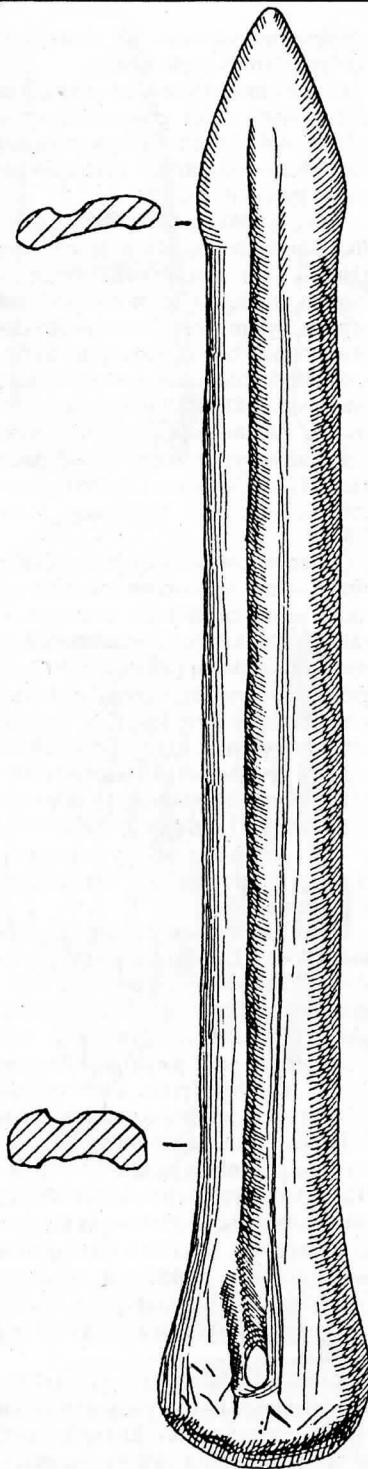
Kaip ir ankstesnėse Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse ylos pagamintos iš sąnarinių arba vamzdinių kaulų. Ylos buvo aptinktos visose šio laikotarpio gyvenvietėse.

Durklai išliko tų pačių formų, pakito tik jų santykis. Pagausėjo I₁ ir I₂ tipų durklų. I₄ tipo durklai imti gaminti iš vamzdinių kaulų, jų formos tapo labai paprastos: dviejų šoniniais smailėjančiais nusklembimais buvo formuojami ašmenys, o neišryškintos rankenos įstatomos į ragines įtvaras. Durklų buvo aptinkta Sertėjos 2A, Žemaitiškės 2-oje, Kretuono 1D, Lagažos gyvenvietėse. Ypač daug durklų, - I₁ tipo, - aptinkta Lagažos gyvenvietėje (Лозе В.Ф. 1972, рис.1:26, таб.3).

Gyvenvietėse padaugėjo kaulinių ir raginių namų apyvokoje naudojamų įrankių: adatu su plokščia uodegėle ir apvalia grėžta skyline (Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė), peikenų (Žemaitiškės 2-ra, Lagažos gyvenvietės), raginių rankenų, apkalų (Sertėjos 2-ra, Lagažos, Žemaitiškės 2-ra gyvenvietės), kablių (Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė), 45° kampo dirbiniai (Kretuono 1D gyvenvietė), odos apdirbimo įrankių (Sertėjos 2A, Žemaitiškės 2-ra, Kretuono 1D gyvenvietės), štampelių (Kretuono 1D, Žemaitiškės 2-ra gyvenvietės).

Lygindami Narvos kultūros šiaurės rytinės srities III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse aptinkamus kaulo dirbinius su ankstesniais tos pačios srities ir laikotarpio kaulo ir rago dirbiniais, matome, kad šiuo laikotarpiu ypač padaugėjo kūginių antgaliai. Jie labai išplito. Ęmė vyrauti apvalaus pjūvio, su vienu arba dvimi paplatėjimais smaigalyje antgaliai. Šiuo metu labai paplinta „eglutės“ formos žebeklai. Įdomu, kad iki pat šio laikotarpio išsilaikę žebeklai su įstatomais titnaginiaisiais ašmenėliais. Išsilaikę ir labai plačiai buvo naudojami plokščio ir apvalaus pjūvio ietigaliai. Visi šie antgaliai žinomi nuo vėlyvojo mezolito ar ankstyvojo neolito laikų.

Kaltai III_{1a} laikotarpio gyvenvietėse yra taisyklingų formų, gaminti iš išilgai perskelto vamzdinių kaulų paaštrinant ašmenis. III_{1b} laikotarpyje jie jau netaisyklingų formų, pagaminti iš atsitiktinių kaulo ar rago nuoskalų.



201 pav. Tinklams pinti adata. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

III_{1b} laikotarpyje raginiai kirviai yra tų pačių formų kaip ir ankstesniais periodais, tik preciziškiau šluftotas jų paviršius ir pagaląsti ašmenys. Daugelio raginių kirvių šnuose ar prickinėje pusėje aptinkami grioveliai patogesniams pritvirtinimui movelėje arba prie koto.

Visų tyrinėtų III_{1b} laikotarpio gyvenviečių kaulo-rago dirbiniai aiškiai rodo, kad Narvos kultūra vėlyvajame neolite toliau gyvavo. Šiuo periodu vėlyvosios Narvos kultūros gyventojų izoliuotumas sudarė priedaidas dar labiau sustiprėti Narvos kultūros tradicijoms įrankių gamyboje, ūkyje ir dvasiniame gyvenime.

Titnaginiai dirbiniai

III_{1b} laikotarpio titnago dirbinių kiekis, lyginant su III_{1a} laikotarpiu, žymiai sumažėjo. Titnago dirbiniai yra taisyklingesnių formų ir gaminti iš nuoskalų (60%), skelčių (25%) ir skaldytinių dalių (15%). Atskirose gyvenvietėse jų santykis nežymiai keičiasi. Pietinėje ir rytinėje vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje titnaginių dirbinių kiekis šiek tiek didesnis ir įvairėsnis.

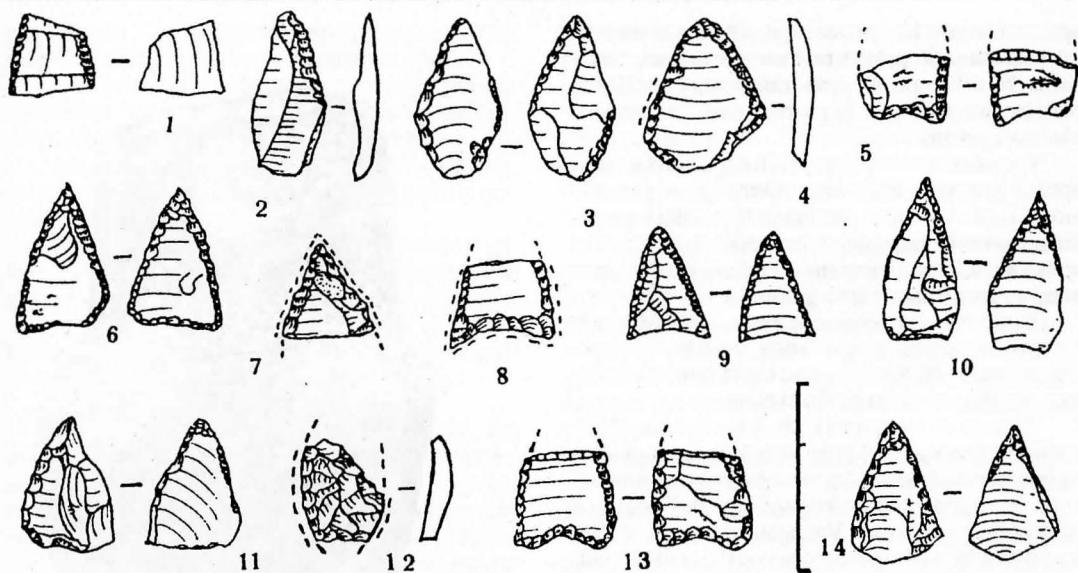
Gyvenvietėse vyrauja trikampiai (su iجاubomis, lygiu pagrindu), rombiniai bei lapo formos streliai antgaliai. Jie dažniausiai buvo pagaminti iš apatinų skelčių dalių, rečiau - iš nuoskalų. Jų paviršius retušuojamas plokščiu retušu nuo dirbinio pakraščio iš abiejų pusių. Šių tipų antgaliai buvo aptinkti visose vėlyvosios Narvos kultūros III_{1b} laikotarpio gyvenvietėse. Rečiau aptinkamos trapecijos (Žemaitiškės 2-ra), lancetai (Žemaitiškės 2-ra, Kretuono 1D). Trapecijos buvo gaminamos iš vidurinių skelčių dalių, o lancetai - iš vidutinio pločio skelčių.

Gausiausiai gyvenvietėse aptikta gremžtukų. Dauguma gremžtukų masyvūs, dažniausiai galiniai, apie 25% jų sudaro gremžtukai, kurie retušuojami visame paviršiuje. Pasitaiko gremžtukų su išryškinimis įkotėmis. Vienodą kiekį sudaro gremžtukai pusiau apvalios formos ir pusiau šoniniai.

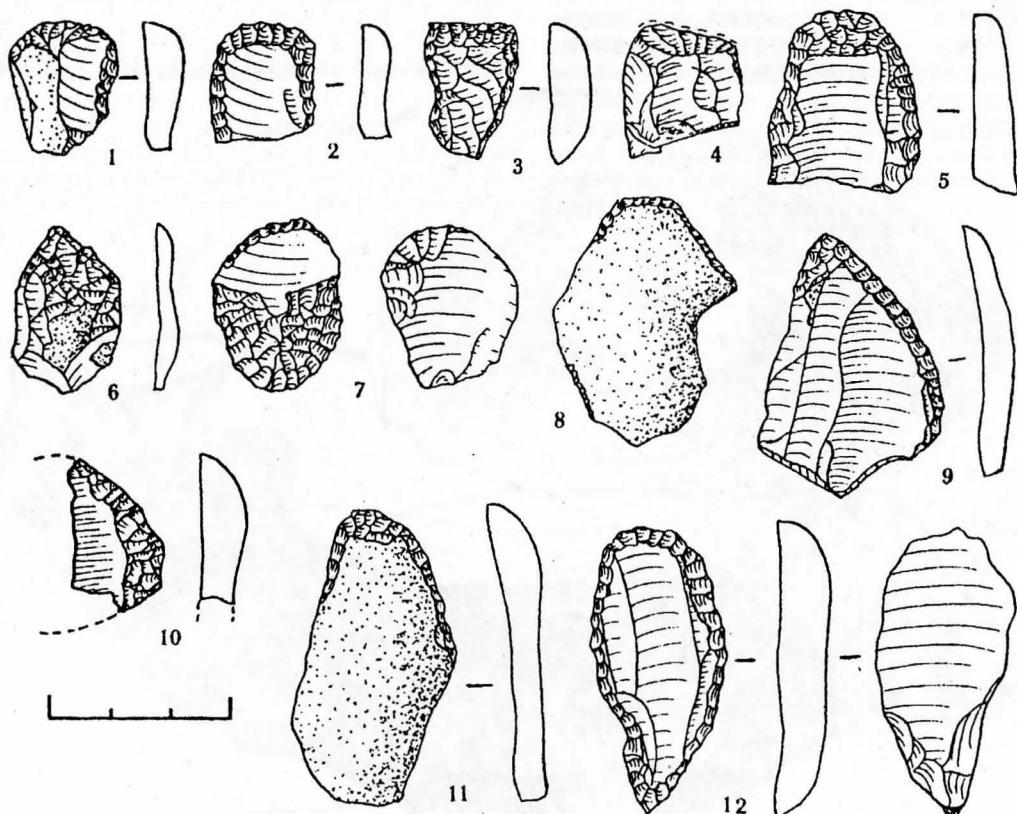
Grandukai dažniausiai atsitiktinių formų ir pagaminti iš nuoskalų arba skaldytinių dalių. Šių dirbinių ašmenėliai dažniausiai tiesūs arba nežymiai iجاubti. Pasitaiko dirbinių, kurie turi po kelis dirbinius ašmenėlius.

Peilių daugiausiai gaminti iš skelčių, rečiau - iš nuoskalų. Dauguma peilių turi plokščią retušuotą paviršių. Pasitaiko dirbinių, kurių ašmenys retušuoti iš abiejų pusių aštrinamuoju retušu. Tačiau dalis dirbinių, kuriuos autoriai priskiria peiliams, yra grandukai, gremžtai arba skliutai, nes jų ašmenų kampus dažnai yra didesnis negu 5°.

Rečiau gyvenvietėse aptinkama titnaginių kirvių. Jie dažniausiai buvo gaminami iš skaldytinių ar jų dalių, rečiau - iš stambesnių nuoskalų. Savo forma vieni titnago kirveliai primena ovalo formos dirbinius. Jų ašmenys ar paviršius ties ašmenimis šluftoti labai retai. Daugiau šluftais ašmenėliais dirbinių



202 pav. Pagrindiniai titnaginių strėlių antgalių tipai.



203 pav. Pagrindiniai gremžtukų tipai: Žemaitiškės 1-ma (1,3,5-6,8-9,11-12) ir Žemaitiškės 2-ra gyvenvietės (2,4,7,10)

aptikta Usviatų 1_a gyvenvietėje. Kiti kirviai yra artimi keturkampio pjūvio raginiams kirviams, turintiems keturkampę ar apvalintą pentį ir nežymiai platėjančius ašmenis. Šių kirvių paviršius žymiai plačiau šlifotas.

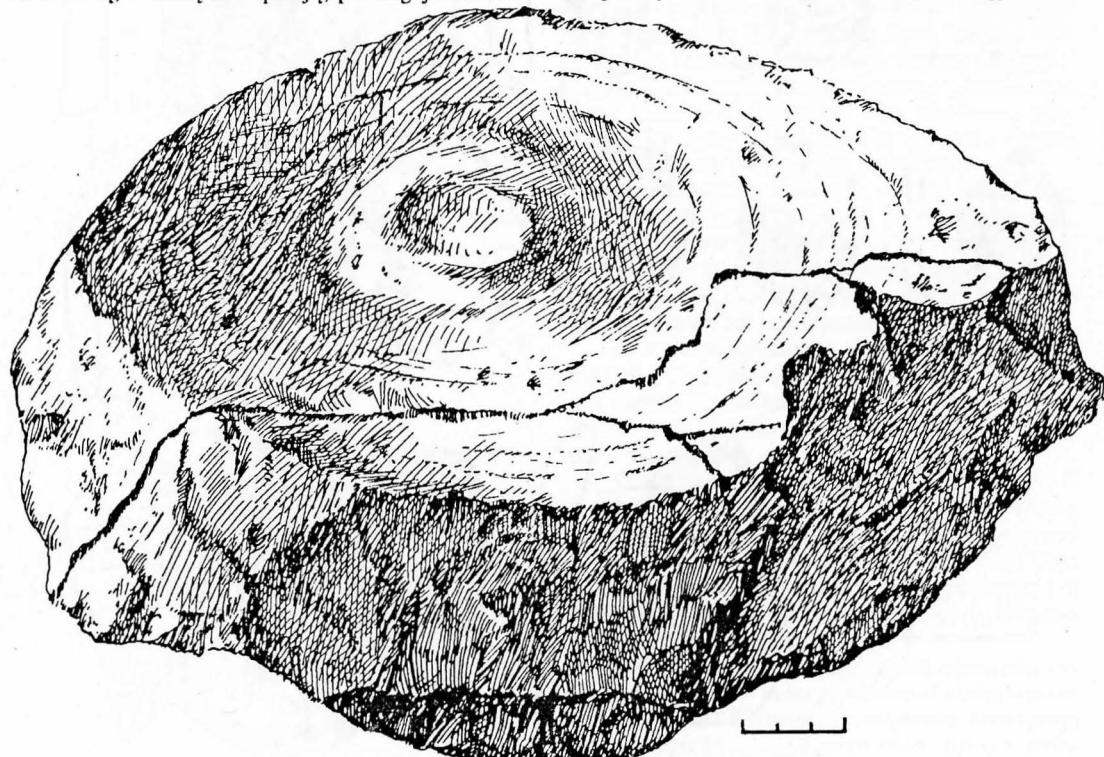
Gyvenvietėse labai reta rėžtukų. Daugiausia jų aptikta Kretuono ir Usviatų mikroregionų paminkluose. Rėžtukai buvo gaminami iš atsitiktinių nuoskalų ar skaldytinių dalių. Labai retai - iš skelčių. Visi aptikti rėžtukai yra kampiniai. Dažnai rėžtukai derinami su gremžtukais arba grandukais.

Skaldytinių gyvenvietėse maža. Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje buvo aptikti prizminiai bei netaisyklingos formos skaldytiniai, nuo kurių buvo nuskeliaisos siaurus vidutinio pločio skeltės.

Titnago dirbinių tipai rodo, kad vėlyvosios Narvos kultūroje buvo susipynę kelių kaimyninių kultūrų (virvelinės, šukinės-duobelinės, vėlyvosios neolitinės Nemuno) įtakos. Pagrindiniai dirbinių tipai plito kartu su žaliava iš Valdajaus aukštumų ir Nemuno baseino - titnaginių regionų. III_{1b} laikotarpiu, lyginant su ankstesniu, nežymiai pasikeičia titnago apdirbimo technika. Jei anksčiau dirbinių ašmenys buvo galandami statmenu ar pusiau statmenu retušu, tai šiuo laikotarpiu ima išivyrauti plokščias retušas. Šio laikotarpio gyvenvietėse sumažėjo titnago ašmenelių, lancetų ir trapecijų, padaugėjo trikam-



204 pav. Išveriamasis kaltelis. Usviatų IV α gyvenvietė.



205 pav. Šlifavimui skirtas akmuo. Žemaitiškės 2-ra gyvenvietė

pių antgalių, kurių paviršius apdirbamas plokščiu retušu. Populiariausias tapo širdinis antgalis.

Yra pakitimų ir gremžtukų gamyboje. Mažiau aptinkama taisyklingos formos dirbinėlių, dažniau imti vartoti masyvūs gremžtukai-gremžtai.

Įdomu pastebėti, kad mažčia ovalinių kirvelių, išivyräuja keturkampio pjūvio apvaliais galais ir platijančiais ašmenimis kirviai.

Pastebėta, kad vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse šiuo laikotarpiu sumažėja specialios pa-skirties dirbinėlių: ylų, kaltelių, skobtelių, pjūklų.

Trascologinių tyrinėjimų duomenys rodo, kad titnago dirbiniai dažniausiai buvo naudojami medžio (60%), kaulo bei rago (40%) apdirbimui.

Akmeniniai dirbiniai

Akmeninių dirbinų gyvenvietėse nedaug. Tai akmeniniai kirviai - keturkampio skersinio pjūvio, keturkampe pentimi ir nežymiai platėjančiais ašmenėliais. Trys buvo aptikti Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje (Girininkas A. 1990, pav.81:1,3-4). Antro tipo kirviai - apvalia pentimi su nežymiai siaurėjančiais ašmenimis ir skyle kotui buvo aptikti Lagažos gyvenvietėje (Лозе И.А. 1972, рис.IV).

Usviatų IV_a gyvenvietėje buvo aptikti akmeniniai keturkampio pjūvio įteriamieji kalteliai, o Žemaitiškės 2-oje - šlifavimui skirti akmenys su kūgio formos pakiluma akmens centre ir dobiolo lapo formos tinklų pasvarai.

Gyvenvietėse gausu iš skalūno pagamintų kaltelių ir skobtelių. Daugiausia jų aptikta Lagažos gyvenvietėse (Лозе И.А. 1979, таб.3). Po vieną ar kelis dirbinius žinoma bemaž visose šio laikotarpio

gyvenvietėse. Kalteliai bei skobteliai pagal formą yra artimi keturkampio formos akmens kirveliams.

Gintariniai dirbiniai

Gintaro dirbinių daugiausia aptinkama Lagažos gyvenvietėje, du - Žemaitiškės 2-oje ir penketais Naumovo A gyvenvietėse (Лозе И.А. 1979, таб.3; Girininkas A. 1990, pav.115; Микляев А.М., Семенов Б.А. 1979, рис.10).

Visose gyvenvietėse dažniausiai pasitaiko trapezių formos ir rečiau - trikampių formos kabučiai ir cilindro formos karoliai su T raidės formos išgrąžomis: dvi išgrąžos iš galų ir viena iš šono. Aptinkamos, kaip ir ankstesniame laikotarpyje, segmentinio pjūvio sagutės. Tik vienoje - Lubanos apyežerio Lagažos gyvenvietėje - gintaras buvo apdirbamas vietoje.

Šiuo laikotarpiu gintarinių dirbinių sumažėja. Tai vėlyvosios Narvos kultūros gyventojų prekybos su vakariniais kaimynais krizės rezultatas.

Vėlyvosios Narvos kultūros III_{1b} laikotarpio gyvenviečių inventorijuje pastebima tolesnė Narvos kultūros tasa. Minėtu laikotarpiu ši kultūra tarsi izoliavosi ir joje vėl išryškėjo ankstyvajai Narvos kultūrai būdingi bruožai. Šis laikotarpis ir jdomus tuo, kad vėl labai ryškiai pasireiškė Narvos kultūros pagrindiniai bruožai, kurie vidurinijame ir vėlyvojo neolito pradžioje buvo jau beužgožiami. Sie Nemuno, šukinės-duobelinės ir virvelinės keramikos kultūrų elementai dar atsekami ir šiame, III_{1b} vėlyvosios Narvos kultūros laikotarpyje, tačiau šiuo metu jie palengva skaidési ir niveliavosi ir galiausiai ištirpo vėlyvojoje Narvos kultūroje.

SENASIS ŽALVARIO AMŽIUS

Narvos kultūros šiaurės rytinės srities IV_{1a} laikotarpio paminklai

KRETUONO 1C gyvenvietė buvo aptikta 1986 metais ir nuo tų pačių metų tyrinėta. Gyvenvietė yra Švenčionių raj. Švenčionelių apyl., 1 km į vakarus nuo Rėškutėnų kaimo, rytiniame Kretuono ežero krante, į pietvakarius nuo Kretuono 1A, B ir D gyvenviečių (Girininkas A. 1988; 1990; 1992). Nuo 0,5 cm iki 1,2 m storio kultūrinis sluoksnis yra rausvame smėlyje.

PAPIŠKIŲ IV durpyninė gyvenvietė buvo aptikta 1988 m. ir 1989-1991 m. tyrinėta. Gyvenvietė yra Vilniaus raj., 1 km į šiaurės vakarus nuo Papiškių kaimo, dešiniajame Vokės upės krante. Kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis (nuo 0,2 iki 0,4 m) priklauso senojo žalvario amžiaus laikotarpui (Brazaitis D.

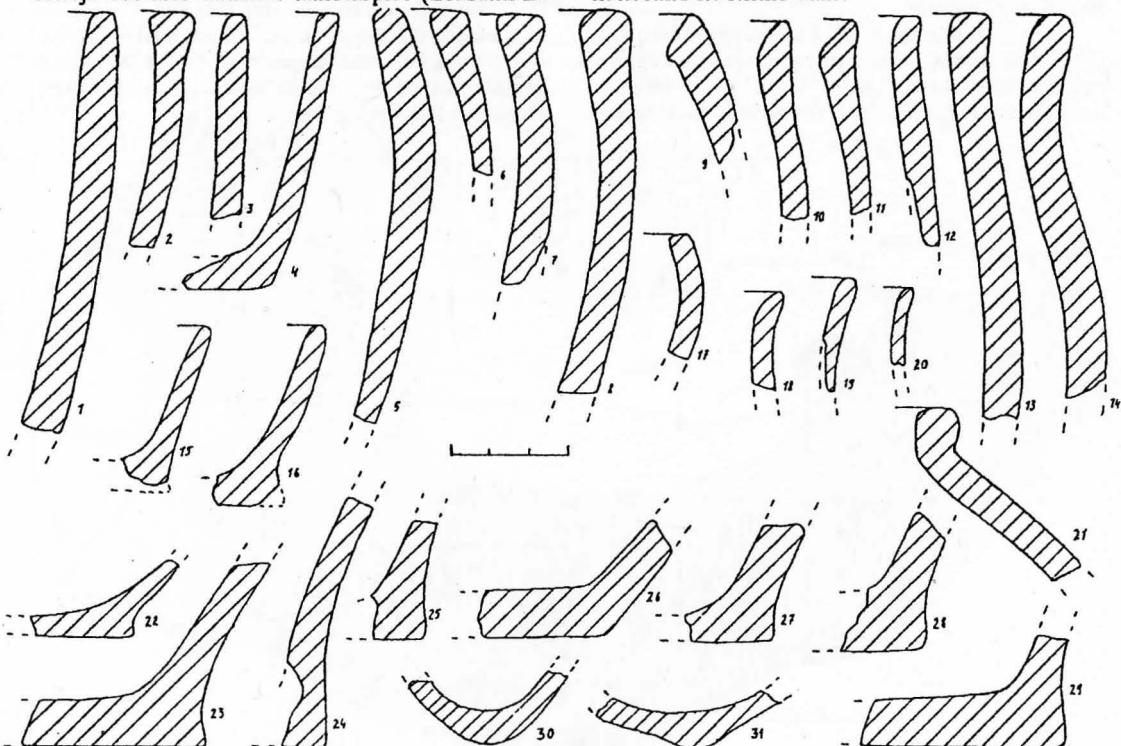
1992, p.5-8).

ZAREČJÉS 1-mos gyvenvietės (žr.p.161psl.) kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis.

DVUCHPOLJÉS 1-ma gyvenvietė yra Vitebsko srities, Gorodoko raj., Ovsiankos upės kairiajame krante, Dvuchpoljés kaime, prie tilto. Durpyninę gyvenvietę, kurios kultūrinis sluoksnis yra smėlio ir durpių sandūroje, uždurpėjusioje salpoje 1966 m. aptiko I.Tichonenkovas (Zajkočki Ə.M. 1990, c.18).

KRIVINOS 2-ra gyvenvietė - A kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis (žr. p.105).

PLISOS 1-mos gyvenvietės (žr. p.105) viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis.



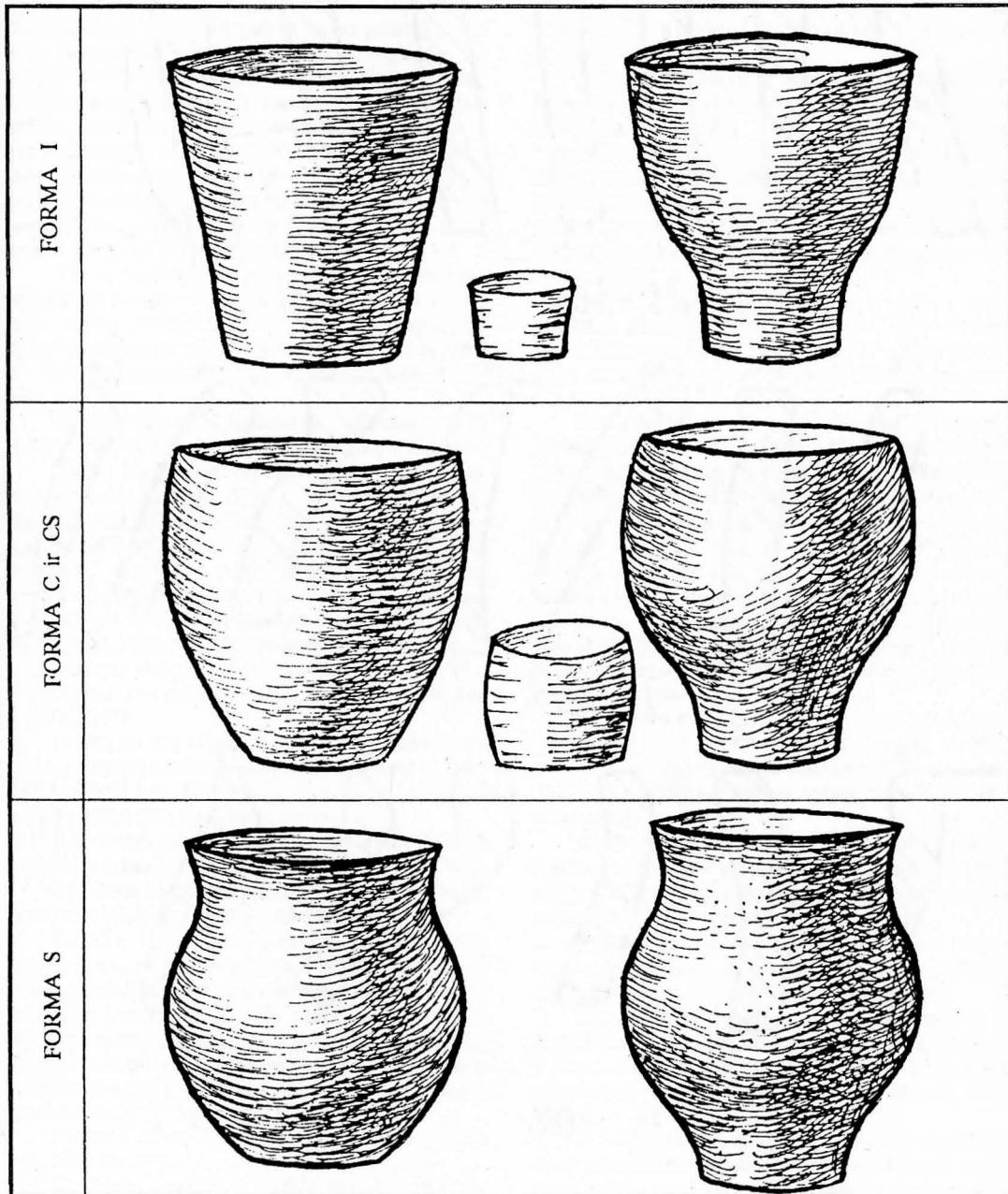
206 pav. Šiaurės rytinės srities IV_{1a} laikotarpio puodų kaklelių ir dugnelių pagrindinės formos

USVIATŪ IV gyvenvietės sluoksnis yra šlaitė, 90 m į vakarus nuo Usviatų IVB gyvenvietės.

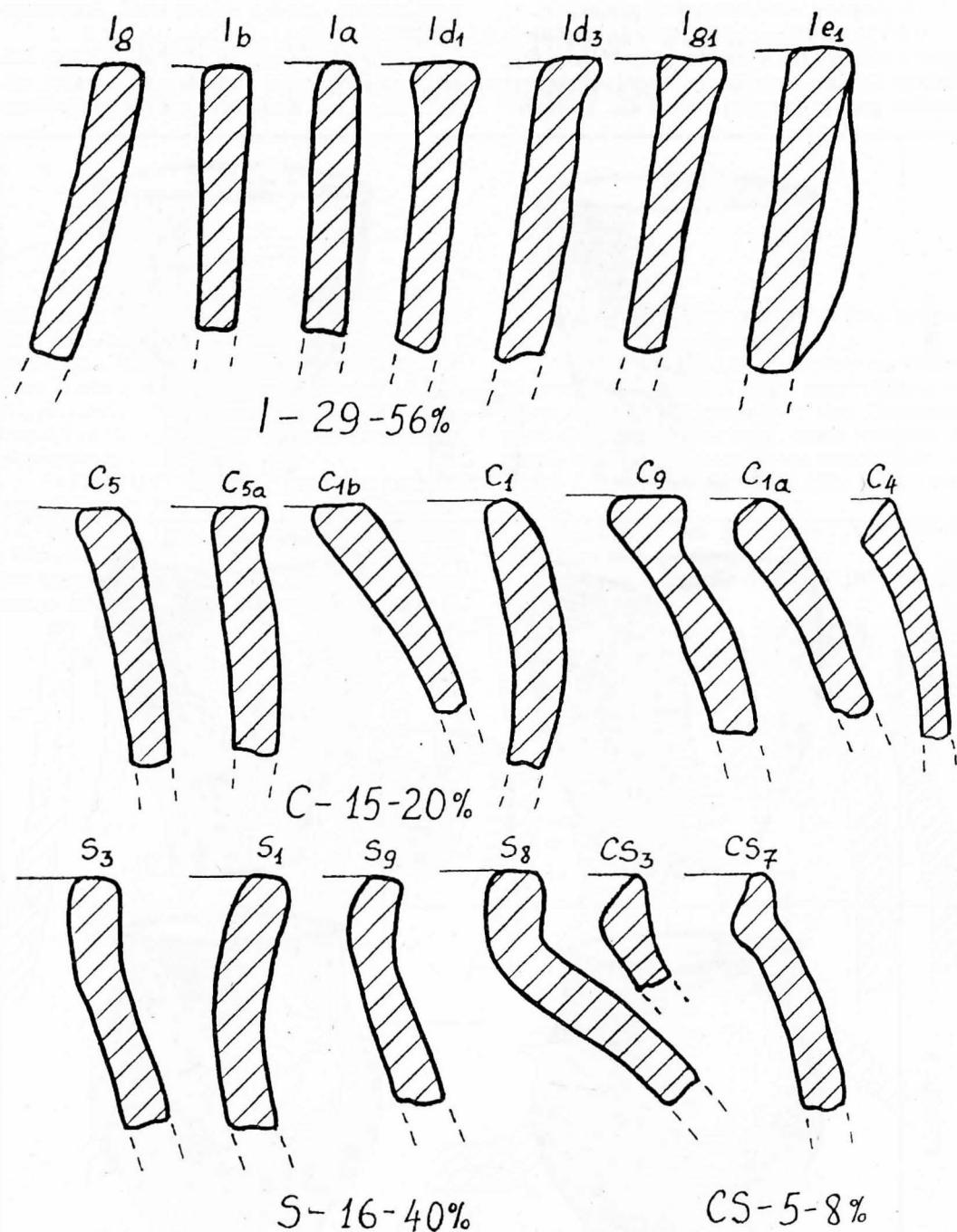
UDVIATŪ 1-ma gyvenvietė buvo aptikta ir tyrinėta 1962 m. Ji yra Pskovo srities Usviatų raj., pietinėje Udviatų ežero baseino dalyje, dešiniajame Kivalkos upės krante, netoli jos žiočių. Kultūrinis

sluoksnis yra 30-70 cm gylyje ir atitinka trečiąjį litologinį sluoksnį - tamsios spalvos smėlį (Долуханов П.М. 1969, c.46).

UZMENIO gyvenvietė yra Pskovo srities Usviatų raj., šiauriniame Uzmenio ežero krante, ant viršutinės terasos. Kultūrinis sluoksnis yra 20-60 cm



207 pav. Pagrindinės puodų kaklelių formos



208 pav. Puodų kaklelių formos

gylyje nuo žemės paviršiaus, smėlyje (Микляев А.М. 1969, c.32-33).

Keramika

Technologija. Vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse aptiktos keramikos molio masėje vyrauja augalinės priemaišos. Labai retai aptinkama smėlio (Uzmenio) ar grūsto granito (Kretuono 1C) prie-maišų. Puodai, kaip ir ankstesniais laikotarpiais, buvo lipdomi iš 5-8 cm pločio molio juostelių, kuriuos, paploninius pakraščius, buvo sujungiamos už-leidžiant vieną ant kitos. Sujungimo vietos būdavo užplakamos (Kretuono 1C) arba užlyginamos tiek iš vidaus, tiek iš išorės. Todėl visi šio laikotarpio puodai yra brūkšniuoti horizontaliomis ar įstrižomis juostomis. Gyvenvietėse (Kretuono 1C ir Uzmenio) yra puodai, kurių paviršius brūkšniuotas vertikaliomis juostelėmis, primenančiomis brūkšniuotosios keramikos kultūros puodų brūkšniavimą.

Visose minėtose vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse puodai yra plokščiadugnai ir smailiadugnai, tačiau vyrauja puodai plokščiais dugneliais. Smailiadugnų puodų daugiausia aptikta Uzmenio ir Udviatų gyvenvietėse (Микляев А.М. 1969, рис.4:75,97).

Pagal formą visus puodus galima suskirstyti į 4 grupes: kibiro, Cedmaro tipo, statinėlės ir katilo.

Kibiro formos puodų sienelės yra tiesios, kartais nežymiai atloštos į išorę. Šio tipo puodų aptikta Kretuono 1C, Udviatų 1-oje gyvenvietėse (Гирининкас А. 1990; Микляев А.М. 1969, рис.4:73). Kretuono 1C gyvenvietėje šio tipo puodų yra daugiausia. Puodai I formos kakleliais yra I_{a,b,d1,g,g1,e1} tipų. Puodai I formos kakleliais yra bemaž visi plokščiadugnai. Atskirose gyvenvietėse, - Kretuono 1C, - jie sudaro daugiau negu 50% visų puodų. Šio laikotarpio gyvenvietėse bendras jų kiekis yra nuo 29% iki 56%.

Iš visų puodų I formos kakleliais išskiria puodai I_{e1} formos kakleliais, kurie viršuje, prie pakraščio, iš išorės turi daug pailgų, vertikaliai prilipdytų volelių, viena eile juosiančių puodą.

I formos puodų angų briaunos dažniausiai plokščios ir bemaž visada puošiamos.

I formos kakleliais puodų, ypač Kretuono 1C gyvenvietėje, yra nemažai Cedmaro tipo.

Puodų C formos kakleliais formų yra C_{1,1a,1b,4,5,5a,9} tipų. Šios formos kaklelius turi Cedmaro, statinėlės ir katilo formos puodai. Cedmaro ir statinėlės formos puodai, kurie dažniausiai aptinkami Kretuono 1C gyvenvietėje, yra plokščiadugnai. Įdomu, kad puodų C formos kakleliais angų briaunas dažniausiai plokščios ir taip pat bemaž visada puošiamos.

Puodų C formos kakleliais gyvenvietėse aptikta nuo 15% iki 20%.

C_{1a} formos kakleliais puodų angų briaunos pa-storintos ir suapvalintos, o C_{1b} - plokščios. Puodų

C_{5a} angų briaunos taip pat plokščios, tik puodo išorinėje pusėje yra paplatėjimas - tarsi ranelis, juo-siantis puodų angos briauną.

Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse žymiai sumažėjo puodų C₄ formos kakleliais, daugiausia išliko C₁ formos kakleliais.

Gyvenvietėse labai sumažėja puodų CS formos kakleliais. Jų bendras kiekis gyvenvietėse tesiekia vos 5-8%. Tarp puodų šios formos kakleliais pasitai-ko CS₃ ir CS₇ puodų.

Likusį kiekį sudaro puodai S formos kakleliais. Jų, lyginant su III_{1b} laikotarpio gyvenviečių keramika, žymiai padaugėja, - apie 19%. Gyvenvietėse buvo aptikta puodų S_{1,3,8,9} formos kakleliais. Išskiri-a puodai S₈ formos kakleliais, kurie primena amforas. Jų kaklelis status, o šonai ties peteliais staigiai platėja. C formos kakleliais puodų daugiausia rasta Dvuchpoljės 1-mos, Krivinos 2-ros ir Kretuono 1C gyvenvietėse.

Šio laikotarpio dubenėliai yra apvalūs, į viršų nežymiai platėjančiomis sienelėmis, labai artimi III_{1b} laikotarpio dubenėliams. Puodukai yra kibirėlio ar statinėlės formos ir primena didžiuosius puodus.

Keramikos ornamentika labai įvairi ir sudėtinga. Vien Kretuono 1C gyvenvietėje aptikta daugiau kaip 225 ornamentų motyvai. Kaip ir ankstesniais Narvos kultūros laikotarpiais, didžiausią kiekį suda-re iš apvalių, grūdelio formos duobučių, trikampių įspaudų ir aštrių įraižų sudaryti ornamento motyvai. Vyrauja tradiciniai ankstyvojo, viduriniojo ir vėlyvojo neolito laikotarpinių keramikos ornamento motyvai. Gausu iš štampelių, šukinių, tariamų šukinių įspaudelių, įvairių įkartelių, netaisyklingos formos duobučių, tekstilės, virvučių įspaudų sudaryti orna-mentų motyvai.

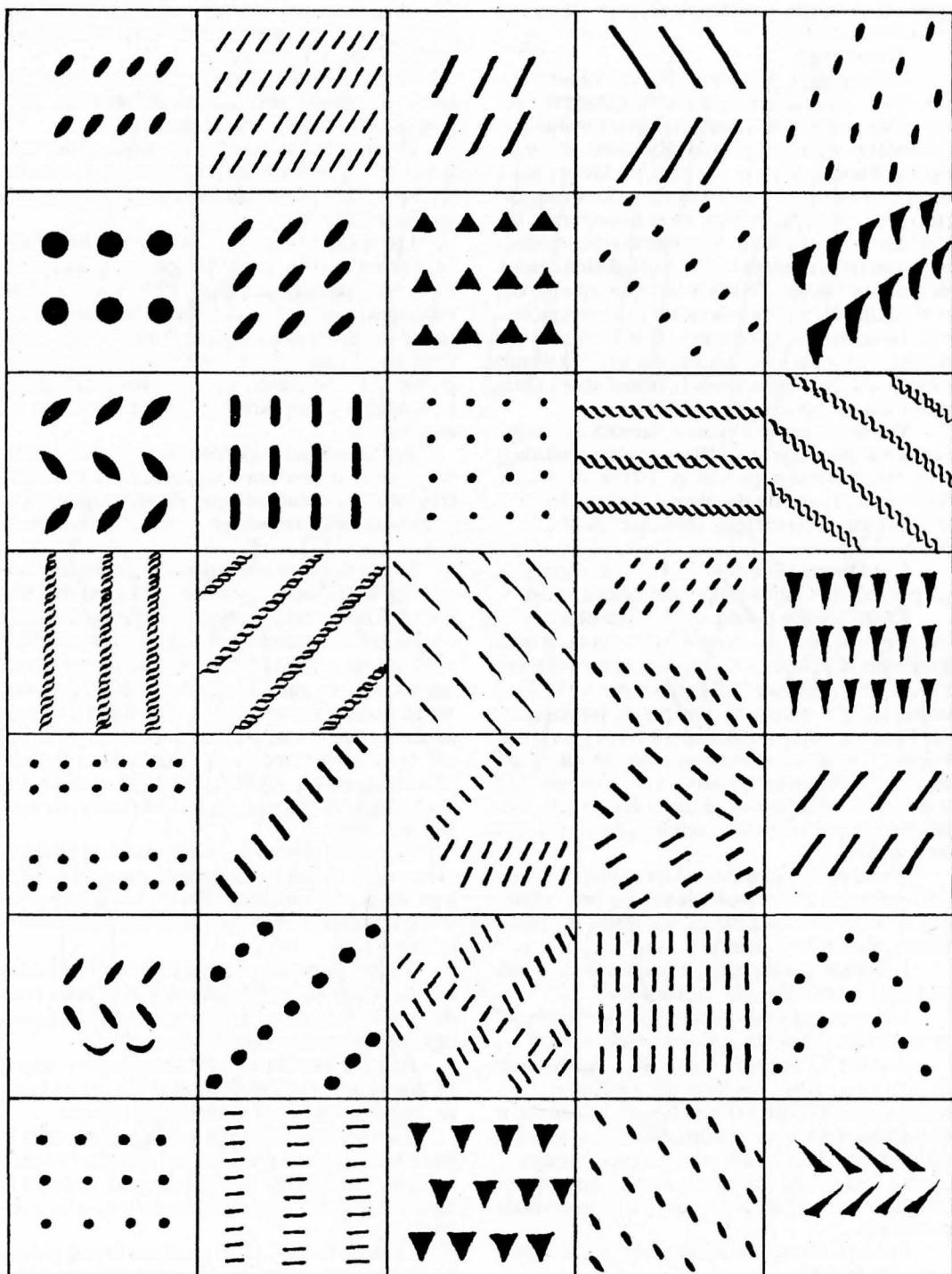
Be minėtų tradicinių, Narvos kultūrai būdingų ornamento motyvų, padaugėja puodų, puoštų augaliniais motyvais, kurie Narvos kultūros gyvenviečių keramikoje žinomi jau nuo ankstyvojo neolito laikotarpio.

Virvučių įspaudų motyvai išdėstomi be jokios tvarkos - chaotiškai: ant puodų petelių, pilvelių, priedugnių. Tik retais atvejais lygiagrečių virvučių įspa-dėliais būna puošti puodai žemiau angos.

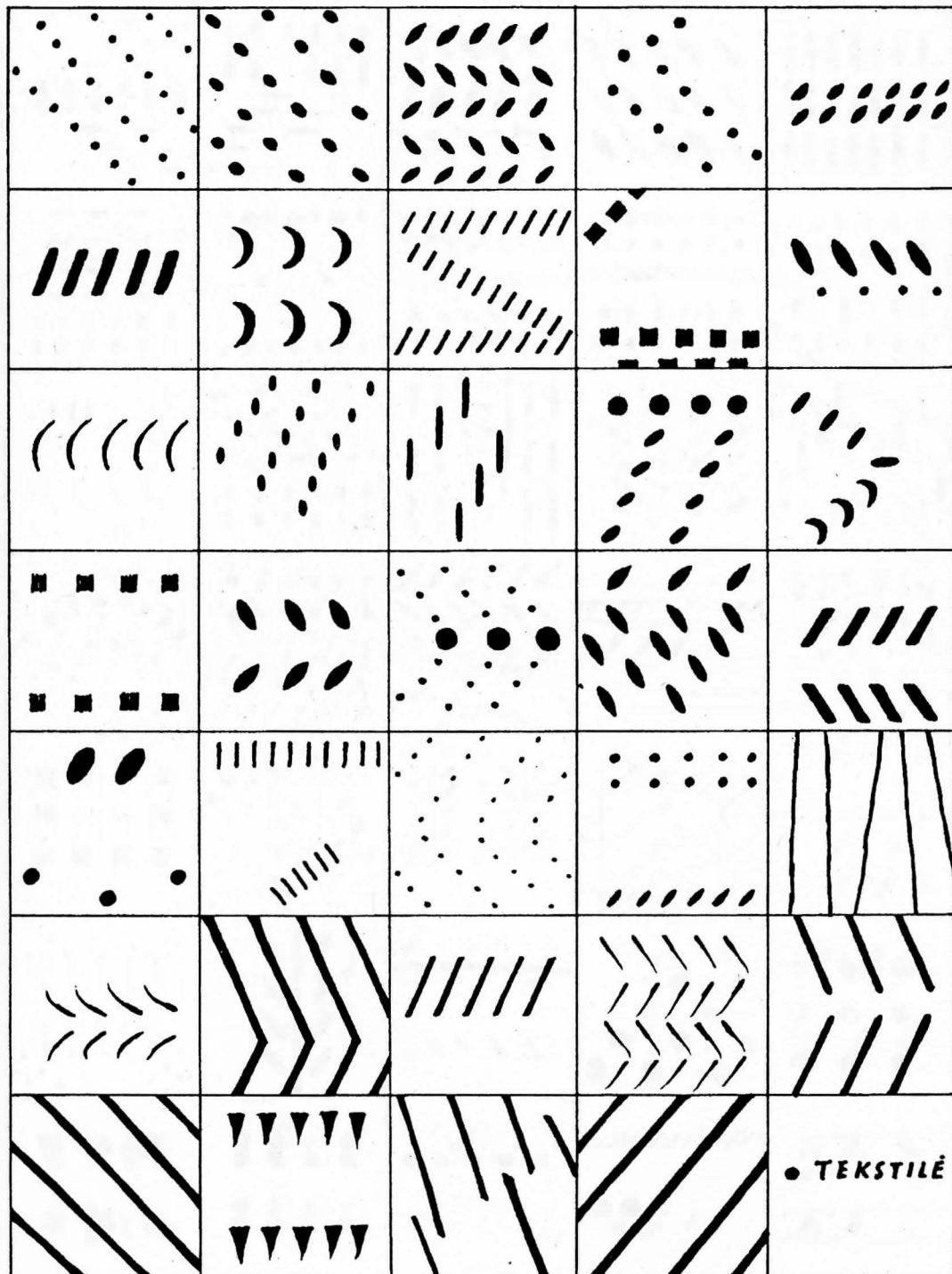
Išliko ir vertikaliais voletais žemiau angos briaunos puošti puodai. Šis voletų motyvas jau buvo žinomas Narvos kultūros pirmajame periode.

Tarp vėlyvosios Narvos kultūros įdomesnių ir jai nebūdingų ornamento motyvų pasitaiko Tšineco ir Sosnico kultūroms būdingi motyvai, sudaryti iš spygliuotos vielos įspudo ir didesnių apvalių duo-bucių.

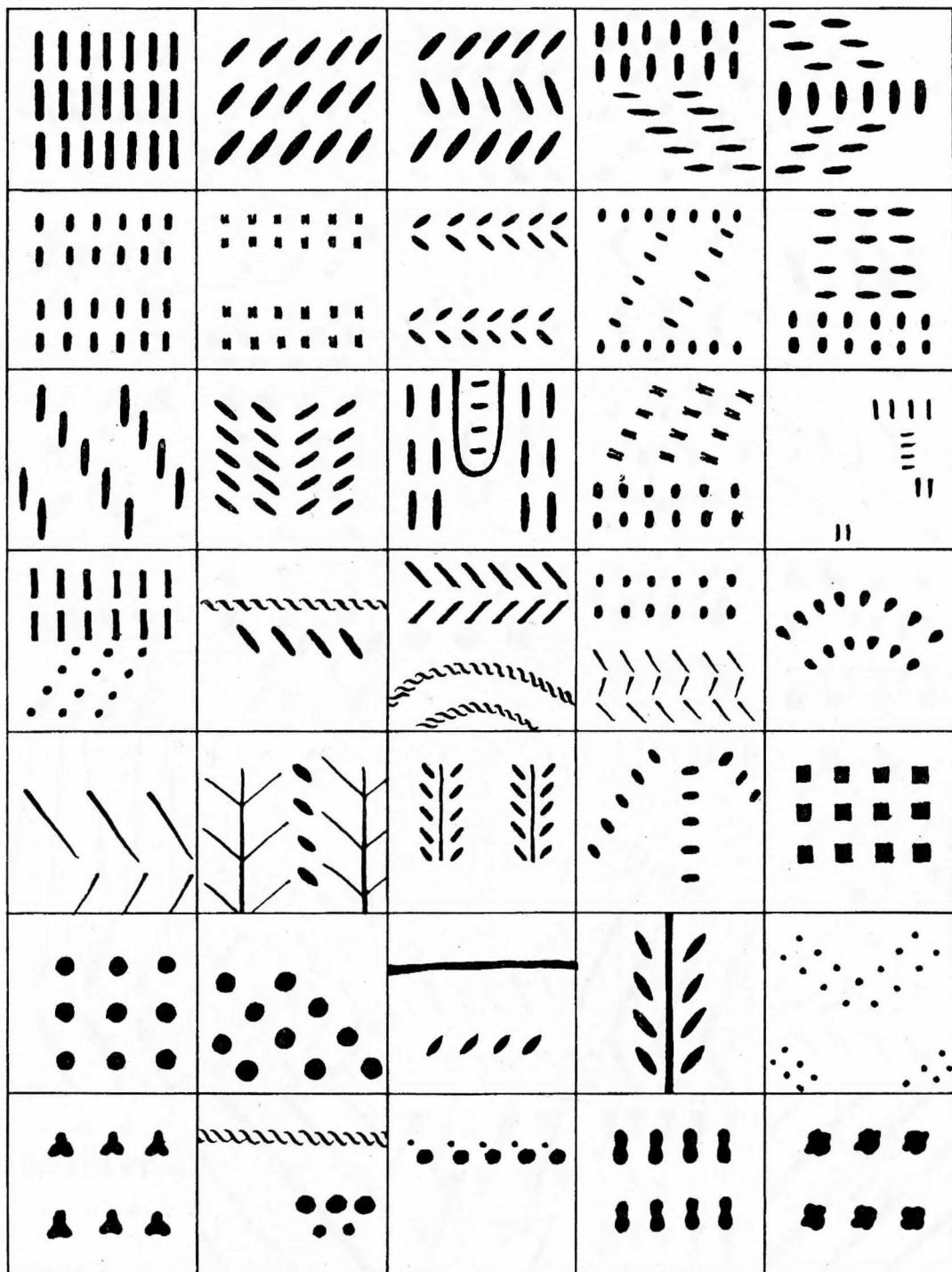
Išskiria puodai, kurie puošiami išstestų grūdeilio ar lapo formos įspaudų eilutėmis, iš kurių sudarytos gulsčių eglučių bei kiti augaliniai motyvai. Us-viatų ir Kretuono apyčerierių mikrorajonuose ban-



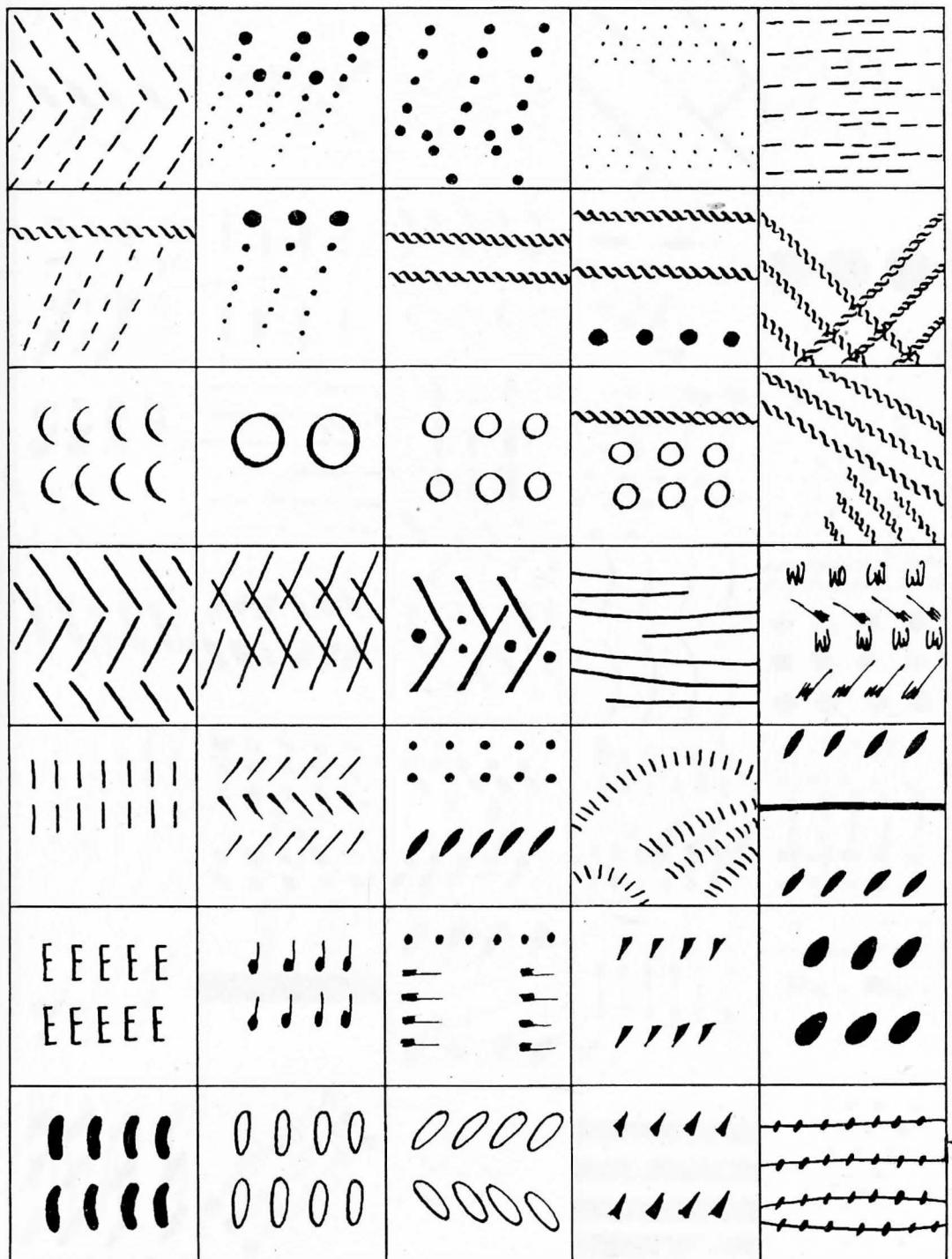
209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai



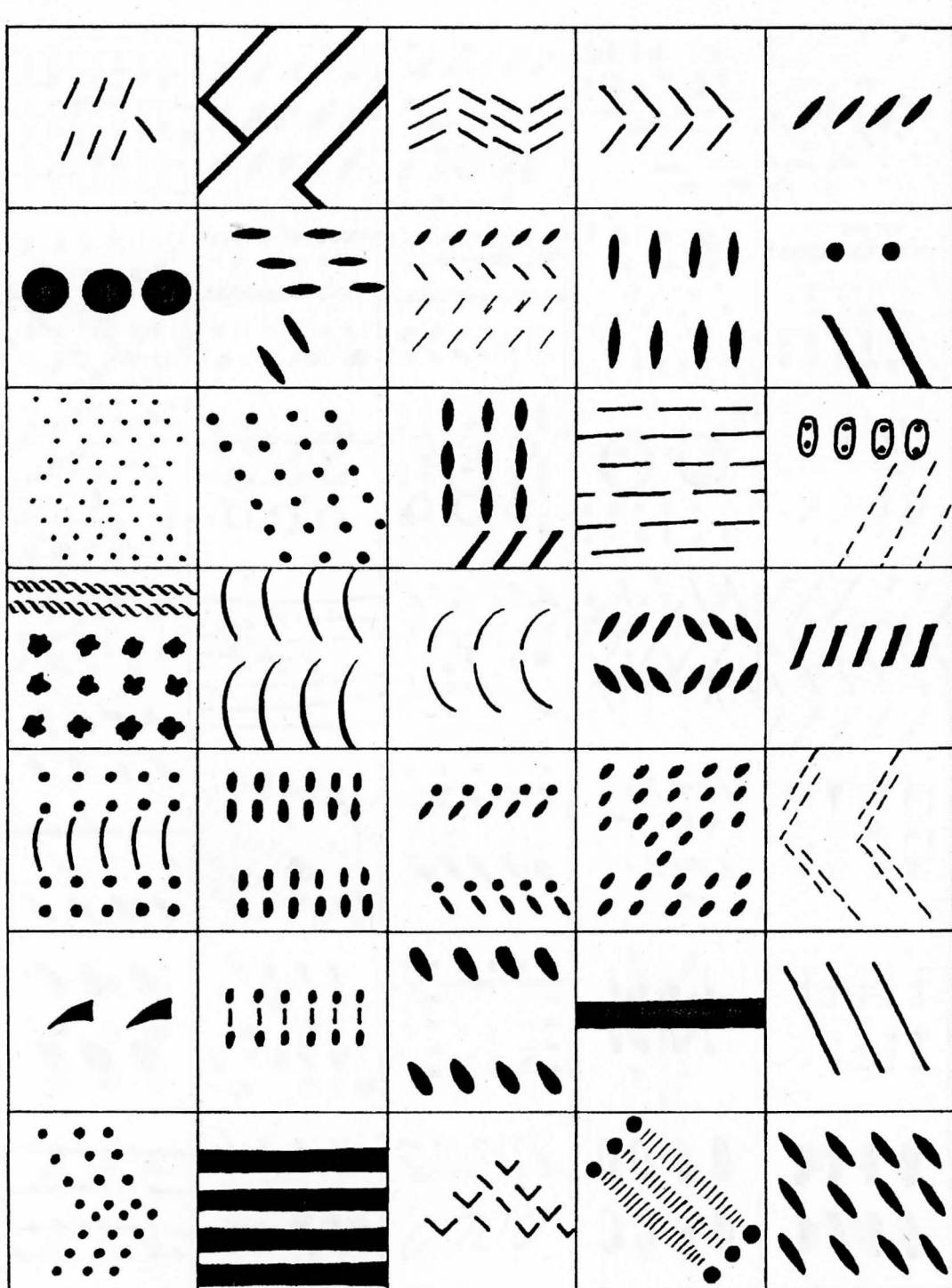
209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (tėsinys)



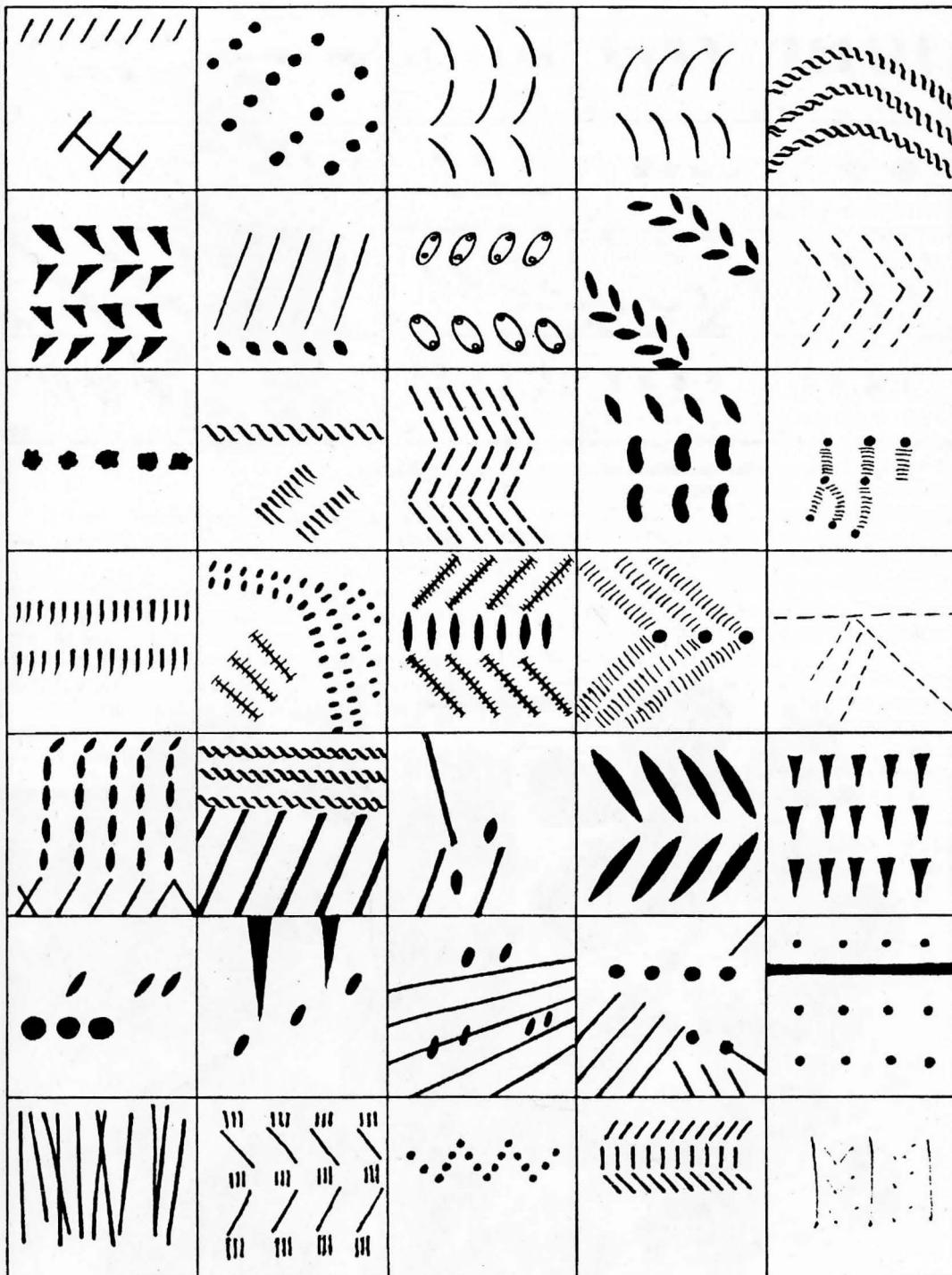
209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (tēsinys)



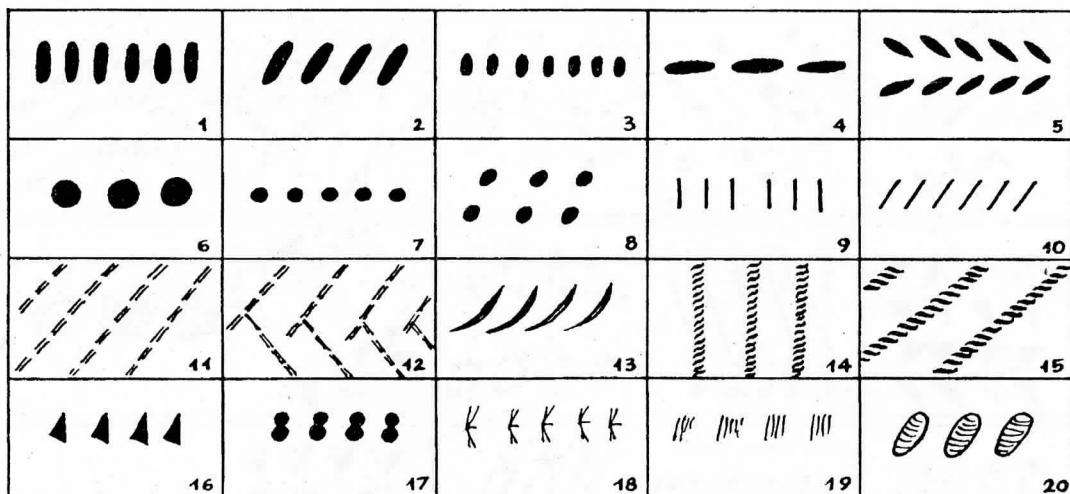
209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (tėsinys)



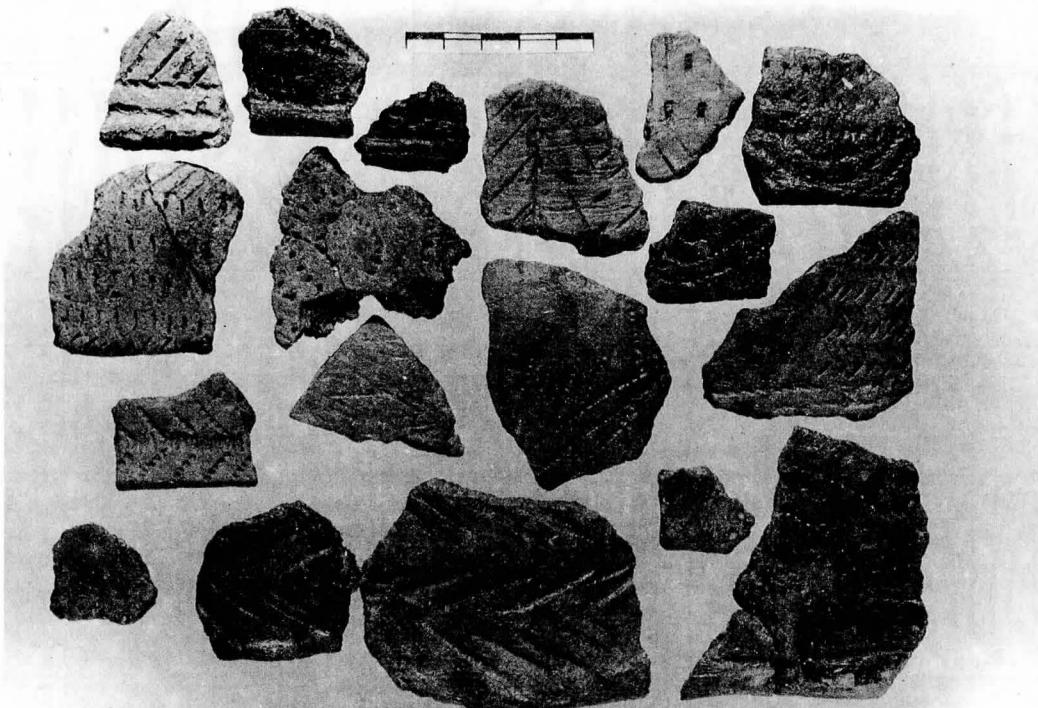
209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (tęsinys)



209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (tėsinys)



209 pav. Pagrindiniai keramikos ornamentų motyvai (pabaiga)



210 pav. Keramikos ornamentų motyvai. Kretuono 1C gyvenvietė



211 pav. Puodas puoštas grūdelio formos duobčių įspaudų eilutėmis. Kretuono 1C gyvenvietė

guotos virvučių įspaudų eilutės dažnai derinamos su įvairių štampelių motyvais. Visose šio laikotarpio gyvenvietėse vyrauja puodai, kurių paviršius puošiamas vienu ornamento motyvu. Idomu pastebeti, kad dar dažnai angų briaunos puošiamos apvajiniais įspaudais, kurie būdingi Narvos kultūros II_{1a,2a} laikotarpio keramikai.

Ornamentų motyvai dažniausiai išdėstomi vir-

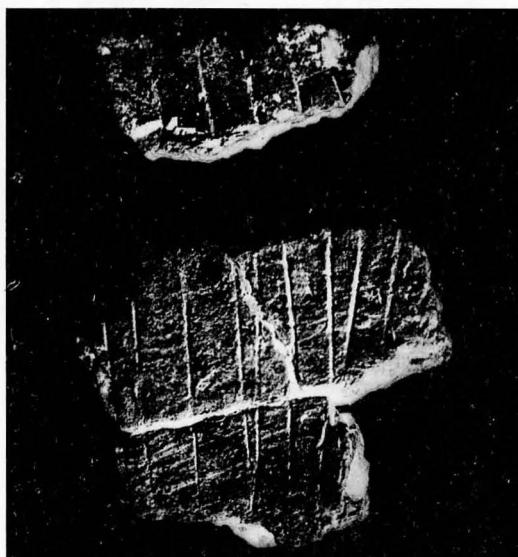
šutinėje puodo dalyje.

Atskirai reiktų pažymeti, kad šiuo laikotarpiu pasirodo puodų, kurie puošiami vertikaliu netaisyklingu brūkšniavimu, primenančiu taip paruošiamus brūkšniuotosios keramikos kultūros puodus (pav. 205:206).

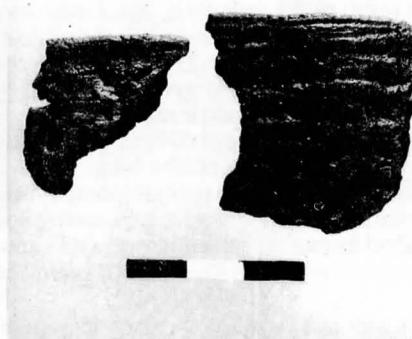
Rytinėje vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje - Usviatų ir Krivinos mikroregionuose - ornamentų motyvai yra tie patys kaip ir vakarinėje šios kultūros dalyje. Tik jie kitaip pasiskirstę, Usviatų 1a gyvenvietėje vyrauja iš įvairių įspaudelių, įkartelių sudaryti ornamentų motyvai (Микляев А.М. 1969, c.31), kai tuo tarpu vakarinėje - iš grūdelio formos ar apvalių duobučių. Rytinėje dalyje dar daug šukiniaiš įspaudėliai puošiamų puodų - 22,3%. Idomu pastebeti, kad rytinėje dalyje puodai žymiai rečiau buvo puošiami virvučių įspaudais - 1,1%, kai tuo tarpu vakarinėje vėlyvosios Narvos kultūros dalyje - 6,2%. Tarp rytinės ir vakarinės vėlyvosios Narvos kultūros yra ir daugiau skirtumų. Ypač tai akivaizdu puodų puošybos kompozicijoje. Rytinėje šios kultūros dalyje gyventojai mėgo laisvą ornamento išdėstympā viso puodo paviršiuje, kai tuo tarpu vakarinėje dalyje: tradicinių (puošimas žemiuoju puodo angos - anksstyvosios Narvos kultūros įtaką) arba ornamentų išdėstympā zonomis (šukinės-duobelinės keramikos kultūros reliktas), kai ornamentų motyvai išdėstomi visame puodo paviršiuje.

Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenviečių keramikos tyrinėjimai rodo, kad išsilaike senosios Narvos kultūros tradicijos, į kurias palengva pradėjo įsipinti nauji ornamentų motyvai, būdingi piečiau esančioms to meto Tšineco ir Sosnico kultūroms. Taip pat pasirodo pirmieji brūkšniuotosios keramikos kultūros ornamentikai būdingi bruozai.

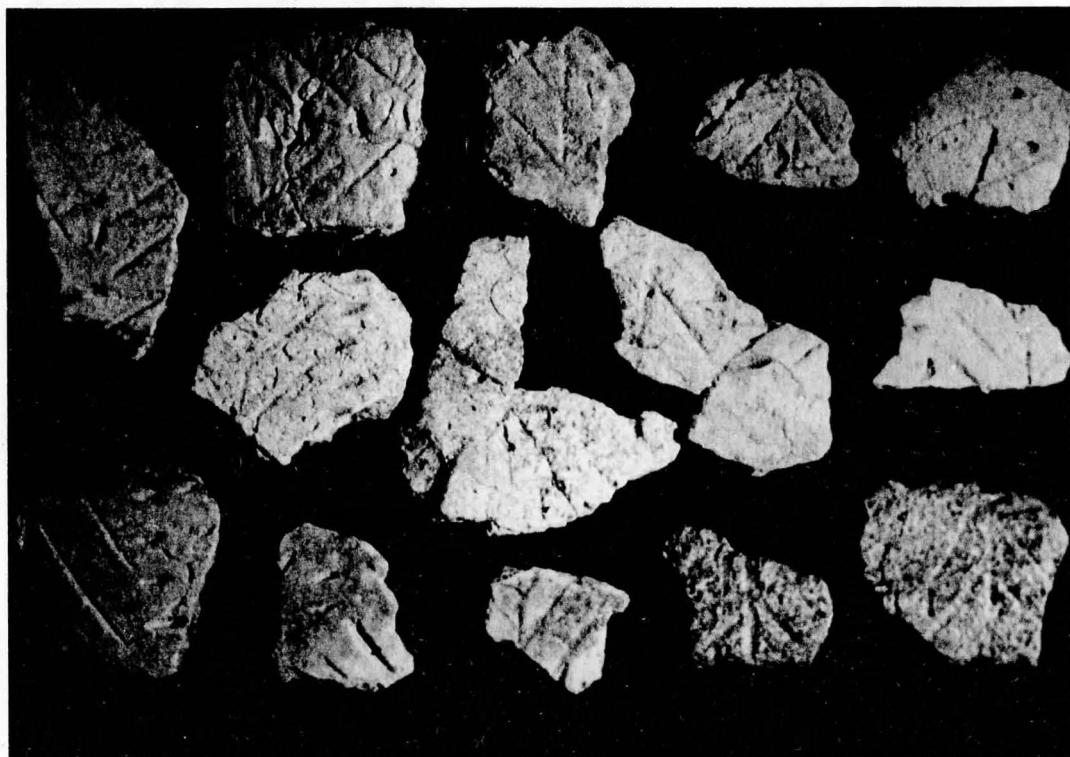
Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenviečių keramika turi daug bendrų bruozų su brūkšniuotosios keramikos ir Dnepro-Dauguvos kultūrų kera-



212 pav. Vėlyvosios Narvos kultūros keramikos ornamentų motyvų įvairovė. Kretuono 1C gyvenvietė



213 pav. Puodai puošti augaliniais ornamentų motyvais. Kretuono 1C gyvenvietė



214 pav. Puodai puošti augaliniais ornamentų motyvais. Kretuono 1C gyvenvietė

mika. Ypač tai akivaizdu lyginant puodų formas. Vėlyvojoje Narvos kultūros keramikoje plačiai paplitę puodai I ir S formos kakleliais. Šio tipo puodai taip pat plačiai žinomi ankstyvosios brükšniuotosios (Danilaitė E. 1966, p.117-118) bei Dnepro-Dauguvos (Šmidt E.A. 1992, tab.40-43) kultūrose. Įdomu pastebėti, kad net puodų dugnelių ir priedugnių formos (Cedmaro tipo) yra tapačios ir dar ilgai, per I tūkst. pr. Kr. laikotarpi, išliko visoje būvusioje vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje (Šmidt E.A. 1992, tab.42:24-25). Tyrinėjant Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietes, kaip ir ankstesnes, aptikta daug kaulo ir rago dirbinių.

Labai ryškus kaulo ir rago dirbinių perimamuumas iš viduriniojo ir vėlyvojo neolito laikų.

Įdomu pastebėti, kad praėjus porai šimtų metų Narvos kultūros gyventojai beveik visai nebe-naudojo kūgio formos antgalį. Tik vienas toks antgalis (III₃₀ tipo) buvo rastas Kretuono 1C gyvenvietėje.

Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse gausu I₁₄ tipo - eglutės formos - antgalų (pav. 206:17-19). Jie gyvenvietėse (Kretuono 1C, Usviat IV α , Krivinos 2-ra) sudaro didžiąją dalį visų antga-

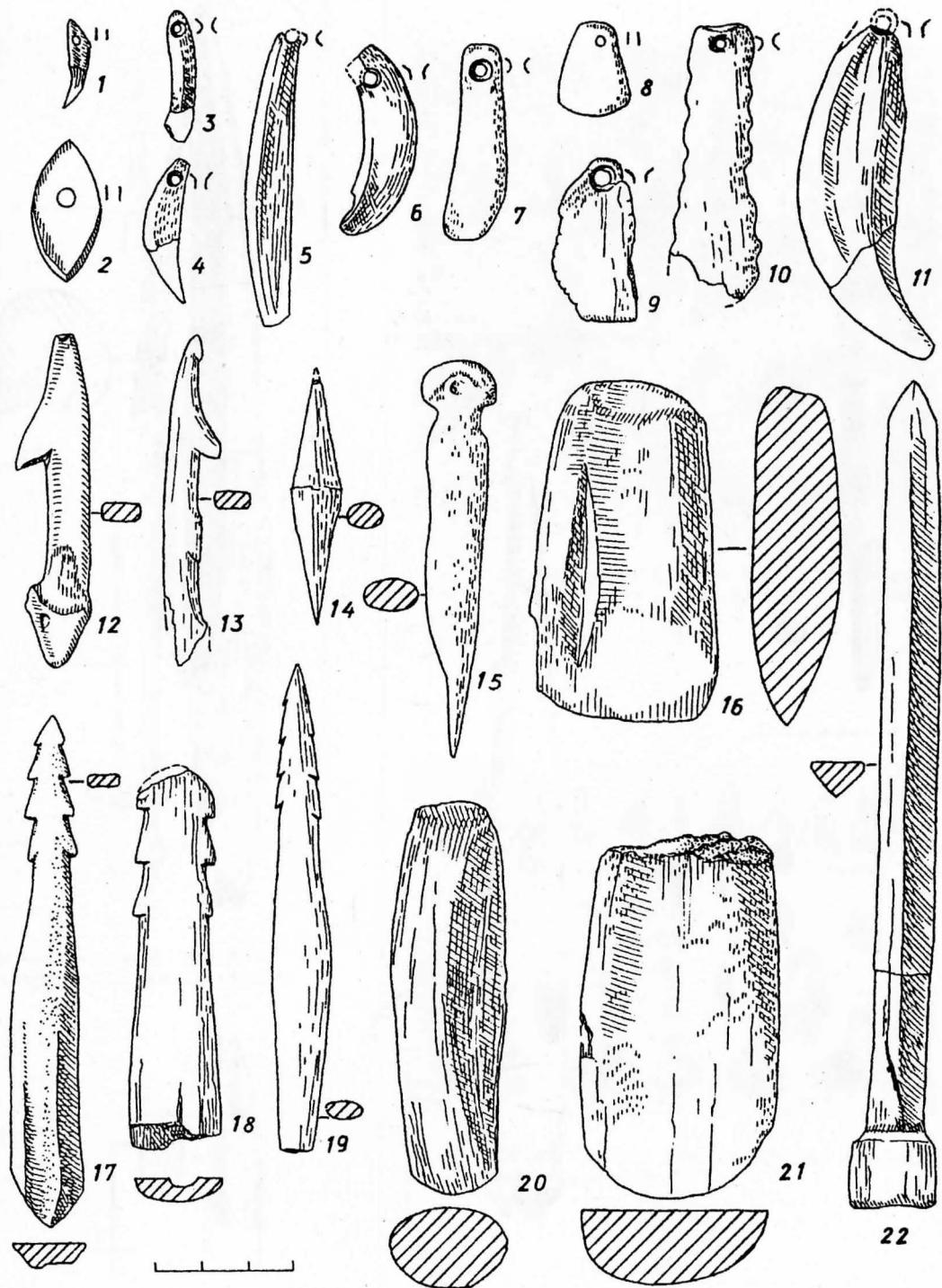
lių. Šie eglutės formos dvišonai antgaliai turi nuo 1 iki 6 porų užbarzdą. Vienas jų - nulūžusiu smaigaliu - buvo rastas Kretuono 1C gyvenvietėje. Šių antgalų fragmentų aptikta Usviat IV α ir Uzmenio gyvenvietėse.

Kretuono 1C gyvenvietėje buvo aptiktas VIII₁ tipo įmominis antgalis. Toks tipas vėliau, ankstyvųjų piliakalnių laikotarpyje, išplinta po visą brükšniuotosios keramikos kultūros teritoriją (Volkaitė-Kiliauskienė R. 1986, pav.32 ir kt.).

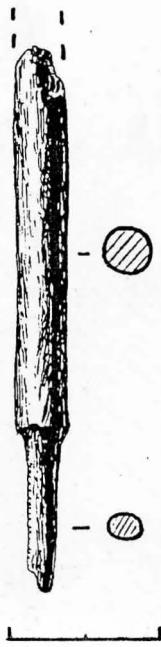
Dar vienas antgalis, žinomas iš Kretuono 1C gyvenvietės, buvo pagamintas iš išilgai perskelto gyvulio vamzdinio kaulo. Jo viršunė nusmailinta, o viename šone yra išpjauta viena užbarzda. Antgalio jkotė nežymiai siaurėjanti. Šis antgalis priskiriamas X₁ tipui.

Kretuono 1C gyvenvietėje buvo aptiki XI₁ tipo antgaliai. Tai ilgi, iš vamzdinių kaulų pagaminti antgaliai, kurių jkotė masyvesnė už smaigalių. Antgalio smaigalyje abiejuose šonuose yra po vieną užbarzdą. Šie antgaliai primena titnaginius trikampio formos su jkotėmis antgalius.

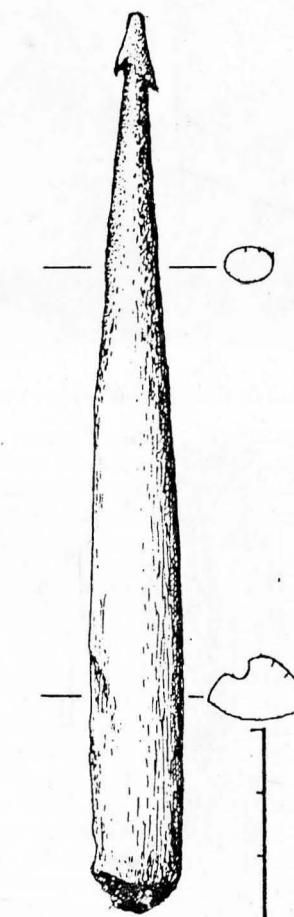
Tyrinėtose IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptiki žeberklai yra trijų tipų: I₁, I₂₀, I₃₃, I₃₅.



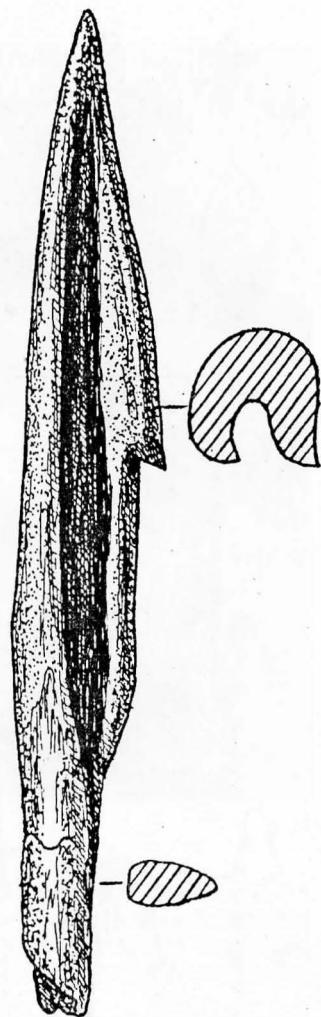
215 pav. Pagrindiniai kaulo ir rago dirbinių tipai. Kretuono 1C gyvenvietė



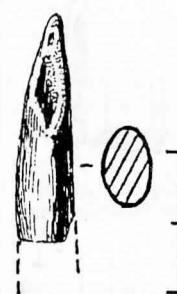
216 pav. Adatinis antgalis. Kretna 1C gyvenvietė



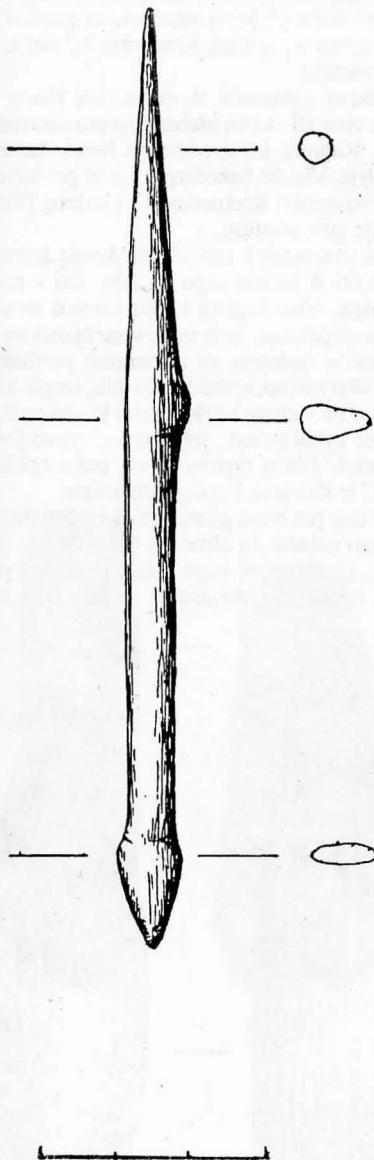
217 pav. [movinis antgalis. Kretna 1C gyvenvietė



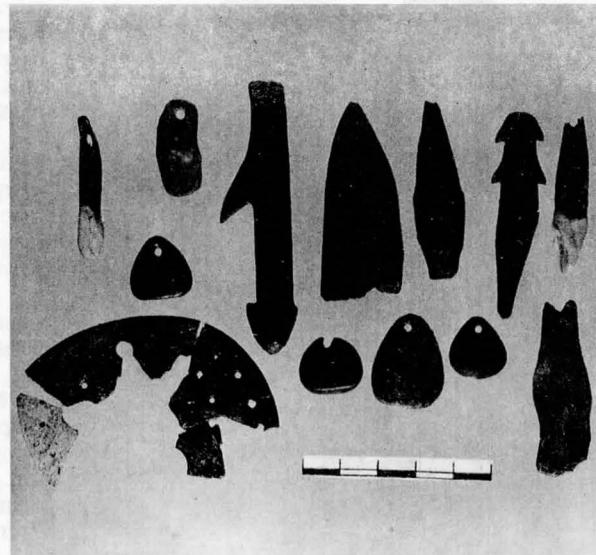
218 pav. Kaulinis antgalis su užbarzda. Kretna 1C gyvenvietė



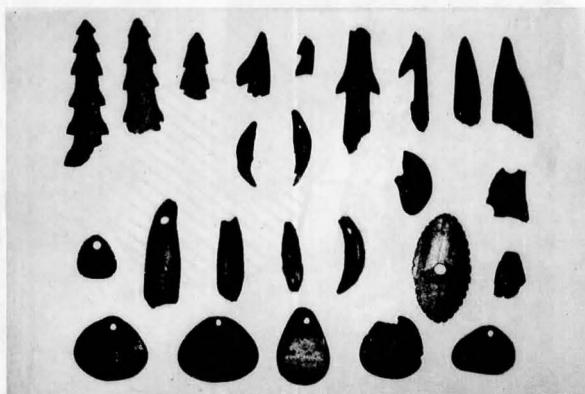
219 pav. Antgalis su trikampio formos galvute. Kretna 1C gyvenvietė



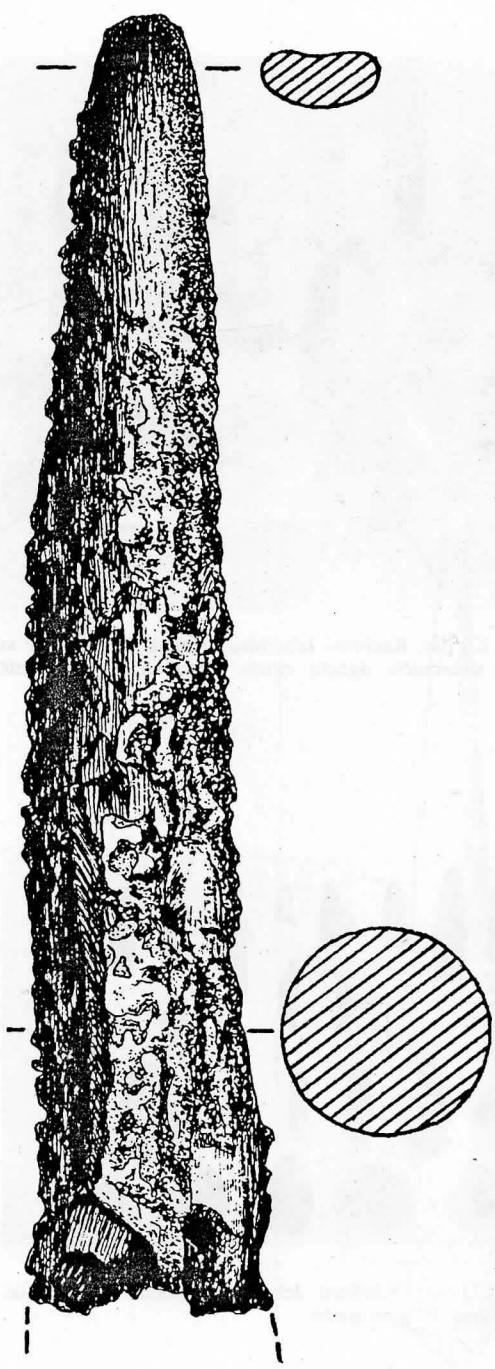
220 pav. Žeberklas su viena užbarzda.
Kretuono 1C gyvenvietė



221 pav. Kauliniai žeberklai, kabučiai ir plokštelė su spirale sudarančia išgrąžų eilute. Kretuono 1C gyvenvietė



222 pav. Kauliniai žeberklų fragmentai ir kabučiai.
Kretuono 1C gyvenvietė



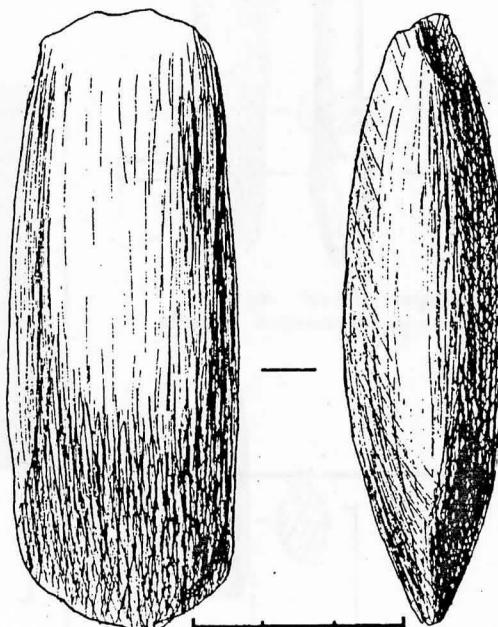
223 pav. Raginis kaltas. Kretono 1C gyvenvietė

I₃₅ - tipo žeberklai primena adatinius antgalius. Jų koteliai buvo apvalaus arba netaisyklingo ovalo skersinio pjūvio. Ties koteliu viduriu turi vieną atskišusią užbarzdą. Iškotė, kaip ir I₂₀ tipo žeberklį, ties pagrindu turi iš dviejų šonų simetriškus paplatėjimus. Tokiu žeberklį aptikta Kretnono 1C bei Uzmenio gyvenvietėse.

Kaltai buvo gaminami iš vamzdinių kaulų ir rago. Visi jie vienodi - kaltų ašmenėliai yra siauresni už rankeną. Raginių kaltų ašmenys buvo daromi rago smaigalyje. Visi šio laikotarpio kaltai priskirtini I₃ tipui ir buvo aptikti Kretnono 1C, Usviatų IV_α, Krivinos 2-oje gyvenvietėse.

Raginių įtveriamieji kirviai yra dviejų formų: vieni pagaminti iš sveiko rago gabalo, kiti - ragų perskėlus išilgai. Visų raginių kirvių formas vienos. Tai apvalapenčiai, nežymiai siaurėjančiomis, platėjančiomis ar lygiomis su ašmenimis pentimis. Kaip ir III_{1b} laikotarpio, aprašomojo laikotarpio kirviai šonuose arba vienoje kurioje nors kirvio pusėje turi griovelius kyliu išstatyti, jeigu kirviai buvo įtveriamai į moveles. Tokių raginių kirvių buvo aptikta Kretnono 1C ir Krivinos 2-oje gyvenvietėse.

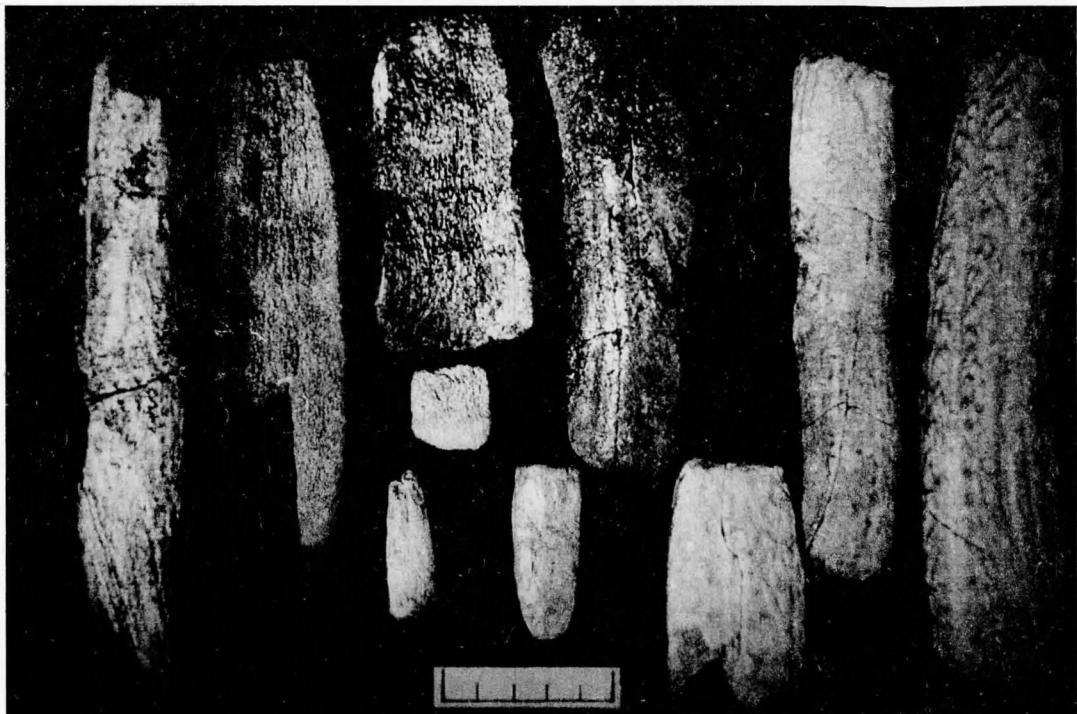
Skobtai taip pat buvo gaminami iš plačių, išilgai perskeltų rago gabalų. Jų ašmenys buvo formuojami išorinėje, kiečiausioje rago dalyje. Skobtai yra įtveriamieji, nežymiai platėjančiai ir įgaubtais aš-



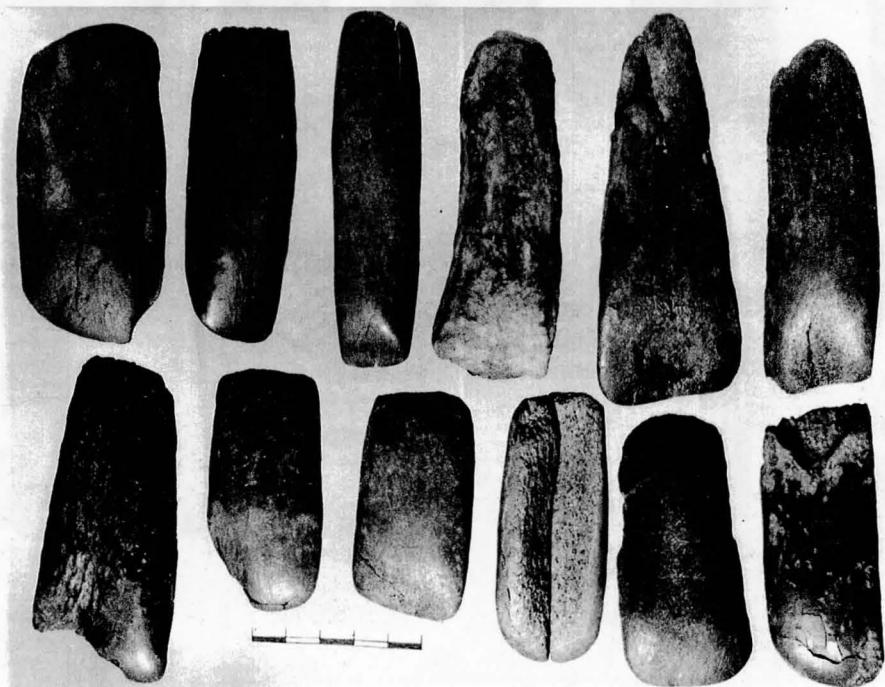
224 pav. Įtveriamasis kirvis. Kretnono 1C gyvenvietė



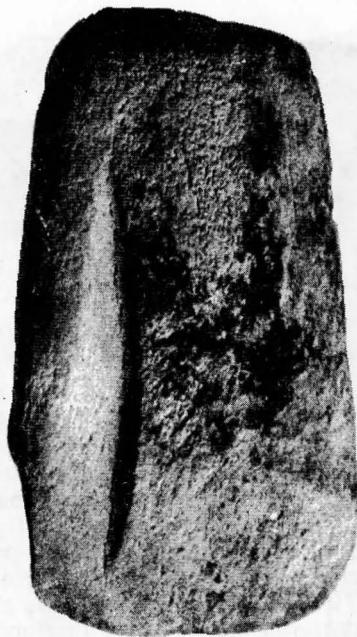
225 pav. Raginiai kaltai. Kretuono 1C gyvenvietė



226 pav. Ilgi raginiai įtveriamieji kirviai. Kretuono 1C gyvenvietė



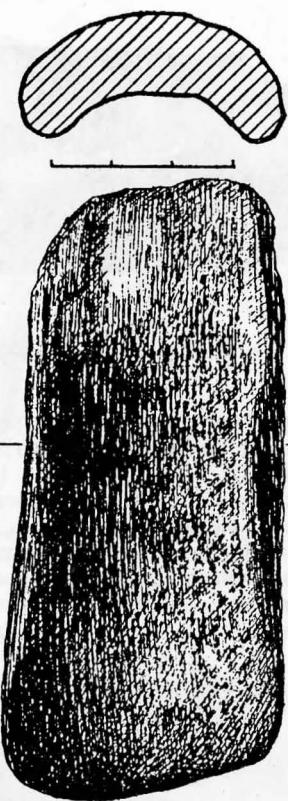
227 pav. Trumpieji raginiai įtveriamicijai kirviai. Kretuono 1C gyvenvietė



228 pav. Itveriamasis kirvis su grioveliu. Kretuono 1C gyvenvietė

menimis. Jų iš IV_{1a} laikotarpio. Šiuo metu žinoma tik Kretuono 1C gyvenvietėje.

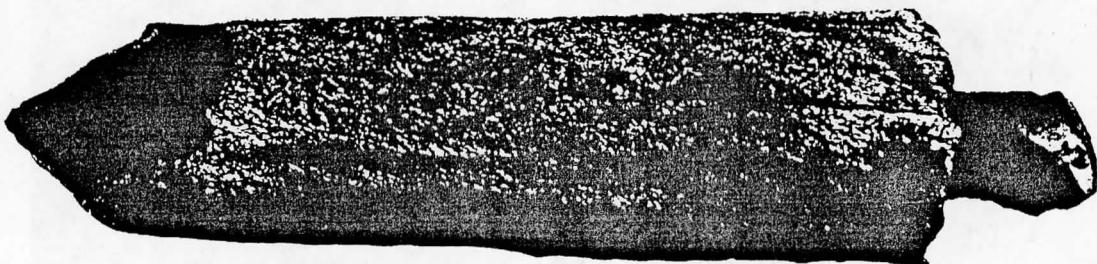
Nežymiai pasikeičia adatų tinklams pinti forma. Jei anksčiau - III_{1b}, II_{2a} laikotarpioose - aptinkamos adatos galuose turėdavo skylutes, tai IV_{1a} laikotar-



229 pav. Raginis skobtas. Kretuono 1C gyvenvietė



230 pav. Kaulinės ylos. Kretuono 1C gyvenvietė



231 pav. Titnaginis kaltas raginėje moveleje. Kretuono 1C gyvenvietė

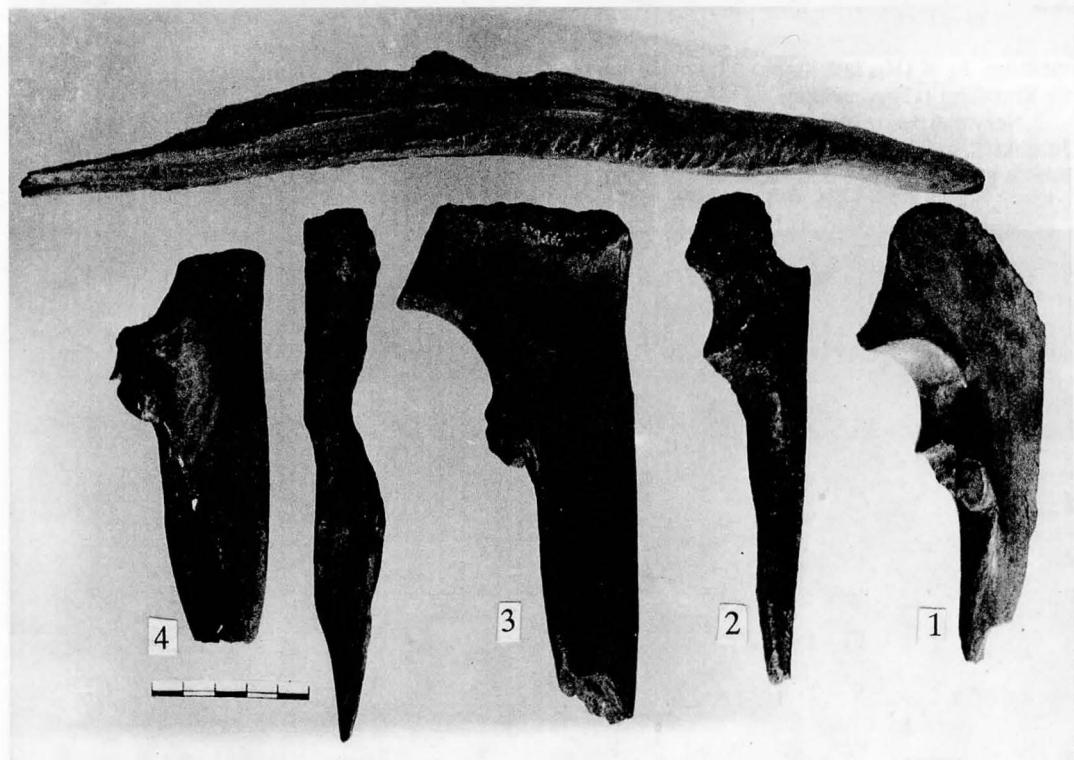
pio - paplatėjimą, ties kuriuo buvo pririšama virvutė. Tokių adatų aptikta tik Kretuono 1C gyvenvietėje (pav. 206:22).

Ylos, kaip ir anksčiau, buvo gaminamos iš sąnarinių kaulų, vieną galą nusmailinus. Daug ylų buvo gaminama iš rago smaigalių bei vamzdinių kaulų.

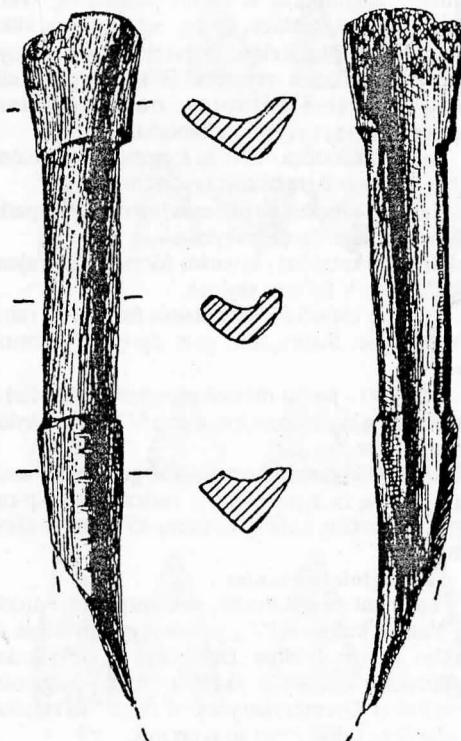
Šio laikotarpio gyvenvietėse padaugėja raginių ir kaulinių movelių, į kurias buvo išstatomi raginiai, titnaginiai ir akmeniniai kaltai, kirviai, kapliai ir

skobtai. Kretuono 1C gyvenvietėje buvo aptikta raginė movelė, į kurią buvo įvertas titnaginis kaltelis. Kaltelio pentis atitiko moveleje esančią skylutę. Kad kaltelis laikytuši moveleje, titnago pentis buvo klijuojama pušies sakais.

Gyvenvietėse gausu kaulinių durklų ir peikenų. Peikenos buvo gaminamos iš briedžių alkūnkaulių, o durklai - iš elnio alkūnkaulių (*Cervus Elaphus ulna*). Briedžio alkūnkaulio gumburas (tuber olec-



232 pav. Durklai (1-2), peikenos (3-4). Kretuono 1C gyvenvietė



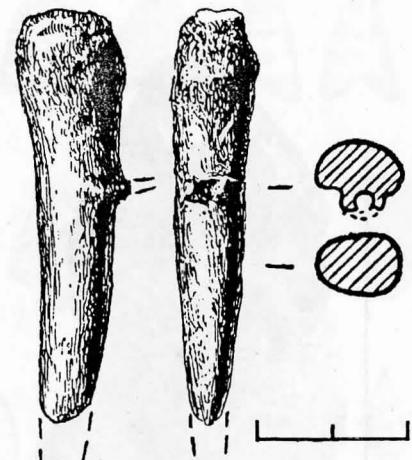
233 pav. Ornamentuotas vaikiškas durklas. Kretuono 1C gyvenvietė

ranii) buvo naudojamas ties stipinkaulio ir alkūnkaulio suaugimo victa. Analogiskai durklas gaminatas iš elnio skeleto. Vienas pjūvis kaule, ir buvo baigtas gaminti įrankis - peikena ar durklas. Tai rodo, kad šio laikotarpio meistrai gamindami įrankį maksimaliai išnaudodavo anatomines kaulų ypatybes.

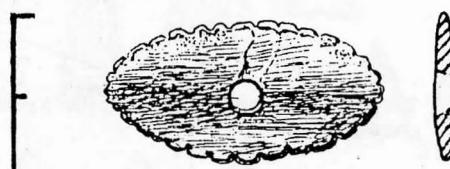
IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse durklai yra I_{1,3} tipų. I₃ tipo durklų rankenos yra išryškintos. Vienas vaikiškas durklas, pagamintas iš vamzdinio kaulo, kurio smaigalys yra trikampio pjūvio ir kuris puoštas ikartėlėmis, buvo aptiktas Kretuono 1C gyvenvietėje.

Smeigtukai yra tų pačių formų, kaip ir ankstesniais Narvos kultūros II_{2a}, III_{1b} laikotarpiais. Jų rasta Kretuono 1C, Uzmenio gyvenvietėse. Tačiau ypač daug jų Kretuono 1C gyvenvietėje. Čia buvo aptiktas raginis smeigtukas, kurio qselė šone atsikišusi horizontaliai, o išgręžta qselėje skylutė - vertikaliai. Panašus smeigtukas žinomas Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Лоз И.А. 1979, таб.XVI:10,11) bei Sokiškių piliakalnyje (Grigalavičienė E. 1986, pav.21:4).

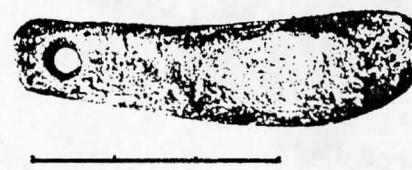
IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse gausu kabučių-



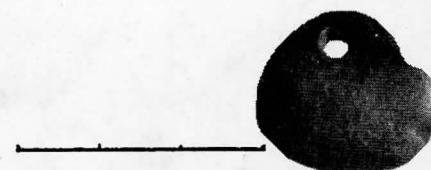
234 pav. Raginis smeigtukas. Kretuono 1C gyvenvietė



235 pav. Laivelio formos kabutis. Kretuono 1C gyvenvietė



236 pav. Kabutis su užlenktu galu. Kretuono 1C gyvenvietė



237 pav. Kriaūčs formos kabutis. Kretuono 1C gyvenvietė



238 pav. Kirmėlaitės formos kabutis. Kretuono
1C gyvenvietė

amulety, pagamintą iš kaulo plokštelių, žvérių (elnio, briedžio, meškos, šerno, bebro, lapės, vilko) dantų. Kaulo plokštelių ir žvérių dantų šaknyse buvo pragréžiamos skylutės. Iš kaulo plokštelių, kurių paviršius šlifotas, buvo gaminami I_{3,4,5,6,7,8,9,11,12,13,14,15} tipų kabučiai:

I₁₁ tipo kabučiai - laivelio formos su įrantelėmis ar be jų šone ir išgręžtomis skylutėmis centre.

I₁₂ tipo kabučiai su užriesta į vieną šoną apatinė dalimi ir viršuje išgręžta skylutė.

I₁₃ tipo kabučiai - kriausės formos. Siaurajame gale išgręžta V formos skylutė.

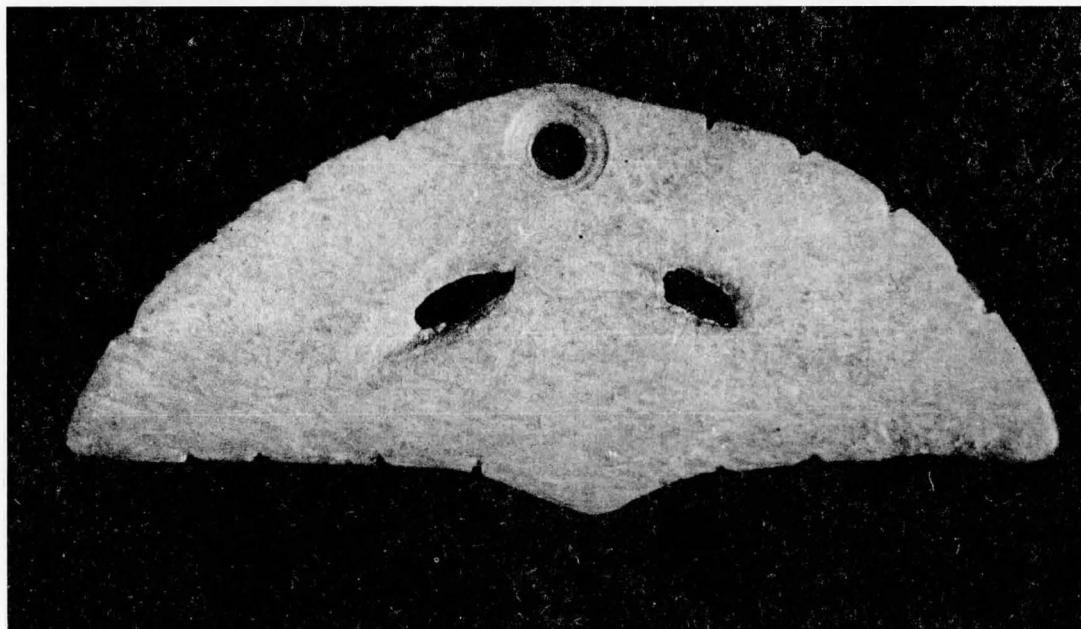
I₁₄ tipo kabučiai - kirmėlaitės formos su ranteliais šonuose. Siaurajame gale išgręžta V formos skylutė.

I₁₅ tipo - jauno ménulio formos - kabučiai su akies formos skylutėmis šonuose ir V formos skylute viename gale.

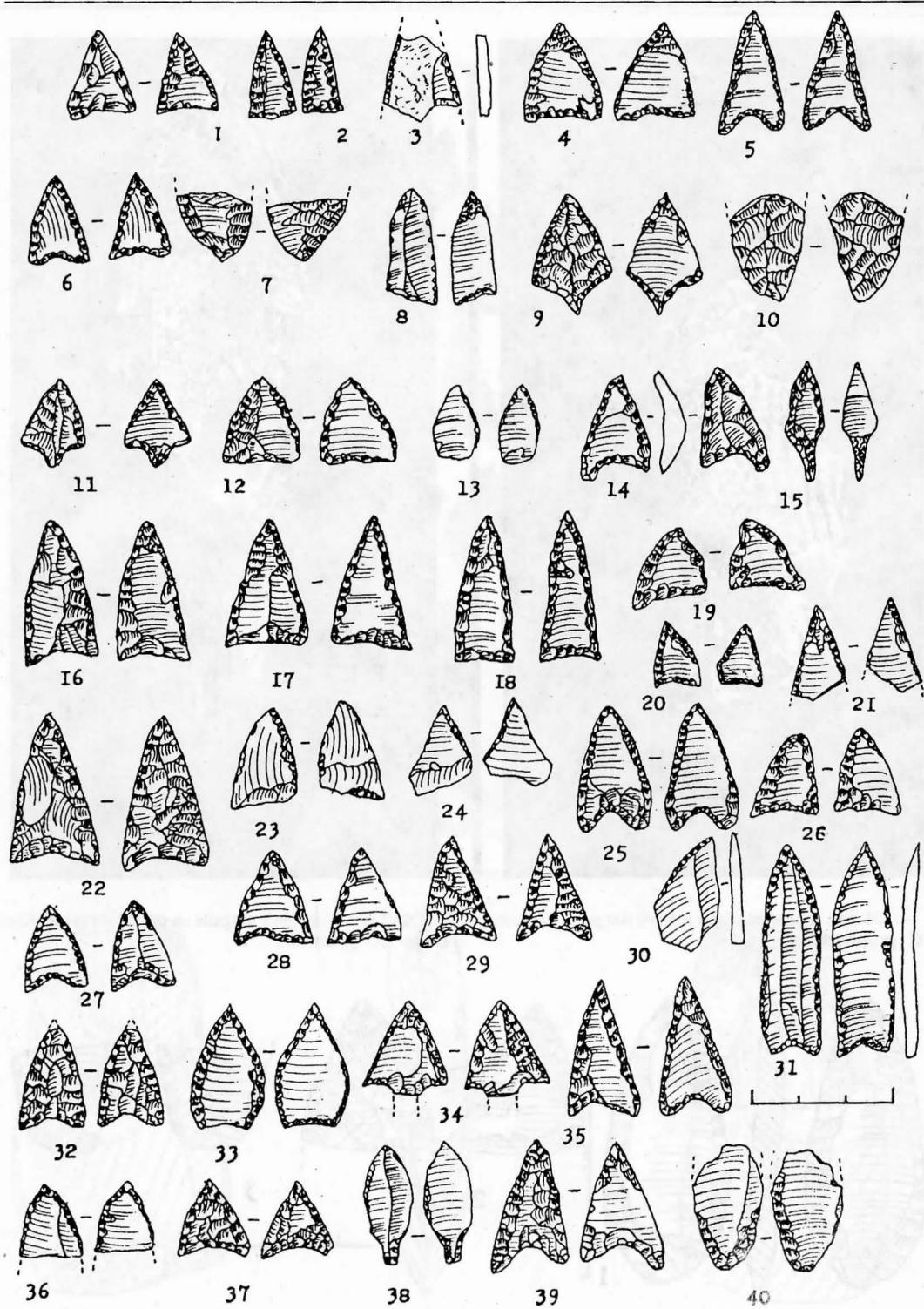
IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse gausu kitų kaulinių ir raginių buityje bei ūkyje vartotų įrankių: rankenų, kastuvėlių, kablių, dirbinių 45° kampo ašmenimis ir kt.

Titnaginiai dirbiniai

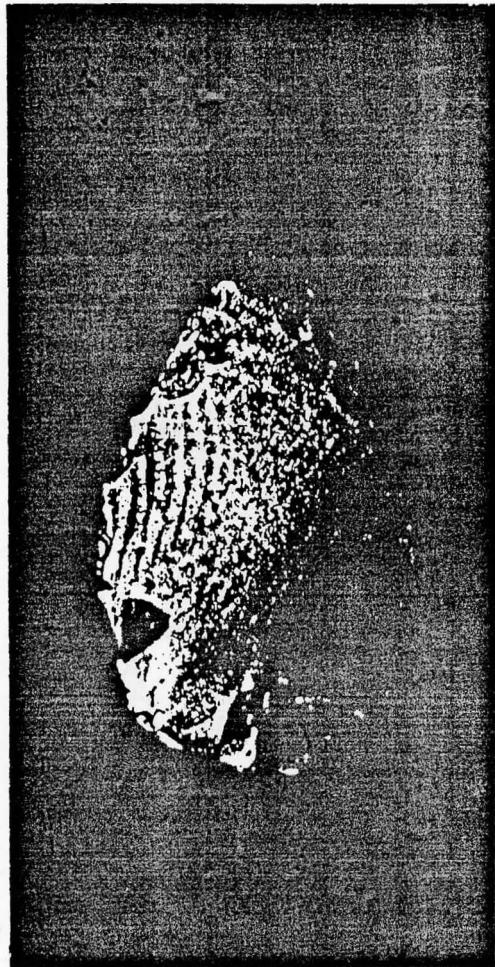
Lyginant su ankstesnių laikotarpiai inventoriumi, Narvos kultūros IV_{1a} periodo gyvenvietėse sumažėjo titnago dirbinių. Didžiausią jų kiekį sudarė iš nuoskalų (70%) ir skelčių (25%) pagaminti gremžtukai. Gremžtukai yra platiūs, kartais retušuoti visu paviršiumi ir net su įkotėmis.



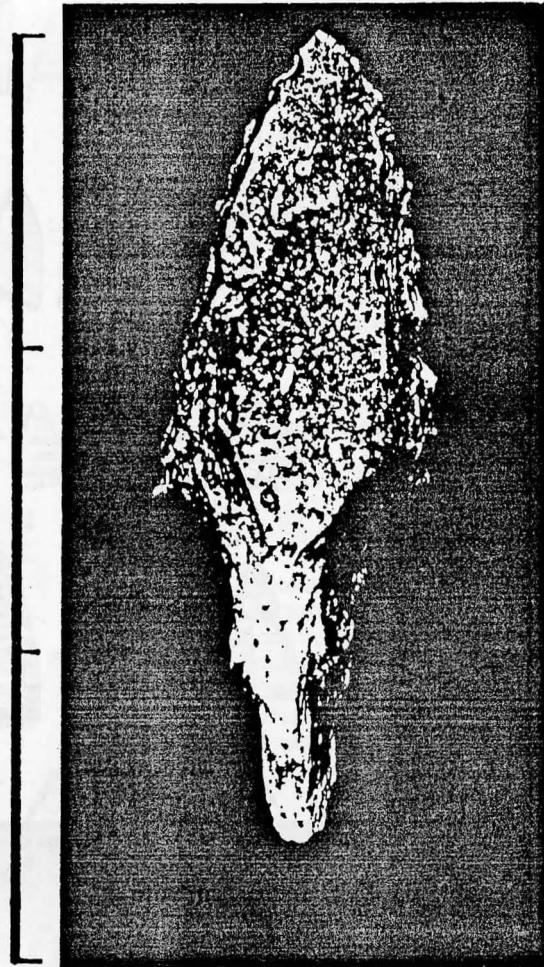
239 pav. Jauno ménulio formos kabutis. Kretuono 1C gyvenvietė



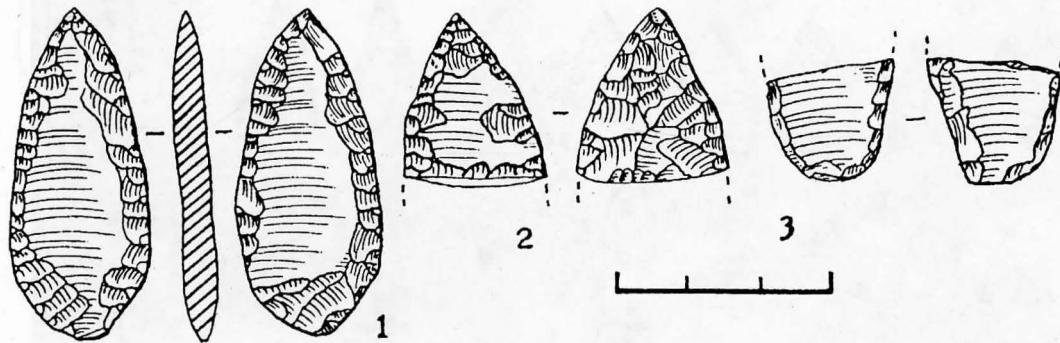
240 pav. Titnaginiai strėlių antgaliai. Kretuono 1C gyvenvietė



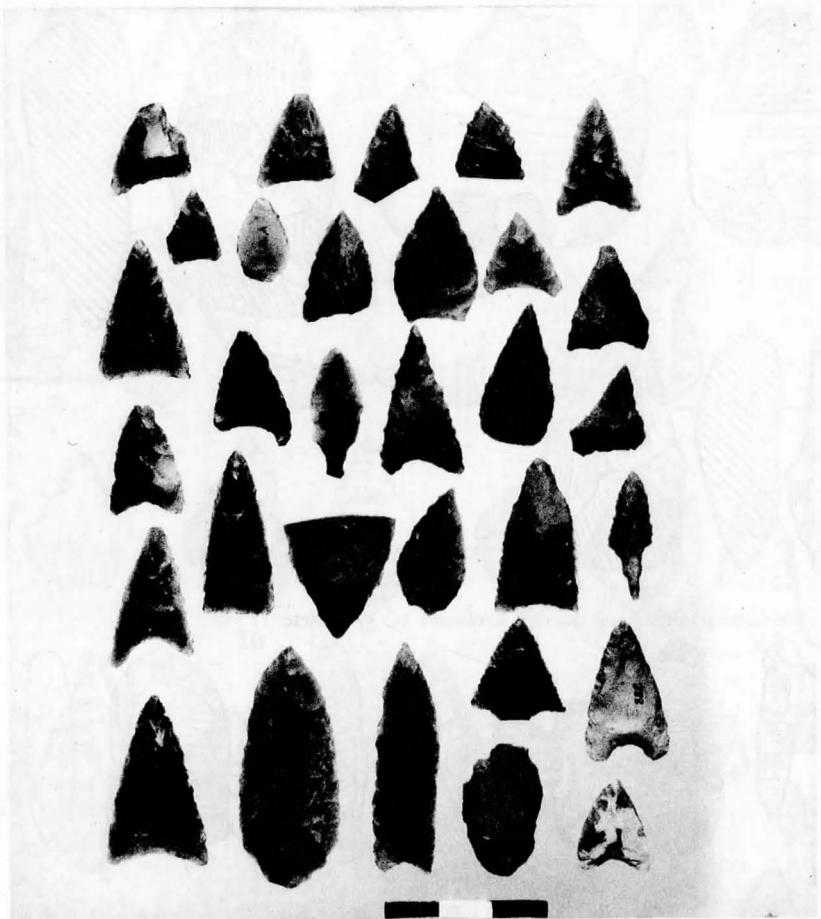
241 pav. Titnaginis lapo formos antgalis. Kretno
1C gyvenvietė



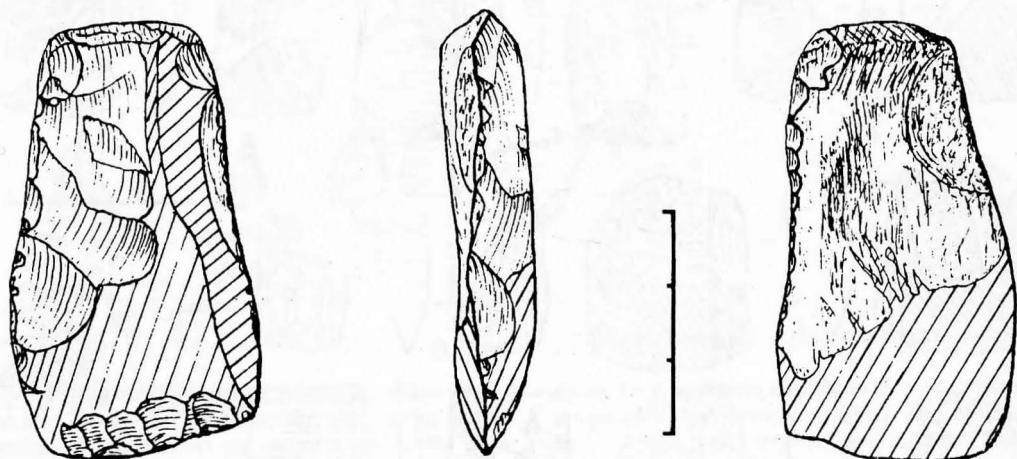
242 pav. Titnaginis antgalis su prailginta įkote. Kre-
tuono 1C gyvenvietė



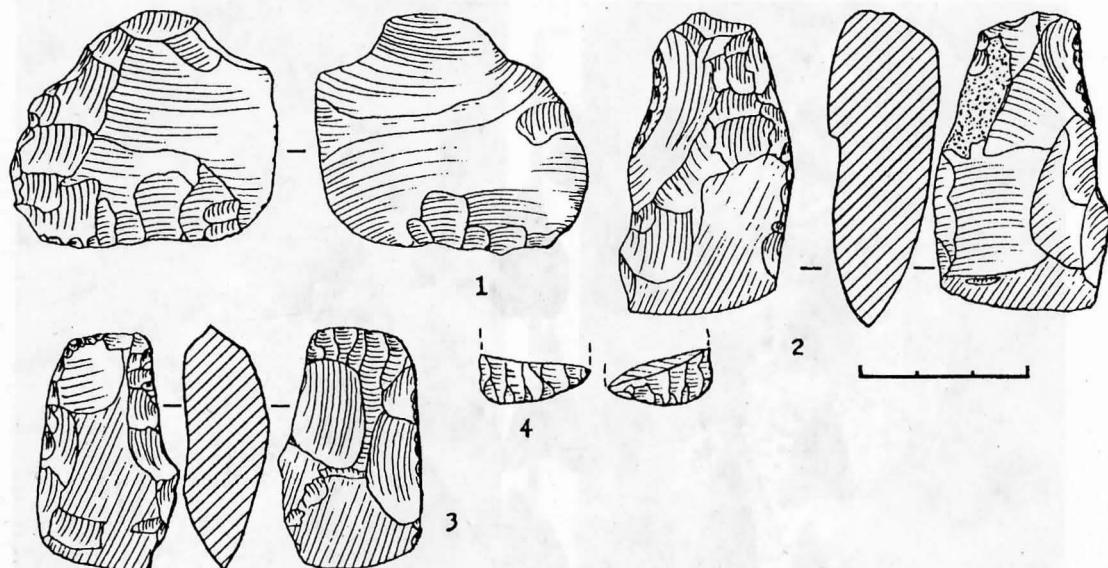
243 pav. Titnaginiai ietigaliai. Kretno 1C gyvenvietė.



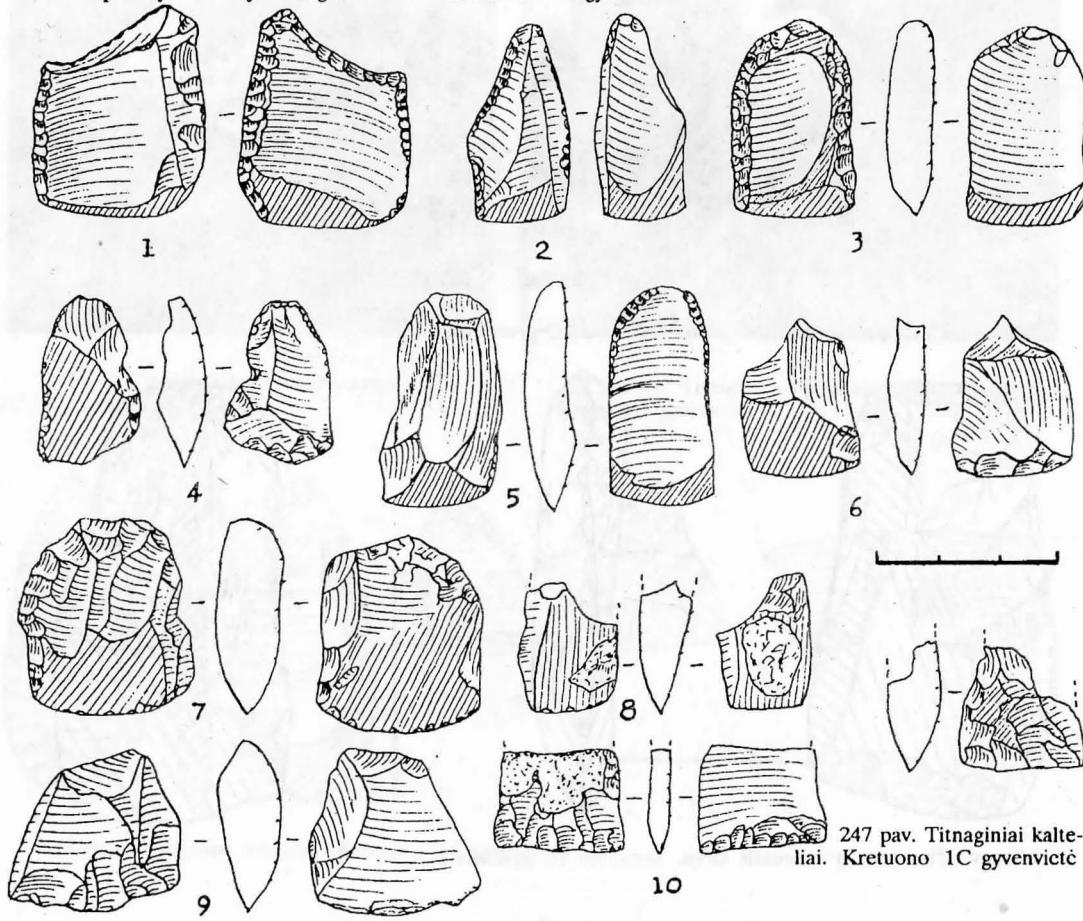
244 pav. Titnaginiai strėlių antgaliai. Kretuono 1C gyvenvietė



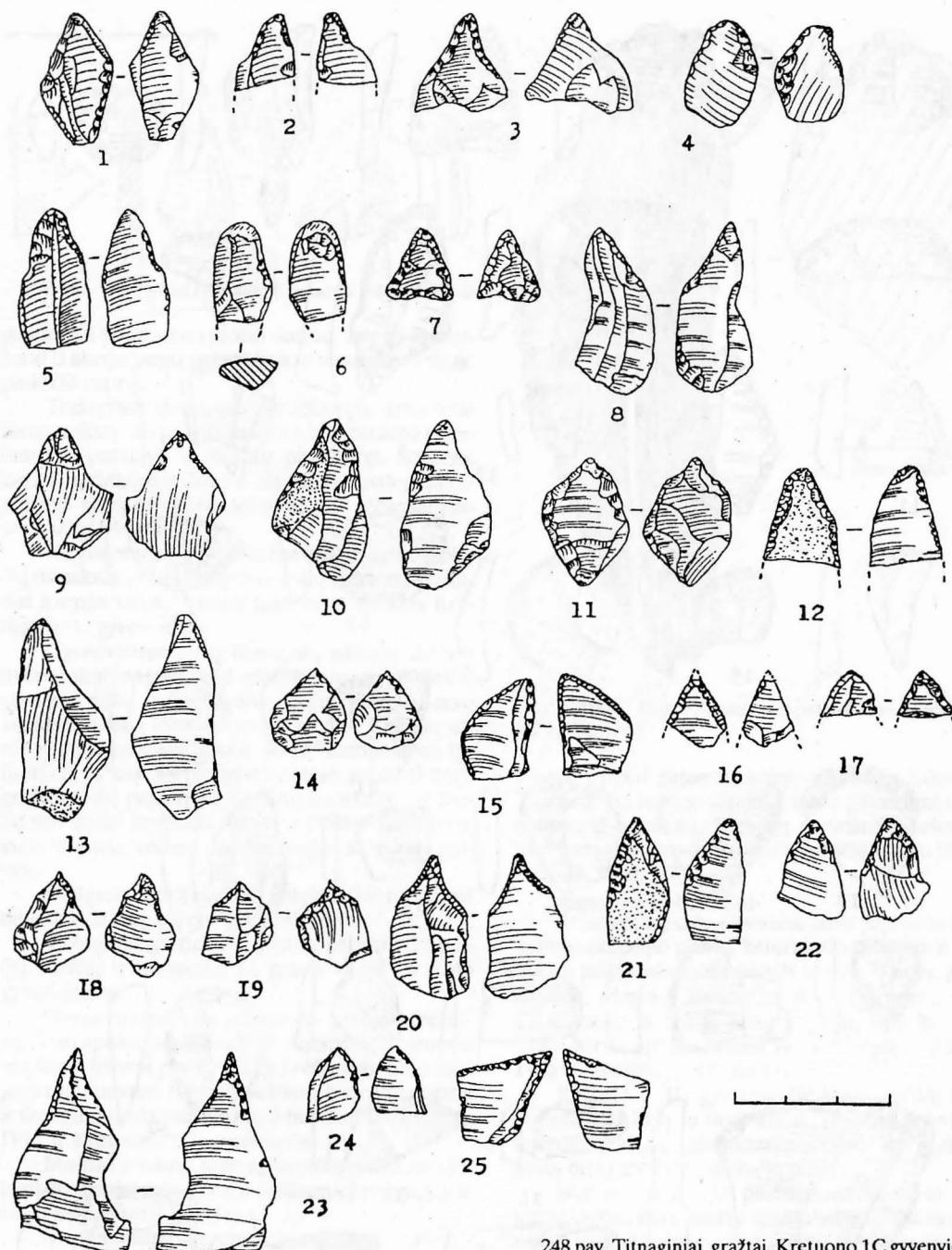
245 pav. Titnaginis įveriamasis kirvis. Kretuono 1C gyvenvietė



246 pav. Išveriamieji titnaginiai kirviai. Kretuono 1C gyvenvietė



247 pav. Titnaginiai kalteliai. Kretuono 1C gyvenvietė



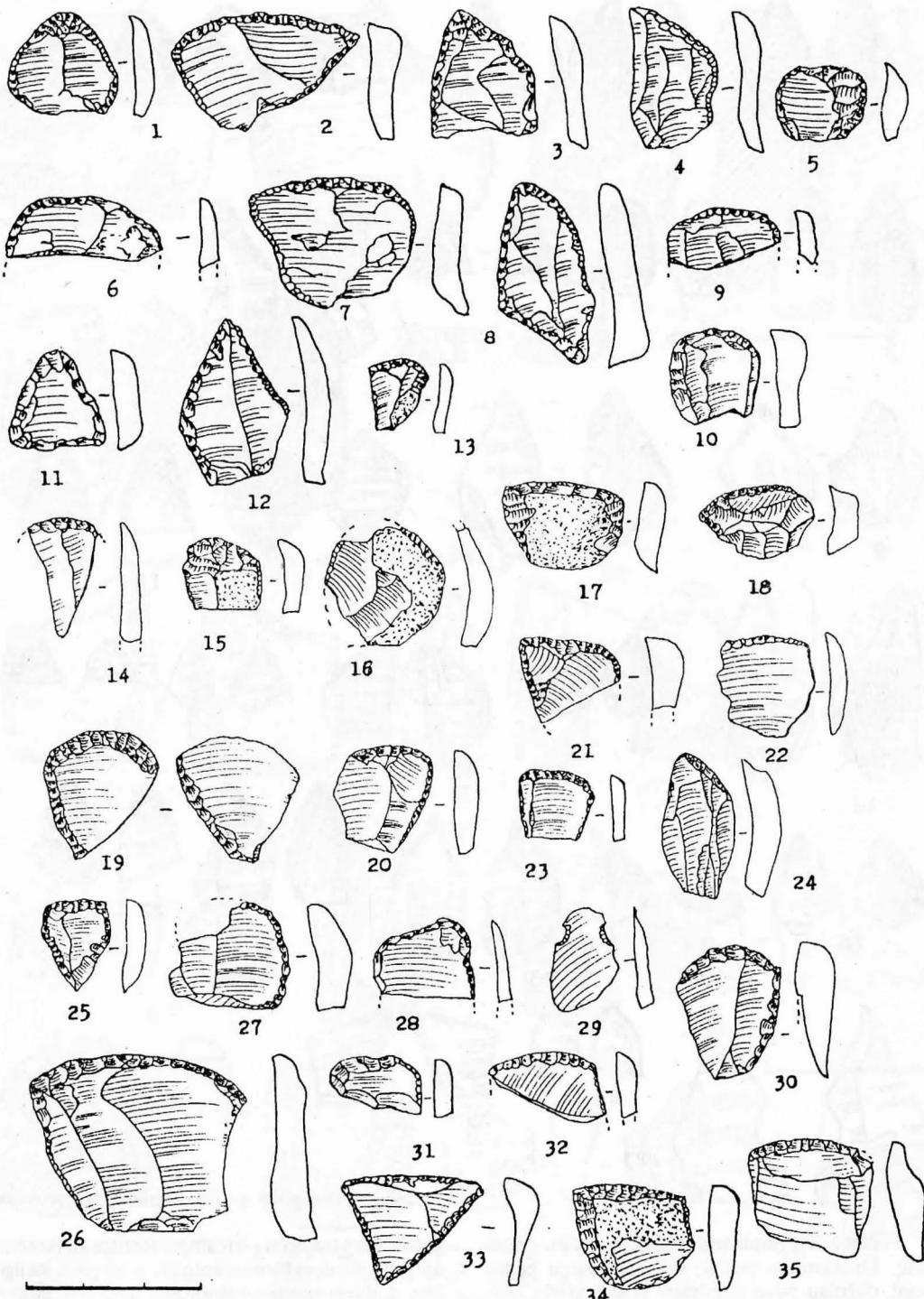
248 pav. Titnaginiai grąžtai. Kretuono 1C gyvenvietė

Peiliai buvo gaminami iš skelčių, rečiau - nuoskalų. Drožiamieji peiliai, skirtingai negu peiliai mėsai, dažniau buvo gaminami iš atsitiktinių nuoskalų.

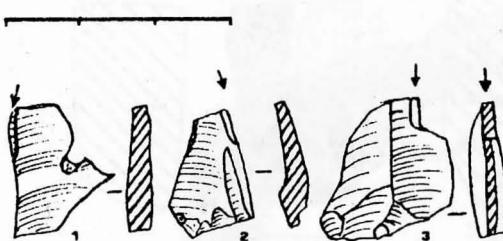
Labai išraiškingi iš titnago pagaminti strėlių ant-

galiai. Tarp tradicinių trikampio formos su įkotėmis antgalių yra lapo formos antgalių ir antgalių su ilgomis, iš abiejų pusų retušuotomis įkotėmis, lancetų (pav. 226:30).

Gyvenvietėse aptikta titnaginių ietigalių, kurie



249 pav. Titnaginiai gremžtukai. Kretuono 1C gyvenvietė



250 pav. Titnaginiai rėžukai. Kreuono 1C gyvenvietė

pagaminti iš vidutinio pločio skelčių. Ietigaliai retušuoti iš abiejų pusų pakraščiais ar visame paviršiuje plokščiu retušu.

Titnaginiai kirviai yra keturkampio arba lęšio formos skersinio pjūvio, keturkampėmis arba apvalintomis pentimis ir šlifuotu paviršiumi. Šonuose dažnai aptinkamos facetės. Šie kirviai analogiški raiginiams kirviams, kurių ašmenys yra nežymiai plateni už kirvių pentis.

Šio laikotarpio gyvenvietėse dar pasitaiko iš platių nuoskalų arba skaldytinių dalių pagamintų ovalios formos kirvių. Vienas toks buvo aptiktas Kreuono 1C gyvenvietėje.

Gyvenvietėse daug titnaginių kaltelių. Jie visi įtveriamieji, pagaminti iš platių ir masyvių skelčių apatinį dalių ar skaldytinių dalių. Kalteliai savo forma primena įtveriamuosius kirvius. Kaltelių ašmenėliai dažniausiai išskelti 40-45° kampu ir visi šlifuoti. IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse gausu titnago grąžtelius. Jie pagaminti iš įvairių nuoskalų. Grąžteliai smagaliai išryškinti, skersinis pjūvis - trikampio, keturkampio, rečiau daugiakampio skersinio pjūvio.

Dauguma grąžteliai turi petelius. Tai rodo, kad buvo gręžiamos 2-4 cm pločio skylutės.

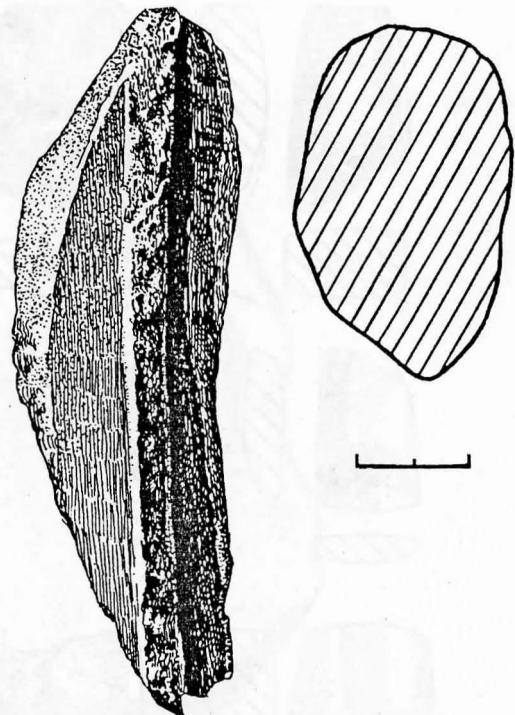
Titnaginiai gremžtukai platūs, pagaminti iš platių skelčių ir nuoskalų. Jų gausu visose to meto gyvenvietėse.

Gyvenvietėse retai, bet vis dar pasitaiko rėžukų. Visų aptiktų šio laikotarpio dirbinėlių ašmenėliai yra šone. Įdomu pastebėti, kad rėžukais buvo dalijami rago gabalai. Rago apdirbimui buvo naudojami ir titnaginiai pjūkleliai, kurių 3 buvo aptikti Usviatų IV_α ir Kreuono 1C gyvenvietėse.

Medžio ir kaulo-rago apdirbimui buvo naudojami titnaginiai grandukai ir drožiamieji peiliai, kurie buvo gaminami iš nuoskalų.

Šio laikotarpio gyvenvietėse nedaug ir titnaginių ašmenėlių. Jie buvo dažniausiai įstatomi į medžioklės ar žvejybos įrankius, rečiau - į pjautuvus žolei pjauti.

Pietinėje vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje, kuri tuo laiku siekė net Neries ir Vokės baseiną, titnaginių dirbinių yra daugiau, nes čia buvo galima



251 pav. Rago išilginis dalijimo būdas. Kreuono 1C gyvenvietė

lengvai aptiki geresnės kokybės titnago žaliavos. Tačiau iš čia titnago dirbiniai buvo gaminami dažniausiai iš nuoskalų. Dirbinių paviršius retušuoja mas ir ašmenys buvo aštrinami plokščiu retušu (Brazaitis D. 1992, p.7).

Akmeniniai dirbiniai

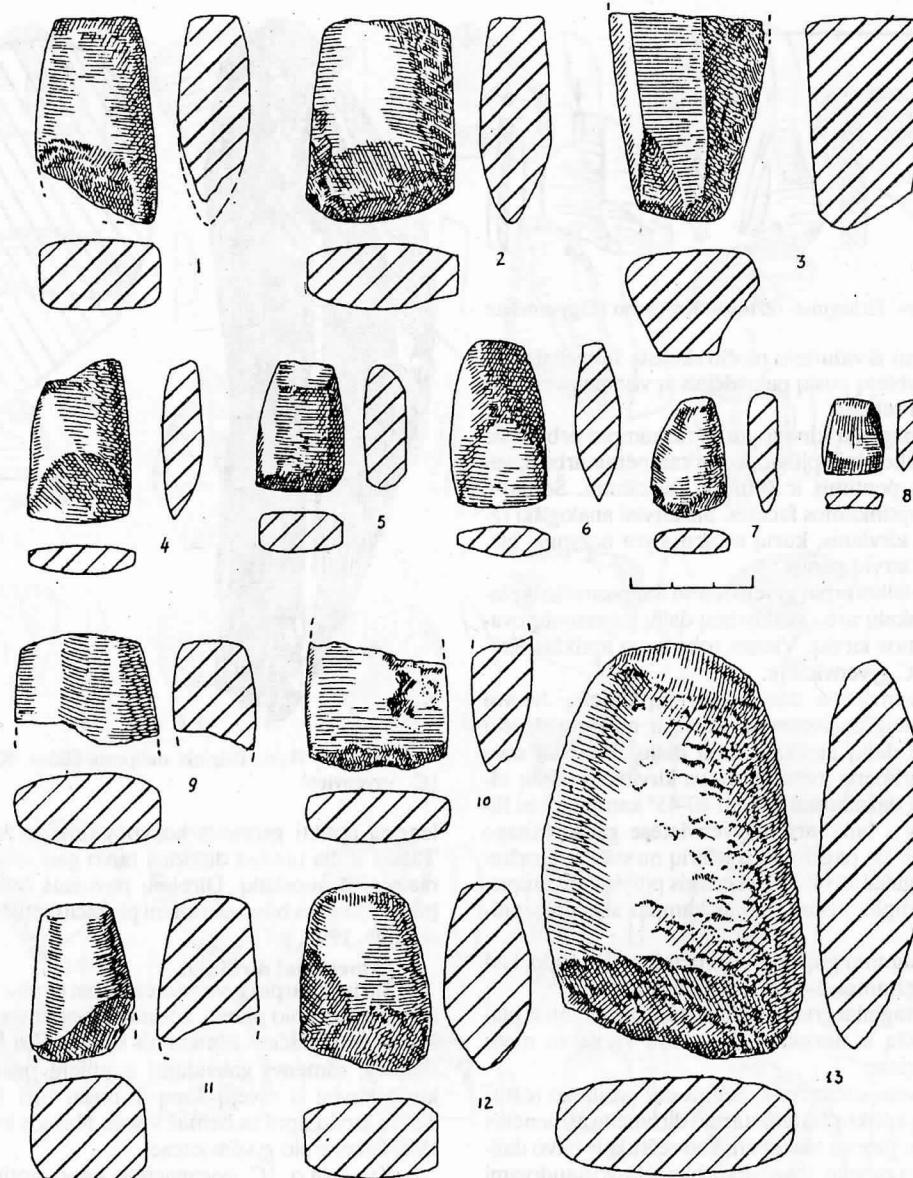
Šio laikotarpio gyvenvietėse labai paplito keturkampio skersinio pjūvio, keturkampe pentimi ir nežymiai platėjančiais ašmenimis kirviai. Visi jie įtveriamieji, ašmenys galandami iš abiejų pusų. Kai kurie kirviai iš abiejų šonų ir pusų turi facetes. Tokių kirvių aptikta bemaž visose Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse.

Kreutono 1C gyvenvietėje buvo aptikti keli fragmentai kirvių su skyle kotui. Tai apvalapenčiai, nežymiai platėjančiais ašmenimis kirviai, kurių skylė kotui buvo gręžiamā iš abiejų pusų.

Šiuo laikotarpiu dar plačiai buvo paplitę akmeniniai kapliai, kurie savo forma labai primena akmeninius įtveriamuosius kirvius. Nuo kirvių jie skiriasi tik ašmenų galandymu.

Gyvenvietėse gausu akmeninių tinklų pasvarų. Kaip ir ankstesniuose Narvos kultūros laikotarpiais, vyrauja dobilė lapo formas pasvarėliai.

Iš akmens buvo gamintos seniausios metalo dirbiniams lieti formelės. Viena tokia formelė buvo



252 pav. Akmeniniai įtveriamieji kirviai. Kretuono 1C gyvenvietė

rasta Kretuon o 1C gyvenvietėje.

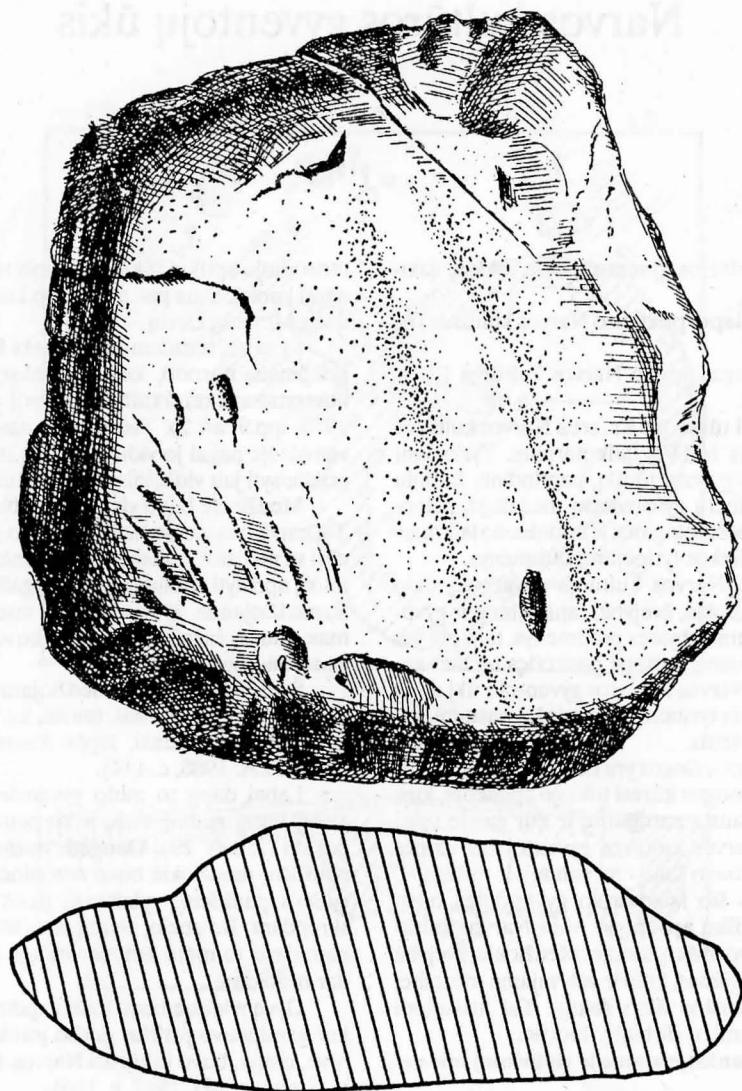
Gyvenvietėse gausu ir akmeninių keturkampio formos skersinio pjūvio kaltelių. Jie analogiški titnaginiams kalteiliams. Keli tos pačios formos iš skalūno padaryti kalteliai buvo aptikti Kretuono 1C, Usviatu IV_α, Uzmenio gyvenvietėse.

Taip pat visose gyvenvietėse rasta smiltainių plokščių, kurios buvo naudojamos galastuvų gamyboje. Galastuvai dažniausiai pagaminti iš plokščio akmens, galandymui buvo naudojamos abi pusės.

Tarp akmeninių dirbinių daug grūstuvų, muštukų titnago apdirbimui ir kt. įrankių.

Gintariniai dirbiniai

Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse žymiai sumažėjo gintaro dirbinių. Gyvenvietėse aptinkami trapeciniai kabucių, rinkės su išgręžtomis skylytėmis, vamzdiniai, rutulio formos karoliai. Visi šie dirbiniai buvo aptikti Kretuono 1C, Usviatu IV_α, Uzmenio, Krivinos 2-oje, Papiškių IV durypinėje gyvenvietėse.



253 pav. Akmeninis galastuvas. Kreuono 1C gyvenvietė

Narvos kultūros IV_{1a} periodas yra paskutinis vėlyvosios Narvos kultūroje. Gal ateityje, aptikus senojo žalvario amžiaus paminklų, bus galima toliau nagrinėti vėlyvosios Narvos kultūros raidą iki pat jos peraugimo į brūkšniuotosios keramikos ir Dnepro-Dauguvos kultūras. Tačiau ir šiuo metu jau visai aišku, kad brūkšniuotosios ir Dnepro-Dauguvos kultūros formavosi vėlyvosios Narvos kultūros pagrindu. Tai rodo ir vėlyvosios Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpio gyvenvietėse aptinkamas inventorius: kaulinių-raginių, titnaginių dirbinių, keramikos for-

mos. Šiame senojo žalvario amžiaus Narvos kultūros IV_{1a} laikotarpyje prasidėjo pastarosios kultūros nykimo ir brūkšniuotosios bei Dnepro-Dauguvos kultūrų susidarymo procesas.

Šiame procese dalyvavo tie patys vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai. Tai irodo mūsų anksčiau išdėstyta nuosekliai materialinės kultūros raida iki pat brūkšniuotosios ir Dnepro-Dauguvos kultūrų susidarymo. Kitas priežastis, nulėmusias pastarųjų kultūrų susidarymą, nagrinėsime „Baltų kilmės“ skyriuje.

Narvos kultūros gyventojų ūkis

Narvos kultūros gyventojų ūkio raidoje išskiriama trys etapai.

Pirmajam etapui priklauso Narvos kultūros I_{1a}, I_{2a} laikotarpiai.

Antrasis etapas apima Narvos kultūros II_{1a} ir II_{2a} laikotarpius.

Trečiasis - II tūkst. pr. Kr. arba Narvos kultūros III_{1a}, III_{1b}, IV_{1a} ir IV_{2a} laikotarpis. Tyrinčiant Narvos kultūros gyventojų ūkį, pagrindiniu šaltiniu yra konkreti tyrinėtų gyvenviečių medžiaga, paleobotaniniai, paleoosteologiniai ir atitinkamo laikotarpio gamtinės aplinkos tyrinėjimų duomenys.

Pagrindinės Narvos kultūros gyventojų ūkio šakos buvo medžioklė, žvejyba, rankojimas ir gyvulininkystės bei žemdirbystės pradmenys, taip pat vėlyvajame - trečiajame - etape pasirodė metalo apdirbimas. Apie Narvos kultūros gyventojų ūkį daug duomenų suteikia tyrinėtų gyvenviečių pastatai, gyvenviečių planavimas.

Žmogus nuo aplinkos yra neatskiriamas, nes jis pats jos dalis. Žmogus kūrėsi tokioje aplinkoje, kuri teikė jam daugiausia patogumų ir kur galėjo vykti ūkinę veiklą. Narvos kultūros gyventojams ūkinės veiklos objektai buvo šalia - tai vanduo ir miškas.

Todėl visas šio laikotarpio gyvenvietės buvo pris vandens, miškų apsuptyje. Visa Narvos kultūros teritorija buvo miškų zonoje. Medžioklė, žvejyba bei maisto rankojimas, kaip ir vėlyvajame mezolite, pasilioko svarbiausios ūkio šakos. Tai atsispindi kaulo, rago ir akmens dirbinių tipuose.

Ūkio raida ankstyvajame ir vidurinijame neolite

Pastatai ankstyvojo neolito laikotarpiu Narvos kultūroje buvo dviejų tipų: pusiau žeminės, aptiktos Narvos I-oje gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, рис.15), antžeminiai stulpinės konstrukcijos, netaisyklingo ovalo formos (4,8 x 4 m. plotio toks pastatas aptiktas Žemaitiškės 3B gyvenvietėje) (Гиринкас А. 1986, p.7-9). Idomu, kad pirmojo tipo pastate židinys aptiktas prie sienos. Be to ten rastas ir vaiko kapas. Antrame, ten pat aptiktame, pastate židinio pėdsakų néra, jis buvo šalia pastato. Pastarasis pastatas, matyt, buvo sezominis. Šio pastato sienos buvo dvigubos, suręstas iš statmenai įkaltų dviejų kuolų eilių, tarp kurių buvo 20-25 cm tarpa. Kuolai - 15 cm skersmens. Pastato centre - 3 stambūs 12-16 cm kuolai, kurie prilaikė stogą. Visoje gyvenvietės

teritorijoje aptiktą šaką, kuriomis turėjo būti perpiunami kuolai. Šalia pastato ir prie kuolų buvo aptikta daug samanų, žievii.

I.Luožė, remdamasi Sarnatės K gyvenvietės tyrinėjimais, nurodo, kad jau ankstyvajame neolite buvo statomi keturkampės formos pastatai (Лоžе И. 1978, lpp.9, att.2). Tačiau pastatas Sarnatės K gyvenvietėje pagal jo viduje aptiktą inventorių turėtų priklausyti jau vidurinijam neolitu.

Medžioklė buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Tai patvirtina visose šio laikotarpio gyvenvietėse aptiktų su medžiokle susiję darbo įrankiai. Tai aukščiau mūsų aprašyti strėlių ir iečių antgaliai ir lankų dalys. Sumedžiojamas žvėris būdavo visiškai sunaudojamas: kaulai, ragai, oda ir kailis buvo žaliai įrankių gamybai, rūbų siuvimui.

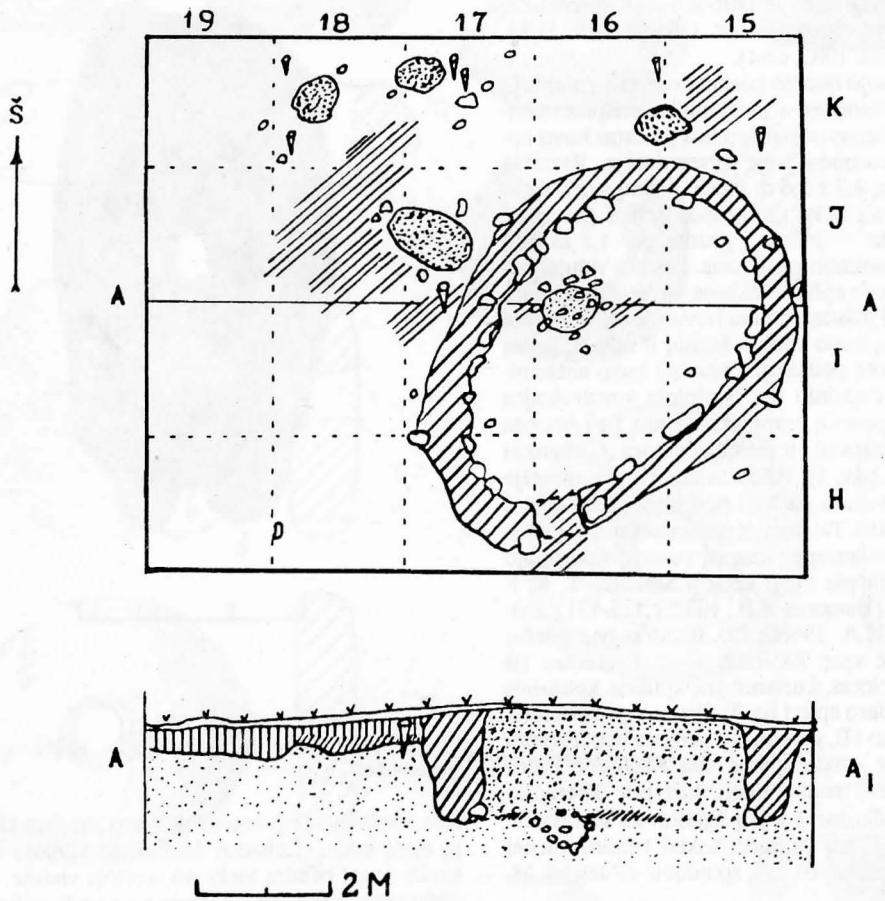
Šiuo laikotarpiu iš medžiojamų žvérių labiausiai buvo paplitę šernai, taurai, kilnieji elniai, meškos, bebrai, barsukai, lapės, kiaunės, vilkai ir kt. (Лоžе И.А. 1988, c. 114).

Labai daug to meto gyvenvietėse aptinkama ančių, žąsų, gulbių, narų ir kt. paukščių kaulų (ten pat c.117, tab. 23). Daugelis autorų nurodo, kad paukščių medžioklė buvo sezoniinė. Ypač paplitusi rudens paukščių, vykdavusi pris paukščiams išskrendant. Be abejo, žiemą paukščių nelikdavo. Ar kaupdavo to meto žmonės mėsos atsargas žiemai, dar nežinome.

Gyvenvietėse buvo kaulo apdirbimo dirbtuvės, kur gamindavo žvairius darbo įrankius. Tokia dirbtuvė, matyt, buvo įsikūrusi Narvos I-oje gyvenvietėje (Гурина Н.Н. 1967, c. 166).

Narvos kultūra apėmė didžiulę teritoriją (geografiniu požiūriu), todėl žvérių ir paukščių rūsinė sudėtis žvairose vietose kiek skyrėsi. Pietenėje jos dalyje vyraovo kilnieji elniai, kurie dažniausiai ir buvo medžiojami. Tą patvirtina Žemaitiškės 3B gyvenvietės kaulo ir rago rūsinė sudėtis. Čia daugiausia rasta kilniuję elnių ir taurų kaulų. Šiaurė - Lubanos žemumoje ir prie Baltijos jūros, Suomijos įlankoje - daugiausia buvo medžiojami taurai ir briedžiai (Лоžе И.А. 1988, таб. 22; Ермолова Н.М. 1967, c. 199-205). Tai, matyt, nulémė gamtinės sąlygos, ypač miškai.

Kilnusis elnias mėgo aukštą, su retu lapuočių pomiškiu mišką, o briedis - tiek spylgiuočių, tiek ir lapuočių miškus (Плаавер К.Л. 1965, c.235-280).



254 pav. Pusiaužeminė. Pakretuonės 3-čia gyvenvietė

Todėl briedžiai buvo paplitę visoje Rytų Pabaltijo teritorijoje, bet ypač ten, kur buvo plačiau paplitę spygliuočių miškai.

Gyvenvietėse daug randama žuvų kaulų, ypač stambių egzempliorių. Žuvis buvo gaudomos žerberklais, ietimis, užtvaromis (Лозе И.А., 1986, c.78-82), per ledą mušamos medinėmis kūlėmis. Žuvų bendruomenė prigaudyti pavieniai žvejai, matyt, negalėjo. Upėse buvo statomos užtvaros iš karčių. Užtvarose palikuose tarpuose buvo įstatomi bučiai. Toks žuvų gaudymui skirtas kompleksas aptinktas Zvidzės gyvenvietėje (Лозе И.А. 1986, c.78-82). Tarp retesnių žinomų žvejybos įrankių buvo blizgės, pagamintos iš kaulo ir pritvirtintos prie virvutės.

Tokias blizges naudojo Narvos I-os gyvenvietės žvezjai (Гурина Н.Н. 1967, рис.96).

Gyventojams turėjo būti žinomi ir tinklai, nes aptinkta iš pušies žievė pagamintų plūdžių ir akmeninių, į tosi suvyniotų, pasvarų (Лозе И.А. 1988, c.41). I tinklus žuvis varydavo mediniai baldokais, kurių galvučių aptinkta Zvidzės gyvenvietėse (Лозе И.А. 1988, c.41). Žuvis buvo valgomos vidutinio dydžio ir didelės bei įvairių rūsių: lydekos, šamai, ešeriai, karosas, raudės ir kt. (Слока Ј. 1975, lpp.65-66).

Svarbus buvo ir rankojimas. Tyrinėjant gyvenvietes, daug aptinkta agaro (Trapas.), lazdyno rieštutų, ažuolo gilių. Žmonės rinko žemuogetes, avietes,

sedulas, gervuoges. Gyvenvietėse gana gausu jų sėklų bei žiedadulkių. Rinko rūgštynes, grybus. Ypač įvairių rūšių augalų sėklų ir grybų buvo aptikta Rudnios Sertėskojos ir Dubokrajaus gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose (Долуханов П.М., Микляев Ф.М. 1985, c.54).

Viduriniojo neolito pastatai taip pat yra dviejų tipų: pusiau žeminių ir antžeminių, stulpinės konstrukcijos. Vienas pusiaužeminis pastatas buvo aptiktas Pakretuonės 3-oje gyvenvietėje. Pastatas ovalo formos, 4,2 x 5,6 m pločio. Sienų storis siekė 0,5 m. Iš sienų išliko tik tamsios dėmės (pėdsakai smėlyje); asla : įleista į gruntą per 1,2 m nuo kultūrinio sluoksnio paviršiaus. Pastato viduje, netoli sienos, buvo aptiktas židinys, sudėtas iš akmenų ir per 0,48 m įleistas žemiau buvusios aslos. Aplink pusiaužeminę buvo aptikta židinių ir šalia jų įkaltų smailintų kuolų pėdsakų. Pastarieji buvo antžeminių, matyt, vasarino tipo stulpinės konstrukcijos pastatai. Šis pastatų kompleksas rodo, kad žmonės čia gyveno pastoviai - ir žiemą, ir vasarą (Girininkas A. 1988, p.8, pav. 1). Pakretuonės 1B gyvenvietėje buvo aptikta vieno pastato tiesi siena, šalia kurios rastas židinukas. Tai, matyt, jau stačiakampio pastato siena. Keturkampės formos pastatų viduriniojo neolito laikotarpiu buvo aptikta Sarnatės T, K, F gyvenvietėse (Ванкина Л.В., 1970, c.125-131), Zvidzėje (Лозе И.А. 1988, c.22). Bendras gyvenviečių plotas sudarė apie 700-1000 kv.m. Kretuono 1B gyvenvietės plotas, kuriame yra aptiktas kultūrinis sluoksnis, sudaro apie 1 ha. Tokio tipo gyvenvietėse, kaip Kretuono 1B, gyveno jau nemaža bendruomenė. Jos ūkinė veikla apėmė visą Kretuono ežero apylinkę. Todėl sunku tikėti, kad prie Kretuono ežero tuo pačiu metu būtų egzistavusi kita didelė bendruomenė, nes pramisti tokiai bendruomenei reikėjo teritorijos 10 km spinduliu (Zvelebil M. 1983, p.74).

Viduriniajame neolite viena pagrindinių ūkio šakų išliko medžioklė. Be aukščiau aptartų kaulo ir rago medžioklės įrankių, gyvenvietėse buvo aptikta medinių strėlės antgaliai (Rimantienė R. 1979, p.15; Лозе И.А. 1988, c.37-38). Gyvenvietėse aptikta lankų gabalų. Jų nemaža žinoma Šventosios 1B, 23, Sarnatės (Rimantienė R. 1979, p.15; Ванкина Л.В., 1970, tab. 1:6) ir kt. gyvenvietėse. Šie lankai iki 1-1,8 m ilgio. Labai svarbiu medžioklės įrankiu buvo medinės, be antgalį, su apdegintomis viršūnėmis ietys. Jos aptiktos Šventosios 1B, 3B, 23 gyvenvietėse (Rimantienė R. 1979, p.19). Pajūrio zonoje buvo medžiojami ruoniai. Tai žinoma iš Šventosios 2B gyvenvietės, kur šalia ruonių kaulų buvo aptikti su kamieji žebeklai (Rimantienė R. 1979, pav. 17:13). Apie medžioklę daug duomenų sutickia paleoosteologinė medžiaga. Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos gyvenvietės daugiausia buvo aptikta briedžių ir šernų kaulų. Taip, matyt, buvo ne visose gyvenvie-

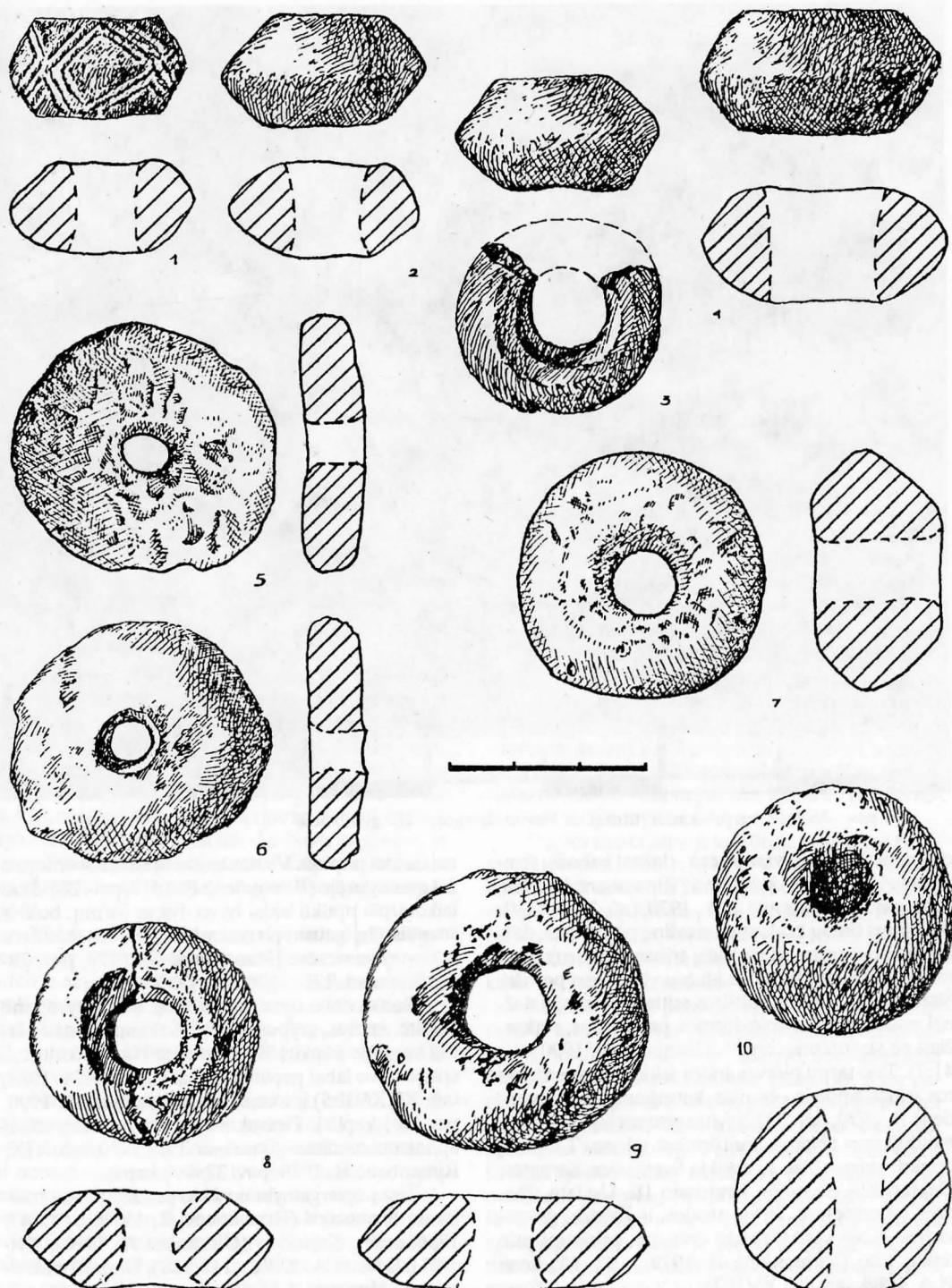


255 pav. Plūdė iš pušies žievės. Kretuono 1C gyvenvietė

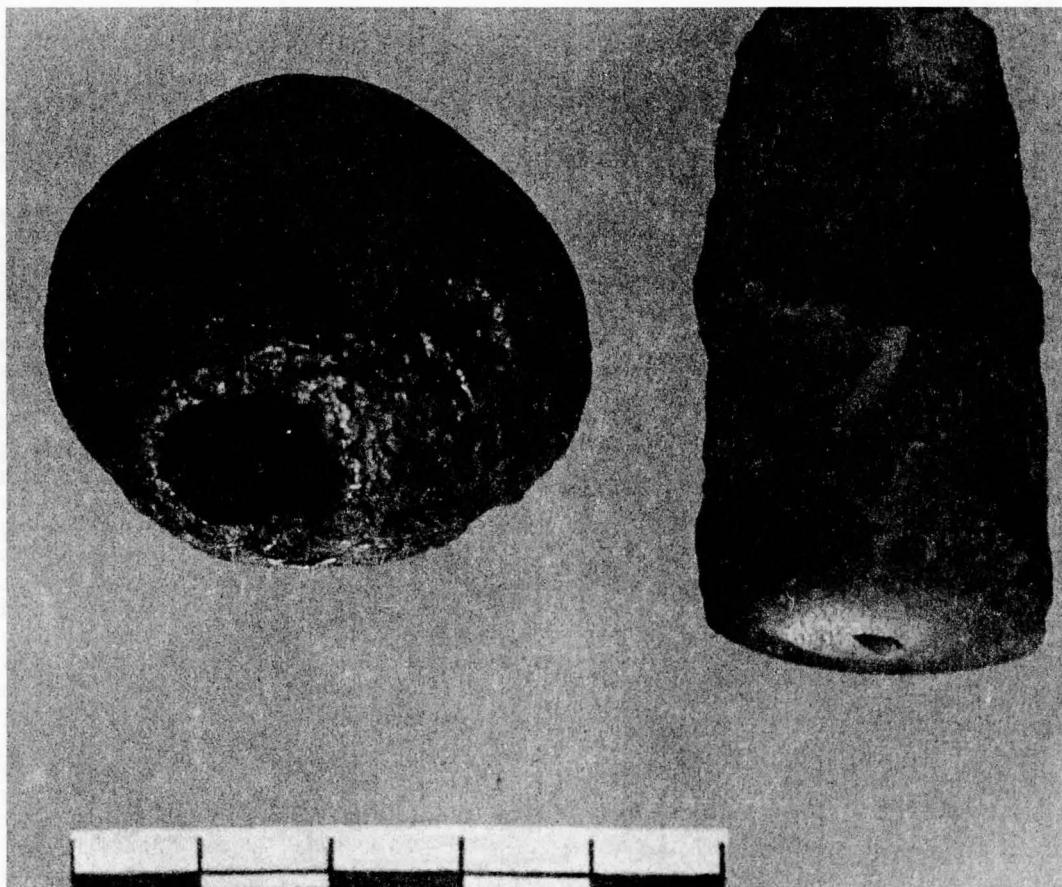
tėse. Cedmaro D gyvenvietėje buvo daugiau kilniųjų elnių kaulų. Lubanos žemumoje kilniojo elnio kaulai pagal bendrą kiekį yra trečioje vietoje. Tuo pačiu laikotarpiu Ryti Lietuvos teritorijoje jau vyraavo kilniojo elnio kaulai (Тимофеев В.И. 1980, c.11; Лозе И.А. 1988, tab. 22; Girininkas A. 1990 lent. 1). Idomu pastebeti, kad ir darbo įrankiai buvo daugiausia gaminami iš dažniausiai medžiojamų žvérių kaulų. Taip pat ir meno dirbiniai. Ten, kur daugiausia aptikta briedžių kaulų, aptikta ir briedžių atvaizdų (Rimantienė R. 1979, p.107-108), o kur daugiau kilniųjų elnių - rasta elnių figūrelėlių (Girininkas A. 1990 pav. 115:14).

Be aptartų viduriniojo neolito individualių žveybos įrankių, to meto pietvakarinės Narvos kultūros teritorijoje paplitė tinklai ir bučiai. Šventosios 2B gyvenvietėje buvo aptikti 6 tinklų gabalai, numegztai iš liepos karnų virvelių ir megztai nepaslankiais mazais (Rimantienė R. 1979, p. 27-28).

Viršutinių tinklų kraštą laikė plūdės. Šiauryninės Narvos kultūros gyvenvietėse plūdės dažniausiai ovalios, rombo formos, priplotais galais (Girininkas A. 1990, pav. 39-40), rečiau ovalios su skylute centre,



256 pav. Moliniai verpstukai. Kretuono 1A (1-4, 8-9), Kretuono 1B (5-7), Žemaitiškės 2-ra (10) gyvenvietės



257 pav. Molinis verpstukas ir titnaginis kirvis. Kretuono 1D gyvenvietė

o pietvakarinėse gyvenvietėse - dažnai kabučių (trapcinių) formos su skylutėmis (Rimantienė R. 1979, p.29, pav. 21; Ванкина Л.В., 1970, таб. XIII-XIV). Apatinius tinklų kraštus gramzdino pasvarėliai, dažniausiai pagaminti iš plokščių trikampio formos akmenų, išskeliant šonuose jidubas virvutėms perrišti. Šiaurrytinės Narvos kultūros srities gyventojai dažnai naudojo trikampio formos pasvarėlius, retkarčiais su skylutėmis centre (Girininkas A. 1990 pav. 41:7). Tuo tarpu pietvakarinės srities Narvos kultūros srities žmonės - ovalius, keturkampius (Rimantienė R. 1979, pav. 23). Savitas pasvarėlių tipas buvo naudojamas abiejose kultūrinėse srityse. Tai į tošl įvynioti akmenėliai. Jų aptikta Šventosios, Sarnatės, Daktariškės, Šarnelės, Kretuono 1B, Usviatų, Zvidzės gyvenvietėse. Ir Šventosios, ir Zvidzės gyvenvietėse buvo aptikti tinklų branktai, pririšami pric tinklų galų (Rimantienė R. 1979 p. 32, 42; Лозе И.А. 1988, таб. XXXVII:7).

Žūklei naudodavo luotus ir irklus. Luotai būdavo skobiami iš apvalaus medžio kamienų. Jų dug-

nai dažnai priploti. Vienas luotas aptiktas Šventosios 2B gyvenvietėje (Rimantienė R. 1979, pav. 28). Šiuo laikotarpiu aptikti irklai buvo dvių formų: buki ir smailūs. Jų gausu pietvakarinės Narvos kultūros srities gyvenvietėse (Rimantienė R. 1979, pav. 29-30; Ванкина Л.В., 1970, таб. IX-X).

Rankiodavo tuos pačius, kaip ir ankstyvajame neolite, vaisius, grybus, sėklas. Šaknims iškasti plāčiai naudojo kaplius. Šiaurrytinėje Narvos kultūros srityje buvo labai paplitę raginiai (Лозе И.А. 1988, таб. XXXVII:5) ir akmeniniai (Girininkas A. 1990, pav. 46) kapliai. Pietvakarinėje srityje dažniausiai aptinkami mediniai (Ванкина Л.В., 1970, таб. XIX; Rimantienė R. 1979, pav. 32:4-7) kapliai.

Žinių apie gamybinio ūkio pradžią teikia naujausių Šventosios (Rimantienė R. 1979, p. 45-47; 1986, p.19), Kretuono (Girininkas A. 1990), Zvidzės (Лозе И.А. 1988, с.113-120), Usviatų mikrorajonų (Микулев А.М. Долуханов П.М. 1986, с.3-7) gyvenviečių, kurios datuojamos viduriniuoju neolitu, tyrinėjimų duomenys. Narvos kultūros šiaur-

rytinės srities gyvenvietėse pasirodo pirmieji smulkių raguočių kaulai, padaugėja titnago įstatomųjų, pjautuvams skirtų ašmenėlių. Nuo pat pradžios gamybinis ūkis pasuko gyvulininkystės kryptimi. Tuo tarpu pietvakarinės Narvos kultūros teritorijoje žmonės perėmė žemdirbystės idėjas. Viduriniojo neolito pabaigos Šventosios 6-oje gyvenvietėje buvo aptiktos ažuolinės arklių išaros, o Šventosios 3B ir 2B gyvenvietėse - kanapių grūdų, Šventosios 6-oje - šeryčių (soros) sėklų. Tai rodo, kad Narvos kultūros pietvakarinę ir šiaurrytinę sritis ypač stipriai veikė gamybinio ūkio propaguotojai - piltuvėlinių taurių ir rutulinų amforų kultūrų gyventojai. Pagrindinės gamybinio ūkio šakos nuo pat jų susiformavimo pietvakarinėje ir šiaurrytinėje sritiųje pradžios nuėjo skirtingomis kryptimis - pietvakarinė - žemdirbystės ir gyvulininkystės, o šiaurrytinė - gyvulininkystės. Tam, matyt, nemažos įtakos turėjo ir gamtinės sąlygos bei tamprą prekybinių ryšių skirtingas lygis.

Kultūrinį augalų auginimo ir smulkiaių raguočių laikymo pradžia Narvos kultūros gyventojų ūkinės struktūros nepakeitė. Naminiai gyvulių kaulų kiekis pietvakarinėje Narvos kultūros sritiųje (Šventosios 23 gyvenvietė) be šuns kaulų sudarė 2,16% (Rimantienė R. 1979, p.47) visų kaulų. Šiaurrytinės Narvos kultūros gyvenvietėse naminiai gyvulių kaulai sudarė nuo 0,7% iki 1,4% (Girininkas A. 1990, p.43; Dolušanov P.M., Miklaev A.M. 1985, c.54).

Apie gamybinio ūkio pradžią byloja vidurinajame neolite aptiki pirmieji Rytų Pabaltžių žinomi verpstukai. Viduriniojo neolito laikotarpyje Narvos kultūros gyventojai, gamindami siūlus, naudojo molinius verpstukus. Siuo metu molinių verpstukų daugiausia aptikta Kreuono 1B gyvenvietėje. Tai plokštū, netaisyklingos formos ratukos su nedidelėmis skylutėmis centre dirbinėliai. Jie buvo pagaminti iš tos pačios molio masės sudėties kaip ir to laikotarpio keramika - su augalinių ir grūstų sraigų priemaišomis.

Vėlyvojo neolito ir senojo žalvario amžiaus gyvenvietėse verpstukai jau - rutulio formos su nedidelėmis skylutėmis, taip pat pagaminti iš tos pačios molio masės, kaip ir vėlyvoji narviška keramika. Šio tipo verpstukų gausiai aptikta Žemaitiškės 2-oje (Girininkas A. 1990, pav. 110:10) bei Kreuono 1D gyvenvietėse.

Nauji ūkio poslinkiai viduriniojo neolito pabaigoje buvo tampriai susiję su gamybinė ūkio vystančiomis gentimis. Šiaurrytinės Narvos kultūros teritorijai nemažos įtakos turėjo Dnepro-Dauguvos upių keliai ir juo plintančios virvelinės keramikos kultūros idėjos. Tuo tarpu pietvakarinės Narvos kultūros teritorijai viduriniojo neolito pradžioje dar nemažos įtakos turėjo piltuvėlinių taurių kultūra. Apie III tūkst. pr. Kr. III ketvirtį Šiaurrytinės Narvos kultūros teritorijoje išryškėjo rutuliniai amforų kultūros įtaka ir tik po keleto šimtmecčių pasirodė virvelinės kera-

mikos kultūra.

Į Narvos kultūros pietvakarinę teritoriją gamybinio ūkio pradmenys skverbėsi greičiau, o išiaurrytinę - lėčiau. Tai, be abejio, buvo susiję su medžioklės-žvejybos ūkio rentabilumo lygiu atskirose srityse ir gamtinėmis sąlygomis.

Ūkio raida vėlyvajame neolite - senajame žalvario amžiuje

II tūkst. pr. Kr. gyventojų ūkio raidą pagal tyrietas archeologinius paminklus ir sukauptą naujausią medžiagą galima suskirstyti į tris etapus, kuriuos lydi žymūs pakitimai visuomenės struktūroje. Pirmasis etapas apima XX-XVII a. pr. Kr. laikotarpį, kuriame pasibaigia šeimos kaip atskiro visuomenės vieneto ištvirtinimas gentyje. Antrasis etapas - XVI-XIV a. pr. Kr. Tuo metu pradeda formuotis atskirų bendruomenių teritorijos, apjungiančios kelius genčių gyvenamąsias vietoves. Trečiasis etapas apima XIII-XI a. pr. Kr., kai atsiranda bendruomenių centrai - piliakalniai.

Pirmasis etapas. Tyrinėjant Narvos kultūros raidą, pastebėti dideli poslinkiai, įvykę vėlyvosios Narvos kultūros materialiniame, dvasiniame ir ūkiname gyvenime. Minėtu laikotarpiu vėlyvosios Narvos kultūros teritorija apima plotą, kuris kalbininkų priskiriamas prie rytių baltų arealo, kur yra paplitusi rytių baltų hidronimika. Vėlyvosios Narvos kultūros teritoriją iš visų pusų supo trys, beveik viena-laikės virvelinės keramikos kultūros: iš vakarų - Pamarių, iš rytių ir Šiaurės rytių - Fatjanovo, iš pietryčių - Padneprės. Vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje virvelinės keramikos kultūroms ištvirtinti nepavyko. Tačiau tai nereiškia, kad vėlyvosios Narvos kultūros teritorijos visai nepasiekė ūkinė virvelinės keramikos kultūros įtaka.

Ši įtaka materialinėje kultūroje pasireiškė keramikos ornamentikoje (iki 6-7% puodų paviršiaus imta puošti virvelinės keramikos ornamentų motyvais), titnaginių dirbinių tipuose išivyrė trikampiai strėlių antgaliai, išstumdamai net rombinius antgalius, kurių paplitimui neabejotinai įtaką turėjo šukinės-duobelinės keramikos kultūros.

Reikšmingesni pokyčiai buvo dvasinėje kultūroje. Pakito laidojimo papročiai - žmones imta laidoti suriestoje ar sėdimoje padėtyje, nors dauguma (iki 2/3) kapinynuose randama palaidota senu papročiu: ant nugaros ištiestoje padėtyje su įvairiomis įkapėmis - ginklais, darbo įrankiais, papuošalais, susijusiais su žvérių kultu. Vėlyvosios Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities tradicinės ūkio šakos buvo medžioklė, žvejyba, rinkimas. Naujų ūkio formų skverbimasis, nors ir virvelinės keramikos kultūros apsuptyje, buvo lėtas. Ši procesą salygojo tai, kad minėtos ūkio šakos visiškai patenkino žmonių poreikius. Tai patvirtinta Kreuono 1B, Žemaitiškės 1-os, Žemaitiškės 2-os (Švenčionių raj.) gyvenvietėse aptiki medžioklės, žvejybos ir maisto rinkimo įrankiai.

To meto virvelinės keramikos kultūros gyventojų svarbiu verslu buvo gyvulininkystė. Tyrinėtose pirmojo etapo Rytų Lietuvos vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse pagal paleoosteologinę medžiagą nustatyta, kad naminių gyvulių kiekis sudarė nuo 1% iki 1,9% visos medžiagos, Rytų Latvijoje - 3%, pietinėje Pskovo srityje - 14%. Naminiai gyvuliai Rytų Pabaltijuje pasirodo jau nuo vidurinio neolito (nuo piltuvėlinių taurių kultūros egzistavimo laikų), tačiau prijaukintų smulkių ir stambiuų raguočių Rytų Pabaltijuje padaugėja pasirodžius virvelinės keramikos kultūrai. Virvelinės keramikos kultūros gyventojai, be abejonių, buvo tiltu, jungiančiu pietines to meto kultūras ir vėlyvosios Narvos kultūrą.

Medžioklė ir žvejyba vėlyvojo neolito laikotarpiu išlaikė savo prioritetą. Iš medžiojamų žvérių vyravo kiliunji elniai, šernai, stirnai, briedžiai, meškos, taurai, bebrai ir kt. vandens ir sausumos žvėry. Žvejojo labai dideles ir vidutinio dydžio žuvis: šamus, lydekas, ešerius, kuojas, unguarius ir kt.

Įtakos gyvulininkystės atsiradimui galėjo turėti klimato atšalimas ir biomasės sumažėjimas pačioje II tūkst. pr. Kr. pradžioje, kai rinkimas nebegalėjo patenkinti gyventojų poreikių. Daug duomenų apie to meto ūkį pateikia tyrinėtų gyvenviečių topografija, planavimas, statyba ir darbo įrankiai. Šiuo duomenų daugiausia gauta iš Rytų Lietuvoje tyrinėtų Kretuono 1A, Žemaitiškės 1-os, Žemaitiškės 2-os, Rytų Latvijoje - Lagažos, Abuoros - 1-os, Asnės, Einių, Šiaurės Baltarusijoje - Krivinos 1-os, 2-os, 3-os viršutinių kultūrinių sluoksnių, Zarečjės, Skrydiolio, Osoveco 2-os, pietų Pskovo srityje - Naumano (A sluoksnis), Sertėjos (pereinamajame iš B į A sluoksnį) gyvenviečių. Visos šios gyvenvietės aptinkamos arti vandens ar net po vandeniu, - tai yra žemiau dabartinio vandens lygio. Šios gyvenvietės įsikūrusios kontaktuojančioje trijų landšaftų zonoje: moreninių kalvų su eglynais, pelkių, apaugusių platalapiais miškais, ir smėlėtu ledyninių-ežerinių lygumų, apaugusių pušynais, bei ežero su intakais ir ištakomis.

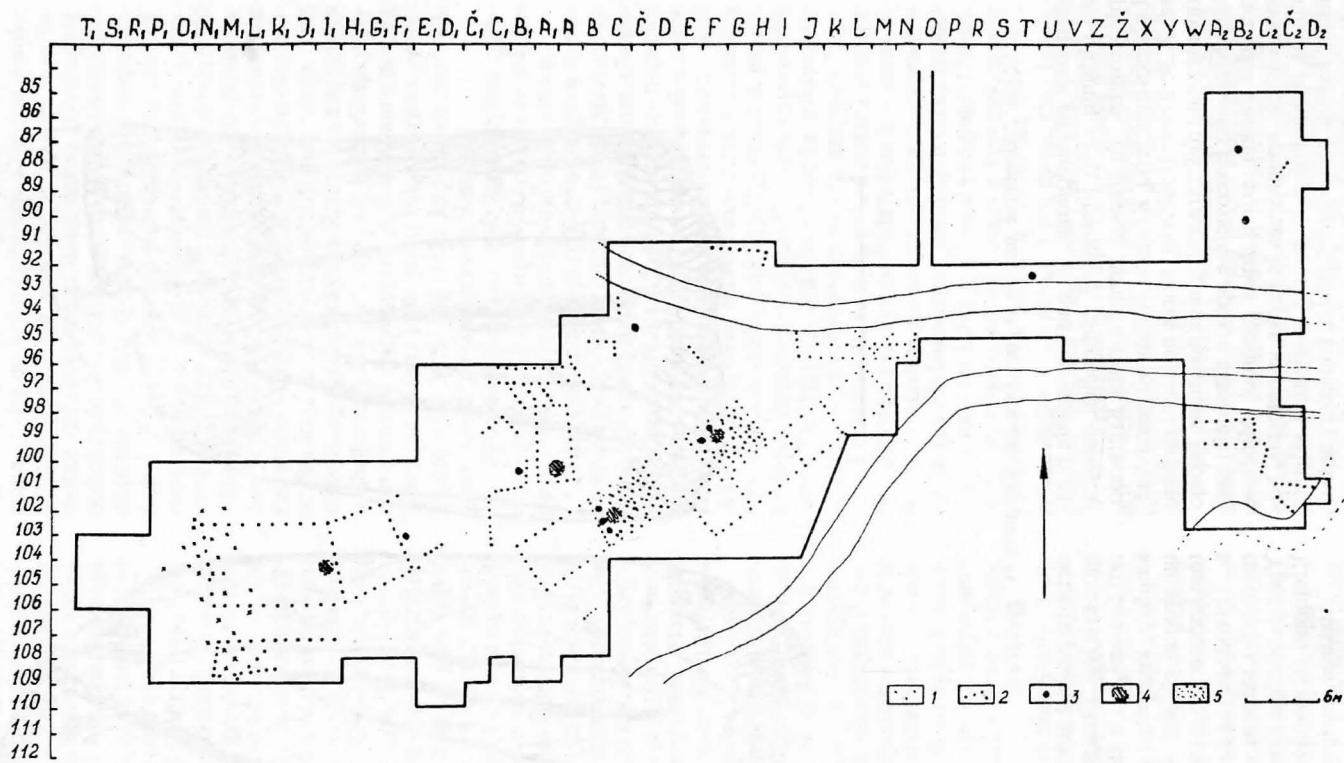
Šalia šių zonų įsikūrusiems gyventojams, kad galėtų pramisti, pakako čia besiveisiančių žvairių gyvūnų ir bujojančios augmenijos.

Šioje gamtinėje aplinkoje įsikūrusiems gyventojams nebuvo būtina turėti sezoninio tipo gyvenvietės, kaip pajūrio, tundros ar dykumų gyventojams, priklausiusiems nuo gyvūnų migracijos, sezoniui sausrū ar liūčių.

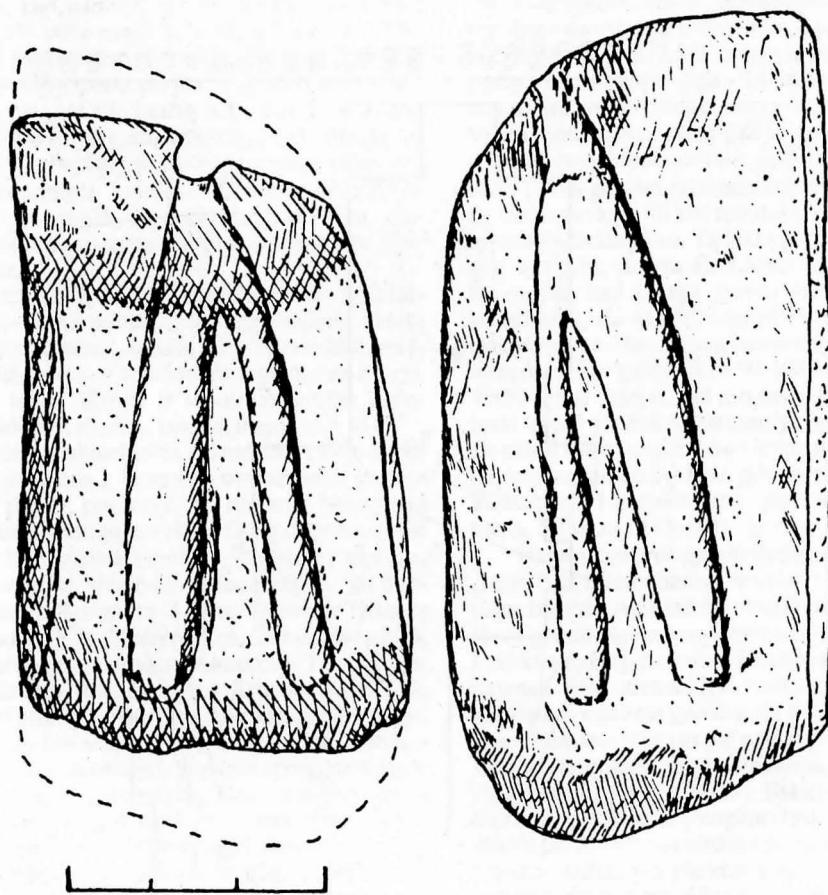
Gyvenvietėse aptinktas inventorius taip pat rodo žmonių būstus ir jų gyvenimą buvus pastovu. Nagrinėjant ūkinę gyventojų veiklą, daug pasako gyvenviečių planavimas ir pastatų konstrukcija. Viduriniojo nolito gyvenvietėse židinius randame išsibarsčiusius didelėje teritorijoje, kiekviename name būta vieno židinio, vadinas, ir vienos šeimos. Atskiri pa-

statai stovėjo vienas nuo kito tam tikru atstumu padrikai. Vėlyvojo neolito ir senojo žalvario amžiaus pastatai jau stovėjo kompaktiškai sugrupuoti nedideliam, iki 700 kv.m. plote, židiniai išsidestė grupėmis. Vėlyvajame neolite pasikeitė pastatų konstrukcija. Imta statyti, taip vadinas, ilguosius pastatus su 5-8 patalpomis (2,5-3 m ilgio ir pločio). Bendras pastatų su priestatais ilgis - 14-16 m. Židinių liekanos aptinkamos keliose vieno pastato patalpose. Vienu metu gyvenvietėse galėjo stoveti 2 ar 3 tokie pastatai, o viename pastate galėjo gyventi 2-3 šeimos. Tokiai giminei prasimaitinti, manoma, reikėjo ne mažesnio kaip 10 km spinduliu besišesančio gamybinės veiklos ploto. Tą faktą patvirtina archeologinė žvalgyba, atlikta Kretuono ežero apylinkėse. Nustatyta, kad dviejų gyvenviečių, egzistavusių vienu metu, čia nėra (žvalgymo metu aptiktą daugiau kaip 30 archeologinių paminklų). Vienu gyvenvietė nuo kitos galėjo skirti 50-100 metų laikotarpis. Todėl tenka manyti, kad tuo metu jau turėjo egzistuoti vienai genčiai priklausantys mikroplotai. Kad šie plotai buvo saugomi nuo kaimyninių ar tolimesnių genčių, liudija įtvirtintų gyvenviečių - analogiškų Žemaitiškės 1-ai gyvenvietei - pasiodymas (Girininkas A. 1990 pav. 113-114).

Narvos kultūros gyventojams tokiai „priešais“ galėjo būti besiveržiantys virvelinės keramikos kultūros žmonės. Apie laikiną virvelinės keramikos kultūros gyventojų buvimą vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje daug duomenų pateikia gyvenviečių tyrinėjimai. Estų archeologai nustatė, kad virvelinės keramikos kultūros gyvenvietės buvo trumpalaikės, jose nežinoma (kol kas gal nerasta?) savitų pastatų statybos ar gyvenviečių išplanavimo bruozų (Янитс Л., Янитс К. 1992, c.24-27). Išskirtinių pastarosios kultūros gyvenviečių įrengimo bruozų, kurie leistų išskirti jas iš Narvos kultūros gyvenviečių tarpo, nežinoma. Tačiau yra žinoma, kad virvelinės keramikos kultūros žmonės kūrėsi vėlyvosios Narvos kultūros žmonių gyventose vietose (Jaros 1-ma, Abuoros, Kretuono 1-ma ir kt. gyvenvietės). Kitose gyvenvietėse, stovyklavietėse jų buvo gyvenama labai trumpą laiką, nes nespėjo susidaryti net ryškesni kultūriniai sluoksniai. Matyt, todėl tyrinėtose vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse aptinkamas nedidelis virvelininkams būdingos keramikos ar pavienių akmeninių dirbinių kiekis. Vėlyvojo neolito pabaigoje, didėjant gyventojų skaičiui ir kartu pablogėjus klimatui bei sumažėjus gamtos resursams, imta auginti smulkių ir stambiuų raguočių. Tai ne tik papildė maisto atsargas, bet ir užtikrino apsirūpinimą maistu. Gyvulių laikymui reikėjo pašaro. Kad toks pašarų ruošimo būdas egzistavo, rodo Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje aptinktos beržinės šluotos, kurios galėjo būti panaudotos pašarui. Pašarų ruošimas žiemai buvo pirmasis žingsnis žemdirbystės link. Situaciją atspindi to laikotarpio darbo įrankių



258 pav. Kretna 1C ir D gyvenviečių išplanavimas: 1. Perdegę kaulai, 2. Stulpavietės, 3. Palaidojimai, 4. Židiniai, 5. Moliu plūktą asla.



259 pav. Akmeninė metalo liejimo formelė. Kretnono 1C gyvenvietė

gamyba ir panaudojimas. Vienais pagrindinių titnago dirbinių tapo įstatomieji ašmenėliai, naudoti pjautuvams. Tų įrankių nemaža rasta Kretnono, Lubanos apykežerių, Krivinos, Naumovo gyvenvietėse. A.Semionovo sistemoje, skirta nustatyti dirbinių tipams pagal mikrotraseologinius požymius, padėjo tarp Kretnono gyvenvietės aptinktų ašmenelių rasti nemažai įrankių, skirtų žolės pjovimui. Minėtose gyvenvietėse aptinkamas ir kitoks inventorius, būdingas rinkiminiam ir gyvulių auginimui skirtam ūkiui: kapliai, pjaunamieji peiliai, kauliniai įrankiai odos minkštiniui ir diržų gaminimui. Akmeniniai

dirbiniai pasiekė aukščiausią išsivystymo ir pritaikymo įkyje lygi. Titnago dirbiniai buvo ne tik plokščiai retušuojami, bet ir šlifuojami. Panaudojami įvairūs smulkūs, kruopščiai pagaminti darbo įrankiai: kaltai, skobtai, plieštai. Atskiri darbo įrankiai gyvenvietėse koncentruojasi atskirose vietose ir net patalposc. Tai rodo buvus atskiras gamybincs patalpas, skirtas medžio, akmens, odos, kaulo ir rago apdirbimui. Ypač tai būdinga Kretnono 1A bei Žemaitiškės 2-ai, Kretnono 1C gyvenvietėms.

Atskiros patalpos su židiniais rodo, kad gentinėje bendruomenėje buvo atskiros giminingsos šei-

mos, sudarančios patronimiją. To meto žemas gamybos lygis, netobuli įrankiai dar neleido atskirai šeimai būti savarankiškai. Su kitomis ją rišo bendra medžioklė, žvejyba, o tuo labiau plintanti gyvulininkystė.

Antruoju periodu besiformuojančioje baltų kultūros teritorijoje pasirodė pirmieji metalo dirbinių iš vario ir alavo mišinio. Jyciamų metalo dirbinių Rytų Lietuvos, Latvijos, Šiaurės Baltarusijos teritorijoje XVI-XIV a. pr. Kr. yra žymiai mažiau, negu Vakarų Lietuvoje, buvusioje Prūsijos teritorijoje ar Dnepro vidurupio ir aukštupio teritorijoje.

Siuo laikotarpiu besiformuojančioje Rytų baltų teritorijoje pagrindinės ūkio šakos išliko tos pačios: medžioklė, žvejyba, rinkimas ir gyvulių auginimas. Pirmosios trys ūkio šakos dar buvo vyraujančios. Tai patvirtina vėlyvojo Narvos kultūros laikotarpio gyvenviečių tyrinėjimas Rytų Lietuvoje - Kretuono 1C, Rytų Latvijoje - Lagažos, Šiaurės Baltarusijoje - Krivinos 2-os, Zarečės 1-os, Dvuchpoljės 1-os, pietų Pskovo srityje - Usviatų 1-os, 3-os, Udviatų 1-os, Novoderevenskajos gyvenvietėse. Ir pagrindinis šių gyvenviečių inventorius išliko tas pats, kaip ir vėlyvajame neolite. To meto Rytų Latvijos gyvenvietėse aptinkama Lubanų tipo keramika su šukinės keramikos bruožais. Šiaurės Baltarusijoje randama vėlyvoji Šiaurės Baltarusijos kultūros keramika, tapatį vėlyvajai Narvos kultūros keramikai. Rytų Lietuvos vėlyvoji Narvos kultūros keramika - su brūkšniutatosios keramikos bruožais. Kaulo, rago, titnago ir akmens inventoriuje taip pat pastebima tolesnė vėlyvojo neolito dirbinių raida. Minėtose gyvenvietėse pasirodo dirbinių, kurie buvo perlydyti jau čia.

Kokį poveikį pasirodės metalas turėjo gyventojų ūkiui? Iš metalo imta gaminti darbo įrankius (kirvius, kaltus, pjautuvus), ginklus (durtuvus, alebardas, ictigalius), papuošalus (smeigtukus, apyrankes). Jei vakarinės Lietuvos, Latvijos srityse, Prūsijoje ir Lenkijoje jų gausu, tai rytinėse - labai reta. Rytų baltų gyvenamosios sritys dar buvo daugiausia naudojami akmeniniai kirviai, titnaginiai peilių, pjautuvų ašmenys, antgaliai ir visi kiti vėlyvajame neolite naudoti kauliniai ir raginiai darbo įrankiai, ginklai, papuošalai.

Kad metalo dirbiniai buvo branginami, rodo nuo pat metalų pasiodymo šioje teritorijoje atsiradęs ir perlydymas. Tai patvirtina Kretuono 1C gyvenvietėje aptiktą metalui (variui) lietu akmeninė formelė, o Lagažos ir Kretuono 1C gyvenvietėse - molinių tigliai. Manoma, kad metaliniai įrankiai pakelia darbo našumą 25%. Vėlyvosios Narvos kultūros Šiaurės Rytinėje teritorijoje tokio spartaus darbo našumo padidėjimo nematomė, metalas plačiai nebuvo naudojamas, tai salygojo silpni mainų ryšiai su kitomis teritorijomis, taip pat didelis atstumas nuo metalo gamybos centrų. Kaip ir kiekvienas retas

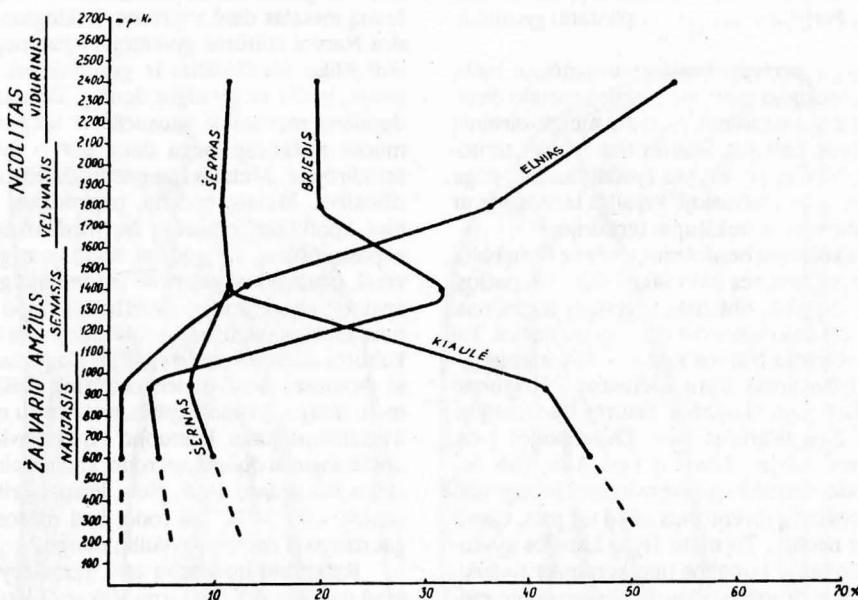
daiktas, metalas turėjo būti didelė brangenybė. Kartu ir turtas, ir galia, nes pirmieji metaliniai įrankiai - tai ginklai ne tik medžioklei. Gentį ar atskirą šeimą metalas darė stipresnę, įtakingesnę. Vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai ilgiau negu aplinkinių išliko medžiokliai ir gyvulininkai. Iš dalies, matyt, ir dėl nederlingos žemės. Daugiau naudos duodavo medžioklė sausuose ir lengvai praėina muose miškuose negu daug darbo reikalaujanti žemdirbystė. Metalas šias gentis užtiko tobulais medžiokliais. Metalų epocha, pagimdžiusi tarpgentinius konfliktus, neturėjo šių medžioklių užklupti nepasiruošusių. Jų įgūdžiai, naudojant ginklą, praverčė, o atsiradusis galimybė patobulinti ginklą leido apginti savo teritoriją. Medžiokliai tapo gerais karaias. Galima teigti, kad brūkšniutatosios keramikos kultūros susidarymas, o ypač jos išplitimas dideliuo se plotuose, nebuvo vien kultūrinis reiškinys. Tuo metu išaugo gyvulininkystės, sietinos su medžioklės tradicijomis, įtaka. Kretuono 1C gyvenvietėje paleoosteologiniai duomenys rodo, kad naminių gyvulių kiekis jau sudaro 10%, pietų Pskovo sritys gyvenvietėse - iki 34%. Tai rodo, kad mėsos racionas, gaunamas iš naminių gyvulių, išauga.

Ryškesnių duomenų apie žemdirbystės vystymąsiai dar nėra, kai tuo tarpu Vakarų Lietuvoje žemdirbystė žinoma jau nuo vėlyvojo neolito laikų.

Apie gyvulininkystės reikšmės išaugimą liudija minėtose gyvenvietėse randamu peilių, pjautuvams skirtų ašmenelių žolci pjauti padaugėjimas. Gyvenvietėse aptinkami tokie pat ilgieji pastatai, nepakito ir gyvenviečių planavimas, nebent, kad aslos imtos plėkti moliu. Gyvenvietės, kaip ir Narvos kultūros II ir III periodė, buvo aptveriamos arba įtvirtinamos (Girininkas A. 1990, p.88-91). Tik II tūkst. pr. Kr. III ketvirtystėje įvykus transgresija pakeitė gyvenviečių vietas. Dažnai jos aptinkamos šalia, tik aukštėsnėje (1-1,5 m) negu vėlyvojo neolito laikotarpyje vietoje.

Emus naudoti metalą, pakito atskirų genčių ir bendruomenių santykiai. Padažnėjus kariniams išpuoliams, atskirių gentys ar jų grupės buvo priversitos jungtis. Šio laikotarpio pabaigoje ir turėjo pradėti formuotis ant kalvų gynybiniai įrenginiai. Gyvenviečių įtvirtinimo sistema nedaug kuo pakito nuo pirmajame periode naudotų įtvirtinimų sistemos - tvoros-sienos iš statmenai įkaltais dviejų eilių kuolų, perpintų šakomis ir kartimis (Graudonis J. 1978, att.10). **Trečiąjam periodui** dar yra mažai medžiagos. Gyvenvietės jau aptinkamos ant natūralios aukštumų, sunkiai prieinamų kalvų, apsaugotų natūriamis gamtinėmis kliūtimis.

Perėjus gyventi į sustiprintas gyvenvietes ant kalvų-piliakalnių, nežymiai pakito materialinė kultūra, pvz., keramika. Išnyko ornamentika, pakito puodų molio masės sudėtis, nors indų formos išliko tos pačios, kurios buvo žinomas vėlyvosios Narvos kultūros gyventojų II tūkst. pr. Kr. III ketvirtystėje.



260 pav. Elnio, briedžio, šerno (kiaulės) kaulų kiekio kaitos diagramma vidurinajame neolite - senajame žalvario amžiuje gyvenvietėse - iki 50%.

Šiuo metu žymiai sumažėjo titnago dirbinių, padaujėjo akmeninių kirvių su išgręžtomis skytutėmis kotui. Įdomu pastebėti, kad kaulo ir rago dirbiniai išliko tą pačią formą. Buityje imta plačiau naudoti metalą: gaminti smeigtukus, ylas tą formą, kurių buvo kaulo ir rago dirbiniai. Tik kirviai ir kiti papuosalai, kaip gatava produkcija, plintanti į Rytų Pabaltijį, turėjo savas formas.

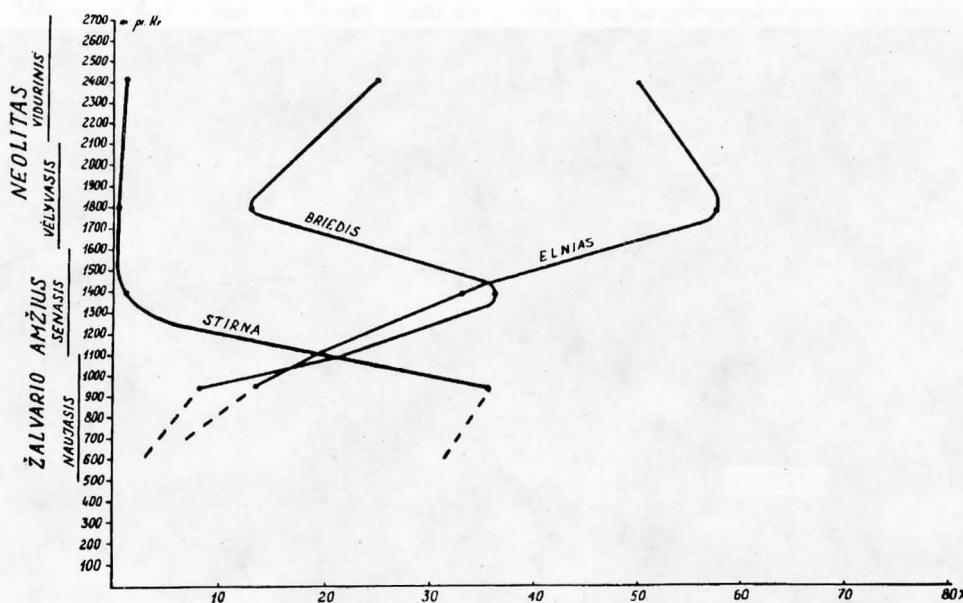
Platesnis metalo panaudojimas buityje palietė gyvulininkystės raidą. Apie gyvulininkystės reikšmės išaugimą liudija paleoosteologinės medžiagos tyrinėjimų duomenys.¹ Giliausiam Narkūnų (VI sluoksnis) Didžiojo piliakalnio kultūriniam sluoksnijam, datuojamam II tūkst. pr. Kr. pab.-IX a. pr. Kr., naminiai gyvulių kiekis jau sudarė 46,66%. Tuo tarpu vienalaikiuose Dauguvos aukštupio (Šiaurės Baltarusijos ir pietų Pskovo srityje) piliakalniuose naminiai gyvulių kiekis svyruoja nuo 40% iki 80% (1/3 sudaro kiaulės), o Rytų Lietuvos teritorijoje

gyvenvietėse - iki 50%. Nemažą reikšmę minėtam laikotarpiui dar turėjo medžioklė. Tą patvirtina paleoosteologiniai duomenys, bet ir nemaža medžioklei-karybai skirtų ginklų, kurie daugumoje dar vis buvo kauliniai. Apie savitą šiaurrytinės srities Narvos kultūros ūkio raidą ir jos vystymasi daug duomenų suteikia archeologinių dirbinių paleoosteologinė analizė, kurią, remdamasis Kretnuono apyežerio medžiaga, atliko paleoosteologas L.Daugnora. Tyrinėjimai padėjo nustatyti, kad gyvenvietėse rastų žvérių kaulo-rago dirbinių kiekis yra tiesiogiai proporcings medžiojamų žvérių kaulų kiekui.

Iš pateiktos lentelės matyti, kad vidurinijoje neolito laikotarpiu Narvos kultūros šiaurrytinės srities pietinėje dalyje didžiausią medžiojamų žvérių kiekį sudarė elniai (50,49%), o iš jų pagamintų dirbinių - 50%. Velyvajame neolite kilniojo elnio kaulų kiekis sumažėjo iki 27%, bet dirbinių iš jo skeleto gaminta dar vis 50%.

Senajame žalvario amžiuje elnio kaulų kiekis gyvenvietėse sumažėjo ir neviršija 12,05%, nors dirbinių iš jų dar buvo gaminama 43,1%. Naujajame žalvario amžiuje elnio kaulų kiekis dar labiau sumažėjo - 1,6-0,7%, o iš jų pagamintų dirbinių kiekis siekė apie 13%. Atvirkščias procesas pastebimas

¹ Gaila, kad II tūkst. pr. Kr. pabaigos ir II tūkst. pr. Kr. pradžios paleoosteologinė medžiaga galima naudotis tik iš Narkūnų Didžiojo piliakalnio, nes kitų tyrinėtų paminklų medžiaga (Rytų Lietuvos piliakalnių) neišskirta pagal kultūrinius sluoksnius.



261 pav. Iš elnio, briedžio ir stirnos kaulų vid.urinijame neolite - senajame žalvario amžiuje gaminamų dirbinių kiekio (%) kaitos diagrama

lyginant briedžio kaulus ir jų panaudojimą įrankių gamybai - nuo viduriniojo neolito iki senojo žalvario amžiaus palengva daugėja gaminių iš briedžio kaulų - nuo 12,5% vidurinajame neolite iki 36,6% senajame žalvario amžiuje. Šis elnio ir briedžio kaulo-rago ir iš jų gaminamų dirbinių santykio keitimasis akiavizdžiai atitinka klimato pasikeitimus holocene.

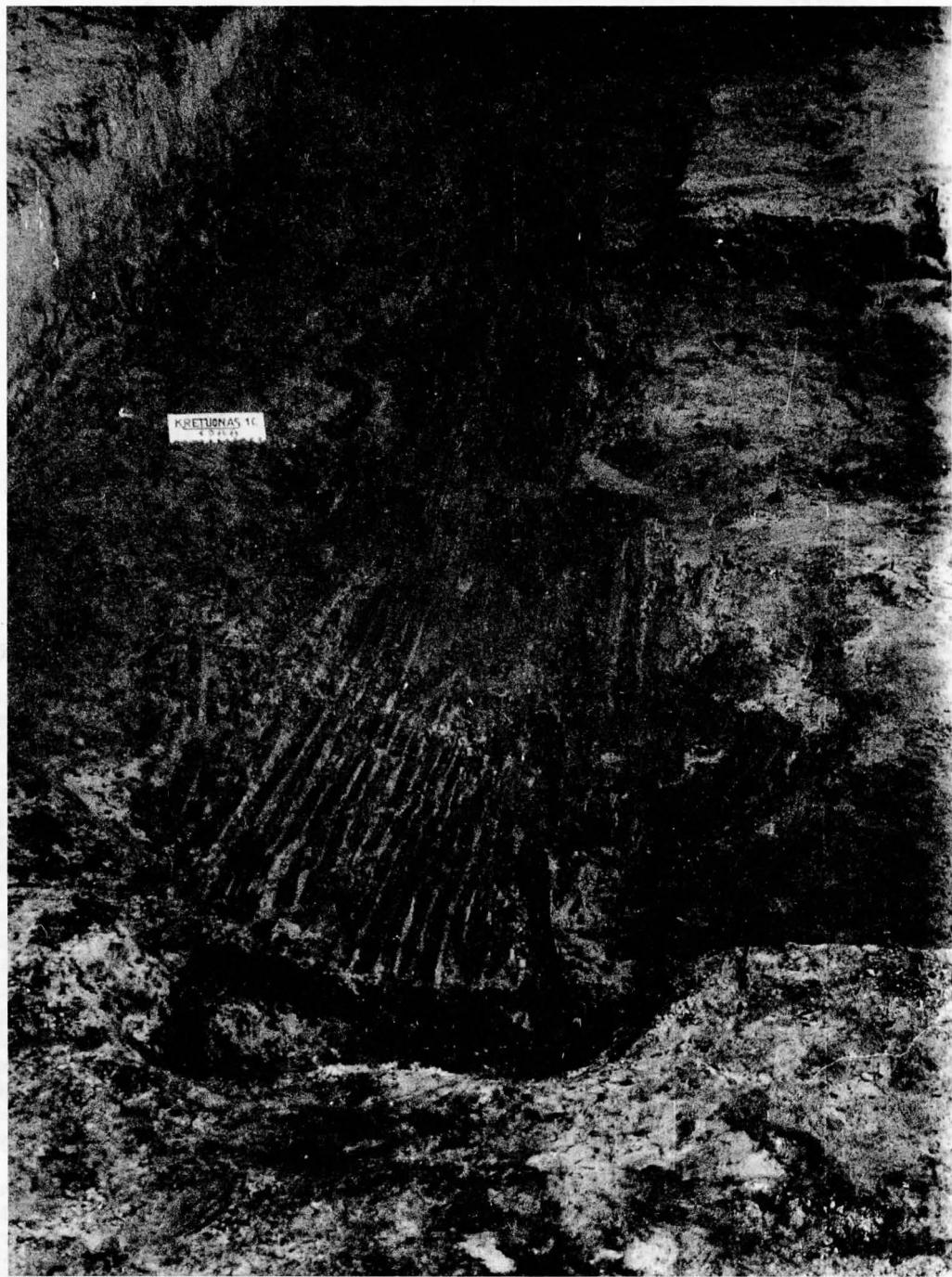
Pastebėta, kad žmonės, gyvenę Kretno 1C ir kitose velyvosios Narvo kultūros šiaurvakarinės sritis gyvenvietėse ir vėlesniais laikais, paliko daug paleoosteologinės medžiagos, tarp kurios nuo 9,05% iki 75% yra naminių gyvulių - stambiųjų ir šmulkiųjų raguočių, šunų, arklių, kiaulų kaulų. Darbo įrankiai, ginklai ir papuošalai (95%) senajame ir vidurinajame žalvario amžiuje (90%) buvo gaminami iš medžiojamų žvérių kaulų ir ragų. Kodėl? Tai velyvosios Narvo kultūros žmonės darė, matyt, ne laikydamos tradicijos ar tikėjimo, o praktiniai sumetimais. Laukiniai kaulų ir ragų struktūra yra kitokia ir iš jų pagaminti įrankiai tvirtesni ir patvaresni.

Narvo kultūros šiaurės rytinėje srityje gamybinis ūkis, remiantis osteologiniais duomenimis, formavosi labai iš lėto ir ēmė įsigalėti tik senajame žalvario amžiuje. Kretno apyžero gyvenvietėse Narvo kultūros viduriniojo neolito laikotarpiu

auginamų gyvulių kiekis sudarė 2,9%, velyvajame neolite - 1%, o senajame žalvario amžiuje - 9,06%. Toki lėtą gamybinio ūkio raidos procesą lémė gamtinės sąlygos. Šios ir kitų velyvosios Narvo kultūros teritorijų gyventojai, ilgą laiką užsiiminėję medžiokle ir žvejyba, pagrindine ūkio šaka pasirinko ne žemdirbystę, o gyvulininkystę. Gyvulių auginimas sudaro palankias sąlygas formuotis karingiemis gyventojams, besiveržiantiems į labiau žemdirbiškus kraštus - į dabartines Vakarų Lietuvos, Latvijos ir Prūsijos teritorijas. Jie, matyt, ten išplatinio brūkšniuotosios keramikos kultūrą naujajame žalvario amžiuje.

Nenuostabu, kad šiuo laikotarpiu ypač padaujėjo įtvirtinimų, prie kurių priskiriami aptvarai, sau gojė piliakalnių aikštėles ir ilguosius pastatus pakraščiuose. Trečiajame periode galutinai susiformuoja piliakalnio, kaip gynybinio, ekonominio ir administraciniu vienetu (žemės), kuri reikėtų laikyti bendruomenės centru, struktūra.

Svarbus ir kitas išskylantis klausimas. Lietuvos teritorijoje dar maža iki galo ištyrinėtų piliakalnių. Chronologiniu požiūriu ankstyviausi yra šiaurės rytinėje Lietuvos, pietrytinėje Latvijos ir šiaurinėje Baltarusijos (II tūkst. pr. Kr. III-IV ketvirčio riba) teritorijoje. Vakarų baltų teritorijoje ankstyviausieji piliakalnių sluoksnių datuojami I tūkst. pr. Kr. II-III



262 pav. Bučius in situ 1988 metais. Kretuono 1C gyvenvietė

ketvirčiais. Ar tai nebuvo skirtingo ūkininkavimo išdava?

Vėlyvosios Narvos kultūros šiaurės rytinės srities ūkis vystėsi skirtingai nuo Narvos kultūros pietvakarinės teritorijos ūkio. Vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje, kaip ir ankstyvajame bei viduriniajame neolite, senojo žalvario amžiaus gyventojai vertėsi beveik tik medžiokle ir žvejyba.

Ūkio vystymosi raidoje didelę reikšmę turėjo tai, kad vėlyvosios Narvos kultūros pietvakarinės ir šiaurinės srities gyvenvietės buvo skirtingose gamtinėse ir geologinėse sąlygose. Pietvakarinėje dalyje, skirtingai nuo kontinentinėje Narvos kultūros srityje esančių gyvenviečių ir jų inventoriaus, buvo aptiktas savitas ūkio inventorius, nes Baltijos pajūryje dažniausiai buvo medžiojami ruonai, žūklaujama žebeklais, tinkleis bei specialiomis užtvankomis (Rimantienė R. 1980, p.13-19). Vėlyvosios Narvos kultūros pietvakarinės srities paminkluose randama daug laždynų ir agaro riešutų.

Zymiai didesnę reikšmę čia turėjo gamybinio ūkio šakos - žemdirbystė ir gyvulininkystė. Čia jau aptinkama kanapių grūdų, o žiedadulkų diagrame, sudarytose pagal vėlyvojo neolito sluoksnius, rasta kviečių grupės žiedadulkų (Cedmaro D ir Šventosios 23 gyvenvietės).

Ispūdingiausia, kad čia vėlyvojo neolito laiko-

tarpiu žemdirbystė tapo labai reikšminga ūkio šaka. Šventosios 6-os gyvenvietės radiniai (arklų išaros) rodo, kad čia gyventojai vertėsi primityvia ariamaja žemdirbyste (Rimantienė R. 1986, p.19).

Kaip vystėsi pagrindinės ūkio šakos? Vakarų baltų teritorijoje gyventojai vertėsi primityvia ariamaja žemdirbyste, žvejyba, gyvulininkyste, tuo tarpu Rytų baltai - medžiokle, gyvulininkyste ir žvejyba. Vakariečių dėmesys buvo sukoncentruotas į žemės apdirbimą. Rytiečiai - medžiotojai, gyvulių augintojai, karai - ne tik plėtė savo bendruomenės teritoriją, bet ir stiprino savų centrą, kuris virto įtvirtinta gyvenvietė.

Kaip paaiškinti tai, kad brūkšniuotosios keramikos kultūra žymiai vėliau pasirodė Vakarų Lietuvos, Latvijos teritorijoje (I tūkst. pr. Kr. II ketvirtis)? Palaipsniu rytinių baltų skverbimus į žemdirbių gyvenamus plotus? Matyt, kad taip. Tačiau ši kultūra Vakaruose giliai neįleido savo šaknų, nes piliakalnių ir gyvenviečių kultūriniai sluoksniai nedideli, o brūkšniuotosios keramikos nedaug.

Rytų ir Vakarų baltų gyventojų socialinė struktūra galėjo nedaug kuo skirtis. Gyvulių augintojų ir žemdirbių bendruomenėse perėjimas prie patriarchalinės šeimos galėjo vykti ir vienu metu, nes abiejose gamybinės veiklos šakose į pirmą vietą iškiilo vyro ūkinio darbo reikšmė.

Narvos kultūros genčių dvasinis gyvenimas

Remdamiesi Narvos kultūros paminklų tyrimėjimų duomenimis, galime mėginti rekonstruoti neolito-senojo žalvario amžiaus gyventojų dvasinį gyvenimą. Apie jį duomenų teikia laidojimo paminklai, gyvenviečių tyrinėjimai. Apie laidojimo panošius, žmogaus gimimo-mirties ratą, medžiokles ir žvejybos apeigas, žmogaus ir gamtos santykį ir kt., visa, kas telpa archeologinių laikotarpų žmonių pasaulėjautoje, gali kalbėti tik materialūs daiktai, išsilaikę kultūriniuose sluoksniuose, bei jų išsidėstymas gyvenviečių bei kapinynų teritorijoje.

Narvos kultūros kapinynų negausu. Vienas reikšmingiausių šiaurės rytinės Europos laidojimo paminklų yra Žvejniekų kapinynas, kurio tyrinėjimai įgalina atsekti Narvos kultūros gyventojų laidosenos papročių raidą per visą neolito laikotarpį (Zagorskis F. 1987).

Ankstyvojo neolito laikotarpui palaidojimų aptikta ir Narvos 1-oje gyvenvietėje (Guriña H.H.

1967, c.166): dviejuose pastatuose rastas palaidotas suaugęs žmogus ir vaikas. Cedmaro A gyvenvietėje buvo aptikta žmonių kaukolių liekanų (Stadi K. 1921, S. 152, 155).

Viduriniojo neolito laikotarpio Kretuono 1B gyvenvietėje buvo rasti šeši kapai - keturi vyrų, vienė moters ir vienės vaiko. Kaip ir aukščiau minėtuose kapinynuose čia mirusieji buvo paguldyti ištisiest ant nugaros. Keturiuose kapuose būta įkapių: vienam - kaltas, antram, kiek atokiau nuo kitų, moters kape - durklas, trečiam - nusmailintą šerño iltus (durklas?), ketvirtame - lancetinis strėlės antgalis bei arklio dantis. Centrinėje kolektyvinio kapo dalyje, tarp mirusiuų, kurių galvos orientuotos įvairiomis kryptimis, 28 cm skersmens duobutėje buvo aptikta raudonos ochros (Girininkas A. 1985, p.5-9).

Viduriniojo neolito laikotarpio kapų liekanų aptikta ir Šventosios 23-oje gyvenvietėje. Cia apie 1



263 pav. Kapinynas. Kapas Nr.2. Kretnuono 1B gyvenvietė

m nuo vieno pastato sienos kultūriniam sluoksnyje gulėjo sutrupėjusi kaukolė (Rimantienė R. 1979, p.148).

Zymiai daugiau kapų priskiriamų vėlyvajai Narvos kultūrai. Tai Krečių (Zagorskis F. 1961, lpp.3-18), Abuoros 1-os, Kvapanų 2-os (Lozė I.A. 1979, c.43-54), Tamulos (Jaanits L. 1957, S.80-100), Donkalnio (Butrimas A. 1985, p. 30-49), Cedmaro D (Stadi K. 1921, S. 155) gyvenvietėse aptikti kapyynai.

Senojo žalvario amžiaus kapų rasta labai mažai. Jų aptikta tik Kretnuono 1C gyvenvietėje, kur mirusiuju buvo laidojamos tik galvos. Laidota būstuoose ar šalia jų, prie ugniakurų iškastose duobutėse ar urnose su įvairiomis įkapėmis (Girininkas A. 1990, p.9-10).

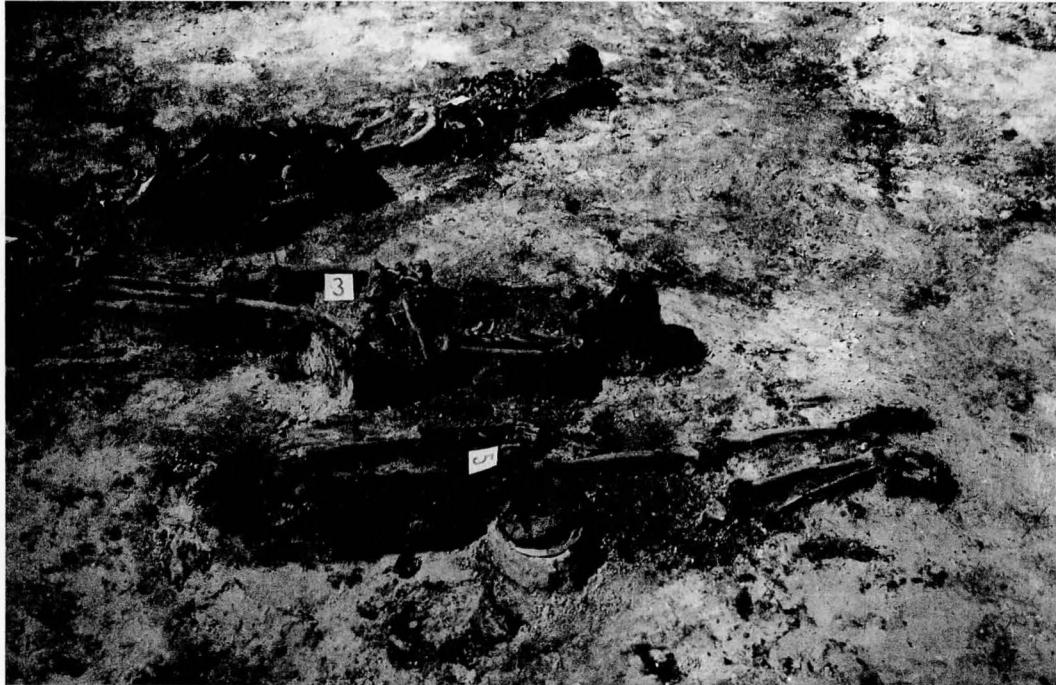
Visi Narvos kultūros kapinynai datuojami iki III tūkst. pr. Kr. pabaigos (iki vėlyvojo neolito), pagal laidojimo būdą ir apeigas skirtomis į dvi grupes: palaidojimai su ochra ir be jos. Pagal prasmę ochra kapuose turėjo simbolizuoti ugnį. Ochra VIII-II tūkst. pr. Kr. istorinėse baltų teritorijose laidojant buvo naudojama įvairiai: iš akmenų kraunamai židiniai ir apipilami raudona ochra (Butrimas A. 1985, p. 36, pav. 12), ochra apibarstomi mirusieji (Zagorskis F. 1987, lpp.35, att.13 ir kt.) arba kapyyne įrengiamas visiems mirusiemis bendras židinys, kurio turinių sudarė raudona ochra (Girininkas A.,

1985, p.5-9).

Per visą Narvos kultūros laikotarpį egzistavo labai įdomūs žmonių laidojimo papročiai. Tai mirusiuju laidojimas prie namų židinių. Tokie kapai žino mi Narvos 1-oje (Гурина Н.Н. 1967, c.25), Valmos, Tamulos (Estija) (Янитс Л.Ю. 1959, c. 39; Jaanits L. 1984, S. 189), Kretnuono 1C (Girininkas A. 1988, p.13) gyvenvietėse. Tuo metu egzistavę papročiai, kai kapuose būdavo įrengiami židiniai ar žmonės laidojami šalia namų židinių, rodo, kad artimieji stengesi mirusiam sudaryti sąlygas ir aname pasauliye turėti šeimą ar giminę jungiantį židinį. Tuo pačiu buvo išreikšta ugnies svarba pomirtiniame gyvenime. Kokia jos prasmė? Pirmiausia tai buvo šilumą ir gvybę reiškiantis simbolis. Jau tuo metu buvo tiki ma, kad gvybę atsinaujina. Ugnis buvo reikalanga šildyti ir teikti energiją būsimajai naujai gvybei.

Mirusiuju laidojimas pastatuose prie židinio ar gyvenvietės teritorijoje galėjo turėti ir kitą prasmę. Pastebėta, kad prie židinių buvo laidojami ne visi genties ar šeimos žmonės. Kiti gentainiai buvo palaidojami gyvenvietės teritorijoje arba už jos ribų - už vandens - upės, ežero, pelkės ir kt. Prie židinio, matyt, laidoti garbingiausicių ir žymiausieji gentainiai - Protėviai.

Reiktu pažymeti, kad prie židinio buvo laidojama tik žmogaus galva. Galvos atskyrimas nuo kūno yra naujas - metalų epochos - paprotys, o prie židinio



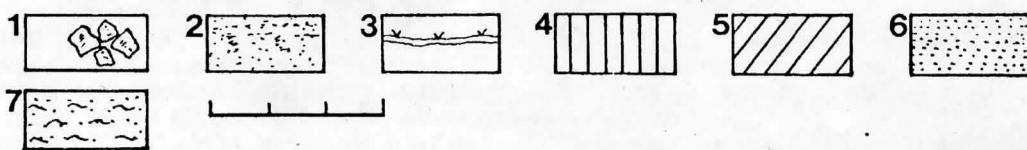
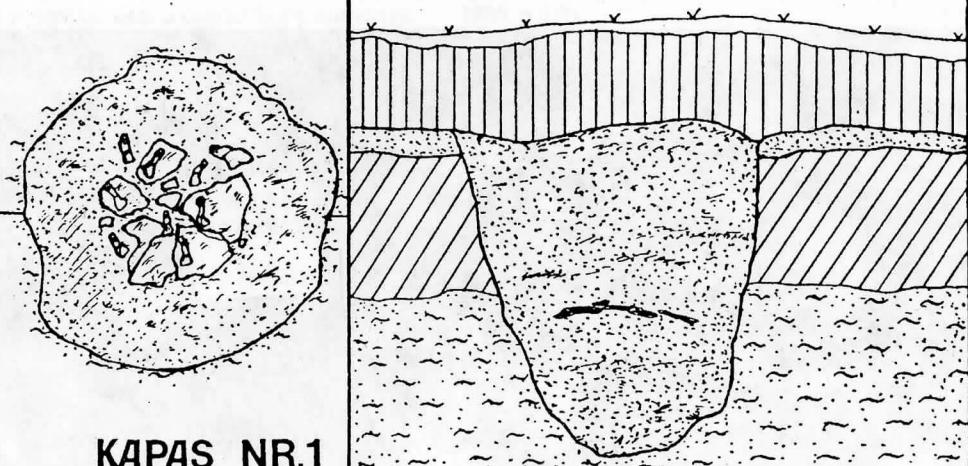
264 pav. Kapinynas. Kapai Nr.3 ir 5. Kretuono 1B gyvenvietė



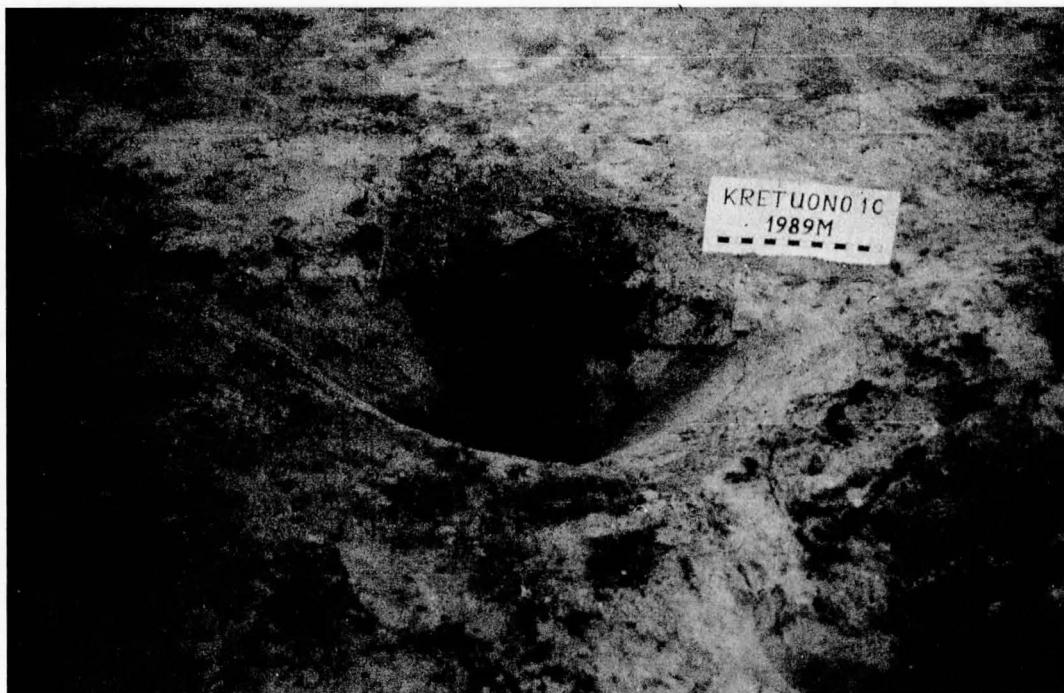
265 pav. Kapinynas. Kapo Nr.5 fragmentas. Prie mirusiojo dubens - šerno iltis. Kretuono 1B gyvenvietė



266 pav. Kapinyno tyrinėtojai 1980 m. (iš dešinės): -E. Ivanauskas, V. Juodagalvis, autorius, A. Butrimas, G. Markevičius



267 pav. Kapo Nr.1 (prie židinio) Kretuono 1C gyvenvietėje įrengimas: 1.Kaukolės fragmentai ir įkapės, 2.Pelenai ir angliukai, 3.Veléna, 4.Tamsus smėlis su durpių pricmaišomis, 5.Rusvas geležingas smėlis - gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, 6.Molinės aslos liekanos, 7.Balkšvas smėlis



268 pav. Kapas Nr.9. Kretuono 1C gyvenvietė



269 pav. Iš kapų iškapėti židiniai: raginis kirvis, kabučiai

žmonės buvo laidojami ir anksčiau, pav., jau minėtoje Narvos 1-oje gyvenvietėje, kur prie židinių rasti suaugusiojo ir vaiko palaikai.

Kyla klausimas, kas senojo žalvario amžiaus laikotarpiu buvo daroma su likusių kūnų? Perdegusių žmogaus kaulų rasta vakarinėje Kreuono 1C gyvenvietės teritorijoje stovėjusių pastatų vakarienuose galuose. Ar kaulai buvo supilti pastate, ar už vakarinės sienos, šiandien jau sunku pasakyti, nes ši vieta vėliau ežero vandens buvo apsemta ir paplauta. Taigi, galime daryti prielaidą, kad mirusiojo kūnas, atskirtas nuo galvos, buvo sudeginamas. Tai ir būtų deginimo papročio atsiradimo rytinį baltų teritorijoje pradžia.

Atskirai dar reikyt pažymėti simbolį „vakarai“, kaip išėjimo į anapus kryptį. Žmogus savo gyvenimo ritmą visuomet stengesi įpinti į gamtos vyksmo ritmą. Kadangi vakaruose leidžiasi saulė, - ji periodiškai išeina į mirusiuų pasaulį, vadinasi, ir žmogus į pomirtinį pasaulį taip pat turi išeiti saulės keliu - į vakarus. Į vakarus lietuvių liaudicis pasakoje išskrenda raganos juodvarniais paversti (nužudyti ir aname pasaulyje egzistavę paukščiai) broliai. Idomu ir tai, kad pro Kreuono 1C gyvenvietę upelis tekėjo taip pat į vakarus.

Vėlyvosios Narvos kultūros laikotarpiu laidosenos papročių pasikeitimas, susijęs su ugnimi, progresaivo toliau. Mirusiuų deginimo paprotys baltų teritorijoje išgali palengva ir žymiai vėliau, 600-800 metų po to, kai Rytių Pabaltijuje pasirodė virvelinės keramikos kultūros žmonės. Vieno tokio papročio įsitvirtinimo pradžia tektų laikytis mirusiuų kapus, aptinkamus Kreuono 1C gyvenvietėje, kur sudegintų mirusiuų liekanos, jų pelenai, smulkios medžio anglys buvo supilamos į puodus, o jų viršus uždengiamas kaukolės viršugalvio skliautu (Girininkas A. 1990, p.10).

Nuo II tūkst. pr. Kr. II ketvirčio baltų teritorijoje palengva pradeda plisti mirusiuų laidojimas juos deginant. Šiuos laidosenos papročių pokyčius nulėmė metalų panaudojimo ir su jų perdibrimu susijusių apeigų išgaletėjimas. Tai vyko neatsitiktinai metalų pasiodymo laikotarpiu. Pati žalvarinių dirbinų gamyba yra neatsiejama nuo ugnies ir jos galiros. Ugnye metalas īgauna naują formą, tartum gimsta iš naujo. Panašiai, matyt, buvo suprantamas ir žmogaus atgimimas, atsinaujinimas per ugnį.

Ochrą palengva ēmč ištumti medžio anglys, pelenai. Pastarieji ugnies simboliai buvo būdingi pietinėms indoeuropiečių gentims ir paplito kartu su importuojamo metalo dirbiniais. Viso mirusiojo kūno sudeginimas ir laidojimas urenose rytinį baltų teritorijoje išgali tik viduriniojo žalvario amžiaus laikotarpiu - II-I tūkst. pr. Kr. riboje. (Girininkas A. 1990, p.101, pav.121-122). Toks laidojimas urenose, apdedant ją akmenimis, žinomas Kreuono 1A gyvenvietėje.

Mirusiojo kūnas sudeginamas, bet žmogaus dvasia išlieka. Jos gyvieji bijosi. Puodų urnos su sudegintų žmonių kaulų likučiais uždengiamos žmogaus kaukolės skliautais ar plokščiais akmenimis, apdedamos akmenų krūsnimis. Kapavietė apdedama koncentriniais akmenų ratais. Ugnye apsi- valęs kūnas tampa žemės, iš kurios gimsta gyvūnija, augmenija, ir, gal būt, žmogus, - jeigu Protėvis yra sėkla, - dalimi.

Ugnies samprata iki metalų epochos ir šiaurinių (Narvos kultūros), ir pietinių (virvelinės keramikos kultūros) indoeuropiečių buvo panaši. Ochrą kaip ugnies simbolį senieji europiečiai naudojo jau nuo paleolito ir mezolito laikų. Vadinantieji virvelininkai senajį ochros panaudojimo laidojimo apeigose patrūpė, matyt, paketė anksčiau. Juos veikė iš metalų apdirbimo centrų plintančios idėjos. Kadangi metalo atsiradimas paketė žmonių gyvenimą (patobulėjo buities įrankiai ir ginkluotė), tarpusavio santykius (ėmė vyrauti ginkluotos jėgos principas), jų pasaulėžiūroje formavosi ir kitoks garbinamos ugnies supratimas. Dievinimo objektu tapo konkretesnė - žemės ugnis.

Pereinamojo laikotarpio ypatumas Narvos kultūros teritorijoje ir dviejų ideologijų susikirtimą rodytu Donkalnio (Telšių raj.) kapinyno dvigubas kapas, kuriami žymu dviejų laidojimo papročių pėdsakai. Šalia 20-25 metų amžiaus vyro, palaidoto ant nugaros ištiesčioje padėtyje, kojų paguldyta 25-30 metų moteris. Ji buvo suriesta ir gulėjo ant dešiniojo šono. Moters skeletas buvo apipiltas ochra žymiai mažiau negu vyro. Prie vyro galvos aptiktas simbolinis židinys, sukrautas iš skaldytų akmenų ir apibertas raudona ochra (Butrimas A. 1985, pav. 12). Mirusiosios poza būdinga pietinių indoeuropiečių laidojimo papročiams, bet nereikia užmiršti, kad metalų epochoje, kurioje susiformavo ir vadinamoji virvelinės keramikos kultūra, vyras buvo tapęs svarbesnis už moterį. Metalų gamyboje ir besikeičiančiamė užkyje labai svarbi pasidare vyro fizinė jėga, jau nekalbant apie tarpgentinių ginčų sprendimą karu. Šiuo atveju Donkalnio kapo vyro palaidojimas senuoju papročiu - ištiesus ant nugaros - rodytų senųjų papročių gajumą, vietinių gyventojų pastangas išlaikyti tradiciją.

Sis kapas priklauso virvelinės keramikos kultūros pasiodymo Rytių Pabaltijuje pradžiai. Pa- našaus laikotarpio Plinkaigalio (Kėdainių raj.) kapinyne mirusieji vyrai ir moterys jau palaidoti suriesti. Kadangi kapinynas yra prie Šušvės upės, kuria galėjo atkeliauti ateivų gentis, - dalis jų susidūrime čia žuvo arba apsigyveno. Galimas daiktas, gentis buvo atėjusi kaip užkariautoja ir savo papročius victimams primetė. Idomu, kad šalia mirusiuų skeletų buvo aptikta jau ne ochros, o medžio anglies gabalėlių, pelenų (Butrimas A., Kazakevičius V. 1985, p.16).



270 pav. Palaidojimas urnoje. Urnos anga uždengta plokščiu aknieniu. Kretuono 1A gyvenvietė

Vėlyvojo neolito vėlyvosios Narvos kultūros vi suose kapinynuose suriestoje padėtyje aptiktų palai kų rasta žymiai mažiau negu ištestų - nuo septinta dalio vienuose iki trečdalio kituose. Šis rodiklis dar

kartą verstų suabejoti visuotinai priimta nuomone, kad virvelininkai, t.y. indoeuropiečiai, buvo nustelbę vietinius gyventojus, jų papročius ir kalbą.

Trumpam reikštę stabtelti prie laidojimo surie-



271 pav. Kaulinė gyvatės figūrėlė. Kretuono 1C gyvenvietė

čiant numirėlių prasmės. Literatūroje yra pastebėta, kad žmogus buvo guldomas gemalo poza. Vadinas, žmogus turės gimti iš naujo. Apie atsinaujinančią gamtą kalba rudenį sunykstanti žolė, kuri nenumirėsta, tik savo gyvybę perkelia į požemį. Savotiškai atgimimo idėją papildo ir garbinamiems gyvūnams priskiriamai žiemamiegiai, pavyzdžiu, meška, gyvatė. Rudenijie tartum ir numiršta, užmigdamis embriono poza, pavarsas atsikelia (o gal atgimsta). Iš tų atgimimų ciklų, matyt, tuo laiku save įtraukė į žmogus. Jis negalėjo tikėti, kad iš numirėlio fiziškai atsiranda nauja gyvybė. Protėvis buvo kaip atgimimo simbolis, idėja, sėklos įsikūnijimas. Atgimime turėjo dalyvauti jo dvasia, kurios buveinė - kūnas - turėjo būti paruošta gimimo aktui. Apie žmogaus nemarumą ir persikūnijimą dvasia kalba indų mitologija, stebuklingu būdu užsikonservavusi ir išlikusi iki šių dienų ir tebejaudinanti vis naujas kartas. Žmogaus sielos nemarumą simbolizuoją ir krikščionybės simbolis Jėzus Kristus, žmogus-Dievas, prisikėlęs iš numirisiųjų. Ir lietuvių bei kitų europietiškų tautų pasakų persikūnijimai - karalaitės varlės, gulbės, juodvarniais virš jaunuolai, Joniukas avinėlis, sesuo žuvis ar atnis ir kt. - kalba apie seną, gilų ir plačiai paplitusį gamtos, o tuo pačiu ir žmogaus, supratimą kaip apie nesibaigiantį, amžiną procesą, - ratą.

Tyrinėjant Narvos kultūros gyventojų laidojimo papročius, negalima nepaliesti labiausiai išraiškingų prabaltiškų chtoniškųjų simbolų, kurie ryškiai atsispindi Narvos kultūros gyventojų vaizduojamame mene. Šiame knygos skyriuje išskirsime žaltij-

gyvatę, Protėvį, valtį-luotą, žuvį ir gintarą kaip simbolinę medžiagą.

Žaltys-gyvatė

Žalčio-gyvatės atvaizdai plačiai buvo paplitę jau paleolito ir mezolito (pietvakarinėje ir rytinėje Baltijos jūros teritorijoje) laikotarpiu (Moora H. 1957, S. 225-232; Jaanits L., Laul S. ir kt. 1982, lk. 50). Dauguma aptiktų žalčio-gyvatės figūrelėlių neolito laikotarpiu daryti iš kaulo ir rago, - Abuoros (Loze I.A. 1979, taš. LI:6), Tamulos (Jaanits L. 1985, Abb. 7:7) gyvenvietėse, Onegos ežero, Elnių salos kapinyne. Taip pat aptikta ant puodų sienelių įrežtų - Usviatų B gyvenvietė (Микляев А.М. 1969, рис.3:5,6), prilipdytų - Abuoros gyvenvietė (Loze I. 1983, att.99) - gyvačių ir žalčių atvaizdų. Paprastai žalčio-gyvatės figūrelės buvo vaizdzuojamos judesyje. Visi šie žalčio-gyvatės įrežti atvaizdai ir figūrelės buvo aptiktos vietinių ryčių prabaltų teritorijoje gyvenusių Narvos kultūros žmonių gyvenvietėse. Idomu, kad kaip tik virvelinės keramikos kultūros gyvenvietėse, kapinynuose (ne tik prabaltų teritorijoje) raižyti žalčių-gyvačių ar jų figūrelėlių neaptinkama. Tai rodo, kad ryčių baltų teritorijoje žalčio-gyvatės simbolai, išlikę iki pat šių dienų liaudies mene ir žodinėje kūryboje, yra ne virvelinės keramikos kultūros (pietinių indoeuropiečių) atneštos, o perimtos iš senųjų, poledyninių laikų gyventojų.

Šiuo metu visuotinai pripažinta, kad žaltys-gyvatė simbolizavo gyvybės atsiradimą ir jos atsinaujinimą. Tą kalba pačio žodžio prasmė: gyvas, gyvybė, gyti, gyvenimas...

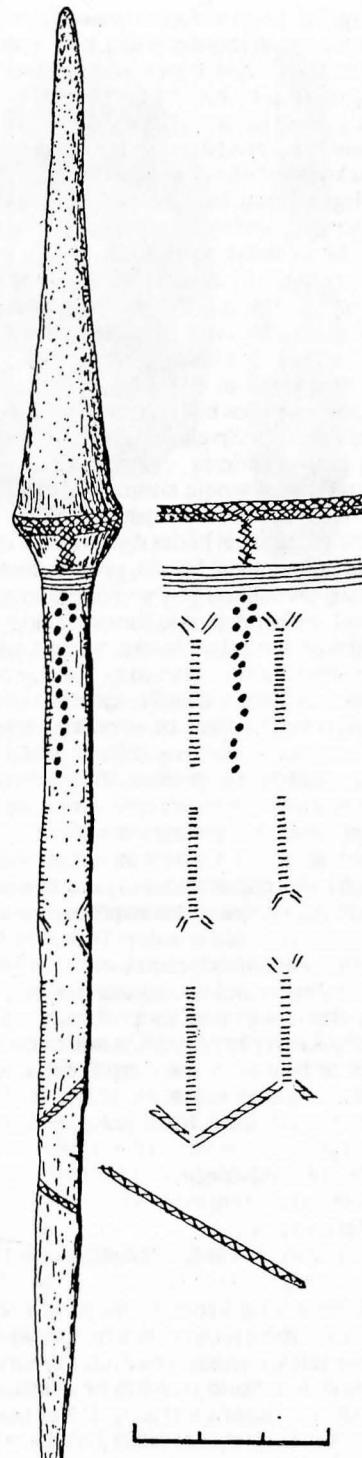
Aptarkime šį simbolį, pasiremdami konkrečiu daiktu, aptiktu tyrinėjant vėlyvojo neolito Žemaitiškės 2-ają gyvenvietę. Tai strėlės antgalis, ant kurio pavaizduota sudėtinga scena su keliskart pasikartojančiu žalčio-gvatės simboliu. Idomu, kad visa ši scena, išraižyta strėlės antgalio apatinėje dalyje - įkotėje, kuri ikiama į kotą ir naudojant įrankį užsidengia. Ant smaigilio jokių ženklių nėra. Piešinį pavadintume raštu, kuris perteikia tam tikrą informaciją. Taigi, tekstas nematomas ir tarsi slaptas - raštas ant įrankio dalies, kuris nedalyvauja mirties procedūroje. Sakytume, šios dvi įrankio (ginklo) dalys - viršutinė (smaigalys) ir apatinė (įkotė) yra tarsi dvi sferos: antžeminė ir požeminė. Gyvybė atėina iš apatinio pasaulio, iš požemio. Ten jos idėja, ten ji glūdi, kol ateina jos valanda.

Žalčio-gvatės simbolis toks stiprus, kad Lietuvoje, Latvijoje ir kitose istorinėse baltų teritorijose (Narvos kultūros paplitimo teritorijoje) išlieka iki istorinių laikų (Dundulienė Pr. 1979).

Daugelis istorinių šaltinių ir gyvų liudininkų mini, kad lietuviai garbino žaltį-gvatę. Ispūdingas šio simbolio amžius - nuo paleolito iki mūsų dienų - 12 tūkstantmečių. Tik šiandien šiuose simboliuose mes daug ko neperskaitome. Neperskaitome ir rašto ant to strėlės antgalio, kur iš šonų, šalia žalčio-gvatės yra ištisa sistema ženklių. Ši sistema - brūkšnelių stulpeliai - žinoma mezolito, neolito ir senojo žalvarario amžiaus paminkluose ant aptinkamų kūginų strėlių antgalų įkočių Kretno, Lubanos apyžeriuose (Girininkas A. 1990, p.96; Loze I. 1983 att. 10, 11, 12, 12a) ir kituose šiauriniuose ir rytiniuose Europos paminkluose.

Ant plačiausios kūginio antgalio dalies, kuri skiria įkotę nuo smaigilio, žiedu įrežtos dvi rombelių eilutės. Žemiau - dar penkios linijos juosia kotelį. Iš tas penkias linijas snukučiu atsimuša judanti žaltys-gvatė, sudėliota iš įgręžtų taškeliai - duobučių. Ji tarsi veržiasi iš apatinės sferos. Atrodytų, kad taip, nes virš penkių linijų yra vertikalus rombelių stulpelis, tik vienoje vietoje, ties žalčiu-gvate, kertantis tarpinę sferą tarp mūsų pavadintos viršutinės (smaigalio) ir apatinės (įkotės) dalies. Nuojauta sako, kad tai kelias iš vienos sferos į kitą - iš požemio į antžeminę. Peršasi analogija su geležies amžiaus laikotarpio pilkapių akmenų vainikais. Juose kartais būna palikti tarpeliai - jėjimas, varteliai. Vidinis vainiko plotas yra mirties zona, kurią varteliai, jėjimas, takelis jungia su gyvybės zona.

Minėto antgalio viršutinė sfera - tai smaigalys, kuris neša mirtį. Žaltys-gvatė veržiasi į gyvenimą, kuris vėlgi baigiasi mirtimi. Apatinėje įkotės dalyje, ramybės pozje, apsvijusi aplink kotelį, guli dar viena gyvatė. Sakytume, čia ir yra jos sfera. Cionai ji



272 pav. Strėlės antgalis su pavaizduota ant jo žalčiais - gyvatėmis. Žemaitiškės 2- ra gyvenvietė

turi sugrįžti. Jeigu viršutinė besiveržiančioji žaltys-gvatė yra panaši į buožgalviuką, kurio jadesys smulkus ir neįsraiškingas, o pats gyvūnas tarsi be individualių bruožų, tai apatinė žaltys-gvatė - ramioji - puikiu gyvatės raštu preciziškai išpuošta kaip žalčių karalienė, kaip gyvybės idėja. Prisiminkime žaltį, apsivijus krikščioniškajai pažinimo medži.

„Eglės žalčių karalienės“ pasakoje ir Žilvinas žaltys veržiasi pas žemės mergele, kad žūtų ir sugrįžtų į amžinąjį savo būti - ten, apačioje.

Veržimasis į pažinimą, kaip gyvybę iš seklos, kurią žmogus įmetą rudenį į žemę, kaip sekla, kurią medis numeta ant žemės ir kaip Protėvis, palaidotas žemėje ir atgimstas nauja gyvybe.

Ir štai, kalbėdami apie gyvybės simbolius, grįžtame prie tos pačios būties temos, kuri iškilo kalbant apie vadinančią virvelininkų laidojimo paprotį numirėli gulduti suriestą - gemalo poza. Čia ir yra svarbiausia, kad senųjų civilizacijų žmonių supratimė gyvenimas ir mirtis neatsiejami. Mirtis nera blodis, nėra pabaiga, tai būties dalis, viena iš egzistencijos stadijų, tam tikra, laikina, gyvybės būsena.

Taigi sakrališkoji gyvybės samprata neprasisidėjo su virvelinės keramikos kultūros ideologija ir su ja nepasibaigė. Keitėsi atributika, lydintys, aiškinantys, kodujantys daiktai. Narviškajį žaltį-gvatę, kurio simbolis buvo bendras visoje senosios Europos teritorijoje, pakeitė kažkas kitas, reiškiantis gyvenimą-mirtį, amžinumą. Galimas daiktas, tada gime žmogaus-dievo idėja. Tai Protėvis. Virvelinės keramikos kultūros puošyboje žalčio simbolio nerasta, jis vadinančią virvelininkų užmirštąs, atmetas iki čia pasirodant, arba jo koli kas (atsitiktinai) virvelinės keramikos kultūros paminkluose nerasta. O štai istoriniai šaltiniai po keleto tūkstančių metų vėl liudija Lietuvoje buvus žalčio kultą. Tik dabar žaltys jau nebe toks, kuris vaizduojamas ant narviškos strelės antgalio. Pergyvenęs tūkstantmečius, simbolis pasikeičia, absorbuoja praėjusių tūkstantmečių patirtį. Istorinių lietuvių žaltys perima tam tikras Protėvio, jo vėlės ar bent tarpininko tarp Protėvio ir žmonių vaidmenį. Tą labai aiškiai iliustruoja Pr. Dundulienės cituojama giesmė, XX a. pradžioje užrašyta Užnemunėje.

O tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veski į kalnelį,
Pas mielą dievelį... (Dundulienė Pr. 1979, p.145)

Kalnelis - tai kapinių įvaizdis. Kalnelyje, kur imta laidoti mirusiuosius metalų epochoje, gyvena Protėvių vėlės. Dievelis - tai Protėvis, kuris globoja gyuosius, nuo kurio malonės ar nemalonės priklauso giminės gerbiūvis ar vargas. Žaltys - dievelių pasiuntinys, kurį taip pat reikia gerbti ir mylėti kaip dievelį. Todėl neatsitiktinai vėlyvojo mezolito-vėlyvojo neolito laikotarpiu, dažniausiai moterų kapuo-

se, aptinkamos iš kaulo-rago išdrožtos žalčių-gvatės figūrėlės (Guriuna H.H., 1956, puc.27; 1967, c.283), o realistiški ar schematiški žalčiai-gvatės buvo vaizduojami ir vėliau - geležies amžiuje ant įvairių laidojimo paminkluose aptinkamų įkapių - apyrankių, segių, žiedų.

Protėvis

1987 - 1991 metais tyrinėjant senojo žalvario amžiaus Kretnono 1C gyvenvietę, 8 kapuose (iš 14) buvo aptiktai kabučiai su žmogaus - vyro veidu. Visus juos galima pavadinti amuletais, nes turėjo pakabinimui skirtas skylutes, išskyrus vieną, kuris dar nebuvu baigtas gaminti. Prieš dedant į kapą, amuletą tikriausiai nešiojo gyvas būdamas tas pats žmogus, kuriam jis buvo jđetas į kapą. Idomi detalė, kad visi šie amuletais-kaukés buvo rasti prie mirusiuų, palaidotų pastatuose prie židinio (priminsime, kad laidotos tik žmonių galvos). O laidota buvo ne tik pastate, bet ir gyvenvietės teritorijoje, už namo, taip pat ir bendruose kapuose ne gyvenvietės teritorijoje. Taigi galima daryti prielaidą, kad kapai, kuriuose rasti žmogaus atvaizdai-amuletais, yra svarbesni genties, šeimos ar giminės žmonių. Primygtinas dėjimas į tokius kapus amuleto su žmogaus veidu sureikšmina ir patį amuletą. Taigi manytume, kad tai ir buvo Protėvis - giminės, šeimos, genties globėjas, kuris į pomirtinę kelionę turėjo lydėti vadą ar žynį, gerbiajančią senolį ir užtikrinti sėkmingesnę jo persikūnijimą arba atgimimą, o tuo pačiu šeimos, giminės ar genties sveikatingumą, vislumą ir stiprumą, kas būtina norint išlikti, atsilaikyti konkuruojančių dėl teritorijos kaimyninių genčių tarpe.

Visi kabučiai-amuletais buvo pagaminti iš kaulo. Vieni jų buvo kaukés pavidalo - su kiaurai išpjautomis akiduobėmis, išrežtomis nosies, burnos, kai kuriomis kitomis charakteringomis linijomis. Kiti kabučiai - skulptūrėlės - su visais žmogaus veidui būtinais bruožais. Kabučiai-amuletais nedideli, nuo 3,5 iki 5,5 cm aukščio, šliuotu paviršiumi.

Tradicija dėti į kapus Protėvio simbolį nera žalvario amžiaus idėja. Protėvio figūrėlės-kabučiai rasti jau viduriniojo neolito Narvos kultūros Zvejniekų kapinyne (Zagorskis F. 1987, tab.XXVI-II:2,3). (Moters figūra vaiko kape iš ankstyvojo neolito laikotarpio tartum ir nebentiltą į mūsų kalbamą temą apie Protėvį. Vaiką tikriausiai lydėjo motina, gal sužadėtinę tapus jaunuoliu).

Kretnono 1C gyvenvietės archeologinė medžiaga yra tipiška Narvos kultūros medžiaga. Tuo laikotarpiu vakarų baltų teritorijoje savo žydėjimo laikotarpij virvelinės keramikos kultūra jau buvo pergyvenusi. Nauja Kretnono 1C gyvenvietės žmonių tradicijose buvo nebent tai, kad mirusiuju jie ēmė laidoti tik galvas, atskirtas nuo kūno. Taigi šalia žmogaus galvos buvo dedama simbolinė galva-veidas.

Reikštų paryškinti tai, kad Protėvis buvo vaizduojamas vyru, tai leistų teigti kai kuriuose kabu-



273 pav. Kabučiai - amuletais su Protėvių veidais iš kapų. Kretuono 1C gyvenvietė

čiuose pabrėžti vyriški bruožai - barzda, ūsai. Galimas daiktas, tame laikotarpyje jau galime ieškoti ir Rūpintojelio idėjos užuomazgą. Prisminkime, kad istoriniuose šaltiniuose pasitaiko užuominų, jog lietuviai mirusiuosius sodindavo už stalo, juos vaišindavo ir kalbindavo. Taip buvo švenčiamos šermenys, taip su jais atsišveikinama. Dabar pafantazuokime, kaip tokis numirėlis buvo paguldomas į kapą. Sustingusio numirėlio ištiesi jau nebebuvo galima. Ranka, padėta ant stalo paremti galvai, paguldžius kūną, atsiranda po galva, tarsi žmogus miegotų įprastinėje pozėje pasidėjės po galva plaštaką. O juk virvelininkų suriesti numirėliai rankas taip pat laikė po galva. Dar vienas dalykas patvirtintų šią mintį. Netoli Lietuvos, tais laikais bendroje prabaltų teritorijoje - Abuoros 1-oje gyvenvietėje (Latvija), virvelinei keramikai priskiriamuose keliuose kapuose numirėliai taip ir buvo palaidoti - pasodinti.

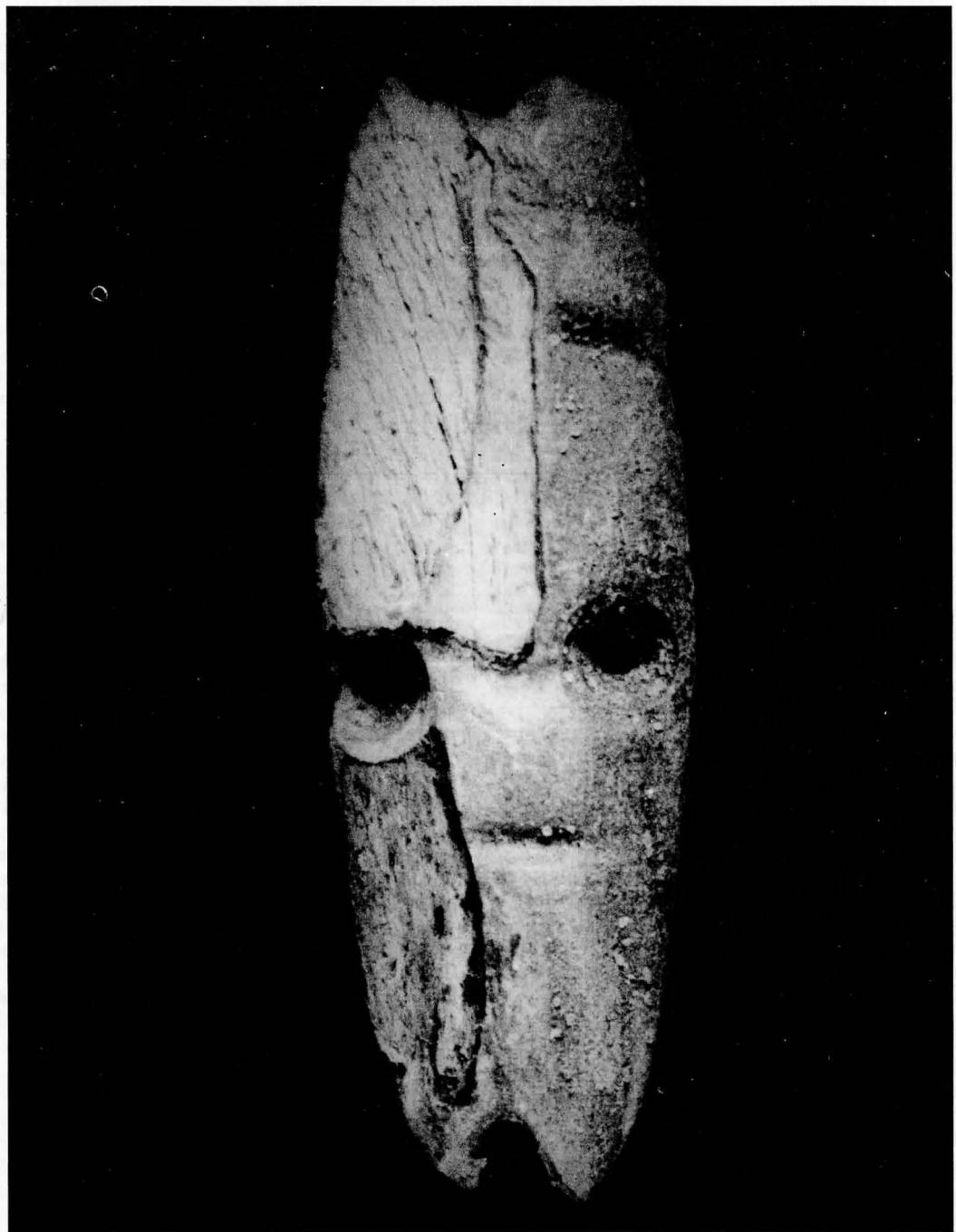
Atskirai reikštų pakalbėti apie viename kape rastą amuletą, sąlyginai pavadintą dvyniais (pav. 274). Keletas šio dirbinio detalių. Kadangi skylutės buvo iš abiejų galų, amuletas buvo nešiojamas kaip skirstiklis vėrinyje ir ant krūtinės gulėjo ne veidas į viršų ir apačią, o gulsčiomis. Jis pastate buvo rastas netoli židinio, prie rytinės sienos, beveik kampe.

Dvigubame veide iš vieno galo pavaizduotas seno vyro su barzda, ūsais, iš kito - jaunuolio arba moters veidas. Kadangi apsibrėžėme, kad buvo tradicija vaizduoti Protėvius vyrus, prileiskime, kad ir šiame amulete yra ne moteris, o jaunas vyras. Tą rodytų ir po pusantro tūkstantmečio indoeuropietiš-

koje terpėje atsiradęs krikščioniškasis Dievo-tėvo ir Dievo-sūnaus simbolis, kuris taip pat turėjo turėti istorines šaknis ir tradiciją.

Neatsitiktinai čia plačiau kalbėjome tik apie tuos Protėvius vaizduojančius amuletus, kurie buvo rasti kapuose. Gyvenvietės teritorijoje jų taip pat randama, bet šiuo atveju mums svarbesni buvo pirmieji, jie padėjo irodyti, kas tai yra Protėvis. Daiktas, rastas aškioje pagal paskirtį vietoje, duoda tiesioginės medžiagos apie tos kultūros žmonių pasaulėžūrą. Kadangi amuletais-likapės padėjo apibréžti Protėvio įvaizdį, kai ką daugiau galime pasakyti ir apie atsitiktinioje gyvenvietės vietoje rastus Protėvių simbolius. Štai Šventosios 2B gyvenvietėje rasta stulpinė skulptūra, buvusi imponuojančio dydžio: aukštis - 1,95 cm, skersmuo - 10 cm, galvos aukštis - 32 cm. Protėvis pavaizduotas iki krūtinės. Tai, matyt, šeimos ar platesnės bendruomenės simbolis. Stulpas galėjo stovėti šventoje giminei vietoje, jis galėjo būti puošiamas, jam, žinoma, buvo maldžiamasi, tikriausiai aukojama.

Gyvenvietėse rasti Protėvių simboliai buvo gaminti iš medžio, kaulo, rago, gintaro, molio. Vaizduojami dvejopai: veidas arba figūrėlė. Figūrėlėje paprastai išryškinama lytis. Reikia pažymeti, kad tarp gyvenvietėse randamų žmonių figūrėlių jau yra ir moterų. Štai keletas žmogų vaizduojančių skulptūrėlių: Sarnatės (Latvija) gyvenvietėje rasta stulpinė, iš lapuočio medžio pagaminta skulptūra, panaši į Šventosios skulptūrą (168 cm aukščio). Skulptūra, pagal L. Vankiną, stovėjo po medžiu ir prie jos buvo



274 pav. Dvyniai. Kretuono 1C gyvenvietė

kūrenama ugnis, nes netoli ese rasta suodžių ir angliukų (Bankinė L.B. 1970, c.24, 102-103, puc. 18-21, tač. XXXVII).

Abuoros gyvenvietėje (Latvija) rastos vėlyvojo neolito laikotarpio iš rago išpjaustytos vyro ir moters skulptūrėlės, žmogaus galvos skulptūrėlė ir kt.

Tamulos gyvenvietėje (Estija) rastos 3 raginės ir kaulinės vyrų skulptūrėlės (vėlyvojo neolito laikotarpis), kelios belytės žmogaus galvos-skulptūrėlės. Jos kaulinės, schematiškai vaizduojančios veidą.

Iš gintaro taip pat buvo gaminamos ir veidų, ir visų figūrų vaizduojančios skulptūrėlės. Jų aptiktą Juodkrantėje, Silinupėje, Ruomu-Kalniniu gyvenvietėse (Latvija).

Veltis-luotas

Kaip persipina senosios (šiaurinių indoeuropiečių) ir naujosios (pietinių indoeuropiečių) idėjos elementai II tūkst. pr. Kr. laikotarpiu, galima atsekti dubenėlio-lemputės-luotelio pavyzdję. Dubenėlis-lemputė-luotelis, savitas keramikos formos elementas, buvo plačiai paplitęs Ertebelės ir Narvos kultūrose V-II tūkst. pr. Kr. laikotarpiu (Andersen H. 1978, S.7-56; Zagorskis F. 1973, lpp.1:2-3,3:1-2 ir kt.). Dirbinys labai artimas luoto-valties formai. Vėliau, istorinėse vakarų baltų teritorijose susiformavus virvelinės keramikos Pamarių kultūrai, dubenėliai-lemputės-luotai ir toliau pastarosios kultūros gyventojų buvo naudojami (Rimantienė R. 1989, p.144). Juos plačiai naudojo ir vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai. Sunku sutikti su mintimi, kad šie dubenėliai-lemputės buvo vieni iš indy druskai garinti (Rimantienė R. 1989, p.143-145). Sie dubenėliai-lemputės-luoteliai yra aptinkami bei naudoti ir toli nuo jūros - Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje. Istorinėse rytu baltų teritorijose - toli nuo jūros - Žemaitiškės 3B (Girininkas A. 1986, p.7-9), Kretnuo 1B, Zvidzės, Uosos, Abuoros 1-os gyvenvietėse - buvo aptiktos įdomūs pailgi laivelio formos dubenėliai-lemputės, kurų vidus ar išorė, o kitų ir vidus, ir išorė buvo papuošti antropomorfėmis figūromis ir neišsifruojamais kol kas augaliniais ornamentais. Zvidzės gyvenvietėje aptiko dubenėlio išorėje pavaizduota scena su žmogumi (vyrų), kuris yra iškėlęs abi rankas į viršų, o šalia yra sunkiai išsifruojami ženkli - sudvejintas rombas, dvigubos ir trigubos linijos, linija, lyg besiraitanti gyvatė. O viduje paukštė (?) ar žmogus (?). Visa tai atlikta išpaustų duobučių štampeliais (Lozė I.A. 1988, puc.40). Uosos gyvenvietėje aptiko dubenėlio-lemputės-luotelio išorėje išpaustas lešio formos, iš sudvejintų linijų sudarytas, „neišsiskleidusio pumpuro“ ar „akies“ piešinys (Zagorskis F. 1973, lpp.56-69). Žemaitiškės 3B gyvenvietėje aptiko dubenėlio vidus puoštas augaliniu ornamentu - smilgų varpos žydėjimo metu (pav. 31).

Dubenėlis-lemputė-luotelis savo forma yra tokis artimas laivelio-luoto formai, kad sunku kam

nors kitam ji priskirti. Tai sumažinto laivelio modelis. O laivas mitologijoje - tai perėjimo iš vienos sferos į kitą priemonė. Graikų mitologijoje mirusiojo siela vartimi perkeliama į šešelių karalystę. Kalevaloje Veinemeinas, norėdamas patekti į Tuonelą - požemio pasaulį, prašo Tuonelos mergaitės..., „Duok čia valtį, Tuonės dukra, Manalos sūnau, duok keltą per tą sąsiurį man pereit, persikelti per tą upę“ (Kalevala, 1972, p.104).

Prabaltų pomirtinio pasaulio „už vandens“ idėja galėjo egzistuoti kaip tik ankstyvojo-vėlyvojo neolito laikotarpiu ir nebūtinai tos tautos turėjo gyventi prie jūrių-marių. Tam, kad būtų įrengtas kapinynas, baltų gentims užteko upelio, ežero, balos. Tą patvirtina to laikotarpio kapinynų topografija (Kunskas R. 1985, p. 25-30, pav.5).

Požemis, į kurį nukeliavo Veinemeinas, - žinojimo ir išminties lobynas. Ir šios žinios neišduodamos. Iš jo išeiti taip pat nelengva... „Savo išrodą pakeičęs, greitai jis kitu pavirto, nusliugėjis į jūrą, ūdra į marias paniro, kirminu per dugną šliaužę, žalčiu, gyvate ropojo“ (Kalevala, 1972, p.104). Perėjimo į kitą būvį įvaizdžiu ir buvo žaltys-gyvatė, Protėvis, kuriuos aptinkame kapuose ir ant įvairių ritualinių daikų.

Tą pačią prasmę turėjo pietinių indoeuropiečių, virvelinės keramikos kultūros gyventojų, laivinio kovos kirvio déjimas į kapą. Laivelio formos kirvis. Ką bendra galėtų turėti šitoks formos ir turinio su jungimas? Kad šitas kirvio tipas nėra skirtas darbui, sutinka daugelis archeologų-trasologų. Tai, be abeo, ritualinis atributas.

Prisiminkime iki pat XX a. pr. išlikusį tikėjimą, kad Perkūnas svaido į Velną Kirvelius. Tai simbolizuojąs nesutaikomą dangaus sferos (Perkūnas) ir požemio sferos (Velnias) kovą. Ši kova labai ryški krikščioniškajame tikėjime - kova tarp gėrio ir blogio. Laivinis kovos kirvis (vietoje gaminami baltiški kovos kirviai), įvykdęs mirties aktą, turėdavo vėlę perkelti į kitą - už vandens - esantį pasaulį. Tam ir tarnavo laivelio forma. Virvelinės keramikos kultūros žmonėms asimiliavusis, išnyko ir valties formos kovos kirviai. Vėliau išliko tik kirvio įvaizdis: Perkūnas, mesdamas kirvi į žemę, ją tarsi pabudina ar apvaisina. Gal todėl ir vėliau į vyrų kapus buvo dedami kirviai.

Dubenėliai-lemputės-luoteliai, papuošti augaliniu motyvu, buvo skirti konkrečioms apeigoms: pavasarį atgyjantiems augalamams.

Laivai, kuriuose pavaizduoti augalai, aptinkami Skandinavijos (Švedija, Danija) bronzos amžiumi datuojamuose piešiniuose ant uolų (Gimbutas M. 1989, Fig. 386:5, 8 ir kt.). Artimą prasmę galėjo turėti augalais papuošti puodai, datuojami senuoju žalvario amžiumi-ankstyvuoju neolitu ir aptiki Kretnuo 1C (Girininkas A. 1989, pav. 2:1-6), Zvidzės (Lozė I.A. 1988, tač. LVI:9, puc.28:33 ir kt.) gy-



275 pav. Dubenėlio - lemputės fragmentas. Žemaitiškės 3B gyvenvietė

venvietėse. Ką reiškė to meto žmonėms valtis ir joje augantys augalai? Tai, be abejų, valtis - gyvybės nešėja iš anio pasaulio į ši - antžeminę. Tai ta pati valtis, kėlusi mirusiuosius iš šio pasaulio į požemį.

Vasaros solsticijos metu, augmenijai pasiekus žydėjimo ir brandos metą, prasidėjus jos „grįžimo į žemę“ laikotarpiui, Lietuvoje ir už jos ribų yra išlikęs paprotys per Jonines ežeruose ir upėse plaukioti gėlėmis ir vainikais papuoštomis valtimis, kuriose deginama ugnis. Šį paprotį simboliniai laiveliai-lemputės tarsi perkelia per tūkstantmečius į neolito laikus. Šie archeologų užsiksuoti faktai dar kartą rodo, kad ir vietinių (šiaurinių indoeuropiečių, Narvos kultūros gyventojų), ir pietinių indoeuropiečių (virvelinės keramikos kultūros gyventojų) tikėjime ankstyvajame neolite-senajame žalvario amžiuje egzistavo tas pats - kelionės iš šio į aną pasaulį įvaizdis - laivelis. Tarp pietinių ir šiaurinių indoeuropiečių

nuo seno būta tų pačių tikėjimo atributų, kurie buvo išreiškiami tik kita forma.

Žuvis

Narvos kultūros paminklų inventoriuje labai retai aptinkami žuvų atvaizdai. Žuvų pavidalo figūrėlės buvo rastos prie Lubanos ežero (Loze I. 1983, att.66-68), Narvos 1-oje gyvenvietėje. Jos vietinių gyventojų, matyt, naudotos kaip blizgės.

Plaukiančios žuvys, kurios aptiktos Kretuono 1B, 1C gyvenvietėse, ant puodų paviršiaus buvo vaizduojamos vertikaliuje padėtyje. Jų kontūrai išpausti šampiniais išpaudais (Girininkas A. 1990, p.93, pav.115:16-17). Ką galėjo reikšti žuvų atvaizdas ant puodo paviršiaus? Idomi jų pavaizdavimo vieta - žemutinė puodo pilvelio dalis. Žinoma, kad vidurinio neolito Narvos kultūros puodų (jei jie ne-puošti šukiniais išpaudais) ornamentų motyvai parastai išdėstomi tik viršutinėje puodo dalyje, ant



276 pav. Žuvys. Kretuono 1C gyvenvietė

puodo angos briaunos ar kaklelio. Tai rodo, kad žuvis tų žmonių supratimu buvo apatinio pasaulio subjektas. Povandeninė sfera, kaip ir požemio, priklauso brandinančiai gyvybę. Tai akivaizdu ir šiaurės tautų mitologijoje. Kalevaloje žuvis siejama su gyvybe ir vaisingumu. Visi Ilmarinui užduodami sunkiai įgyvendinami darbai, norint gauti Pahjolos dukterį, susiję su gyvybės ir vaisingumo simboliais: gyvačių lauku, Tuonelos lokiu ir Tuonelos lydžiu (Kalevala,

1972, p.127-131).

Tą pačią reikšmę - gyvybę ir vaisingumą - žuviai teikę ir pietiniai indoeuropiečiai (Gimbutas M. 1989, p.82,258-263).

Gintaras

Narvos kultūros gentys plačiau sūn tintarų susipažino tik ankstyvajame neolite, po to, kai Litorinos jūros periodu Sambijos pusiasalyje buvo pradėta paplauti „mėlynoji žemė“, kur buvo tintaro gabalų

(Катинас В. 1971, с.143-144).

Gintaras kildinamas iš požemio ar jūros dugno. Geltona spalva (geltonas, giltinė...) siedintina su mirusiais ir mirusiuju pasauliu. Iš jo pagaminti dirbiniai aptinkami ne tik gyvenvietėse, bet dažnai ir kapinynuose: Kretuono 1C, Kreičių ir Zvejniekų.

Narvos kultūros pietvakarinėje dalyje aptikta daug iš gintaro pagamintų žmogaus figūrėlių ir veidų vaizduojančių skulptūrėlių. Tai, be abejonių, tokie pat Protėviai, kaip ir šiaurės rytinėje Narvos kultūros dalyje, kurie buvo gaminami iš kaulo ar rago. Šios gintarinės skulptūrėlės, kaip ir kaulinės Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje, siektinos su Protėviu.

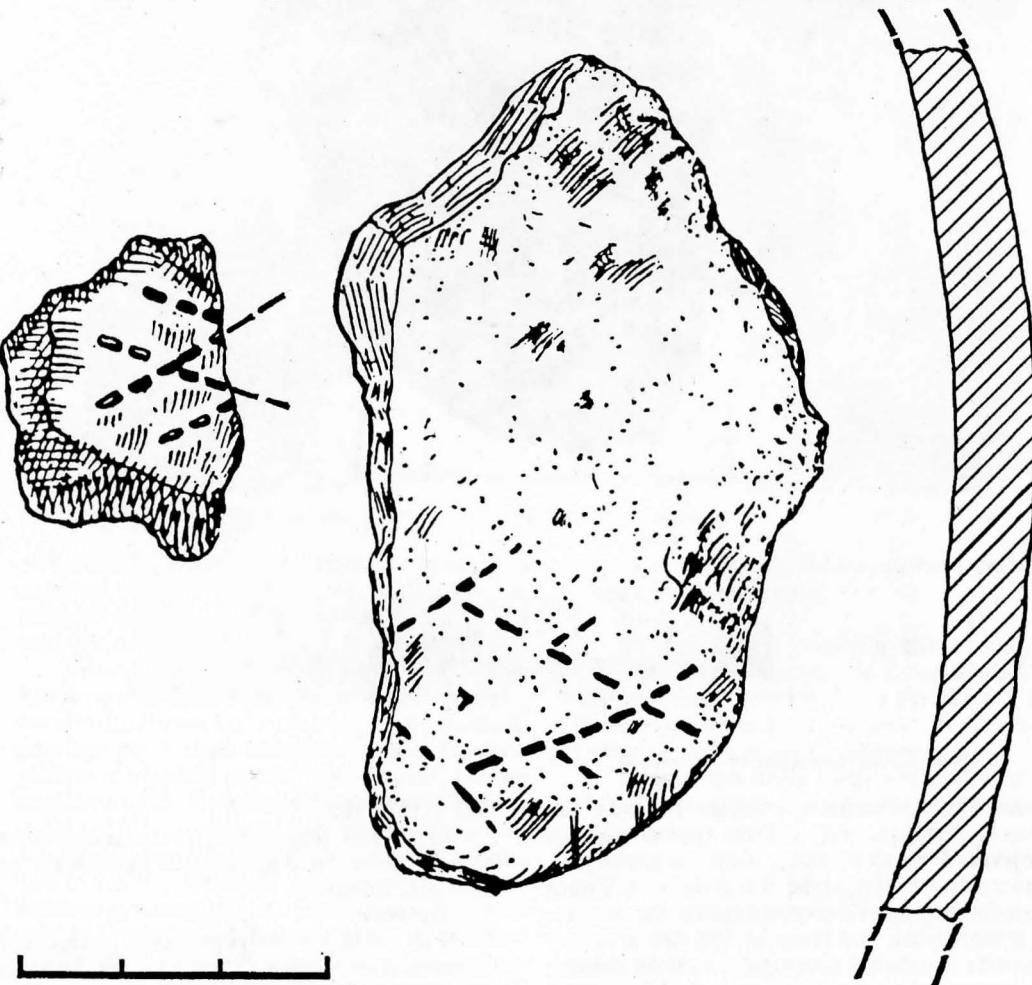
Gintarinės (ir skalūno) grandys ir skridiniai kai kurių archeologų yra siedinami su Saulės atvaizdais (Rimantienė R. 1979, p.102).

Mirusiųjų kapuose ir gyvenvietėse didžiausią

gintarinį dirbinių dalį sudarė kabučiai, rinkės, skridiniai, karolai, zoomorfines figūrelės. Išsiskiria Zvejnickų kapinyne aptikti keturi kapai, kuriuose ant mirusiuju akiduobių uždėti gintariniai skridiniai (Zagorskis F. 1987, tab.XXIX). Tai rodo buvus paproti užkamšyti mirusiemis angas, per kurias galėtų išeiti pikta ir kerštinga jų dvasia. Akys ir ausys galėjo būti užkemšamos todėl, kad gyvieji, bijodami mirusiuju pykčio, keršto, nenorėdavo, kad Protėviai juos stebėtų - matyt ir girdėtų.

Tarp Narvos kultūros gyventojų būta analogiško papročio - užkimšti angas žvérių dantimis (Butrimas A. 1985, pav.17). Nuostata atimti pikta jégai regėjimo ir klausos galią pasiekė mus per pasakas. Lietuvių liaudies pasakose raganoms arba velniams akys išduriamos arba išdeginamos degutu ar alavu.

Kaip pastebime, Narvos kultūros teritorijoje neolito laikotarpiu gyventojų pasaulčjautoje vyravo



277 pav. Puodų šukės su žuvų atvaizdais. Kretuono 1B ir 1C gyvenvietės

chtoniškieji simboliai.

Pietinių indoeuropiečių ideologija Narvos kultūros teritorijoje plito nevienodai. Narvos kultūros šiaurės rytinėje srityje ji paplito ne virvelinės keramikos kultūros išplitimo laikotarpiu, o žymiai vėliau, po 700-800 metų, ēmus įsigalėti metalų apdirbėjų ir gyvulių augintojų ideologijai, atsiradus progresyvenėms ūkio šakoms. Tuo tarpu Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje, pradėjus formuotis Pamarių kultūrai, metalų apdirbėjų ir žemdirbių-gyvulių augintojų pasaulėžiūra paplito anksčiau. Cia tuo metu pastebimas ir garbinimo sferos pakeitimas (Rimantienė R. 1984, p.265). Svarbiausi dievai perkeliami į dangų.

N. Vėliaus išsakyta mintis apie rytinių baltų arealo gyventojų pasaulėžiūrą, siedinamą su dangaus sfera (Vėlius N. 1983, p.53-65), akmens ir senojo žalvario amžiaus laikotarpiu nepasitvirtina. Narvos kultūros šiaurės rytinėje dalyje (rytinių baltų teritorija) dangaus sferos sureikšminimas dvasiiniame gyvenime istoriškai turėjo įvykti žymiai vėliau, matyt, I tūkst. pr. Kr. pirmoje pusėje, kai čia susiformavo ir įsitvirtino brūkšniuotosios keramikos, Dauguvos-Dnepro kultūros.

Narvos kultūros teritorijoje, ypač iki virvelinės keramikos kultūros ir po jos įsitvirtinimo pietvakarinėje Narvos kultūros srityje, aptiki meno dirbiniai dažniausiai vaizduoja žvėris, paukščius, roplius ir kiek rečiau žmones. Šiuo dirbiniu ypač gausu visuose tyrinėtuose Narvos kultūros mikrocentruose (Loze I. 1983, tab.2). Šie iš kaulo, rago, medžio, titnago, gintaro, skalūno pagaminti meno dirbiniai, be estetinio poveikio, to meto žmogui turėjo gilią prasmę. Tarp šio laikotarpio meno dirbinių labiausiai išryškėja žvérių kultas ir su juo susijusi atributika. Buvus žvérių kultą rodo elnio, briedžio, bebro, meškos atvaizdai. Šiame kulte ypač daug reikšmės buvo teikiama žvérių dantims, kurie buvo nešiojami ir dedami į kapus kaip amuletai. Tyrinėtuose atskirų Narvos kultūros paminklų mikrocentruose vienu ir tuo pačiu laikotarpiu buvo garbinami skirtingi žvėrys.

Iki šiolei Narvos kultūros tyrinėtojai pagrindinę vietą žvérių kulte skyrė briedžiui (Rimantienė R. 1979, p.106-108; 1984, p.168-170; Гуриниа H.H. 1956, c.302-305, 379-381; Loze I. 1983, lpp.84-85, att.52-55 ir kt.), laikydami jį žvérių žvērimi. Su briedžio kultu susiję tikėjimo atributai labai akivaizdūs Vakarų Lietuvoje, Latvijoje. Idomu pastebeti, kad ten ir paleoosteologinėje medžiagoje vyrauja briedžio kaulai (Rimantienė R. 1979, p. 11, Лозе И.А. 1988, c.114, tab.2). Visai kita situacija pasirodė tyrinėjant Rytių Lietuvos narviškas gyvenvietes. Čia Kretuono 1B, Žemaitiškės 1-oje, 2-oje, Kretuono 1C gyvenviečių gyventojai dažniausiai medžiojo elnius ir dirbinių gamybai dažniausiai naujojo elnio skeletą - nuo 12% iki 62% visų kaulų.

Tokią situaciją didžia dalimi nulémė nevienodos gamtinės sąlygos, buvusios Narvos kultūros teritorijoje. To meto Lietuvos gyventojai iš elnio skeleto gamino amuletus, drožę elnių vaizduojančias figūrelėles.

Bebrų kultui ypatingą dėmesį skyrė centrinės Estijos teritorijoje gyvenę Narvos kultūros gyventojai (Loze I. 1983, lpp.87, att.61 ir kt.). Narvos kultūros šiaurės rytinės srities gyvenvietėse naminių gyvulių (karvės, buliaus, avies, šuns) figūrelės-amuletai pasirodo tik senajame žalvario amžiuje, o pietvakarinėje - kol kas tokiai išraiškingų figūrelėlių nerasta, nors apie žemdirbystę ir gyvulininkystę ten byloja paleoosteologiniai bei žiedadulkių tyrimai. Senojo žalvario amžiaus pradžioje atsiranda ir plačiai imami vaizduoti su vaisingumu susiję simboliai. Vienas ryškiausiai to laikotarpio simboliai, reiškusiai vaisinguam, yra dyvinių figūrelėlių, vaizduojanti vyro ir moters ar vyro ir jaunuolio (be barzdos) veidus. Dyvniai (paralelės Jamis ir Jumis indų religijoje) baltų tauatosakoje siejami su vaisingumu ir derlingumu. Šie dvasiinės kultūros pakitimai, susiję su naujomis ūkio šakomis, pasirodžiusiomis Narvos kultūros teritori-



278 pav. Gyvulio galvos figūrelė. Kretuono 1C gyvenvietė



279 pav. Elnio figūrėlė. Kretuono 1C gyvenvietė

joje, pakito tik tiek, kiek ją paveikė naujos pietinių indoeuropiečių atneštos idėjos. Tuo pačiu metu ir toliau Narvos kultūros gyventojai didelj dėmesį skyrė žvérių kultui. Tą patvirtina tuose pačiuose kultūriniuose sluoksniuose aptinkamos jvairios žvérių figūrelės, iš žvérių dantų pagaminti amuletais-kabčiai. Archeologiniai tyrinėjimai rodo Rytų Pabaltijuje neolite buvus labai ryškū ir savitą dvasinės

kultūros kločą, kurio pėdsakai aptinkami net žymiai vėlesniais laikais. Tai dar kartą rodo, kad virvelinės keramikos kultūros ideologija nepajęcę užgožti vietinių gyventojų dvasinės kultūros. Pietinių indoeuropiečių ideologijos bruožai buvo perimi labai iš leto, tačiau pagrindiniai narviški dvasinės kultūros atributai vienokia ar kitokia forma pasiekė istorinius laikus.

Baltų kilmės klausimu

Narvos kultūros tyrinėjimas yra aktualus, todėl kad ši kultūra daugumos archeologų mėgina ma sieti su prabaltų ir vėliau baltų susidarymu.

Apie Narvos kultūros tapatumą su baltų kultūra pirmoji prabilo N.Gurina (Гурина Н.Н. 1967, c.198). Suintensyvėjus šios kultūros paminklų tyrinėjimams, vis labiau pabrėžiamas šios kultūros paminklų baltiškumas. Archeologinė medžiaga rodo, kad baltų kultūros susidarymui didelės įtakos galėjo turėti ir Nemuno (Чарынъскі М.М. 1979, c.80; Римантене Р.К. 1981, c.40-43 ir kt.), Pamarių (Žucevo), virvelinės keramikos (Римантене Р.К. 1980, c.22-25; Butrimas A. 1985, c.22 ir kt.), Padneprės virvelinės keramikos (Артеменка И.И. 1967, c.135 ir kt.) kultūros. Tačiau viena ryškiausiai Rytų Pabaltijuje archeologinių kultūrų vis dėlto reikštų laikyti Narvos kultūrą, kuri šioje teritorijoje egzistavo per visą neolito ir ankstyvojo žalvario amžiaus laikotarpi.

Narvos kultūra, kaip baltų prieistorija, yra tampriai susijusi su epipaleolitine Maglemozés kultūra, kurios įtakoje (kartu su Svidrų kultūra) Pietų ir Rytų Pabaltijuje formavosi mezolitinė Nemuno, Kundos, Kungemozés, o vėliau, jau jų pagrindu, - neolitinė Nemuno, Narvos, Ertebclės kultūros. Pastarojiose kultūrose pasitaikantys panašumai glūdi Maglemozés kultūroje.

Jau ankstyvajame neolite išskiriamos dvi Narvos kultūros sritys, kurios, matyt, formavosi kaimyninių mezolitinių kultūrų įtakoje.

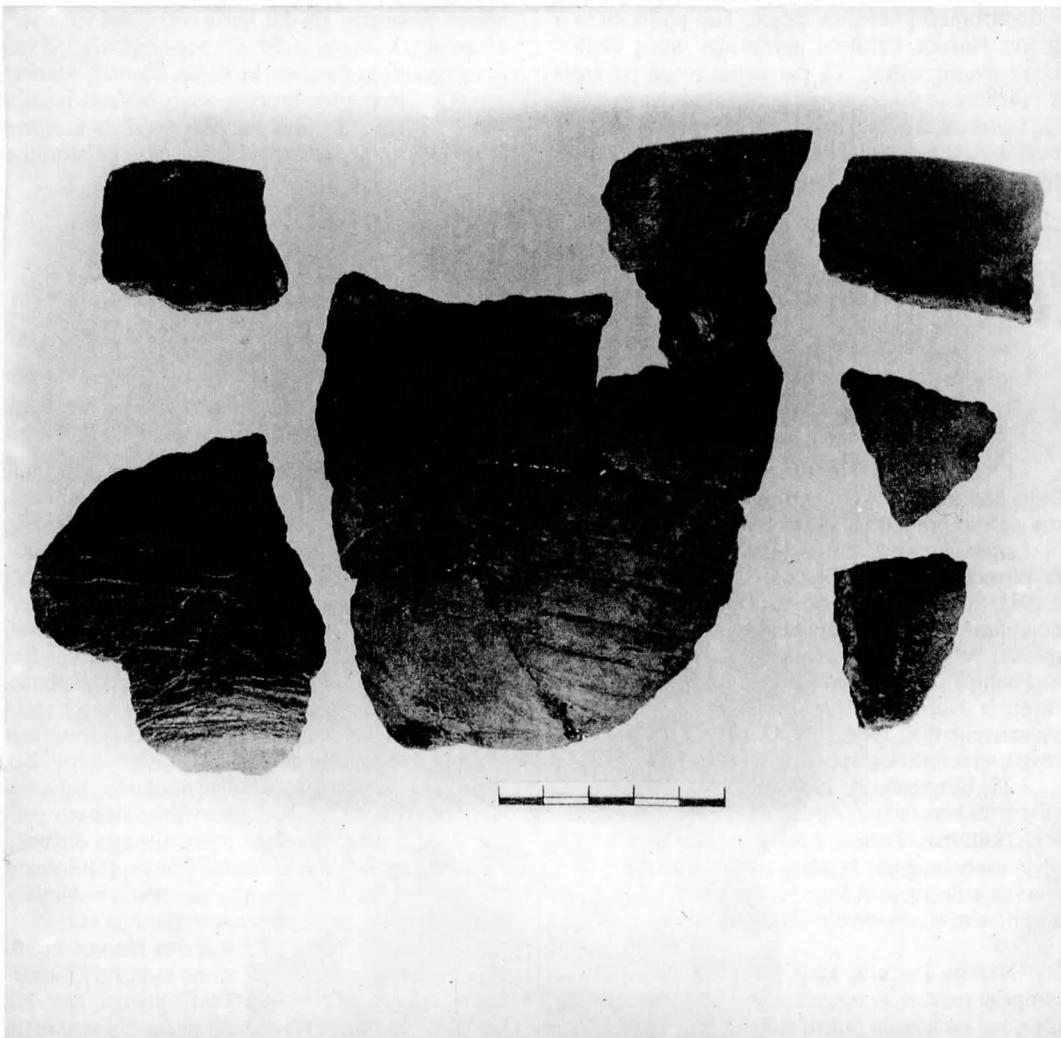
Narvos kultūros šiaurės rytinėje srityje didelės įtakos galėjo turėti ne tik Kundos, bet ir Butovo bei kt., Valdajaus aukštupyje egzistavusios, kultūros, pietvakarinėje srityje - Maglemozés ir Kungemozés kultūros. Šios dvi Narvos kultūros sritys išsilaike iki pat Narvos kultūros paskutiniojo laikotarpio - senojo žalvario amžiaus.

Narvos kultūros šiaurės rytinės grupės paminklai chronologiskai yra ankstesni už pietvakarinės

grupės paminklus. Narvos kultūros pietvakarinėje srityje I_{1a} laikotarpio paminklų dar nežinoma. Uosos-Zvidžės tipo puodai yra labiau iščastū į viršų formų, statmenomis siebelėmis arba S formos kakleliais, matyt, turėję nežymios rytinės-pietrytinės ankstyvojo neolito kultūrų keramikos įtakos. Narvos kultūros šiaurės rytinės sritys I_{2a} laikotarpiu gyvenvietėse pastebimi patys būdingiausi susiformavusios Narvos kultūros požymiai. Puodai platus, smailadugniai, molio masėje gausu kapotų augalų ar grūstų sraigų, lipdyti iš 3-7 cm pločio juostelių ir ornamentuojami tik puodo viršutinėje dalyje 2-3, rečiau - 4 horizontaliomis jvairių duobučių, išpaudėlių, įraižų eilutėmis. Dubenėliai-lemputės yra pailgos formos. Gyvenvietėse maža titnago dirbinių, žymiai daugiau kaulinių-raginių įrankių (Girininkas A. 1985, p.131). Šie požymiai, pastebimi keramikoje, Narvos kultūrai būtų patys reikšmingiausi.

Dalis archeologų pietvakarines Narvos kultūros gyvenvietes priskiria Nemuno kultūrai (Rimantienė R. 1984, p.374-290). Tektų manyti, kad kol kas šiame regione neturėdami pačių ankstyviausių Narvos kultūros gyvenviečių, nežinome ir jų keramikos formų. I_{2a} laikotarpio pabaigos gentys, palikušios mums žinomas Cedmaro A-Dudkos tipo gyvenvietes, buvo paveiktos piltuvėlinių taurių keramikos kultūros. Matyt, todėl jų puodų forma neturi visų jau ankstyvajai Narvos kultūrai būdingų bruožų. Puodai dažnai plokščiadugniai, jų molio masėje aptinkama grūsto granito. Be to, Narvos kultūros šiaurės rytinės grupės I_{2a} laikotarpio paminklai chronologiskai taip pat yra ankstyvesni už pietvakarinės grupės paminklus (Girininkas A. 1985, p.130; Lözé I.A. 1985, c.13).

Dalis archeologų vidurinio neolito pradžios laikotarpį laiko Narvos kultūros pabaiga (Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnnisson E. 1984, lk. 62-67; Lözé I.A. 1981, c.27-30 ir kt.). Tačiau tai buvo tik antrasis Narvos kultūros laikotarpis, turėjęs ypatin-



280 pav. Piltuvėlinių taurių kultūros puodas aptiktas Kreuono I-oje gyvenvietėje

gos reikšmės tolesnei rytų ir vakarų prabaltų kultūros formavimosi raiðai.

Nuo III tūkst. pr. Kr. vidurio skirtumai tarp Narvos kultūros Šiaurės rytinės ir pietvakarinės sričies archeologinių paminklų medžiagos dar labiau pagilėjo. Visi Pabaltijo archeologai yra vieningos nuomonės, kad šiuo laikotarpiu į Narvos kultūros Šiaurės rytinę teritoriją iš Šiaurės rytų émė skverbtis Šukinės-duobelinės keramikos kultūros gyventojai. Buvusioje Narvos kultūros Šiaurės rytinėje teritorijoje vidurinajame neolite vyko sudėtingas etninis ir kultūrinis procesas. Buvusiose periferinėse ir Šiaurėje Narvos kultūros teritorijoje - vakarinėje Novgorodo, pietinėje Sankt-Peterburgo, Šiaurinėje

Pskovo srityje, Estijoje Šukinės-duobelinės keramikos kultūra užgožė Narvos kultūrą (Jaanits L. ir kt. 1982, lk.67-77). Kai kurie autoriai nurodo, kad Šukinės-duobelinės keramikos kultūra apėmė visą Rytų Pabaltijį (Jaanits L. ir kt. 1982, lk.76, joon.52). Tačiau Narvos kultūra aukščiau minėtose teritorijoje neišnyko be pėdsakų. Jos poveikis Šukinei-duobelinių kultūrai dar ilgai pastebimas vidurinajame ir vėlyvajame neolite. Tai Akalio, Končanskoje IV, Tamulos ir kt. gyvenvietės, kurių medžiagoje šalia Šukinės-duobelinės keramikos kultūrai būdingų dirbinių aptinkama ir Narvos kultūrai (Piestinios tipo) būdingų dirbinių (Zimina M.П. 1981, c.104; Янитс Л.Ю., 1959, c.127-143). Be to, Rytų Pabaltijyje kei-

tési ir pati šukinės-duobelinės keramikos kultūra, ją veikė Narvos kultūra. Jų gyventojai émë dažnai į molio masę dėti augalinių priemaišų, pakito ornamentika, ypač jos kompozicija. Juostinis-zoninis ornamento motyvų išdėstymas tapo daug laisvesnis, retkarčiais buvo naudojami ir Narvos kultūrai būdingi ornamentų elementai bei motyvai.

Ankstyvajame ir pereinamajame laikotarpyje iš ankstyvojo į vidurinį neolitą šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje vyko ir atvirkščias procesas - narvacijos, kuri akivaizdžiai atsispindi Babinovičių ir Usviatų tipo paminklų keramikoje ir darbo įrankiuose (pietų Pskovo sritys ir rytinė Baltarusijos teritorija) (Зайковский Э.М. 1985, c.19).

Vidurinysis Narvos kultūros etapas šiaurės rytinėje Narvos kultūros srityje išskiria pasirodžius Piestinios tipo keramikai bei šiam laikotarpiui būdingiemis kaulo ir rago dirbiniams (Заропскис Ф.А. 1967, c.17-21), o pietvakarinėje - Šventosios 4-os, Sarnatės A, F, J, K, N, T, X, Y, Z gyvenvietėms ir Daktariškės 5-os gyvenvietės pietinės dalies kultūriame sluoksnyje aptinkamiems dirbiniams ir keramikai (Ванкина Л.В., 1970; Butrimas A. 1988, p.5-7).

Narvos kultūros II_{1a} laikotarpiui dar būdingi ankstyvojo neolito laikotarpio puodai tiesiomis sie-nelėmis, smailiadugniai. Šalia jų, nors nedaug, pasirodo puodų C ir CS formos pastorintais kakleliais, kurių pakraštelių nusklembti į vidų. Šiuo laikotarpiu gyvenvietėse gausėja titnago dirbiniai, jų tarpe pasirodo nauji tipai: rombiniai antgaliai, trapecijos, lancetai. Trapecijų ir lancetų kilmės reiktu ieškoti Pabaltijo vėlyvojo mezolito stovyklavietėse. Kaulo-rago dirbiniai tarpe vyrauja dar ankstyvajame neolite buvę dirbiniai tipai (Заропска И.А. 1983, c.21-23).

Šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka šiuo laikotarpiu pasiekė ir pietvakarinę Narvos kultūros srity. Ypatingai ji ryški Sarnatės gyvenvietėje. Tai akivaizdžiai atsispindi keramikoje ir titnago dirbinuose. Padaugėja C formos puodai, ornamentų motyvai imami komponuoti kaip ir šukinės-duobelinės keramikos puodų. Padaugėja rombiniai strėlių antgaliai. Tuo tarpu pietvakarinės Narvos kultūros pietinėje teritorijoje išsilaidko daug ankstyvajam neoliti būdingų bruožų. Todėl neatsitiktinai šio laikotarpio gyvenvietės R. Rimantienė mėgina priskirti Narvos kultūros ankstyvajam etapui ir ankstyvajam neolitui (Rimantienė R. 1979, p.120-147; 1984, p.126).

II_{2a} laikotarpyje gyvenvietėse padaugėja puodų CS ir C formos kakleliais ir nusklembtu į vidų pakrašteliu. Dažnai puodai ornamentuojami visame paviršiuje, nors daugiau kaip pusę tebepuošiami Narvos kultūrai būdingais ornamentais ir tik žemiau puodo briaunos. Gyventojai puodų puošyboje émë naudoti naujus ornamentų motyvus (Girininkas A. 1985, p.124). Šiame laikotarpyje dar labiau padau-

gėja titnago dirbiniai (Girininkas A. 1985, p.125), kurie buvo gaminami iš skirtingos žaliavos. Vieni atgabenti nuo Nemuno aukštupio ir vidurupio. Tai pilkšvi ir juodi dirbiniai. Juodi ir rausvi - iš Valdajaus aukštumų. Neatsitiktinai kartu su žaliava Narvos kultūros šiaurės rytinėje teritorijoje plito ir dviejų tipų dirbiniai; vieni - vidurinio Nemuno kultūros etapo, kiti - šukinės-duobelinės kultūros (Ковнурко Г.М. 1973, c.39-41; Girininkas A. 1981, c.13-14). Kaulo ir rago dirbiniai tipai išliko beveik tie patys kaip ir ankstyvajame neolito laikotarpyje, tačiau pa-sirodė ir nauji (Kreutono 1B, Krivinos 1B ir kt. gyvenvietės), kurie vėliau randami žalvario amžiuje brūkšniuotosios kultūros paminkluose (Girininkas A. 1982, c.8-9).

Šiuo laikotarpiu Narvos kultūros šiaurės rytinėje srityje išryškėja dvi teritorijos: kairiakrantė ir dešiniakrantė padauguviė, kur buvo Narvos kultūros paminklų. Kairiakrantėje dalyje Narvos kultūros II_{2a} laikotarpiu šukinės-duobelinės keramikos kultūros įtaka buvo silpnesnė negu dešiniakrantėje. Tai rodo, kad jau nuo šio laikotarpio Dauguvos upė buvo tarsi riba, kuri skyrė finougriskajį ir narviškajį pasaulį. Tačiau šio laikotarpio pabaigoje Rytų Latvijoje, pietinėje Pskovo srityje vėl ima vyrauti paminklai nuo savitų, tik Narvos kultūrai būdingų inventoriumi. II_{1a} bei II_{2a} laikotarpiu šiaurės rytinės Narvos kultūros teritorijoje A. Mikliajevas išskiria atskirą Usviatų kultūrą (Микляев А.М., 1969, c.22-29; 1971, c.10-16; 1972, c.54-57 ir kt.), kurią laiko tos pačios kilmės ir labai artima Narvos kultūrai (Микляев А.М., Семенов В.А. 1979, c.169-170). Autoriaus išskirtą Usviatų kultūrą laikyti atskirai nėra pagrindo, nes, kaip aukščiau minėta, Dauguvos aukštupio ir vidurupio gyvenviečių keramika, kaulo-rago ir titnago dirbiniai yra tapatūs Narvos kultūros viduriniojo laikotarpio dirbiniams. Skirtumai, pasitaikantys ornamentikoje (banguotų juostų motyvai, laisva ornamentų išdėstymo kompozicija, puodų puošimas visame paviršiuje), puodų formose (kazano tipo puodai, apvalūs puodukai), yra, matyt, tradicijos pasekmė ir perimi iš ankstyvojo neolito keramikos, kuri 1983 m. aptikta pietinėje Pskovo srityje, Dubokrajaus V ir Rudnios - Sertėskajos gyvenvietėse (Микляев А.М. ir kt. 1987, c.169-170).

Viduriniajame neolite Usviatų tipo paminklų inventoriuje, be ryškių Narvos kultūros bruožų, pastebimi vis dar nežymūs ankstyvojo neolito (linijinės-juostinės keramikos?) įtakos elementai. Pastarieji nebuvvo vyraujantys. Todėl tirtasių Usviatų tipo gyvenvietės (pietų Pskovo sritys) galima priskirti prie narvizių proceso paliestantų, kaip ir esančias Rytų Baltarusijos teritorijoje.

Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje II_{2a} laikotarpyje pastebima tolesnė Narvos kultūros raida. Nuo šio laikotarpio pradžios pastebime rutulinį amforą, o laikotarpio pabaigoje - ir virvelinės

keramikos kultūrų poveikį.

Pastarasis laikotarpis yra labai reikšmingas baltų kultūros formavimosi raidai. Nuo šio laikotarpio ima ryškėti dvi Narvos kultūros sritys, besiskiriančios kaimyninių kultūrų daroma įtaka. Nuo to laiko, matyt, prasidėjo rytiniai ir vakariniai baltų kultūros formavimosi procesas.

Ankstyvojo neolito antropologinė medžiaga žinoma tik iš Zvejniekų kapinyno bei Ladogos ežero kanalo. Visos ten aptiktos kaukolės turi dolichokraninių ir mezokraninių požymių (Zagorskis F. 1987, lpp.102; Денисова Р.Я. 1975 c.49; Иностраницев А.А. 1988, c.125). Tai rodo, kad Narvos kultūros Šiaurės rytu II_{2a} laikotarpio gyventojų etninė sudėtis jau buvo nevienoda.

Antropologinės medžiagos iš viduriniojo Narvos kultūros etapo taip pat negausu. Žinomi tik trys paminklai: Zvejniekų kapinynas - IV chronologinė grupė (Zagorskis F. 1987, lpp.83), Kreuono 1B gyvenvietės kapinynas (Girininkas A. 1985, p.5-9), kuriuose aptiktą antropologinę medžiaga rodo dolichomezokraninį tipą (Денисова Р.Я. 1975, c.67; Česnys G. 1985, p.9-14). Šventosios 23-joje gyvenvietėje aptiktas apatinis žmogaus žandikaulis, pri-skirtas dolichokraniniams tipui (Rimantienė R. 1979, p.148).

Narvos kultūros paminklų medžiaga rodo, kad, pradedant viduriniuoju neolitu, Narvos kultūroje įvyko esminis lūžis, turėjės didelės įtakos visai tolesnei Pabaltijo gyventojų etninei ir kultūrinei raidai.

Nepripažindami Narvos kultūros tēstinumo vidurinįjame neolite ir vėlesniais laikotarpiais, kai kurie archeologai, manytume, rodo savo neįžvalgumą. F.Zagorskio pastebėjimas, kad Pietinios tipo paminklai yra tolesnė Narvos kultūros raida tik kitokiomis istorinėmis sąlygomis, buvo labai reikšmingas Narvos kultūros tyrinėjimo bei Pabaltijo etnines istorijos žingsnis į priekį. Todėl šiuo metu Narvos kultūros istorijos sampratą bei pavadinimą keisti (antrojo Narvos kultūros vystymosi raidoje) Rytu Pabaltijo kultūros pavadinimu, kurį siūlo I.Luožė (Люзе И.А. 1988, c.106), būtų netikslinga, tai įneštų didelės painiavos.

Bet kurios kultūros istorija savo vystymosi rai-doje turi reikšmingesnių momentų. Narvos kultūros istorijoje tokiu momentu buvo II_{1a} bei II_{2a} laikotarpiai, kai pradėjo formuotis Rytu ir Vakarų baltų kultūra. Šiuo metu apie kultūros pasikeitimą galima būtų kalbėti, jei daugiau kaip 50% visos materialinės medžiagos negalima būtų susieti su ankstyvesne Narvos kultūros medžiaga. Šiuo laikotarpiu ir iš Šiaurės rytinės, ir iš pietvakarinės Narvos kultūros teritorijos aptiktos medžiagos matyti, kad kaimyninės kultūros nenustelbė Narvos kultūros.

Žymūs poslinkiai Narvos kultūroje įvyko ir vėlvajame neolite. Narvos kultūros pietvakarinėje srityje paplito virvelinės keramikos kultūra, kuriai keliai

palengvino prieš tai nemažą įtaką čia turėjusi rutulinį amforų kultūrą. Virvelinės keramikos kultūros įsigalėjimą Narvos kultūros pietvakarinėje srityje akivaizdžiai parodė naujausi tyrinėjimai prie Biržulio ežero (Butrimas A. 1985, c.21).

2400-2100m. pr. Kr. laikotarpiu, kuris atitinka Narvos kultūros II_{2a} laikotarpį, Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje vyksta virvelinės ir Narvos kultūros susiliejimo procesas, kurį akivaizdžiai at-spindi Šarnelės (Girininkas A. 1977, p.57-65), Donkalnio (Butrimas A. 1985, p.48), Šventosios 1A ir 2A (Rimantienė R. 1980, p.199-219) tyrinėtos gyvenvietės. Tuo metu virvelinės keramikos pietvakarinės Narvos ir Nemuno kultūrų pagrindu susiformavo Pamarių (Žucevo) kultūra (Rimantienė R. 1984, p.199-219). Taip baigėsi pietvakarinės Narvos kultūros srities raidos procesas. Tačiau Pamarių kultūroje išliko nemaža Narvos kultūros būdingų elementų (dalies keramikos formų - dideli tulpės formas puodai, taurės, lemputės-dubenėliai), ornamentikos motyvų (kripelių, duobučių ir kt. išpaudų motyvai, susimaišę su virveliniaisiais motyvais). Įdomus istorinis faktas, kad pailgos lemputės-dubenėliai išliko nuo Narvos-Ertebelės kultūros pradžios iki Pamarių kultūros. Ir tai, matyt, yra neatsitiktinis požymis.

Tolesnis baltų kultūros formavimosi procesas buvusioje Narvos kultūros pietvakarinėje teritorijoje siejamas su Pamarių kultūra. Pasisakoma, kad Pamarių kultūra yra pirmoji baltiška kultūra, tačiau problematiški išlieka Pamarių ir brūkšniuotosios keramikos kultūros, Pamarių ir Vakarų baltų pilkapių kultūros ryšiai bei sąveika. Čia jau kita tema, tačiau ji aktuali ir kalbant apie Narvos ir brūkšniuotosios keramikos kultūrų istoriją.

Narvos kultūros Šiaurės rytinės srities ir besiformuojančios brūkšniuotosios keramikos kultūrų sąveiką, pastarosios kultūros kilmės klausimą paliesime vėliau.

Narvos kultūros Šiaurės rytinėje teritorijoje trečiąjame, ketvirtajame etape vėlyvają Narvos, virvelinės, vėlyvosios šukinės-duobelinės keramikos kultūras reikėtų laikyti brūkšniuotosios kultūros sudėtinėmis dalimis, iš kurių II tūkst. pr. Kr. paskutiniame ketvirtyne išsirutuliojo ankstyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra.

Narvos kultūros Šiaurės rytinėje srityje vėlyvajame neolite ir senajame žalvario amžiuje vėlyvoji Narvos kultūros teritorija sutampa su vėliau čia pasirodžiusia ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorija. Čia Narvos kultūros II ir IV etape vyko sudėtingi etnokultūriniai procesai.

Iš anksto pasakysime, kad visų, aukščiau minėtų, kultūrų įtaka besiformuojančiai brūkšniuotosios keramikos kultūrai buvo nevienoda ir nevienareikšmė. Trumpai apžvelkime pagrindinių vėlyvojo neolito kultūrų įtaką besiformuojančiai brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

A. Šiaurės rytinėje Europos miškų zonoje vėlyvojo neolito laikotarpyje virvelinės keramikos kultūra nebuvo vienalytė. Šalia Pamarių, Padneprės ir Fatjanovo kultūry išskiria ir vėlyvosios Narvos kultūra. Vėlyvosios Narvos kultūros suskaidymas į keletą mažesnių kultūrų nelogiškas: skaidoma ne pagal etnokultūrinius požymius, o pagal atskirų archeologų tyrinėjamą teritoriją. Paradoksalu, nes keturių tūkstantmečių kultūrų formavimasi veikia dabantinius administracinius tų teritorijų skirtymas: Lietijoje išskiriama vėlyvojo neolito akytosios keramikos, Šiaurės Baltarusijoje - Šiaurės Baltarusijos kultūra ir kt.

Natūralu, kad trijų, pietinių indoeuropiečių paukštų, kultūrų apsuptyje vėlyvoji Narvos kultūra negalėjo nesikeisti. Skirtingose teritorijose keitėsi skirtingai. Pietvakarinėje Narvos kultūros dalyje, veikiant virvelinės keramikos kultūrai, susiformavo Pamarių kultūra, o Šiaurės rytinėje vėlyvosios Narvos kultūros dalyje virvelinės keramikos kultūros įtaka buvo silpna (Giriničkė A. 1985, p.119-134). Tai pirmiausia atsispindi virvelinės keramikos kultūros paminklų paplitime. Jei pietvakarinėje Narvos ir Nemuno kultūros srityje žinoma daugiau kaip pusantro šimto virvelinės keramikos kultūros gyvenviečių, tai Šiaurės rytinėje - tik devyniolika ir tos pačios - nedidelės, su negausiu inventoriumi. Retai kurioje išryškėja kultūrinis sluoksnis. Idomu, kad vadina-mieji virvelininkai paprastai įskurdavo šalia ar būvusiose vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse (Pakretuonės 1A, Kretuono 1A, Jaros 1-ma). Vėlyvosios Narvos kultūros srityje vienasluoksnių virvelinės keramikos kultūros paminklų kol kas nėra, yra daugiau kaip 180 radimviečių, iš kurių žinomi laiviniai kovos kirviai ar šiai kultūrai priskiriami trikampiai strėlių antgaliai, kuriuos, beje, vartojo ir kitų kultūrų gyventojai.

Virvelinės keramikos kultūros keramikoje, aptinkamoje Šiaurės rytinėje Narvos kultūros srityje, vyravo puodai S ir, rečiau, I, C formų kakleliais. Dažniausiai buvo puošti horizontalių virvučių įspaudais žemaičių kaklelio. Ankstyvojoje brūkšniuotosios keramikos kultūroje puodai dažniausiai buvo I ir S formos kakleliais, ornamentuoti labai retai - įvairių duobučių įspaudais, paviršius nuo kaklelio žemyn buvo brūkšniuojuamas netaisyklingu brūkšniavimu, nebūdingu virvelinės keramikos kultūros keramikai. Abi šias kultūras sieja tik puodų molio masės sudėtis, - molį liesinti naudotas grūstas granitas.

Tas pats ir su titnaginiais dirbiniais. Jų komplektai, aptinkami virvelinės keramikos ir ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros paminkluose, nėra tapatūs. Trikampiai širdiniai antgaliai, peiliai, gremžukai, grandukai, grąžtai, kirviai, aptinkami ankstyviausiuose brūkšniuotosios keramikos kultūros paminkluose, yra artimesni vėlyvosios Narvos kultūros titnago inventorioriui.

Naujų kaulo-rago dirbinių tipų virvelinės keramikos kultūros gyventojai, matyt, neatsinešė, nes, vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje pasirodžius virvelinės keramikos kultūros gyventojams, vėlyvojo neolito Kretuono, Lubanos, Usviatų apyžerio, Krievijos durpyno gyvenviečių kaulo ir rago dirbiniai nepakito. Nežinoma iki šiolel nė vieno kaulinio-raginiu dirbino tipo, kuri galėtume sieti tik su virvelinės keramikos kultūra.

Todėl virvelinės keramikos kultūros įtaka brūkšniuotosios keramikos kultūrai yra minimali. Didesnė ji yra vėlyvosios Narvos kultūrai.

Vėlyvosios Narvos kultūros keramikoje vyravo puodai I formos kakleliais ir sudarė nuo 13% iki 55%, C formos - 21-37% ir CS - iki 12%. Matyt, virvelinės keramikos kultūros įtakoje padidėjo puodų S formos profiliuotais kakleliais ir jie vėlyvosios Narvos kultūros keramikoje sudarė 24-36%.

Virvelinės keramikos kultūros puodų ornamentų motyvų kiekis vėlyvojoje Narvos kultūros keramikoje minimalus. Šiaurės Baltarusijos kultūroje (vėlyvosios Narvos kultūra Šiaurės Baltarusijoje) jis sudaro tik 0,6-0,8%, vėlyvojo neolito akytosios keramikos kultūroje (taip pat vėlyvosios Narvos kultūra Rytų Lietuvoje) - 0,58-9,9%, Rytų Lietuvos vėlyvosios Narvos kultūros ornamentikoje - 6-7%.

Titnago dirbinių tarpe vyrauja trikampiai širdiniai ar su iškotėmis strėlių antgaliai. Nors šalia jų dar buvo plačiai naudojami viduriniojo neolito titnagių dirbinių tipai: lancetiniai, trapeciniai, rombiniai, lapo formos antgaliai.

Idomu pastebėti, kad vėlyvosios Narvos ir net virvelinės keramikos kultūrų gyvenviečių inventoriuje laiviniai kovos kirviai tarp kitų keturkampio pjūvio įtveriamųjų vietinių kirvių sudaro nežymią dalį. Pastarieji vyrauja ir ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenvietėse.

Kaip pastebime, virvelinės keramikos kultūros įtaka vėlyvosios Narvos ir besiformuojančiai brūkšniuotosios keramikos kultūrai buvo minimali.

B. 2900-2700 m. pr. Kr. Rytų Pabaltijoje pasirodė pirmieji ūkinės-duobelinės keramikos kultūros gyventojai, kurių įtaka, formuojantį baltų kultūrai, buvo nušviečiama įvairiai. Šio amžiaus IV-V dešimtmetyje buvo manoma, kad, prieš atskiraustant į Pabaltiją virvelinės keramikos kultūrai, čia gyveno finougrų gentys, kurioms buvo priskiriamos įvairios ūkinės-duobelinės keramikos kultūros. Vėliau, VI-VII dešimtmeciais, kai buvo išskirta Narvos kultūra, ūkinės-duobelinės keramikos kultūrų įtaka baltų formavimuisi buvo visai atmesta ir etnokultūrinis finougrų klasas Lietuvos akmens amžiaus medžiagoje buvo neigiamas. Šiuo metu, Šiaurės rytinėje Lietuvos teritorijoje aptikus keletą ūkinės-duobelinės keramikos kultūros paminklų (Jaros 6-ta Anykščių rajone, Kretuono 1A Švenčionų rajone, Švitinio Pakruojo rajone), vėl manoma, kad šios

kultūros gyventojai ir viduriniojo- vėlyvojo neolito laikotarpyje gyveno Lietuvos teritorijoje bei turėjo didelės įtakos vėlyvajai Narvos kultūrai ir iš jos išsi- rutuliojusiai brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

Jei su archeologine medžiaga sulyginsime ugro-finiškų hidronimų paplitimą Lietuvos teritorijoje (Baharac A. 1980, c.119-123), pastebėsime, kad ugrofiniški pavadinimai turėjo atsirasti vėlyvosios Narvos kultūros egzistavimo laikotarpiu. Kitu laiku ištisinio ar dalinio ugrofiniško kultūrinio sluoksnio baltų teritorijoje nežinoma.

Šie ryšiai atsispindi keramikoje. Viduriniajame neolite pasirodė C formos (kazano) puodai išliko iki senojo žalvario amžiaus. Šios formos puodų kiekis vėlyvosios Narvos kultūros keramikoje siekia nuo 21% iki 37%. Vėlyvosios Narvos kultūros keramikoje, veikiant šukinės- duobelinės keramikos kultūrai, paplito atskiri puodų formas elementai: sustorintas ir į virš nusklemtas puodo pakraštėlis, katilo formos dugneliai ir puodų puošimas visame jo paviršiuje tikrais, tariamais šukiniais išpaudais. Jei ne puodų molio masės sudėtis ir ornamentika, C formos puodų tipus atskirti nuo Narvos kultūros puodų būtų sudėtinga.

Tarp titnago dirbinų paplito rombiniai, iščesto lapo formos, artimi rombiniam antgaliai, gremžtukai, grandukai, peiliai, rėžukai pagaminti iš rausvo atspalvio titnago, atgabento iš Valdajaus aukštumų.

Tarp kaulinių dirbinų paplito dvigubo kūgio formos kauliniai strėlių antgaliai, vienašoniai ir dvišoniai žeberklai su užbarzdėmis pagrinde.

Senojo žalvario amžiaus brūkšniuotosios keramikos kultūra iš vėlyvosios Narvos kultūros paveldejo plokščiais dugneliais kubilėlio C formos puodus, kurių molio masėje buvo grūsto granito bei ornamentų elementai, būdingi vėlyvosios Narvos kultūros keramikai.

Senajame žalvario amžiuje išliko rombiniai antgaliai, peiliai, grandukai, gremžtukai, pagaminti iš valdajiskos kilmės vidutinio pločio skelčių, būdingi tiek vėlyvosios Narvos, tiek šukinės-duobelinės keramikos kultūroms.

Naujausių tyrinėjimų duomenys rodo, kad virvelinės ir šukinės-duobelinės keramikos kultūros tiesioginio poveikio brūkšniuotosios keramikos kultūrai negalėjo turėti, nes ir virvelinės, ir šukinės-duobelinės keramikos kultūrų chronologija nesutampa su brūkšniuotosios keramikos kultūros chronologija. Šių kultūrų įtaka brūkšniuotosios keramikos kultūrai jaučiama tik per vėlyvosios Narvos kultūrą.

C. Ilgą laiką brūkšniuotosios keramikos kultūros kilmė buvo laikoma nustatyta, kultūra buvo kildinama iš virvelinės keramikos kultūros (Danilaitė E. 1966, p.111-125; Grigalavičienė E. 1989, p.70-74; Graudonis J. 1980, c.67; Rimantienė R. 1989, p.177). Brūkšniuotosios ir vėlyvosios Narvos kultūrų ryšiai nebuvę pastebėti dar ir dėl vėlyvojo neolito

bei senojo žalvario amžiaus Narvos kultūros paminklų menko tyrinėjimo. Detaliai juos ēmus tyrinėti paaiškėjo, kad Rytų Lietuvos, Latvijos, Šiaurės Baltarusijos, pietinės Pskovo sritys vėlyvojo neolito pabaigoje ir senojo žalvario amžiaus laikotarpiu didžiausią kiekį sudarė ne virvelinės keramikos, o vėlyvosios Narvos kultūros paminklai. Todėl pastaroji kultūra tapo labai svarbi nagrinėjant rytų baltų kultūrų susiformavimą.

Vėlyvosios Narvos ir brūkšniuotosios keramikos kultūros turi daug bendrų bruožų. Pirmiausiai pastebima keramikoje. Vėlyvosios Narvos kultūros puodai su augalinėmis, grūstų sraigų priemašomis (Kretuono 1C gyvenvietės tipo) dažniausiai yra I formos, statmenais kakleliais (kibiro formos). Jie sudarė 56% visų puodų. C formos puodai (kubilėlio formos) sudaro 20%, o kiti - profiliuoti, S formos kakleliais. Puodai puošti Narvoš kultūrai būdingais ornamentų motyvais: apvalių duobučių, grūdelio formos išpaudų, keturkampių štampų horizontalių, ištrižais išpaudais, grupuojamais po dvi eilutes žemiau puodų kaklelių. Šukiniai ir tariami šukiniai išpaudai išdėstomi viso puodo paviršiuje. Tačiau šalia šių motyvų aptinkame puodų, kurių paviršius puošiamas netaisyklingu vertikaliu brūkšniavimu. Šie ornamentai motyvai yra būdingiausiai brūkšniuotajai keramikai. Brūkšniuotieji puodai I ir C, S formos kakleliais savo forma nuo vėlyvosios Narvos kultūros keramikos nesiskiria. Skiriasi tik molio masės sudėtis.

Panašūs ir minėtų kultūrų kaulo-rago dirbiniai. Idomu, kad tokie dirbiniai kaip: smeigtukai paplatinta viršūne ir ašele šone, smeigtukai su ataugėlėmis galvutės apačioje, žeberklai su viena užbarzda ir paplatintu pagrindu, durklai iš sąnarinių ir vamzdinių kaulų, meškerės kabliukai, ylos, kabučiai iš meškos, šerno, kilniojo elnio ilčių su skylutėmis, kabučiai iš žvėries dantų ar kaulo plokštelii, adatos, įveriamieji kauliniai ir raginiai kaltai, kirviai, skobtai, rankenos buvo vartojami tiek Narvos, tiek ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūrose. Šios, kaulinės, industrijos ištakos siekia ankstyvajį ir vidurinį neolitą, o atskiri tipai - net vėlyvaji mezolitą. Kaulinių-raginių dirbiniai tipų raida nuo to laikotarpio yra nerpertraukiama iki pat naujojo žalvario amžiaus.

Rytų baltų kultūros formavimosi teritorijoje pastebima ir tokia pat titnago dirbiniai tipų raida nuo viduriniojo neolito. Širdliniai, trikampiai su iškotėmis, lapo formos, lancettiniai, netaisyklingų formų rombiniai, kirvelio formos lapeliai, galiniai, šoniniai, pušiai šoniniai gremžtukai, grandukai, įveriamieji keturkampio formos pjūvio ir ovaliniai kirviai, ašmenėliai nuo kaulinių-raginių žvejybos, medžioklės įrankių, peiliai, drožiamieji peiliai, grąžtai ir kt. aptinkami tiek vėlyvosios Narvos, tiek brūkšniuotosios keramikos kultūros paminkluose. Šių dirbiniai tipus vėlyvoji Narvos kultūra perėmė iš šukinės-duobelinių.

nės, virvelinės bei vėlyvosios Nemuno kultūrų.

Materialinės kultūros raida rodo, kad ankstyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra formavosi vėlyvosios Narvos kultūros pagrindu XVI-XIII a. pr. Kr.

Virvelinės ir šukinės-duobelinės keramikos kultūros įvėlyvają Narvos kultūrą integravosi pirmuoju rytu baltų kultūros formavimosi etapu, dar iki XVI a. pr. Kr. Antrajame etape - XVI-XIII a. pr. Kr. laikotarpyje - vyko vėlyvosios Narvos kultūros nykimo ir brūkšniuotosios keramikos kultūros susidarymo procesas. Pastaruosius procesus sėlygojo ūkio raida.

Rytų baltų gimimas. Pirmasis etapas

Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad baltų kultūros formavimasis istorinėse baltų žemėse vyko nevienodai. Ryškiausios yra dvi sritys - buvusi pietvakarinė ir šiaurrytinė Narvos kultūros teritorija, kur baltų gyvenimas jau nuo jos formavimosi pradžios vyko skirtingai. Tai nulémė ne tik aukščiau minėtų kaimyninių kultūrų įtaka, bet ir gamtinės, geologinės sėlygos (Motuzas G., Girininkas A., 1989, p.3-13). Panagrinėkime kiekvienos besiformuojančios baltiškos srities ypatumus atskirai.

Nagrindėjant baltų kultūros susidarymą, jos pradžia tradiciškai siejama su virvelinės keramikos kultūros paplitimu Pabaltijje. Etninės istorijos specialistai nurodo, kad ateivai nebuvę baltai, o buvo indo-europiečiai, kurie, šiose žemėse susitikę su vienos gyventojais, nulémė baltų susidarymo procesą (Rimantienė R. 1987, p.52). Išryškinamos ne viena, bet dvi virvelinės keramikos kultūros srovės, Rytų Pabaltijj užplūdo ne atskiro klasifikacijos šeimos, o tikra kultūrinė srovė, kuri susiliejo su vietas kultūromis (ten pat p.60).

Tačiau, kaip anksčiau nurodyta, Narvos šiaurės tyrinėje teritorijoje nebuvę nė vienos naujos kultūros, kuri būtų pakeitusi nuo ankstyvojo neolito gyvavusių Narvos kultūrą. Iš ankstesnių skyrių matome, kad materialinė ir dvasinė kultūra kito tik palengva kintanti ūkiiui. Žymesnės materialinės ir dvasinės kultūros bei žmonių kaitos Rytų Lietuvos, Rytų Latvijos, Šiaurės Baltarusijos, pietinės Pskovo srities teritorijoje nepastebima. Tai įgalina suabejoti virvelinės keramikos kultūros įsitvirtinimui Rytų baltų teritorijoje. Kaip formavosi ir kas buvo Rytų baltai? Pirmiausia tai vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai, ankstyvosios Narvos kultūros tėsėjai, susgebėję išsaugoti savo materialinę ir dvasinę kultūrą iki pat naujojo žalvario amžiaus.

Iškyla klausimas, ar vietiniai Narvos kultūros gyventojai néra buvę tie patys indo-europiečiai, kaip ir virvelinės keramikos kultūros gyventojai? Atsakymui į šį klausimą jau dabar turime pakankamai archeologinių duomenų.

Jei ankstyvojo ir viduriniojo neolito laikotarpiu Narvos kultūra yra vėlyvojo mezolito Kundos kultū-

ros tėsėja (Jaanits L. 1970, lk.81-87), o neolitinė Nemuno-mezolitinė Nemuno kultūros (Rimantienė R. 1984, p.123), tai turime tvirtą pagrindą teigti, jog vietiniai gyventojai (Kundos ir mezolitinės Nemuno kultūros) yra vėlyvosios Narvos ir brūkšniuotosios keramikos kultūrų gyventojų protėviai. Tarp šių kultūrų yra ilgas istorijos tarpsnis, kuris šiandien dar tik pradėtas tyrinėti. Vėlyvosios Narvos kultūros teritorijoje vykę procesai nerodo kardinalaus gyventojų ir kultūros pasikeitimo.

Narvos kultūrą stipriau paliečia tik šukinės-duobelinės keramikos kultūra, kuri Rytų Pabaltijje pasirodė III tūkst. pr. Kr. pirmojo ketvirčio pabaigoje. Šiai kultūrai veikiant, labai sumažėjo Narvos kultūros šiaurės rytu teritorijos plotas (Girininkas A. 1989, p.7). Mezolitinės ir neolitinės Nemuno kultūros poveikis Narvos kultūrai buvo kitokio pobūdžio. Narvos kultūra iš minėtų kultūrų perėmė tik naujų titnago ir akmens dirbinių tipų, per jas Narvos kultūrą pasiekė naujos ūkininkavimo idėjos. Šios dvi giminiškos (abi priklauso šiauriniams indo-europiečiams) - Narvos ir Nemuno - kultūros tarp savęs buvo gana artimos ūkio raidos požiūriu.

Šiandien jau turint daugiau medžiagos apie atskirus Narvos kultūros regionus, nebegalima laikytis įsigalėjusios nuomonės, kad tik virvelininkai yra indo-europiečiai, užgože vietinę kultūrą. Indo-europiečiai yra ir senieji Narvos, Nemuno kultūros, ir naujieji gyventojai - vadinosios virvelinės keramikos kultūros nešėjai. Tarp jų neturėjo būti ir ryškesnio kalbinio skirtumo.

Labai įdomu, kad tokios pat nuomonės laikosi ir D. Teleginas, tyrinėjantis Dnepro-Doneco kultūrą. Jo nuomone, jau neolito laikotarpyje Centrinėje ir Rytų Europoje išryškėjo tokios archeologinės kultūros, kaip ir Narvos, Nemuno, Dnepro-Doneco, Mazovšos ciklo, kuriose IV-III tūkst. pr. Kr. buvo prasidėjęs lingvistinis skilimas. Pietinius regionus apimančiose Mazovšos ciklo, Dnepro-Doneco kultūrose vyravo praslavų, o šiaurinėse - Narvos, Nemuno kultūrose - prabaltų etnokultūriniai (kalbiniai) elementai (Telėginas D. J. 1985, c.97-99). Šiuolaikinių indo-europietiškų tautų ir šiaurinių indo-europiečių baltų kalbines bendrybes taip pat reikytų vesti iš seniausio - indo-europiečių ikivirvelininkų - klando, - Kundos bei mezolitinės Nemuno kultūros.

Virvelinės keramikos kultūros pasiodymas Narvos kultūros šiaurės rytu teritorijoje galėjo būti atskirų (reikia manyti negausių) pietinių indo-europietiškų genčių, stumiamų ar bėgančių nuo naujos ideologijos nešėjų, plitimas į šiaurę ir šiaurės rytus III tūkst. pr. Kr. pab.-II tūkst. pr. Kr. antrojo ketvirčio pradžioje. Narvos kultūros šiaurės tyrinėje teritorijoje virvelininkai nesugebėjo susilieti su giminogomis gentimis. Tą rodytų Abuoros, Kvapanų, Kreičių (Latvija) gyvenviečių kapinynai, kur mirusieji buvo skirtingai laidojami. Virvelinės keramikos kul-

tūros gyventojai Narvos kultūros šiaurės rytines sritis pasiekė tradiciniai prekybos keliais - upėmis, protakiniais ežerais. Pažvelgus į virvelinės keramikos kultūros pavienių palaidojimų ir gyvenviečių, kur randama virvelinės keramikos, kartografinį išsidėstymą, matysime, kad virvelininkų kapai koncentruojasi prie ežerų, stambesnių upių pakrantėse. Tokių kapų ir keramikos narviškose gyvenvietėse - toliau nuo žymesnių upių ar ežerų - šiaurės rytinėje Narvos kultūros srities dalyje nerasta. Tai rodytų, kad būta staigios, intensyvios ir kovingtonos ekspansijos. Taip, matyt, virvelinės keramikos kultūros žmonės perėjo šiaurės rytinę Narvos teritoriją, retai kur plačiau įsikurdami (gyvenviečių tyrinėjimai rodo jų trumpalaikį buvimą) ir pasiekė ugrofiniškajį pasaulį. Ten, būdami skirtingos etninės prigimties, virvelinės keramikos kultūros gyventojai nepripitapo.

Ugrofinais pietinius indoeuropiečius virvelininkus arba sunaikino, arba ištūmė. Taip teigtų leistų Fatjanovo kultūros likimas: virvelinės keramikos kultūra be pėdsakų išnyko, palikdama tik gausius kapinynus (Крайнов Д.А. 1972).

Antrasis etapas

Baltų kultūros formavimosi antrajame etape vėlyvosios Narvos kultūros gyventojai tiesioginius ryšius palaikė su piečiau gyvensiais žalvario amžiaus daugiavolelinės, Rytų Tśinceco ir kt. kultūrų žmonėmis (Girininkas A. 1990, p.8, Зайковский Э.М. 1985, c.20).

Tačiau vienу sudėtingiausių ir svarbiausių momentų šiam etape tektų laikyti nuoseklų ir palaipsnių vėlyvosios Narvos kultūros peraugimą į brūkšniutatosios keramikos kultūrą. Kaip šis procesas atsispindi archeologinėje medžiagoje, aptarėme anksčiau.

I brūkšniutatosios keramikos kultūros kilmę reikštų pažiūrėti dar ir socialinės bei ekonominės raidos aspektu.

II tūkst. pr. Kr. paskutinis ketvirtis rytinių baltų gyventojams buvo labai reikšmingas. Šiuo laikotarpiu čia įvyko esminis lūžis ekonomikoje - perėjimas iš pasisavinamojo ūkio į gamybinių. Tai buvo susiję su platesniu metalo panaudojimu ūkyje ir buityje. Visa tai nukreipė žmonių dėmesį į kitas veiklos sritis: metalo perdibimą, jo importavimą, ieškojimą prekybinių ryšių su kitomis - artimesnėmis ir tolimesnėmis - gentimis. Nustačius materialinės kultūros tarp vėlyvosios Narvos ir brūkšniutatosios keramikos kultūrų perimamumą, išskyrus keramikos molio masės sudėtį ir ornamentą, archeologus neramina vienas klausimas - kodėl ir kaip pakito keramika?

Pirmiausia tie pakitimai keramikoje yra labai nežymūs. Iki šiolei buvo laikomasi nuomonės, kad buvo pakitusi ir keramikos forma. Tačiau ji nepakito, nes archeologai, rašę apie ankstyvąjį brūkšniutatąjį keramiką, neturėjo jokio supratimo apie vėlyvąjį Narvos kultūros keramiką. O molio masės sudė-

ties pakitimą pirmiausia turėtų būti sietinas su metalų apdirbimu. Vystantis metalo perdibimui, reikėjo ugniai atsparesnių tiglių ir metalui lieti formelių. Puodai, kurių molio masėje buvo grūstų sraigiai ar augalinių priemaišų, aukščiau minėtiems darbams nebėtiko. Iš pietinių kaimyninių genčių buvo perimita nauja puodų gamybos technologija - molio masę liesinti grūstu granitu.

Ornamentas ant ankstyvosios brūkšniutatosios keramikos puodų išliko ir victimis - buvusios Narvos kultūros teritorijoje - gana gausiai (Backe A. 1991, c.128; Danilaitė E. 1968, p.48-50 ir kt.).

Puodai buvo puošiami tais pačiais ornamentų motyvais - įkartelėmis, apvaliomis duobutėmis, įraižomis, pirštų galų įspaudais ir kt. kaip ir ankstesniu laikotarpiu. Ornamento kiekio sumažėjimą ant keramikos, matyt, tektų siedinti su jo perkėlimu ant metalinių dirbinių. Puodas šiuo laikotarpiu tapo utilitairesnis, nors laidojimo apeigose jis turėjo didelę reikšmęs (urna - kaip mirusiojo buveinė).

Detaliau pažvelgus į vėlyvosios Narvos ir ankstyvosios brūkšniutatosios keramikos kultūros ypatumus, pastebėsime, kad jie néra dideli. Skirtumai tarp šių kultūrų buvo ūkio išsivestymo lygyje. Kalbėti apie naujų genčių atsikraustymą XIV-XI a. pr. Kr. į buvusios vėlyvosios Narvos kultūros teritoriją iš pietinių sričių, iš ten, kur Neris-Nemuno tarpupyje egzistavo Žaliuosios, Samantonių, Bratoniškių tipo atviros gyvenvietės (Jlyxtan A.B. 1990, c.10), būtų netikslu. Pagal A.Luchtaną, gentys, palikusios Žaliuosios, Bratoniškių, Samantonių tipo atviras gyvenvietes, migravo šiaurės rytų kryptimi į buvusios vėlyvosios Narvos kultūros teritoriją ir įsikūré piliakalniuose. Tačiau detaliau pradėjus tirti to laikotarpio šiaurės rytinę Lietuvos teritoriją, nustatyta, kad čia tuo pačiu metu, kaip ir Neris-Nemuno tarpupyje, egzistavo aukščiau minėto tipo gyvenvietės. Jų pėdsakų aptikta jau Anykščių (Šeimyniškių, Jaros gyvenvietės), Švenčionių (Rėškutėnų gyvenvietė) rajonuose, jas taip pat reikštų datuoti II tūkst. pr. Kr. paskutiniuoju ketvirčiu. Todėl galima teigt, kad jokios migracijos čia nebuvo, atviro ir sustiprinto tipo ankstyvosios brūkšniutatosios keramikos kultūros gyvenvietės kūrėsi buvusios vėlyvosios Narvos kultūros vakarinėje teritorijoje kintant ūkiui ir visuomeniniams santykiams.

Kiek plačiau reikštų apibūdinti vėlyvosios Narvos ir ankstyvosios brūkšniutatosios keramikos kultūrų gyventojų socialinę struktūrą, kuri padeda aiškiau suprasti minėtų kultūrų peraugimo iš vienos į kitą specifiką.

Vėlyvosios Narvos kultūros žmonės (eilišumas atitinka ūkio svarbą) buvo medžiotojai, žvejai, gyvulininkai, rinkėjai. Pirmosios ūkio šakos buvo rentabilios ir visiškai patenkino to meto gyventojų poreikius. Pasirodžius metalui, patobulėjo darbo įrankiai, ginkluotė, pakilo darbo našumas. Todėl,

didėjant gyventojų priaugui, natūralių gamtos išteklių ēmė nebepakakti. Todėl sparčiau ēmė vystytis gamybinio ūkio šakos. Savo teritoriją ir ūkį prireikė saugoti ir ginti nuo kitų bendruomenių. Geri medžiokliai ir gyvulių augintojai tapo gerais kariais. Todėl kaip tik šiuo laikotarpiu pasirodė pirmieji piliakalniai, išsirutulioje iš velyvajame neolite buvusių sustiprintų gyvenviečių (Girininkas A. 1990, p.90-91). Tuo metu iškilo kario, gyvulių augintojo, vyro vaidmuo šeimoje ir bendruomenėje. Padažnėjo kariniai konfliktai dėl besiformuojančių bendruomeninių teritorijų. Socialiniai procesai, kurie skatino karinės struktūros formavimąsi, pastumėjo bendruomenes susijungti ir plėsti savo teritorijas kitų sąskaita.

Matyt, dėl šių priežasčių brūkšniuotosios keramikos kultūra paplito gana plačioje teritorijoje. Tačiau periferinėje teritorijoje brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenviečių kultūriniai sluoksnių neryškūs, ypač buvusioje Narvos kultūros pietvakarinėje srityje. Matyt, čia jos įtaka nebuvo didelė ir ji išliejo į vietinę, buvusią Pamarių kultūrą. Štai kodėl nereikių ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros ištakų, tuo labiau brūkšniuotosios keramikos briauninių puodų kilmės (Rimantienė R. 1989, p.177), ieškoti virvelinės keramikos Pamarių kultūroje. Autorei yra neaiški brūkšniuotosios kultūros keramikos chronologija. Žinoma, kad anksčiausiai brūkšniuotosios keramikos kultūros briauniniai puodai yra aptikti buvusios Narvos kultūros šiaurės rytinės teritorijos atvirose gyvenvietėse ir piliakalniuose tik I tūkst. pr. Kr. viduryje (Backe A. 1991, c.104-105; Tautavičius A., Grigaličienė E. 1975, p.23 ir kt.). Todėl nuo Nidos gyvenviečių (Pamarių kultūra) egzistavimo laikotarpio iki brūkšniuotosios keramikos kultūros briauninės formos puodų pasirodymo praėjo tūkstantis su viršum metų. Vis dėlto brūkšniuotosios keramikos kultūros briauninių puodų neįmanoma kildinti iš virvelinės keramikos Pamarių kultūros formos puodų, kaip ir brūkšniuotosios keramikos kultūros - iš virvelinės keramikos kultūros.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtaka plito ir pietų kryptimi (Eropeičenė A.A. 1982, c.54-61). Su šiuo procesu, matyt, tektų siedinti Milogrado kultūros susidarymą.

Vakarų baltų gimimas

Vakarų baltų kultūros formavimasis II tūkst. pr. Kr. vyko skirtingomis negu rytių baltų istorinėmis aplinkybėmis. Didelės reikšmės šiemis skirtumams atsirasti turėjo kaimyninių kultūrų įtaka bei savitos gamtinės sąlygos, geografinė aplinka.

Narvos kultūros pietvakarių sritis velyvojo neolito pradžioje pateko stipriom Pabaltijo virvelinės keramikos kultūros įtakom (Butrimas A. 1985; Rimantienė R. 1984, p.287). Kad didelė dalis Pamarių kultūros gyventojų buvo ateiviai, abejoniu nėra. Ta-

čiau kaip čia vystėsi pietinių indoeuropiečių - ateivų - ūkis, materialinė kultūra, dar ne visai aišku. Pietiniai indoeuropiečiai, atklydę į pietrytinį Pabaltiją, pateko į miškų zoną (yra tokia nuomonė, kad Pamarių virvelinės keramikos kultūra kilusi iš neolitinės Nemuno kultūros teritorijos - miškų zonos, Rimantienė R. 1989, p.177). Neįprastoje gamtinėje aplinkoje virvelininkai nepajėgė plačiau pritaikyti savo įprastinio ūkio: gyvulininkystės ir žemdirbystės. Virvelininkai turėjo labiau prisitaikyti prie vietinių gyventojų ūkio, kur dar vyravo medžioklė ir žvejyba. Svetimas virvelininkams turėjo būti jūrinės žvejybos ir medžioklės ūkis. Taikydamiesi prie vienos sąlygų, virvelininkai perėmė ir dalį materialinės kultūros: naudojo pailgus dubenėlius-lemputes, taures ir puodynes, puodus, ypač S formos profiliuotais kakleliais. Visas kitas titnago ir akmens inventorius mažai kuo skiriasi nuo to pačio laikotarpio kitose kultūrose (Nemuno, Narvos) aptinkamo inventoriaus. Savitesni tik gremžtukai gludintais ašmenimis (Rimantienė R. 1989, p.22). Išskirtinis yra šios kultūros keramikos ornamentas. Jis aiškiai rodo, kad į šią Narvos kultūros pietvakarių teritoriją atėjo nemaža naujų gyventojų. Tai patvirtina ir antropologiniai duomenys. Pamarių kultūros gyventojus antropologai laiko mezobrachikraniniais europidais (Česnys G. 1985). Narvos kultūros gyventojų tarpe vyravo dolichokraniniai, poplačio veido europidai. Nežinoma, ar pietiniai indoeuropiečiai kūrė mišrias santuokas su šiauriniais - vietiniais Narvos kultūros pietvakarių srities gyventojais, kur tuo metu jau buvo ištvirtinę egzogaminiai santykiai. Sunku kol kas nustatyti, koks antropologinis tipas persvėrė ir kaip vyko šis procesas, kuriame galėjo dalyvauti ir Nemuno kultūros žmonės, kurių antropologinių tipų kol kas apsprendžia tik viena Turlojiskės durypne aptikta brachikraninės smegeninės kaukolė. Mums, deja, žinomas tik galutinis rezultatas - žalvario amžiuje vakarų baltų teritorijoje vėl pasirodė dolichokraninis, tik jau siauraveidis antropologinis tipas, kurio pasirodymą daug kas sieja su nauja gyventojų migracija. Tačiau atkreipkime dėmesį į tai, kad Narvos kultūros gyventojai buvo taip pat dolichokraniniai, tik poplačio veido europidai. Siauraveidiškumą ar plačiaveidiškumą dolichokraniniame europidų type (Narvos kultūra) nulémė kaimyninių kultūrų įtaka. Dolichokraninio plačiaveidžio antropologinis tipas Narvos kultūros teritorijoje, ypač šiaurės rytinėje jos dalyje, susiformavo vidurinajame neolite. Egzistuoją ir kita nuomonė. Šis tipas jau buvo mezolito laikotarpiu ir buvo paplitę visame Rytių Pabaltijyje (Zagorskis F. 1987, lpp.102; Denisova R.J. 1975, c.49-51). Terti Zvejnickų, Kretnono 1B kapinynai, pagal kuriuos buvo nustatytas Narvos kultūros vidurinijoje neolito antropologinis tipas, priklauso Narvos kultūros šiaurės rytinėi sričiai. Šukinės-duobelinės keramikos kultūros žmonės, spren-

džiant iš antropologinės medžiagos, kairiakrantėje Dauguvos upės pusėje paliko ne tokius ryškius pėdsakus kaip dešiniakrantėje (Лозе И.А. 1979, c.52). Brūkšniuotosios keramikos kultūros epicentras formavosi kairiakrantėje Dauguvos upės teritorijoje, kur stipresnis išliko Narvos kultūros siauraveidis dolichokraninis antropologinis tipas. Plėsdamasi brūkšniuotosios keramikos kultūra buvusioje pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje vėl sustiprino ten anksčiau vyrausij dolichokraninį antropologinį tipą. Ši reiškinį atspindi Kivutkalnio kapinyno antropologinė medžiaga.

Kalbant apie Narvos kultūros pietvakarinėje srityje išplitusią brūkšniuotosios keramikos kultūrą, dar kartą reikšt pabrėžti, kad ji buvo vėlyvosios Narvos kultūros tėsinys. Brūkšniuotosios keramikos kultūros pasiromės buvusioje Narvos kultūros pietvakarinėje dalyje sustiprino vietinių, - šiaurinių indoeuropiečių, tradicijas, gal ir antropologinį tipą, nes šiauriniai indoeuropiečiai vėlyvajame neolite buvo smarkiai paveikti pietinių indoeuropiečių.

Narvos kultūros istorija - keturių tūkstantme-

čių baltų genčių istorija. Nuoseklūs neolito ir senojo žalvario amžiaus laikotarpiai materialinės ir dvasinės kultūros tyrinėjimai rodo, kad Rytų Pabaltijyje nebūta ryškaus gyventojų pasikeitimo. Vyko nuosekli ir laipsniška baltų kultūros ekonominė-socialinė ir kultūrinė raida. Čia būta jvairių karinių konfliktų bei prekybinių ryšių su kaimyninėmis gentimis.

Naujausia tyrinėjimų medžiaga nerodo, kad kokia nors nauju genčių masė būtų išsiveržusi, ištūmusi ar asimiliavusi nuo vėlyvojo mezolito Rytų Pabaltijyje gyvenusius žmones. Todėl tektų atsiskirti ilgai mūsuose išsilaiküsios ir tradicine tapusios nuomonės, kad baltų kultūra émė formuotis III tūkst. pr. Kr.-II tūkst. pr. Kr. pradžios laikotarpiu, kai indoeuropietiška virvelinės keramikos kultūra užgožė vietinę Narvos kultūrą, kai iš ateivių, kaip pagrindo, bei vietinių gyventojų susiformavo baltų kultūra.

Baltų ištakos siekia epipaleolito-mezolito laikus. Šiandien būtų sunku nustatyti tą ribą, kada susiformavo baltai. Šiaurinių indoeuropiečių, Narvos kultūros genčių, vystymosi procesas buvo ilgas.

Sutrumpinimai

AA	- Acta Archaeologica. - København.	MAD'A	- Lietuvos TSR Moksly Akademijos darbai, A. serija. - V.
AET 1972/73	- Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. - V., 1974.	ME	- The Mesolithic in Europa. - Warszawa, 1973.
ATL 1976/77	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais. - V., 1978.	PAIUL 1979/80	- Papers of the Archeological Institute University of Lund 1979-1980. - Lund, 1980.
ATL 1978/79	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais. - V., 1980.	PAIUL 1985/86	- Papers of the Archeological Institute University of Lund 1985-1986. - Lund, 1986.
ATL 1982/83	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais. - V., 1984.	PZP-II	- Prahistoria ziem Polskich, t. II. - Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. - 1979.
ATL 1984/85	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais. - V., 1986.	SMYA	- Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. - Helsinki.
ATL 1986/87	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. - V., 1988.	SUM-1938	- Senātne un Māksla 1938. - Riga.
ATL 1988/89	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. - V., 1990.	SUM-1940	- Senātne un Māksla 1940. - Riga.
ATL 1990/91-1	- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais, t.1. - V., 1992.	ZASRT	- Zinātniskās ataskaites sesijas materiāli par arheoloģiju un etnogrāfiju 1988/1989 gada. - Riga, 1990.
AUN - III	- Arheoloģija un etnogrāfija, t. III. - Riga, 1961.	WA	- Zinātniskās ataskaites sesijas referātu tēzes. - Riga.
AUN - XI	- Arhcologija un etnogrāfija, t. XI. - Riga, 1974.	AO-1973	- Wiadomości Archeologiczne. - Warszawa.
AUN - XII	- Arheoloģija un etnogrāfija, t. XII. - Riga, 1978.	AO-1975	- Археологические открытия 1973 года, - М., 1973.
CSABR	- Congressus Secundus Archaelogorum Balticorum Rigae. - Riga, 1931.	AO-1978	- Археологические открытия 1975 года, - М., 1976.
ETAT	- Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. - Tallinn.	AO-1979	- Археологические открытия 1978 года, - М., 1979.
Lat. A	- Latvijas PSR arheoloģija. - Riga, 1984.	AO-1983	- Археологические открытия 1979 года, - М., 1980.
LA-4	- Lietuvos archeologija, t.4 - V., 1985.	AC-11	- Археологические открытия 1983 года, - М., 1985.
LA-5	- Lietuvos archeologija, t.5 - V., 1986.	AC-13	- Археологический сборник. - Л., 1969, Но 11.
LAA-1	- Lietuvos TSR Archeologijos atlasas, t.1. - V., 1974.	ДЛБ	- Археологический сборник. - Л., 1971, Но 13.
LAA-2	- Lietuvos TSR Archeologijos atlasas, t.2. - V., 1975.	ДБЛ	- Древности Литвы и Белоруссии. - Вильнюс, 1988.
LZAV	- Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis. - Rīga.	МИА	- Древности Белоруссии и Литвы. - Минск, 1982.
		СА	- Материалы и исследования по археологии СССР.- М. - Л. - Советская археология. - М.

Literatūra

1. Andersen H. og Claus Malmros. Norslund // KUML, 1965, S.35-114.
2. Andersen H. Ertebøllekulturens harpuner // KUML, 1971, S.73-125.
3. Andersen H. Aggersund E. Ertebølleboplads ved Limfjorden // KUML, 1978, S.7-56.
4. Andersen H. Ertebøllekunst Nye østjyste fund af monstrede Ertebølleoldsager. // KUML, 1980, S.7-59.
5. Andersen S. Ringloster. An inland Ertebølle settlement in Jutland // KUML, 1973-1974, Kobenhavn, 1975, p.11-108.
6. Beltz R. Nordischer Kreis // - Reallexikon der Vorgeschichte, Band 9, Berlin, 1927, Tafel 18:a,b,c.
7. Bezzemberger A. Accessionen des Prussia - Museums in der Zeit vom 7 August 1893 bis 20 Februar 1895 // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Königsberg, 1895, S.235-246.
8. Brazaits Dž. Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990/91, p.5-8.
9. Brinch Petersen E. A survay of the late paleolithic and the mesolithic of Denmark // ME Warszawa, 1973, p.77-127.
10. Butrimas A. Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Katalogas. V., 1982.
11. Butrimas A. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas. Archeologiniai tyrimai // LA-4, p.30-49.
12. Butrimas A., Kazakevičius V. Ankstyvieji virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje // LA-4, p.14-19.
13. Butrimas A. Daktariškės 5-os neolito gyvenvietės tyrinėjimai 1987 m. // ATL 1986/87, p.5-7.
14. Butrimas A. Daktariškės 5-osios neolito gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1988/89, p.7-9.
15. Clark J.G.D. The mesolithic settlement in North Europe. Cambridge, 1936.
16. Česnys G. Kretuono 1-os gyvenvietės vidurinio neolito kapai. Antropologiniai tyrimai // LA-4, p.9-12.
17. Česnys G. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas // LA-4, p.49-56.
18. Dolukhanov P.M., Miklyayev A.M. Prehistoric lacustrine pile dwellings in the north-western part of the USSR // Fennoscandia archeologica. 1986. III, p.81-89.
19. Dundulienė Pr. Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. V. 1979.
20. Ebbesen K., Larsen C.U. Askeby - fundet, Trætbæ gekulturens forrådskar // Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1978. København, 1980, s.45-73.
21. Engel C. Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. - Königsberg, 1935.
22. Eriksen P. Det neolitiske bopladskompleks ved Fannerup // KUML, 1984, s.9-111.
23. Europaeus-Äyräpää A. Die relative chronologie der Steinzeitlichen Keramik in Finnland. 1 // Acta Archaeologica 1. København, 1930, S.165-190.
24. Gaerte W. Die steinzeitliche Keramik Ostpreußens. - Königsberg, 1927.
25. Gimbutienė M. Baltai prieistoriniai laikais. V., 1985.
26. Gimbutas M. The language of the Goddess. San Francisco, 1989.
27. Girininkas A. Šarnelės vėlyvojo neolito (III tūkstantm. pr. m. e. pab.) gyvenvietė // MADA, 1977, 1(58), p.57-65.
28. Girininkas A. Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (1.Jaros I neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė) // MADA, 1977, 4(61), p.77-91.
29. Girininkas A. Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (2.Jaros II vidurinio neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė) // MADA, 1978, 3(64), p.63-72.
30. Girininkas A. Pakretuonės (Švenčionių raj.) I gyvenvietės tyrinėjimai 1977 metais // ATL 1976/77, p.74-76.
31. Girininkas A. Žemaitiškės (Švenčionių raj.) I ir II gyvenvietės tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978/79, p.6-9.
32. Girininkas A. Pakretuonės (Švenčionių raj.) I gyvenvietės tyrinėjimai 1979 metais // ATL 1978/79, p.12-13.
33. Girininkas A. Pirmieji gintaro keliai į Rytų Europą // Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir restauravimas. V., 1983, p.28-29.
34. Girininkas A. Narvos kultūros raida // LA-4, p.119-134.
35. Girininkas A. Kretuono 1-os gyvenvietės vidurinio neolito kapai. Archeologiniai tyrimai // LA-4, p.5-9.
36. Girininkas A. Žemaitiškės 3-čios gyvenvietės tyrinėjimai 1984-1985 m. // ATL 1984/85, p.7-9.
37. Girininkas A. Jaros 3-čia gyvenvietė // ATL 1984/85, p.13-14.
38. Girininkas A. Pakretuonės 3-čia gyvenvietė // ATL 1986/87, p.7-10.
39. Girininkas A. Žeimenio čzero 1-ma gyven-

- vietė // ATL. 1986/87, p.10-12.
40. Girininkas A. Senojo žalvario amžiaus Kretnuono 1C gyvenvietė // ATL 1986/87, p.12-15.
41. Girininkas A. Narvos kultūra ir baltų kilmės klausimas // Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai. V., 1989, p.5-28.
42. Girininkas A. Tyrinėjimai prie Kretnuono ežero // ATL 1988/89, p.9-15. 43. Girininkas A. Brükšniuotosios keramikos kultūros formavimasis Rytių Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimo uždaviniai. V., 1986, p.16-25.
44. Girininkas A. Rytių baltų gimimas arba tradicijos galia // Lituanistica, V., 1990, 1, p.5-12.
45. Girininkas A. Rytių baltų gimimas arba tradicijos galia // Lituanistica, V., 1990, 2, p.3-12.
46. Girininkas A. Tyrinėjimai prie Kretnuono ežero // ATL 1990/91, p.16-20.
47. Graudonis J. Apdzivotiba un celtnieciba Mūkukalnā // AUE-XII, lpp.24-51.
48. GroB H. Mooregeologische Untersuchung der vorgeschichtlichen Dorfer im Zedmar-Bruch // Prussia, Königsberg, 1939, Bd. 33,1/2, S.100-169.
49. Gumiński W., Fiedorczuk J. Badania w Dudce, woj. Suwalskie a niektóre problemy epoki kamienia w Polsce połnocno - wschodniej // Archeologia Polski, Warszawa, s.113-150.
50. Hollack E. Ertäuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Berlin, 1908.
51. Hulthen B. Utersuchungen zur Keramik des früncolitischen Fundplatz Siggeneben-Süd // J.Meurers-Balke, Siggeneben-Süd, Neumünster, S.103-108.
52. Ilkiewicz J. Z badań nad kulturą typu Ertebølle na Pobrzeżu Stowińskim // X Pomorska Sesja. Szczecin. 1985.
53. Indreko R. Die mittlere Steinzeit in Estland. Stockholm, 1948.
54. Indreko R. Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien // Kungl., Lund, 1964, 13, S.202-204.
55. Jaanits L. Die frühneolithische Kultur in Estland // Congressus secundus internationalis Fennno-ugristarum Helsinki. Helsinki, 1965, S.12-25.
56. Jaanits L. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland // Finskt Museum, 1965, LXXII, S.5-46.
57. Jaanits L. Kultuuri arengupidevusest Eestis üleminekul keskmiselt nooremale kirjajale // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk.81-87.
58. Jaanits K. Eesti mesolitilised tulekivist nooletsikud // ETAT, 1973, 22, Nr.3, lk.306-314.
59. Jaanits L. Jaanits K. Frühmesolithische siedlug in Pulli // ETAT, 1975, 24/1, lk.64-70.
60. Jaanits K. Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuersteininventar in Estland // Mesolithikum in Europa, 2, Berlin, 1981, Nr.15, S.389-399.
61. Jaanits L. Laul.S. Löugas V., Tönnisson E. Eesti csiajalugu. - Tallinn, 1982.
62. Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula // ISKOS, 4, Helsinki, 1984, S.183-193.
63. Jablonskytė-Rimantienė R. Maglemozinė ankstyvojo mezolito stovykla Maksimony IV (Varėnos raj. Merkinės apyl.) // MADA, 1966, 3(22), p.43-54.
64. Jablonskytė-Rimantienė R. Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynų kaime (Alytaus raj. Raitininkų apyl.) // MADA, 1969, 2(30)t., p.101-109.
65. Jankowska D. Spoteczności strefy południowo-zachodniobałtyckiej w dobie neolityzacji. Poznań. 1990.
66. Jørgensen S. Kongemosen. Endnu en Amose-Boplads fra Aeldre Stenalder // KUMI, 1956, S.23-40.
67. Kalevala V., 1972.
68. Kempisty E. Ostrodenne naszynie z Czarnej Hańczy i zagadnienie kultury narwskiej w Polsce // Wiadomości Archeologiczne, 1981, t.XLVI, zesz.1, s.15-22.
69. Kempisty E. Nowe materiały kultur paraneolitycznych na stanowisku 1 w Stachach, woj. Suwalskie // WA, 1984, XLIX, zesz.1. s.45-74.
70. Klein J., Lerman J.C., Damon P.E., Rolph E.K. Calibration of Radiocarbon dates // Radiocarbon, Philadelphic, 1982, Vol.24, No2, p.103-150.
71. Kostrzewski J. Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste // CSABR, S.55-64.
72. Kozłowski J.K., Kozłowski S.K. Epoka kamienia na ziemiach Polskich. Warszawa, 1977.
73. Kozłowski L. Młodsza epoka komienna w Polsce (neolit), 1924, Lwów, s.70-82.
74. Kozłowski S.K. Z problematyki polskiego mezolitu (cz. 10). Kościana harpuny i ostrza mezolityczne // Światowit, 1969, 30,s.135-152.
75. Kukawka S. Elementy północnowschodnic w rozwoju spoloczeństw kultury puckarów lejkowych na ziemi chełmińskiej // Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Toruń, 1987, s.141-162.
76. Kulikauskas P. Naujai aptiktą akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje // MAD'A, 1959, 2(7), p.33-41.
77. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archеologijos bruozai. V., 1961.
78. Kunskas R. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas. Paleogeografinės pastabos apie Biržulio červietę // LA-4, p.25-30.
79. Kunskas R., Butrimas A. Biržulio ežero krantų ir akmens amžiaus gyvenviečių kaita holocene // LA-4, p.66-79.

80. Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1984.
81. Larsson L. Some aspects of the Kongemose culture // PAIUL 1979/80, p.5-22.
82. Loze I. Arheoloģiskie pētijumi Lubānas zemienē // ZASRT, lpp.51-53.
83. Loze I. Agrais neolits Zvejsalās // LZAV, 1975, Nr.8, lpp.53-64.
84. Loze I. Jauni materiāli par agro neolitu Lubāna lidzenumā : Zvidzes apmetne // LZAV, 1983, Nr.6, lpp.89-100.
85. Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. Riga 1983.
86. Loze I. Arheoloģiskie izrakumi Ičas neolita apmetnē // ZASMAE, 1988/89, lpp.106-109.
87. Luho V. Die Askola-kultur // SMYA, 1950, 57, S.3-277.
88. Mazurowski R.F. Bursztyn w epoce kamiennej na ziemiach Polskich // Materiały stanoiżytne i wczesnośrodniowieczne. Warszawa, 1983, s.7-134.
89. Mikliaev A.M. The Hermitage museum under water // Museum. Paris, 1983, 137, p.67-69.
90. Moora H. Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva // SMYA, 1957, 58, S.225-232.
91. Motuza G., Girininkas A. Lietuvos geologinė sandara ir etnogenezė // Vakaruų baltų archeoloģija ir istorija. Klaipėda, 1989, p.3-13.
92. Rimantienė R. Die Herkunft der mesolithischen industrie in dem Bereiche des Neman (Nemunas) - Flussbassins // ME, S.485-502.
93. Rimantienė R. Šarnelės (Plungės raj.) stovyklė // AET 1972/73, p.7-9.
94. Rimantienė R. Šventojo. Narvos kultūros gyvenvietės, V., 1979.
95. Rimantienė R. Šventojo. Pamarių kultūros gyvenvietės. V. 1980.
96. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984.
97. Rimantienė R. Šventosios 6-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1982/83, p.15-17.
98. Rimantienė R. Šventosios 6-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1984/85, p.17-19.
99. Rimantienė R. Prabaltai ir baltai. 2. Archeologinės kultūros // Lietuvos etnogenezė. V., 1987, p.52-69.
100. Rimantienė R. Šventosios gyvenviečių tyrinėjimai // ATL 1986/87, p.20-23.
101. Rimantienė R. Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. V., 1989.
102. Rimantienė R. Šventosios 6-osios ir 4-osios gyvenviečių tyrinėjimai // ATL 1988/89, p.21-25.
103. Rimantienė R. Šventosios 4-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1990/91, p.31-34.
104. Schwabedissen H. Die mittlere Steinzeit im westlichen Norddeutschland, Neumünster, 1944.
105. Sloka J. Zivis Zvidzes mezolita un neolita apmetnē (VI-III g t.p.m.ē.) // LZAV, 1986, Nr.9, lpp.127-130.
106. Stadie K. Dic Steinzeitdörfer der Zedmar. „Festschrift Adalbert Bezzenberger dargebracht von seinen Freunden und Schülern“ Göttingen, 1921. S.148-160.
107. Strömberg M. Signs of Mesolithic occupation in South-East Scania // PAIUL 1985/86, p.52-83.
108. Šturm E. Akmens laikmets Latvijā I. Dziesvietas. Riga, 1927.
109. Šturm E. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus - See in Kurzeme // CSABR, S.411-422.
110. Šturm E. Neolita apmetne Dundagas Purciemā // SUM-1937, 1, Riga, lpp.46-54.
111. Šturm E. Dvictes un Lubānas kaula senlietas // SUM-1938, 1, lpp.71-82.
112. Šturm E. Sārnates purva mitnes // SUM-1940, 1, lpp.41-64.
113. Šturm E. Die Moorsiedlungen im Ostbaltikum und Westsibirien // Fornvännen, Stockholm, 1948, 43, S.362-364.
114. Šturm E. Die Steinzeitlichen kulturen des Baltikums. Bonn, 1970.
115. Tautavičius A., Grigalavičienė E. Piliakalniai ir jų radiniai // LAA-2, p.5-25.
116. Taute W. Die Stielspitzen-Gruppen im nordlichen Mitteleuropa // Fundamenta, 5, Köln-Graz, 1968.
117. Timofeev V.I. On the Early Neolithic Links between in the East-Baltic Area and Fennoscandia // ISKOS, 4, Vommala, 1984, p.36-41.
118. Timofeev V.I. Zabytki neolityczne obwodu Kaliningradzkiego i niektóre problemy neolitu strefy przybałtyckiej // Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Toruń, 1987, s.419-428.
119. Timofeev V.I. On the problem of the Early Neolithic of the East Baltic area // AA, 1988, Vol. 58, p.207-212.
120. Timofeev V.I. Neolithic Sites of the Zedmar Type in the Southeast Baltic Area // Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8 Nr.20. Lund, 1991, p.15-26.
121. Vang-Petersen P. Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark // Journal of Danish Archaeology. København, 1984, vol.3, p.7-18.
122. Vankina L. Sārnates tipo atradumi Latvijas neolita apmetnēs // AUE-11, lpp.39-52.
123. Vankina L. Par dažiem akmens laikmeta raga rikiem Latvijas teritorijā. // LZAV, 1984, Nr.4(441), lpp.86-99.
124. Vankina L. Arheoloģiskie izrakumi Sārnates purva apmetnē 1958 gada // Referātu tēzes ziņatiskai sesijai, velaitai 1958 gadā arheoloģiskiem

- izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedicijai Latvijas PSR teritorijā. Rīga. 1959, lpp.9-11.
125. Weber T. Vergleichende Studien zur Ertebölle-Kultur // Zeitschrift für Archäologie. Berlin, 1979, T.13, S.163-217.
126. Vēlius N. Senovēs baltų pasaulėžiūra. V., 1983.
127. Wiślański T. Kształtowanie się miejscowościowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury puchawów lejkowatych // PZP-II, s.165-260.
128. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų dižiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai // LA-5, p.5-49.
129. Zagorska I. Akmens laikmeta harpūnas Latvijā // LZAV, 1972, 8(30) lpp.80-98.
130. Zagorska I. Des Frümesolithikum in Lettland // Veröffentlichungen des Museum für Ur- und Frühgeschichte Postdam, Berlin, 1981, Bd. 14/15, S.73-82.
131. Zagorska I. Arheologiskie izrakumi Lapmažiemā // ZASMAE 1988/89. lpp.181-188.
132. Zagorskis F. Kreiču neolita kapulauks // AUE-III, p.3-18.
133. Zagorskis F. Kreiču neolita apmetne // LZAV 1963, Nr.4, p.23-35.
134. Zagorskis F. Agrais neolita laikmets Latvijās austrumdaļa // LZAV, 1973, 4(309), lpp.56-69.
135. Zagorskis F. Das spätmesolithikum in Lettland // ME, S.651-669.
136. Zagorskis F. Zvejnieku akmenslaikmeta kapulanka apbediju tipologija un chronologija // AUE-XI, lpp.7-24.
137. Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. Riga, 1987.
138. Żurek J. Osada z młodszej epoki kamiennej w Rzucewic, pow. wojherowski i kultura rzucewska // Fontes Archaeologici Poznaniensis 1953, Poznań, 1954, 4, s.1-42.
139. Артеменко И.И. Сосницкая культура // Археология СССР Эпоха бронзы лесной полосы СССР. М., 1987, с.106-174.
140. Березанская С.С. Средний период бронзового века в северной Украине. Киев, 1972.
141. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. М., Наука, 1978, с.193-197.
142. Бутримас А.Ю. Поздний неолит Жемайтской возвышенности // Автореф. канд. ист. н., Вильнюс, 1985.
143. Ванкина Л.В. Торфяниковая стоянка Сарнате, Рига, 1970.
144. Гириникас А. Различия наарвской керамики развитого неолита в Восточной и Западной Литве // ДБЛ, с.19-27.
145. Гириникас А. Расколки у оз. Крятунас //АО - 1983, с.421.
146. Гириникас А. Поздненаарвская культура в Восточной Литве //ДЛБ, с.37-50.
147. Гурина Н.Н. Олениостровский могильник, М.-Л. 1956.
148. Гурина Н.Н. Валдайская неолитическая культура // СА, 1958, 3, с.31-45.
149. Гурина Н.Н. К вопросу о позднепалеолитических и мезолитических памятниках Польши и возможности сопоставления с ними памятников северо-западной Белоруссии // МИА, М.-Л. 1966, с.14-34.
150. Гурина Н.Н. Из истории древних племен западных областей СССР // МИА, 1967, №144.
151. Гурина Н.Н. Исолит лесной и лесостепной зон Европейской части СССР // Каменный век на территории СССР. М., 1970, с.134-156.
152. Гурина Н.Н. Неолитические племена Валдайской возвышенности // МИА, 1973, 172, с.159-168.
153. Денисова Р.Я. Антропология древних балтов. Рига, 1975.
154. Долуханов П.М. Палеогеография усвятских стоянок // АС, Л., 1969, вып.11, с.41-47.
155. Долуханов П.М., Микляев А.М. К вопросу о датировке памятников каменного века и эпохи бронзы // АС, 1972, Л., вып. 14, с.7-11.
156. Долуханов П.М., Тимофеев В.И., Левковская Г.М. Стоянка Цедмар Д в Калининградской области // КС, 1975, с.76-83.
157. Долуханов П.М., Левковская Г.М. Романова Е.Н. Семенцов А.А. Черняевский М.М. Палеогеография и абсолютная хронология стоянки Зацепье // Доклады АН БССР, 1976, XX, № 9, с.817-819.
158. Долуханов П.М., Микляев А.М. Хозяйство и расселение древнего поселения юга Псковской области // Человек и окружающая среда в древности и средневековье М., 1985, с.51-58.
159. Егорченко Л.А. К истории населения Белоруссии в раннем железном веке // СЛ, 1982, № 1, с.54-61.
160. Ермолова Н.М. О костных обрезках из костерезной мастерской неолитической стоянки Парва I // МИА, 144, 1967, с.199-205.
161. Загорска И., Загорски Ф. Мезолит Латвии // КС 149, М.1977, с.69-75.
162. Загорская И.А. Костяные и роговые остряя и гарпуны каменного века из Восточной Прибалтики // Орудия каменного века. Киев, 1978, с.122-135.
163. Загорская И.А. Костяные орудия охоты и рыболовства каменного века на территории Латвии // Автореф. канд. дис. ист. наук. Вильнюс, 1983.
164. Загорская И.А. Рыболовство и морской промысел в каменном веке на территории

- Латвии // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита и раннего металла. Л. 1991, с.39-64.
165. Загорскис Ф.Л. Ранний и развитый неолит в Восточной части Латвии // Автореф. канд. дис. ист. наук. Рига, 1967.
166. Зайковский Э.М. Исследование памятников Подвилья // АО 1978, с.434.
167. Зайковский Э.М. Исследование в Белорусском Поозерье // АО 1979, с.361-362.
168. Зайковский Э.М. Раскопки неолитической стоянки Бабиновичи 1 // ДБЛ, с.28-35.
169. Зайкоўскі Э.М. Новое паселішча паўночнабеларускай культуры // Весці Акадэміі навук БССР. Мінск, 1982, с.82-88.
170. Зайковский Э.М. Раскопки неолитических поселений в бассейне р. Дисны // Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. V., 1983, p.46-48.
171. Зайкоўскі Э. Арнаментыка керамікі паўночна-беларускай археолагічнай культуры // Маастацтво Беларусі, Мінск, 1984, 2, с.37-39.
172. Зайковский Э.М. Неолит и бронзовый век Белорусского Подвилья // Автореф. канд. дис. ист. наук. Вильнюс, 1985.
173. Зайковский Э.М. Этапы развития неолита Северной Белоруссии // ДЛБ, с.23 -28.
174. Зимина М.П. Неолит бассейна р. Мсты. М., 1981.
175. Иностраницев А.А. Доисторический ченовъкъ каменного века побережья Ладожского озера. С-Петербургъ, 1882.
176. Ковнурко Г.М. Некоторые сведения о кремневых выходах на Северо-Западе СССР // МИА, Л., 1973, с.39-41.
177. Кольцов Л.В. Некоторые проблемы мезолита Волго-Окского междуречья // МЕ, р.275-298.
178. Кольцов Л.В. Кундская культура // Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики. М. 1977. с.120-135.
179. Кольцов Л.В. Мезолитические поселения Верхнего Поволжья // Археология и палеогеография мезолита и неолита Русской равнины. М., 1984, с.82-109.
180. Костылева Е.Л. Остатки ранненеолитической верхневолжской культуры на стоянки Сахтыш II // КС, 1984, № 177, с.47-52.
181. Крайнов Д.А. Фатяновская культура в этногенезе балтов // Проблемы этнической истории балтов, Рига, 1977, с.16-21.
182. Крайнов Д.А., Хотинский Н.А. Верхневолжская ранненеолитическая культура // СА, 1977, 3, с.42-68.
183. Крайнов Д.А. Фатяновская культура в этногенезе балтов // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. Рига, 1980, с.36-46.
184. Крайнов Д.А., Хотинский Н.А. Ивановские стоянки - комплекс мезо- и неолитических озерно-болотных поселений на Волго-Окском междуречье (маршрут Москва - Переславль-Залесский - Ростов - Ярославль) М., 1984, с.92-109.
185. Крайнов Д.А. Волосовская культура // Эпоха бронзы песной полосы СССР. М., 1987, с.10-28.
186. Ксяндоў У.П. Новыя помнікі позняга мезаліту ўсходняй Беларусі // Весці акаадэміі навук БССР, сер. грам. навук. Мінск, 1979 № 6, с.83-94.
187. Левковская Г.М. Природа и человек в среднем голоцене Лубанской низины. Рига, 1987.
188. Лийва А., Лозе И. Раadioуглеродное датирование раннего неолита в Восточной Прибалтике // Изотопно-геохимические исследования в Прибалтике и Белоруссии. Таллин, 1988, с.106-116.
189. Лозе И. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике // СА, М. 1969, 3, с.124-134.
190. Лозе И.А. Стоянка Лагажа (Лубанская низменность) // LZAV, 1972, №.6(299), с.57-73.
191. Лозе И.А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига 1979.
192. Лозе И.А. Вопросы картографирования находок янтаря эпохи неолита на Европейской части СССР // LZAV, 1980, с.73-86.
193. Лозе И.А. Раadioуглеродное датирование памятников каменного века Лубанской равнины // LZAV, 1982, № 8(421), с.36-45.
194. Лозе И. Нарвская культура и ее роль в этногенезе народов Восточной Прибалтики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов, Вильнюс, 1985, с.11-20.
195. Лозе И.А. Рыболовный закол эпохи неолита на поселении Звидзе // КС, 1986, с.78-82.
196. Лозе И.А. Комплекс культуры шнуровой керамики на поселении Кватаны II (Лубанская низина) // LZAV, 1987, № 7(480), с.23-36.
197. Лозе И.А. Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.
198. Лозе И. Орнамент на керамике эпохи неолита на территории Латвийской ССР // Народное прикладное искусство. Рига, 1989, с.90-105.
199. Лозе И.А., Лийва А.А. Хронология раннего неолита Восточной Прибалтики (по

- материалам населений) // LZAV, 1989, N 2(499), с.50-66.
200. Мейнандер К. Финны - часть населения северо-востока Европы // Финно-угорский сборник. М., 1982, с.10-32.
201. Микляев А.М. Памятники усвятского микрорайона. Псковская область // АС-11, с.18-40.
202. Микляев А.М. Неолитическое свайное поселение на Усвятском озере // АС-13, с.7-29.
203. Микляев А.М., Семенов В.А. Свайное поселение на Жижицком озере // Труды государственного ордена Ленина Эрмитажа. Л., 1979, XX, с.5-22.
204. Микляев А.М. Итоги 20-летних работ на юге Псковской и севере Смоленской областей // Археология и история Пскова и псковской земли. Псков, 1984, с.30-32.
205. Микляев А.М., Долуханов П.М., Гуман М.А. Усвяты IV, Наумого - озерные поселения эпохи неолита и бронзы в Верховьях Западной Двины // Археология и палеогеография мезолита и неолита Русской равнины. М., 1984, с.67-81.
206. Микляев А.М., Мазуркевич А.Н., Долуханов П.М., Зайцева Т.И. О раннем неолите Севера Смоленской и Юга Псковской областей. // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС, М., 1987, с.169-170.
207. Микляев А.М., Короткевич Б.С., Мазуркевич А.Н. Результаты археологических исследований на юге Псковской и севере Смоленской областей в 1962-1987 годах // Итоги археологических экспедиций. Л. 1989, с.9-18.
208. Моора Х.А. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, с.49-141.
209. Моора Х.А. О древней территории расселения балтийских племен // СА, 1958, 2, с.9-32.
210. Неприна В.І. До вивчення неолітичної доби на території Північно-Східної України // Археологія, Київ, 1982, N 4, с.3-15.
211. Ошибкин С.В. Неолит Восточного Приполярья. М. 1978.
212. Паавер К. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965.
213. Панкрушин Г.А. Мезолит и неолит Карелии. Л., 1978, 2.
214. Раушенбах В.М. Неолитические племена бассейнов Верхнего Поволжья и Волго-Окского междуречья // Этнокультурные общности лесной и лесостепной зоны Европейской части СССР в эпоху неолита. М., 1973, 172, с.152-158.
215. Римантене Р.К. Стоянки раннего неолита в юго-восточной Литве. // Древности Белоруссии. Минск, 1966, с.54-62.
216. Римантене Р.К. Хронология неолита Литвы // КС, 153, 1978, с.31-34.
217. Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. Л., 1983.
218. Сорокин А.Н. О происхождении бутовской культуры // Вопросы археологии и истории Верхнего Поволжья. Боровск, 1988, с.4-6.
219. Сорокин А.Н. Бутовская мезолитическая культура. М.1990.
220. Сиргееен Я. Гарадзішча при наслідічні Бабінавічы // Наш край, Мінск, 1926, № 8-9(11-12), с.57.
221. Телегин Д.Я. Неолитические памятники Северной Украины и Южной Белоруссии// МИА, 172, Л., 1973, с.173-183.
222. Телгин Д. О роли носителей неолитических культур Висло-Двино-Днепровского междуречья в этногенетическом процессе. // Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1985, с.97-99.
223. Телегин Д. Я. Днепро-Донецкая культура // Археология Украинской ССР, Киев, 1985, 1, с.156-172.
224. Тимофеев В.И. К вопросу о временных различиях некоторых памятников раннего неолита Восточной Прибалтики // КС, 1975, 141, с.18-24.
225. Тимофеев В.И. Раскопки неолитических стоянок в Калининградской области // АО-1975, с.45-46.
226. Тимофеев В.И. Памятники каменного века восточной части Калининградской области // КС, 157, 1979, с.61-69.
227. Тимофеев В.И. Работы на Цедмарском торфянике // АО-1978, с.40-41.
228. Тимофеев В.И. Неолитические памятники Калининградской области и их место в неолите Прибалтики // Автореф. канд. дис., 1980.
229. Тимофеев В.И. Керамика неолитического поселения Утиное Болото 1 // КС, 1983, 173, с.103-108.
230. Тимофеев В.И. Новые находки мезолита и раннего неолита в Ленинградской области // Новое в археологии Северо-Запада СССР. Л., 1985, с.11-15.
231. Тихоненков И.М. Новые памятники каменного века Северной Белоруссии // Белорусские древности. Минск, 1967.
232. Третьяков В.П., Григорьев Г.П. Некоторые вопросы неолита Прибалтики // СА, 1968, 4, с.271-275.

233. Урбан Ю.И. Поселение и могильник Иловец // КС, 1973, № 137, с.107-114.
234. Урбан Ю.И. Исследование поселений эпохи неолита в Калининской области // Из прошлого Калининской области. Калинин, 1974, с.18-36.
235. Урбан Ю.И. К вопросу о ранненеолитических комплексах в Калининском Поволжье. // Восточная Европа в эпоху камня и бронзы. М., 1976, с.64-70.
236. Фосс М.Е. Древнейшая история северо европейской части СССР // МИА, 29, М., 1952.
237. Хотинский Н.А. Палеогеографические основы датировки и периодизации неолита лесной зоны Европейской части СССР. // КС, 1978, 153, с.7-14.
238. Цетлин Ю.Б. Неолитическая керамика стоянки Ивановское VII // КС, 169, 1982, с.7-13.
239. Чеснис Г.А. Антропологический тип людей позднего неолита и раннего бронзового периода древней Пруссии // Введение в практику новых методов судебной медицины и криминалистики. Каунас, 1987, с.100-101.
240. Чарняўскі М.М. Неаліт Беларускага Паіямонія // Мінск, 1979.
241. Чарняўскі М.М. Старожытны бурштын паяўночай Беларусі // Помнікі культуры: Новия одкрыцці. Мінск, 1985, с.156-159.
242. Чернявский М.М. Новое неолитическое поселение на кривинском торфянике // Доклады к XI конференции молодых ученых Белорусской ССР. Минск, 1967, с.372-385.
243. Чернявский М.М. Исследование неолитических поселений Кривинского торфяника. // Древности Белоруссии. Минск, 1969, с.71-88.
244. Чернявский М.М. Новые данные по спорным вопросам бронзового века Белоруссии // Белорусские древности. Минск, 1967.
245. Чернявский М.М. Исследования в бассейнах Немана и Западной Двины // АО, 1973.
246. Чернявский М.М. Хронологические рамки неолита в северо западной Белоруссии // КС, 1978, 153, с.42-46.
247. Чёрнявский М.М. Древнейшие рыболовные орудия Северной Белоруссии // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита - раннего металла. Л. , 1991. с.91-95.
248. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. М., 1992.
249. Янитс К. Мезолитическая стоянка в Лспакозе (центральная Эстония) // Известия АН Эстонской ССР, Таллин, 1975, 24/1, с.70-73.
250. Янитс Л.Ю. Поселение эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайиги. Таллин, 1959.
251. Янитс Л.Ю. Неолитическое население Валма // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, с.32-75.
252. Янитс Л.Ю. Новые данные по мезолиту Эстонии // МИА, 126, 1966, с.114-123.
253. Янитс Л.Ю. Неолитические памятники Эстонии и их хронология // МИА.Л., 1973, 172, с.202-209.
254. Янитс Л.Ю. Раскопки неолитического поселения Кяэпа // ЕТАТ, 1976, 1, с.45-48.
255. Янитс Л.Ю. Ранненеолитические культурные группы в Эстонии // Новое в археологии СССР и Финляндии. Л., 1984, с.16-21.
256. Янитс Л., Янитс К. Поселения каменного века Эстонии // Pabaltijo gyvenvietės nuo seniausių laikų iki XIV amžiaus. V., 1992, с.24-27.

Origin of the Baltic culture. Summary

The origin of the Baltic culture is resiliently connected with the Narva culture. That's why solection of questions of the origin of the origin of the Narva culture and its evolution is identical to the ascertainment of the origin of the Baltic culture.

Majority of the East-Baltic archaeologists are in search of sources of the Baltic origin in comparatively very late period-in the last quarter of the 3rd m. and at the beginning of the 2nd m.B.C. The classical thesis of the Indo-European theory, that Balts ancestors, at the time mentioned named as people of the Corded Ware culture, came to the East Baltic area from the South and South-West and having amalgamated with local people overpowered them, needs correction. The latest researches of the neolithic and early Bronze age in the East-Baltic area tell otherwise: the Balts are locals - the inhabitants of the post-glacial epoch. This work concerning the neolithic age is devoted to prove it.

The latest archaeological reseaches showed, that during the neolithic and the Early Bronze age the Narva culture was very distinct and original in the East-Baltic area. The roots of this culture reach the mezolithic Kunda culture. And the origin of the latter is resiliently linked with the Maglemosian-Kungemosian and Swiderian type cultures. The Kunda culture was a constituent part of the North Europe culture cycle, on the basis of which the neolithic Ertebølle and Narva, probably, progermanic and probaltic, cultures were developing later.

The Narva culture was the main culture of the East-Baltic area during the whole Neolithic and Early Bronze age. On the basis of it the Rusticated Pottery culture was forming at the end of the Early Bronze age already. That's why the Narva culture which has not been investigated more consequently till now, because this culture in the East-Baltic area was marked out only two decades ago, is the base of the Baltic culture. Researches of this culture are urgent for ethnic history, because the main features of the Baltic culture were forming during existance of the Narva culture.

Peculiarities of the Narva culture in the North-Eastern and South-Western areas

Material and spiritual culture of the inhabitants of the East-Baltic area in the Neolithic and Early Bronze age is analysed in detail in this work. 7 periods are marked out in the North-Eastern area of the Narva culture and 4 periods - in the South-Western area of it (table 1 and map 1).

The monuments of the Narva culture dating

from the period I_{1a} are the earliest. They cover the period 4800-3500 B.C. So far, the monuments of this period have been discovered in the North-Eastern territory of the Narva culture. Those are Zvidzē (Lithological stratum 9-13), Uosa (lith. stratum 4-5), Akalis, Rudnia-Sertejskaja settlements. That corresponds to the second part of the atlantical period.

The analysis of clay mass of ceramics of the period shows, that traditions of the Narva culture began varying in the period I_{1a}, though most often pounded shails and chopped plants were put into clay mass. Pots were modelled out of separate bands 6-9 cm wide.

Forms of pots were not various. Those were pots with mouths of forms I_{a,b,c,c1,d,d1,e}; C_{1,2}; CS and S_{1,2}. Pots were with pointed, thickened bottoms, pointed cone-shaped, oval cone-shaped or oval. Two types of pots existed: narrow and tall, with pointed conic bottoms and also wide ones, cauldron-shaped with oval or oval conic bottoms. The ratio of the height and width of the first is 1,5:1, the ratio of the second type is 1:1. Small dishes were oblong, boat-shaped, with oval bottoms, the ends of some were slightly heightened, those of the others were of equal height.

Pots were decorated in the upper part, below the edge of the opening and with the only one ornamental motif. In the settlements mentioned only 22 ornamental elements and 102 ornamental motifs are known (fig.5-8).

In the period I_{1a} many wares were made out of bone and horn. Among arrow-tips not a few needle-like ones - I₁₋₇, osier leaf-shaped tips II₁₋₅, tips with wingcases - III₁₋₄, conic tips - IV₁₋₁₀ and tips with fixable blade (fig.9-13) are found. Harpoons found in the settlements are of four types, daggers - of two types (fig.15). Fish-hooks are solid or composite (fig.16-17), but horn-picks and axes are tanged (fig.18-19). Chisels are out of bone and horn - I₁₋₂ types (fig.20), gouges were made out of tube-like bones cleaved along (fig.21). Wares made at angle of 45° were characteristic to the settlements of the Narva culture. It is interesting, that majority of bone and horn wares were known in the Kunda culture already.

The reseaches ascertain, that the Narva culture as the whole of bone, horn, flint and stone wares mentioned and ceramics was developing locally (in the East-Baltic area).

Settlements of the period I_{2a} are found in the

North-Eastern as well as in the South-Western territories of the Narva culture. This period covers 3500-2900 B.C. and corresponds to the transitional period from the Atlantical to the Subboreal one.

Narva the 1st, the 3rd, Berezje, Zacenje, Žemaitiškė 3B, Osovec IV and other settlements in which, as well as in the settlements of the period II_a, pottery of the same form, wares out of bone-horn, flint and stone have been found, are known in the North-Eastern area of the Narva culture. But there were novelties as well. The number of pots with mouths of forms C₂ and CS increased, needle-like tips of forms I₈₋₉, osier leaf-shaped tips with distinct helves of types II₂₋₇ and with undistinct helves of types II₈₋₁₂, conic tips of types III₁₁₋₁₆, barbs of types V₁₋₂ as well as harpoons of new types I₅₋₁₄, horn picks with a hole for a handle appeared.

Hint wares as well as in the previous period were very rare. Among the wares some Episwiderian, leaf-shaped, rhomboid tips, wide scrapers, side cutters, knives were met with.

Monuments of the period II_a of the South-Western area of the Narva culture are still scarcely known. Those are Zedmar A, Utinjo Boloto the 1st, the 2nd, Šventoji the 4th, Dudka settlements.

Unlike ceramics of the North-Eastern area of the same period flat-bottomed pots appear in Utinjo Boloto the 1st, Zedmar A, Dudka settlements and the pots with S-formed mouths make the greatest quantity. Appearance of these features is connected with the influence of the Funnel-Beaker culture (period A-B) on the Narva culture.

Less bone and horn wares are found, but they have the same forms as those in the settlements of the North-Eastern area of the Narva culture (fig.51). Chisels out of antlers discovered in Zedmar A settlement stand out against all the bone and horn wares found in the settlements.

Flint wares are scarce in the settlements of the South-Western area of the Narva culture. Lancet-shaped tips, trapezium prevail, triangle tips with a flat and convex base, rhomboid, episwiderian tips are of the same types as those in the settlements of the North-East of Narva culture. A lot of wooden wares have been found in Šventoji the 4th and other settlements: bows, perch plankings, fragments of boats, oars, tools for fishery.

The settlements of the period II_a of the South-Western area of the Narva culture form a distinctive group of monuments of the transition from the early to the middle Neolithic age. Noticable ties of the Narva and Funnel-Beaker, the Narva and Ertebølle cultures are observed in the inventory of the settlements of this period.

Monuments of the period II_a of the middle Neolithic age of the North-Eastern area of the Narva culture have been investigated much more.

Part of archaeologist (L.Janits, I.Luoze) consider, that the existance of the Narva culture came to an end with the beginning of this period. But the latest archaeological researches and F.Zagorskis works show, that the Narva culture didn't continued to exist in the middle Neolithic age. In this period the territory of the Narva culture changed when inhabitants of the Comb-Pit marked pottery culture intruded upon the North-Eastern territories of it. The greater influence of this culture is marked on the right bank territory of the Daugava river. The territory of the Narva culture diminished in this period. The Comb-pit marked pottery culture consolidate, thought not at once, the Northern (Estonia, Sankt-Peterburg, Novgorod) areas. But a reverse process is taking place as well-narvanization (the Southern area of Pskov, Eastern Byelorussia and the Western area of Smolensk).

Under the influence of the Comb-pit marked culture a number of pots with mouths of C and CS forms increased greatly in the North-Eastern settlement's of the Narva culture (Piestinia, Zvidzé Babinoviči the 1st, the 2nd, Žeimenis lake the 1st, Usviaty IVB and others), ornamentation of pots became diverse. Pots with the whole surface decorations of comb or astensible comb impressions appear. In this period the quantity of winding motifs of ornament spread. All the motifs of ornamentation characteristic to the early Neolithic period remained in decoration of pots (fig.67-71).

Almost all the types of wares used in the early Neolithic period are known among bone and horn wares. But new ones appear too. Those are: osier leaf-shaped tips of type II₈, conic tips of types III₁₇₋₂₄ (fig.74-75), harpoons of types I₁₄₋₁₆, daggers of type I₃, folding fish-hooks of types II₇₋₉ (fig.76-78).

A number of flint wares increases in the settlements of the period II_a. Flint was brought to the East Baltic area from the upper reaches of the Nemunas basin and the Valdajus eminences. Among flint wares leaf-shaped, trapezia-like, rhomboid, lancet tips are known. Episwiderian tips remain as well (fig.80-81). A number of blade for tools of hunting and fishing increases. The greater part of flint wares were made out of blades, less frequently out of flakes (fig.82-88). More and more wares out of shale are detected in the settlements. Ties with Ugro-Finns who used to bring shale and import amber livened up.

In this period amber wares begin spreading in the North-Eastern are of the Narva culture: pendants, beads, small buttons, disks, zoomorphical figures (fig.91).

In the inhabited areas of the Comb-pit marked pottery culture a complicated cultural and ethnical process was taking place, which resulted in formation of the 5th group pottery of Comb-pit marked

pottery culture, distinguished by L.Janits and which is very close to the pottery of Piestinia type. In the inventory of the settlement of the Usviaty culture marked out by A.Miklajev features characteristic almost only of the Narva culture are observed. There are some peculiarities in the pottery of the group of monuments are observed. There are some peculiarities in the pottery of the group of monuments found around the Usviaty lake; the peculiarities were inherited from the Linear Band pottery known in Rudnia-Sertéjskaja and Dubokraj the 5th settlements.

Many monuments of this period have been found in the South-Western territory of the Narva culture. The most substantial features of the Narva culture were revealed in this period. This is evident from the inventory found in Šventoji 1B, 2B, Sarnaté A, F, I, K, N, S, X, Y, Z, Daktarišké the 5th, Purciems A, B, C, F, G settlements. Here, unlike ceramics found in the North-Eastern area of the Narva culture, most often only wide, sharp-bottomed pots, the ratio of height and width of which is 1:1, and ablong small dishes-lamps are found. In the pottery pots with mouths of form C prevail (fig. 94-95). Ornamental motifs are scarce, they are traditional and characteristic of almost the whole territory of the Narva culture. Two groups of settlements are distinguished here: Northern (Sarnaté) and Southern (Šventoji), in the pottery of which greater difference is not in forms of pots but in their ornamentation. It can be explained by the fact that the influence of the Comb-pit marked pottery culture was much greater in the Northern area.

Bone and horn wares are scarce in the inventory of the settlements of this territory. Among harpoons that are known in the North-Eastern territory of the Narva culture there are those of type I₁₇ and new ones of type I₁₈.

Flint wares are scarce. A little more flint wares have been found in Sarnaté settlements only, together with the pottery of the first group.

Amber wares are scarce too, but forms of the wares found are not the earliest. Wares, pendants, for example, were made out of natural amber pieces of various forms with V-perforations drilled in one end.

Much more monuments of the period II_{2a} of the North-Eastern area of the Narva culture have been detected. This period covers 2500-2100 B.C. and corresponds to the Subboreal period of coolness S_{b1b} when the Comb-pit marked pottery culture spread wide in the East Baltic area. As well as in the earlier period of the Narva culture the influence of the Comb-pit marked pottery culture exerted on the Narva culture in the period II_{2a} was less on the left-bank territory of the Daugava river than in the right-bank one. A number of pots with mouth of

form C increases especially, they make from 51 to 78% in the settlements of the Eastern Lithuania and the Lubana lowland and up to 15% in the Northern Byelorussia and the Southern area of Pskov. In this period a number of small dishes-lamps decreases and the first flat-bottomed pots appear in this territory. The total sum of ornamental motifs of pots reaches about 160 (fig. 109). Pots are decorated as earlier-most often in the upper part, below the opening. Besides traditional to the Narva culture and comb marks which had appeared in the period I_{2a} already, prints of cord and textiles started being used.

Bone arrow tips of the period II_{2a} are identical to arrow tips of the period II_{1a}. Harpoons became more various. Harpoons of types I₁₉₋₂₅ (fig. 118-120), folding fish-hooks of type I₁₈ (fig. 122), wedge-shaped chisels (fig. 123), gouges of types I₁₋₃, tanged horn axes of types I₂₋₃ (fig. 124-125), pins of type I₁ (fig. 128), needles of net weaving (fig. 129) and other things appeared. Among flint wares triangle arrow tips appear (fig. 130), but arrow tips known earlier remain as well. Other flint wares were made of blades most often. In the settlements found in the Eastern and Southern part of the North-Eastern territory a number of wares out of flakes increases.

The settlements are abecendant of stone tanged axes, small shale chisels, net sinkers, tanged hooks (fig. 132-133).

During the whole period of existance of the Narva culture the most frequent use of amber wares, mostly for ornaments, was observed. It was cleared up in the latter decade that amber was imported from the South-Eastern coast of the Baltic sea and was worked over in separate centres in accordance with the inhabitants of the North-Eastern part of the Narva culture needs and then -ready-made production only-was exported to the Ugro-Finish world, to the North-Eastern Europe. One of such centres for processing amber considered the settlements of this period in the Lubana lowland (East Latvia).

The piled up inventory of the period II_{2a} of the Narva culture from South-Western settlements show, that the Funnel-Beaker and the Globular Amphora cultures, which were not able to overpower the Narva culture, began penetrating here. It's worth mentioning that the Narva culture had influence on the Funnel-Beaker culture which was farther to the South.

Majority of archaeologists have not found the Narva culture in the late Neolithic period at all. The cultures of the Northern Byelorussia and of spongy pottery of the late Neolithics were distinguished in the North-Eastern territory of the Narva culture. In the South-West Bay coast (Ržucewo) culture had many features of the late Narva culture. It was the

only culture where signs of the Corded Ware pottery culture prevailed in ceramics only.

After a detailed analysis of the archaeological material of the period III_{1a} we see that traditions of the Narva culture were carried on, the further development of the Narva culture is noticed in the North-Eastern territory of the Narva culture and partly in the South-West of it. The period III_{1a} covers 2100-1800 B.C. and corresponds to the partial thaw of the Subboreal (Sbz) period. In this period ceramics detected in Žemaičių the 1st, Einiai, Abora, Krivina 1A, 2A, Usviaty IVB (the 3rd stage of building), Naumowo B and Šašalovka and other settlements in the transitional stratum from B to A is uniform. It is light, friable, spongy. Pounded snails and plant admixture prevail in the mass of clay. Pots, like in the early Neolithic age were modelled of bands 4-10 cm wide. Pots were with pointed and flat bottoms. A number of Zedmar type pots increased (fig. 155). A number of pots with mouths of form I decreased in this period. At the expense of those a number of pots with mouths of forms C and C increased. It is interesting, that the main forms of pots of the IIInd stage of the Narva culture remain in the settlements of this period. The influence of the Corded ware culture on the ceramics is very weak - it is the use of separate ornamental motifs only.

Types of bone and horn wares are identical to those detected in the older settlements. It is obvious from tips (fig. 160-164), harpoons (fig. 165-167), daggers, chisels (fig. 168-169), axes, gouges (fig. 171-172), pins (fig. 173), types of fish-hooks, which have been discovered in the older settlements of the Narva culture.

A number of pendants out of bone plates increases greatly in the settlements of this period (fig. 174). Among flint wares triangle, prolonged rhomboid, laurel leaf-shaped tips dominate. Lancets and trapezia become fewer. Flint tanged axes are of irregular quadrangular transverse section with slightly widening blade and wundud beatt. Other flint wares-knives, scrapers, drills were made out of flint blades most often.

Stone axes with a perforation for a helve appear in this territory, a number of small shale chisels increases.

Among amber wares pendants make the majority, they are even of 13 types (fig. 176). Asymmetrical pyramidal pendants, polyhedral beads, triangle and small triangle buttons with rounded ends are among the new wares.

Part of researchers assert that a great deal of completely new inhabitants-indoeuropeans-probalts - had to come to the North-Eastern territory of the Narva culture in the period III_{1a} (R. Rimantienė 1987, p.60, fig.8; И.Л.Лозе 1979, c.132). But the

datum of - researches of the monuments of this period don't allow to make such conclusions concerning the North-Eastern territory of the Narva culture. The conclusions about the great importance of the Corded ware culture in this territory made by the authors from not very numerous datum (e.g. Kvapanys II settlement) are not well-founded yet.

The inventory of the monuments of the late Narva culture from the period III_{1a} show, that the influence of the Baltic Corded ware culture on local inhabitants was minimal. The further developmental process of the Narva culture is observed in the North-Eastern territory of the Narva culture.

The monuments of the South-Western area of the Narva culture are scarce in the period III_{1a}. Those are Daktariškė 1, Sarnatė A, G, S, Šventoji the 6th, 26th, 28th settlements where ceramics discovered has forms known in the settlements of the periods II and III of the Narva culture, and its ornamentation is not complicated and not various (fig. 180). Pots differing in density of clay mass and having well pounded granite in its composition were found in Šventoji the 6th settlement. Ornamentation differs as well. Pots of this type are close to pots of the Globular Amphora culture.

It is interesting, that the narvic pots of this period were not decorated with card stamps though side by side with the inhabitants of the Narva culture people of the Baltic Corded ware culture had been living for some centuries already. That was the consequence of the reticence and isolation of the Narva communities.

In Šventoji the 6th settlement spearheads of two types have been discovered - one of them is V₁, other - VI₂ (fig. 147).

Flint wares are met in the settlements more frequently than earlier. Triangle tips prevail, but there is abundance of lancets, trapezia and rhomboid tips too. Other wares are close to those discovered in the area of the eminence of the Nemunas basin.

Not many amber wares have been found. Big boat-shaped buttons with two V perforations drilled out obliquely stand out among them.

Three oaken parts of wooden ploughs, wooden dollies and a bone sickle with fixable flint blade found in Šventoji the 6th settlement show, that the inhabitants were earling their living by agriculture.

In the South-Western territory of the Narva culture during the period III_{1a} Bay Coast culture was developing. This culture was developing at the merging point of two indo-european-Northern and Southern - cultures. The most distinct difference between new-comers and local people was in their ceramics only, thought the new-comers were not able to avoid the influence of the local people too.

People of the Corded Ware culture having

come to the strange for them natural environment simply were unable to change the stereotypes of the household and spiritual life characteristic to the inhabitants of the Narva culture. The new-comers having come to the South-Western areas of the Narva culture, didn't create new ethos because the local people were not ousted completely or assimilated. The phase of the existence of the new-comers' culture was too short, besides, they didn't dominate neither in economic-social nor in spiritual life. There is no possibility to trace the succession of Bay Coast and Western Balts burial mound cultures, Bay Coast and Rusticated pottery cultures in the South-Western territory of the Narva culture. To ascertain this a consecutive archaeological typologisation is indispensable, newly investigated monuments are missing, e.g. settlements of the Western Balts' burial mound culture are not known. That is why it is still impossible to relate Bay Coast culture with the formation of the Baltic culture.

The development of the Narva culture in the South-Western area stopped in the period III_{1a}. But still its features were noticeable in Bay Coast and the Rusticated pottery cultures for a long time.

The Narva culture in its North-Eastern area continued developing. The ceramics discovered in Lagaža, Kretuonas 1D, Žemaitiškė the 2nd, Žemaičiškė 3A, Krivina the 3rd, Naumowo (stratum A), Sertėja the 2nd and other settlements of the period III_{1b} have all the features of the ceramics of early and late stages of the Narva culture.

The ceramics of this period concerning the composition of clay mass is various. In all the settlements pounded snail and plant admixture prevail in the most of pottery clay. But in Krivina the 3rd, Naumowo A, Usviaty IV A (pottery of Lubana type) settlements pounded granite and sand is put into the mass of the narvic pottery clay. Pots discovered were either point-bottomed or flat-bottomed (fig. 183), they were decorated with characteristic to the pottery of the Narva culture ornamental motifs, which consisted of little grain, oval, oblong quadrangle pits, apparent comb impressions, stamps, textiles stamperes (fig. 188). In the inventory of the settlements of this period some peculiar renaissance of the early period of the Narva culture is observed. That is connected with the disappearance of the Comb-pit marked pottery and incapacity of the Corded ware culture to take up with the Narva culture.

The Lubana type pottery in the North-Eastern area of the Narva culture standing out against the pottery of the late Narva culture had been formed under the influence of the Comb-pit marked pottery and the late Narva cultures.

In this period inhabitants used very widely bone and horn wares in their life and industry. New conic tips of types III₃₁₋₃₂ (fig. 189), spearheads of type

II₁₃, harpoons of types I₃₁₋₃₄ (fig. 192-193), pins of type I₄ (fig. 197) appeared. Other bone and horn wares repeat the forms of those detected in the settlements of the earlier periods of the Narva culture.

Flint inventory decreased in the settlements in comparison with the period III_{1a}. Generally, flint wares were most often made out of blades (60%), flakes (25%) and chopped parts. The wares were wide, their blade were retouched with a flat retouch. Triangle, rhomboid, leaf-shaped tips prevail in the settlements, rarer trapezium-shaped and lancet tips are met (fig. 198). Scrapers were wide, sometimes with coating even (fig. 199). Axes were of several types, resembling oval axes, other - like horn tanged axes of quadrangle cross-section with rounded butts.

Typological analysis of flint wares show, that the main types of wares were spreading together with raw material from the upper reaches of the Nemunas and the Valdaj eminences.

Stone axes are of quadrangle cross-section with a quadrangle butt and slightly widening blade. Stone axes with perforation for a hilt were met.

Huge stones with a conic eminence in the centre for a purpose of grinding are interesting (fig. 201). Besides, the settlements are abundant of small chisels and scoops made out of shale that remind of forms of tanged stone axes.

A number of amber wares in the settlements decreases. Trapezium-shaped, more seldom triangle pendants, cylindrical beads, small segmental buttons prevail in all the settlements. Around the Lubana lake a centre for processing amber continued flourishing.

In the inventory of the late Narva culture of the period III_{1b} the further continuation of the Narva culture is observed. In the period mentioned the Narva culture as if self-isolated and features characteristic of the early Narva culture were revealed again. Elements of the Comb-pit marked pottery and Corded ware cultures were still found in this period, but they were slowly decomposing, levelling and finally joined the late Narva culture.

Not many settlements of the late Narva culture of the period IV_{1a} are known yet. Those are Kretuonas 1C, Papiškės IV peat-boggy, Zareče the 1st, Dvuchpolje the 1st, Plisa the 1st, Krivina 2A, Usviaty IV (of slope), Udviaty the 1st, Uzmenė settlements. This is the last period of the Narva culture in the settlements of which types of wares and ceramics characteristic of the earlier periods of the Narva culture were found. This period covers 1600-1400 B.C., which corresponds to the end of the Sb₂ (Subboreal), that is the end of the subboreal period of the thaw. In this period features characteristic of the Rusticated (pottery and the Dauguva-Dnieper cul-

tures begin developing. They are important in pottery. Those are pots with mouths of form I. Their form is close to pail-like dishes. The mouths of the same type are found among pots of Zedmar type, only their part near the bottom is very profiled and reminds of the form of a tulip flower. Small barrel-like pots or pots with mouths of form I appear (fig. 202-204). Point-bottomed pots of cauldron (kazan) type remain, but flat-bottomed pots prevail.

Side by side with the ordinary ornamentation of pots characteristic of the Narva culture, pots decorated with ornamental motifs typical to the Rusticated pottery culture appear. Vertical strokes going down from the mouth of a pot are among the most distinct motifs (fig. 204-205). A number of pot decorated with plant motifs that had been known in the Narva culture in the first period already increases. The inhabitants of the late Narva culture used pottery ornamentation motifs spread in the Tšinec and Sosnic cultures: barbed wire-shaped and oval big pit impressions.

In this period slight peculiarities of the pottery ornamentation were revealed in the territory of the late Narva culture. In the Eastern part of it - Usviaty and Krivina microregions - motifs of various notches, comb impressions which were laid out on the whole surface of the pot prevailed, while in the Western part of it - on the Kretuonos lakeside - traditional for the early Narva culture lay out of ornamental motifs below the mouth of the pot and rarer lay out of ornamental motifs in zones prevailed. The latter way of decoration was adopted from the pottery ornamentation of the Comb-pit marked pottery culture.

Abundance of bone and horn wares is observed in settlements. Succession of types bone and horn wares from the middle to the late Neolithic age is very distinct. It is interesting that conic tips decreased in number or almost disappeared at all. Fir-tree-shaped tips of type I₁₄ remained and spread very widely. Case tips of type VII₁, that were most widely used in the early mound period spread (fig. 209). Among harpoons wares of types I_{1,20,33,35} spread. Harpoons of types I_{20,35} which were preserved even till the early iron age spread especially widely. Abundance of tanged chisels with narrowing blade (fig. 212), horn tanged axes (fig. 213-214), scoopers (fig. 215), needles for net weaving (fig. 207:22), awls (fig. 217), cases (fig. 218), daggers (fig. 218-219), pins (fig. 220) and various pendants is observed in the settlements. Wares of types I₁₁₋₁₅ are among the new pendants (fig. 222-226).

A number of flint wares in comparison with the period III_{1b} of the Narva culture decreases, apparently because of the wider use of metal tools and weapons. This fact is confirmed by discoveries of stone forms for casting, clay crucibles. Among flint

wares traditional types of wary remain (fig. 226-236). Stone axes are of two forms: tanged and those with a perforation for a helve (fig. 237).

A number of amber wares decreases. Trapezium-shaped pendants, necklaces with perforations drilled in them, tube-like beads are found in the settlements.

Economy of the inhabitants of the Narva culture

In the period of the Neolithic age the main branches of economy in the territory of the Narva culture were hunting, fishing and foodgathering. That is confirmed by the inventory connected with those branches of economy and found in the settlements of the periods I_{1a,2a} and paleoosteological material. People were building overground (Žemaitiškė 3B settlement) and semi-subterranean (Narva I settlement), oval or irregular formed living buildings. Buildings of the middle Neolithic age were of two types as well: overground (Pakretuonė 1B settlement) and semi-subterranean (Pakretuonė the 3rd settlement) buildings. Buildings were of pillar construction. Their forms had two types too: oval-irregular and quadrangular (Pakretuonė 1B, Sarnatė T, K, F, Zvidzė settlements).

People used skiffs (Šventoji 2B settlement), oars, coffer-dams for fishing.

The first news about economy reach us from the middle Neolithic age. This is confirmed by paleoosteological material. Bones of small and neat cattle made from 0,7 to 2,16% already. Flint blades for sickles, small clay whorls found in the settlements tell about economy. Funnel- Beaker culture had great influence on spreading of economy in the territory of the Narva culture.

From the very beginning of the formation of the Baltic culture the main branches of economy in the South-Western and North-Eastern areas of the Narva culture were developing in a different way: in the South-Western part-agriculture and cattle-breeding and in the North-Eastern part - cattle-breeding. Natural conditions, different level of dealing with neighbouring tribes and profitableness of hunting-fishing and food-gathering had great importance for it.

The development of the economy of the Narva culture in the late Neolithic age and the old Bronze age can be divided into 3 stages: the first stage covers XX-XVII c.B.C. In this period traditional branches of economy remain: hunting, fishing and food-gathering. Even during the greatest spreading of the Corded Ware culture the quantity of domestic animal bones made from 1,9 to 14% of the overall paleoosteological material.

Long quadrangular buildings of pillar construction with 3-8 quarters began being built. The length of houses reached 14-16 m and up to 2,5-3 m of

width. Roofs were pitched as marks of posts in the middle of buildings were found. In separate quarters of the building different work was done: processing of horn, bone, wood, flint, skin. Traciological researches helped to determine this. So, it is possible to assert that the community had distinct division of labour. Separate quarters with hearths show that separate kindred families which formed patronymy were living in the tribal community in this period, because still low production, level didn't allow a separate family to be independent.

During the second period - XVI-XIV c.B.C. - metal wares out of mixture of copper and tin appeared in the territory of the developing Baltic culture. Metal wares spread in the North-Eastern territory of the Narva culture much less than in South-Western part. It is considered that metal wares in comparison with stone ones raise labour productivity up to 25%. But such labour productivity in the North-Eastern territory of the Narva culture is not observed. Appropriational economy remained here for long. Infertile soil predetermined, that good hunters became good warriors. So, it is possible to assert that spreading of the Rusticated pottery culture was connected with penetration of bellicose tribes (descendants of the late Narva culture) to the former South-Western territory of the inhabitants (corn growers) of the Narva culture.

Paleoosteological data speak expressively about the economy of this period. A number of domestic animals in the North-Eastern territory of the Narva culture reached from 10 to 34%. The growth of significance of stock-breeding is indicated by the increased number of knives, flint sickles with blade for grass-mourning purpose.

Buildings with respect to the form didn't change in the settlements of the second period. Planning of settlements remained the same as well. Buildings in settlements were compactly grouped in small area of 700 m², hearts situated in groups. Settlements were often fenced as in Kretuonas 1C or in the settlement of the earlier period - Žemaitiškė the 1st. From this period on floor of separate quarters was rammed with clay.

During the 3rd period - XIII-XI c.B.C. - topography of settlements changed. Settlements are found on natural eminences, hardly accessible hills, protected by natural obstacles. Long buildings of the same form remained, the system of fortifying didn't change much from the fortifications used in the 1st period: fence-walls out of two rows of poles driven vertically and woven with perches and twigs and ditches dug on the front side near them. During this period the centre of mound as the centre of defensive, economical and administrative unit was formed finally. Communities continued isolating more.

In this period stock-breeding spread in the ter-

ritory of the late Narva culture. According to datum of paleoosteological material the quantity of domestic animal bones made 70% of overall quantity of bones (fig. 244).

In the South-Western territory of the Narva culture beginning with the end of the period III_{1a}, branches of economy-agriculture and stock-breeding were developing faster. So, the question why the Rusticated pottery culture in the former territory of the South-Eastern Narva culture appeared much later arises. Wasn't it the result of gradual penetration of the Eastern Balts (North-Eastern area of the Narva culture) to the Western Balts' territories (South-Western area of the Narva culture). Cattle-breeders-hunters, warriors were spreading their influence in the agricultural areas. Meanwhile, the inhabitants structure could not differ greatly between two developing Baltic groups eastern and western (though the main branches of economy differed).

In the communities of stock-breeders and agricultures transition to the patriarchal family could take place at the same time because in both branches of economy significance of a man's labour emerged to the first place.

Spiritual life of the Narva tribes

Much about the spiritual life of tribes of the Narva culture came to the light researching burial monuments and art wares, which, besides their direct purpose, had the other one - were used in ritual ceremonies.

Burial places in the territory of the Narva culture are hardly known. Zvejnickai burial ground is one of the most famous, research of it enabled to trace burying customs from the late Mezolithic to the Bronze age. Burying places found in Narva the 1st settlement belong to the early Neolithic age. Burial-ground found in Kretuonas 1B settlement and single half-destroyed graves in Zedmar A, Šventoji the 23rd settlements belong to the middle Neolithic period.

Much more graves are known among the monuments of the Narva culture. Those are burial places found in Abora the 1st, Kvapany the 2nd, Tamula, Donkalnis, Zedmar D settlements. The latest burial-ground of the Narva culture is known in Kretuonas 1C settlement.

All the burial-grounds dated up to the end of the IIIrd millennium B.C. according to the burial character and rites are divided into 2 groups: burying with ochre or without it. The sense of ochre in burial places was to symbolize fire. Ochre in the historical Baltic territories in the period VIII-II mil.B.C. was used for burying the deceased in different ways. Stone hearths were built in graves and poured with red ochre (A.Butrimas, 1985, p.36, p.12), the deceased were strewed with ochre (F.Za-

gorskis, 1987, p.35, att.13 c.c.) or all the deceased shared one hearth with ochra in it built in the burial-ground (A.Girininkas, 1985, p.5-9).

One of more interesting burial customs was burying the deceases near the hearth (Narva the 1st, Valma, Tamula, Kretuonos 1C settlements). Hearth was an object joining family and relations together. The fire of the hearth (ochre) symbolised warmth and life.

A grave near a hearth or a hearth in a grave were not made for everybody. Graves near hearths or hearths in graves were made for the most respectable and famous kinsmen - Forfathers.

In the metal epoch a new custom appeared - only people's heads were buried near the hearth of the building.

At the end of the late Neolithic age and at the old Bronze age fire symbol used in burial rites changed. Ashes of trees began being used instead of ochre. The custom of burning the deceased began spreading on from the beginning of the IIInd quarter of the 2nd mil.B.C. This change in burying was connected with appearance and recasting of the metal in the Baltic lands. One of the earliest cremation burial in the territory of the late Narva culture is known in Kretuonas 1A settlement (A.Girininkas 1990, p.101).

The notion of fire among Northern (the Narva culture) and Southern (the Corded Ware culture) Indo-Europeans until the metal epoch was similar. Northern Indo-Europeans considered ochre to be a symbol of fire and used it since Paleolithic and Mezolithic times. Inhabitants of the Corded Ware culture the custom of the old use of ochre for burial rites changed earlier. They were influenced by ideas spreading from centres for metal processing. As appearance of metal changed people's life, the object of adoration became more concrete - fire of earth, which had great might for metal.

The most expressive chthonical symbols in the territory of the Narva culture were: grass-snake (fig. 248), Forfather (fig. 249), boat-skiff (fig. 31), amber.

In the developing world outlook of people of the Baltic culture chthonical symbols prevailed; attaching great significance to the celestial sphare took place in their spiritual life historically much later - in the 1st part of the 1st mil.B.C. The latest researches show, that at the end of the IIIrd mil.B.C. - at the beginning of the 2nd mil.B.C. spreading ideology of the Southern Indo-Europeans, the Corded Ware culture, was not capable to overpower the native inhabitants' spiritual culture, positive features of Southern Indo-European ideology were adopted very slowly and much later. But the main attributes of the spiritual Narva culture in one form or another (sometimes even hardly perceptible for us) reached

historical times.

About Balts' origin

Analysing the formation of the Baltic culture, its beginning is traditionally connected with spreading of the Corded Ware culture in the East Baltic region. Specialists of ethnic history indicate, that incoming people were not Balts' yet, but Indo-Europeans, which, having met with native people in these lands, predetermined the process of formation of the Balts (R.Rimantienė 1987, p.52).

As it was said earlier (an uninterrupted development of archaeological material) there was not a single new archaeological culture in the territory of the Narva culture which could have changed the Narva culture existing since the early Neolithic age. Archaeological material shhows, that material and spiritual culture was changes of material and spiritual culture and people in the North-Eastern territory of the Narva culture (the late Narva culture) are not observed. Only Bay Coast culture, which formed at the meeting point of the periods III_{1a}-III_{1b} in the South-Western area of the Narva culture under the influence of the Baltic Corded Ware culture had much common features with the Narva culture not only in material but also in economical and spiritual spheres. Uninterruption in the material culture of the North-Eastern area of the Narva culture up to the very new Bronze age and apparently even later times lets us doubt as to taking root of the Corded Ware culture in the territory of the Eastern Balts.

The Narva culture was deeper affected by the Comb-pit marked pottery culture, which appeared in the Eastern Baltic area at the end of the 1st quarter of the IIIrd millennium B.C. and which made greater influence on the North-Eastern territory (Eastern Balts) of the Narva culture. At the same time South-Western territory of the Narva culture (Western Balts) was affected by the Funnel-Beaker, Globular Amphora and later by the Corded Ware cultures. The latter period is very significant for the development of the Baltic culture. Since the middle Neolithic age two fields of the Narva culture differing in the influence made by the neighbouring cultures come to light. From this time the process of formation of Eastern and Western Baltic cultures evidently began.

It is very important in the formation of the Baltic culture to settle the moment of the development of the late Narva culture into the Rusticated pottery culture. After detailed sight to the peculiarities of the late Narva and early Rusticated pottery cultures we notice, that they are not numerous (neither in ceramics nor in bone, horn or flint ware types). So, archaeologists' allegations that the greatest influence on the formation of the Rusticated pottery culture was made by the Corded Ware culture need

correction.

Today, having more material about different regions of the Narva culture, we can no longer hold the opinion strengthened in science, that the inhabitants of the Corded Ware culture only were Indo-Europeans who overpowered the native Narva culture. Indo-Europeans are both old inhabitants of the Narva and Nemunas (Northern) and new-settlers-the inhabitants (Southern) of the Corded Ware culture. There could be no distinct difference between them.

The history of the Narva culture - it's the history of the Baltic tribes during 4 millennia. Consequent researches of the material and spiritual culture of

the Neolithic and the old Bronze age show, that there was no distinct and complete change of the inhabitants in the East Baltic area. Consistent and gradual economical and cultural development of the Baltic tribes was taking place. So, it'd be better to refuse traditional and retained for a long time opinion that the Baltic culture began forming at the end of the II Ird mil.B.C. - at the beginning of the 2nd mil.B.C. Sources of the Baltic culture reach epipaleolithic-mezolithic times. It'd be difficult today to determine the point when the Balts formed. It is simply missing. It was a long process of development of the Northern Indo-Europeans-tribes of the Narva culture.

Notes on the plates

- | | | | |
|---------|--|---------|---|
| Fig.1. | Eastern shore of lake Kretuonas. | Fig.17. | The main types of the composite fish-hooks. |
| Fig.2. | Topography of Kretuonas 1, Žemaitiškė 2, Žemaitiškė 2, Žemaitiškė 1, Žemaitiškė 3, Žemaitiškė 4, Žemaitiškė 5 sites. | Fig.18. | Tanged horn-axe. |
| | The first fly-leaf. Monuments of the Narva culture in the Eastern Baltic area: 1.North-Eastern area of the Narva culture. 2.South-Western area of the Narva culture. 3.The late Narva culture area. The monuments groups of the Narva culture. | Fig.19. | Tanged horn-hoe. |
| Fig.3. | Forms of pots of the period I _{1a} . | Fig.20. | Horn and bone chisels. |
| Fig.4. | The pots with Ic formed mouths. | Fig.21. | Tanged bone-gouge. |
| Fig.5. | Ornamental elements on the pots of the period I _{1a} . | Fig.22. | Wares made at angle of 45°. |
| Fig.6. | Ornamental motifs consists of pits. Settlement of Zvidzė. | Fig.23. | The pots with I formed mouths of the I _{2a} period. |
| Fig.7. | Ornamental motifs. Settlement of Uosa. | Fig.24. | The pots with C formed mouths. |
| Fig.8. | Ornamental motifs. Settlement of Akalis. | Fig.25. | The pots with CS formed mouths. |
| Fig.9. | Needle-like arrows and spear heads. | Fig.26. | The pots with S formed mouths. |
| Fig.10. | Osier leaf shaped arrows and spear heads. | Fig.27. | The pots bottoms and the boat-shaped dishes forms. |
| Fig.11. | Arrows with wingcases. | Fig.28. | Ornamental elements on the pots. |
| Fig.12. | Conic tips arrows and spear heads. | Fig.29. | Ornamental motifs. Settlements of Zvejsala, Narva the 1st, Keapa, Zacenje. |
| Fig.13. | Arrow with fixable blades. | Fig.30. | Ornamental motifs. Settlements of Žemaitiškė 3B. |
| Fig.14. | One-sided harpoons. | Fig.31. | The motif of the bent in flower on the boat-shaped dish. Settlement of Žemaitiškė 3B. |
| Fig.15. | The main types of the bone daggers. | Fig.32. | The main types of the needle-like spear heads. |
| Fig.16. | The main types of the solid fish-hooks. | Fig.33. | The main types of the osier leaf shaped arrows and spear heads with distinct helve. |
| | | Fig.34. | The main types of the osier leaf shaped arrows and spear heads with undistinct helve. |

- Fig.35. The main types of the conic tipe arrows and spear heads.
- Fig.36. Spear heads with wingcases.
- Fig.37. The main types of the spear heads with tiny side barbs.
- Fig.38. The main types of the one-sided harpoons.
- Fig.39. The main types of the one-sided and double-sided harpoons.
- Fig.40. The main types of the daggers.
- Fig.41. The main types of the solid fish-hooks.
- Fig.42. The main types of the composite fish-hooks.
- Fig.43. Tanged horn-axe.
- Fig.44. Tanged horn-hoe.
- Fig.45. Horn-hoe with a hole for a handle.
- Fig.46. The main types of pots mouths of the period I_{2a}.
- Fig.47. The main types of the pots and boat-shaped disher.
- Fig.48. The main ornamental motifs on the pots. Settlement Šventoji 4.
- Fig.49. The main ornamental motifs on the pots. Settlement of Utinoe Boloto 1-st.
- Fig.50. The main ornamental motifs on the pots. Settlement of Zedmar A.
- Fig.51. Bone and horn article's from Zedmar A settlement (After the fashion of V.Timofejev).
- Fig.52. The pots with I formed mouths of the II_{1a} period of the Narva culture in the North-Eastern area.
- Fig.53. The pots with C formed mouths.
- Fig.54. The pots with CS formed mouths.
- Fig.55. The pots with S formed mouths.
- Fig.56. The pots bottoms and the boat-shaped dishes forms.
- Fig.57. Ornamental motifs on the pots. Settlement of Piestinia.
- Fig.58. Ornamental motifs on the pots. Settlement of Žeimenis lake the 1-st.
- Fig.59-61. Forms of pots and mouths. Settlement of Žeimenis lake the 1-st.
- Fig.62-63. Pottery from Usviaty IVB settlement.
- Fig.64. Ornamental motifs consist of pits from settlement of Zvidzé (After the fashion of I.Luoze).
- Fig.65. Ornamental motifs consist of pits, stamps and incisions from of the Sulka settlement (after the fashion of I.Luoze).
- Fig.66. Ornamental motifs consist of pits, stamps and incisions from of the Zvidzé settlement (after the fashion of I.Luoze).
- Fig.67-71. The main ornamental motifs. Settlement of Usviaty IVB (After the fashion of A.Miklajev).
- Fig.72. The main ornamental motifs. Settlement of Babinoviči the 1-st (After the fashion of E.Zajkovski).
- Fig.73. The main types of the needle-like arrows.
- Fig.74. The main types of the osier leaf shaped arrows.
- Fig.75. The main types of the conic tips arrows and spear heads.
- Fig.76. The main types of the harpoons.
- Fig.77. The main types of the daggers.
- Fig.78. The main types of the composite fish-hooks.
- Fig.79. The main types of the chisels.
- Fig.80. Flint arrows. Settlement of Pakretuoné 3.
- Fig.81. The main types of the flint articles. Settlement of Žeimenis lake the 1st.
- Fig.82. Flint scrapers. Settlement of Žeimenis lake the 1st.
- Fig.83. Flint scrapers. Settlement of Pakretuoné 3rd.
- Fig.84. One-sided and double-sided(1) flint knives. Settlement of Žeimenis lake the 1st.
- Fig.85. The main types of the flint combine article's. Settlements of Pakretuoné 3(1-13) and Žeimenis lake 1st (14-15).
- Fig.86. Flint saw's for woodworking purpose.
- Fig.87. The main types of the flint combine article's. Settlement of Pakretuoné 3rd.
- Fig.88. Nuclei. Settlement of Pakretuoné 3rd.
- Fig.89. Tanged double-sided stone-hoe.
- Fig.90. Tanged stone-axe.
- Fig.91. The main types of the amber article's.
- Fig.92. The pots bottoms and the boat-shaped dishes forms.
- Fig.93. The pots with I formed mouths of the period II_{1a} of the Narva culture in the South-Western area.
- Fig.94. The pots with C formed mouths.
- Fig.95. The pots with C formed mouths. Settlement of Šventoji 1B.
- Fig.96. The pots with CS formed mouths.
- Fig.97. The pots with CS formed mouths. Settlement of Šventoji 1B.
- Fig.98. The pots with S formed mouths.
- Fig.99. The main forms of the boat-shaped dishes.
- Fig.100. The main ornamental motifs. Settlement of Šventoji 1B and 2B.
- Fig.101. The main ornamental motifs. Settlement of the 1st group Sarnaté.
- Fig.102. The main types of the horn and bone article's.
- Fig.103. The main types of the amber article's.
- Fig.104. The pots with I formed mouths for II_{2a} period in the North-Eastern area of the

- Fig.105. Narva culture.
 Fig.106. The pots with C formed mouths.
 Fig.107. The pots with CS formed mouths.
 Fig.108. The pots with S formed mouths.
 Fig.109. The main forms of the boat-shaped dishes.
 Fig.110. Pottery from Jara 2nd settlement.
 Fig.111. Ornamental motifs on the pots.
 Fig.112. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.113. The main types of the conic arrows.
 Fig.114. The main types of the needle-like arrows.
 Fig.115. Flint arrow. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.116. Prolong conic tips arrows.
 Fig.117. Fir-tree forms arrows.
 Fig.118. Osier leaf shaped arrows.
 Fig.119. The main types of the one-sided harpoons.
 Fig.120. The main types of the one-sided and fir-tree forms harpoons.
 Fig.121. One-sided harpoons with one barb and thick base.
 Fig.122. One-sided harpoons.
 Fig.123. The main types of the composite and solid fish-hooks.
 Fig.124. The main types of the bone and horn chisels.
 Fig.125. The bone-chisel. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.126. The bone adze's. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.127. The main types of the axe's.
 Fig.128. The tanged horn-hoe. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.129. The bone-pin. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.130. The bone drawing-pin. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.131. Needle for netting. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.132. The main types of the flint arrows. Settlement of Jara 1st.
 Fig.133. The main types of the flint arrows. Settlement of Jara 1st and Pakretuonė 1B.
 Fig.134. The main types of the lancet-shaped arrows. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.135. The main types of the scrapers. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.136. The tanged stone-axe. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.137. Tanged shale-chisel. Settlement of Kretuonas 1B.
 Fig.138. The main types of the amber articles.
 Fig.139. The main types of the pots bottoms and boat-shaped dishes for II_{2a} period in the South-Western area of the Narva culture.
 Fig.140. The pots with I formed mouths.
 Fig.141. The pots with C and CS formed mouths.
 Fig.142. The pots with S formed mouths.
 Fig.143. The main forms of the pots.
 Fig.144. The main ornamental motifs (After the fashion of V.Timofejev, R.Rimantienė, L.Vankina).
 Fig.145. Decorated pot. Settlement of Šventoji 3B.
 Fig.146. Boat-shaped dish. Settlement of Šventoji 3B.
 Fig.147. Needle-like arrows.
 Fig.148. Osier leaf shaped arrows.
 Fig.149. Case arrow. Settlement of Zedmar D.
 Fig.150. One-sided harpoon. Settlement of Šventoji 6th.
 Fig.151. One-sided harpoon. Settlement of Sarnatė R.
 Fig.152. One-sided harpoon. Settlement of Šventoji 6th.
 Fig.153. The main types of the harpoons.
 Fig.154. The main types of the daggers.
 Fig.155. Fishing hook. Settlement of Zedmar D.
 Fig.156. Horn axe-hoe. Settlement of Zedmar D.
 Fig.157. Horn chisels. Settlements of Šarnelė and Zedmar D.
 Fig.158. The main types of the amber articles.
 Fig.159. The main forms of the pots for III_{1a} period in the North-Eastern area of the Narva culture.
 Fig.160. The main ornamental motifs (After the fashion of I.Luoze and A.Mikliajev).
 Fig.161-162. Ornamental motifs on the pots. Settlements of Žemaitiškė 1st.
 Fig.163-165. Ceramic. Settlement of Žemaitiškė 1st.
 Fig.166. The main types of the conic arrows.
 Fig.167. The main types of the needle-like arrows.
 Fig.168. The main types of the osier leaf shaped arrows.
 Fig.169. The main types of the one-sided harpoons.
 Fig.170. One-sided harpoons. Settlement of Žemaitiškė 1st.
 Fig.171. New types of the bone daggers.
 Fig.172. The main types of the bone chisel's.
 Fig.173. Bone and horn adze's.
 Fig.174. The tanged horn-axe's.
 Fig.175. The tanged horn-hoe.
 Fig.176. The main types of the bone drawing-pins.

- Fig.177. The main types of the pendants.
 Fig.178. Amber (3) and bone (1-4) pendants.
 Fig.179. The main types of the amber article's.
 Fig.180. The main types of the pots bottoms III_{1a} period in the South-Western area of the Narva culture.
 Fig.181. The pots mouths.
 Fig.182. Boat-shaped dishe. Settlement of Šventoji 26.
 Fig.183. The main ornamental motifs.
 Fig.184. Ceramic. Settlement of Šventoji 26.
 Fig.185. Investigation of Žemaitiškė 2nd settlement in 1980.
 Fig.186. The main types of the ceramic forms for III_{1b} period in the North-Eastern area of the Narva culture.
 Fig.187. The main types of the pots bottoms. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.188. Vessel. Settlement of Žemaitiškės 2nd.
 Fig.189. The main types of the pots mouths.
 Fig.190. The main ornamental motifs on pots. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.191. Zedmar-type pot. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.192-193. Conic tipc arrows. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.194. Fir-tree forms arrows. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.195. The main types of spear-heads. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.196. The main types of harpoons. Settlement of Lagaža and Žemaitiškė 2nd.
 Fig.197. Fishing-hook. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.198-199. Tanged horn-axe's. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.200. The bone drawing-pins. Settlement of Žemaitiškė 2nd (1), Kretuonas 1D (2), Kretuonas 1B (3).
 Fig.201. Needle for netting. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.202. The main types of flint arrows.
 Fig.203. The types of flint scrapers. Settlement of Žemaitiškė the 1st (1,3,5-6,8-9,11-12) and Žemaitiškė 2nd (2,4,7,10).
 Fig.204. The tanged stone-chisel. Settlement of Usviaty IV.
 Fig.205. Whet-stone. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
 Fig.206. Pots bottoms and mouths for IV_{1a} period in the North-Eastern area of the Narva culture.
 Fig.207-208. Pots mouths forms.
 Fig.209. The main ornamental motifs on the pots.
 Fig.210. Ornamental motifs on the pots. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.211. Little grain pits on the pot. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.212. Variety of ornamental motifs. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.213-214. Vegetable ornamental motifs on the pots. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.215. The main types of the horn and bone article's. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.216. Needle-like arrow. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.217. Case arrow. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.218. Bone arrow with one barb. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.219. Arrow with triangular form spearhead. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.220. Harpoon with one barb. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.221. Bone harpoons, pendants and spiral on the plate. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.222. Fragments of the harpoons and bone pendants. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.223. Horn-chisel. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.224. Horn-chisel's. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.225. Tanged horn-axe. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.226. Prolong tanged horn-axe's. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.227. Short tanged horn-axe's. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.228. Tanged horn-axe with little dich. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.229. Horn adze. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.230. Bone awl. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.231. Flint chisel in the horn coupling. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.232. Daggers (1-2) and tools for make a hole in the ice (3-4). Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.233. Childish dagger. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.234. The bone drawing-pin. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.235. Ship form pendant. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.236. Pendant with twin end. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.237. Pear's form pendant. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.238. Worm-like pendant. Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.239. New moon form pendant . Settlement of Kretuonas 1C.
 Fig.240. Flint arrows. Settlement of

- Fig.241. Kretuonas 1C.
Leaf shaped arrow. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.242. Arrow with prolong shaft. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.243. Flint spear heads. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.244. Flint arrows. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.245. Tanged flint-axe. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.246. Tanged flint-axe's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.247. Flint-borer's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.248. Flint-chisel's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.249. Flint-scrapers. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.250. Flint-cutter's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.251. Horn longitudinal divid method. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.252. Tanged stone-axe's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.253. Whet-stone's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.254. Dug-out. Settlement of Pakretuone 3rd.
- Fig.255. Float. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.256. Clay wheel's. Settlement of Kretuonas 1A (1-4,8-9), Kretuonas 1B (5-7), Žemaitiškė 2nd (10).
- Fig.257. Clay wheel and flint-axe. Settlement of Kretuonas 1D.
- Fig.258. The plan settlements of Kretuonas 1C and 1D: 1.Burn bones. 2.Pole's. 3. Bwiel's. 4.Fire-place's. 5.Dirt-floor's.
- Fig.259. Stone form for the casting of the metal. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.260. Diagram of change bones (%) of deer, elk, boar (pig) in the middle, late neolithic and early bronze age settlements.
- Fig.261. Change of raw materials (deer, elk, boar bones) for the article's (%) in the
- Fig.262. middle, late neolithic and early bronze age settlements.
- Fig.263. Fishing-basket insitu. Settlement of Kretuonas 1C in 1988.
- Fig.264. Cemetery. Settlement of Kretuonas 1B. Grave Nr.2.
- Fig.265. Cemetery. Settlement of Kretuonas 1B. Graves Nr.3 and 5.
- Fig.266. Cemetery. Settlement of Kretuonas 1B. Fragment of a grave Nr.5.
- Fig.267. Researcher's of cemetery in 1980. From the left: E.Ivanauskas, V.Juodagalvis, author, A.Butrimas, G.Markevičius. Grave Nr.1 in the settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.268. Grave Nr.9 in the settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.269. Shrouds from the graves near fire-place's: horn-axe, pendants. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.270. Grave in urn. Settlement of Kretuonas 1A.
- Fig.271. Snake figure of bone. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.272. Arrow with representation snakes. Settlement of Žemaitiškė 2nd.
- Fig.273. Pendants-amulets with ancestor's face's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.274. Twin's. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.275. Fragment of boat-shaped dishe.
- Fig.276. Fish's on the pots. Settlement of Kretuonas 1B.
- Fig.277. Fish's on the pots. Settlement's Kretuonas 1B and Kretuonas 1C.
- Fig.278. Figure of cattle. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.279. Figure of deer. Settlement of Kretuonas 1C.
- Fig.280. Pot. Funnel-Beaker culture. Settlement of Kreuonas 1.
- Fig.281. Neighbour cultures influence on Narva culture in middle neolithic. Map. Neighbour cultures influence on Narva culture in late neolithic and early Bronze age. Map in the end fly-leaf.

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS	VIDURINYSIS NEOLITAS	VĖLYVASIS NEOLITAS	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS			
		Absoliutinės pr. Kr.	Kalibruotos	Absoliutinės pr.Kr.	Kalibruotas			
				Absoliu- tinės pr. Kr.	Kalib- ruotos. Kr.			
1.	Uosos (F.Zagorskis)	3930±80 ЛЕ-961; 3830±70 ЛЕ-962; 3780±50 ЛЕ-850; 4583±120 Ri-272; 4610±440 МГУ-1109.	4862 ЛЕ-961; 4810 ЛЕ- 962; 4580 ЛЕ-850; 5477 Ri-272; 5475-МГУ-1109.		2050±60 ЛЕ -758	2555 ЛЕ -758		
2.	Zvidzės (I. Luozė)	4820±60 TA-856; 4585±60 TA-862; 4500±250 МГУ-1108; 4410±40 ИГАН-614; 4400±60 TA-1746; 4365±60 TA-852; 4310±60 TA-883; 4260±80 TA-1609; 4250±240 МГУ-1010; 4245±40 Tln-812; 4230±150 Vs-521; 4220±70 TA-1592; 4160±80 TA-1608; 4130±70 ЛЕ-1724; 4100±150 Ri-359; 4040±60 TA-1782; 3920±60 TA-1819; 3820±60 TA-1818; 3560±70 TA-1799; 3490±80 TA-1594; 3370±50 TA-1800.	5612 TA-856; 5470 TA- 862; 5380 МГУ-1108; 5315 ИГАН-614; 5305 TA-1746; 5275 TA-852; 5190 TA-883; 5150 TA- 1609; 4975 МГУ-1010; 5132 Tln-812; 5077 Vs- 521; 5190 TA-1592; 5025 TA-1608; 5075 ЛЕ-1724; 4925 Ri-359; 4970 TA- 1782; 4805 TA-1819; 4670 TA-1818; 4320 TA- 1799; 4220 TA-1594; 4140 TA-1800.	2800 ±60 TA- 1801; 2590 ±60 TA-674; 2480 ±50 TA- 1802; 2420 ±80 TA-675.	3567 TA- 1801; 3265 TA-674; 3140 TA- 1802; 3115 TA-675.			
3.	Zvejsalos (I.Luozė)	2955 ±70 TA-395	3640 TA-395					

2 lentelė (tēsinys)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	Kalibruotos	VIDURINYSIS NEOLITAS Absoliutinės pr.Kr.	Kalibruotos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliu- tinės pr. Kr.	Kalib- ruotos.	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Absoliu- tinės pr. Kr.	Kalib- ruotos
ŠIAURĖS RYTINĖS TERITORIJOS									
4.	Keapos (L.Janitsas)	2915±235 TA-5.	3560 TA-5	2790±60 TA- 724; 2810±80 TA- 478; 2690±100 TA-815; 2530±255 TA-6; 2400±220 TA-4	3770 TA-724; 3570 TA-478; 3450 TA-815; 3165 TA-6; 3025 TA-4				
5.	Akilio (L. Janitsas)	4305±100 TA-103.	5192 TA-103.						
6.	Narvos (miestas) (L. Janitsas)	3350±250 TA-7.	4105 TA-7.						
7.	Narvos 1-ma (N. Gurina)	3870±200 TA-33.	4800 TA-35						
8.	Rudnios- Sertėskajos (A.Miklia- jevas)	4280±40 ЛЕ-2568; 4230±70 ЛЕ-2569; 4180±40 ЛЕ-2579; 3990±40 ЛЕ-2566; 3830±50 ЛЕ-2577; 3820±60 ЛЕ-2570; 3660±60 ЛЕ-2586; 3610±40 ЛЕ-2580; 3580±40 ЛЕ-2578; 2920±40 ЛЕ-2567.	5157 ЛЕ-2568; 5125 ЛЕ- 2569; 5100 ЛЕ-2579; 4882 ЛЕ-2566; 4682 ЛЕ- 2577; 4672 ЛЕ-2570; 4475 ЛЕ-2586; 4345 ЛЕ- 2580; 4330 ЛЕ-2578; 3627 ЛЕ-2567.	2490±50 ЛЕ- 2585; 2300±40 ЛЕ- 2587.	3145 ЛЕ- 2585; 2902 ЛЕ- 2587.	2070±60 ЛЕ- 2571	2627 ЛЕ- 2571	1600±40 ЛЕ- 2565	1927 ЛЕ- 2565

2 lentelė (tęsinys)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	NEOLITAS Kalibruotos	VIDURINYSIS NEOLITAS Absoliutinės pr.Kr.	VIDURINYSIS NEOLITAS Kalibruotos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliuti- nės pr. Kr.	VĒLYVASIS NEOLITAS Kalib- ruotos	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Absoliuti- nės pr. Kr.	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Kalib- ruotos
ŠIAURĖS RYTINĖS TERITORIJOS									
9.	Žemaitiškės 3B (A. Girininkas)	35605±60 Bln-2594.	4320 Bln-2594						
10.	Zacenjės (M.Černiavskis)	3500±75 LIЕ-960.	4192 LIЕ-960.						
11.	Žemaitiškės 1-os (A. Girininkas)			2470±60 Bln- 2593.	3137 Bln- 2593.	1760±160 Vs-312.	2145 Vs- 312.		
12.	Piestinios (F. Zagorskis)			2720±150 LIЕ- 750; 2570±120 LIЕ- 748; 2300±50 LIЕ- 867.	3410 LIЕ- 750; 3227 LIЕ-748; 3227 LIЕ- 867.				
13.	Usviatų IV-os (A.Mikliajevas)			2620±70 TA- 105; 2560±70 TA-244; 2360±80 TA- 243; 2880±80 TA-242; 2150±70 TA- 203	3282 TA- 105; 3245 TA-244; 3010 TA- 243; 3620 TA-242; 2657 TA-203				
14.	Sulkos (I. Luoze)			2110±60 LIЕ- 752.	2845 LIЕ- 752.				

2 lentelė (tēsinys)

NARVOΣ KULTŪROS ŠIAURĒS RYTINĒS IR PIETVAKARINĒS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	VIDURINYSIS NEOLITAS Kalibruotos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr.Kr.	Kalibruotos	Absoliuti- nės pr. Kr.	Kalib- ruotos	Absoliuti- nės pr. Kr.	Kalib- ruotos
ŠIAURĖS RYTINĖS TERITORIJOS									
15.	Nainiekstės (I. Luoze)			2220±130 ЛЕ- 648	2777 ЛЕ-648				
16.	Sertėjos 2B (A.Miklia- jevas)			2200±80 TA- 817; 2170±60 TA-633; 2130±60 TA- 632	2720 TA-817; 2667 TA-633; 2657 TA-632	1840±40 ЛЕ-2572	2250 ЛЕ- 2572		
17.	Krивинос 1B (A.Miklia- jevas)			2320±40 GrN- 5125.	2912 GrN-5125				
18.	Sertėjos 2A (A.Miklia- jevas)					1700±70 ТА-634	2085 ТА-634		
19.	Krивинос 1A (M.Černiavskis)					1850±60 ЛЕ-936	2317 ЛЕ- 936		
20.	Krивинос 2B (M.Černiavskis)					1930±60 ЛЕ-757	2397 ЛЕ-757		
21.	Andejevsko- jės čzero (A.Mikliaje- vas)					2050±130 ЛЕ-307	2540 ЛЕ- 307		
22.	Žemaitiškės 2-os (A.Girininkas)					1620±120 Vs-311	1972 Vs- 311		

2 lentelė (tēsinys)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	Kalibruotos	VIDURINYSIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	Kalibruotos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliuti- nės pr. Kr.	Kalib- ruotos	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Absoliuti- nės pr. Kr.	Kalib- ruotos	
ŠIAURĖS RYTINĖS TERITORIJOS										
23.	Naumovo (A.Miklia- jevas)					2080±50 JIE-1007; 2005±70 TA-583; 1955±70 TA-466; 1850±80 TA-467; 1880±60 TA-462; 1750±70 TA-816; 1740±70 JIE- 1004; 1670±80T A-756.	2632 JIE- 1007; 2485 TA- 583;2460 TA- 466; 2335 TA- 467; 2312 TA- 462; 2112 TA- 816; 2105 JIE- 1004; 2045TA- 756			
24.	Leimaniškių (I.Luožė)					2020±250 TA-27; 1820±200 TA-28.	2475 TA-27; 2257 TA-28.			

2 lentelė (tēsinys)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	VIDURINYSIS NEOLITAS Kalibruotos	VĒLYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr.Kr.	Kalibruotos	Absoliu- tinės pr.Kr.	Kalib- ruotos pr.Kr.	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Absoliuti- nės pr. Kr.
ŠIAURĖS RYTINĖS TERITORIJOS								
25.	Einių (L. Luozė)					2030±60 LIE-751	2555 LIE- 751	
26.	Lagažos (I.Luožė)					1735±80 TA-749; 1690±70 TA-396.	2090 TA- 749; 2080 TA- 396.	1290 ± 70 TA- 868
27.	Abuoros 1-mos (I.Luožė)					1920±70 LIE-571; 1910±100 LIE-749; 1820±60 TA-394.	2392 LIE- 571; 2375 LIE- 749; 2252 TA- 394.	1525 TA-868
28.	Kreičių (F.Zagorskis)					2070±300 TA-8.	2610 TA-8.	
29.	Asoveco 2-ra (M.Cer- niavskis)					1930±80 LIE-936.	2390 LIE- 936.	1550±50 LIE-753; 1400±60 LIE-836
30.	Kretuono 1C (A.Girininkas)						1390±60 S-P3211	1700 S- P-3211

2 lentelė (tęsinys)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	Kalibruotos	VIDURINYSIS NEOLITAS Absoliutinės Kalibuo pr. Kr. tos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliu nės pr. Kr. ruotos	SENASIS ŽAL- VARIO AMŽIUS Absoliu tinės pr. Kr.	Kalib- ruotos
PIETVAKARINĖS TERITORIJOS							
31.	Cedmaro A (V.Timofejevas)	3330±50 Bln-2162; 2950±80 ЛЕ-1387; 2920±80 ЛЕ-1386; 3170±50 Bln-2165; 3150 ±60 ЛЕ-1389; 2970±80 ЛЕ- 1388; 3350±60 Bln-2163; 3150±50 Bln-2164; 3005±100 ЛЕ-1268	4122 Bln-2162; 3635 ЛЕ-1387; 3630 ЛЕ-1386; 3900 Bln-2165; 3890 ЛЕ- 1389; 3684ЛЕ-1388; 4132 Bln-2163; 3890 Bln- 2164; 3655 ЛЕ-1268	2780±140 ЛЕ-1319	3505 ЛЕ-1319		
32.	Cedmaro D (V.Timofejevas)			2290±90 ЛЕ-1176; 2230±50 ЛЕ-848.	2955ЛЕ- 1176; 2820 ЛЕ-848.	2070±80 ЛЕ-1181	2597 ЛЕ- 1181
33.	Ančių Pelkės (V.Timofejevas)	2920±230 ЛЕ-1237	3467 ЛЕ-1237				
34.	Sarnatės Y (L. Vankina)			2540±250 Bln-769	3227 Bln-769		
35.	Sarnatės V (L. Vankina)			2750±250 TA-26	3402 TA-26		
36.	Sarnatės S (L. Vankina)			2680±70 TA-265	3402 TA-265		
37.	Sarnatės (N,S,L) (L. Vankina)			2560±110 ЛЕ-814; 2689±100 Bln-768	3220 ЛЕ-814; 3440 Bln-768		

2 lentelė (pabaiga)

NARVOS KULTŪROS ŠIAURĖS RYTINĖS IR PIETVAKARINĖS TERITORIJŲ PAMINKLŲ CHRONOLOGIJA

Eil. Nr.	Paminklai / Tyrinėto paminklo autorius	ANKSTYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	VIDURINYSIS NEOLITAS Kalibruotos	VĖLYVASIS NEOLITAS Absoliutinės pr. Kr.	SENASIS ŽALVARIO AMŽIUS Kalibruotos Abso- tinės pr. Kr.
PIETVAKARINĖS TERITORIJOS					
38.	Daktariškės 1-ma (A. Butrimas)				1820 ± 110 Vs-363
39.	Šventosios 4-tos (R. Rimantienė)	2960 ± 110 Vs-633	3640 Vs-633		2235 Vs- 363
40.	Šventosios 6-tos (R. Rimantienė)			2220 ± 110 Vs- 499; 2120 ± 110 Vs-500	2730 Vs-499; 2651 Vs-500
41.	Šventosios 1B (R. Rimantienė)			2450 ± 90 ТА- 247; 2520 ± 40 ИГАН-12; 2150 ± 60 ЛЕ- 833; 2275 ± 70 ЛЕ-904.	3125 ТА-247; 3207 ИГАН-12; 2655 ЛЕ-833; 2842 ЛЕ- 904.
42.	Šventosios 2B (R. Rimantienė)			2690 ± 60 LJ- 2523; 2450 ± 55 -Vs-23.	3405 LJ-2523; 3130 Vs-23.
43.	Šventosios 3B (R. Rimantienė)			2460 ± 70 Vib-9	3135 Vib-9
44.	Daktariškės 5- tos (A. Butrimas)	5530 ± 110 Vs-808	6307 Vs-808	4360 ± 90 Vs-809	5262 Vs-809
45.	Šarnelės (A. Butrimas, R. Rimantienė)			2310 ± 90 Vs-318	2992 Vs-318

Girininkas A.

Gi329 Baltų kultūros ištakos; V.:Savastis. - 1994 - 279p., iliustr., santr., reziumė anglų k.

ISBN 9986 - 420 - 00 - 8

Knyga skirta baltų kultūros istorijai nuo V iki II tūkstantmečio pr. Kr. Naujausių tyrinėjimų duomenimis baltų kultūra pradėjo formuotis paleolito-mezolito laikotarpiu. Teorija apie vėlyvą baltų kultūros susidarymą, kuri dar ir šiandien tamprai siejama su vėlyvojo neolito III tūkst. pr. Kr. pab. - II tūkst. pr. Kr. pradžia virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros paplitimu rytiniame Pabaltijyje, turėtų keistis. Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad baltiška neolitinė Narvos kultūra labai pamažu kito. Narvos ir vėlesnių laikų materialinės ir dvasinės kultūros raida istorinėse baltų žemėse nerodo esminio gyventojų ir jų kultūros pasikeitimo. Pokyčiai baltų materialinėje ir dvasinėje kultūroje buvo susiję su ūkio raida. Kaimyninių kultūrų didesnė ar mažesnė įtaka baltams suteikė tik naują impulsą tolesniams vystymuisi. Monografija skiriama visiems besidomintiems baltų etnine istorija.

UDK 008(091)

I ir IV viršeliuose kauliniai pakabučiai iš Kretuono 1C gyvenvietės

A. Girininkas

Baltų kultūros ištakos

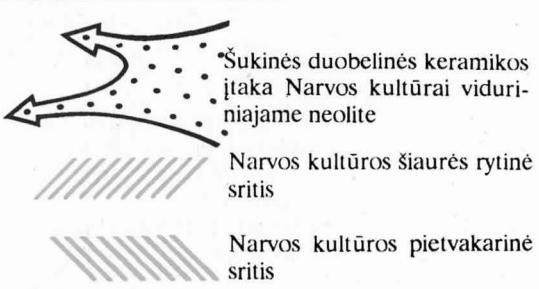
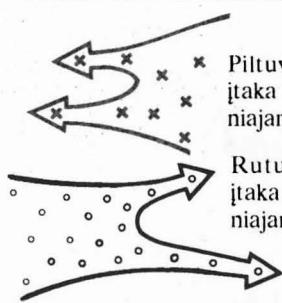
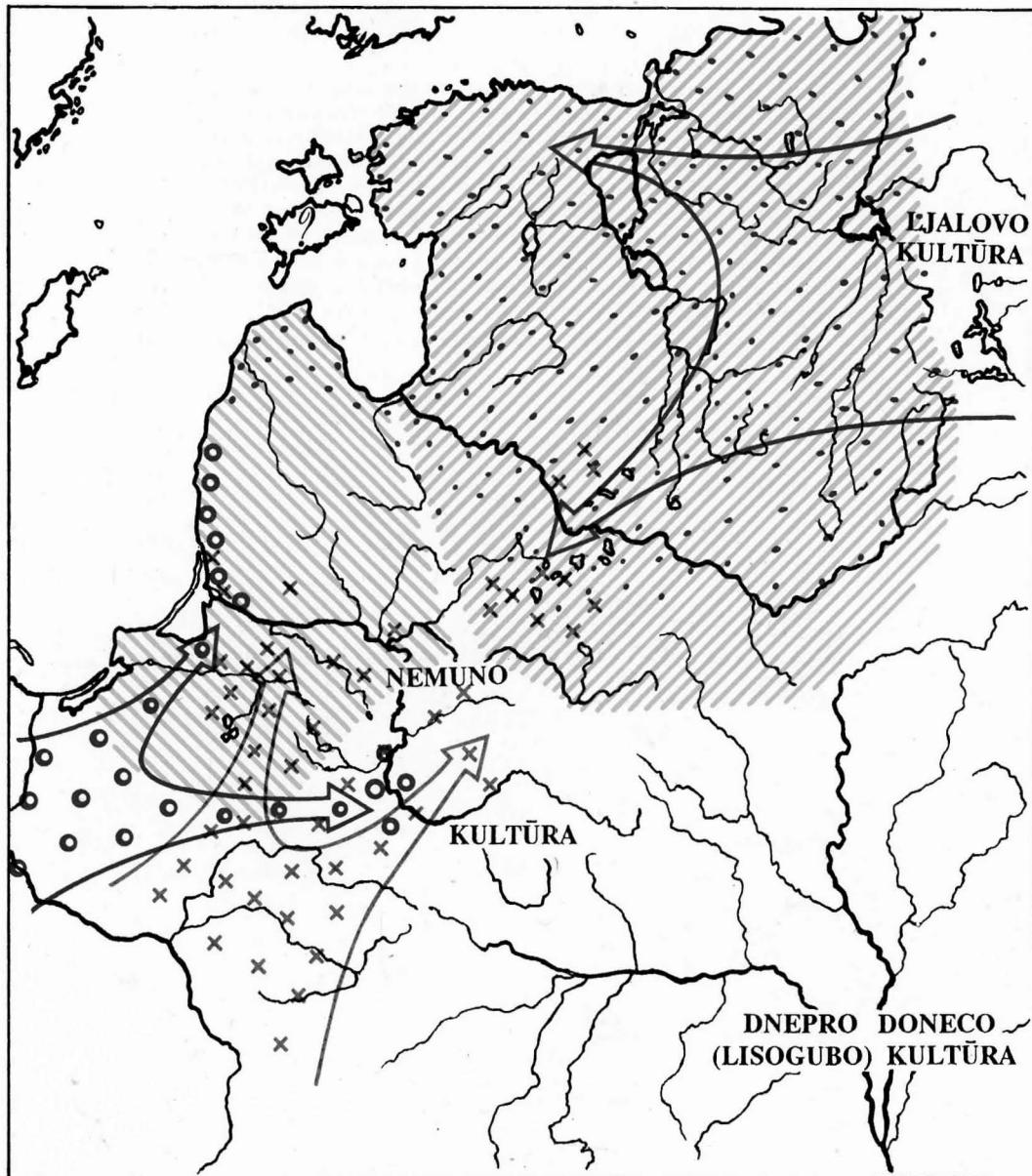
Redaktorė **A.V Škiudaitė**. Dailininkas **A. Paplauskas**.

Techninė redaktorė **R. Zaskevičienė**. Korektoriė **A.V Škiudaitė**

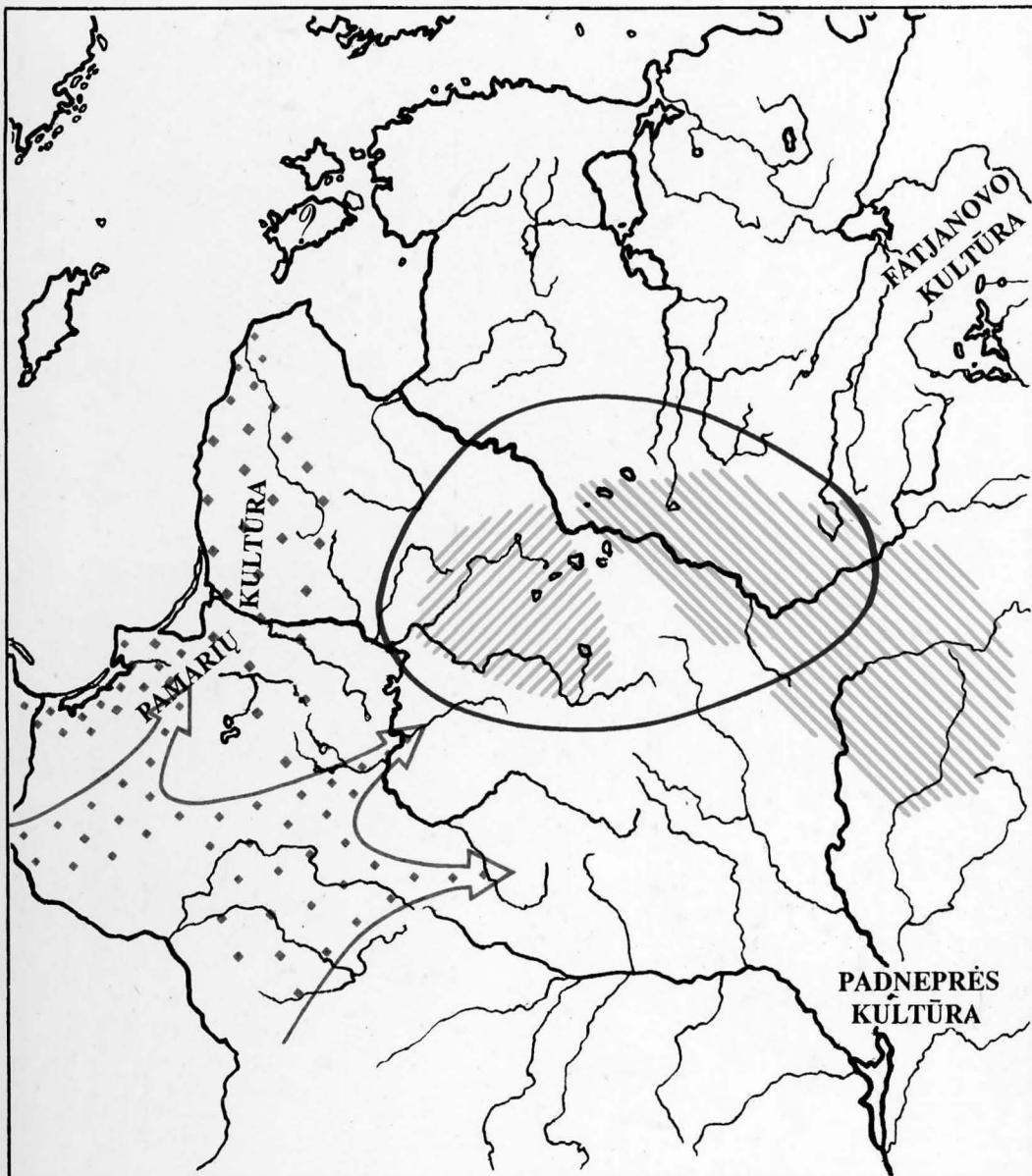
SLI 347.1992 12 11. 17,4 leidyb. apsk. I. Tiražas 2000 egz.
Užsakymas 2950 . Išleido Lietuvos kulturos paveldo mokslinio centro
Pl "PAVELDAS" leidykla "Savastis", Piliei 16, 2600 Vilnius
Spausdino "Vilties" spaustuvė, Viršuliškių skg.80, 2056 Vilnius

Kaina sutartinė

NARVOS KULTŪRA VIDURINIAJAME NEOLITE



NARVOS KULTŪRA SENAJAME ŽALVARIO AMŽIUJE



Vėlyvosios Narvos kultūros teritorija vėlyvajame neolite ir senajame žalvario amžiuje

Virvelinės keramikos kultūros plitimasis

Anksstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorija

Dauguvos-Dnepro kultūros teritorija

Knyga skirta baltų kultūros istorijai nuo V iki II tūkstantmečio pr.Kr.. Naujausių tyrinėjimų duomenimis baltų kultūra pradėjo formuotis paleolito-mezolito laikotarpiu. Teorija apie vėlyvą baltų kultūros susidarymą, kuri dar ir šiandien tampriai siejama su vėlyvojo neolito III tūkst. pr Kr. pab.-II tūkst. pr. Kr. pradžia virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros paplitimu rytiname Pabaltyje, turėtų keistis. Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad baltiška neolitinė Narvos kultūra pamažu kito. Narvos ir vėlesnių laikų materialinės ir dvasinės kultūros raida istorinėse baltų žemėse nerodo esminio gyventojų ir jų kultūros pasikeitimo. Pokyčiai baltų materialinėje ir dvasinėje kultūroje buvo susiję su ūkio raida. Kaimyninių kultūrų didesnė ar mažesnė įtaka baltams suteikė tik naują impulsą tolesniams jų vystimuisi. Monografija skiriamā visiems besidomintiems baltų etnine istorija.

